

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXIII, СВ. 3–4

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Живојин Сијанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Полугодишње

ISSN 0350/185x = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у LXXIII/3–4 броју *Јужнословенског филолога*:
др Жарко Бошњаковић, др Дојчил Војводић, др Даринка Гортан-Премк,
др Јасмина Грковић-Мејдор, др Снежана Гудурић, др Рајна Драгићевић,
др Александар Лома, др Софија Милорадовић, др Радивоје Младеновић, др Предраг
Пипер, др Људмила Поповић, др Слободан Реметић, др Живојин Станојчић,
др Марија Стефановић

Секретар редакције: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је Министарство за просвету,
науку и технолошки развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 26. септембра 2017.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

Коректура:

Марија Селаковић

Припрема за штампу:

НМ либрис (www.nmlibris.rs)

Штампа:

Чигоја штампа

САДРЖАЈ

Студије и расправе I

- Aleksander K. Kiklewicz: Russian Mental Verbs
as a Semantic Class 7–28
- Zuzanna V. Topolińska: *Shifters* w funkcji
operatorów zdaniowych 29–34
- Бојана М. Вељовић, Радивоје М. Младеновић:
Временска употреба претериталних облика
у говору северношарпланинске жупе Сирињић 35–60
- Славко Ж. Станојчић: Синтаксичке јединице
као формант структуре омеђеног дискурса
у комуникативној и наративној прагматици 61–84

Студије и расправе II

- Слободан Н. Реметић: Српска дијалектологија
јуче, данас и сутра 85–112
- Софија Р. Милорадовић: Лингвистичка географија
у Србији – језички записи на картама и њихово читање 113–135
- Јасна Б. Влајић-Поповић: Етимологија српског
језика данас (уз осврт на јуче и поглед ка сутра) 137–161
- Слободан Ј. Павловић: Српска историјска
лингвистика на почетку XXI века 163–205
- Јелица Д. Јокановић-Михајлов: Фонетика,
фонологија и прозодија српског језика –
актуелно стање и развојне перспективе 207–228
- Срето З. Танасић: Српска граматика данас 229–258
- Рајна М. Драгићевић: Српска лексикологија данас:
садашње стање и перспективе 259–290
- Даринка С. Гортан Премк: Српска
лексикографија данас 291–313

- Људмила В. Поповић: Актуелна питања
когнитивнолингвистичких проучавања српског језика 315–354
- Миљивој Б. Алановић: Српски језик у светлу
контрастивно-типолошких истраживања..... 355–388

Прикази и критика

- Вук Стефановић Караџић: *Српски рјечник или азбучни роман*,
књижевни делови првог и другог издања (1818, 1852),
приредио Миро Вуксановић, Нови Сад, 2012:
Издавачки центар Матице српске – 548.
(Рајна Драгићевић) 389–394
- Пућевима речи. Зборник у част Даринки Горђан Премк*,
ур. Рајна Драгићевић, Филолошки факултет Универзитета
у Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским
језицима, Београд, 2017, 652 стр. (Мирјана Костић) 395–403
- Zuzanna Topolińska, *Polski ~macedoński: Konfrontacja
(nie tylko) gramatyczna. 10. Spirala ewolucji*. Wrocław 2015,
s. 139. (Мирјана Д. Костић-Голубичић) 404–418
- Наташа Киш, Допуне придева у савременом српском језику.
Филозофски факултет у Новом Саду, 2016, 216 стр.
1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст,
слика ; 12 cm. – (Едиција Е-дисертација; књ. 11)
(Срето Танасић) 419–422
- Дијана Црњак, Биљана Савић, *Скице из етнолингвистике*,
Матица српска – Друштво чланова Матице српске
у Републици Српској, Бања Лука: Графид, 2016.
(Ивана Башић) 423–425
- Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских
говора данас (Прилог проучавању српских говора у
Румунији)*. – Нови Сад, Београд: Филозофски факултет
у Новом Саду, Матица српска, Институт за српски језик
САНУ 2015, стр. 430 (Гордана Драгин) 426–439
- Ľubor Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava:
Veda, 2015, 704 str. (Соња Манојловић) 440–443
- Поводом значајног јубилеја – 70 година института за српски
језик САНУ (1947–2017). Библиографија издања
едиције „Монографије“ Института за српски језик
САНУ (2004–2016) (Бранкица Ђ. Марковић) 445–462
- Упутство за припрему рукописа за штампу 463–468

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK:

COBISS.SR-ID:

DOI:

Примљено: 1. маја 2017.
Прихваћено: 22. маја 2017.
Оригинални научни рад

ALEKSANDER K. KIKLEWICZ*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Humanistyczny

Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej

RUSSIAN MENTAL VERBS AS A SEMANTIC CLASS**

The subject of this article is subcategorization of Russian mental verbs (verbs of knowledge, understanding and thinking) considering information encoded in their form and structure about the mental (intellectual) functions and time schemata, i.e. taking into account such characteristics as continuity and limitations. The author refers to the extensive literature on this subject, above all, the publications of Russian researchers, such as L. M. Vasiliev, G. A. Zolotova, N. J. Shvedova et al., and also presents an analysis of the collected empirical material (543 units of modern Russian language). The conclusions concern the division of verbs into semantic classes as well as the degree of representation of each class.

Keywords: lexis, lexical semantics, mental verbs, semantic subcategorization, polysemy.

1. Introduction

Verbs, like various other speech parts, represent a fragment of the lexical language system where (at different levels) numerous types of

* akiklewicz@gmail.com

** The article presented has been prepared as part of a scientific research project “Syntactic Properties of Verbs as the Basis for their Integrated Lexicographic Description (in View of the Comparison of Polish, Bulgarian and Russian languages)” granted for the years 2014-2017 by the National Science Centre in Poland (Grant No.: 2013/11/B/HS2/03116).

categorizations take place. This includes ones based on the kind of information encoded in the lexical (mental) meaning of words. Investigating verbs in this respect is based on a linguistic tradition which originates to a certain degree from the theory of a semantic field and the thesaurus method. There are many publications in the area of Russian Studies dedicated to lexical semantic classes (cf. Russian *лексико-семантические группы*), including ones encompassing verbs. The monographs worth mentioning include: BABENKO 2002; KARAULOV 1976; 1981; KUZNETSOVA 1980; 1982; 1983; 1988; 1989; PLOTNIKOV 1979; 1984; STEPANOV 1982; SELIVERSTOVA 1982; SHVEDOVA 1983; VASILIEV 1971; 1981; 1990 et al.

There are different criteria for division of verbs into semantic groups. A leading Russian expert in that field, L. M. Vasiliev (1990: 119), wrote that one of the criteria is dominant elements of the meanings, set apart on the basis of lexical paradigms. According to this criterion, Vasiliev divided all Russian predicators (first verbs and adjectives) into two classes: the names of actions (cs. Russian *акциональные*) and the names of states (cs. Russian *бытийные*), and from among the second class isolated nine types. According to a different criterion: the most abstract core elements (with a identifying function), Vasiliev divided words and expressions with predicative meaning into the following onomasiological classes: existential, relative, qualitative, assessing, state, locative, action, process and functional ones.

Using the third criterion, syntagmatic elements (set apart on the basis of sentence schemata founded on lexical predicators), Vasiliev describes subjective, bi-subjective, causative, assessing classes and more.

The author admits that all the three classes overlap to a large extent (VASILIEV 1990: 119), which might prove interrelations between different aspects of a lexical meaning and other different types of meaning (see also: BABENKO 2002: 15). On the other hand, it makes the situation difficult as it is not clear which type of classification should be considered the statutory one, i.e. reflecting identity of classified units.

G. A. Zolotova, N. K. Onipenko and M. Y. Sidorova are authors of a model of functional and communication syntax widely recognized in Russian linguistics (1998). Whilst, considering a multifaceted nature of a lexical meaning, these authors create a semantic classification based on a set of criteria — such as category semantics of a verb, its grammar characteristics, valency (e.g. nature of a connoted subject) and a syntactic function, which participates in processes of generating syntactic structures.

2. Mental verbs: problem of characteristic properties

One of the classes among autosemantic names of action are mental verbs (Rus. *ментальные глаголы / глаголы интеллектуальной деятельности*)¹. The separation of verbs of this kind may seem obvious from a practical point of view, and because of the existence of prototypical items: *знать, понимать, думать, решать, рассуждать, считать* etc., as presented by M. Danielewiczowa (2002). However, it is easier to determine distinctive features of elements inside the class than to point to the so-called *archiseme*, i.e. a semantic element shared by all the words belonging to a given class. Danielewiczowa describes mental/epistemic verbs as objects that refer to the states, processes and operations located in the mind of man (2002: 21). She specifies her standpoint as follows: all verbs referring to states of mind are semantically founded on the notion of knowledge (ibidem: 14). For this reason one can have some reservations. First of all, it needs stressing that epistemic states do not include all the functions of higher brain activity of a human – Danielewiczowa herself writes not only about states but also about processes, events and actions “located” in the mind. Although in the case of denominations of epistemic states, knowledge is a central, or at least an assertive semantic component, the semantic structure of verbs of thinking, understanding, comparing, identifying, deciding, contemplation etc. is configured in a different way: a component [to know] has a status of presupposition or implication, and sometimes its presence is not too obvious.

Danielewiczowa defines the verb *przypuszczać* (‘assume’) as follows (ibidem: 331):

a przypuszcza, że p

[T] *a*,

[TD] that (i) knows about himself that he does not know if *p* occurs,
(ii) is ready to say that if *p*, then someone who does not know everything can know that *p*,

[R] is ready to say that he does not know anything so that he is not ready to say that *p*

From a strictly linguistic, operational point of view this definition is acceptable since it allows for identification of a given unit in a semantic respect (thus, linguistic descriptions of this kind are useful in programs for automated text processing). However, from the point of view of linguistic competence it is questionable if the mental condition of a

¹ See an overview of Russian publications about mental verbs: TROPININA 1984.

presupposition actually assumes awareness of ignorance. Such an interpretation is correct when a verb is in the rheme position:

- (1) *Możemy tylko przypuszczać, że jest to wierzchołek góry lodowej.* = ‘We are aware we do not know it is a tip of the iceberg’

However, in most cases, when it comes to a presupposition, an element of uncertainty regarding authenticity of a subjective conviction comes to the fore. Let us consider the sentence:

- (2) *Przypuszczam, że będzie narastał opór przeciwko niektórym decyzjom kierownictwa.* = ‘I suppose that there will be an intensification of the resistance against certain decisions of the management’

There is no reason to think that the speaker is aware of his ignorance, which is a lack of real and justified convictions regarding the increasing opposition to the management. It is more about the fact that the speaker is aware of this state of affairs and at the same time, he is not sure his conviction is real.

“Being aware” is undoubtedly a more basic semantic component than “knowledge” — and this is another reason to question a basic status of this descriptor (‘knowledge’) in the field of mental verbs. Although A. Wierzbicka (2010: 66 ff.) includes *wiedzieć* (‘to know’) in the class of universal concepts, she treats other mental verbs in the same way: *myśleć* (‘think’), *chcieć* (‘want’) and *czuć* (‘feel’). Therefore, it can be concluded that *wiedzieć* (‘to know’) does not perform the function of a universal descriptor, encoded in the meaning of all the designations of mental states, actions/processes and events. Lexicographic practice suggests the same, in particular the research conducted by the Y. D. Apresyan team and especially their dictionaries (2004; 2014). Thus, a definition of verb *воображать* ‘imagine’ in both dictionaries is: ‘to keep in mind the image of a specific object or situation when this object or this situation is not perceived by the senses’ (APRESYAN 2004: 135; 2014: 244). As we can see, the definition does not include a reference to knowledge — a core element is predicate *иметь в сознании* ‘make aware, present, keep in mind’. A different Russian verb *считать* ‘think, suppose, be convinced’ is described as a concept which should be considered semantically elemental (APRESYAN 2004: 1129), so it is not in the category of knowledge.

It cannot be ignored that in the semantic tradition based on formal logic, knowledge is explained by reference to other, more elemental concepts, which mainly are: truth and conviction (which is mentioned by Danielewiczowa herself, see 2002, 73). Knowledge is considered “a ju-

stified real conviction” (WOLEŃSKI 2007: 367 ff.). J. Woleński (ibidem: 369) states that the component [conviction] is so important that it allows us to distinguish, on one hand, knowledge (*‘x is convinced that p’*) and, on the other hand, presupposition, judgment, opinion etc. (*‘x is not convinced that p’*).

Verbs *знать* ‘to know’ and *думать* ‘to think’ are also considered semantically derivative in the model of a universal semantic code by the outstanding V. V. Martynov (1977). The model, which is not unfortunately well-known among Polish linguists, assumes a basic semantic (sentence) structure based on the configuration of three concepts: subject (*S*), action (*A*) and object (*O*). The basic structure SAO is expanded by using one’s own and others’ means which are quantification, deictic, modal or other modifiers. Thus, Martynov (1977: 148) defines *знать* by making reference to such semantic components as [agent], [indicator] and [information];

знать (X знает об Y-е)

The agent by inalienable indicator has information about something.

The verb *думать* is interpreted on the basis of other semantic components: [agent], [effector], [activity]:

думать, мыслить, считать, полагать (X думает)

The agent functions through the informational effector.

The verb *хотеть* ‘want’ is defined in the following way:

хотеть, стремиться (X хочет действовать)

The agent does so by the effect of a fascinating effector, as he is intended to do.

Of course, Martynov’s definitions might justifiably seem (especially in today’s poststructuralist times) too egotistic: a universal semantic code is a model, deliberately constructed for the purpose of computational linguistics (or engineering linguistics as it was referred to in 1960s-70s) and it does not really adhere to a “naive” linguistic competence. However, experiments by the Belarusian researcher are interesting as an example of segmentation of conceptual categories considered indivisible by other researchers.

3. Subcategorization of mental verbs

Mental verbs as a semantic class are not homogeneous — due to the nature of the conceptual information they represent several groups at a lower level of categorization. They can be divided according to two cri-

teria: 1) The nature of the mental function (as a basic area of signification) and 2) the time schemata, i.e. a type of activity (*Aktionsart*).

Vasiliev (1981: 124) divides all verbs of intellectual activity into three categories: 1) mental verbs; 2) verbs of knowledge and 3) verbs of memory. In the group of mental verbs the Russian researcher differentiates between 1) the names of thinking processes, and 2) the results of thinking processes. The verbs in the first group denote intentional targeted actions, or unintentional untargeted actions. Using the inductive method (i.e. generalizing observations over the semantic content of mental verbs), Vasiliev distinguishes the following subclasses within verbal names of targeted actions: 1) the names of thinking processes; 2) the names of shaping thoughts; 3) the names of processes of creating anything (“external objects”) by thinking, imagination, reflection etc.

Within verbs denoting results of thinking operations, Vasiliev distinguishes the names which are founded on the following core components: 1) to present; 2) to consider; 3) to decide; 4) to believe; 5) to understand; 6) to be wrong. One may wonder why knowledge is not considered a result of a thinking activity and to what extent such an outcome occurs in the case of faith, but on the other hand, one should not have any illusions that any classification in such a large group of units as mental verbs may be fully coherent and complete.

In the dictionary “Russian Verbal Sentences” (BABENKO 2002), ten types of verb predicates belonging to the semantic group of “intellectual activity” were distinguished². Each type is founded on a specific function of the mind, namely: 1) perception; 2) understanding; 3) knowledge; 4) thinking; 5) comparison; 6) selection; 7) decision; 8) assumption/imagination; 9) determination; 10) checking. Based on this classification, R. N. Gudnov (2013: 16) offers a configuration with a division into three areas: central and inner and outer peripheral, depending on the degree of typicality of information about intellectual activity. The author presents the semantic field of mental verbs as a radial structure.

² The authors of “the Dictionary” take into account the principles of hierarchical organization of vocabulary, distinguishing three levels: semantic fields (such as activity, existence, relation etc.), semantic groups (such as activity, movement, physical impact on the object, intellectual activity, linguistic activity, social activity, etc.), semantic subgroups (such as knowledge, cognition, thinking, and checking etc. within the names of intellectual activity) (BABENKO 2002: 25).

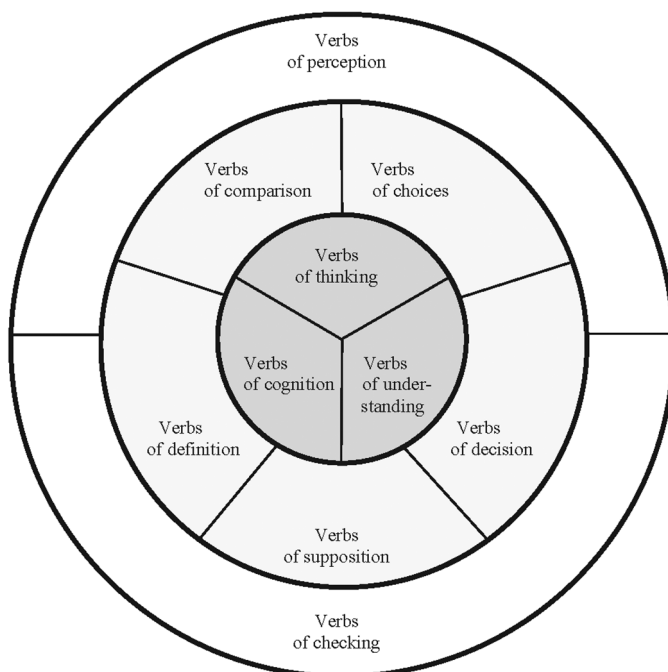

Figure 1. Radial structure of mental verbs

Another basis for the classification of mental verbs is time schemata. This is based on such semantic components as [continuity] and [event] (see: KAROLAK 2001: 463 ff.). Danielewiczowa (2002: 26 ff) divides all mental verbs into three categories: 1) events; 2) activities and 3) epistemic states. Furthermore, she states that mental events can be dependent (as it is the case with verbs *wymyślić* ‘imagine’, *przeanalizować* ‘analyze’, *skoncentrować się* ‘focus’) or independent (as with verbs *domyślić się* ‘guess’, *przywyknąć* ‘get accustomed’, *uwierzyć* ‘believe’) on actions of an epistemic subject. However, it seems there is also another opposition — due to time schemata. It is about distinguishing immediate events and the ones that close an action or process within a certain period of time. Among other things, this distinction is present in Z. Vendler’s (1957/1967; 1987) classification of verbs considering time schemata³. Vendler and then, A. P. D. Mourelatos (1978) divided verbs into four classes:

³ See an overview of logic and semantic publications in this area: SHAPCHIC 2009.

1. states (habitual, stable), e.g.: *знать, помнить, понимать*
2. activities/processes/operations (telic), e.g.: *думать, решать, размышлять*⁴
3. achievements (resultative), e.g.: *научиться, познать, выяснить*
4. accomplishments (immediate), e.g.: *догадаться, узнать, вздумать*⁵

As can be seen, this classification adheres mostly to the description of mental verbs since it involves a representative and optimized division of words into aspectual classes – neither too general (as it is in the case of a grammatical category of an aspect) nor too detailed (as in the case of so-called *Aktionsarten*).

N. S. Matveyeva (2011: 130 ff.) takes into account a set of features in the classification of modal verbs: 1) meaning of a grammatical aspect; 2) presence of an aspectual pair; 3) meaning of continuity; 4) connectivity with adverbials of duration period; 5) connectivity with adverbials of duration; 6) connectivity with adverbials of purpose. Implementing these criteria, the Russian researcher distinguished four classes of mental verbs: 1) state (*верить, знать, полагать, сомневаться* etc.); 2) names of activities and unlimited processes (*гадать, размышлять, фантазировать, думаться* etc.); 3) names of limited activities and processes (*изучать – изучить, выводить – выводить, отгадать – отгадывать* etc.); 4) names of activities stressing a result and event (*сметнуть, предположить, напомнить, забыть, ошибиться* etc.).

It can be established that Matveyeva's classification replicates the Vendler — Mourelatos classification to a large extent, providing more complex justification of the division, especially when it comes to the syntactic connectivity of verbs⁶. On the other hand, one may debate if distinguishing the second class is reasonable. Mental processes lead to certain results, anyway. For instance, in Russian language practice there is a conventionalized collocation:

⁴ Most of them are imperfective verbs, although there are occasional examples of imperfective delimitative verbs, that is the ones referring to activities/operations in a certain period of time but not necessarily completed, e.g. Russian *подумать (какое-то время), промедитировать (какое-то время), промечтать (какое-то время)* etc.

⁵ P. A. Shapchic (2009: 167) notes that the Vendler – Mourelatos model cannot be considered a classification of verbs since the same lexical unit having the same conceptual meaning can represent two or even more aspectual schemata, for example this is the case with aspectual pairs like Russian *вообразать // вообразить*.

⁶ Vendler (1987: 310) who had already noted a syntactic criterion in the classification of mental predicates, namely, connectivity with adverbials.

- (3) *размышлял и пришел к выводу, что...* ‘He has been thinking, and came to the conclusion that...’

In this case, a process of consideration leads to a conclusion. It is not a coincidence that the verbs listed by Matveyeva (representing the second class) can have a form of prefixal (delimitative) derivatives: *размышлять* – *поразмышлять*, *фантазировать* – *пофантазировать*, i.e. although they do not indicate a limit of a process they assume it is possible.

Matveyeva analyzed 380 units belonging to the category of mental verbs, specifying the representativeness of each of the distinguished semantic classes. The author’s calculations show that most verbs, 52%, fall into the fourth class. In particular, there are many verbal names of activities stressing the result – 36%. Therefore, according to her, the fact these specific taxonomic categories were the most frequent among mental verbs, generates the hypothesis that the majority of mental operations are thought to occur suddenly, abruptly and/or unevenly (MATVEYEVA 2011: 132).

Due to their representativeness, verbal names of limited actions and processes come second – their share is 23% of units. Other groups are less representative: there are 56 units (15%) in the first group and 39 units (10%) in the second group.

Taking into account two criteria: mental function and time schemata (based on Vendler’s classification), about a dozen classes of Russian mental verbs can be distinguished.

Table 1. Classification of mental verbs according to a psychological function⁷ and time schemata

THEMATIC CLASS	ASPECTUAL CLASS			
	STATE	ACTIVITY		
		PROCESS/ OPERATION	EVENT	
			ATTAINMENT	ACCOMPLISHMENT
1. knowledge, cognition	<i>знать, помнить, понимать, видеть, осознавать</i>	<i>выучиваться, узнавать, познавать, зубрить, забывать</i>	<i>понять, выучиться, научиться, запомнить, узнать, познать, вызубрить</i>	<i>догадаться, осознать, смекнуть, озарить</i>
2. thinking		<i>думать, мыслить, выяснять, рассуждать, соображать, собираться</i>	<i>додуматься, навдумывать, выяснить, сообразить</i>	<i>подумать</i>
3. comparison	<i>различать, ассоциировать</i>	<i>сравнивать, сопоставлять, различать</i>	<i>сравнить, сопоставить, различить, отождествлять</i>	<i>помешать, предпочесть</i>
4. selection		<i>выбирать, отбирать</i>	<i>выбрать, отобрать</i>	
5. solution		<i>решать, суммировать, множить, сочинять</i>	<i>решить, суммировать, умножить, сочинить</i>	<i>отгадать</i>
6. opinion	<i>полагать, судить, считать, верить, мнить, предпочитать</i>			<i>возомнить, посчитать, предположить, поверить</i>
7. belief	<i>представлять, воображать, грезить</i>	<i>спекулировать</i>		<i>представить, вообразить, пригрезиться, привидеться</i>

⁷ The classification according to a mental function is based on Babenko's dictionary, although there have been some changes in this respect, for example verbal names of interest and planning were introduced.

THEMATIC CLASS	ASPECTUAL CLASS			
	STATE	ACTIVITY		
		PROCESS/ OPERATION	EVENT	
			ATTAINMENT	ACCOMPLISHMENT
8. determination	<i>акцептировать, недооценивать, оценивать</i>	<i>спекулировать</i>		<i>представить, вообразить, пригрезиться, привидеться</i>
9. verification		<i>проверять, уточнять</i>	<i>проверить, уточнить</i>	
10. interest	<i>интересоваться, интриговать</i>	<i>заниматься</i>	<i>заняться</i>	<i>заинтересоваться, заинтриговать</i>
11. planning	<i>предвидеть</i>	<i>планировать, прогнозировать, думать, задумывать</i>	<i>запланировать, задумать</i>	<i>надумать, вздумать, решить (что-то сделать)</i>

4. The quantitative characteristics of subcategories

As a part of a scientific and research project (see footnote 1) 543 Russian mental verbs were analyzed with respect to semantics, including units (reflective verbs) which are the basis for the construction of a pseudo-subjective diathesis (with an object of a mental action / mental state in dative, e.g. *грезиться кому-л., видеться кому-л., представляться кому-л., думаться кому-л.* etc.). Due to the fact that verbs were examined, inter alia, in terms of time schemata, elements of aspectual pairs (*узнавать – узнать, намереваться – намериться, объяснять – объяснить* etc.) were considered separate units of description. The table below includes quantitative data on the number of verbs that represent each semantic class.

Table 2. Quantitative representation of semantic classes of mental verbs

THEMATIC CLASS	ASPECTUAL CLASS				TOTAL	%
	STATE	ACTIVITY				
		PROCESS/ OPERATION	EVENT			
			ATTAINMENT	ACCOM- PLISHMENT		
1. knowledge, cognition	26	54	58	24	162	29.6
2. thinking	0	66	57	6	133	24.3
3. comparison	9	8	7	8	32	5.9
4. selection	0	3	3	0	6	1.1
5. solution	0	20	28	3	51	9.3
6. opinion	33	0	0	19	52	9.5
7. belief	16	4	0	13	33	6.0
8. determination	4	8	10	4	26	4.8
9. verification	0	2	2	0	4	0.7
10. interest	8	2	2	2	14	2.6
11. planning	4	14	14	2	34	6.2

The data shows that in terms of representativeness, the size of the distinguished classes of verbs is very diverse. Our data to some extent confirm Matveyeva's data: among mental verbs events are generally dominant and they account for over 48% (in Matveyeva's study – 52%). Processes and operations come second – 33.5% of the units. This figure is twice the number of names of accomplishments (14.8%). Accomplishments in terms of numbers are also superseded by states (18.2%), which generally indicates that the feature of semantic continuity is more characteristic of mental/intellectual functions than a feature of happening: the sphere of mental activity is verbalized mostly in terms of its duration, and mental events have their “history” – they are prepared, created in the course of operations and processes.

Considering the mental function encoded in a lexical meaning, two thematic groups stand out: knowledge and cognition – 29.6% and thinking

– 24.3%. These are names that in the most general and least specified way mean the possession of information (*осознавать, понимать, знать*) and generation of information (*думать*), and thus, they are considered the center of the category of mentality. Units of other classes are more or less semantically specified, i.e. they contain a number of additional semantic elements. For example, in Babenko’s “Dictionary” *решать* is interpreted as a verb derived from *думать, рассуждать*: ‘one comes to a conclusion after his reflection, deliberation’ (BABENKO 2002: 181). The semantics of thinking is further encoded in the meaning of verbal names of specification, selection, comparison and planning.

In terms of numbers, and with a big gap compared to the first two classes, there are verbs denoting an opinion – 9.5% and solution – 9.3%. They are sorts of “clones” of verbs of knowledge and cognition as well as verbs of thinking, except that the latter two semantic groups are more marked and specified.

Smaller semantic groups can be assigned to another rank: planning – 6.2%, imagination – 6.0% comparison – 5.9%, specification – 4.8%. At the fourth level, in terms of numbers, there are three other semantic groups: interest – 2.6%, selection – 1.1%, verification – 0.7%. Moreover, it does not mean that individual units representing these classes are marginal from the point of view of linguistic behavior. According to “Frequency Dictionary of Russian” (ZASORINA 1977), the verbs included in the three classes are not uncommonly used — see general frequency and ranks:

- (4) *интересовать* 40 (3066)
- (5) *интересоваться* 32 (3554)
- (6) *выбрать* 52 (2428)
- (7) *выбирать* 57 (2266)
- (8) *проверить* 52 (2428)
- (9) *проверит* 60 (1110)

In terms of frequency of use in linguistic practice, the mentioned words are more functional than elements belonging to bigger classes, e.g. general frequency of some verbs of thinking and opinion/judgment: *мыслить* – 30, *соображать* – 21, *мнить* – 6. The count of the thematic group brings information that cannot be over-interpreted. First of all, it is about mental function specification as regards complexity of the objective state of things and nature of human categorization, while frequency in the use of the language reflects a more communicative, interactive aspect of the meaning.

5. Polysemy of mental verbs

A phenomenon that especially needs to be discussed is polysemy present in the scope of mental verbs (much more noticeable than in verbs of feeling). As seen from the analysis of the source material, processes of semantic derivation are quite varied. The first and most representative one is a type of polysemy where the change of a lexical meaning does not result in the change of a thematic class. For example, this is the case with the verb *абстрагировать*, which has three meanings that belong to the class of thinking processes/operations:

- (10) *абстрагировать*₁ ‘present something in a general, abstract way’, e.g.: *Драматург абстрагировал смысл пьесы.*
- (11) *абстрагировать*₂ ‘abstract, leave something out of account’, e.g.: *Он абстрагирует от банальности этих высказываний.*
- (12) *абстрагировать*₃ ‘consider something separately from anything, not connect something with anything’, e.g.: *Он абстрагирует движение молекул от давления воздуха.*

As one can see, the difference of meanings can also be a situation where valency of a verb determines a sentence structure with two (*абстрагировать*₁ and *абстрагировать*₂) or three arguments (*абстрагировать*₃). In the material analyzed, fourteen instances of polysemy of this type were noted.

Table 3. Polysemy of mental verbs belonging to the same thematic class

1. MEANING	2. MEANING	THEMATIC CLASS
<i>верить</i> ₁ <i>Кихтенко верит, что террористов можно сделать более миролюбивыми.</i>	<i>верить</i> ₂ <i>Мы до последнего кадра верим в Голливуд.</i>	opinion
<i>воспринимать</i> ₁ , <i>воспринять</i> ₁ <i>Он плохо воспринимает то, что происходит в национальной обороне.</i>	<i>воспринимать</i> ₂ , <i>воспринять</i> ₂ <i>То, что происходит в частном секторе, он воспринимает как начало кризиса.</i>	knowledge and cognition
<i>дедуцировать</i> ₁ <i>Он дедуцирует рационально его отношение к миру.</i>	<i>дедуцировать</i> ₂ <i>Из понятия самоочевидности бытия философ дедуцирует основные идеи.</i>	thinking
<i>заключать</i> ₁ , <i>заключить</i> ₁ <i>Он заключил, что реплика предназначена для международного распространения.</i>	<i>заключать</i> ₂ , <i>заключить</i> ₂ <i>Из того, как он себя вел, я заключил, что молодой человек – бывший офицер.</i>	thinking

1. MEANING	2. MEANING	THEMATIC CLASS
<i>классифицировать</i> ₁ Он классифицирует случаи заболевания.	<i>классифицировать</i> ₂ В. К. Бабаев классифицирует правовые презумпции на общеправовые, межотраслевые и отраслевые.	determination
<i>переучиваться</i> ₁ , <i>переучиться</i> ₁ Кое-кто, правда, из старой гвардии с грехом пополам переучился.	<i>переучиваться</i> ₂ , <i>переучиться</i> ₂ – Переучился, – махнула рукой на внука бабушка Матрена Ивановна.	knowledge and cognition
<i>поверить</i> ₁ Я сначала не поверила даже, что он их утопил.	<i>поверить</i> ₂ Мы поверим в разум человека.	opinion
<i>позабывать</i> ₁ Он совершенно забывал всё, что можно.	<i>позабывать</i> ₂ Свои долги забываем, а чужой должок не забудем.	knowledge and cognition
<i>порешать</i> ₁ Мы посидим, порешаем задачи.	<i>порешать</i> ₂ Они порешали все вопросы.	solution
<i>принимать</i> ₁ , <i>принять</i> ₁ Мы принимаем, что $g=0$.	<i>принимать</i> ₂ , <i>принять</i> ₂ Самую печаль его принимали за непочтение.	opinion
<i>сочинять</i> ₁ , <i>сочинить</i> ₁ Нинка сочинила, что живет у подруги.	<i>сочинять</i> ₂ , <i>сочинить</i> ₂ Он сочинил симфонию.	solution
<i>трактовать</i> ₁ Он трактует, что здесь затрагивается Конституция.	<i>трактовать</i> ₂ В администрации Приморья такое решение трактуют как своеобразный ответ президента на недавнее письмо краевых властей.	knowledge and cognition
<i>узнавать</i> ₁ , <i>узнать</i> ₁ Он узнал о решении.	<i>узнавать</i> ₂ , <i>узнать</i> ₂ Я узнал голос дружочка.	knowledge and cognition

There is also another kind of semantic derivation, when there is a more radical change: in the new meaning the word represents a different thematic class. For example, the verb *передумывать/передумать* on one hand is used as a name of a thinking process meaning ‘think about everything or think about many things’ (YEVGENEVA 1984: 62). This case could be classified as a distributive type of action (see CZOCHRALSKI 1975: 22). For example, the verb with this meaning is used in the following sentences:

- (13) *Мы много передумали о том, что было в прошлом.*

- (14) *Я обо всем передумал.*
 (15) *О чем только он не передумал!*

On the other hand, this verb is also used with a different meaning representing a class of denominations of planning and resultative types of activities (the meaning is ‘again change its intention, decision’). Each meaning has its formal reflections. Firstly, the verb in the distributive meaning allows for the construction of a pseudo-subjective diathesis, that is in a reflexive form, the mental subject is in the dative in this case:

- (16) *О многом передумалось здесь за эти месяцы.*
 (17) *Что только не представилось и не передумалось мне за это время!*
 (18) *Многое передумалось в эти часы напряженного нервного возбуждения.*

Secondly, in the resultative meaning the verb (in presence of an exponent of a mental subject) is realized in the construction with the infinitive, not permitting other forms of grammaticalization of the base propositional and semantic structure:

- (19) *Он передумал уходить.*
 (20) *Он бесповоротно передумал лазить в дворовый люк.*
 (21) *Антонина Николаевна передумала ехать к сестре.*

Instances of polysemy of the latter type are presented in the table below.

Table 4. Polysemy of mental verbs belonging to the same thematic class

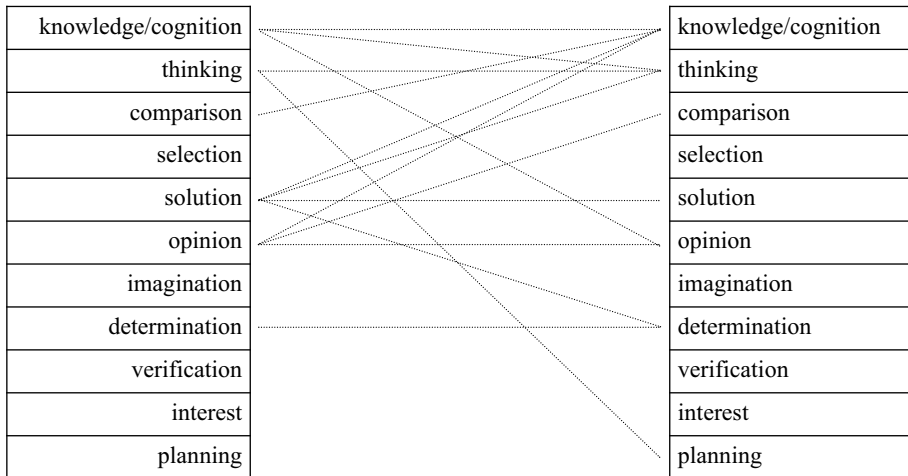
1. MEANING	THEMATIC CLASS	2. MEANING	THEMATIC CLASS
<i>думать₁</i> <i>Тренер думает, как поступить с Ивановым.</i>	thinking	<i>думать₁</i> <i>Тренер думает, как поступить с Ивановым.</i>	planning
<i>забывать₁, забыть₁</i> <i>Он забыл, что хотел сказать.</i>	knowledge, cognition	<i>забывать₂, забыть₂</i> <i>Переживал я оттого, что не мог забыть Анну Григорьевну.</i>	thinking
<i>задумываться₁, задуматься₁</i> <i>Я задумался: что бы такое сказать?</i>	thinking	<i>задумываться₂, задуматься₂</i> <i>Пушкину задумалось приволокнуться за женой Карамзина.</i>	planning
<i>идентифицировать₁</i> <i>Она идентифицирует эти внешние сущности.</i>	comparison	<i>идентифицировать₂</i> <i>Я идентифицировал Вас по имеющимся данным.</i>	knowledge, cognition

1. MEANING	THEMATIC CLASS	2. MEANING	THEMATIC CLASS
<i>пересчитывать₁, пересчитать₁</i> <i>Тигикко пересчитал, сколько у кого яхт, машин, домов.</i>	solution	<i>пересчитывать₂, пересчитать₂</i> <i>Мы пересчитали свои силы.</i>	determination
<i>подумывать₁, подумать₁</i> <i>Теперь я подумал, что, может, я был неправ.</i>	thinking	<i>подумывать₂, подумать₂</i> <i>Он подумывал сходить в медсанбат, попросить мазь от экземы.</i>	planning
<i>понимать₁, понять₁</i> <i>Я понимаю, что сделалось тогда со мною.</i>	knowledge, cognition	<i>понимать₂, понять₂</i> <i>Любовь он понимает как то, что дает человеку превосходство.</i>	opinion
<i>предпочитать₁, предпочесть₁</i> <i>Он предпочитает молчать.</i>	opinion	<i>предпочитать₂, предпочесть₂</i> <i>Курению они предпочитают активный отдых.</i>	comparison
<i>признавать₁, признать₁</i> <i>Он признает необходимость развития НОМФ.</i>	opinion	<i>признавать₂, признать₂</i> <i>Он сразу признал, что это был грек.</i>	knowledge, cognition
<i>раздумывать₁, раздумать₁</i> <i>Правительство раздумывает над созданием национального резерва нефти.</i>	thinking	<i>раздумывать₂, раздумать₂</i> <i>Гурьев обиделся и раздумал нас провожать...</i>	planning
<i>рассчитывать₁, рассчитать₁</i> <i>Они рассчитывают, сколько нужно оставить фермеру денег, чтобы он не умер.</i>	solution	<i>рассчитывать₂, рассчитать₂</i> <i>Они рассчитывают на предоставление отсрочки или рассрочки.</i>	opinion
<i>решать₁, решить₁</i> <i>Ученик решил задачу.</i>	solution	<i>решать₂, решить₂</i> <i>И тогда они окончательно решили о начале совместной работы.</i>	thinking

As it is presented in the table, the most frequently repeated type of polysemy is $V_{[thinking]} > V_{[planning]}$. It is a phenomenon of specifying the meaning of the verb: although thinking as a category of more general content is ambivalent to time, planning assumes an image of a situation which (according to the subject's wish) is to occur in the future.

In closing, let us provide a general scheme of semantic transformations which shows the distribution of the derivation relationship between thematic classes.

Figure 2. Relations of semantic derivation

As the scheme above shows it, polysemy usually involves verbs belonging to four thematic classes: knowledge/cognition, solution, thinking and opinion. It is explained by the fact that these four groups are the biggest, and polysemy, which is a known fact, is directly dependent on the factor of frequency.

6. Conclusion

In conclusion, it should be noted that mental verbs are a fairly large and semantically complex portion of the lexical system of modern Russian language, where units are subcategorized according to the nature of information encoded in their form and structure. The study shows that in terms of information about the mental function, the largest number of lexical units represent knowledge, cognition and thinking. These meanings can be considered typical for the category of mental verbs. Most other thematic classes can be considered as being semantically derived from the prototypical ones.

Due to time schemata mental verbs represent states, processes/operations, accomplishments and events. However, the largest number of units is in the second and third class, whilst the general trend is that mentality is accompanied by continuity of a situation.

Polysemy processes in the area of mental verbs are realized within the same thematic class as well as different classes, whereas the semantic

derivation usually refers to the biggest thematic classes which are verbal names of knowledge and cognition, thinking, solution and opinion/judgment.

References

- APRESJAN, Jurij D. [= АПРЕСЯН, Юрий Д.]. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Москва / Вена: Языки славянской культуры; Венский славистический альманах, 2004.
- APRESJAN, Jurij D. [= АПРЕСЯН, Юрий Д.]. *Активный словарь русского языка, т. 2: В-Г*. Москва: Языки славянской культуры, 2014.
- BABENKO, Ludmila G. [= БАБЕНКО, Людмила Г.]. *Русские глагольные предложения. Экспериментальный синтаксический словарь*. Москва: Флинта, 2002.
- CZOCHRALSKI, Jan. *Verbalaspekt und Tempussystem im Deutschen und Polnischen*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- DANIELEWICZOWA, Magdalena. *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej, 2002.
- GUDNOV, Roger N. [= ГУДНОВ, Роджер Н.]. *Синонимические ряды глаголов интеллектуальной деятельности в современном русском языке (функционально-семантический аспект)*. Санкт-Петербург, 2013 [dissertation thesis].
- KARAULOV, Jurij N. [= КАРАУЛОВ, Юрий. Н.]. *Общая и русская идеография*. Москва: Наука, 1976.
- KARAULOV, Jurij N. [= КАРАУЛОВ, Юрий. Н.]. *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*. Москва: Наука, 1981.
- KAROLAK, Stanisław. *Od semantyki do gramatyki*. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, 2001.
- KUZNETSOVA, Era, V. [= КУЗНЕЦОВА, Эра В.]. *Русская лексика как система*. Свердловск: Издательство УГУ, 1980.
- KUZNETSOVA, Era, V. [= КУЗНЕЦОВА, Эра В.]. *Лексикология русского языка*. Москва: Высшая школа, 1982.
- KUZNETSOVA, Era, V. [= КУЗНЕЦОВА, Эра В.]. *Язык в свете системного подхода*. Свердловск: Издательство УГУ, 1983.
- KUZNETSOVA, Era, V. [= КУЗНЕЦОВА, Эра В.]. *Лексико-семантические группы русских глаголов. Учебный словарь-справочник*. Свердловск: Издательство УГУ, 1988.
- KUZNETSOVA, Era, V. [= КУЗНЕЦОВА, Эра В.]. *Лексико-семантические группы русских глаголов*. Иркутск: Издательство ИГУ, 1989.
- KUZNETSOVA, Era, V. [= КУЗНЕЦОВА, Эра В.]. (ed.), *Классы слов и их взаимодействие*. Свердловск: Издательство УГУ, 1979.
- MARTYNOV, VICTOR V. [= МАРТЫНОВ, Виктор В.]. *Универсальный семантический код. Грамматика. Словарь. Тексты*. Минск: Наука и техника, 1977.

- MATVEYEVA, Natalia S. [= МАТВЕЕВА, Наталья С.]. „Опыт выявления таксономических категорий в семантическом поле ментальных глаголов”. *Acta Linguistica Petropolitana* VII/3 (2011): s. 129–135.
- MOURELATOS, Alexander P. D. “Events, Process and States”. *Linguistics and Philosophy*, 2 (1978): p. 415–438.
- PLOTNIKOV, Bronislav A. [= ПЛОТНИКОВ, Бронислав А.]. *Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений*. Минск: Вышэйшая школа, 1979.
- PLOTNIKOV, Bronislav A. [= ПЛОТНИКОВ, Бронислав А.]. *Основы семасиологии*. Минск: Вышэйшая школа, 1984.
- SELIVERSTOVA, Olga N. [= СЕЛИВЕРСТОВА, Ольга Н.] (ed.). *Семантические типы предикатов*. Москва: Наука, 1982.
- STEPANOV, Jurij S. [= СТЕПАНОВ, Юрий С.]. *Семантические типы предикатов*. Москва: Наука, 1982.
- SHARSHIC, Pavel A. [= ШАПЧИЦ, Павел А.]. „Типология глагольных предикатов Вендлера – Кенни”. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина* 4/1 (2009): с. 164–175.
- SHVEDOVA, Natalija Y. [= ШВЕДОВА, Наталия Ю.]. *Лексическая классификация русского глагола (на фоне чешской семантико-компонентной классификации)*. In: Бернштейн, Сергей Б. [ред.]. *Славянское языкознание. IX международный съезд славистов*. Москва: Наука, 1983, с. 306–323.
- TROPININA, Nina P. [= ТРОПИНИНА, Нина П.]. *Лексико-семантические связи групп глагольной лексики (на материале глаголов интеллектуальной деятельности)*. Киев 1984 [автореферат диссертации].
- VENDLER, Zeno. “Verbs and Times”. *Philosophical Review* 66/2 (1957): p. 143–160. Reprint: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca/New York: Cornell University Press, 1967.
- VENDLER, Zeno [= Вендлер, Зено]. *Факты в языке*. In: Горский, Дмитрий П./Петров, Валерий В. [ред.]. *Философия, логика, язык*. Москва: Прогресс 1987, с. 293–317.
- VASILIEV, Leonid M. [= ВАСИЛЬЕВ, Леонид М.]. *Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи*. In: Васильев, Леонид М. [ред.]. *Очерки по семантике русского глагола*. Уфа: Изд-во БГУ, 1971, с. 38–310.
- VASILIEV, Leonid M. [= ВАСИЛЬЕВ, Леонид М.]. *Семантика русского глагола*. Москва: Высшая школа, 1981.
- VASILIEV, Leonid M. [= ВАСИЛЬЕВ, Леонид М.]. *Современная лингвистическая семантика*. Москва: Высшая школа, 1990.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2010.
- WOLEŃSKI, Jan. *Epistemologia. Poznanie, prawda, wiedza, realizm*. Warszawa: PWN, 2007.
- YEVGENEVA, Anastasija P. [= ЕВГЕНЬЕВА, Анастасия П.] [ed.]. *Словарь русского языка, III*. Москва: Русский язык, 1984.
- ZASORINA, Lidiya N. [= ЗАСОРИНА, Лидия Н.] [ed.]. *Частотный словарь русского языка*. Москва: Русский язык, 1977.

ZOLOTOVA, Galina A.; ONIPENKO Nadezhda /SIDOROVA, Marina Y. [= ЗОЛОТОВА, Галина А.; ОНИПЕНКО, Надежда К.; СИДОРОВА, Марина Ю.] *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва: Наука, 1998.

Александар К. Кикљевич

РУСКИ МЕНТАЛНИ ГЛАГОЛИ КАО СЕМАНТИЧКА КЛАСА

Резиме

Предмет чланка су ментални глаголи у савременом руском језику (глаголи знања, схватања и мишљења), који се сагледавају као семантичка класа. Истраживање се базира на теорији семантичког поља, као и на теорији семантичких тезауруса. Аутор разматра супкатегоризацију *verba cogitandi* узимајући у обзир два критеријума: дескриптивне семантичке компоненте (тј. објективне параметре интелектуалних радњи, процеса, односа и стања), као и временске схеме (ткз. унутрашње време), имајући у виду карактеристике попут непрекидности и ограничености. Консултована је лингвистичка линтература повезана са датом проблематиком, нарочито публикације руских лингвиста, међу којима су: Л. М. Васиљев, Г. А. Золотова, Н. Ј. Шведова, Н. С. Матвејева, Н. П. Тропињина и др. Такође, аутор испитује поједине супкласе. Анализа се врши на грађи од 543 лексичке јединице из савременог руског језика. Указује се да репрезентативност појединих семантичких супкласа варира у већем или мањем степену. У сегменту о вишезначности менталних глагола аутор разликује регуларне и нерегуларне процесе семантичке деривације. Један од закључака тиче се фреквентности употребе појединих полисеманата. Истраживање *verba cogitandi* у парадигматском аспекту чини основу синтаксичке анализе менталних глагола као предмета истраживања пројекта (који се реализује уз подршку пољског Националног центра за науку), у којем се посебно води рачуна о лексикографској и контрастивној перспективи.

Кључне речи: лексика, лексичка семантика, ментални глаголи, семантичка супкатегоризација, вишезначност.

Aleksander K. Kiklewicz

RUSSIAN MENTAL VERBS AS A SEMANTIC CLASS

Summary

The subject of the presented article is mental verbs (verbs of knowledge, understanding and thinking) in the modern Russian language, treated as a semantic class. The concept of research is based on semantic field theory and on a thesaurus perspective of semantic classes. The author focuses on the subcategorization of *verba cogitandi* taking into account two criteria: descriptive semantic components (i.e. objective parameters

of mental activities, processes, relationships and states) and temporary schemata (so called internal time), i.e. considering such characteristics as continuity and limitations. The author refers to the extensive literature on this subject, above all, the publications of Russian researchers, such as L. M. Vasiliev, G. A. Zolotova, N. Y. Shvedova, N. S. Matveyeva, and N. P. Tropinina et al. The author also examines the volume of the subclasses of mental verbs. The analysis carried out for this purpose is based on 543 verbal units of the modern Russian language. The author ascertains a more or less regular filling of separate semantic subclasses. In the section on the polysemy of mental verbs the author shows which processes are regular, and which are sporadic. One of the conclusions is: polysemy depends on the word frequency in speech. A paradigmatic study of *verba cogitandi* is the basis of a syntactic analysis of these units as part of a research project (National Science Centre, Poland) on syntax of mental verbs in lexicographical and comparative perspective.

Keywords: lexis, lexical semantics, mental verbs, semantic subcategorization, polysemy.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK:

COBISS.SR-ID:

DOI:

Примљено: 28. априла 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Оригинални научни рад

ZUZANNA V. TOPOLIŃSKA*

Македонска академија на науките и уметностите

*SHIFTERS*¹ W FUNKCJI OPERATORÓW ZDANIOWYCH

Chciałabym pokazać w tym artykule, że nie tylko argumenty przedmiotowe, ale i argumenty propozycjonalne / zdarzeniowe² są referencyjnie związane przez *shifters* i *de facto* zajmują na powierzchni tekstu pozycje właściwe grupom imiennym. O ile predykaty asocjatywne tworzą złożone, holistycznie traktowane, konstrukcje odpowiednio o statusie propozycji i/lub ich argumentów (tj. złożone zdania i złożone grupy imienne), o tyle predykaty kauzalne przyjmują w funkcji argumentów struktury propozycjonalne związane przez *shifters*, a więc wchodzące na powierzchni tekstu na typowe pozycje argumentowe.

Słowa kluczowe: komplementacja, relatywizacja, predykaty spójnikowe.

Jak wynika, mniej lub bardziej jednoznacznie, z prac wielu wybitnych teoretyków języka, Kuryłowicza, Jakobsona, Benveniste'a..., podstawową opozycją w inwentarzu formalnych jednostek struktury języka jest dychotomia: zdanie vs grupa imienna, której w płaszczyźnie semantycznej odpowiada dychotomia: propozycja vs argument predykatu, który tę propozycję konstytuuje. Predykat to pojęcie generyczne, wynik naszej konceptualizacji świata; argument to denotat predykatu związany referencją z konkretnym obiektem / obiektami, o których mo-

* ztopolin@gmail.com

¹ Posługuję się terminem R. Jakobsona (Jakobson 1957), który zrobił już karierę w teorii języka i jest odczytywany poprawnie przez większość językoznawców; ewentualny odpowiednik polski: 'zmienne zaimkowe' (?) wydaje mi się, zwłaszcza w tytule, mniej czytelny, a i obie klasy nie w pełni sobie odpowiadają.

² W zgodzie z konwencją przyjętą w polskiej gramatyce akademickiej (*Gramatyka* 1984) przyjmuję termin 'zdarzenie' jako nazwę wszelkich referentów propozycji, tj. sytuacji, stanów, procesów, akcji itp.

wa w tekście; funktorem wiążącym argument odpowiednią referencją jest na ogół³ *shifter*.

Jednostki semantyczne objęte naszym słownikiem to predykaty, *shifters* i *nomina propria*, przy czym predykaty stanowią grubo nad 90% całego inwentarza. Każdy predykat zdolny jest pełnić funkcję członu konstytutywnego (KC) propozycji, m.in. funkcję taką mogą pełnić predykaty formalizujące się na powierzchni tekstu jako spójniki.

O ile większość predykatów implikuje argumenty „przedmiotowe“, które na powierzchni tekstu formalizują się jako grupy imienne, o tyle predykaty spójnikowe implikują wyłącznie argumenty „propozycjonalne“ formalizujące się w postaci zdań. Są to predykaty takie jak ‘konjunkcja’, ‘dysjunkcja’, ‘alternatywa’..., ‘przyczyna’, ‘skutek’, ‘cel’, ‘warunek’, ‘koncesja’... – jednym słowem: predykaty, które informują o toku naszej myśli i o sposobie, w jaki wiążemy zdarzenia / sytuacje, o których mowa w tekście.

Chciałabym pokazać w tym artykule, że nie tylko argumenty przedmiotowe, ale i argumenty propozycjonalne / zdarzeniowe⁴ są referencyjnie wiązane przez *shifters* i *de facto* zajmują na powierzchni tekstu pozycje właściwe grupom imiennym.

Specyficzną cechą *shifters* jest fakt, że nie posiadają one tzw. znaczenia leksykalnego, ich semantyka sprowadzona jest do ramy kategoryjalnej typu ‘rzeczownik’, ‘przymiotnik’, ‘przysłówek’, która pozwala im na zasadzie kongruencji typowych dla danej części mowy kategorii gramatycznych wiązać referencją odpowiednie denotaty nazwanych pojęć przekształcając je w argumenty, tj. struktury semantyczne, których referenci są uczestnikami zdarzeń, o jakich mowa w tekście. *Mutatis mutandis* podobną rolę odgrywiają imiona własne: i tutaj mamy do czynienia ze zgramatyzowaną ramą semantyczną i konkretną referencją pragmatycznie motywowaną konsytuacją (*deixis*) lub kontekstem (*anaphora* / *katafora*).

Nie wymaga specjalnych komentarzy rola zaimków osobowych, dzierżawczych, czy demonstratiwów w procesie ustalania referencji, tj. przetwarzania predykatów w argumenty. Mniej jasna jest rola w tym procesie zaimków pytajno-względnych (funkcję pytajną wypada uznać za prymarną); mam nadzieję, że poniższa analiza pozwoli tę rolę wyjaśnić.

³ Zastrzeżenie „na ogół“ odnosi się do języków bezrodzajnikowych, jak polszczyzna, gdzie referencję częściowo kontroluje linearyzacja tekstu, a także kontekst i konsytuacja.

⁴ W zgodzie z konwencją przyjętą w polskiej gramatyce akademickiej (*Gramatyka* 1984) przyjmuję termin ‘zdarzenie’ jako nazwę wszelkich referentów propozycji, tj. sytuacji, stanów, procesów, akcji itp.

I propozycja, której referentem jest zdarzenie, i argument, którego referentem jest uczestnik zdarzenia, to struktury rekursywne. Na strukturę semantyczną propozycji mogą się składać inne, podrzędne propozycje w funkcji argumentów; podobnie w strukturę argumentu mogą być wbudowane takie wtórnie nominalizowane propozycje i/lub ich argumenty, co na powierzchni tekstu reflektuje się obecnością zdań w zdaniach i grup imiennych zależnych od innych, nadrzędnych grup imiennych. Teza, którą chciałabym udowodnić, brzmi, iż zdania w zdaniu to *de facto* grupy imienne – produkty morfologicznej i/lub syntaktycznej nominalizacji wiązane przez *shifters*, czyli funkcjonujące jako argumenty – referencjalnie związani uczestnicy zdarzeń.

Typowym reprezentantem zdania w zdaniu jest tzw. zdanie komplementarne, wykładnik argumentu „propozycjonalnego“ predykatów informujących o stanach mentalnych człowieka, intelektualnych, emocjonalnych, wolicjonalnych, czyli predykatów wyrażających refleksje, rezultaty przemyśleń, dedukcji..., uczucia..., życzenia... W polszczyźnie do dziś dnia nie rzadko takie struktury zdaniowe kontrolowane są przez *shifters*, por. np. *Myszę O TYM, CO nas dzisiaj czeka., Wspominam TO, CO mnie wczoraj spotkało.*, itp. Do tej serii możemy zaliczyć również zdania komplementarne z operatorem *żE* – to *żE* to partykuła towarzysząca niegdyś staropolskiemu **jŹze, *jaże, *jeże...*, czyli rezultat ewolucji typowych *shifters*. Stąd wniosek, że tzw. zdania komplementarne zajmują pozycję i pełnią funkcję grup imiennych, tj. wykładników struktur argumentowych.

Mutatis mutandis podobnie się rzeczy mają z tzw. zdaniami względnymi i z procesem relatywizacji. Proces relatywizacji to proces charakteryzacji predykatu w funkcji członu konstytutywnego danej struktury argumentowej, na płaszczyźnie formalnej – proces charakteryzacji członu konstytutywnego grupy imiennej.

Podobnie jak człon konstytutywny propozycji implikuje określone argumenty, które uczestniczą w zdarzeniu – referencie tej propozycji, tak też – *mutatis mutandis* – człon konstytutywny danego argumentu implikuje szereg cech parametrycznych, które go charakteryzują. Dla członu konstytutywnego ‘człowiek’ będzie to np. ‘wiek’, ‘wzrost’, ‘ciężar’..., ‘stopień inteligencji’..., ‘kolor włosów’, ‘kolor oczu’...; dla członu konstytutywnego ‘stół’ będą to ‘dymenzje’, ‘kształt’, ‘materiał’, ‘funkcja’..., itp.itd.; odpowiednie predykaty formalizują się najczęściej jako przymiotniki albo – najczęściej przy charakterystyce sytuacyjnej – zależne podporządkowane grupy imienne: *stary, młody...*, *chudy, gruby...*, *inteligentny, głupawy...*; *z brodą, w kapeluszu, za kierownicą...*

kiedy mówimy o człowieku, *niski, okrągły, dębowy, kuchenny, do pracy...* kiedy mówimy o stole... Zdarza się jednak, kiedy człowieka / przedmiot, o którym mowa, charakteryzujemy poprzez jego udział w jakimś zdarzeniu, por. np. *TEN człowiek, o którym ci wczoraj opowiadałem, {W stół, który widziałem w tym magazynie...*, itp. itd. – wówczas siłą faktu uciekamy się do struktury semantycznej, której referentem jest zdarzenie, do konstrukcji, która ma formę zdania.

Zdanie względne, jak wiadomo, wprowadzają *shifters*, znane nam jako zaimki względne, jednak – jak to zaznaczyłam w powyższych przykładach – niemal regularnie w grupie imiennej, której częścią – częścią argumentu jej członu konstytutywnego – jest to zdanie, pojawia się i kataforyczny *shifter*, który odsyła do zdarzenia identyfikującego człowieka / obiekt, o którym mowa. Innymi słowy – wracając do naszych przykładów – mamy do czynienia odpowiednio z grupami imiennymi jak *Wiesz, spotkałem TEGO CZŁOWIEKA, O KT{RYM CI W CZORAJ OPOWIADAŁEM, czy Zdecydowałem się kupić {W TEN ST{Ł, KT{RY WIDZIAŁEM W TYM MAGAZYNIE*, itp.itd.

Narzuca się wniosek, że zarówno komplementacja, jak i relatywizacja, to procesy budowania struktur argumentowych formalizujących się – zgodnie z opisaną wyżej naturą takich struktur – jako grupy imienne wprowadzane i wiązane przez *shifters*. Komplementacja przynosi konstrukcje budowane na fundamencie *to, co...*, tj. stanowi formę „przedmiotowienia zdarzenia“, czyli substancywizacji treści zawartej w argumencie propozycjonalnym.

Z kolei relatywizacja buduje nowe konstrukcje na fundamencie *ten, kto...*, *ten, który...*, tj. wykorzystuje udział w zdarzeniu jako cechę identyfikującą „udziałowca“, i tym samym, w kategoriach formalnych stanowi formę adiektywizacji treści zawartej w argumencie propozycjonalnym. W tekście polskim odpowiednio pojawiają się współgrające podstawowe *shifters*, por. *Myszę (O TYM,) że...*, *Chcę (TEGO,) żeBy...*; *Widziałem (TEGO) człowieka, KT{RY...*, czy też: *KTO przyszedł?*, tj. – przy pełnej eksplicytacji – ‘KIM jest TEN, KTO przyszedł?’... NB w językach rodzajnikowych obowiązkowo w konstrukcjach komplementarnych i relatywnych w „zdaniu głównym“ pojawia się rodzajnik.

Odmierna jest sytuacja konstrukcji konstytuowanych przez predykaty spójnikowe. Predykaty te dzielą się na dwie grupy, zasadniczo odmienne, które określam jako (a) asocjatywne predykaty spójnikowe, i (b) kauzalne predykaty spójnikowe.

Do grupy (a) należą podstawowe relacje logiczne jak ‘konjunkcja’, ‘dysjunkcja’, ‘alternatywa’...; predykaty te nie stawiają żadnych wymagań

wobec swoich argumentów, mogą łączyć elementy różnych porządków pod jednym jedynym warunkiem, że autor tekstu dostrzega między nimi wię\ asocjatywną; stąd zarówno propozycje, jak i ich argumenty, tj. zarówno zdania jak i grupy imienne, mogą im być podporządkowane, por. np. *Wróciłam do domu I włączyłam telewizję.*, *Kupiłam jarzyny I owoce.*, *Spędzimy weekend w mieście, ALBO wybierzemy się na jakąś wycieczkę.*, *Tę sprawę musi załatwić dziekan ALBO szefkatedry.*, *Janek A NIE Basia jest za to odpowiedzialny.*, itp. Ergo, argumenty predykatów asocjatywnych nie są wiązane przez *shifters*, konstytuujące te argumenty predykaty, *ex definitione* werbalne, lokują je jednoznacznie na osi czasu i określają ew. następstwo w czasie.

Do grupy (b) należą predykaty kauzalne jak ‘przyczyna’, ‘cel’, ‘warunek’, ‘koncesja’...; wiążą one po dwa argumenty propozycjonalne, przy czym pierwszy z nich to konstatacja (realnego lub wirtualnego) zdarzenia *p*, a drugi informuje o zdarzeniu *ł*, które pozostaje w związku kauzalnym z *p*. Znaczą: predykat spójnikowy odwołuje się do *p*, aby ocenić jego związek z *q*. Nie dziwi w tym układzie, że w sam predykat często wbudowany jest *shifter*, który na zasadzie anafory przywołuje *p*, lub na zasadzie katafory zapowiada *q*. Por. np. polskie spójniki kauzalne jak *dlaTEGO*, *przez TO*, *po TO*, *przy CZYM*, *zaTEM*, *ZEby...*, por. i podobną serię np. spójników francuskich jak *parce QUE*, *pour QUE*, *quoiQUE...*

Narzuca się wniosek, że – o ile predykaty asocjatywne tworzą złożone, holistycznie traktowane, konstrukcje odpowiednio o statusie propozycji i/lub ich argumentów (tj. złożone zdania i złożone grupy imienne), o tyle predykaty kauzalne przyjmują w funkcji argumentów struktury propozycjonalne wiązane przez *shifters*, a więc wchodzące na powierzchni tekstu na typowe pozycje argumentowe.

Wydaje się, że krąg się zamknął – z powyższej analizy wynika, że – wbrew protestom, częściowo umotywowanym, niektórych badaczy, PRONOMINA to nomen-omen.

Cytowana literatura

- JAKOBSON, Roman. “Shifters, verbal categories and the Russian verb”, *Russian Language Project*, Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University, 1957.

Зузана В. Тополињска

ШИФТЕРИ КАО СЕНТЕНЦИЈАЛНИ ОПЕРАТОРИ

Резиме

У чланку се износи теза да се у основи допунских и односних реченица фактички налазе именске групе са спојевима шифтера типа *that, which..., that, who...* Аналогно томе, конструкције образоване уз помоћ каузалних везника такође неретко представљају „синтаксичке номинализације“, у којима су шифтери уграђени у конститутивни предикат, уп. у пољском језику везнике као што су *dlaTEGO, zaTEM, przez TO...*, или у француском језику *as pour que, parce que, quioique...*

Кључне речи: комплементација, релативизација, конститутивни, предикат.

Zuzanna V. Topolińska

SHIFTERS AS SENTENCE OPERATORS

Summary

The author presents the thesis that complementary clauses and relative clauses are *de facto* noun phrases founded on the shifter-tandems of the type *that, which..., that, who...* *Mutatis mutandis*, constructions constituted with causal conjunctions are also often „syntactically nominalized“ with shifters built into the constitutive predicate, cf. Polish conjunctions as *dlaTEGO, zaTEM, przez TO...*, or French as *pour que, parce que, quioique...*

Keywords: complementation, relativization, constitutive predicate.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK:

COBISS.SR-ID:

DOI:

Примљено: 15. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Оригинални научни рад

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ*
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ**
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА ПРЕТЕРИТАЛНИХ ОБЛИКА У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ***

У раду се анализирају глаголска времена са примарном службом обележавања прошлих радњи у говору северношарпланинске жупе Сирињић. Утврђује се инвентар облика који чине претеритални систем овога говора, синтаксичко-семантички услови њихове употребе, стилски потенцијал јединица, те језичке околности које о(не)могућавају њихово комбиновање или међусобну замену на нивоу реченице или у ширим наративним одсецима. Показало се да у испитиваном говору перфекат има најстабилнију позицију – као најфреквентнија јединица са најширим доменом употребе; аорист је основни облик којим се казују прошле доживљене радње исказане глаголима свршеног вида, а његово место у систему релативно је стабилно. Имперфекат се одликује знатно суженим пољем употребе, и ограниченог је синтаксичко-семантичког потенцијала, што упућује на то да је процес његове елиминације у одмаклој фази, док је плусквамперфекат готово ишчезао из система. Упрошћавање четворочланог система претерита узроковано је ширењем перфекта као универзалног времена за обележавање прошлих дејстава, али и високом фреквентношћу временски транспонованих облика (наративног презента, императива и футура првог) којима се исказују прошла дејства специјализоване семантике.

Кључне речи: Сирињић, глаголска времена, прошле радње, перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат.

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** radivoje.mladenovic@gmail.com

*** Рад *Временска употреба претериталних облика у говору северношарпланинске жупе Сирињић* урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

1. Увод

1.1. Северношарпланинска жупа Сиринић¹, смештена у планинској корутини источног дела северног дела Шар-планине, оформљена у горњем делу басена Лепенца², представља јединствену српску етнојезичку и етнокултурну целину, насталу на јужној ивици српског дијалекатског ареала, који се говорима у основи призренско-јужноморавског типа наставља и јужно од Сиринића и јужног Косова, захватајући Скопску Црну Гору, северни појас Македоније, затим доњи Полог (Младеновић 2016: 68).

Сиринићки говор није у потпуности описан. Подаци о настанку дијалекатске области којој припада и сиринићки говор налазе се у Младеновић 2004. О дијалекатској индивидуалности овога говора, затим о његовом лингвогеографском положају расправља се у Младеновић 2016, до сада најпотпунијем раду о овом говору. О појединим деловима граматичког система, кроз разматрање дијалекатских односа у југозападном делу Косова и Метохије, писао је Р. Младеновић у тридесетак мањих и већих прилога.³ Ономастика Сиринића забележена је у Букумирић 1988.

О облицима глагола сиринићког и околних говора одређене информације налазе се у Младеновић 2002, 2004, 2004а, 2012, 2013, 2015, 2016. Једина два рада у којима се расправља у употреби глаголских облика у ареалу коме припада и сиринићки говор су Младеновић 2000 и Младеновић 2004 а: 468–470.

1.2. У време прогона Срба са Косова и Метохије 1999, становништво Сиринића у највећем броју опстало је у матичној области, а према овој жупи кретало се и српско становништво са околних територија. Тихо исељавање Сиринићана, међутим, настављено је, тако да се број Срба у најјужнијом српској енклави на Косову и Метохији континуирано смањује.

1.3. У раду се анализира систем претериталних глаголских форми говора северношарпланинске жупе Сиринић. Испитују се прилике у четворочланом систему јединица са примарном службом обележавања прошлих радњи (перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат). Очекује се да сиринићки говор, као део балканизираниог ареала српског етнојезичког простора, добро чува наведене облике.

¹ Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГБ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (Јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), Шт (Штрпце).

² О прецизним географским границама Сиринића в. Урошевић 1948: 88–89.

³ Подаци о делу ових прилога могу се наћи у Младеновић 2016: 88–89.

На основу расположиве грађе, показује се да прилике у Сиринићу донекле одговарају оваквом моделу језичке организације имајући у виду да је систем форми са претериталном службом релативно богат. То се пре свега односи на чињеницу да осим облика са примарном службом исказивања претериталности, ову функцију могу вршити и транспоноване јединице. Грађа са овог подручја обилује примерима временски употребљеног футура првог, императива, наративног презент⁴, који су основне јединице за исказивање хабитуалности, а доступно им је и обележавање појединачних прошлих радњи. За разлику од широке употребе облика у релативној служби, и стабилности индикативног перфекта, домени употребе трију времена са примарно временском службом релативно су сужени. Изузев аориста, који опстаје у систему, чувајући у већој или мањој мери наслеђене функције, употреба имперфекта знатно је редукована⁵, а плусквамперфекат је потврђен малим бројем примера у два пункта – у Берејцу и Штрпцу⁶. Редуковањем употребе имперфекта и плусквамперфекта, сиринићки говор део је метохијско-косовско-сиринићког ареала призренско-јужноморавских говора.

Описано стање није непознато српским говорима. Штавише, оно је одлика главнине штокавских идиома, где постоји изражена тенденција свођења четворочланог система глаголских облика за обележавање прошлих радњи на један облик са универзалном службом – перфекат.

Имајући у виду наведене чињенице, циљ овога рада јесте да испита прилике у говору Сиринића и утврди системску позицију сваке од четирију претериталних временских јединица – перфекта, аориста, имперфекта и плусквамперфекта. Облици се дефинишу с обзиром на синтаксичко-семантичке функције, домен примене, стилистичко-прагматичке ефекте, те фреквентност посматрану у односу на друге (конкурентне) форме.

⁴ Уп. Младеновић 2000; 2004а: 470.

⁵ Редукована употреба имперфекта, иначе, обележје је и говора призренско-јужноморавског типа у Метохијској и Косовској котлини (Младеновић 2004а: 68).

⁶ У свим говорима говорима југозападног дела Косова и Метохије плусквамперфекат је највећим делом истиснут перфектом (Младеновић 2004а: 470).

2. Синтаксичко-семантичка употреба претериталних глаголских форми

Перфекат

2.1. У глаголском систему сиринићког говора перфекат заузима централно место. Својом фреквентношћу знатно надилази остале чланове претериталног система, што му омогућава његова универзална сематика. Као неспецификована јединица са широким доменом употребе, перфекат поседује могућност обележавања било које радње претериталне семантике, те у своје семантичко-функционално поље укључује све типове прошлих дејстава која се могу обележити осталим облицима. Њиме се, уз мања или већа значењска померања, могу замењивати сви други облици, а да притом не дође до промене информативне стране самих конструкција. За разлику од перфекта, остали облици казују прошле радње спецификованије семантике, а обично су и стилски маркирани (аорист и имперфекат поседују компоненту доживљености, временски транспонованим футуром првим исказује се хабитуалност, уз емотивну ангажованост причаоца, приповедачким презентом прошле радње представљају се као актуелне и сл.). Перфекат углавном важи за стилски неутралан облик.

У сиринићком говору перфекат се јавља у приповедању које је стилски необележено, одликује се фактографским тоном, односно среће се при казивању прошлих радњи са неутралног становишта, од стране објективног приповедача, у мирнијем, емотивно немаркираном приповедању. Наглашена је увек информативна страна исказа и темпоралност обележених дејстава. Уколико постоји, стилогеност дискурса где налазимо предикате у перфекту настаје по правилу удруживањем овога облика са осталим јединицама којима је једна од примарних служби постизање стилских ефеката на плану нарације. У таквим наративним одсецима, при здруженој употреби са осталим глаголским облицима, перфекат пружа темпорални оквир унутар кога се смештају остале акције обележене облицима у претериталној служби (аористом, имперфектом, плусквамперфектом, те временски транспонованим императивом, футуром, презентом), односно јасно упућује на то да је посреду прошлост говорног лица.

Даље, семантика перфекта самостално употребљеног подразумева информацију да је посреду радња (из)вршена у прошлости, смештена, дакле, на временској оси са десне стране у односу на момент говора. Прецизније информације о типу прошлости (ближа, даља, далека и сл.) перфекат не садржи. Семантичке компоненте

попут процесуалности, напоредности, резултативности, доживљености глаголске радње и сл., такође нису инхерентни део његове значењске структуре. Остали облици углавном су спецификовани за обележавање неког од подтипова прошлих радњи (код имперфекта су то, на пример, прошле несвршене радње које спадају у домен доживљене прошлости). Стога, иако може заменити било који претеритални облик, перфекат, уколико се не жели нарушити семантичка страна исказа, углавном захтева учешће додатних језичких средстава у служби маркера одређеног значења, па значењска страна при таквој трансформацији може остати неизмењена. Таква замена, међутим, по правилу доводи до губљења стилских ефеката који се постижу употребом маркираних форми.

2.1.1. У сиринићком говору перфекат се гради од глагола оба вида, и њиме се могу обележавати радње у синтаксичком индикативу и релативу, референцијално и неререференцијално конциповане⁷, а доступна му је и употреба у модалној служби, што је такође омогућено универзалношћу његове семантичко-синтаксичке структуре.

2.1.2. Као најзаступљеније, у грађи смо бележили примере индикативног перфекта од глагола оба вида, којиме су означене референцијално конциповане радње, и то у неутралном, стилски немаркираном режиму приповедања⁸:

Своу зéвњу *сэм работи́аа* Ја⁹, *Сэм работи́аа* кэт *сэм би́ја* ми́цак Др, Млóго *сэм размишља́а* ДБ, *Има́а сэм* не́ке превелеги́је ДБ, Сín те́зи же́не ми *и́рчи́аа* Ја; *Нема́ло* пúт. Óвде за Брезови́цу са́мо пеша́чки пúт *би́ја* Ја, Магари́ћи *нема́ло* млóго óвде. Кóњи *има́ле* Ја, *Има́ле* смо на́шу водени́цу. Водени́цу *има́ле* пови́шина ДБ, По стра́же *смо и́шле*. Та́ко. *Ради́ле* смо по крúг* Вр, *Смо* *има́ле* по седамдéсет ко́мáта о́уце Др, Од óвде и[з] Шаркóће *се сели́ле* пови́шина и напρά́јле га Берéјце Бе;

Кра́ја не́ма кóлко пúт *сэм и́роши* Ја, Јéс, у Летњи́цу. Та́мо *сэм би́ла*, у ту́ј цр́кву, жими-ти́. Па *сэм куйи́ла* – и фла́ша света-Мари́ја. Икóна на флаши́цу. Та́мо *сэм* гу *куйи́ла* Се, Зóр и кэт *сэм се уда́ла* ја. Ја́ *сэм се уда́ла* у пéтнаес годи́не. Млóго рáно. Ёт, та́ко ГБ, А јéн пóп са́мо *ои́иши* у Попóўце та́мо. И о[д] то́га јéнога пóпа *наи́рајло* се ка цéло сéло, ти́ја Попови́ћи што су ДБ, Њи́ни стáри *ои́ишле* из нáс⁹ у При́зрен и та́мо *се насел́иле* Вр, А двé же́не *изгину́ле* на в́р брдо. Не́ка олу́ја, *смр́зле*, и ту́ј *изгину́ле* Ја.

⁷ Критеријуми за одређење односа индикатив : релатив и референцијалност : неререференцијалност примењују се према ПИПЕР, Антонић и др. 2005: 353–357.

⁸ Због ограничености простора, у прилогу се наводи само део расположивог материјала.

⁹ Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГБ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), Шт (Штрпце).

2.1.3. Прошле неререференцијалне радње исказују се перфектом несвршеног вида:

Рабошала сэм, како-не! Ка дѣте, па и ђвде Се, Ништа не сэм зборѣла ГБ, Па ми ѓричаа дѣда, кэт се населува́ле ђвде качари. Али не-знам от кут^а Се, Ишла ба́ба у цр́кву, носила га. Ма́ти не ишла Се, Што́ смо коси́ле го́ре, на ту́ј Ме́рају што ви́камо, што́ смо коси́ле за два́, три са́ата, до́ле не́ би мога́ле за два́, три дѣна да покоси́мо Бе, Ти́ја што́ биле по́ памѣтни људи, ѓни узима́ле ђвде, ку́чуале по́ ниско до́ле Бе, Ву́ци пра́гле штѣту по тррла. И љу́де на́ида́ле Др, Девојчи́ћи свѣ се ра́ђале. Три́ девојче́ти, а́јде четврто́му До́ста ће му ту́ру и́ме да не́ су свѣ девојчи́ћи Се.

2.1.4. У служби обележавања неререференцијалне прошлости перфекат је у говору Сиринића најфреквентнији при обележавању радњи хабитуалног карактера. Да су посреди дејства вршена у прошлом времену по обичају или навици препознаје се најчешће на основу контекста, јер, за разлику од глаголских облика специјализованих за исказивање хабитуалне семантике, перфекат семантику вишекратности не може исказати самостално. Стога се у функцији исказивања хабитуалности перфекат јавља здружено са осталим облицима којима се примарно обележавају понављане радње – наративним императивом, футуrom првим или презентом¹⁰:

По планине *смо ради́ле*, по брда та́мо. Па *носи́ле смо* на са́н'е. Воло́ве, па са́нке *смо ѓра́гле*, *товари* па *носи́* до́ма, па *врши́* сѣс ко́ње. *Наби́емо* јен-ко́лац на сре́де. Гу́вно *смо ви́кале*. Па *натурáмо* сто́ сно́па, сто́ и педѣсет, па *тури́мо* два́ ко́ња, три́. Они *заво́ду*, *вршу́* ме́сто ове́ машинѣ... И та́ко *смо* сѣс ко́ње, сѣс воло́е *ради́ле*. *Коси́ле*, у зиму *носи́ле* сѣно. Овце́ *смо има́ле* мло́го. По три́ста кома́та. Па *носи́мо* сѣно да је́до. Па то́ј *смо ради́ле*. Пољопривре́да Вр, До петнаѣсте, шеснаѣсте годинѣ сва́ко дѣте од ђвде што́ било, *чува́ло* сто́ку нај ви́ш'е. Ја́ исто ка ти́ја дѣца. До пла́дне *идѣмо* у шко́лу, от пла́дне *чува́мо* ђу́це. Или ти́ја што *ишле* до пла́дне у шко́лу. Или до пла́дне, или от пла́дне. Ја́ и мо́ј бра́т *смо се мења́ле* – јѣн ги *чува́а* до пла́дне, јѣн от пла́дне Бе, *Смо ѓка́л'е* пла́тно. Пла́тно *смо ѓка́л'е* и *носи́л'е* по́сле кошу́ље. Подгрљач. Са́ме *смо ѓра́гле*, рúчни ра́д'. Подгрљач *се сабе́ре*. Ко́ј ѓће га наведе́ о́уде, ко́ј не́ – та́ко. *Ту́ри* три́ ко́нца и кошу́ља *опáше се* ђвде. Та́ко *се носи́ло*. Сýкне вунѣне. Ја́ *сэм ѓка́ла*. Та́мо има́мо та́ј ра́збој, па има́ те́ј чкрепу́шке, па врати́ло се ка́же онѓ што се саби́ра. И та́ко *се ѓка́ло*. И по́сле са́ми *проши́јемо* на две́ по́ле сýкну. По́сле гу *наберѣмо*. Има ма́јстор нарочи́то што *наби́ра* те́ сýкне Др, Бело́јка *се бра́ла* на́пре, а црно́јка по́ касно *се бра́ла*. И то́ј *се сабира́ло* у ручи́це ова́ко, па *се ѓура́ло* у кúп да се зѓри, да се очу́ка то́ј сѣме за дру́гу годину. А по́сле *се ѓура́ло* у топи́ло. *Се койáла* јѣдна рупа голѣма де ишла во́да. *Насла́га се* у ту́ј рупу. И ту́ј *сша́љало се*. *Седѣло* по

¹⁰ О комбиновању перфекта и временски транспонованих облика у служби исказивања прошлих радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице в. у: Вељовић 2015: 311–322; 2015а: 507–524; 2016: 21–37.

двѣ недѣље док се покѣсне. Пóсле се извáди, се опѣре у р'ѣку, па се ошúши. И се чукáло. Камѣњи – јѣн отúд, јѣн отúд. Маљѣца се звáла. Тúчи Ја, Снопóве смо ги брáл'е у клáње. Клáње се кáже. Се скúпи óсам снóпа – овáко оздóла, па отúда, па отúда, па отúда и озгóр јóш јѣдан Шт.

2.1.5. Ређе су бележени контексти у којима се хабитуалност исказује самостално употребљеним перфектом. Носилац семантике прошле поновљивости и овде је, међутим, превасходно (изван)језичко окружење (прича се о сезонским радовима, обичајима, уобичајеним радњама и сл.), односи међу клаузама у зависносложеним реченицама, или такво значење имају сами глаголи у предикату:

Се радíло, радíло, радíло, сáмо тáко се радíло Се, Ако се дѣте *родíло* пред врѣме, *седѣло* дóма. Кóје *ж'ивѣло*, *ж'ивѣло*. Кóје *нѣ*, *умрѣло* Др, *Íме давáа* кум. Тáмо у цркву Се, Тóј *смо мьѣле* свѣ по воденíце Се, Што *смо работáле* дѣца? Смо биле *мáл'и*. Тэт смо биле и патѣни. Пóсле и мáјка ни *умр*. *Смо íшл'е* у шкóлу у Готовúшу. *Смо íшл'е* цеў дѣн у шкóлу. И тáмо *смо* и *íонесувáле* да ручáмо Се, Имáло бáјрáктар, бáјрак *носíја*. Гочѣви *свирѣле* ГБ, Свѣшто *сэм работáла* кэт сэм била дѣте. *Терáле* ме од малѣна, от сѣдам, óсам годíне *смо радíле* штó смо мóгле. *Сэм íлѣла*, *сэм íрѣла* вúну, коноплѣ. Ё, пóсле мáло кэт сэм одрáсла, *сэм íкáла*, *учíла* ме мáјка да ткáем. Пóсле *сэм íкáлаí* ñилиме, í свѣ што требáло. И плáтно, í клáшње нáпре *се íкáле*. Свѣ *се радíло* млóго, ё по цеў нóñ *се радíло* Ја.

2.1.6. У контекстима овога типа перфекат не мора нужно исказивати радње хабитуалног карактера. Неретко овај облик има функцију временске локализације вишекратних радњи исказаних синтаксичким јединицама специјализованим за обележавање вишекратности (императивом или футуром првим, нпр.)¹¹ – перфектом се ствара темпорални оквир унутар кога се смештају радње хабитуалне семантике; он врши припремну улогу за њихово увођење. Тако је у примерима типа:

Јá нѣ сэм марíла што нѣма, *нѣ* ме *инíтересувáло*. *Íма*, *нѣма*. Да *помѣтем*, да *онóдим*, да *омíјем*, тóј Бе, *Носíл'е* *смо* у цркву – *кó'íма* пѣш'кир, кош'ул'е, *нóсу* пóклон цркве. Кó[j] је мѣрак да кúпи за зрáвље, кúпи у цркву. И кош'ул'у *кúпи*, и пѣш'кир *кúпи* Др, *Сэм íкáла*, нáј прво, сúкне од вúне – кончáрке цррне. Па *се оснóе*, па *се тúри* на вратíло, па *се тúри* на рáзбој. *Се увѣде* у брдо, у нíти, па *се поврже* јóпе на вратíло. Па преметáлка *тúри се*, у во'í, цѣвка, *намóта се* тó'í, вúна што 'е предѣна, машћѣна, па у преметáлку – па *премѣта'í*, *ткá'í* Се, И свѣкар óвде, *јá* кэт *сэм дóшла...* А терзíја да *ши'ѣ...* *Сѣдне* он, *скрóи*. *Доводíле* ни и óвде кут свѣкра Се.

2.1.7. Хабитуалне радње исказане перфектом (и другим облицима) вршиле су се по устаљеном редоследу и навици у мање или више

¹¹ О овоме види у: Младеновић 2000: 364–369, Вељовић 2015: 311–322; 2015а: 507–524; 2016: 21–37.

уједначеним интервалима током читавог периода означеног као прошло време. Притом, саме глаголске форме не носе са собом информацију о карактеру таквог понављања. Уколико се жели указати на редовност, учесталост и уопште ближе дефинисати временски интервали у којима се дешавало њихово вршење, уз предикат се користе језичка средства која су носиоци таквих информација. Уз перфекат у хабитуалној служби бележени су маркери прилошког типа (прилози, предлошко-падежне конструкције, зависне реченице), којима се ближе одређује временски интервал у коме су се радње понављале као и карактер понављања у смислу редовности, учесталости:

Смо њовале. На Велигдџн: Занишај-се, лако-пѣро, олелож, олелож Вр, Смо ги чувале стоку њину у лето, овде смо терале Вр, Ишла ми свекрва на бачењу, тамо горе чувале стоку. Сабѣре сѣр. Па кэ[д] дође половину л'ѣто, донѣсеу. Каѣе смо имал'е. И сѣр донѣсо кот куће. Око Петрѡвдџн, па око Госпођиндџн Др, И на Задушницу идѣмо. Него сѣг ни одредѣле Задушницу сѣл у субѡту. А смо ишле и у пѣтак. Понапре и у пѣтак смо ишле увѣчер. У пѣтак ујутру, смо давале – мешаље коа ни месѣла кој ни умрја. Па турѣмо у крѡшњу, напунѣмо тој што имѣмо – па носѣмо на кућу. А пѣтак вѣчер па горе смо ишле. А сѣге наредѣле попѡви Се, Косѣле, у зиму носѣле сѣно Вр, Пѡсле кѣт скѣвоу, посѣбно јѣл'е дѣца на сѡвру, посѣбно жѣне, посѣбно мѣжи. Прво мѣжи, па жѣне, пѡсле и дѣца Др, Посиуваѣла снаша кѣт се миѣ, кѣт се јѣде лѣба. Увѣчер кѣт се вѣчѣра. И ујутру кѣт су свѣ скупѣни тѣја, посѣпи ги Се, Сваки дѣн смо ишле ја, брѣт и мѡј сѣн – око дваѣс и сѣдам, ѡсам дѣна, горе да косѣмо Бе.

2.1.8. Перфектом се обележавају прошле радње неспецификоване семантике, било да су референцијалног или неререференцијалног типа. Информацију да ли су посредни дејства из непосредне, ближе, даље или удаљене прошлости овај облик не исказује самостално, стога се уз предикате у перфекту чешће него уз остале облике употребљавају језичка средства у служби детерминатора, односно прецизније темпоралне локализације глаголске радње. У тој функцији као маркери бележени су детерминатори прилошког типа или падежне и предлошко-падежне конструкције:

Тѣд имѣло. Али не могѣле да живу од њѣ. Тако бѣло тѣд¹ Вр, Јѣному другѣру сѣм дѣа. Јѣ јемпѣт сѣм биѣа Вр, Имѣле понѣпре јѣке зимѣ Ја, Сирѣње сѣг ѣма, понѣпре немѣло Др, смо имѣле дѣве прасѣти зимѣске Ја, Понѣпре дѣте док не га крѣстиу ако је мѣшко га вѣкале Мишко, ако је девојѣче Чѡра Се, Овде имѣло нѣпре вучѣри ѣ за Прѡчку ѣ за Водѣце Се, Понѣпре жѣна не вѣкала мѣжу на ѣме. Сѣмо – ѣј! И мѣж жѣну ѣсто – ѣј! На ѣме не смѣло Су;

сѣм се удѣла у мѣрт мѣсец. Нѣ у мѣрт, него у фебруѡр Вр, Пѡсле, јѣно-јѣтро бѣше, се скупѣоу тамо на капиу. А ми смо бѣле петнаѣс дѣше из наше сѣло Вр, У стѣро врѣме нѣпре. За мѡје дѡбо. Сандѣце куѣувѣле па на коња тѣру сандѣце Се, Свѣ по шѣме сѣм ишо и сѣм. Немѣло у тој врѣме Су.

2.1.9. Зависне реченице (најчешће временске или условне) такође имају улогу ближег темпоралног одређења, а временске релације између њих у односу су симултаности, антериорности или постериорности:

Ја *сам* гу *школуваа* док сам могаа, ал'и слабо, *не сам могаа* Шт, Кэт сам се ја удаа за овога човека, ми *бија* л'еп човек, ми *бија* добар Су, После, кэд излене пролећ, *смо радиле* све. Њиве требимо, камење. Оремо. Све Вр, *Ишл'е смо* на бачила горе. Горе *смо чувал'е* теџце док сам бија као мал'и. Пјсл'е кэт сам ишо у школу, пјсле *сам чувaa* говеда Др, Кэт смо биле две јетрве, *смо морале* да узимамо аргате да ни раду. Јер *не смо могае*: она *имала* четіри дџцу, ја две Се, И кэд дошо, ми вамо леба *смо иријеле*, *не смо имале* ништа. Ни да једемо ГБ, И кад бија рат², кэд најшо непријатељ, он *сакрија се* под мртвака. Како најшоу непријатељ, он мртвака *иурија* на њега да се спаси Вр, Сјк' кэт иочија рат, *сам дошо* оџде да живим Вр, И кэт смо слегле од бачен'е надоле, деца ми *биле* голи, боси дома. И не знамо што ћемо, ка ћемо, па ти ја дџцу све-три у руке па јд горе по планине, по шуме. И ништа. После, кэт прође време и викамо да идемо дома да гледамо нешто, да погледамо што'е, ка'е. А овде па *сигле* Шиптари Се.

2.1.10. Перфекатска радња (за разлику од оне исказане имперфектом или свршеним аористом, на пример) подлеже временском ограничењу дужине трајања у прошлости у смислу квантификације глаголске радње у релацијама од–до:

Сам иосуивала свџкра. Овеј муже. *Сам изувала* свџкра. Ноге *сам му ирала*. За годину дана. Можда и више Вр, Лџк сам бија по затвору. Бугари ме *заишварале*... *Тејале* ме. Недељу дана ка говедо *сам мочaa* крв, ка вол, о[д] тепање Вр, *Сам работиaa* по терену цеџ живот – по Хрвацке, по Србије, по Македоније, тамо, вамо Бе, *Чуваа сам девет године* козе Ја, *Сам била да радим* цеџ дџн у планину Се; Ноћу, целу ноћ, *горџла* кућа. Моа кућа *горџла* целу ноћ Ви.

2.1.11. У квалификативној служби перфекат је бележен у примерима:

Каланџурке викоџ да *имале* зџбе ка гребџни онија што се чешљаа вуна сџс њи, конопље, сџз гребџне. Само цракоџ сџ[с] зџбе – цраќ, цраќ, цраќ! И пламењ ги искачаа и[з] зџбе. Тако причоџ. Ја не сам ги видија, али причоџ Бе, Ми добро *смо живџле*. Ми *смо бил'е* четіри јетрве, *не смо се сваћал'е* никак. А има други, *се сваћал'е* па брго се подељу браћа Др, Па све што *ишебало*, све *сам работиала* ГБ, От први дџн и *сам радџла*, и *сам чисџила*. Све што 'оћеш! ГБ, Планина, крај тамо де се види. Чџк тамо *сам ишла*. Али ћеџ ми *било*, млада *сам била*, здрава. И *сам могаа да идем* Се, И млеко, свџкрва док не излене на бачењу, *смо носиле* од' бачен'е. Она *сирџла*, *муџила*. Али после како-кој – остаљоџ, остаљоџ. А ми*смо биле*оџде четіри јетрве. Четіри јетрве *смо биле*, и свџкрва и свџкар. А дџцу – чувај Боже – пуна кућа. Али дџцу – колџпку на плџћи па јд да идеш да жњџеш Се.

2.1.12. Примери релативне употребе:

Кэт смо се поделиле, *сам иресџала* Бе, Ја *сам била* готџа, већ да остџим. Али, по мало припретџше ми сџс милиџџу, тамо, вамо, и... ГБ, И тџд, неко-време, кэд

ме оклопи нека мўка. И кад ме *уваиїла* мене за косу, и коса ми пуца – цэк, цэк, цэк, цэк! И ја – брѣ горе, брѣ доле. Кэт се пробуди, кад ми *се олакшало* мало Ја, Тамо ги однѣле и тамо ми ги дадоше да ги напуним на извор. Ја ги напуни и *сам* ги *донѣла* навамо Шт, Друго, он му је инат што идем ја да га пазим. Инат му је. Отиде у подрум дол’е. Не ми вика он ништа, већ ја идем по њѣга. И *џон* глѣда, не може да нађе ништа. А јена сијал’ица *имала*, јена *немала*. Ја му викам: „Нема туј!” И у подрум две собе *имале*. Он *гљедѣа, гљедѣа*, ништа нема Ви.

2.1.13. Перфекат је са становишта доживљености глаголске радње неутралан глаголски облик. Њиме се могу исказивати како радње из домена личног искуства говорног лица тако и дејства о којима се сазнаје посредним путем (по чувењу, нпр.). Информацију о томе носи шири контекст у коме су присутни језички маркери који су носиоци семантике доживљености.

Када се перфектом исказују прошле доживљене радње, он се обично употребљава удружено са облицима којима је таква семантика нужна одлика (аористом, имперфектом, наративним презентом, али и футуром I, императивом):

Сам бија за дрва сѣс коња. И да *се сретнемо* у шуму. А јено јуско путиче *било* ѣт толко, ка стаза, колко-коњ да иде. И, ја *идем*, а онај коњ *осеиїја* мечку и *чињи* на нѣс: Пррр, пррр! И ја *приїџо* напре, прет коња, *довати* га за оглов. Ка да *видим* – на^т трапче мало, оно мечка з две мали мечѣти тујке. А јено изнат пўт мечѣ, јено испот пўт. А и онај мечка *се усїраїла* на пўт креј мене. Ја да *окрене*м назаг коња – тѣсан пўт, *не могу да се врати*м. А напре – *не-смер*. Па *сам чекаа* док *узѣла* тој доўго мечѣ испот пўт што *било*. А мало *било*, па сал га *ћушка* на нѣге овако. И док ме *проїџе*. И *јапредижи* Вр, И оно *иде* преко теј камѣне тамо, преко реке тамо. Ја да *погрчим* испред њѣга, оно само ме *погледа* мене. И *очи* овѣлке! *Било* као куче неко, али не куче. Не постои таква животиња. И, кад *изаїџо* испред њѣга, оно *се врати* назаг^т, и овако да *иде* горе Ја, *Рроди* га и га *истаи* од мене, *не могу* пупак *да* му *микнем*. Сѣс тај срп што *сам жњѣла*, *сам* му *исѣкла* пўпче. *Не сам имала* нѣшче сѣ[с] себе. А при вѣчер *сам* гу *родїла*. Снежану. И *просѣко* сѣ[с] срп пупак по дѣгѣчко и *премота* га на пррс, *заврза* му га, *донѣсо* га дома отуд^т от поље, *стаи* воду на ватру, *окупа* прво дѣте, па га *пови* у моје пелѣне, па му *тури* јено крпче мало од зѣјтин, на тој пўпче да му *блажи*. Па *јасе окупа*. Свекррва *била* на бачѣњу, а срїна ми *била* оўде. И тај срїна: „Лѣле, снао! Не, ње умреш што си се преладїла!” „Ништа ме не боли.” *Окупа* дѣте, девојче, *зави* га у наше пелѣне. Колѣпке *смо имале* тој време. И га лично *пови*. Тај срїна ми *накладе* ватру у ѣпак... И *лѣгну* у кревет, *сам се зреїала*. Нї лѣкар, нї ништа – нї за дѣте, нї за мене Се, Сал о[д] теј Шиптаре колко *се прѣшерїло*! Л’ѣл’е! Па мене готѣви *бил’е* јемпўт да ме убиїџо. Ме *уваиїл’е*. *Окрѣни се* на овїј страну кри Прѣво, туј зѣвња не ги држи – само Шиптари. Отуд^т Шиптари, одовуд^т Шиптари. *Немаш* дѣ да *искѣчиш*. Нїгде *нема* дѣ да *побѣгнеш*. И *увагише* не тујка. *Смрачи се*. *Увати* тѣвнина, мрак. *Кркнўше* не у јѣну пл’ѣвњу, а пуна пл’ѣвња снопѣви. Жїто да се врши, с коњи *се вршило* тој време. *Нѣси* из њїве, *тури* у пл’ѣвњу да не га вања време. Туј, през теј снопѣве – *удри, удри!* ... Мене ме *узѣше* ис пл’ѣвње.

Четворица – нáну ги јéбем њíну јá – јén ми сíуи́ија на вúј рúку, јén на вúј, јén на нóгу а п'éти бíје сáс кóлац Су.

2.1.14. При исказивању прошлих доживљених радњи перфектом се казују углавном радње уопштенијег карактера, дате у смислу општих околности посматраних као временски оквир унутар кога се смештају акције спецификованије семантике.

Када су посредни недоживљене радње, односно оне о којима је говорно лице обавештено посредним путем, основно средство темпоралне предикације јесте перфекат, као необележен облик. Да су радње недоживљене сазнаје се обично из контекста:

Тó¹ камéње што вíдиш тúјка, према Брезовице. Тó¹ бíло смáк свéта. Неки-пúт². И нíко¹ деда-Нóја *йрaвíа* лáђу трí годíне. Трí годíне *йр'а* лáђу. И от свáке врсте *уз'а* животíн'е. И кэд бíло смáк свéта, лáђа *йшла* над вóду. И мíш да прекíне лáђу. Дúпку нíкоу. И змíја сíуáјла, *увíла се* тужка, и не дáла да *йойбóну*. Рéп сíуáјла да не се утóпу. И само-бни *осíуáле*. Брát и с'сра и тéј животíн'е. И тáко пóсле óд-њи *йосíуáа* овá¹ свéт Вр, Баба-Мáрта 'фна тeра по њóјно свé... Прíча имáла. Вíка, у Сéчко *йeрáла* гу нíкóа маñíја пасторкíу: „Да íдеш – вíка – да набéреш јагóде!“ И гу сíурíја Сéчко, вíка: „Дé си пóшла, девојкíцо?“ Вíка: „É, дé сэм пóшла?! Потeрáла ме маñíја да íдем да бéрем јагóде у планину.“ „Á, па зáр íма јагóде у планину?“ „Нéма – вíка – него Бóг ако óће.“ И вíка – огрeј слúнце, дúај вéтар, *йроцвeйáло, уздрeлeло*, свé онóди Ја.

2.1.15. Семантика резултативности, целовитости радње или приказивање радње у процесу, у току вршења код перфекта је условљена видским својствима глагола у предикату – свршеним глаголима сугерише се значење резултативности док имперфективним семантика процесуалности:

А *имáла* четíри чобанíна на Шáру, гóре стóку *чувáле*. И *дóшо* неки-бóлес³... И свé тíја, тá¹ бэрáнска фамилíа *йомрла* свé. Дá л бíло тíфус, дá л штó? Тíја чобáни. *Дóшо* јéдан да донéсе сíр и млéко. Сíр³ и лéба да ўзе, брáшн'о. От Шáре гóре. И *умррја*. Дрúги *дóшо* – и фн тáко. *Дóшоу* трéћи – и фн. Четвррти – и фн. Сáмо јéдна жéна *осíуáла*. И фна бíла трúдна. О[д] тé¹ тóлко лúде, мóжда *имáле* трíес, четéрес дúше, тó¹ свéйомрле, само-тá¹ жéна *осíуáла* жíва. Али трúдна бíла. И *се удáла* у Тетóво. И кэд га *родíла* тó¹-дéте, а и пóсле јóш *рађáла* о[д] тóга мужа. И кэт *йорáсло* тó¹-дéте, и му *рéкла*: „Сíне, тí си íз³ Сирíниће гóре, из Врбештíце, из Борзáне. Тóлко дúше *йомрле* од бóлес велики. Само *јáсэм осíуáла*, трúдна на тебе *сэм бíла*.“ И вíка: „Ако óћеш да íдеш гóре де сэм бíла јá, да ўзеш твóје имáње.“ Вр, Свé му мéсо *йопадáло* од нóге по планине што *йшле*, по рáту, по свé. И свé му бíја шíњел свé из³ пререшéтан, од зррна, од меткóве. Ал, éте, *сíасíа* га Бóг* и слáва... А онда *дóшоу*. Кэд *дóшоу*, жéну *имáа*, му *умррла* Вр; И кэд³ дрúги мá ги *извáдíле* из рéке, *смо бíле* сáс крáве, бíја мóј брát да ми ўзе тáтка на сáње. Тэд *немáле* кóла. Тэд *немáло* нíкáкво возíло. На сáње да га донéсе дóма. Ёт, тáкве мýке *ни имáја* бтац. А и мíсмо *имáле*. И тáко. И лéба *смо шрíеље*. Кúћу *ни зайáлíле*. Шиптáри свé не *ой'ачкáле* тáт³. Ајде сáг* бíћи нáши бíле крíви, али тэд нíшта *не смо йрáиле*. И кóња *ни узéле*, и штáлу *ни зайáлíле* Вр.

2.1.16. Однос пуног и крњег перфекта у српском језику заснива се на разликама на стилском плану. Наспрам форме са помоћним глаголом, као неутралне, краћи облик функционише углавном као стилски маркирана јединица.¹² За разлику од прилика у стандардном језику и већини дијалеката, у говору Сиринића и околних говора дошло је до морфологизације језичких средстава која учествују у грађењу овога облика. Наиме, у овој зони у облицима перфекта у 3. л. јединине и множине редовно изостаје помоћни глагол, док су у осталим лицима увек у употреби пуне форме¹³:

Кэт *сам* *дѣшла* у кућу, *они* *одма* у двѳрр ги *упрѣгнуѳ* Бе, *Додѳлке* *не сам* *видија* ДБ, *Дѣ сам се удала* ја горе, тамо не памтим Др, *Сам имала* петнаѣс године, шеснаѣсту годину ГБ, *Топило смо ирѣгле* Вр, *И сѣга, бѣш смо ирѣчале* тако, за овѳју кућу тамо, имала јѣлка и бѣла дрва Бе, *И рѳчек смо сиремале* ДБ, *Грѳде смо ги ишѳкл'е* сас матику дрл'ачу Др;

Имала воденица испод Брвнѣре. *И ѳн мѣѣа* у воденицу. *А имаа* крѣвет о[д] дѣске. *Легнаа*. *А оѣѣци имало*. *И дѣшла* нека, та¹-чѳма, како се вика. *И наложила* ѳгањ и *седѣла* тѳјка. *Кэт се ирѳбудија*, ка да види тѳјка. *И ѳн* – *ѳуу*, сѣз дрво. *Да гу поткѣчи*, да гу поонѳди. *И тако, оиѣрија* гу. *Али досаћала* му Вр, *Млозина* бѣле што *коијале* и *налазиле* тѳја. *Нѣшле* зидѳве Бе, *Ишле* да ме тражу. *И после мѳи* ме *дале*. *Дошо* от комшиѣе јѣдан да пита ѣл ће ме даду. *И ѳни* после ме *дале*. *Дошле* да ме зговѳру ДБ.

Наведени примери показују да је у сиринићком говору разлика између краћег и пуног перфекта у потпуности пренесена на морфолошки план, што значи да нема синтаксичко-семантичких разлика међу двема формама. Крњи перфекат, дакле, као синтаксичка јединица не функционише у систему овога говора, а присуство/одсуство помоћног глагола нема разликовну функцију на значењском плану.

2.1.17. При употреби перфекта без помоћног глагола у одређеним језичким околностима могу се, међутим, препознати неки од семантичко-стилистичких ефеката својствених овом облику. Такви су, на пример:

а) Облици перфекта којима се осим извршености дејства у прошлости наглашава и компонента резултативности, стање у које субјекат доспева по извршеној радњи¹⁴: *Осѳтарѣла*, шездѣсет године ДБ,

¹² Детаљније о крњем перфекту в. у: Грицкат 1954; Пипер, Антонић и др. 2005: 397.

¹³ Испуштањем помоћног глагола из 3. л. јд. и мн. сиринићки говор део је ширег ареала који чине призренско-тимочки, македонски и бугарски говори (Младеновић 2004а: 467. Види на овом месту и литературу о овом питању).

¹⁴ О овоме детаљније у: Грицкат 1954: 45.

Јутре дѣн кад отишо – нигде га нема стог. *Однија* га вѣтар Се, Кат смо дошле у двѳр, *излѣгле* старѣ жѣне да појоу пѣсме Се.

б) Форме перфекта у ситуацијама набрајања више прошлих радњи, између којих је најчешће успостављен однос сукцесивности, или у комбинацији са другим облицима, када, смеђујући их, приповедни ток помера унапред, при чему се приповедање убрзава. Све то у вези је и са чињеницом да се „краћи перфекат употребљава тамо где се мисао исказује не хладно, регистраторски, већ са уношењем експресије”, односно у примерима „у којима је присутно динамично излагање радње која одмиче даље” (Грицкaт 1954: 45):

И дѣда за јѣн Велигдѣн *дошо* дѳма. И сѣга тија што *осѣале* тамо да ги однесе тѣше да се преобучоу мѣло. И сѣга га *уватише* тија качаѣи. И дѣда *знаа* шиптѣрски. Они га *уватише* тамо. Вѣка: „Дѳо до јѣне чѣшме. И, одјѣмпута, појавише се. Вѣдим да не мѳгу да побѣгнем нѣзат^а. Они ме видѳше.” *Свѣкле* га, сѣмо у гѣше га *осѣаје*. Он *викаа* да имѣа гѣше, ѣл у тѳј врѣме нѣ-знам ни дѣ л *имѣле* гѣше. И сѣга вѣка: „Дѣ л да га дерѣмо?” „*ѣочѣле* између сѣбе да причоу. А *ѣишѣле* га прво: „ѣл разбѣираш шиптѣрски?” Он *се ѣраа* улоу, а знаа. И, одјѣмпута, кад *видѣја* да нѣма ништа од нѣга, *викнуја* му га да бѣга. И ѳни га *ѣгодили* – јѣн мѣтак ѳвде овѣко преко главе му *ѣрошо*, јѣн ѳвде у рамѣно. *Нѣ бија* мѳло го поврѣђен. И сѣга, *усѣија* никѣко да побѣгне. И ѣспод^т никѳе крѣље. Никѳа крѣља што *била* паднута, тѳј *се забѳја*. Га *ѣрошле*. *Дошоу* до у Стриѣн-доу, тѳј мѣсто што вѣкамо Стриѣн-доу. И никѳј нѣш га *видѣја*. И, сирѳма, *осѣја* волѳје тамо. *Бија* за дрѣва. *Осѣја* волѳје и *ѣобѣгоу* дѳма. Вѣка: „Стоѣлка га утепѣле!” И овѣја *се дѣгле*, никѳи нѣши што *биле* по мѳжи. А вѣкоу нѣши да стѣлно *имѣле* оруђе. Нѣш крај ѣвек *имѣа*. *Нѣ смеѣле* да *ѣдоу* без оруђе Бе.

в) У нарaтивном режиму казивања, када заузима иницијалну, стилски маркирану позицију, и када приповедање тече налик ономе које налазимо у народним приповеткама. Тиме се истиче и субјекат и предикат, што је за експозицију исто тако врло погодан чинилац (Грицкaт 1954: 36): Овде *бил’е*, нѣши *дошл’е* ѣзѣ Гусѣне, ис Црне Гѳре. *Била* *три брѣта*... Нѣшто по крѣвне освѣте, морѣл’е да дођо ѳвде. И тѣј звѣја се Кѳца, от Кѳста. Јѣдан бија дол’е, Рака се звѣја. И Мѣрко. Три брѣта. И ѳн уватија на стрѣдину мѣсто Бе.

Аорисѣ

2.2. Аористом се у говору Сириниѣа обележавају радње ближе или даље прошлости, а које (у највећем броју случајева) спадају у домен личних доживљаја говорнога лица. Употребљава се у синтаксичком индикативу и релативу при обележавању референцијално и неререференцијално конципованих радњи. У сириниѣком говору очувао се само аорист свршених глагола, на основу чега се овај ареал

уклапа у стање које карактерише већи део штокавштине, где је дошло до морфолошке прерасподеле – аорист се гради од перфективних глагола, док се имперфекат твори од несвршених¹⁵.

2.2.1. Насупрот традиционалном одређењу аориста као глаголске јединице којом се обележавају радње непосредно извршене пред моментом говора, у новијој србистичкој литератури утврђено је да је овом глаголском облику подједнако доступно исказивање како радњи из блиске, тако и оних из даље или далеке прошлости говорног лица¹⁶. У служби обележавања прошлих дејстава извршених на тачкама на временској оси различито удаљеним од момента говора аорист се јавља и у сиринићком говору.

а) Подједнако често се употребљава за означавање како радњи извршених пред моментом говора:

Како *рѣко*; *дóђо*, *иосѣдо* и *ошйíдо* дóма Бе, *Нé* те *ййíша* ис *кóј* *крáј* си? Ви, *Áл дођсйсе*, *áл* сте се уморйле? Се, *Тóј* ти *кáза* Се, *Штó* *знáм*, *јá* ти *кáза* Се;

б) тако и оних које припадају мало даљој:

Ми *йáде* на *пáмет* Др, *прекојучér* му *бйја* *рођендán* *тóму* *постарóму* *унúку*. *Загррли* ме *отúд*, *загррли* ме *одовúд*[†]. *Јá* *знáм* *штó* *трéба* *да* *му* *дám*. *Али* *нéмам* *Шт*, *Ошйóше*, *ме* *осйáйше* *Су*;

в) односно удаљеној:

Ошйíдо *јá* *тáмо*. *И* *óни* *по* *мéне*. *Вйка*: „*Стó* *дúше* *вáља* *да* *се* *пúшти*. *Макидóнци*.” *É*, *јá* *йрйћо* *при* *тóга* *тумáча*. *По* *нéшто* *макидóнски*, *пó* *вйше* *српски*. „*От* *кáде* *си?*” – *вйка*. „*Ис* *Кучкóо*.” „*Кóга* *ймáш* *комшй’е?*” *А* *мй* *смо* *имáле* *пrijатéл’е*. *Смо* *ги* *чувáле* *стóку* *нйну* *у* *лéто*, *óвде* *смо* *терáле*. *Йí*: „*Пáнче*, *Тóша*, *Ђóрђе*, *тáј*, *вáј*” – *йóчо* *да* *ги* *рédим*. „*А^á!* *Дóбро*, *дóбро*. *Кэд* *ймáш* *тéј* *кóшй’е*, *знáш* *ги* *дóбро*. *Ймáш* *друштво* *твó’е?*” „*Ймам*.” „*Кóлико?*” „*Сéдом* *дúше*.” „*Áјт*, *напráи* *белéшку* – *вйка* – *запйши*, *па* *донéси* *ми* *гу*” *Вр*, *Тамén* *да* *не* *пострéльоў*, *дóђе* *комáнда* *да* *нé* *не* *стрéльоў*, *да* *не* *пúштиў* *Бе*, *Тэт* *сэм* *се* *страмуáла* *јáко*, *велйки* *стрáм*. *И* *јá* *йóјéдо* *лék* *тóј*, *и* *дйго* *се*. „*Јéди*, *снáо*, *јéди!*” „*Нé* *ми* *се* *јéде*.” *Стрáм* *ми* *је*, *стрáмóта* *ми* *је*. *И* *тáко* *сйр* *дaдóше* *ни* *по* *лék* *сэс* *лéба*. *И* *штó* *имáше* *манцйче* *по* *мáло*. *И* *јá* *не* *могáше* *да* *јéдем* *сйр*. *И* *јá* *се* *дйго*. *Óни* *изедóше* *тóј*, *дигóше* *се*. *Крйјоў* *од* *мéне* *сáмо* *тáко!* *Да* *нé* *се* *сéтим* *никáко*. *Млóго* *крйле* – *й* *ж’éне*, *й* *мúжи* *Бе*, *Држáве* *бйл’е* *дáјма* *мúтне* *вóде*. *Бóгме*, *јéс*. *Ал’и* *рáт* *бйја*, *Дрúги*, *зборймо* *свóјски*. *Закáчив* *се*¹⁷ *сэс* *Албаниў*. *Ратувáла* *нáша* *држáва*. *Ал’и*

¹⁵ Уп. са таквим стањем и у северношарпланинско-косовско-метохијском ареалу, коме припада сиринићки говор (Младеновић 2013: 333–334)

¹⁶ Детаљније о овом питању види у: Ивић 1958: 143; Вуковић 1967: 103; Стевановић 1986: 631; Пипер, Антонић и др. 2005: 424.

¹⁷ О факултативном продору наставака 3. л. мн. имперфекта у 3. л. мн. аориста у дијалектима в. Младеновић 2015: 315–316, Вељовић 2014: 161–178.

овија наши прошл'е у Албанију. А овамо нигде дол'е па се издало. Испогубила се војска... Ёв! Су, И га *заробеше* овога мојега човјека. Бија мало заробен у Скѓплѓе, мало у Урошѓвац. Тамо, овамо и *се љушии*. Овај *се исљушии* Су;

г) или неодређеној прошлости:

Јѓн пѓт сѓм имаа мѓку с јѓну мѓчку. Сѓм бија за дрѓва сѓс кѓјња. И да се сретнѓмо у шѓму. А јѓно јѓско путѓче било ѓт тѓлко, ка стѓза, колко-кѓњ да ѓде. И, ја ѓдем, а онај кѓњ осетија мѓчку и чѓни на нѓс: Пѓррр, пѓррр! И ја *љрићо* напре, прет кѓња, *довѓии* га за ѓглоѓ. Ка да видим – на' трапче мѓло, ѓно мѓчка з две мѓли мечѓти тѓјке... Јѓ да окрѓнем наѓат кѓња – тѓсан пѓт, не мѓгу да се вѓратим. А напре – нѓ-смед. Па сѓм чекѓа док узѓла тѓј доѓњо мѓче испѓт пѓт што било. А мѓло било, па сѓл га ћѓшка на нѓге ѓѓако. И док ме *љрѓћѓ*. И ја *љредѓжи* Вр.

2.2.2. При употреби аориста, чему свакако доприноси и видско својство (свршених) глагола од којих се твори, наглашена је неретко компонента резултативности, завршености и целовитости прошлих радњи:

Уѓисѓсмо се у срѓнку Вр, *Дѓгѓсмо се*. *Дѓго* ја од ѓстал. Сви, жѓне *се дѓгѓше* и *ѓѓѓше*. Јѓ *дѓго*. Како-кѓј ѓѓни узѓше сѓр. Штѓ-знѓм штѓ се рѓди тѓј, штѓ има, штѓ нѓма. Јѓ бѓрго тѓј сѓм дѓшла Бе, Вѓци стѓку *љоклѓше* Го, *Поѓћѓѓше* дѓвљѓ свѓње и вѓце Го, И сѓм дѓшла по пѓту и сѓм га родѓла у кукурѓз^с гѓре. Гѓре је јѓно пѓѓе. Штѓ ћѓ?! *Ррѓди* га и га *исѓѓи* од мѓне, не мѓгу пѓпак да му мѓкнем... И *љросѓко* сѓ[с] срп пѓпак по дѓгѓчко и *љремѓѓа* га на пѓрс, *зѓврза* му га, *донѓсо* га дѓма ѓгѓд' ѓт пѓѓе, *сѓѓи* вѓду на вѓтру, *ѓкѓѓа* пѓрво дѓте, па га *љѓѓи* у мѓје пѓлѓне, па му *љѓѓри* јѓно кѓпче мѓло од зѓјтин, на тѓј пѓпче да му блѓжи. Па ја *се ѓкѓѓа*. Сѓвѓкрѓва била на бачѓњу, а срѓна ми била ѓѓде... *ѓкѓѓа* дѓте, дѓвѓјче, *зѓѓи* га у наѓе пѓлѓне. Колѓпке смо имѓле тѓј вѓреме Се.

2.2.3. Ограниченост, довршеност прошлих дејстава и радња схваћена као у целини обављена у једном моменту у прошлости, семантички су ефекти који се остварују употребом аориста, и који уједно онемогућавају његову замену имперфектом, који подразумева приказивање прошлих дејстава у процесу њиховог вршења (резултативност : процесуалност). Ова два облика стога комбинују се у ширим наративним целинама, при исказивању радњи комплекснијег типа (описивање догађаја у форми заокруженог наратива), а дистрибуција је условљена видским својствима глагола. Неретко им се у таквом језичком окружењу придружује и наративни презент, који, показујући сличности и са једним и са другим обликом (гради се од глагола ѓба вида) прошла дејства осим као доживљене (што је примарна одлика имперфекта и аориста) приказује као, на плану садашњости, поново оживљене, реактуализоване акције. Тиме се појачава ефекат доживљености а радње се предочавају као сликовитије, живље и упечатљивије:

Тамо се граничи сә[с] Шиптаре. И млого незгодно време беше, узбуркано онако. И ишле смо јен пүта ја и брат и син да косимо. А њима, Шиптарима, не ги одговарало што смо се мувале горе, не ги се свиђало ич. И косим ја. Брат легнуја да одмори. А ја и син косимо. И одјемпүта се појаву... Дохоше түја. Брат спије тамо... И мене ми дође, стварно се уилаши за дете, за мене не толко и за брата. Му викам: „Синко, ако нешто се деси бжде надоле да трчиш!” „Зашто да трчим?” Викам: „Ете, буд наша мука па и дете да ми настрада.” Али они дохоше само да ни покажу да је тој њино. Дохоше. Нећау ни откосе да ни згазу, ни здраво, ни ништа живо. Нити не оицуаше, само йрохоше у круг^к и ошидоше Бе, И никое време дође први, дође пословођа, прима ни дрва. И не викоу у Урошевац за плату. И ми, цело радниште, дол’е идемо у Управу. Уземо плату. И се вратим. Имау магацини тој време свудор, за време Бивше пүни сә[с] жито. Пүни дe се окрeнеш. Да бираш кукурус какви уђнеш – ћew ти је жүт, ћew ти је бeу. Злато! Наћем четири Шиптара из Језерце. С көње түјка Су, Дође ред^т, йоче дән по мало. Дохоше, ме узoше у түј күһу. Дe ће ме туроу сeге? Ал ће ме убијоу, што ће ми прају? И кут күһе ме води моје. Доватил’е трoјца. Мешоу свe по собе, по күһе. Дe ће наћоу пушку. Жeна ми имала кочeзе тој време, а знeш, сeбрала свe онe ћил’име, бeльoвe. Тeше свe – ће палу Сушиће Шиптари. Сeбрал’е па га спак-уwaw свe Су, Тeт сeм се страмуала јако, велики стрaм. И ја йoјeдо лeк тој, и дiго се. „Јeди, снaо, јeди!” „Нe ми се јeдe.” Стрaм ми је, стрaмoтa ми је. И тако сир дадоше ни по лeк сeс лeба. И што имаше манциче по мало. И ја не мoгаше да јeдем сир. И ја се дiго. Они изeдоше тој, дигoше се. Кријоу од мене само тако! Да не се сeтим никако. Млого криле – и ж’ене, и мүжe Бе.

2.2.4. У сличном језичком окружењу наведеним јединицама придружује се и наративни императив. Здружени, ови облици доприносе упечатљивијем и динамичнијем изразу:

Викоу Карађорђевог уфтац да не бија роден овде. Овде доша. Мачетeво се зове сусeдно село. И түј бија он сә[с] стоку, држaја стоку. Имаја неку пушку, ка позлаћeну. Шиптари у тој време, качаци како ги звале. Он како бија кот стоке, унутрабни узи пушку нeгoвy, имаја шарeну, лeпу пушку, узи нeгo, стаи нйну пушку. Кад видe – не му се свиђала овај њина. Он по њи сeс көња и сeс нйну пушку – бeм, утeпaj, узи ги пушку. У Бурник ги нашо дол’е. И кe[д] дошла онај мaти нeгoвa што била, кажеoна: „Што си напраиу?!” Још у оној време крвна освeта била. Они побeгни, oтйни тамо кo[д] Топoлe. Остружница се звало мeсто Су; Сaл o[д] тeј Шиптаре кoлкo се претерило! Л’eл’e! Па мeне гoтoви бил’e јeмпүт да ме убијоу. Ме уватил’e. Окрeни се на овүј страну кри Прчeво, түј зeвња не ги држи – само Шиптари. Отүд^т Шиптари, oдoвүд^т Шиптари. Нeмаш дeдa искөчииш. Нигде нeмa дeдa пoбeгнeш. И увaийише не түјка. Смрaчи се. Увaийи тeвнйна, мрaк. Кркнүше не у јeну пл’eвнү, а пүна пл’eвнү снопöви. Жито да се врши, с кoњи се вршило тој време. Нöси из нйвe, түри у пл’eвнү да не га ваћа време. Түј, през тe^т снопöвe – үдри, үдри! Па нe үмe да пoтпийише кoгa вика – кoгa извeдeбoвдe, кpс на кoшүлү напраи сeс плaјвас³. Кад ме дoвaийише мeнe! Мeнe ме узoше ис пл’eвнe. Четворица – нaну ги јeбeм нйну ја – јeн ми ступија на вүј рүку, јeн на вүј, јeн на нoгу а пeти бије сeс кoлaц. „Пушку, сe пушку!” „Узите дүшу, пушку нeмам! И гoтoвo. Пaднүја сeм ви у рүкe и штo oћeтe, прaјтe! – рeкo” Су.

Напоредна употреба различитих форми за обележавање прошлих радњи погодује приповедању наведеног типа, које карактерише опис заокруженог догађаја, тачније доживљаја из прошлости. Описане радње, притом, врши више лица, од којих свако има одређену улогу на плану збивања, радње се брзо нижу једна за другом, опис догађаја подразумева поступност и узрочно-последично приказивање, а приповедање одликује честа употреба пренесеног говора, чиме се појачава ефекат посведочености, доживљености радње, те аутентичности догађаја.

2.2.5. Имајући у виду да у семантичком потенцијалу аорист као доминантне поседује компоненту резултативности и доживљености, односно динамичности, често се у приповедању среће употребљен у низовима, када означава претериталне радње које су се, као последица неке друге радње, ситуације, стања, сукцесивно извршиле. У наведеним контекстима у којима је доминантан, аорист убрзава наративни ток и причање чини динамичним, радње се брже нижу а догађајни ток је прогресивнији:

Рроди га и га исџаи од мене, не могу пупак да му микнем. Сас тај срп што сам жњела, сам му исекла пупче. Не сам имала ношче сџ[с] себе. А при вџер сам гу родила. Снежану. И џросџко сџ[с] срп пупак по дџгџчко и џремџџа га на прџрс, зџврза му га, донџсо га дома отџд^г от поље, сџџаи воџу на вџтру, оџџа прво дџте, па га џови у моје пелџне, па му џџри јџно крпче маџло од зџџтин, на тој пупче да му блаџи. Па ја се оџџа. Свекрџва била на бачџџу, а срџна ми била оџде. И тај срџна: „Лџле, снао! Не, џе џмреш што си се прџладила!“ „Ништа ме не боли.“ Оџџа дџте, девоџче, зџви га у наџше пелџне. Колџпке смо имџле тој врџме. И га личнџ џови. Тај срџна ми наклџде вџтру у џџак... И лџгну у крџвет, сам се згрџала. Ни лџкар, ни ништа – ни за дџте, ни за мене Се, Мој џџац ми бија за овџ партиџе. Посџле Бугџри га уваџџише, па га заџворџише, па га оџџерише у рџбију ГБ, И ја сџџдна, џоџлака га лџк по наџше ка овдџка. И посџле дџџосмо се. Дџџоше ме – џџде, џџде, бџл више. И тако асталче она однџла дома, ка полутџну овџ. Туџка џџри на грџб, џџри тој торџџче, џџри чџшу, џџри тој погачџче. Све не избрџи, џџде кџлко смо, крџ сџс нџж^м – сџчи, сџчи, по јџну кџџку таџву Се.

2.2.6. Иако аорист поседује могућност самосталног смештања радње на линију прошлости, неретко се низови аориста уводе облицима перфекта, који, као неутрални облик, има службу обележавања временске линије на којој се распоређују радње исказане осталим формама, односно приказивања околности које су пратиле аористне радње, као и радње које су биле у току, вршиле се напоредно са аористним:

И тоџко бџло. И ми доџомо посџле Вр, Па туџ смо спџле испод Маџле гџре, на брџдо. Упуџџа не јџн чџбек. Показџаа ни дџ да идџмо. И туџ се сџџџџџсмо на дџле Вр,

Се дешавало. Нэ смéло се. Јá сэм бiла готџа, вѣћ да остáим. Али, по мáло йриѣрейише ми сáс милицију, тáмо, вáмо, и... ГБ, Ал'и кúћу смо немáл'е. Двé одельѣнца, кúћа сáс кáл мазáна. Мóје сóпче и јéна кúжна. Нéма кóј. Сэ[с] шiндре покриѣна. И штó ģéмо?! Никáко йродадóсмо. Смо имáл'е у Дóвњу Битињу двé л'ивáде, смо продáл'е трáву, нé зéвњу, трáву смо дáл'е, тé мајстóри да ни напráвиw кúћу. И найрáјше ни кúћу. Сóге деверџа ѣе тáј кúћа. Јóпе мýке, мýке. Дéца се родише. Док по јéно – по јéно. Пóсл'е йóчо и двé да рáђам, сэм се обл'изнила Су; Јá сэм гу школувáа док сэм могáа, ал'и слáбо, нэ сэм могáа. Па сiн ми ошиде у Немáчку. Морáа да йде да зарáди неки-дiнар Ви.

2.2.7. Услед присуства наглашене компоненте резултативности радње, аорист се често употребљава да се њиме искаже епилог, крајњи (очекивани или неочекивани) исход који наступа након низа догађаја исказаних другим облицима:

У пéтнаес рóба смо бiле. Бiја ни чiча и срiна, немáле дéцу, свéкар, свекрва, дéвер, јетрва, мóи дéца шéс, јетрвiни четiри. Пе[т]шенáес дýше. Смо бiле јáка фамилија. Пóсле се йоделише Се, Па увáйи богiње. А не знáмо што су богiње. Оно свáка бóлес на њéга. И да га свúчем, бóжем, да га пресвúчем – ка да видим, óне излéгле и почéле да се гýбу. И óвде свé мóдэр стомак, умодрéа свé. А вiкам – више тóј је штó ѣе, ģе ми ўмре дéте. И дáде Бóг^к, уиѣче Шт, Трáжи тáмо, трáжи овáмо – ми наћóше шáјкáчу из вóјске што сэм донéа. Нé сэм имáа кáпу. Њý гу наћóше Су, Тáј нáј стáра ģéрка ми се зóве Вел'ика. Она ка ģе ми чýва óвце – и пл'éте, и прéде, и ģе кудéљу, и мавáлку. И кэ[д] ģе вiкне да пéва, онóј стáдо по њý, свé јагáнци, жаловиња и кучићи по њý. Сéўско сэбрáла, јагáнци. Она се удáде јóш у заедiнцу смо бил'е сэз девéра Су.

2.2.8. Основна карактеристика која аорист одваја од осталих претериталних форми јесте то што радње осим као прошле маркира и као доживљене. Аорист стога бележимо у контекстима у којима говорници препричавају догађаје из прошлости, али тако да своју нарацију стилизују – употребљава се пренесени говор, дијалози, паузе у наративном току, израз се варира и сл. Искориштава се, дакле, максимум стилског потенцијала расположивих јединица, што приповедање чини дезаутоматизованим, са наглашеном експресивном и евокативном компонентом. Тако је у примерима где информатори описују (занимљиве, важне, преломне и сл.) догађаје из своје прошлости:

Он бiја мајстор бóљи, а немáа машину шивáћу. Бiле браћа и се поделиле, а тáј машинá му пáла брáту. Немáа машину па смо шiле заѣно тáмо. Й, тáј гáзда бiја Горњосéлац, тáко у кúжну смо радiле. Кэт смо завршиле пóсо, у јén ģóшак тýј проснéмо слáму, и тýј смо спáле. И причáу да йма, нека Шиптáрка умрéла, стáра, и по сéла се вампiри. Немáло тóј врéме струја. Смо завршиле и смо лéгли тáмо. И јá сэм лéго на лéђа. И тэд, неко-врéме, кэд ме оклóи нека мýка. И кэд ме уватила мéне за кóсу, и кóса ми пýца – цэк, цэк, цэк, цэк! И јá – брé гóре, брé

дóле. Кэт *се ѿробуди*, кэд ми се олакшало мáло. Тáj, што бíја дру́гар, му кáжем: „Ал си ти скочи́ја на мéне?” „Нé, брé!” Ајде да рéчем – сањá'а сэм. Али пóсле да ми смуди она́ј кóса кáко ме вукло за кóсу. Кáко ме увати́ло за кóсу да ми гóри кóса. Кóса ми смудила кэд ме пушти́ла. И тó цéњим да бíја вáмпир Ја, Иóно íде преко тé' камéње тáмо, преко рéке тáмо. Јá да потрчим íспред њéга, óно сáмо ме *íоглéда* мéне. И óчи овóлке! Бíло као кúче нéко, али нé кúче. Не постóи тáква животи́ња. Í, кэд *изáђо* íспред њéга, óно *се вpáиши* нáзад', и овáко да íде гóре Ја, И кэт смо слéгле од бачé'н'е надóле, дéца ми бíле гóли, бóси дóма. И не знáмо штó хéмо, кá хéмо, па ти јá дéцу свé-три у рúке па áјд гóре по плани́не, по шúме. И нíшта. Пóсле, кэт *ѿрóђе* врéме и вика́мо да идéмо дóма да гледáмо нéшто, да погледáмо штó'е, кá 'е Се, Нé, скóро, Милóшу оwdéка свé да му отéknow уста. Снáша вíка: „Алерги́а, мáмо.” „Нíје алерги́а, снáшо, óн нагази́ја на нéшто. Сигурно.” Јá, кривши, не дáва óн да се тэкне, жити-јá. *Узо* лéк памукче па тúј воду *сíиа* на тóј. Вíкам: „Мíшо, чéкэј да вíди бáба вој што ти 'е оwdéка. Нéшто ти 'е ка прљаó.” „Нé ми 'е прљаó.” „Прљаó, брé!” *Намáза* му. Жíми дéца, јúтре дэн одмá нé се познáва нíшта Шт, Ми *нађóше* Милошеви́на, обéсен. Жéна ми бíла, прáво да ти кáжэм, пам'éга. „Милутíне, кáже, мíчи, мíчи сл'íку!” Óна знá'е. А óна, сл'íка, висóко бíла, у кодник, знéш. И јá – дэнс, јúтре. И óни *видóше*. И *навал'ише* да га цéпоў, да га цéпоў Ви.

2.2.9. Употребивши аорист, говорник сигнализира да су догађаји посведочени, да је у њима лично учествовао, да је био очевидац датих радњи, или пак те догађаје односно радње, причајући причу, настоји таквима предочити, жели створити утисак доживљености, драматизујући своје причање. Стога аорист, осим за радње које заиста јесу из домена личног искуства говорног лица, може послужити и онда када се преносе догађаји у којима говорник није учествовао (из давне прошлости, нпр.), али налазећи да је важно обликовати нарацију као динамично, упечатљиво приповедање, ипак користи семантички потенцијал аориста, који у таквим случајевима служи као стилизацијско средство у организовању нарације:

Викоў Карађорђéтов у́гтац да нé бíја рóден óвде. Óвде дóша. Мачетéво се зóве сусéдно сéло. И тúј бíја óн сэ[с] стóку, држá'а стóку. Имá'а нéку пúшку, ка позлађéну. Шиптáри у тóј врéме, качáци кáко ги звáле. Óн кáко бíја кот стóке, унутра óни úзи пúшку њéгóву, имá'а шарéну, лéпу пúшку, úзи њéгóо, стáи њíну пúшку. Кэд *виде* – нé му се свиђáла овáј њíна. Óн по њí сэс кóња и сэс њíну пушку – бэм, утéпај, úзи ги пушку. У Бурник ги нáшо дóл'е. И кэ[д] дóшла она́ј мáти њéгóва што бíла, кáже óна: „Штó си напра́иў?!” Јóш у оно́ј врéме крвна освéта бíла. Óни побéгни, отíни тáмо ко[д] Топóле. Остружни́ца се звáло мéсто Су, Óвде бíл'е, нáши дóшл'е íзэ Гусíње, ис Црне Гóре. Бíла трí брáга... Нéшто по крвне освéте, морáл'е да дóђо óвде. И тáј звáја се Кóца, от Кóста. Јéдан бíја дóл'е, Рáка се звáја. И Мáрко. Трí брáга. И óн увати́ја на стреди́ну м'éсто. И пóсле íшо. Главíна се зóве нéко м'éсто тáмо, близо Букóе глáве. Кáко бíја сэ[с] стóку, чúма дóшла. По њéга трчи сэс нéки стáп. И на никó'е м'éсто, óн *осíаи* óвце, *ѿбéже*. И тúј га стíгла, и тúј га уби́ла. И тúј íма, и дán данáс се зóве Кóцин грóб Су.

Имперфекат

2.3. У систему глаголских форми говора Сиринића имперфекат се не одликује значајнијом фреквентношћу, јер се из употребе повлачи на рачун перфекта свршених глагола. У овом говору имперфекат се јавља од ограниченог броја глагола (најчешће „бити” и „имати”), а домен употребе и дијапазон функција знатно су сужени.

2.3.1. Употребљава се најчешће да означи прошлу радњу или стање који су били на снази у тренутку вршења неке друге, такође прошле радње, и то из ближе или даље прошлости говорног лица. Означене радње припадају синтаксичком индикативу и референцијалног су типа:

После, јено-јутро *беше*, се скупу¹⁰оу тамо на капиу. А ми смо биле петнаес душе из наше село. Ја ги викам: „Ај, брѐ, да видимо тамо! Нешто има ноо што се збируо људи. Да не испадне нешто добро за нас” Вр, И тако смо ишле. А и *беше* никоа мѐгла, време ни грѐзно, лѐле! Душа! Пати чѐок, млого преко главе преводи чѐок док је жиѵ. И тако Вр, Сѐг јен Циганин ни *беше*, *и*редаѵаше по куће, знѐш Бе, Овде *беше* јено девојче и[з] Штрѐце. Цигару сѐм мрзија нај више. Ја ће узем јено цигаре, ѵѓчи ће ми испрсноу вучеући, не могу, давим се. Лѐк по лѐк док и ја пропуши Го, а мораше да се напиѐш Го, Он писмо *и*ишеше / Он *и*раѐаше / лако мутне воде *га*зеше / јѐчмен *з*обеше (у лазаричкој песми) Се, Ёте, овој *и*машо девојче, лани овде ми се китиле куд нас Шт, Ни видо мешаља коа *беше* Шт, *Ви*коу – узѐто, узѐто Су, Врто, врто, *м*ораше да узем. Нѐмам кут. Мѐрам. Тај мѐсец не ће ни искѓчи стѐ кила жиѐто. Узем потврду, дођем горе у шуѵму, стрѐтнем јѐнога комшију Су, Кѓј ул’ѐне, ѵѓн сѐмо по јѐн – бип у пл’ѐћи – док овај преко праг тамо! Тај Шиптар. Ја – ѵа мѐне да ме измаши – ја прерѐпи брго от праг^к. *Не* могаше да ме удари. Ул’ѐго у кућу Су, Њѐга не могу да га познам никако. А овога мил’ицајца, бѓгами, ѓн није дал’ѐко млого. Није и[з] Жупе. Село га не-знам. И ѓн овако *не*ѐаше млого да отвѐра. Сѐмо вардија овамо при врата Ви.

2.3.2. Имперфекат је у овом говору често бележен у деиктичкој служби, када се употребљава са циљем подсећања на претходно знање. Он је ту употребљен у модалној служби, са модалним значењем присећања или несећања¹⁸. Најчешће је бележен од глагола „бити” и „имати”:

Пред годину смо ги предале. Син ми је тамо, близу Ниш^ѓ. Кад *беше* овој, толовиѐна, ми смо купиле пре[д] тѓј јену-кућу Вр, Ме увѐти рѐт. Биле смо доле у Лужиѐне. Тамо наиђѓше, бѐш кѐт препѐде Југославија, наиђе наша вѓјска. Кѓњи дођѓше. Се истоварише овдека сви. Кут-кѓи! Пѓсл’ѐ остѐл’ѐ сѐмо кѓњи ту. Мѓжда стѓтину, двѐста. Кѓј-зна колко бѐло! *Не*маше никој. Шиптари почѓше да не гушу, да не тѐроу горе, дѓл’ѐ Др, Кѓј *беше* не полазија? Шт, По никоа, супѐзила сѐм. Немѐла стѓка мљѐко. Не-знам тѓј време како *беше*. Одавна је тѓј, не могу да

¹⁸ О овоме детаљније у: Ковачевић 2008: 149–161.

пáнтим Ви, Нé-знам кóј ми *йричáше*, тáмо видéл'е л'уди – свé запал'éно тáмо. Нáше л'ивáде ни су прко брдо, према Драјкóфце па имáмо тáмо. Запал'ија нíкој л'ивáде Ви.

2.3.3. Са циљем подсећања на нечије име или презиме или уопште на неки назив у употреби су форме (како се) *зваше*, (како га) *имеше* и (како се) *викаше*. При томе, на семантичком, односно употребном плану долази до диференцијације међу двама последњим формама, те се тако облик „Кáко га *имеше*” употребљава само за лица, а „Кáко се *викаше*” за нелица:

У Бео град^о отишоу прé него кэт се заратило. Кáко га *имеше*? Борзановић Вр, Мо'éга ђца *имеше* га Љубицоу Шт, Њи ги *имеше* Жангини Го, Ал га *имеше* тво'éга дев'ера Никóла Бе;

кáко се *викаше* тóј Др, Нé се кршћевáле дéца, нé се прáјле свáдбе, нé се нíшта тéј донóве. Пóсле Бóжић. Између Васиљице и, кáко се *викаше*, Водице. Тéј донóве. Тэт^а Шт;

кáко се *зváу* Шт.

Плусквамйерфекат

2.4. Плусквамперфекат се у говору Сиринића ретко употребљава. У грађи је забележено свега неколико примера у два пункта, Берејцу и Штрпцу, и то са помоћним глаголом у имперфекту.

Плусквамперфекат је бележен у синтаксичком релативу а) при обележавању дејстава (из)вршених пре неке друге, такође прошле радње или ситуације, према којој се временски одмеравају, што је и основна употреба овог глаголског облика: Мí *бéсмо дошле* да је тражи́мо девојку, ама ђни нећау да гу дадо Шт, Já *бéше дошоу* у кућу прет свéтац Бе, б) али се њиме може обележити и радња извршена након друге прошле радње: А у шúму Љúпка *бéше нашла* ич'ера тúј крау што ни побéгла Шт, в) две прошле радње у временском смислу могу бити и у односу симултаности: Кэт се свадíсмо, он *бéше* па донíа пушку да не уплáши Бе. Једним примером потврђен је и г) плусквампефекат у индикативној употреби: Сéстра ми *бéше умрéла*, дéте ни се *бéше разболéло* Шт.

Сви наведени примери садрже радње које се одликују компонентом доживљености, чији је носилац имперфекатски облик помоћног глагола.

3. Закључак

3.1. Спроведена анализа показала је да у систему глаголских форми са примарном службом обележавања прошлих радњи у си-

ринићком говору перфекат има најстабилнију позицију. На употребном плану овај облик не подлеже ограничењима синтаксичко-семантичке природе, а универзалност његове семантике условила је како стабилну системску позицију уз очување свих наслеђених синтаксичко-семантичких функција тако и ширење на рачун осталих форми спецификованије семантике. Перфекат се у овом говору употребљава у индикативној и релативној служби при исказивању радњи референцијалног и неререференцијалног типа. Најширу примену овај облик има при обликовању наравије са нутралног становишта, у емотивно неангажованом и стилски необележеном приповедању. Притом, будући да му семантика доживљености није иманентна, казивање у перфекту најчешће се јавља онда када је говорном лицу индиферентно да на наративном плану истакне информацију о (не)посведочености дејстава о којима је реч, иако се перфектом могу обележити и доживљене и радње чији очевидац говорник није био. Употреба перфекта приповедању даје фактографски тон, а нагласак је на информативној страни исказа. Обликовање наравије комплекснијег типа од стране изворних говорника, међутим, подразумева и извесне стилизацијске поступке, те се, сходно томе, у ширим наративним целинама перфекат ретко употребљава самостално. Његова основна улога заправо јесте уводног карактера – наступа као глаголски облик којим се у наравију уводе остале јединице спецификованије семантике (аорист и имперфекат за доживљене радње, футур први и наративни императив за радње хабитуалног карактера, наративни презент у служби оживљавања прошлих дејстава и њиховог реактуализовања и сл.), и ту перфекат има примарно временску службу (образовање темпоралног фона на који се смештају остале радње).

Примарна функција аориста јесте обележавање целовитих радњи извршених у ближој или даљој прошлости говорног лица, најчешће из домена његових личних доживљаја, мада семантика доживљености није нужно обележје овога облика.

Имперфекат у систему сирињског говора јавља се од ограниченог броја глагола, а домен употребе овога облика знатно је сужен. Основна му је служба обележавање прошлих дејстава посматраних у процесу вршења.

Процес елиминације плусквамперфекта у овој зони доведен је скоро до краја. Сачувани примери показују да је овај облик имао шири домен примене имајући у виду да је потврђен како у релативној тако и у индикативној служби, те да се њиме осим обележавања

радњи (из)вршених пре оне обележене другим глаголским обликом, могу исказати и дејства која су у односу симултаности или постериорности у односу на време према коме се одмеравају.

Упрошћавање четворочланог система претерита у сиринићком говору у духу је тенденција како у оближњим призренско-јужноморавским говорима Метохијске и Косовске котлине, тако и у већем делу српског дијалекатског ареала, а узроковано је, пре свега, ширењем перфекта као универзалног времена за обележавање прошлих дејстава. У овом говору смањењу употребе имперфекта и плусквамперфекта, у мањем обиму аориста, доприноси и висока фреквентност временски транспонованих облика (наративног презента, императива и футура првог) којима се исказују прошла дејства специјализоване семантике.

Цитирана литература

- Букумирић, Милета. „Ономастика Сиринићке жупе.“ *Ономатолошки прилози IX* (1988): стр. 252–470.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Облици имперфекта у говору Тутина и околине.” *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (2014): стр. 161–178.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба потенцијала у говору Тутина.” *Пућевима српских идиома* (Ур. М. Ковачевић и В. Поломац), Крагујевац: ФИЛУМ, (2015): стр. 311–322.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби. *Српски језик XX* (2015a): стр. 507–524.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба императива за означавање прошлих понављаних радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице.” *Исходништа 2* (2016): стр. 21–37.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *О њерфектју без њомоћног глагола*. Посебна издања. Београд: Српска академија наука и уметности, 1954.
- ИВИЋ, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику”. *Годишњак Филозофског факултета*, 3 (1958): 139–152.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О деиктичкој употреби имперфекта”. *Српски језик XIII* (2008): стр. 149–161.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије”. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLIII* (2000): стр. 363–371.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Јужнословенски филолог LVIII* (2002): стр. 41–63.

- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело Академика Павла Ивића“* (уредник Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, (2004): стр. 209–249.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужно-метохијским говорима.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2* (2004а): стр. 445–474.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Преобликовање 3л. јд. и 3л. мн. одричног перфекта актива у призренско-тимочким говорима Косова и Метохије“. *Језици и културе у времену и њросџору I*. Тематски зборник (ур. проф. др Снежана Гудурић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, (2012): стр. 453–461.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гаџиње*. Монографије 18. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Аорист и имперфекат метохијско-косовског и северношарпланинског ареала“. *Исходишта 1* (2015): стр. 305–320.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора“. *Јужнословенски филолог LVII/3–4* (2016): стр. 67–91.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна Књига, 1986.
- ПИПЕР Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: њросџа реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- УРОШЕВИЋ, Атанасије. „Шарпланинска жупа Сиринић“. *О Косову. Градови, насеља и други анџројогеографски сџисци*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“, 2009, (1948), стр. 88–146.

Бояна М. Велёвич, Радивое М. Младенович

ВРЕМЕННОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРЕТЕРИТАЛЬНЫХ ФОРМ В ГОВОРЕ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОЙ ЖУПЫ СИРИНИЧ

Резюме

В работе анализируются времена глаголов, первичной функцией которых является обозначение прошедших действий в говоре северношарпланинской жупы Сиринич. Определяется инвентарь форм, составляющих претеритальную систему этого говора, синтаксико-семантические условия их употребления, стилевой

потенциал единиц, а также языковые обстоятельства, (не)позволяющие их комбинирование или взаимозаменяемость на уровне предложения, или в более широких нарративных отрезках. Оказалось, что в исследуемом говоре перфект (прошедшее время) имеет самое стабильное положение – в качестве наиболее частотной единицы с самым широким кругом употребления, в то время как аорист представляет собой основную форму, обозначающую в прошлом случившиеся действия, выраженные глаголами совершенного вида, а его место в системе является относительно стабильным. Форма перфекта (прошедшего времени) имеет самое широкое применение в стилистически нейтральном повествовании, что подразумевает отсутствие эмоциональной вовлеченности, а информация о (не)событийности действия, как правило, не присутствует на нарративном уровне, то есть содержится в более широком контексте, так как она не входит в инвентарь первичных характеристик прошедшего времени. При оформлении наррации или при повествовании о событиях более комплексного типа, перфект (прошедшее время), как правило, не используется самостоятельно, а объединяется с другими единицами более определенной семантики (аористом, имперфектом, нарративным императивом, будущим временем, временным транспонированным настоящим временем). Перфект в таких контекстах исполняет роль временной локализации действий, выполнения подготовительной роли для их введения, а другие формы несут с собой информацию о событийности действий (аорист, имперфект), о прошлой повторяемости (императив, футур первый/будущее время) и т.п. Имперфект характеризуется значительно более узкой областью употребления и ограниченным синтаксико-семантическим потенциалом, указывая на то, что процесс его устранения в продвинутой стадии, в то время как плюсквамперфект почти исчез из системы.

Ключевые слова: Сиринич, времена глаголов, прошедшие действия, перфект, аорист, имперфект, плюсквамперфект.

Bojana M. Veljović, Radivoje M. Mladenović

THE TEMPORAL USE OF PRETERITE FORMS IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ ŽUPA IN THE NORTHERN ŠAR MOUNTAINS

Summary

This paper analyzes verb tenses which primarily refer to past actions in the vernacular of the Sirinić Župa in the northern part of the Šar Mountains. The authors ascertain the inventory of forms which make up the preterite system of this vernacular, the syntactic and semantic conditions of their use, stylistic potential of each unit and the linguistic circumstances that make (im)possible their combining or interchangeability at the sentence level or within more extensive narrative sections. It turned out that the perfect has the most stable position – it is the most frequent form with the widest domain of use, while the aorist is the basic form which denotes actions experienced in the past stated by perfective verbs, and its place within the system is relatively stable. The

past tense is most commonly used in stylistically neutral narration which involves zero emotional engagement, while the information about experiencing the action (or its lack) is usually absent from the narrative level or is part of the broader context, since it is not one of the primary perfective forms. When composing the narration, i.e. when recounting more complex events, the past tense is not normally used autonomously; it is combined with other forms of more specified semantics (aorist, imperfect, narrative imperative, future or present in the past). The role of the past tense in these contexts is to localize actions in time and to prepare for their introduction, while other forms give information on whether the effect of the action was experienced (aorist, imperfect), on whether the action was repetitive in the past (imperative, future), and the like. The imperfect is characterized by a much narrower use, while its syntactic and semantic potential is limited, which points to the fact that the process of its elimination is well under way, while the pluperfect has almost disappeared from the system.

Keywords: Sirinić, verb tenses, past actions, past tense, aorist, imperfect, pluperfect.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK:

COBISS.SR-ID:

DOI:

Примљено: 13. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Оригинални научни рад

СЛАВКО Ж. СТАНОЈЧИЋ*

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Катедра за српски језик

СИНТАКСИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ КАО ФОРМАНТ СТРУКТУРЕ ОМЕЂЕНОГ ДИСКУРСА У КОМУНИКАТИВНОЈ И НАРАТИВНОЈ ПРАГМАТИЦИ**

У испитивању ставова и методологије текстлингвистике, рад доноси резултате ауторовог истраживања улоге синтаксичких јединица у односу према јединицама семантичког карактера у формирању потпуне структуре конкретног текста као јединице прагматичког нивоа језика. Истраживање је вршено тумачењем језичких исказа узорака из области два функционалнојезичка стила – (а) комуникативног, под којим термином аутор подразумева језик саопштења говорника/писца у свакодневној пракси комуникације (овде – школских предавања/уџбеника), примењујући типичне инструменте наше текстлингвистике у анализи изабраних узорака српског уџбеничког дискурса, и (б) наративног, уз примену истих елемената текстлингвистичке анализе (овде – на изабраном узорку из дела писца типичне београдске реализације књижевног језика). Природно – све то у њиховом сегменту везаном за дефиниције, одн. описе, а у светлу реализованог принципа комуникативне компетенције говорника који се служе српским књижевним језиком.

Кључне речи: комуникативни, наративни, компетенција, српски, дискурс/текст, књижевни, говорник/писац, слушалац/читалац, колокација.

1. Појам омеђеног дискурса узимам овде у ономе смислу у којем га дефинише наша савремена текстлингвистика у контексту дефинисања „кохеренције текста са аспекта његове продукције“, у којој „кохезија и кохеренција имају нужно стилску вредност“, при

* slstanojic@gmail.com

** Рад је у оквиру пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

чему – како аутори ових дефиниција истичу – нит кохезије и кохеренције „траје од говорникове/пишчеве замисли до ефекта текста на слушаоца/читаоца“... што „се испољава у низању идеја асоцијација, описа почетних слика и схема које се стварају у претходним размишљањима писца са потоњим схемама његовим“. Узимам га, дакле, у смислу оне анализе конкретне језичке материје коју налазимо код проф. В. Половине, када анализира узорке микроконтекста (дакле – пасуса са вредношћу дискурса) узете из језика писаца, са тежиштем на теоријском објашњењу појмова (и термина) *граница* и *међа* у текстлингвистици, где имају значење лингвистичког појма *шекстјуелних граница* (POLOVINA 1999: 221–245).

У истом, цитираном, контексту термин „омеђени дискурс“ у својим анализама изједначујем са термином дискурсна с и т у а ц и ј а, нужно диференцираних т и п о в а, од којих, на пример, и теоретичар на којег се позивам наводи шест, а којих може бити и више (POLOVINA 1999: 168–169; 128–130).

Иако говоримо о општеважећим категоријама комуникативне и наративне прагматике, дакле са аспекта теоријске дискурс-анализе, природно – овде ће поставке бити извођене из стања у српском језику, и (због простора – нужно) на конкретним изабраним узорцима реализованих исказа у форми (омеђеног) текста из наведена два функционалнојезичка стила.

У овом приступу, природно, теоријска основа нам је – осим текстлингвистичких појмова надреченичности, кохерентности, кохезивности и целовитости, као и остваривања неке врсте ситуационо-референцијалног контекста, тзв. „реалне референције“ која се исказује у дискурсу (POLOVINA 1999: 134) – и теоријска поставка когнитивне лингвистике да су „граматичка значења апстрактне природе“ при чему је „за многа граматичка значења... утврђено, и мање или више исцрпно доказано, да су организована као метафоре просторних односа који су им у основи“ (Пипер 2008: 309). Она су, према томе, заснована на законима семантике (дакле, врло широког дијапазона), а – реално су исказана строгом с и н т а к с и ч к о м с т р у к т у р о м као основном јединицом комуникације, сваке – и оне информативне (према датом омеђеном дискурсу, датој ситуацији), и оне наративне (каква је уобичајена у тексту уметничке књижевности, посебно прозе).

2. Илустрацију ових законитости даћу из својих текстлингвистичких испитивања (а) комуникативног-информативног текста (најочигледније израженог у дискурсу уџбеника) и (б) из наративног

текста – прозе (типичног писца београдског књижевнојезичког израза).

(а) Комуникативно-информативни текст/дискурс – Наравно, није потребно доказивати да се лексика свих језика, па и српског, дакле – и све њене битне семантичке особине – реализују у реченици. Такође, несумњиво је да основна јединица комуникације у дискурсу уџбеника има функцију основног средства преношења информације у односу *уџбеник : ученик*. Зато је и њена структура, по правилу, прилагођена перцептивним могућностима ученичке популације. У светлу ових претпоставки, основне карактеристике језика корпуса не могу се прегледати изван правила српске реченице, а тако, у мојим истраживањима, прегледане реченице показују одређене карактеристике, које су у објављеној монографији дате у поглављима битним за *синтаксичку стурктуру дискурса* намењеног ученицима првих разреда основне школе. У овом контексту приказано је и формирање односа пасуса (као типичног облика омеђеног дискурса) и реченице (као основне синтаксичке јединице) која учествује у његовом формирању, употреба формалних знакова везе реченица – везника, као и анафорско-демонстративна употреба појединих граматичких врста речи и њихово место у формирању кохезије одређеног текста (СТАНОЉИЋ 2015: 27–33, 34, 40–42, 45–48).

Истраживање је показало да је карактеристика остварених реченица у изабраним типичним узорцима заиста најчешће пуна структура типичне српске просте реченице, тј. реализоване као *субјекатско-предикатска конструиција*, с тим што се све оне чији је субјекат прво и друго лице реализују без експлицирања личне заменице (дакле, скоро увек: „*живимо, радимо, дружимо се*“, а врло ретко, при емфатичком изражавању: **ми живимо, *ми радимо, *ми се дружимо*). Ово је несумњиво карактеристика реалног српског говора, и то оног који се реализује у свакодневној комуникацији свих говорних средина. Тиме је, баш на првом нивоу перцепције – оном са особинама непосредног обраћања говорника слушаоцу, као најупечатљивијем – дати дискурс приближен читаоцу узраста ученика дотичног разреда (СТАНОЉИЋ 2015: 29–31). Другим речима, карактеристика је овог типа информативног дискурса да узима у обзир дужину реченице, као један од битних квалитета у разматрању и дефинисању потенцијала ученичке перцепције (ТРЕБЈЕШАНИН, ЛАЗАРЕВИЋ 2001: 163) и да, као метод своје оцене једне текстуелне/дискурсне јединице заправо има три квантитативна израза: (1) број слогова у реченици, (2) број конститутивних речи у реченици

и (3) број предикатских реченица у реченици. Њима се може придодати и четврти израз – (4) број помоћних речи типа везника и предлога, као и број модалних речи у реченици.

Изабрани примери реченица, по критеријуму квантитативног израза (1) – који је, рекао бих, чисто физичко-физиолошког карактера – спадају у оне реченице које ученик узраста првих разреда основне школе сигурно може перципирати без посебних тешкоћа. Те реченице, наиме, не превазилазе ученикове способности и (објективне) могућности да савлада „*писани говор* који има своје особености у односу на усмени говор, а који се развија процесом школовања“ и развије сопствени писани говор, у чему „уџбеник значајно учествује, што произилази из саме његове природе (карактеристике писаног дискурса), тј. текста у односу на говорни дискурс, тј. разговор“ (ТРЕБЈЕШАНИН, ЛАЗАРЕВИЋ 2001: 64). Једноставно речено, оне су довољно „кратке“ да их ученик односног узраста може пратити.

Њихов тип у овом (арбитрарно узетом) корпусу реченица довољно је показати и само најједноставним примерима као што су (1) У породици *живимо* заједно с онима који су нам најближи сродници. – То су наши родитељи, браћа и сестре. – У породици *волимо* једни друге, *бринемо* о свима и *помажемо* се (Свет II, 10) и (2) За живот породице потребно *је* набавити многе ствари и обавити многе послове (Свет II, 11), које имају или само један лични глаголски облик или више њих и, евентуално, као корективним елементом и – квантитивним изразом дефинисан под (4) – бројем помоћних речи у њима. Ово последње – зато што су лексеме које припадају морфосинтаксичкој категорији помоћних речи најчешће једно од (морфолошких) средстава стварања текстуелне кохезије (в. LYONS 1990: 373).

Сасвим општено речено, за утврђивање физиономије сваког дискурса, па и физиономије дискурса уџбеничког језика, зато, од битне је важности опис реченице са оним елементима који је чине у реализацији синтаксичког система. При томе, природно, позивање на *рему* и њену важност за информативни текст (дискурс) подразумева да се у дефинисању датага дискурса упућује, на првом месту, и на приказ употребе глаголских речи у тексту уџбеника. И то баш у смислу горње констатације да су за појам дужине реченице, па тиме и лакше или теже њене перцепције од стране читаоца-ученика – релевантне крупније целине које се дефинишу на бази *речи* односно *група речи* које су конституенти целовитог исказа (СТАНОЛЧИЋ 2015: 31).

3. Како сам и у објављеним резултатима својих истраживања и формулисао, уџбенички дискурс, налазећи се у категорији *џоруке*, најтипичнији је случај реализације *информативног џекста* у комуникацији. Зато у њему, и узетом у целини, као систему, и у сваком његовом сегменту који је заснован на конкретној *ситуацији*, како је дефинише савремена лингвистика у домену текстлингвистике (ROLOVINA 1999: 125–135), основна синтаксичка комуникативна јединица *реченица*, са њеном најједноставнијом структуром (S + P) – има битну важност. И то и за сам *карактџер* дискурса, и за *квалификовање ситуације* тога дискурса у комуникацији (конкретно – у комуникацији *џекста* као носиоца информације о датама појмова које описује и његовог читаоца, конкретно – ученика којем је намењен). Односно, једноставније речено – има одлучујућу важност за оцену успешности текста као медија за трансфер знања. У светлу датога, а у оквирима разматрања лексичко-семантичких карактеристика уџбеничког дискурса, основно полазиште описа је, заправо, чињеница да се *лексичке јединице* реализују и у *комуникативној реченици*, и у *предикатској реченици*.

Узимајући у обзир најважније елементе квантификовања реченице, тј. (1) број конститутивних речи у реченици, који подразумева и синтагму (посебно када је реч о терминима и терминолошким фраземима), и (2) број предикатских реченица у реченици, а посебно узимајући у обзир како (3) помоћне речи типа везника и предлога тако и (4) модалне речи, рећи ћемо да у посматраном репрезентативном узорку налазимо да се у анализираним примерима (типичног) *исказа са функцијом дефиниције* текстуелне/дискурсне јединице, кад је реч о уџбеничком дискурсу, састоје из реченица, најчешће, које долазе као одговори на питања која се налазе у насловима датих тематских целина. Углавном, ти искази имају особине *говорног језика*, а њихова контекстуална веза са насловом (у облику питања), као што је на пример, она коју видимо у примеру (2): *Шта нас џовезује у џородици* – наиме, обезбеђује претпостављену интеракцију између читаоца-ученика и наставника-посредника у перцепцији материје коју представља уџбеник као такав (ТРЕБЈЕШАНИН, ЛАЗАРЕВИЋ 2001: 69–78; МОСКОВЉЕВИЋ, КРСТИЋ 2007: 95–129).

С обзиром на тако одређени карактер дискурса овога типа, и посебно с обзиром на то да је реч о исказу који констатује одређене опште усвојене истине једне друштвене заједнице као сталне, присутне и у време говорења/читања, јасно је да су у њему, од свих могућних српских глаголских облика, заступљени само облици *џрезентија*,

а *йерфекай̄* се јавља само у деловима који се природно односе на „дијахрони пресек (време пре садашњости)“, једноставно речено – у сегментима текста који обавештавају о појавама које спадају у историју. Статистички то је потврдила и табела коју сам у монографији дао. Она, на пример, за ситуациону тематику појма „породица“ (у уџбенику „Свет око нас – уџбеник за други разред основне школе“ (Свет II) даје податак изнет у нашој *Табели I*, на крају овога рада.

4. Ситуација у датом узорку из уџбеника *Свет̄ око нас – уџбеник за други разред основне школе* (Свет II) апсолутно одговара ситуацији реалног чина комуникације који се види у непосредном контакту говорника и слушаоца. Глаголске лексеме у свим употребљеним примерима облика облика презента са синтаксичком функцијом *квалификай̄ивног й̄резенй̄а*, који се у савременој литератури данас подразумева и под појмом с термином *нереференцијални й̄резенй̄* (в. ТАНАСИЋ 1995: 23–25, 27–32), а у којем би се, у семантичкој подели, могле наћи две групе, које чине

(а) егзистенцијални глаголи: *јесам* (бити) и

(б) глаголи других значења и то (1) конкретни: *живеј̄и, радиј̄и, дружиј̄и се, забављай̄и се, й̄омагај̄и, настајај̄и, урадиј̄и, осй̄ај̄и, расй̄оредиј̄и, имај̄и, жениј̄и се, удавај̄и се*, и (2) апстрактни: *моћи, волеј̄и, мислиј̄и, бринуј̄и, договориј̄и се, свађај̄и се, радовај̄и се, славиј̄и, й̄рослављай̄и*.

Они су, међутим, иако у тексту који се (условно) може сматрати исказом сличним дефиницији (*й̄арадефиниција*), сви у домену означавања ситуација свакодневног комуницирања, дакле – без обележја које би их сврставало у (праве) термилошке структуре, неке врсте формула (вербалног карактера) које су карактеристичне за стручна излагања виших нивоа образовања.

5. Да данашња текстлингвистика утврђује управо као битна за комуникативни књижевнојезички дискурс строго информативног карактера два елемента – постојање стабилизowane типичне синтаксичке конструкције и свакодневну говорну реализацију језика, имао сам прилике да покажем и истражујући језик најједноставнијег уџбеничког дискурса. Рецимо, у уџбенику *Свет̄ око нас – уџбеник за други разред основне школе* (Свет II)¹ – да принципом одбира типичног примерка узмемо и само један текст

¹ Љиљана Новковић, Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, *Свет̄ око нас, уџбеник за други разред основне школе*, Треће издање, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1–87.

као илустрацију – не налазимо дискурс дефиниција у правом смислу, оних које би за дату средину биле апсолутно апстрактне и које би се у њој тешко разумеле. Наиме, пре се може може сматрати да функцију (условног) дефиницијског дискурса имају примерци (графички) истакнутих текстова који су, заправо, једноставне констатације одређених животних истина за сваку од области које су предмет уџбеничког описа. Ово подразумева да је то једновремено и предикатска реченица, када је проста, односно да је то, када је сложена – комуникативна реченица са више предикатских реченица у своме саставу, али да је свака од предикатских реченица формирана као субјекатско-предикатска конструкција.

Указао сам на то у својој монографији (Станолчић 2015: 27–29) – анализирајући и само један текст из уџбеника *Свети око нас – уџбеник за други разред основне школе* (Свет II / стр. 8–19) – груписан у дискурсу чија је тематика означена доминантном лексемом *породица* око које је окупљен низ лексема из значењског поља ове именице (*родитељи, браћа, сестра, мајка, отац, рођак, деца* и др.) и показао да у њему не налазимо дискурс дефиниција у правом смислу, него се може узети да функцију (условног) дефиницијског дискурса имају примерци (графички) истакнутих текстова који су, заправо, констатације одређених животних истина, и то – описног карактера. Са аспекта психоллингвистике, ово стање и јесте адекватно фази (а) у развоју вербалне комуникације, која се ослања на директно физичко указивање предмета који ученика окружује, мада је већ и са доста елемената наредне фазе (б), тј. фазе „имплицитне, контекстуалне референце“.

И указао сам на чињеницу да је њихова карактеристика у оквирима темељног вернакуларног језика (традиционална лингвистика говорила је „народног језика“, нешто модернија – „свакодневног комуникативног језика“, а Р. Бошковић је рекао „темељног дијалекатског са наддијалекатским елементом“ (Бошковић 1978: 190), што је – хтели нормативисти то или не – ипак реалност језика у употреби. Оне су све са пуном структуром типичне говорне српске прости реченице, тј. реализоване као *субјекатско-предикатска конструкција* (Пипер, Клајн 2013: 413), с тим што се све оне чији је субјекат прво и друго лице реализују без експлицирања личне заменице (дакле, како смо горе већ констатовали – скоро увек: „живимо, радимо, дружимо се“, а врло ретко, у нарочитом наглашавању: **ми живимо, *ми радимо, *ми се дружимо*). А ово је – како смо и горе истакли – несумњиво карактеристика реалног српског

говора, и то оног који се реализује у свакодневној комуникацији свих говорних средина. Тиме је, баш на првом нивоу перцепције – оном са особинама непосредног обраћања говорника слушаоцу, као најсугестивнијем – дати дискурс приближен читаоцу дотичног узраста, учеснику у комуникацији каква је школска настава.

Савремена текстлингвистичка анализа узорака дискурса изабраних ликова (па и дискурса аутора дела), узима у свој инструментариј дефинисања комуникативног књижевног језика, пре свега оног који има атрибут строго информативног – појмове „изграђених синтаксичких конструкција и обрта“. То због чињенице да је ова дисциплина поставила анализу на ниво језичке прагматике, својом концепцијом о дискурсу као систему са елементом „понашања које одражава појединачне начине постојања и, посебно, начине друштвеног или личног идентитета“ (FAIRCLOUGH 2003: 26–29), односно утврђујући да је „сваки текст социјалнокултуролошки обликован али и да конституише друштво и културу, на начин који може бити како трансформативан, тако и репродуктиван“ (FAIRCLOUGH 1995: 34).

6. (б) Наративни текст/дискурс. – Исте законитости строге синтаксичке структуре као основне јединице комуникације реализоване у наративном тексту/дискурсу показаћемо на арбитрарно узетим узорцима из језика прозе познатог београдског писца друге половине XX века – Слободана Селенића (1933–1995). Ја сам пошао од чињенице коју формулишу они проучаваоци књижевности који се служе и лингвистичким инструментима, међу њима и – појмом и термином дискурса, да бих у даљем опису, за ову прилику – остао на арбитрарно изабраним језичким детаљима анализираног дискурса/текста.

Тако, на пример, Дејвид А. Норис (David A. Norris) каже: „Кад је реч о Селенићевим романима, дискурс представља језик ликова који приповедају, при чему се текстуелне и семантичке структуре преклапају у међусобно појачавају... *Очеве и оце* приповедају два главна лика, Стеван Медаковић и његова жена, Енглескиња Елизабета Блејк. [...] Наративни гласови који се смењују представљају два лица Европе, англосаксонски и балкански свет, и заједно стварају међународну причу у којој долази до сусрета различитих култура... Стеваново приповедање има облик мемоарског романа; он размишља о раздобљу између 1925. и 1945. са временске раздаљине од неких двадесет година (дакле, негде око 1960-их година – прим. Сл. Станојчић)... На такав начин Стеван приповеда поглавља 1, 4, 6. и 8“ (NORRIS 1993: 95). По Д. Норису, исто вреди, наравно, и за дискурс,

као и директни текст других ликова, како „главнијих“, тако и „епизодних“, каквих има и у поглављима где је главни наратор – лик Стеван Медаковић, одн. лик Елизабета.

У овој конкретној анализи, морфо синтаксичким структурама прикључићемо и фразеолошке структуре, и у њиховом синтаксичком и у њиховом лексичком (што значи и у семантичком) аспекту јер се, заправо, јединице овог потоњег (лексичког) система одржавају у најтешњој вези са формама синтаксичког аспекта.

У домену синтаксе, вероватно ће предикатска секвенца реченице бити медиј у коме ће аутор најуочљивије репрезентовати идентитет свога лика, наравно – са елементима из области семантике (лексиком) и њеним асоцијативним везама по правилима језичке и комуникативне компетенције говорника/саговорника (писца/читаоца текста). Књига коју се иначе наводи као синтетички приказ развоја српског књижевног (стандардног) језика – „Српски језик на крају века“ констатује да је у „приказу језичких промена, колико год се на нивоу реченице анализирају и семантичко-синтаксички феномени, јасна ... примарност форме. Отуда за генерални опис језичког изгледа у датом (историјском) тренутку сваког језика, па и српског књижевног језика, какав је овај опис, форма има свој примат“ (Радовановић 1996: 112, 125–138, 138–139).

Зато, исто онако како горе описане лексеме – и, наравно, поједини облици које сам приказао – стварају језички израз наратора-лика „Стеван Медаковић“ као израз урбаног језика вуковског типа, тако и структура реченице, посебно структура предикатске секвенце у њој, ствара модел језика који се за језичко осећање данашње генерације говорника Београђана може дефинисати као структура са нијансом архаичног тона. Природно, то не чини свака реченица јер је у основи и језика наратора-лика – и језик наратора-аутора, али свака дискурсна целина у глави I романа „Очеви и оци“ има бар минимални број таквих језичких структура.

(а) Месито глаголског облика на крају реченице – једна је од таквих наших циљних структура, као у примерима:

Да ли да на пут *крећем?* – питам се (7). – Али ми се онда чинило да сам се међу децом *обрео* (9). – Али велику бригу ми је... одевање *йричињавало* (10). – Лако је мени данас над бившом муком надмоћан *бији* (10). – Роберт би настављао разговор тамо, где га је због важна и света посла *йрекинуо* (23). – Цупка у месту и трчка око стоке *не би ли се* макар мало *загрејао* (54). – Казна је туга која ми је смркла лице,... чим сам се адета и вилајета свога *сеишо* (78). – У нади да ћу под стопалом... осетити брвно које на другу страну *води* (8).

У модерном језичком стандарду и узусу, како се наводи у књизи „Српски језик на крају века“ (РАДОВАНОВИЋ 1996: 125), тип реченице: Тамо је школе *свршио* претворен је у тип: Тамо је *свршио* школе, тј. у тип у којем се глаголски облик не налази на крају реченице (РАДОВАНОВИЋ 1996: 133). Посебно је за данашњи језик архаично маркиран облик инфинитива на крају реченице (а овде га приказујем ниже, у категорији структура са обликом инфинитива као допуном).

(б) Сложени *йредикай* са *инфинийивом*, односно *дојуна семантички нейийуни*м лексемама у облику *инфинийива* – друга је карактеристична таква структура, као у примерима:

Како је успомени баш јутрос *усјело йробийи се* у наш забран (5). – Да поднесем успомену која ми *хйеде* главу *разнейи?* (5). – Нисам *могао* мајмунске шале *йравийи* нити *се смејати* кревељењу (11). – Све што сам за кратко време стигао видети и доживети на Универзитету (22). – Од када сам... *йочео* Шекспира на српски *йреводийи* (76). – Живим у Београду за пола века узнатредовалом испред онога у коме је Лаза /Лазаревић/ *хйео* своју Ану Гутјар *љубийи* (69). – Међутим, разлози за такав поступак *морали су йосйојати* (40).

У модерном београдском стандарду преовлађује конструкција у чијем се допунском делу место *инфинийива* налази структура *да + йрезенй*, нпр.: *Од када сам *йочео да йреводим* Шекспира на српски.

На намерно архаизирање језичког узраза указује и чињеница да је наратор-лик употребио и лексему *љубийи* са значењем „волети“, што сигурно није тако у језику самог Слободана Селенића као говорника одраслог и школованог у Београду, највећим делом после II светског рата. У томе Београду, глагол *љубийи* замењен је глаголом *волейи*.

7. (в) Конѕирукија са *инфинийивом* као *дојуном семантички нейийуни*м лексемама-архаизмима – нарочито је обележена као средство језичког обележавања идентитета наратора-лика у овој глави. Може се узети да је посебно структура глагол *бийи + кадар*, -а, -о, дакле – она са придевском лексемом *кадар*, *кадра*, *кадро*, која је и горе тумачена – заправо „иницијално језгро“ експанзије синтаксичких јединица које имају инфинитив као допуну тога придева, а не у београдском језику уобичајену допуну типа *да+йрезенй* (**нисам кадар да йре йознам*) скоро су у томе смислу типични примери:

Ни једну изговорену реч нисам *кадар йрејознаийи* (15). – Нисам *кадар* данас *йрејричайи* (34). – Када већ није био *кадар сйречийи* (41). – Кад ни много једноставнију истрагу нисам *кадар успешно завршиийи* (64). – У чајдиници нисам био *кадар одговориийи* (79). – Са којима бих, можда, био *кадар схвайийи* поздину сукоба (35).

Архаично су обележене и такве структуре са другим управним лексемама, какву једну (*с̄ӣа̄ӣи* = „почети“) налазимо у реченици:

На шта је сва у љубазни осмејак претворена госпођица Trickey, *с̄ӣа̄ла* гласно и весело *вика̄ӣи* неке реченице (15).

(г) *Конс̄трукција са инфинитивом и логичким субјективом у да̄ӣи-ву* – посебно је карактеристична за урбани језик Београђана почетка XX века, и налази се у језику наратора лика „Стеван Медаковић“, нпр., у реченицама:

И већ сам пришао брави, ставио руку на резу у недоумици шта *ми је чинӣӣи*, када сам чуо негде на спрату откључавање (31). – Знао бих шта *ми* у овој прилици *ваља чинӣӣи* (68).

За језичко осећање данашњих генерација сигурно је обичније, дакле, са гледишта стилске маркираности – неутрално: *у недоумици шта (ја) *ӣреба да чиним...*

(д) *Зависно-сложена клауза* – такође се може узети као медиј презентације језичког идентитета, па се као ознака припадности наратора лика „Стевана Медаковића“ језику генерација говорника који су своје језичке навике формирали на бази београдске варијанте Вуковог језика сигурно може сматрати

(1) употреба везника *где* у функцији везника декларативне (изричне) реченице, дакле као допуне глаголу у главној реченици, какву налазимо у реченици:

Пролазећи ходником чух ону исту Susann-и *где* забринуто пита... (66)

– јер ће у актуелном језику београдске средине, па и у језику самог Сл. Селенића, у таквој клаузи бити само везник *како*, или *да*: „чух ону исту Сузану *како* забринуто пита“ или „чух ону исту Сузану *да* забринуто пита“ (РАДОВАНОВИЋ 1996: 135);

(2) употреба везника *ӣош̄ӣо* у примарном временском значењу, као у реченици:

Али би се одмах *ӣош̄ӣо* би појела храну дизала од стола (50). – Тек *ӣош̄ӣо* сам касније погледао у речник, сазнао сам шта значи “broken-winded ushers” (53)

– за које значење се у актуалном београдском језику више употребљава везник *кад*, дакле и временска зависна реченица типа:

*Али би се одмах *кад* би појела храну, дизала од стола.

Да је ово заиста примарна употреба, доказ је и чињеница да у глави I романа „Очеви и оци“ нема употребе везника *ӣош̄ӣо* као

ознаке клауза узрочног значења, како је то у модерном београдском језичком изразу, тј. нема реченица као што је: *Пошио* је књига била врло скупа, нисам је купио, у којој *пошио* има значење везника *јер*, или везничке конструкције *зашто шио* (РАДОВАНОВИЋ 1996: 135–136).

(ђ) *Падежне синџагме са њошеницијалом маркираности* – такође су значајан, али не много коришћен део морфосинтаксичке и структуре у чијем инвентару Сл. Селенић бира оне које су типичне за језички идентитет лика који описује. У језику наратора лика „Стеван Медаковић“ уочљиве су као архаизми и са гледишта самог аутора романа, и са објективног гледишта језичког осећања актуелног београдског говорника/читаоца само неколико следећих синтагми.

(1) *Акузатив с њредлогом с(а)* [историјски је то *са* + генитив старе двојине] – у примеру који се може сматрати лексичким случајем употребе именице *сџрана* са атрибутом – показном заменицом *она (ова, ња)*, као у усамљеном примеру:

И та подела је *с ону сџрану* живице коју подигох између себе и живота (6) – који је у литератури већ означен као изразити архаизам и о којем сам говорио напред.

(2) *Генитив с њредлогом с(а)* – у примеру са значењем узрока, какав је у примеру:

И мада ћу... касније дознати разлоге *са којих* је она одиста желела да ме упозна (60)

– који се одржава у актуелном језику само као форма која упућује на доследно Вуков језички израз (или се чува у клишеима административног стила), док ће се иначе употребљавати општеузрочни предлог који се слаже с генитивом – *због*, па је данас уобичајена иста реченица у облику: И мада ћу... касније дознати разлоге *због којих* је она одиста желела да ме упозна².

8. У оваквој структури синтаксичких секвенци (било да је употребљен инфинитив, било лични глаголски облик – предикатска форма), када је реч о стварању физиономије једног језичког израза, уз лексичку, морфологију са творбом речи и морфосинтаксу, сигурно

² Примери употребе таквог генитива „осећају се као архаизми своје врсте, упућују и на изворе: у народној књижевности и код старијих писаца ова конструкција није тако ретка, а пишчева жеља да одржи континуитет епоха уноси ову црту и у његов језик као део језика нове генерације“ – кажу у опису употребе овог генитива истраживачи, на пример, Андрићевог језика (в. STANOVIĆ 1967: 159).

врло значајну функцију имају стваралачки поступци једног писаца у коришћењу фразеолошких јединица које одређени језик има у своме инвентару. Фразеологија се у томе смислу налази уз саму морфосинтаксу једног језика и са њеним јединицама учествује у стварању изабраног идентитета језичког дискурса.

Полазећи од теоријске констатације да „фразеолошка јединица пре свега својом формом може утицати на изглед (физиономију) језика“, као и „да је морфосинтакса први медиј тога изгледа“ (РАДОВАНОВИЋ 1996: 138), природно је што писац посебно бира саввим одређену фразеологију као средство стварања идентитета и његовог представљања у језичкој “реалности” конкретног романа.

Општа фразеологија једног дискурса састоји се од разноврсних фразеолошких јединица, а под појмом и термином такве јединице најчешће се подразумева „устаљена језичка јединица састављена од најмање две речи које имају јединствено значење“ (СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2016: 203). Ја ћу овде у извесној мањој мери проширити примену тога критеријума тако што појам „јединствено значење“, који је елеменат дефиниције *фразеологизма* (*фразема, идиома, идиоматског израза*), нећу увек узимати као обавезну категорију. То зато што ми је у првом плану функција фразеолошке јединице у стварању морфосинтаксичке физиономије одређеног конкретног дискурса. Другим речима, и једна лексема која се јавља у слободним комбинацијама (не само у *устаљеним*, како дефиниција фразеологизма захтева) може репрезентовати изглед/форму једног језичког израза, с циљем да се представи говорник одређене језичке генерације, односно друштвене средине.

9. На пример, за језик наратора-лика „Стеван Медаковић“, осим врло упадљиве конструкције придевске лексеме *кадар, -дра, -дро*, у структури са глаголом *бићи, јесам*, коју сам горе већ описао, карактеристичне су следеће фразеолошке јединице.

(а) *Искази њословичке њприроде*, који су углавном базирани и иначе на фолклорном слоју језика, одн. *уојшћие искази базирани на фолклорној* књижевности, као што су у примерима:

Бити друкчији... боље је него бити она *жаба која диже ногу* када види како то чине коњи (10). – *Из своје коже човек не може* никуда (33). – Нароу који сам оставио тамо негде, далеко, *ћреко седам брда и седам њланина* (53).

(б) *Искази с њренесеним значењем лексема*, који су с датим значењем били у употреби у језику времена у које је смештен наратор лик „Стеван Медаковић“, какви су у примерима:

Носио се врло уредно и конзервативно, баш како цртају правог енглеског центлмена – пругасте панталоне, црни смокинг – сако, полуцилиндер (18),

у којем *носӣӣи се* има значење „облачити се“, „одевати се“ у квалификативном смислу: „водити рачуна о свом изгледу“;

Rackham ме је недољиво *иодсећао* на оног *Змајевог Пура Моцу* или *Малог Лову* (19)

– у којем се налазе лексеме личних имена (двочланих надимака) познатих сваком човеку који се школовао у првој трећини XX века као парадигма или *нес̄ӣаишука*, или *размаженос̄ӣи*, наравно – из обавезне ђачке лектире тога времена;

Можда га ипак треба *излема̄ӣи* у првој прилици (32)

– у којем се налази жаргонска лексема тога времена *излема̄ӣи*, за коју Речник Матице српске наводи значење „добро истући, избатинати“, са примером из језика Ст. Сремца (крај XIX и почетак XX века): Многа је женска била спевана са Шацом у песми, па после *излемана* код куће.

(в) *Искази библијског иорекла*, као двочлана конструкција у примеру:

Подсмевао се... забринутости стараца за сексуални живот у мушким колеџима, *Содоми и Гомори* модерна доба (34)

– која је у време наратора лика „Стеван Медаковић“ била свакодневна фраза научена на часовима катехизиса (веронауке), а типична за квалификације које је о моралу формулисао грађански слој становништва;

(г) *Искази из мифологије*, као синтагма са именом *Аркадија* у функцији фразеолошке јединице (представљене само једном лексемом, и то – одређеном постпонираним атрибутом *српске*, што као секвенца има конотацију свечанијег језичког израза), као у примеру:

Из *Аркадије сам српске долазио*, из бајке о благо заталасаним шумадјским побрђима (38),

која је, наравно, парадигма за “земљу среће”.

(г) *Вишечлани конс̄ӣӣиуен̄ӣи реченице са архаичним лексемама, односно архаичним конс̄ӣрукцијама (ӣадежним)*, као што су примери:

Пренео трговину у Београд и ту се пословно и *свакојако уӣемељио* (40). – *Био је с̄ӣаровремски човек*, од мало речи (40). – *Обучен ӣо аус̄ӣријски*, у реден-

готу (40). – И одједном свака стидљивост ме напусти, *устијуи месѿо великој некој нежностѿи ѿрема гураву народу* који сам оставио тамо негде (53)

– у којима се налазе, наравно у глаголско-именским секвенцама, или архаичне лексеме – прилог *свакојако*, затим придеви *сѿаро-времски* и *гурав*, *-а*, *-о*, или архаична конструкција предлога *ѿо* са прилогом: (*обучен*) *ѿо аусѿријски*, која означава начин (из)вршења глаголске радње.

За основно значење придева *гурав*, *-а*, *-о*, Речник Матице српске даје дефиницију: „који је искривљених леђа, грбав“, а за фигуративно значење – „рђав, наopak“. Као фразеолошку јединицу (израз) тај речник наводи: овај гурави свет *рђави, наоѿаки свеѿи и живоѿи у њему*. Али је карактеристично да се овај придев у језику старијих Београђана редовно налази уз именицу *народ*, дакле – у конструкцији *гурави народ*, и то онда кад хоће да се *народ* оквалификује као *несрећан, сиромашан, бесѿомоћан*.

Са овим последњим значењем употребљена је ова конструкција у изразу наратора лика „Стеван Медаковић“.

10. Илустративан је у смислу управо датог тумачења глаголско-именских синтаксичких јединица, и у духу метода анализе које имплицира текстлингвистика и својом дефиницијом да су „онтолошки статус *ѿексѿа* и *дискурса* кључни... појмови надреченичности, кохерентности, кохезивности и целовитости, као и остваривања ситуационо-референцијалног контекста исказаног у дискурсу“ (POLOVINA 1999: 97) – и текст, назовимо га условно тако, једног микродискурса чија је тема растанак наратора „Стевана Медаковића“ са оцем Милутином и дадиљом Нанком на београдској железничкој станици, при његовом одласку на студије у Енглеску:

Сеѿих се одједном мог последњег разговора с оцем, на перону железничке станице у Београду. Нелагодом смо испуњени и он и ја, као и увек када прилика захтева да наша осећања парадно искажемо... Пошто је све практичне реченице изговорио („Препорука за Сера Цона Сила је јуче послата“, „Ако ти новац хитно затреба, можеш га увек код ‘Спендер енд Сонса’ добити“, „Пиши да не брињемо“), требало је сада рећи нешто важно...

Конечно *каже* и то. *Зна* да мора – строги шеф протокола му као савест *сѿоји* уз лево раме:

– Паметан си и одрастао. Нема савета који бих ти дао. Знаш шта *ваља чиниѿи...*

– Не заборави никад да се враћаш овамо... – *Срећно ѿошао*.

– *Срећно вас оѿеѿи нашао – рекох*, и *одох* у свет. (70–71)

Почевши од семантичког појма теме и идући даље, овај микротекст има све елементе тачно омеђене (с јасним границама) је-

динице дискурса³. Уз граматичке јединице наративног аориста (*се-ћих се, рекох, одох*) и наративног презента (*каже, зна, сћоји*), као типичних за реализацију препорученог стандарда нарације језика вуковског карактера⁴, негованог у време које овај Селенићев роман описује, у датом микродискурсу су и типичне „старовремске“ и за Селенићеву језичку генерацију Београђана (школовану после II светског рата) фразеолошке морфосинтаксичке јединице: *Пиши да не бринемо, Срећно њошао, Срећно вас ојей нашао*. Ако се прва од ове три јединице и налази у говору садашњих генерација, она је заправо скоро устала ена фраза којом се попуњава време чекања до поласка воза (аутобуса, авиона), док друге две као формуле за означавање добрих жеља (крњи перфекат, тј. перфекат без помоћног глагола са оптаивним значењем) код урбаног становништва ипак нећемо срести.

Укупан фразеолошки склоп датог микродискурса (с темом „растанак“, која чини његове семантичке границе) несумњиво је усмерен на карактеризацију и приказивање идентитета говорника датог периода. Синтаксичке структуре, уз све друге елементе текстуелне кохезије, посебно оне у домену семантике, дакле – лексике и њених асоцијативних способности у стварању и одржавању кохезивних особина једног текста/дискурса – сигурно су природни носиоци омеђеног (ситуационог) дискурса/текста као основне јединице прагматичког нивоа једног језика, језика у употреби.

11. Најзад, баш у овој области односа синтаксичких јединица и фразеологије једног језика можемо говорити о посебно упадљивом деловању законитости колокације. Природно, не у свим случајевима, али у многима скоро да имамо сталне валенце једних глаголских лексема према датим конкретним именским речима.

Управо у оквирима најопштије дефиниције овога појма, у најопштијем значењу, које се садржи у дефиницији Роналда Картера (Ronald Carter)⁵ можемо препознати међусобну атракцијску валентност, на пример:

³ Дакле, појмове као што су: семантичка и граматичка кохезија, семантичка релација, реченична и текстуелна кохезија., односно појмове који су у домену: организације кохерентне мреже концепата, реализације текста, макроструктуре (овде, наравно – микроструктуре), какви се наводе у поглављу *Кохезија и кохеренција* књиге: POLOVINA 1999: 147–175.

⁴ Тон оваквог дискурса апсолутно подсећа на сличан дискурс приватних писама Лазе К. Лазаревића (в. Станојчић 1980: 38, 43).

⁵ С тим у вези навешћемо речи Р. Картера (Ronald Carter): „*Collocation* is a term used to describe a group of words which occur repeatedly in a language. These patterns

– лексема *биџи* и *кадар*, -а, -о, са реализованим примерима: *Нисам кадар данас њрејричаџи* (34). – Када већ *није био кадар сџречџи* (41) и сл. које горе наводимо;

– лексема *обуђи* и *џрилошке одредбе начина у форми џредлог џо + џрилог.*, са реализованим примерима: *Обучен џо аусџријски*, у рендготу (40);

– лексема *носџи* са пренесеним значењем и *џрилошким одредбама начина*, са реализованим примером: *Носџо се врло уредно и конзерваџивно*, баш како цртају правог енглеског центлмена – пругасте панталоне, црни смокинг – сако, полуцилиндер (18);

– генитива једнине *коџе* и глаголског облика презента *моџе*, фразеологизма подржаног и римом „*коџе... моџе*“, са релизованим примером из језика фолклора: Из своје *коџе* човек *не моџе* никуда (33) и сл. које наводимо у т. 9.

Врло је илустративан у овоме смислу дискурс епизодног лика Нанке – и у лексички (што је сигурно у пољу семантичких категорија као фактора стварања дискурса/текста) и у синтаксичким конструкцијама (што је циљна категорија целог нашег излагања о њима као фактору истог тог стварања), па их приказујемо навођењем изабраних примера из обе ове категорије.

Такође, међу њима је и именица у облику множине *оџи*, употребљена у дискурсу лика „Нанка Марковић“:

– Не разумеш српске јунаке и њихову жртву, па ти више о *оџима* нашим и подвижницима неђу причати (47),

или, такође типична за дато време, именица *ајдук* – као у примеру:

„Не дај се соколе – говорила ми је – држ се, Стеване, снаго моја. Обилић си ти, јунак, Српска дика. *Ајдук*, момчина“ – храбрила је, не знам да ли више саму себе, или мене (48–49),

– где се налази у директном говору лика „Нанка“, дадиље Стевана Медаковића, која је – по фабули романа – прототип скромне учитељице одгајене у духу типичног српског национализма романтичарског XIX века. У дискурсу ове главе дата је без фонеме [x], која се

used to describe a group of words which occur repeatedly in a language. These patterns of co-occurrence can be *grammatical* in that they result primarily from syntactic dependencies or they can be *lexical* in that, although syntactic relationships are involved, the patterns result from the fact that in a given linguistic environment certain lexical items will co-occur”, да би затим навео конкретну илустрацију за енглески језик – колокације лексема: „For instance, we might expect *snow* to have a high probability of co-occurrence with *block, road, fall, winter, cold*, etc. but a low probability of co-occurrence with *cider, apple, dog*, etc.“ (CARTER 2002: 51–52).

налази у књижевном облику те лексеме, коју Речник Матице српске (књ. 6, Нови Сад, 1976) дефинише као турцизам, а коју Нанка узима са првим њеним значењем: „1. ист.[оризам] *одмѣйник од ѿурске власѣи и члан дружина које су шѣиѣише народ борећи се ѿроѣиив ѿурског насиља*. – Народ наш мисли и пјева да су у нас хајдуци постали од турске силе и неправде. *Вук Рј.*“;

Да је то тако, доказује и нараторски поступак Слободана Селенића. На стр. 49 романа он наратору-лику „Стевану Медаковићу“ приписује (дословно „ставља му у уста“) овако формулисан (нараторовим речима, значи) став:

„Нанка је била сељанка, рекао бих, али не зато што није знала друкчије – завршила учитељску школу у Београду, образована жена – већ зато што је тако хтела. Њен говор остао је исти као у земљака из Кожетина и околине, али некако брижљиво чуван, свесно обогаћиван старим и заборављеним *народним* изразима, негован, тако да је добијао скоро песничку, *вуковску* лепоту“ (49).

У *домаћој лексици* – већ у очигледно омеђеном дискурсу страница 45–49, у којем главни наратор-лик „Стеван Медаковић“ описује Нанку Марковић – концентрисано је 17 именичких и 6 придевских лексема које су типичне за карактеризацију њеног социолингвистичког лика учитељице поникле из руралног слоја становништва у првој половини XX века, а образованог у језичкој школи фолклорне вуковске оријентације. То су, дакле,

именице: ајдук, аманет, вјера (ијек. у ек. тексту), дика, душевник, Зека Буљубаша, јад, јунак, момчина, мука, оци, подвижник, савесник, слабићство, Обилић, снага, соко, срамота, хват (дрва) – реализоване у тексту:

– *Срамото* једна – говорила би строго... – како би штогод тешко у животу поднео када због приче плачеш... Они су, Стеване, *душевници*, *савесници*, плачу зарад јада свога народа, због његових *мука*, а не због *слабићства*... – Не разумеш српске *јунаке* и њихову жртву, па ти више о *оцима* нашим и *подвижницима* нећу причати... – Не дај се *соколе*..., држ се, Стеване, *снаго* моја. *Обилић* си ти, *јунак*. Српска *дика*. *Ајдук*, *момчина* (46–48). – *Зека Буљубаша* са својим голим синовима (46). – *Заклањајући* се за неке *хвайове* дрва, устављали су Турке пушкама (46);

придеви: голи (синови), грозни, дивни, јуначки, поносна (уз Босна), свети – реализовани у тексту:

(а) – Седи [лик₁ „Нанка Марковић“ – прим. С. Станојчић] на ивици кревета и говори ми обећану песму, или тражену причу, пред спавање: „Видећи ту погибију своје браће... – Зека Буљубаша са својим *голим* синовима начини стражњи ланац те стане *заклањати* Србе који су одступали. И док је било барута, *заклањајући* се за неке *хвато*ве дрва, устављали су Турке пушкама, а кад барута нестане,

он и његови *голи* синови исучу своје оштре ножеве, још по једанпут погледају на облачно над Србијом небо, осврну се на лепе мачванске равни, погледе преко Дрине ка *ћоносној* Босни, па поменувши Бога и свој народ, јурише с *голим* ножевима у Турке; и тако секући буду исечени сви до једнога“ (46),

односно – у тексту:

(б) – А кнез Иво од Семберије – не дам се ја – „три пут пада па он обаамире... низ образе *грозне* сузе лије“ (46)

– Не погледавши ме, не померивши се, рекла је, као да износи дневну заповест, а не да говори песму:

– Шта ћемо да радимо:

Да гинемо и крв проливамо

Да јуначки аманет чувамо,

Дивно име и *свeйу* слободу (48).

И у тексту (а) и у тексту (б) јасна је њихова омеђеност (ситуативност) у дискурсном смислу. Оба су репродукција дискурса лика₁ „Нанка Марковић“, и то у оном његовом елементу који је типичан за српски фолклорни језик епске поезије. На то упућује и чињеница да су у свим синтагмама у којима се ти придеви налазе као атрибуту то случајеви типичног *сйалног ейийейиа* (*украсног ейийейиа*), који се налази у српској народној поезији, па и онда када се такви епитети преносе у прозни текст. И, наравно, увек уз мање више устаљене глаголске лексеме, наравно – у облицима њихових синтаксичких структура.

Оваква конкорданција лексике и њеног окружења (омеђеног дискурса, ситуације, контекста – терминима текстлингвистике речено) указује и на природу сваког реализованог конкретног дискурса/текста у наративној прагматици, и то управо онако како то дефинише когнитивна лингвистика, значајно заступљена у текстлингвистици (дискурс-анализи) – својом концепцијом о дискурсу као систему са елементом реализованог „понашања које одражава појединачне начине постојања и, посебно, начине друштвеног или личног идентитета“ (FAIRCLOUGH 2003: 26–29).

Физиономија текста – у узорцима из показана два типа језичког израза, са њиховим типичним исказима, иако су из два, по предмету описа, различита специфична контекста (егзактног информативног и слободног по асоцијацијама наративног) не мора се обавезно одражавати и на форми морфосинтаксичких јединица које носе информацију било првог, било другог типа иако дискурс/текст наративне области има већи дијапазон свих типова реченица као синтаксичких јединица као носиоца структуре сваке надреченичне значењске целине која се сврстава под текстлингвистички појам

дискурс/текст. То је чињеница која је у области језичких универзалија (KRISTAL 1995: 85).

На приказаном нивоу фразеолошких јединица, које се најчешће одржавају снагом устаљеног („окамењеног“) модела посебно је то карактеристично за анализирани јединице из дискурсне морфосинтаксе. Из анализе језичког материјала сасвим је видљиво да, исто онако како описана лексика, облици и творба речи стварају језички израз наратора-лика „Стеван Медаковић“ као израз урбаног језика вуковског типа, тако исто и структура реченице, посебно структура предикатске секвенце у њој, ствара модел језика који се за језичко осећање данашње генерације говорника Београђана може дефинисати као структура са нијансом архаичног тона. Полазећи од познате теоријске констатације да је „фразеолошка јединица пре свега својом формом може утицати на изглед (физиономију) језика“, као и „да је морфосинтакса први медиј тога изгледа“ (РАДОВАНОВИЋ 1996: 138), те да је природно је што писац посебно бира сасвим одређену фразеологију као средство стварања идентитета и његовог представљања у језичкој „реалности“ књижевноуметничког дела и то са много више слободе у односу на говорника/писца строго информативног дискурса свакодневне комуникације (природно – зависно од контекстуалног окружења омеђеног/ситуационог дискурса) – јасна је улога и фразеологије у процеси формирања дискурса/текста. Писац постиже најрељефније осветљавање социолингвистичких идентитета ликова у своме роману. Показано на примерима из горе датих, арбитрарно узетих, узорака овог типа језичког исказа, то је очигледно. Посебно када се опонира дискурс, рецимо, дошљака у Београд 1944. године дискурсу представника грађанске класе, чија је бар једногенерацијска (а за неке ликове, као што је лик „Рашела Алкалај“, и вишегенерацијска) природна средина управо Београд са својом, макар и врло релативизираним, урбаномашћу. Наиме, Сл. Селенић, својим језичким изразом, сигурно је градио опозиције дискурса тако да што изразитије (рељефније) истакне различитост социолошких идентитета ликова који су носиоци фабуле романа.

Природно, констатацији да је анализирани дискурс тип дискурса који текстлингвистика дефинише као директни говор који је условљен „одређеним догађајима, односно ситуацијама које су типичне као текстуални оквир за навођење нечијих одавно упамћених речи“ треба додати и прецизирање да је то реализација директног говора у специфичном виду исказаног тока свести, унутрашњих монолога,

реминисценција на дијалоге и другог што је особина, у крајњој анализи, мемоарског текста, који сигурно има највећи број особина које припадају и биографијама (POLOVINA 1999: 130).

Цитирана лијераура

- БОШКОВИЋ, Радосав. *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ, 1978.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина и Крстић, Ксенија. Језички уџбеници и приручници за прва три разреда основне школе – анализа структуре и садржаја. *Квалификациони уџбеник за млађи школски узраст*. Београд, Институт за психологију Филозофског факултета, 2007, стр. 95–129.
- ПИПЕР, Предраг. Граматика границе. *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, 2008, стр. 307–322 .
- ПИПЕР, Предраг и Клајн, Иван. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. (Ред.) *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник 1996.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, II. Реченички односи*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1980.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Поповић, Љубомир. *Граматика српског језика*, 16. издање. Београд: Завод за уџбенике, 2016.
- СТАНОЈЧИЋ, Славко. *Теоријско-аналитички приступи уџбеничком дискурсу*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Презент у савременом српском језику*. Београд: Библиотека ЈФ, Нова серија, књ.12, 1995.
- ТРЕБЈЕШАНИН, Б. и ЛАЗАРЕВИЋ, Д. *Савремени основношколски уџбеник*. Београд: Завод за уџбенике, 2001.
- CARTER, Ronald. *Vocabulary – Applied Linguistic Perspectives, Second edition*, First published 1998, by Routledge, London EC4P 4EE – This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2002, 51.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Media Discourse*. London–New York–Sydney: Edwar Arnold, 1995.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing Discourse*. London – New York: 2003.
- KRISTAL, Devid. *Kembrička enciklopedija jezika*, „Nolit”, Београд, 1995.
- LYONS, John. *Semantics*, 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- NORRIS, David. *Дискурс у савременом српском роману: Уједињена енглеског језика у Селенићевом роману „Очеви и оци“*. НССВД, 21/2, Београд, 1993, стр. 91–112.
- POLOVINA, Vesna. *Semantika i tekstlingvistika*. Београд: Ћигоја, 1999.

STANOJČIĆ, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 1967.

Извори грађе

Љиљана Новковић, Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић. *Свет̄ око нас, уџбеник за други разред основне школе*, Треће издање. Београд: Завод за уџбенике, 2006, стр. 1–87: (= Свет II).

Слободан Селенић. *Очеви и оци*. Београд: Просвета, 1985, стр. 1–361.

Речник ср̄пскохрва̄йског језика I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Табела I (у т. 3)

Глаголски облик	Реализовани/Имплицирани облик*
Презент	40
Перфекат	5
Инфинитив	–
Плусквамперфекат	–
Аорист	–
Футур I	–
Имперфекат	–
Потенцијал	–
Императив	–
Глаголски придев трпни	–
Глаголски придев радни	–
Глаголски прилог садашњи	–
Глаголски прилог прошли	–
Футур II	–
Укупно	45

* Под изразом *имплицирани облик* подразумева се облик који није исказан у непотпуној (елиптичној) реченици а претпоставља се да је битан део те реченице, најчешће – лични глаголски облик као управни члан предикатске синтагме, нпр.: *Саобраћајна средства некад* = „Саобраћајна средства [*која су се ујошребљавала] некад“.

Славко Ж. Станојич

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ КАК ФОРМАНТ СТРУКТУРЫ
ОТМЕЖЕВАННОГО ДИСКУРСА В КОММУНИКАТИВНОЙ И
НАРРАТИВНОЙ ПРАГМАТИКЕ

Резюме

Изучая взгляды и методологию текстлингвистики, автор настоящей работы представляет результаты исследования роли синтаксических единиц по отношению к единицам семантического характера в формировании полной структуры конкретного текста как единицы прагматического языкового уровня. В исследовании рассматриваются языковые высказывания образцы в области двух функционально-языковых стилей, при чем особое внимание обращается на определение роли синтаксических структур в образовании отмежеванного (ситуационного) дискурса. Предметом исследования является а) коммуникативный язык, под которым автор подразумевает язык сообщений говорящего/писателя на повседневной коммуникативной практике, здесь – язык преподавания/учебников в области учебного предмета начальной школы, познания природы и общества. Автор применяет типичные инструменты нашей текстлингвистики в анализе отобранных образцов сербского дискурса учебников. Также автор толкует роли синтаксических структур в формировании б) нарративного дискурса/текста, используя те же инструменты текстлингвистического анализа, здесь – на отобранных образцах из произведений писателя типичной белградской реализации литературного языка – Слободана Селенича. Конечно – все это в разделе, связанном с определениями, т. е. описаниями, реализуя принцип коммуникативной компетенции говорящего, владеющего сербским литературным языком.

Ключевые слова: коммуникативный, нарративный, компетенция, сербский, дискурс/текст, литературный, говорящий/писатель, слушающий/читатель, коллокация.

Slavko Ž Stanojčić

SYNTACTICAL UNITS AS BOUNDED DISCOURSE FORMANTS
IN COMMUNICATIVE AND NARRATIVE PRAGMATICS

Summary

In exploring the viewpoints and methodology of text linguistics, the paper presents the results of the author's research into the role of syntactical units in relation to the units of semantic nature in the formation of the complete structure of a given text as a unit at the level of language pragmatics. The research was done by means of interpretation of language samples in the field of two functional styles, with a focus on defining the role of syntactical structures in the formation of bounded (situational) discourse. The object of examination is (a) the communicative language, by

which term the author understands the language of the speaker's/writer's report in the casual practice of communication, here – in the practice of school lectures/textbooks in the field of primary curriculum in the domain of natural and social sciences. The author does this by applying the typical instruments of our text linguistics in the analysis of chosen textbook discourse samples. In addition, the author presents his interpretations of syntactical structures' role in the formation of (b) the narrative discourse/text, by applying the same instruments of text linguistic analysis, here – on the selected sample taken from the work of a typically Belgrade-style example of literary language written by Slobodan Selenić. Naturally – all these function in their respective segments of definitions or descriptions (portrayals).

Keywords: communicative, narrative, style, competence, Serbian, discourse/text, literary, Selenić, speaker/writer, listener/reader, collocation.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 13. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ**

Академија наука и умјетности Републике Српске

СРПСКА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА ЈУЧЕ, ДАНАС И СУТРА

У реферату се говори о досадашњим остварењима, актуелним приликама и будућим задацима српске дијалектологије, научне дисциплине утемељене почетком XX столећа, њеног златног века, у коме су остварени крупни резултати, понајвише објављивани у Српском дијалектолошком зборнику, часопису покренутом 1905. године Белићевом монографијом *Дијалектии источне и јужне Србије*. У раду се објашњава зашто по степену испитаности српског дијалекатског комплекса значајно заостају области двеју западних република бивше заједничке државе. Указује се и на најважније задатке струке у наредном периоду, међу којима предњаче: израда *Српског дијалектолошког атласа* (тридесетак неиспитаних пунктова са подручја Хрватске препрека су коначном редиговању и припремању за штампу Првог лексичког тома Атласа); уклањање преосталих белина са дијалекатске мапе; испитивање и снимање говора избеглица и интерно расељених лица; прикупљање и обрада дијалекатске лексике и ономастичке грађе; наставак рада на међународним пројектима из области лингвистичке географије.

Кључне речи: српска дијалектологија, *Српски дијалектолошки атлас*, белине на дијалекатској мапи, дијалекатска интерференција, дијалекатска лексика, ономастичка грађа.

1. Старогрчка реч *dialektos* означавала је „говор, разговорни језик“, а отуда је дијалектологија „наука о дијалектима“. Мада се

* У тематском блоку који следи објављују се радови из циклуса предавања *Српска лингвистика данас*, одржаног у Српској академији наука и уметности током 2016. године поводом 175-годишњице оснивања Друштва српске словесности.

** anurs@blic.net

термин *дијалекаѝ* често веже и за супстандардни говор/супстандардни језик, он овде остаје на позицији класичне дијалектологије – науке о народним говорима.

Дијалекти и дијалектологија спадају у ретка поља у којима је судбина била наклоњена Србима. За име Вука Стевановића Караџића везани су многи почеци у српској култури и науци, па и у дијалектологији као националној језичкој научној дисциплини. Великан из Тршића је, узгред, записујући казивања својих информатора, бележио и језичке особине, у више махова писао о српским дијалектима, усавршавајући постепено њихову класификацију. Размах науке о језику код Срба и Хрвата у ери непосредно након Вука мимоилази дијалектологију, јер Ђура Даничић и Ватрослав Јагић, двојица највећих језикословаца у другој половини XIX века, нису били дијалектолози. Почетак двадесетог столећа богато компензује пропуштено, јер су готово истовремено на дијалектолошком небу засијале две звезде: већ зрели и учени Милан Решетар, један од највећих српских филолога, наприкосновени ауторитет у више језичких дисциплина, и млађани Александар Белић, „централна личност наше дијалектолошке науке“ (Ивић 1956: 9), водећи српски лингвиста прве половине XX столећа. Ако је сусрет Страхињића Бана и Стариша дервиша „на обали до воде Ситнице“ најлепши људски сусрет у књижевности, онда је сусрет Милана Решетара и Александра Белића најплодотворнији сусрет у једној важној језичкој дисциплини. Прва декада XX века памти се по њиховој континуираној, плодотворној размени мишљења око озбиљних питања српске и хрватске дијалектологије, по академском, господском сучељавању различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеничког стања. Флексибилност двојице научних ауторитета, оверена спремношћу да се, у контексту неспорних аргумената у рукама друге стране, напусте раније заступана гледишта, водила је сталним, неретко крупним помацама у науци о народним говорима. Уосталом, најпозванији да о томе суди пре шест деценија је написао „да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду“ (Ивић 1956: 40).

2. О значају дијалектологије као научне дисциплине бар код нас довољно казује податак да су двојица највећих српских лингвиста, Александар Белић, члан свих словенских академија наука, и његов најдаровитији и најплоднији ученик Павле Ивић, члан осам, међу којима Српске, Руске, Америчке и Бечке, били првенствено дијалектолози и историчари језика, ствараоци који су помицали границе и

ширили видике у дисциплинама које су само условно делили. Њима се, по вокацији и по научним донетима, придружује учени Дубровчанин Милан Решетар. У жижу интересовања водећих језикословаца дијалекатску проблематику уводили су и уводе значај и научно-истраживачка примамљивост народних говора, неисцрпне ризнице података који осветљавају историју језика, етноисторију, лингвистичку типологију, историју културних и социјалних утицаја, те резултати њиховог систематског истраживања повлаче захвалност стручњака из домена других научних дисциплина. „Дијалекти су“ – како пре пола века рече Павле Ивић, највећи словенски дијалектолог свога времена – „документи; они су чак најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота“. Та богата сведочанства „се увек заиста односе на живот народне масе (а не на судбину појединих личности или на случајно осветљене епизоде)“. Начелно се за српски дијалекатски комплекс могу прихватити Ивићеве опсервације у вези са српско-хрватским дијалекатским мозаиком: „Дијалекти су, уза све друго, и чисто лингвистички документи. Они поучавају поред осталог о две капиталне ствари: какви све односи могу постојати у свету језичких система, и какве се све промене могу одиграти у том свету. Није наша заслуга, али је ипак факат да се у обе перспективе наши дијалекти сврставају међу најинтересантније у Европи. Можда баш због горке прошлости наших тако разједињених народа ти су дијалекти досегли ступањ структуралне диференцијације какав се другде не јавља, и мало има језичких области тако инструктивних за општу лингвистику као што је српско-хрватска. Привлачност наше тематике је утолико већа што се лавовски део разлика тиче тако суптилног феномена као што је акцентуација. Можда у читавој осталој Европи узетој скупа нема толико разнородних акценатских система као на земљишту ове четири наше српскохрватске републике“ (Ивић 1962: 209). И још нешто. Жива народна реч је неупоредиво захвалнија за проучавање природе изражајног средства, Божијег дара по коме се хомо сапиенс разликује од других живих бића. За разлику од књижевног језика, чији се развој мора пратити, каналисати, народни израз је имао слободну континуирану еволуцију по својим неписаним, али сасвим сагледивим принципима. Устројство језичких категорија и језичких чињеница на принципу дихотомije, по моделу такозваних минималних парова, у дијалектима је спроведено до перфекције. У књижевном језику, да се подсетимо, три консонанта (/ф/, /х/, /ц/) немају свог звучног парњака, а ни у једном народном српском говору нема толико асиметрије.

3. Захваљујући ауторитету и учинку тројице великана, њихових следбеника и наследника, „двадесети век с правом би се могао назвати златним веком српске научне дијалектологије. Из најмање три разлога. Као прво, почетком овог столећа дошло је до дефинитивног утемељења ове научне дисциплине у српској лингвистици, и то у оној форми која је у пуној мери значила адекватан 'прикључак' најсавременијим истраживачким стремљењима тога ранга посматраним у европским и светским размерама. Као друго, у неговању и развоју ове дисциплине током целог XX века узимали су учешћа, у већој или мањој мери, најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. И као треће, остварени резултати – и квантитетом и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном раздобљу остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина“ (Драгичевић и Реметић 2001: 143). У минулом столећу добијене су десетине монографских описа поједних говорних типова или говорних зона. Чињено је то по правилу у духу познате и признате белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. Почетак века обележен је првим годиштем најстаријег језичког гласила Српске краљевске академије. Године 1905. у првој књизи Срског дијалектолошког зборника штампана је монументална Белићева студија *Дијалекти источне и јужне Србије*, култно дело које је „и по количини сабраног материјала, и по прецизности бележења, и по дубини његове интерпретације,„ деценијама столovalo као „ретко домашен узор“ каснијим истраживачима, како пре деценију и по написа Драгољуб Петровић, у наше време најпродуктивнији и најзаслужнији дијалектолог, који о тој дидактичкој драгоцености Белићеве студије лаконски рече: „После Белића, наима, лако се било бавити дијалектологијом, јер је он за свако истраживање имао макар глобалан оквир, смернице у којима се оно може обављати, као и резултате који се могу очекивати као изненађење“ (Петровић 2001: 244). Дијалектолозима су данас на располагању драгоцени, у различито време објављивани, квестионари са инвентарима фонетске (Ивић 1962–1963), прозодијске (Николић 1966–1967), морфолошке (Ивић 1992; Богдановић 2000), синтаксичке (М. Ивић 1963; Ракић-Милољковић 1995) проблематике.

4. Иако се учинак српских дијалектолога у минулом столећу на осветљавању специфичности и посебности говорног комплекса свога народа сматра вредним доприносом славистичкој и општелингвистичкој доктрини, историје се постарала и у трећи миленијум пренела нам обимне и озбиљне задатке и обавезе. Овде се под

историјом мисли на ону, како Ивић сликовито а прецизно рече, „горку прошлост“ српског народа. Својевремено је управо највећи словенски дијалектолог рекао да се историја поиграла са крајњим резултатима Вукове реформе, јер су други боље искористили идеје и учинак интелектуалног подвига самоука из Тршића. Хрватима је то помогло у окупљању огромне већине католика штокаваца око заједничког националног стожера и јединственог буквара, добијеног из руку „Цицерона рођеног у Тршићу“, док су Срби убастинили расцепљен књижевнојезички идиом, „језик са маном“, како рече, по одмереном изразу познат, Мато Пижурница. Историјске политичке илузије новије прошлости, међу којима посебно учинковито партиципира стогодишњи „питонски загрљај, Хрвата, касније подупрт тековинама Коминтерне „под уздом Ватикана“, доброно стоје иза мишљења да нам се, *mutatis mutandis*, нешто слично десило и са националном дијалектологијом. Испоставило се, наиме, да смо на „туђој њиви“ трошили ионако недовољне кадровске потенцијале, у дијалектологији – најбоље које смо досад имали, док је „домаће имање“, додуше најболније у домену писане баштине, а непријатно и у области дијалектологије, неблаговремено и недовољно обрађивано. Српски стручњаци размрсали су неке кардиналне чворове хрватске дијалектологије, али су нам само на подручју Републике Србије у нови миленијум у аманет пренета три капитална необављена задатка (о њима у т. 5–7), а појављује се и четврти на тлу источне Босне. Овом приликом укратко о природи, озбиљности и обиму задатака и послова које је историја препустила садашњој генерацији дијалектолога, уз овлашно подсећање на то како су тако важне особине промицале пажњи струке.

5. Александру Белићу је чакавски акут донео светску славу, а професор Ивић је објаснио како је његовом великом учитељу промакла иста појава у Александровачкој жупи и како је ауторитет великог научника на специфичан начин одлагао сазнање о несумњивом „Белићевом“ акуту на „Белићевом“ терену, а да га он није „чуо“.¹ Тако се десило да Ивић не тако давно утврди „да у области

¹ „У време истраживања Александра Белића на земљишто косовско-ресавског дијалекта акут је свакако био у живљој употреби него данас и његова слика на терену морала је бити разговетнија. Стога би данас некога могло зачудити то што Белић посетивши Жупу није схватио да се тамо изговара неоакут. Међутим, 1907. године, када је Белић тамо био, тај акценат још није био јасно идентификован у науци. Било је стога логично да се дуги узлазни акценат који је Белић тада тамо слушао схвати као штокавски „ Већ следећег лета, 1908. године, Белић се

источно и свериочно од Копаоника постоји ареал дуг најмање 40 километара у ваздушној линији у којем неоакут није изједначен са дугим силазним акцентом. На северу тај ареал допире готово до саме Западне Мораве на сектору између Трстеника и Крушевца, а на југу он се простире бар до Мерћеза и Мрча западно од Куршумлије“ (Ивић 1994: 245). Показаће се, међутим, убрзо да појава има неупоредиво шири ареал, да од лепосавићке околине досеже „до источних падина Јастрепца“, ... „а према северу, у изразитим траговима, од студеничког краја преко Драгачева, југоисточног појаса Ужичке Црне горе и јужнијег појаса таковске зоне до северног подножја Рудника“ (Према: ПЕТРОВИЋ 2013: 35 и тамо нав. лит.). У Шумадији, у качерском појасу акут је оверен и експерименталним путем и табеларно приказане тонске линије ликова *девџка* и *сџаишџа* (ПЕТРОВИЋ и ГУДУРИЋ 2008: 423–425).

6. Трошна ћуприја на Колубари испречила се жељи Павла Ивића да „у току екскурзије извршене заједно с асистентом Александром Младеновићем и групом студената“ по ужој Србији октобра 1959. године (Ивић 1959: 397) провери наводе Берислава Николића о постојању тога „незамењеног јата“ у Словцу.² Двадесетак година касније биће у основним линијама оивичена зона фонолошке ин-

окрену ка проучавању чакавских говора. Његова расправа *Замейки њо чакавским говорам*, објављена у часопису Известија руске царске академије наука за 1909. годину, привукла је велику пажњу у славистичким круговима и одиграла је велику улогу у коначном уочавању (чакавског) неоакута као фонолошки самосталне јединице, од огромног значаја за компаративну словенску акцентологију. Акцентска слика говора Новог далеко је јаснија од оне у Жупи. Тамо постоје свега два дуга акцента, а не три као у Жупи, а изговор акута није факултативан. Осим тога, у Жупи и оближњим крајевима слику замагљује појава дугог узлазног акцента место исконски дугог силазног у једносложним рчима као *grád* или *zúb*. То је створило утисак о аналошкој природи феномена: према *h́aka* и *h́ak*, а према овоме и *grád*, па онда и *grádimо* према инфинитиву *grádimй*, императиву *grádimи* итд. Све је то сметало Белићу да уочи да већина категорија са дугим узлазним акцентом место ^ у жупском говору одговара чакавском акуту. Уосталом, понесен врло успешним истраживањем чакавских говора, Белић се није враћао на косовско-ресавски терен и задовољио се објашњењем које је раније био нашао, без покушаја да се поново удуби у проблем. Каснији истраживачи се, опет, нису усуђивали да изађу експлицитно с идејом са се на ’Белићевом’ терену у Србији изговара и ’Белићев’ акут, а да га он није уочио. Толики је био ауторитет великана српске лингвистике“ (Ивић 2009: 84–85).

² Према личном исказу професора Ивића приликом преслушавања магнетофонских трака које је аутор ових редова, током екскурзија по терену незамењеног јата на тлу северозадне Србије у лето 1980. године, снимио у Словцу.

дивидуалности јата, уклоњене последице погрешне перцепције затвореног вокала *e*, а права икавица на терену Србије биће сведена у реалне оквире и, у контексту утврђеног вокалског архаизма, лако објашњена (РЕМЕТИЋ 1981). Каснија истраживања доносила су податке који полако изоштравају границе ареала појаве чије неблаговременно учовање стоји иза озбиљних заблуда и лутања у науци о народним говорима. Од задатака пренетих у трећи миленијум овај је најмање проблематичан и захтеван и једини је чије је коначно решење на видiku.

7. На појаву префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет (различита судбина наглашених некадашњих дугих и кратких вокала **Е** и **О**) на тлу призренско-јужноморавског дијалекта прва је указала Американка Ронела Александер, на основу чијих је текстова снимљених у Грачаници код Приштине године 1971. (ИВИЋ И АЛЕКСАНДЕР 1974) утврђено „да су у говору тога села дуги акценговани вокали *e* и *o* дали затворене вокале *e̞* и *o̞*, док су одговарајући кратки вокали дали отворено *ɛ* и *ɔ̞*, и једно и друго често праћено факултативном дифтонгизацијом“ (према: ИВИЋ–РЕМЕТИЋ 1990: 163). Каснија истраживања су доносила поуздане потврде појаве, фонетски неуједначено манифестоване, са и без дифтонгизације и сл., на широком пространству дијалекта: од Подрине, где је изразита, околине Новог Брда, Липљана, Косовске Митровице, Витине до Алексиначког Поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 68–78; СТИЛОВИЋ 2010; СТИЛОВИЋ 2011) и врло особенога говора Малог Извора у Црној Реци, у основи несумњиво призренско-тимочког идиома, који је претрпео снажан утицај суседних говора (МАРКОВИЋ 1986: 247). На пространој територији призренско-јужноморавског дијалекта, у домену ове појаве – боје леопардове коже, смештено је 96 пунктова Српског дијалектолошког атласа. За сада је сасвим извесно да појаве нема на компактним подручјима Македоније, Сиринића, Призренског Подгора и још неких кутака Косова и Метохије. До завршног свеобухватног суда пут не може бити ни кратак, ни брз, ни лак.

У обавези сам и у овој прилици присетити се више пута понављаних Ивићевих речи да је дотадашњим, а што значи и досадашњим изостанком националног атласа избегнута „велика бламажа,,.

8. По начелу „да не крива ни тамо ни амо“ у аманат нам је прослеђено, по свему судећи, додатно озбиљно питање, које поново на сцену изводи терен источне Босне, стицајем околности, дуго веома дуго иначе присутан у нашој струци, првенствено у домену историјске дијалектологије. Реч је о још једној последици дијалекатске интер-

ференције, о траговима старога кратког акута, највероватније изједначеног са краткоузлазним акцентом, у говор православног живља доспелог несумњиво из иноверног окружења носилаца источнобосанског дијалекатског типа, чији један део, као што је познато, има шесточлани прозодијски систем. Реч је о потврдама типа: *шума*, *вра̀на*, *ку̀ћа*, *бра̀ћа*, за коју се зна још од краја XIX века, о појави коју су у говору тамошњих католика и муслимана учили многи истраживачи од Ђуре Шурмина, преко Милана Решетара, Далибора Брозовића, Наиле Ваљевац до Џевада Јахића (ŠURMIN 1895, 190: *некӣ*, *некаки*, *некојӣ*, *никада*; 193: *ку̀ӣа*; 194: *гòсїоскї̄*, *неї̀ї̀јак*; 195: *јетӣина* (љетина); 199: *вèликї̄*, *на̀јвèћї̄*; Rešetar 1900, 27: *òбје*, *нѝӣӣа*, *бра̀ӣї̀ја*, *с̀унце*; Brozović 2012, 344: *бра̀ӣа*, *ја̀рца*, *грèбље*, *нѝӣӣа*; VALJEVAČ 1983, 301: *ку̀ћа*; ЈАНИĆ 2002, 188: *ја̀рца*, *ку̀ћи*, *ц̀ура*, *ї̀ушка*, *г̀лèдò*, *вї̀дї̀м* и сл.), али се нису упуштале у питање порекла тих, по Ивићевим речима „генетички нејасних примера са , место „на првом слогу (*шума*, *слүшã*“; Ivić 1988: 73). Цела ствар је, као што је познато, уз Ивићево консултовање и његову пуну сагласност, разјашњена (РЕМЕТИЋ 2004; РЕМЕТИЋ 2009: 445–452), али се није знало, а касније није поклањано довољно пажње сигналима да је ова особина у неким крајевима унета и у говор православног живља. Џевад Јахић је, наиме, године 2002.³ изашао са податком да се тај, по њему, „хиперузлазни или секундарни узлазни акценат“ у примерима типа *ја̀рац*, *ї̀ушка* често среће „у муслиманским па и у српским говорима у рогатичком крају и на Гласинцу“ (ЈАНИĆ 2002: 188). Однедавно се зна да се у говору Угљевика и Забрђа „уз уобичајене акценатске ликове типа *ку̀ћа*, *шума*, *ї̀рèђа*, *ї̀аре*, *лòжїӣӣе*, *ї̀ї̀лећ̄ар*, *кòӣлић*, *сї̀ї̀ублина*, *дòл̄аф* срећу (нарочито у старијих говорних представника Забрђа) *ку̀ћа*, *шума*, *ї̀рèђа*, *ї̀аре*, *лòжїӣӣе*, *ї̀ї̀лећ̄ар*, *кòӣлић*, *сї̀ї̀ублина*, *дòл̄аф* и слично, што указује да су у прозодијском систему овога говора присутни изразити трагови чувања кратког акута“ (Ђуркин 2006: 13). Веселина Ђуркина на истом месту каже: „То би могло представљати потврду чињенице да је овај крупан архаизам захватао и сјевероисточне области источнохерцеговачког дијалекта“, позивајући се на мој рад *О шестичланом прозодијском систему у говору Кладња и околине*, прилог у коме је „стрпљивим вишекратним вишечасовним прелушавањем снимљеног материјала аутора посебно задужио академик Павле Ивић. У слушању магнетофонских

³ Јахићева „монографија била је уобличена још 1981. године, у форми докторске дисертације“, „одбрањене 10. новембра 1981. године на Филолошком факултету у Београду“ (ЈАНИĆ 2002: 13).

трака учествовали су и проф. др Драгољуб Петровић, проф. др Мато Пижурица, мр Жарко Бошњакловић и мр Гордана Драгин“ (РЕМЕТИЋ 2004: 652; РЕМЕТИЋ 2009: 445). На синхроним пресеку дилема око тога да ли појава у области Угљевика представља органски архаизам, траг једног континуитета, или нанос из говора иноверних суседа и нема нарочитог значаја. Битно је да појава постоји, што налаже обавезу да се провери има ли је и у неком од петнаестак пунктова Српског дијалектолошког атласа дотичућих или, пак, измешаних са селима у којима је реч о органском архаизму. Ова појединост иде уз раме онима трима, јасно идентификованим у време најбољег познаваоца српског дијалекатског комплекса и одређивање њеног ареала спада у ред предуслова изрицања коначних судова о српском говорном мозаику.

9. У последњој деценији другог миленијума Срби су се, вољом других, ослободили стогодишњег питонског загрљаја, у коме су се, вољом тих истих других, и нашли. Да се подсетимо: године 1892. у Загребу је штампан *Хрватски њравопис* Ивана Броза, а тачно сто година касније генерал млађега, по Србе судбоноснијег Броза, ставља формално тачку на једно лажно, никад обострано искрено заједништво.

Коначним распадом српскохрватске језичке заједнице и српска дијалектологија српскохрватску визуру поново замењује српском. У том контексту појавило се 2009. г. и целовито издање последњег синтетског дела Павла Ивића *Српски дијалекти и њихова класификација*, студија по којој из поља проучавања српске дијалектологије „излазе говори Хрвата и муслимана Бошњака. Излазак кајкавског и чакавског наречја из тог поља чини ирелевантним за српску дијалектологију и појам штокавског наречја: сви су српски говори штокавски“. У студији се образлаже и „чисто дијалектолошки разлог против схватања о ’српскохрватској’ дијалекатској заједници. То схватање, наиме никад није ни почивало на правим дијалектолошким мерилима, него на политичким или, ако хоћете, социолингвистичким“ (ИВИЋ 2009: 6).

У контексту свеколиких нових разграничења, по Ивићевим речима „српским можемо сматрати оне дијалекте којима говоре Срби, односно популације које свој говор називају српским. То су, у крупним цртама, сви штокавски дијалекти осим икавских, стариначких славонских и источнобосанских“ (стр. 7). У том смислу искрсава проблем са иноверним, данас ионационалним носиоцима говора у саставу дијалекатских јединица које се по том мерилу убрајају у

српске, са говорима оних који су данас других националних осећања. Према поруци Ивићеве синтетске студије „Сви се ови говори не смеју проглашавати српским јер њихови носиоци нису Срби ... Али без обзира на етничку прошлост носилаца тих говора, они улазе у састав дијалекатских формација које су претежним делом српске... Понекад је њихово познавање чак пресудно ако се ради о историји одговарајућих српских дијалеката“, због чега „српска дијалектологија мора водити рачуна о тим говорима, стриктно поштујући при том чињеницу да они нису српски у националном смислу“. Ипак ће, уверен сам, српски дијалектолози у неким случајевима морати поћи даље од Ивићевог става да би „бар у неким случајевима“ било подесно њихове особине „презентирати“ „као неку врсту анекса уз излагање о сродним српским говорима“ (Ивић 2009: 9).

10. Постухумно објављена Ивићева студија доноси и неке новине у номенклатури и класификацији српских дијалекатских јединица. Образложено је преименовање источнохерцеговачког у херцеговачко-крајишки дијалекат, призренско-тимочка дијалекатска зона по *Дијалектологији* из 1956. г. овде је призренско-тимочка дијалекатска област, јасно рашчлањена на три дијалекатске јединице, враћен је Белићев термин зетско-сјенички дијалект, јер се показало да сјенички крај нема новију акцентуацију. Да се класификација не би компликовала, говори са незамењеним јатом везују се за сродне екавске, док се идоми са двојном заменома јата (ијекавско-екавски) везују за оближње ијекавске. У контексту непостојања термина за именовање целине небалканизираних говора у расправи се размишља о терминолошким паровима типа: *небалканизирани* : *балкананизирани*; *сѝрукѝурално конзервативни дијалекти* : *сѝрукѝурално иновативни (или измењени, или револуционарни или сл.) дијалекти*. Конзервативност се приписује „новоштокавским“ говорима, а иновативност онима другима, супротно досадашњој пракси која је те говоре као „новије“ или „млађе“ супротстављала „средњоштокавским“ (или сл.) идиомима југоисточне Србије.

11. У прошлом, златном веку српске дијалектологије, заиста је урађено доста:

- а) Скинуте су многе белине са дијалекатске карте српског језика;
- б) Добијени су вредни прилози из дијалекатске лексикографије, у чему је испредњачио терен П-Т дијалекатске области (са петнаестак дијалекатских речника, односно збирки речи из народа), за којом иду Црна Гора (са десетак истородних дела, географски и дијалекатски „добро распоређених“) и северна српска покрајина (где цен-

трално место припада десетотомном *Речнику српских говора Војводине*);

в) Нашироко и успешно, а у последњем кварталу минулог столећа – силовито, кренула су ономастичка истраживања;

г) Српски дијалектолози су деценијама успешно сарађивали (и сарађују) на међународним подухватима из домена лингвистичке географије. То су, у првом реду, *Ойшійесловенски лингвистіички айлас (ОЛА)*, *Евройски лингвистіички айлас (АЛЕ)* и *Ойшійекаріайски дијалектіолошки айлас (ОКДА)*;

д) Започет је рад на *Српскохрвајском/Хрвајскосрпском дијалектіолошком айласу*, заједничком пројекту којему ветрови историје нису дували у једра (о томе у т. 22).

ђ) XX век остаје упамћен и по другим прилозима посвећеним обради речи из народа.

Најважнија остварења српских дијалектолога објављивана су у Српском дијалектолошком зборнику, најреномиранијем гласилу тога типа код Словена, часопису који је, магистралном Белићевом монографијом *Дијалектіи исіочне и јужне Србије* године 1905. покренула Српска краљевска академија. Ових дана из штампе излази LXI књига часописа. Наука је добила десетине узорно описаних главних (фонолошких, морфолошких, акценатских, знатно мање синтаксичких) система појединих говора или говорних зона. Ти прилози су по правилу рађени у традицији у свету познате и признате белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. На српској дијалекатској мапи најбоље је обрађен терен косовско-ресавског дијалекта и призренско-тимочке дијалекатске области.

12. Урађено је доста, али још много чега треба урадити. У новонасталим околностима, донекле и по угледу на окупљање стручњака и струке под окриљем Одбора за стандардизацију српског језика, заснован је дугорочни пројекат „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, заједнички подухват САНУ и њеног Института за српски језик. Пројекат је свеобухватан у тематском и географском погледу. У њ се утапа свака народна реч на простору од северне Македоније и Враке код Скадра до Арада у Румунији и насеља северно од Будмпеште и од западне Бугарске до Беле Крајине у Словенији и Пероја у Истри. Предмет истраживања је, најкраће речено, прикупљање и обрада досад несакупљеног народног језичког блага на целом српском националном простору. Пројектом су обједињени најважнији како дугорочни тако и средњорочни и краткорочни задаци српске дијалектологије, дакле и они на којима су

већ постигнути запажени резултати, а околности су изнедриле и неке нове обавезе. У овој прилици о тим тематским целинама само укратко у констелацији урађено : текуће : као најважније – будуће. Пре тога: похвала и нада поводом заснивања истородних подухвата у другим срединама, од којих само да поменемо: Лексиколошка истраживања југоисточне Србије у Нишу, затим Типолошко проучавање српских говора на југоистоку Србије, пројекат касније утопљен у заједнички подухват САНУ и њеног Института за српски језик. Истородни пројекти се, у складу са постојећим околностима, заснивају и при АНУРС-у у Бањој Луци.

13. У Ивићевој последњој синтетској студији, само делимично објављеној за ауторовог живота, стоји да „засад не располажемо описом ниједног говора херцеговачко-крајишког дијалекта у посавском појасу од ушћа Врбаса до западне међе Семберије“ (Ивић 2009: 24). Дијалектологе чека и Бирач (и Доњи и Горњи, чији је мањи део припао Федерацији БиХ), затим тек начета Нишићка виосараван (РЕМЕТИЋ 2009а) и преостали део Мулалука до Сарајева. Тек започето испитивање ијекавскошћакавских говора зеничког и какањског подручја (РЕМЕТИЋ 2000) треба проширити и на преостали део простране некадашње Височке нахије. Прве кораке доживела је околина Бановића (РЕМЕТИЋ 1999а; РЕМЕТИЋ 2015), а околина Лукавца и Живиница још не зна ни за почетак активности. Прикупљена богата грађа (око 700 сати снимљенога говора), на простору тзв. Кадилука, у говору источnobосанских Ера (област оивичена обронцима Романије и Коњуха и рекама Кривајом, Биоштицом и Дрињачом), скинута је углавном са дискета, а њена темељна систематска обрада чека боље дане. Досад је, уз неке прилоге мањег обима, објављена збирка дијалекатских текстова из ерскога говора (РЕМЕТИЋ 2012). Када је о херцеговачко-крајишком дијалекатском комплексу реч, пожељан је, између осталог, темељан опис говора Јадра, а о западној Славонији, Горском Котару, деловима српске Далмације да и не говоримо. Дијалектологе чека и питома Чачанска котлина. Таму заборавља, надамо се, неће доживети икавски говори српске православне популације која је привремено напустила своја вековна огњишта (Купрешка висораван, околина Бугојна, Доњег Вакуфа, Јајца).

14. По белинама на карти не заостаје ни подручје шумадијско-војвођанског дијалекта. Тако, између осталог, „не располажемо ниједним описом говора у посавском појасу на истоку од Шапца и Поцерине, а на западу од ушћа Колубаре“ (Ивић 2009: 41). Ту су и околина Љига и Горњег Милановца, док је Качер „углавном покривен обим-

ним дијалекатским речником, основном скицом говорних прилика и комплетном ономастиком, све захваљујући пре свега Драгољубу Петровићу (ПЕТРОВИЋ и КАПУСТИНА 2011; ПЕТРОВИЋ 1999; ЈАЋИМОВИЋ и ПЕТРОВИЋ 2003)“ (РЕМЕТИЋ 2016: 27). Требало би детаљно испитати говор Поцерине и Рађевине, а надамо се да ћемо ускоро имати право увид и у дијалекатски мозаик Азбуковице.

15. Жељу професора Ивића да заједно са својим учеником С. Реметићем темељно испита југоисточни, смедеревско-вршачком дијалекту припадајући део Баната мораће испунити неко други.

16. Добро је познато да је по степену испитаности испредњачила призренско-тимочка дијалекатска област, где су данас, из сасвим прозирних разлога, најугроженији говори са терена јужне покрајине. За утеху је, додуше, снимање и обрада прикупљених података из говора „интерно расељених лица“ из Призренског Подгора, Подрима, Сиринићке жупе и осталих делова Покрајине на којима су до последњег егзодуса српског живља живели носиоци призренско-јужноморавског дијалекта. У косовско-ресавском дијалекатском делу Покрајине на отимању од заборава народног језичког блага понајвише је урадио Милета Букумирић (у овој прилици в. само: Букумирић 2003; Букумирић 2012), док част струке у оквиру призренско-јужноморавског говорног подручја, у правом смислу те речи, најуспешније бране „Биљана Сикимић и Радивоје Младеновић, колегиница Сикимић заснивањем научних пројеката и окупљањем вредних сарадника, међу којима се посебно истиче управо колега Младеновић, по рођењу Призренац, из чијих је руку струка већ добила две посебне монографије (Младеновић 2010; Младеновић 2013) и више обимних и запажених студија, а вероватно највредније су већ на путу“ (РЕМЕТИЋ 2016: 28). Међу тим „највреднијим“ лично мислим првенствено на обраду прикупљене богате грађе говорно слојевите Сиринићке жупе, чијем се детаљном опису, стицајем околности, меродавни аутор тек сада посвећује, стицајем околности које су својевремено Слободана Реметића, на подстицај Митра Пешикана, одвеле у Призрен да се позабави тамошњим српским градским говором.

17. На подручју зетско-сјеничког дијалекта остаће, плашим се, дуго, а можда и завек нерасветљена изузетно интересантна, али и веома замршена говорна слика бококоторског залива. У тој дијалекатској области највише среће су последњих година, захваљујући понајвише Ради Стијовић, имали Васојевићи, прво Горњи (СТИЛОВИЋ 1990; СТИЛОВИЋ 2007), а касније и племе у целини (СТИЛОВИЋ 2014).

Наука је богатија и за обимни *Речник Куча* (ПЕТРОВИЋ, ЋЕЛИЋ и КАПУСТИНА 2013), а уколико се ускора обелодани најављена *Тојонимија Пићера*, непоновљиви Драгољуб Петровић ће се на најбољи начин одужити и својој ујчевини.

18. Стицај околности, међу којима има и историјске игре на нечији рачун, изнедрио је формулацију: „Степен испитаности српског дијалекатског комплекса карактерише неуједначеност, која је добрим делом последица организационе структуре проистекле из (кон)федеративног уређења бивше заједничке државе“, а на шта се све под тим мисли већ је писано (в. нпр.: РЕМЕТИЋ 1999: 278–279; ДРАГИЧЕВИЋ и РЕМЕТИЋ 2001: 152, 153). Најбољи којега смо досад у овој струци имали пре нешто више од пола века смогао је снаге да, у контексту неминовног узмицања народне речи пред захукталим „прогресивним“ тенденцијама и кретањима, општу добит нареди личном емотивном губитку. „Добро је што одлазе дијалекти. Тек тиме се стварно демократизује до краја језичка база наше културе, скида се печат обележености са широких слојева који се не знају служити књижевним језиком, брише се понеки увредљив аспект дистанце између града и села“. Мирење првог ауторитета струке са стварношћу прати опомињуће једно велико АЛИ: „Није губитак то што ишчезава неисцрпно благо разноврсних прелива нашег народног говора, али јесте губитак ако то богатство ишчезава незабележено“ (ИВИЋ 1962: 208).

А нама се управо то десило. У последњој деценији другог миленијума српска популација из двеју западних република бивше заједничке нам државе привремено је напустила велика пространства која језички нису била довољно, често уопште, дакле нимало истраживана. Доведени смо у ситуацију да испитивањем говора избеглица васпостављамо језичке, а тиме и националне тапије на простране области. На самом крају прошлог, за Србе злосрећног столећа рекама избеглица из западних српских крајева придружиле су се реке „интерно расељених лица“ из јужне српске покрајине.

19. Овом приликом само подсећање да је неуједначеност у степену испитаности српског дијалекатског комплекса „мало где уочљива као у домену ономастике и дијалекатске лексике, где, нарочито код лексике, значајно партиципира учинак завичајних аматера, обично ентузијаста изван језичке струке“. У ретко пријатна подсећања спада податак да је, у организацији САНУ и њеног Одбора за ономастику, под руководством и надзором академика Ивића и његове десне руке у целом подухвату, професора Светозара Стијовића,

у последњем кварталу минулог столећа прикупљена комплетна ономастичка грађа у јужној покрајини, на лавовском делу призренско-тимочке дијалекатске области у гранацама Србије и на већем делу Црне Горе. У заостајању у пословима ове врсте, у прикупљању неписаних сведока историје истраживаних подручја, барјак носе западне српске земље с изузетком, наравно – не случајно, немањићког Хума.

20. За имена двојице великана са почетка XX века вежу се практично и почеци српске дијалекатске лексикографије. Иза садржаја богатих регистара на крају студија *Дијалектѝи истѝочне и јужне Србије* (Белић 1905: 675–715) и *Шѝокавски дијалекаѝи* (REŠETAR 1907: 221–316) стоји свест о значају лексичког блага, о полисемичној тежини добро одабраних лексема. Недељко Богдановић у 6209 речи на крају Белићеве култне студије види корпус чињеница „искористив (чак и као полазна основа) за азбучник будућег, обједињујућег дијалекатског речника призренско-тимочких говора“ (БОГДАНОВИЋ 2013: 105). Александар Белић ће у Српском дијалектолошком зборнику објавити Елезовићев двотомни *Речник косовско-меѝохиског дијалектѝа* (књ. IV [1932]; књ. VI [1935]). Касније деценије доносе извесно затишје, а онда је дијалекатска лексика дочекала своје светле дане. Посебно је, као што је већ речено, процветао терен призренско-тимочке дијалекатске области (са петнаестак дијалекатских речника, односно обимних дијалекатских збирки и десетинама вредних прилога у оквиру активности пре свега сарадника Катедре за српски језик у пригодним тематским едицијама нишког Филозофског факултета и Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу). Занимљиви радови могу се наћи и у Врањском гласнику, Пиротском, Лексовачком, Белопаланачком зборнику, зајечарском Развитку, Етнокултуролошком зборнику у Сврљигу. Терен Црне Горе покривен је са десетак истородних дела, а ту је и Српска Атина, где Матичином десетотомном *Речнику срѝских говора Војводине*, на челној позицији, уз раме стоје вредна дела из домена терминологије пре свега материјалне културе, рађена и објављена на тамошњем Филозофском факултету. О значају дела ове врсте довољно говоре адресе њихових корисника, углед издавача, као и ауторитет струке и стручњака залеглих за подухвате овога типа. С тим у вези неколика подсећања пријатне, али и невеселе конотације. Ауторитет Павла Ивића стоји иза чињенице да је под кровом ове куће, у најтешњој сарадњи и уз ангажман његових најближи сарадника и – према мери својих могућности – његових следбеника у једном опредељењу, последњих дванаест година објављено петнаест

речника или збирки речи из народа. А све је почело пре три деценије *Пословицама и њорехењима у њиројском говору* Драгољуба Златковића (Златковић 1988), по професији агронома, прошлогодишњг добитника Вукове награде, поводом седамнаесте књиге усмене баштине ауторовог завичаја, коме су, по личном, често навођеном исказу, Ивићева подршка и непосредна практична помоћ његових сарадника, биле од пресудне помоћи. Значај напора ове врсте почива на чињеници да се на основу исцрпног дијалекатског речник добија увид у све језичке сегменте дотичног идиома, а и поздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе српског села јер су две револуције, технолошка и идеолошка, радикално измениле живот руралних средина и дословце затрле многе старе обичаје и облике ранијег привређивања. Овде једно изнуђено подсећање са помешаним осећањима. На Трибини Библиотеке САНУ поводом 110 година Српског дијалектолошког зборника 17. новембра 2015. године Недељко Богдановић рече: „Материјалне прилике спречиле су уредништво *Зборника* да у своме садржају има и такве дијалектолошке радове као *Речник њиројског говора* Драгољуба Златковића (Златковић 2014) и *Речник њимочког говора* Љубише Рајковића (РАЈКОВИЋ 2014), те су оба објављена код других издавача, а претходи им и *Речник говора југа Србије* Момчила Златановића (ЗЛАТАНОВИЋ 2011). Уредништво се одужило на тај начин што је надгледало послове на овим речницима, рецензирало понуђене рукописе и препоручило их за публикавање“ (Трибина 2016: 253). Уз напомену да је сличних уплива у рад сарадника са разних страна било, разуме се, још, једна нимало пријатно опаска. Са упливом у „туђе послове“ ове врсте, како ствари стоје, престаје се са заласком генерације сарадника ангажованих у „нултом статусу“ на научним подухватима. Трагање за објашњењем те непријатне чињенице придружује се тражењу одговора на питање шта је то све водило већ помињаном податку де је „више ономастичких и лексичких чињеница, сведока свеколиког идентитета и континуитета, прикупљено на простору тимочко-лужничког дијалекта у оквиру Србије него на простору од Мораве до Беле Крајине у Словенији!“ (РЕМЕТИЋ 2016: 28). Потпун увид у досад учињено омогућиће нам за штампу припремљена⁴ монографија Љ. Недељков и Б. Марковић *Дијалекатска лексикографија њиокавског наречја (од 1818. до 2014. године)*.

⁴ Објављена у међувремену у Српском дијалектолошком зборнику, књ. LXII (за 2015. годину), стр. 247–326.

21. Историја се постарала да за испитивање језичке и дијалекатске интерференције буду најинтересантнија подручја која су недавно привремено остала без Срба. Измешаност и(ли) непосредно граничење са народима другачије културе и вероисповести сноси одговорност за трвења и несугласице, капислу политичке несигурности и безбедности, али и за језичку и говорну пикантерију, непознту компактним националним областима. За разлику од јужне српске покрајине, језички солидно испитане, са посебним акцентом управо на интерференцију, проблематику којом су се бавили и најбољи представници струке, терен Босне се у том погледу показује као још неиспитани Елдорадо. Најновија искуства са говором избеглица са тих простора бацају ново светло на проблематику интерференције у верски хетерогеним областима. Показује се, наиме, да је разлика у вери ипак мања кочница говорној нивелацији но што се досад мислило. Та брана попуштала је неретко и у домену маркционих карактеристика, чувара верског и националног идентитета. Испоставља се да „национални амблем није свугдје ни рефлекс јата, ни шћакавизам, па ни опозиција тврдых и меких африката“ (РЕМЕТИЋ 2009: 174). Из дијалектолошке и етнографске литературе зна се да су носиоци типичног херцеговачко-крајишког дијалекта на тло Босне из старог завичаја донели *мачку* и *клијешѿа*, што су неки у најновијем егзодусу и задржали, а други могли у збег понети *мачку* и *клијешѿа*, *маћку* и *клијешѿа*, *мачку* и *клишѿа*, *маћку* и *клишѿа* и сл. (РЕМЕТИЋ 2009: 165–157; РЕМЕТИЋ 2015а: 398).

22. „Савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (ИВИЋ 1962: 210). У досадашњем раду на атласу српских дијалеката преламале су се, између осталог, сенке свих Југославија и остављали отисци свих друштвених и кадровских прилика и неприлика на овим просторима. Подухват под именом Српскохрватски/Хрватско-српски дијалектолошки атлас заснован је 1959. године, када је Миливоје Павловић израдио лексички, а Берислав Николић акценатски упитник (о томе у: РЕМЕТИЋ 2007:188). Убрзо су урађени и остали делови целовитог упитника општесрпскохрватске физиономије, са питањима која треба да верно дочарају штокавско, чакавско и кајкавско наречје, а први упитници Атласа у Србији попуњени су у неколико пунктова већ далеке 1963. године. Озбиљне обавезе на међународним лингвистичким атласима⁵ водиле су застоју на домаћем

⁵ И у наредном периоду се планира учешће српских дијалектолога у раду на *Ойшћесловенском ливгвистичком айтласу* и *Ливгвистичком айтласу Европе*.

задатку. Никада није направљена целовита мрежа Атласа, а касније ће се показати да ни грађа прикупљена на терену у многим случајевима није поуздана. Историјски догађаји крајем XX века уништили су перспективу израде Српскохрватског дијалектолошког атласа, али су донели нове потешкоће око израде атласа српских народних говора, посебно око испитивања локалних говорних идиома у два западним републикама заједничке нам државе, чији смо распад дочекали са подацима за Атлас прикупљеним у око 70% пунктова на тлу Србије и Црне Горе. Са простора Хрватске нисмо имали дословце ништа, јер су подаци из неколико обрађена пункта туђа својина. У крајње отежаним условима кренуло се на пословима око израде Српског дијалектолошког атласа. Урађена је мрежа Атласа, коју чини 800 стотина пунктова. Мрежа је на Космету, у БиХ и Хрватској, из сасвим прозирних разлога, гушћа од налога тамошње говорне разуђности. У мрежу су укључени српски говори у Албанији, Македонији, Румунији, Мађарској и Словенији (Бела Крајина). За простор БиХ ексцерпирана је српска грађа прикупљена за *Босанскохерцеговачки дијалектолошки атлас* у оквиру пројекта *Босанско-херцеговачки дијалектски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према стандардном језику*. Подаци из пунктова у Хрватској у наше време прикупљају се поглавито у раду са избеглицама. Политичка клима у тој земљи не обећава класични, уобичајени начин извршавања задатка на терену тамо где још има српске популације. Ипак, непријатно заостајање на прибирању грађе у српским говорима на тлу Хрватске требало би, бар за потребе првих лексичких томова, да буде превазиђено у догледно време.

Рад на атласу српских народних говора скопчан је са многим проблемима. Упитник Атласа подсећа на српску ћирилицу пре Мркаљеве реформе. На једној страни је вишак питања, својевремено укључених ради чакавске и кајкавске говорне стварности, а на другој мањак, тј. недостатак информација за изоштравање слике и прецизирања изоглоса на искључиво српској дијалекатској карти. У полустолетном раздобљу грађа је прикупљана у говору трију генерација, прикупљало је више генерација научника различитих лингвистичких школа. Ближи приступ корпусу тако сакупљаних чињеница изнео је на видело многе недостатке, међу којима није мало случајева који изискују додатна теренска истраживања. Већ је речено да су у трећи миленијум пренете озбиљне обавезе на разрешавању раније неуочаванх проблема. Док се ови задаци не обаве, условно се може картографисати једино материјал лексичке природе, што се управо и чини.

Од четири предвиђена лексичка тома за први су практично урађени нацрти свих планираних карата. Чека се још грађа из тридесетак пунктова са подручја Хрватске и знатно мање из осталих зона па да се приступи коначном редиговању садржаја Првог тома Атласа. На досадашњи рад на овом послу, као и на његову перспективу треба гледати и у контексту чињенице да је од његовог почетка до данас ова држава четири пута мењала име, да су уместо тадашњег једног, разуме се „јединственог“, данас на сцени четири језика, односно „језика“, да су у мрежу *Српског дијалектолошког атласа* укључена родна места и(ли) завичаји Рада Томова, Марка Миљанова, Стјепана Митрова Љубише, Ђамила Сијарића, Јована Вуковића, Радомира Алексића, Митра Пешикана, да су у мрежи задржани сви пунктови зетско-сјеничког дијалекта, без обзира на конфесионалну или националну припадност, односно опредељеност њихових житеља.

23. Деценијама српски лингвисти указују на хроничну недовољност кадровских и материјалних капацитета за научне подухвате националног значаја. У бар једном сегменту долазе, изгледа, бољи дана. Међу више од двеста полазника на докторским студијама из србистике у Србији њих двадесетак је из области дијалектологије. Додајмо и податак да се докторске студије у Републици Српској тек заснивају. У последњих десетак година одбрањено је петнаестак докторских и исто толико магистарских теза. У току израде је најмање петнаест докторских дисертација. Одбрањено је четрдесетак мастерских радова, само у Новом Саду „око 80“, а у Нишу „безброј“ дипломских. И ови непотпуни подаци (без увида у прилике у Београду и на Палама) као да најављују још једно златно доба српске дијалектологије. Озбиљност тренутка налаже и меру опреза у проценама будућих стаза на пољу језичке дисциплине националног значаја и тежине.

24. Не знам да ли ћу још који пут говорити на данашњу тему, па отуда, у првом реду због младих, на којима све па и српска дијалектологија остаје, осећам се обавезним да кажем коју реч о можда најважнијем сегменту целе ове приче. На промоцији књиге *Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ*, одржаној на Трибини Библиотеке САНУ 17. децембра 2013. године, у контексту поређења прилика у време заснивања значајног научног пројекта и односа према усменој народној баштини и актуелног стања и већ прилично устаљене климе, рекао сам: „У Ивићево доба почеци и плима, а после, нажалост, непријатна осека. Вратила су

се времена завичајне дијалектологије, што не иде на руку напору око формирања тима стручњака компетентних за решавање виталних питања озбиљне националне научне дисциплине. Ново време са новим системом тзв. бодовања научног рада уништило је перспективу стручног помагања агилним ентузијастима, а у државној каси нема пара за штампање радова оних који 'нису на пројектима'. Сплет околности таквима затвара врата и у научним гласилима, међу којима има и оних која је управо Павле Ивић оснивао. „Завичајна дијалектологија“ је Ивићев термин, а и мени је, без одржаног иједног часа из дијалектологије, без менторске функције у оквиру струке од семинарског рада до докторске тезе, требало времена да схватим његов прави значај и тежину, а све то стицано је слушајући Професорове речи. Водећи словенски дијалектолог је, колико је мени познато, у изради докторских теза био ментор двојици Срба. Своме асистенту Драгољубу Петровићу, рођеном у Кучима, с детињством понајвише проведеним у Пиперима, у Осмој офанзиви донетом у Војводину, дао је да бира: „западна Србија или западна Босна“ и Куч је пошао да на Змијању провери има ли још увек „онога иза каце“. Нешто више времена требало је ментору да свога млађега ученика, који тада није схватао позадину оцене да је он „кандидат за јачу тему“, преведе преко Дрине. И тако сам се ја нашао на „јатовском“ делу Шумадије. Професор је говорио да су докторске тезе најсавесније и најтемељније рађене монографије, да стицање високог академског звања на опису говора „своје мајке“ није афирмативно за аутора а обично ни нарочито добитно за струку. Сматрао је, из искуства знао, да се темељним истраживањем другачијег идиома по природи ствари шире сопствени видици у струци, а стиче и реалнији увид о месту и значају, у ближем и ширем окружењу, матерњег израза, дакле онога који се већ зна. Драгољуб Петровић је наш најобавештенији стручњак о приликама у српском дијалекатском мозаику. Од предака из Куча и Пипера понео је акценатски систем Ивана Црнојевића, који је, на Мањачи, могао упоредити са Вуковом политонијом, да пореди полазну и завршну тачку у развоју акценатских прилика код Срба, а тиме добије и зелени картон за проходност у свим кутовима српске дијалекатске мапе. Отуда оно Петровићево вишедеценијско суверено вођење послова око израде (и објављивања) студентских, магистарских, докторских радова, као и дела аматера приносника из разних, говорно разноликих крајева, којима је ред приписати и у посебне књиге уоквирено лексичко благо Качера, Спича, а нарочито, и то недавно, родних Куча. Ово подсећање на

Ивићево вођење кадровске и научне политике има смисла ако наиђе на адекватан пријем код оних који су данас и који ће бити сутра одговорни и меродавни у пословима ове врсте. Да су прва, пресудна, најважнија научна звања стицана путем Ивићевог размишљања, не би се могло десити, примера ради, да сто и нешто година након Белићеве *Дијалектолошке картије српског језика*, објављене у Санкт Петербургу 1905. године, понегде у програмима предмета *Акцентологија* и *Дијалектологија* стоји да косовско-ресавски дијалекат има два акцента. Подсећање приводим крају с опорим осећањем због чињенице да се већина данашњих како млађих тако и искуснијих сарадника из дијалектологије углавном бави говором својих општина или округа.

25. Опрезност код размишљања о сутрашњици дијалектолошке струке налаже и уверење да у пословима прикупљања усменога језичког блага, живе народне речи на терену, ни из далека нису искоришћене све расположиве могућности, при чему се у први план пробијају студентски потенцијали. Неки данашњи наставници дијалектологије у једној генерацији имају студената колико је Павле Ивић имао у току целе наставне каријере. Озбиљан искорак у струци учиниће њихово пописивање назива брда, долина, потока и осталих топонима из завичаја њихових родитеља. Додатан драгоцен корак је прикупљање бар делића терминологије из материјалне и духовне културе српског села, у чему ће припомоћи тридесетак већ постојећих упитника. Студенти могу дати озбиљан допринос снимању говора избеглица и „интерно расељених лица“. Треба васпостављати некадашњу бар местимичну праксу објављивања студентских радова. Познато је да поједине катедре располажу десетинама одбрањених дипломских радова у којима има и драгоцених, досад незабележених чињеница на терену. Брине информација да јењава интересовање студената за дипломске и мастерс радове из дијалектологије. Треба студентима објаснити значај прикупљања и од заборавати отимања усмене баштине. „Када је краљ Милутин својој здужбини [реч је о манастиру Бањска] поклањао бројна имања сигурно ни слутио није да ће његова владарска издашност једнога дана бити тако драгоцену за српску науку о језику, нарочито за њену грану ономастику – односно подграну, топономастику“, како је лепо речено на промоције сјајне Ломине књиге *Топонимија Барске хрисовуље* (Трибина 2016: 155). Уосталом, убикација многих топонима српских земаља у културним Пешикановим студијама из историјске ономастике рађена је и на основу грађе прикупљене на терену.

Искуство стечено у више од четири деценије рада у струци довољно је за подстицај колегама од компетенције да, на уштрб личног комодитета а за рачун опште ползе, прискоче у помоћ ентузијастима, аматерима приносницима без одговарајуће лингвистичке спреме. И још нешто, можда и важније. Младе сараднике, нарочито почетнике у послу, треба слати изван завичајног окружења, што у младим годинама треба да чине и њихови ментори, а завичају се, по природном, неписаном кодексу инстинктивног права, под старе дане враћати, управо као и двојица најбољих из струке које сам лично упознао: Павле Ивић и Драгољуб Петровић.

26. У наредном периоду струка прижељкује истраживачки размах у свим овде наведеним смеровима. Да се настави са скидањем преосталих белина на карти, продужи са започетим пословима у области дијалекатске лексикографије и сл. Када је о издавачкој страни реч, жеља је: да *Српски дијалектолошки зборник* задржи корак уредног годишњака, не посустајући притом ни у квантитативном ни у квалитативном погледу, да статус годишњака имају и *Ономастолошки прилози*, да монографије и друге студије из области дијалектологије и убудуће добијамо од садашњих и нових издавача. Да будемо сведоци гранања постојеће праксе наших универзитетских центара, односно факултета у објављивању остварења својих сарадника, односно да буду још успешнији организатори научних скупова посвећених испитивању народне речи. Да објавимо први том *Српског дијалектолошког атласа* и тиме на најбољи начин омеђимо српски етнички и језички простор.

Цитирана литература

- Белић, А[лександар]. „Дијалекти источне и јужне Србије.“ *Српски дијалектолошки зборник I*, Београд (1905): I–CXII + 1–715 (са два картама).
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 309–335.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Лексика у Белићевим Дијалектима источне и јужне Србије.“ *Годишњак за српски језик, Универзитет у Нишу. Филозофски факултет XXVI* / 13 (2013): 95–105.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Говори северне Метохије.“ *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 356.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Речник говора северне Метохије“. Институт за српски језик САНУ: *Монографије* 15, 2012: 704.

- ДРАГИЧЕВИЋ, Милан и РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српска дијалектологија на почетку ХХИ века“. *Филозофско-филолошке науке на јочейку 21. вијека. – љроблеми и љрави развоја* (Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 7–8. децембра 2001), Научни скупови, књ. 2, Филозофски факултет у Бањој Луци 2001: 143–158.
- ЂУРКИН, Веселина. *Лексика Уљевика и Забрђа*. Сомбор: Универзитет у Новом Саду. Педагошки факултет у Сомбору, 2006: 191.
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора југа Србије (љпровинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: „Аурора“, 2011: 563.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Пословице и поређења у пиротском говору.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIV* (1988): 337–683.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник љиројског говора. Том I: А–Њ (стр. 573) Том II: О–Ш (стр. 601)*. Београд: Службени гласник (*Библиотека Lexis, Едиција Речници и енциклопедије*), 2014.
- ИВИЋ др Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шљокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска 1956: 216 (са картом).
- ИВИЋ др Павле. „Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV* (1959): 397–400.
- ИВИЋ, Павле. „Дијалектологија, један наш културни проблем.“ *Летњопис Матице српске* 389/3, Нови Сад: Матица српска, 1962: 175–180.
- ИВИЋ, Павле. „Инвентар фонетске проблематике штокавских говора.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду VII* (1962–1963): 99–110.
- ИВИЋ, Павле. „Инвентар морфолошке проблематике штокавских говора.“ *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику XXXV/1*, Нови Сад 1992: 195–212.
- ИВИЋ, Павле. „Неоакут на падинама Копаоника.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII* (1994): 249–256.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација. Приредио Слободан Реметић*. Сремски Каровци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Библиотека ЕЛЕМЕНТИ, 81, 2009: 221.
- ИВИЧ, П[авле] и АЛЕКСАНЕР Р[онела]. *Рефонологизација количества гласног в каетство в одном југо-восточном сербском говоре*. Общесловјанский лингвистический атлас. Материялы и исследования 1971, Москва: Издательство „Наука“, 1974: 18–21.
- ИВИЋ Павле, Реметић Слободан. „Рефлекси акцентованих вокала е и о у говори-ма призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине.“ *Косовско-мешохијски зборник 1*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1990: 163–173.
- ИВИЋ, Милка. „Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима.“ *Зборника за филологију и лингвистику VI*, Нови Сад, 1963: 13–31.
- ЈАЋИМОВИЋ, Миодраг и ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Ономастика Качера. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија 22*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003: 178.

- МАРКОВИЋ, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): 243–500.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Институт за српски језик САНУ: *Монографије* 12, 2010: 472.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Институт за српски језик САНУ: *Монографије* 18, 2013: 470.
- НИКОЛИЋ М., Берислав. „Упитник за испитивање акцента у штокавским говорима.“ *Јужнословенски филолог XXVII*/ 1–2 (1966–1967): 307–336.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Напомене о говору Качера.“, *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику XLII* (1999): 383–394.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Дијалектолошка истраживања Александра Белића (Поводом изласка из штампе његових Изабраних дела).“ *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику XLIV*/1–2 (2001): 237–245.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб и Гудурић, Снежана. „Неоакут на северном подножју Рудника.“ *Зборник Института за српски језик САНУ. Посвећено др Драгу Ђујићу поводом 75-годишњице животоа*, Београд, 2008: 419–428.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб и КАПУСТИНА, Јелена. „Из лексике Качера.“ *Српски дијалектолошки зборник LVIII* (2011): 1–336.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Ћелић, Ивана и КАПУСТИНА, Јелена. „Речник Куча.“ *Српски дијалектолошки зборник LX* (2013): 1–461.
- РАЈКОВИЋ, Љубиша Кожељац. *Речник њимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво „Лексика“, 2014: 658.
- РАКИЋ-МИЛОКОВИЋ, Софија. „Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне.“ *Српски дијалектолошки зборник XLI* (1995): 521–570.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије.“ *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): 7–105 (са картом).
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње историјаности и даљи задаци*. Српски духовни простор. Зборник радова са научног скупа (Бијељина, 29–30. октобар 2009), Бања Лука – Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1: 275–283.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О гласовним особинама говора Жељове (код Бановића).“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLII* (1999а): 399–432.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О шћакавизму какањских и зеничких Срба.“ *Јужнословенски филолог LVI*/3–4 (2000): 931–949.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *О шесточланом ѡрозодијском систему у говору Кладња и околине*. Живот и дело академика Павла Ивића. Зборника радова са трећег међународног скупа ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА, Суботица – Нови Сад – Београд, 2004: 651–659.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик.“ *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2007: 179–193.

- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект).“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* ЛП/1 (2009): 149–178.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Над шћакавизмом Нишићке висоравни. *Славистику XIII*, Београд: Славистичко друштво Србије, 2009: 372–378.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Текстови из говора источнобосанских Ера.“ *Српски дијалектолошки зборник LIX* (2012): 485–637.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски дијалектолошки атлас у светлу језичке и дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект).“ *Књижевност и језик LX/ 2*, Београд, 2013: 205–230.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Над морфолошким карактеристикама говора Жељове (код Бановића).“ *Пућевима српских идиома*. Зборник радова, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015: 27–52.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Језичка и дијалекатска интерференција и вера. Исходнији 1*, Темишвар/Ниш: Савез Срба у Румунији. Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији. Филозофски факултет Универзитета у Нишу 2015а: 391–401.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српска дијалектологија данас и сутра.“ *Зборник радова Института за српски језик САНУ III*. Српски језик и актуелна питања језичког планирања, Београд, 2016: 25–33.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Из лексике Васојевића.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 119–380.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Говор Горњих Васојевића.“ *Српски дијалектолошки зборник LIV* (2007): 1–321.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених е и о у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије.“ *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима 1: Језик и народна традиција*, Косовска Митровица 2010: 519–540.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Још неколико напомена о префонологизацији у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије.“, *Косовско-метохијски зборник 4* (2011): 149–157.
- СТИЛОВИЋ, Рада. *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа, 2014: 657.
- ТРЕБИНА. *Трибина Библиотеке САНУ II/ 2*, Београд, 2014: 223; *IV/ 4*, 2016: 303.
- BROZOVIĆ, Dalibor. „Govor u dolini rijeke Fojnice.“ *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik X*, Sarajevo, 2012: 243–425.
- VALJEVAČ, Naila. „Govor visočkih Muslimana.“ *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik IV* (1983): 285–354.
- IVIĆ, Pavle. *Narečja*. У изватку из II издања Енциклопедије Југославије: Prof. dr Dalibor Brozović, Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. – Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988: 54–88.

- ЈАНИЋ Dževad. „Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne.“ *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik VIII* (2002): 7–235 + Karta istraživanih punktova.
- REŠETAR Milan. *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung I), 1900, 4°: 222 ступца.
- REŠETAR Milan. *Der štokavische Dialekt*. Wien (Kais. Akad. der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Ling. Abt. VIII), 1907, 4°: 320 стубаца (са две карте).
- ŠURMIN, Đuro. „Osobine današnjeg sarajevskog govora.“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXI*, Zagreb 1895:186–209.

Слободан Н. Реметич

СЕРБСКАЈА ДИАЛЕКТОЛОГИЈА ВЧЕРА, СЕГОДНЈА И ЗАВТРА

Резюме

Хотя начало сербской диалектологии связано с трудом Вука Ст. Караджича, эта языковая дисциплина научно утвердилась в начале XX века, когда одновременно появились на сцене Милан Решетар и Александр Белич. Благодаря их обмену мнениями, концепции классификации сербских диалектов эволюционировали с 1905 по 1910 год больше, чем в предыдущем и последующем периоде в целом. Двадцатое столетие считается золотым веком сербской диалектологии, веком первичной научной деятельности двоих самых значимых сербских лингвистов минувшего столетия: Александра Белича и Павла Ивича. Хотя в приведенном периоде были достигнуты крупные результаты (на диалектологической карте были заполнены многие пробелы; были опубликованы десятки монографических описаний отдельных типов говоров; были достигнуты и стоящие начальные результаты в области городской диалектологии; были опубликованы ценные исследования по диалектной лексикографии и ономастике; были решены многие вопросы сербской исторической диалектологии и пр.), стечением обстоятельств серьезные и объемистые задачи перешли в третье тысячелетие. Для того чтобы составить окончательное суждение о важных вопросах специальности, необходимо рассмотреть ареал некоторых фонологических свойств на территории Сербии и восточной Боснии, пропущенные прежними исследователями подробности. Результаты исследований сербского диалектного комплекса чаще всего были опубликованы в Сербском диалектологическом сборнике, видном вестнике, который Сербская королевская академия учредила в 1905 году изданием известной монографии Александра Белича *Диалекты восточной и южной Сербии*.

Автор доклада напоминает о неординаковой степени изученности сербской диалектной мозаики, как правило, на первый план выдвигается пространство двух западных республик бывшего общего государства, где сербские говоры не обладали приоритетным статусом. В течение последних военных действий просторные западные зоны остались временно без сербов, вследствие чего перед

диалектологами поставлена задача – восстановить языковое право собственности в просторных зонах исследованием говора беженцев.

Самые важные задачи сербской диалектологии тематически и географически охвачены всеобъемлющим долгосрочным совместным проектом Сербской академии наук и искусств и ее Института сербского языка „Диалектологические исследования сербского языкового пространства“. Важную позицию в проекте занимает составление *Сербского диалектологического атласа*, задачи связанной с серьезными, нередко трудно разрешимыми проблемами. Исторические события конца прошлого столетия уничтожили перспективы составления *Сербскохорватского диалектологического атласа*, а нам принесли задачу включения сербских говоров в Боснии и Герцеговине и в Хорватии в атлас сербских диалектов. Особые проблемы возникают в связи с невозможностью полевой работы на территории Хорватии, откуда после распада бывшего государства мы не унаследовали ни одного обследованного сербского пункта. Этот большой недостаток в основном устраняется изучением говора беженцев. Около тридцати все еще неисследованных пунктов приведенного пространства представляют собой препятствия окончательной редакции и подготовке к печати Первого лексического тома Атласа.

В докладе указывается на нереализованный студенческий потенциал при сборе устного словарного состава языка, автор также обращается с призывом к диалектологам помочь энтузиастам в сборе и обработке устного языкового наследства своих родных мест.

Ключевые слова: сербская диалектология, *Сербский диалектологический атлас*, пробелы на диалектологической карте, диалектная интерференция, диалектная лексика, ономастический материал.

Slobodan N. Remetić

SERBIAN DIALECTOLOGY IN THE PAST, PRESENT AND FUTURE

Summary

Although the beginnings of Serbian dialectology are related to the work of Vuk Stefanović Karadžić, this linguistic discipline was academically established in the early 20th century, when Milan Rešetar and Aleksandar Belić appeared on the scene simultaneously. Owing to their exchange of opinions, the conceptions in classifying Serbian dialects evolved over the 1905–1910 period more noticeably than in the whole of earlier or later research. The 20th century is considered to be the golden age of Serbian dialectology, the primary academic preoccupation of the two greatest Serbian linguists of the last century: Aleksandar Belić and Pavle Ivić. Though certain milestones were hit in the mentioned period (many blank spots were removed from the dialectal maps; dozens of monographic descriptions were published on individual speech types; valuable initial results were achieved in the domain of urban dialectology; valuable studies were completed in the domain of dialectal lexicography and onomasticon, many questions were answered in Serbian historical dialectology, etc.), as things turned out, serious and comprehensive tasks were transferred into the third millennium. In order

to pass the final judgement on the relevant matters of the discipline, it is necessary to define the areals of some phonological features on the territory of Serbia and eastern Bosnia, details that earlier researchers have missed. The results of the study of the Serbian dialectal complex were predominantly published in the *Serbian Dialectological Review* (*Srpski dijalektološki zbornik*), a respectable journal established in 1905 in the Serbian Royal Academy after the publication of Aleksandar Belić's seminal *Dialects of Eastern and Southern Serbia*.

The paper emphasises the unequal degree of study of the Serbian dialectal mosaic, in which as a rule the area of the western republics of the former state „takes precedence,“ where the Serbian speeches did not have a priority status. During the latest war operations, the extensive zones were temporarily left without Serbs, which imposed the duty onto dialectologists to establish the language credentials of the vast areas in their study of the refugees' speech.

The most important tasks of Serbian dialectology were thematically and geographically encompassed in a comprehensive long-term project „Dialectological Research of the Serbian Language Area,“ a joint enterprise of the Serbian Academy of Arts and Sciences and its Institute of the Serbian Language. A relevant position within the project is occupied by the compilation of the *Serbian Dialectological Atlas*, a task facing serious, often hardly solvable problems. The historical events from the close of the last century destroyed the perspective of compiling the *Serbo-Croatian Dialectological Atlas*, and imposed upon us the task of additional inclusion of Serbian speeches from Bosnia and Herzegovina and Croatia into the atlas of Serbian dialects. Particular problems arise from the impossibility of field work on the territory of Croatia, from where since the dissolution of the former state we have not inherited a single studied Serbian spot, and that considerable deficit is mostly relieved through the study of refugees' speech. Thirty-odd still unstudied spots from the mentioned area are an obstacle to the final editing and prepress of the *First Lexical Volume of the Atlas*.

The paper stresses the unused student potential in the collection of oral linguistic heritage and appeals to the dialectologists that, in such tasks, they should assist the amateur enthusiasts in the collection and treatment of homeland oral linguistic tradition.

Keywords: Serbian dialectology, *Serbian Dialectological Atlas*, blank spots on the dialectal maps, dialectal interference, dialectal lexis, onomastic material.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 2. марта 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

ЛИНГВИСТИЧКА ГЕОГРАФИЈА У СРБИЈИ – ЈЕЗИЧКИ ЗАПИСИ НА КАРТАМА И ЊИХОВО ЧИТАЊЕ¹

*Али, ја велим, шћо год се људски ради,
и ѿдоуже ѿраје и ѿвише кошћа.
Исидора Секулић*

У тексту је најпре указано на значај лингвистичких атласа као „централног инструмента“ савремене дијалектологије, а потом је представљен вишедеценијски рад Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ, у оквиру кога су се одвијали послови на домаћем сектору трију међународних пројеката (*Европски лингвистички атлас*, *Ојшћесловенски лингвистички атлас* и *Ојшћекарћайћски дијалекћолошки атлас*) и на националном пројекту под називом *Срћски дијалекћолошки атлас* (раније *Срћскохрвајћски дијалекћолошки атлас*). Предочено је

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

** Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалекћолошка исћраживања срћског језичког ѿросћора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овде је дата делимично измењена и унеколико допуњена верзија текста предавања одржаног 7. марта 2016. године, у оквиру циклуса предавања „Српска лингвистика данас“, који је био саставни део програма Српске академије наука и уметности поводом обележавања 175-годишњице оснивања Друштва српске словесности. Текст је заснован на подацима раније изнетим у трима ауторовим радовима: „*Ојшћесловенски лингвистички атлас*“ и *учешће срћских дијалекћолога – енћузијазам не мањи од знања*. Јужнословенски филолог LXIX, Београд, 2013, 367–390 (Милорадовић 2013); *Лингвистички атласи – „централни инструменти“ савремене дијалекћологије*. У: „Теренска истраживања – поетика сусрета“, Зборник 27, Београд: Етнографски институт САНУ, 2012, 141–151 (Милорадовић 2012); *Исћраженосћ срћских народних говора Косова и Мејхоије у оквиру пројекта лингвистичке географије*. Јужнословенски филолог LX, Београд, 2004, 125–134 (Милорадовић 2004).

постојање бројних лингвистичких карата у домаћим публикацијама, објављених у оквиру дијалектолошких ауторских радова и монографских студија, које сведоче о пословима који се одвијају у другом плану наших крупних задатака у области лингвогеографије. Указано је и на значај лингвистичких карата за различите научне дисциплине и области.

Кључне речи: лингвистичка географија, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе при САНУ, лингвистички атласи АЛЕ, ОЛА, ОКДА и СДА, лингвистичка карта, упитник, мрежа пунктова, интерпретација лингвогеографског материјала.

Уводне напомене

У прошлости су постојали прилично бројни термини који су се користили за именовање дијалектолошког метода који је подразумевао картографско представљање појединачних дијалекатских особина и изучавање дијалеката у њиховој хоризонталној диференцијацији. Данас је у науци о језику општеприхваћен и уобичајен назив *лингвистичка географија* за лингвистичку дисциплину која је из метода истраживања израсла у самосталну дисциплину која се бави прикупљањем података о дијалекатским особеностима одређеног језичког система и праћењем географског распрострањања конкретних језичких појава са различитих језичких нивоа (најчешће у области фонетике и лексике), а чији су највиши домет – лингвистички атласи. Дакле, „у свом најразвијенијем виду лингвистичка географија укључује израду атласа на основу података прикупљених у разним местима по истом упитнику“ (Ивић 1991в: 49).

Лингвистички атласи могу бити национални, регионални, а могу бити и резултат мегапројеката, тј. међународне сарадње научника из већег броја земаља, па тако имамо *Европски лингвистички атлас*, *Ојшћесловенски лингвистички атлас*, *Ојшћекарпатајски дијалектолошки атлас*. Начин представљања података (карте и материјали) у језичким атласима, без обзира на то да ли је у питању атлас једнога језика, једне језичке породице – групе сродних језика, или пак атлас типолошки и структурно посве различитих језика, „омогућује оптималну упоредивост чињеница из свих испитиваних места“ (РЕМЕТИЋ 1997: 116). И тако, када је реч о научној лингвистичкој карти, први ниво рада – графичко представљање језичких датости бива неопходан (премда не увек и довољан) предуслов за други ниво – мериторну интерпретацију представљеног материјала.

Пружајући увид у неке давне везе међу посебним језицима и дијалектима, али сведочећи, паралелно, и о иновативним процесима

који су се одигравали, лингвистичке карте рађене за потребе лингво-географских пројеката и њихови пратећи материјали играју значајну улогу у извођењу закључака везаних, пре свега, за историјску дијалектологију, упоредну граматику, етимологију, лингвистичку контактологију.

О лингвистичким атласима и раду српских дијалектолога на њима

На комплексне и добро познате узроке изузетно великог кашњења наше земље у раду на лингвистичкој географији указивао је у више наврата Павле Ивић. Као један од разлога за то, наводио је следеће: „За разлику од германистике и романистике, славистичка наука није имала великих традиција на овом пољу“, па потом историјске околности које су резултирале и мањком материјалних средстава, и мањком стручног кадра, и мањком дијалектолошких монографских студија, и најзад – извесну несклоност водећих личности српско-хрватске дијалектологије, Александра Белића и Стјепана Ившића, ка теренским истраживањима са упитником у рукама (Ивић 1991в: 49). Ипак, треба подсетити на Белићеву познату карту „илустративнога карактера“ у његовој студији *Диалектологическая карта сербско-го языка* из 1905. године, као и на податак да је двадесетих година прошлог века професор Белић „предвиђао да се приступи раду на дијалектолошком атласу“, али су извесне објективне препреке тај посао одложиле (Павловић 1959: 165–166), па је тек „последња година делатности професора Белића донела (...) нашој науци још један велики подухват у којем њему припада заслуга главног иницијатора. То је организовање широко заснованог рада на лингвистичкој географији, другим речима на дијалектолошким атласима у Југославији“ (Ивић 1960: 101). У делокругу рада Југословенске комисије за дијалектолошке атласе, оформљене 1959. године и предвођене професором Белићем, била су два крупна задатка – „израда југословенских атласа (словеначког, српскохрватског и македонског) и учешће у изради општесловенског атласа“ (Исто). Главни задатак – израда и објављивање атласа „трију југословенских језика“ – ипак је морао бити скрајнут, јер ни стручњака ни средстава за два велика паралелна подухвата није било, не рачунајући још и доцније укључивање у рад на *Евројском лингвистичком атласу* и на *Ојшћикарѿајћском дијалектолошком атласу*. „Стицајем околности српски дијалектолози су у другој половини двадесетог века конкретне резултате у

области лингвистичке географије остварили радећи углавном на међународним пројектима“ (РЕМЕТИЋ 1997: 120), а вероватно најважнији међу њима, онај у који су домаћи дијалектолози уложили највише знања и ентузијазма јесте *Ојшћесловенски лингвистички атлас*, без икакве двојбе – досад највећи и најсвеобухватнији лингвистички научни подухват у словенском свету.

Након и за југословенске слависте обавезујуће одлуке да се приступи изради *Ојшћесловенског лингвистичког атласа*, донете 1958. на IV Међународном славистичком конгресу у Москви, основан је године 1959. Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, касније реорганизован и преименован у Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе (при САНУ), у оквиру кога ће се у потоњим деценијама одвијати рад на југословенском сектору трију великих међународних пројеката, као и на националном пројекту под називом *Српскохрватски дијалектолошки атлас – СХДА* (данас *Српски дијалектолошки атлас – СДА*). Председник Одбора је до 1999. године био академик Павле Ивић, да би након његове смрти руковођење Одбором преузео академик Александар Младеновић, а потом је 2010. на чело Одбора дошао академик Александар Лома.

Ради ефикаснијег рада на наведеним пројектима, при Одбору су својевремено основане комисије за рад на свим поменутих атласима. Поред чланова Одбора и његових комисија, на реализацији обавеза на пројекту *Српски дијалектолошки атлас* већ дуги низ година бивају ангажовани и други стручњаци, запослени у сродним научним институцијама. Тако су током претходних пет деценија југословенски дијалектолози, па тако и српски, радили на најмање два „колосека“ – на међународним и на националним лингвистичким атласима, уз готово редовне текуће проблеме кадровске и финансијске природе. Српски лингвисти, у првом реду – П. Ивић, Д. Петровић, М. Пижурица, С. Реметић и Д. Ћупић, па доцније у извесној мери и Н. Богдановић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин и С. Милорадовић, израдили су током протеклих деценија велики број карата за потребе, пре свега, *Ојшћесловенског лингвистичког атласа* и *Ојшћекарпаташког дијалектолошког атласа*. Свакако, многа важна питања, на пример – она везана „за диференцијацију у словенском језичком свету као целини“, била су сувишна када је требало сачињавати упитнике за атласе појединих језика, а тако и обрнуто: тек су се понеки подаци сакупљени на домаћем терену могли искористити као подаци неопходни за слање у централну АЛЕ или ОЛА картотеку. Такође, мрежа пунктова начињена за потребе *Ојшће-*

словенског лингвистичког атласа, а поготово за *Европски лингвистички атлас*, превише је била ретка за представљање свих значајних појава у нашим народним говорима.

Мешање политике у лингвистичке послове довело је, између осталог, до тога да се Бугарска, због непризнавања македонског језика, повуче из рада на сва три помињана међународна лингвогеографска пројекта (званично – 1984. године). Очигледна је штета која је настала и по међународне научне пројекте и по саму научну заједницу која се из таквих послова искључила. На срећу, бугарски дијалектолози су се 2005. године изнова укључили у ове заједничке послове. Посебан проблем који је разматран у оквиру рада на ОЛА, али и на седницама Издавачког комитета Атласа европских језика, јесте проблем разврставања пунктова у односу на новонастале језике након распада некадашње државне заједнице Југославије, а у мањој мери тицао се и неких других словенских држава.

Рад на лингвистичким атласима састојао се из више сегмената: сакупљање дијалекатске грађе и њена обрада, израда карата и пратећих материјала, превасходно коментара – сведене форме уочених и представљених на карти језичких проблема, учешће на домаћим радним састанцима, на међународним радним и пленарним заседањима, где је требало учествовати у дискусијама везаним за ауторске карте и стручне проблеме који су настајали током картографисања, као и организовање тих заседања када би то долазило на ред. Рад на оваквим пројектима „скуп је и приметан“, а „два су основна облика таквог рада: вишедневни, често и дужи, радни састанци у разним земљама, и 'домаћи задаци' које обављају појединци или групе у разним центрима у времену између састанака“ (Ивић 1991в: 62).

И тако, теренско испитивање за ОЛА завршено је у Југославији пре више од тридесет пет година (негде око 1975. године), а многи национални атласи остали су у великом заостатку до данашњих дана. Бројни и веома комплексни задаци на међународном плану израде лингвистичких атласа, постављени пред ипак веома ограничен број за ове послове заинтересованих и стручно оспособљених домаћих дијалектолога, којима притом рад на атласима углавном није био „главни научни задатак“, узели су свој данак. Као и када је реч о много чему другом у лингвистичким и филолошким пословима, П. Ивић је добро предвидео да је за рад на домаћим атласима потребан „нов кадар дијалектолога, знатно бројнији од поколења које је за последњих четврт века носило главни терет посла и које се ближи завршним етапама своје активности“ (Ивић 1991в: 65–66), али је и

скренуо пажњу на неопходност озбиљног менторског рада са генерацијама које долазе. Такође, проф. Ивић није никада пропуштао да помене да су за послове овакве врсте неопходна знатна финансијска средства и стручно оспособљен кадар, лапидарно и јасно потом закључујући: „Велики друштвени задаци изискују и одговарајуће друштвено старање“ (Исти, 66).

Евројски лингвистички атлас (АЛЕ/ALE)

У рад на *Евројском лингвистичком атласу* укључили смо се 1974. године. Председник Српске националне комисије за АЛЕ сада је А. Лома, који је на том месту наследио П. Ивића. Одговори на поједина питања прикупљени су из преко 50 земаља Европе, тачније – из 2.631 пункта, и то од Кипра и Малте до Урала и Кавказа. На целокупном терену који АЛЕ покрива издваја се шест језичких породица, у оквиру којих постоје чак двадесет две језичке групе, које пак обухватају деведесет језика и појединачних дијалеката. На основу наведених података сасвим је јасно зашто се нагласак у раду на АЛЕ „налази на везама које прелазе границе језичких породица и најчешће имају велики културноисторијски значај“ (Ивић 1991в: 60).

Карте АЛЕ су изузетно високо вредноване – како због сложености и захтевности њихове израде тако и због обимности пропратних, углавном етимолошких коментара, који неретко прерастају у засебне студије. Овакав приступ материјалу показује се као неопходан будући да је у питању лексички атлас (уз осврте на фонетске и морфолошке детаље тамо где је то од значаја), заснован на обимној и разноврсној грађи из различитих језичких породица, као и из појединих изолованих језика. За потребе *Евројског лингвистичког атласа* израђују се семасиолошке, ономасиолошке и мотивационе мапе, при чему се ове последње сматрају иновативним (детаљније в. www.longv.ro/ALE.html).

Обрада националних материјала, датих у раније утврђеној транскрипцији, подразумева и давање етимолошких коментара. У овом се атласу налази једанаест пунктова из Србије. Наши представници, академик Александар Лома и др Снежана Петровић, нису присуствовали састанцима Уређивачког одбора АЛЕ у неколико последњих година из материјалних разлога. Последња карта П. Ивића за АЛЕ била је *ȳaiup*, а А. Лома је наставио рад на картама 320 *bélier* и 321 *bélier châtré* за Vol. I, 10.

Ойшійесловенски лингвистіички айлас (ОЛА)

Ойшійесловенски лингвистіички айлас је највећи свесловенски пројекат који пружа могућност да сваки словенски језик, тј. народне говоре који припадају сваком поједином словенском језику, осмотримо као део једне веће целине – словенског језичког простора. Рад на ОЛА започет је на основу одлуке већ поменутог IV Међународног конгреса слависта 1958, када је при Међународном комитету слависта оформљена Комисија за ОЛА, у коју су ушли угледни слависти из различитих земаља (Р. И. Аванесов, С. Б. Бернштејн, Б. Хавранек, В. Дорошевски, З. Штибер, С. Стојков и наш А. Белић). У петнаесточланом Редакционом колегијуму Упитника за ОЛА, изабраном у Пољској 1963. године, били су и П. Ивић и Б. Видоески, који су активно учествовали и у раду на сачињавању публикације *Общеславянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск: Общие принципы. Справочные материалы.*

Упитник за ОЛА сачињен је 1965. године и садржи 3.454 питања (Вопросник 1965), а мрежа истраживаних пунктова обухвата 853 насеља. У оквиру Упитника постоје питања тзв. гушће мреже и тзв. ретке мреже (свако четврто насеље гушће мреже), при чему ових првих има безмало три хиљаде, док других има свега неколико стотина. У изради ОЛА данас учествују академије наука из дванаест словенских земаља и, као тринаести, Српски институт из Будишина (Бауцен) у Немачкој, те исто толико националних комисија: Бугарска, Белорусија, Босна и Херцеговина, Македонија, Пољска, Русија, Словачка, Словенија, Србија, Украјина, Хрватска, Чешка и Лужички Срби. Тимски, колективни рад има и одређене мане, па су неусклађености у интерпретацији материјала и увек могући неспоразуми који рад успоравају били неминовно умножени услед распада трију државних заједница – СССР-а, Чехословачке и СФРЈ, што је собом донело и велике финансијске потешкоће у реализацији и иначе скупог подухвата.

Ойшійесловенски лингвистіички айлас за предмет свога истраживања има групу (породицу) сродних језика, тј. словенске језике у целини, а не неки појединачни језик. Док национални атласи истражују дијалекатске разлике у оквиру једног језика, управо због њиховог националног значаја, дотле се у ОЛА картографишу разлике у оквиру целе словенске породице језика, јер су оне значајне на општесловенском нивоу (детаљније в. на <http://slavatlas.org>). Атлас се припрема у две серије – фонетско-граматичкој (фонетика, морфологија, синтакса) и лексичко-творбеној. Досадашњи томови тих серија

садрже фонетске и лексичко-творбене карте, а у будућности се предвиђа и израда морфолошких, синтаксичких и семантичких карата. У складу са двама серијама Атласа, колектив ОЛА ради у оквиру двеју комисија – фонетско-граматичке и лексичко-творбене. Такође, у организациону структуру ОЛА улази и поткомисија за уопштавајућу транскрипцију, одакле је проистекла неопходност присуства наших етимолога на радним заседањима ОЛА и укључивање у интерпретацију материјала за лексичке томове, те су се нашој националној комисији прикључили пре више година академик А. Лома и др Марта Бјелетић.

У мрежи *Ойшійесловенског лингвистичког ајласа* налази се двадесет и један пункт са територије Републике Србије, као и два пункта са српским живљем у Румунији (Клокотич² и Свиница) и један у Мађарској (Ловра), чиме су „покривене“ све српске дијалекатске формације. Осим тога, будући да Црна Гора још увек није послала своје представнике у Међународну комисију за ОЛА, из архиве Одбора достављају се подаци и за седам пунктова са територије Црне Горе.

Први том *Фонетско-граматичке серије Ойшійесловенског лингвистичког ајласа – Рефлексы *ѣ* објављен је у Београду 1988. године (гл. и одг. редактори: Б. Видоески и П. Ивић), а 2003. године је САНУ била суиздавач Македонској академији наука и уметности за 46 том – *Рефлексы *ѡ, *ѡ. Вѡоричные гласные*, објављен у Скопљу (гл. и одг. редактори: З. Тополињска, Д. Петровић). Приликом расподеле преосталих томова лексичко-творбене серије по националним комисијама додељен нам је том *Пастушество и горное овцеводство* (2016), с освртом на чињеницу да неколико чланова нашег тима (Д. Петровић, М. Пижурица, С. Реметић) има богато искуство у изради *Ойшійекарѡајлског дијалектолошког ајласа*. У досад објављених осам фонетских (два са *а* и *б*) и осам лексичких томова ОЛА, дијалектолози из три центра у Србији (Београд, Нови Сад, Ниш) аутори су или коаутори близу 90 карата (отприлике двоструко више у фонетским). Неке од тих карата још чекају на објављивање, јер је у питању замашан и скуп дугорочан пројекат. Треба истаћи и чињеницу да је професор Ивић бивао анагажован на изради мор-

² У фонетским томовима објављеним од 2006. године до данас и у лексичким томовима објављеним од 2007. године до данас, Клокотич се у списку пунктова даје латиничном графичком, те са назвањем *Румуњска* као са именом државе на чијој се територији налази, док се Свиница наводи ћирилицом и уз њу стоји државно име *Румунија*.

фонолошких транскрипција, на сачињавању концепције одређених томова, те при њиховој завршној редакцији, као и да је израдио неколико, изузетно комплексних иначе, сводних карата.

У раду „*Ойшійесловенски лингвистички атлас*“ и *учешће српских дијалектолога – енциклопедијама не мањи од знања* (Милорадовић 2013) дат је преглед петодеценијског рада српских дијалектолога на ОЛА, а да би се стекла барем оквирна слика о количини посла везаног за припрему материјала на основу кога се израђују карте за ОЛА, предочићу овде само једну групу података: наш трочлани тим (Д. Петровић, С. Реметић и С. Милорадовић) је само у 2007. години припремио преко 4.500 дијалекатских ликова тражених лексема: за бугарски лексички том *Родбински односи*, за словачки морфолошки том и за белоруски *а том. Рад Одбора, па тако и рад на ОЛА, био је током деведесетих година знатно редукован, а у неким сегментима и потпуно заустављен због низа неповољних околности – хроничних материјалних потешкоћа, дугогодишње политичке и економске изолације, као и због НАТО агресије 1999. године, па ипак су радне обавезе извршаване тако да је очуван континуитет нашег учешћа у овоме пројекту и подаци из српског дијалекатског корпуса нису изостали ни у једноме тому Атласа.

Србија је два пута била домаћин годишњег заседања Међународне комисије и Међународне радне групе ОЛА – 1989. и 2003. године. Године 1989. одржано је заседање на коме је организована промоција првих томова ОЛА. Године 2003. у Аранђеловцу је поново одржано заседање Међународне комисије, уз учешће чак 30 колега из свих словенских земаља и 10 домаћих дијалектолога, а присуствовао је и представник Републике Српске. На Србију је дошао ред да буде организатор овога заседања и 2016. године.³

Институт за руски језик Академије наука СССР-а покренуо је 1965. године у Москви једну драгоцену едицију – *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*, у чијим се свескама објављују прилози рађени на материјалима ОЛА, али и на материјалима других лингвистичких атласа. Такође, у последњих десетак година у словенском научном свету објављено је од стране најеминентнијих стручњака (у Варшави, Москви и Скопљу) неколико

³ У међувремену је у Београду у времену од 17. до 22. октобра 2016. године одржано планирано, редовно годишње заседање Међународне комисије и Међународне радне групе *Ойшійесловенског лингвистичког атласа* (при Међународном комитету слависта), у организацији Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ.

монографских публикација рађених на материјалу ОЛА.⁴ У нашим лингвистичким гласилима, пионирски прилог Драга Ћупића (Ћупић 1994) о ареалима лексеме *Pinus silvestris* (L 381 *сосна*, ОЛА) у словенским језицима, у коме се говори о трима главним словенским основама – *бор-*, *сосн-* и *хвој-*, остао је, нажалост, за дуги низ година – и једини, да би аутор овога текста 2007. године објавио анализу засновану на материјалу за фонетску ОЛА карту **korljь* (Милорадовић 2007).⁵ И након десет година добили смо још један ауторски рад заснован на на грађи за ОЛА, аутора Марте Бјелетић, која је на грађи за *Ойшӣтисловенски лингвистички* спровела етимолошку анализу српских придева са значењем 'коврцав' (Бјелетић 2016).

Сматрам важним да се овом приликом помене и нарочит труд П. Ивића, Д. Петровића и С. Реметића у настајању једне публикације – својеврсне *колатералне добијти* при раду домаћих дијалектолога на ОЛА – позамашне и вишеструко корисне књиге *Фонолошких описи*, објављене 1981. године у Сарајеву,⁶ у којој су, између осталих, представљени и фонолошки описи (инвентар, дистрибуција и историјски извод) свих наших пунктова заступљених у мрежи ОЛА.

Ойшӣтисловенски дијалектолошки атлас (ОКДА)

Само две године након укључивања у рад на *Евројском лингвистичком атласу*, дакле – 1976. године, наш малобројни тим морао се прихватити још једне међународне обавезе на лингвогеографском пољу. Наиме, он се укључује и у рад на *Ойшӣтисловенском дијалектолошком атласу*, за који ће се прикупљати одговори на 785 питања „из области лексике везане за планине и планинску привреду у земљама дуж карпатског горског ланца“ (Пољска, Чехословачка, Мађарска, Украјина, Молдавија, Југославија, Бугарска; Румунија изостаје из политичких разлога) (Ивић 1991в: 60). Од 210 предвиђених

⁴ Потпуни библиографски подаци за ове публикације налазе се у Милорадовић 2013.

⁵ Питању развоја прасловенских група типа **tort*, **tolt*, као једном од питања значајних за диференцијацију у оквиру целине словенског језичког света, биће посвећен посебан том фонетске серије ОЛА, а припрема га за објављивање Чешка национална комисија.

⁶ *Fonološki opisi srpskohrvatskih-hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo: ANUBiH, 1981.

пунктова у мрежи за ОКДА, двадесет један пункт налази се на југословенској територији (изузев Словеније), и то не само у североисточној Србији него и у делу динарског масива, будући да је ваљало осветлити „стародревне везе између карпатске и балканске лексике“ (Исти, 61). Република Србија заступљена је са девет пунктова (осам српских и један албански).

Упитник за ОКДА састоји се од петнаест тематских целина, међу којима су најбројније прва и дванаеста – *Лексика народног животоа и Сточарство*, а ту су и тематске области као што су *Веровања, обреди, обичаји, Музички инструменти, Народна метеорологија* итд. Многе су тематске целине од нарочитог значаја ако се има у виду да су етнографи одавно уочили сличности у појединим сегментима материјалне и духовне културе различитих етника у области Карпата и зона које им гравитирају (ОКДА 1987: 7). „Карпатско лексичко јединство засновано је на чињеници да су се лексеме из одређених семантичких поља позајмљивале међу језицима и биле секундарно адаптиране у одговарајућим фонолошким и морфолошким системима“ (ОКДА 1987: 105; превод С. М.). Установљавање корпуса *карпатоизама* постављено је као основни циљ израде Атласа, али су њиме отворене и „широке могућности за изучавање језичке интерференције на карпатском лингвистичком ареалу у целини“ (PETROVIĆ 1980: 69).

Будући да је 2004. године, као заједничко издање Српске академије наука и уметности, Института за српски језик САНУ и Филозофског факултета у Новом Саду, објављен последњи, седми том *Општи карпатошког дијалектолошког атласа*, практично је завршена најважнија фаза рада на овом међународном научном пројекту, који је осмишљен са идејом „да ги осветли суштествените резултати од процесот на долгото контактирање на хетерогените дијалекти на карпатскиот аерал, во резултат на што се појавиле многубројни сличности, пред сè од лексичко-семантички карактер“ (ОКДА 1987: 3).

Српски дијалектолошки атлас (СДА)

Руководство Института за српскохрватски језик је недуго по његовом оснивању, поред превасходног ангажовања стручног кадра на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, имало планове за израду дијалектолошког атласа српскохрватског језика, па се тако у плану рада за 1958. годину помињу и дијалектолошка теренска истраживања (РЕМЕТИЋ 2007: 188). Међутим,

као што је већ речено, бројне и сложене обавезе на међународним лингвогеографским пројектима потиснуле су сасвим у други план послове на националним атласима. И тек након распада бивше Југославије, „српска дијалектологија је српско-хрватску визуру заменила српском“ а наши стручњаци су се „латили обавезе да издају свој језички национални атлас“ (РЕМЕТИЋ 2007: 191). Рад на *Српском дијалектолошком атласу* одвија се данас у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, чији је носилац Институт за српски језик САНУ,⁷ а у складу са раније (2003. године) начињеним договором са Одељењем језика и књижевности САНУ. Тако је обновљен рад који је још А. Белић помињао у годишњим извештајима Института, при чему су 2004. године била само два сарадника на овоме пројекту у Институту (С. Реметић и С. Милорадовић), а у садашњем тренутку, поред руководиоца пројекта проф. др Слободана Реметића, академика АНУРС, на дијалектолошком пројекту има дванаест стално запослених сарадника у центрима у Београду, Нишу и Новом Саду, као и више спољних сарадника из универзитетских центара у Новом Саду, Нишу, Косовској Митровици и Крагујевцу (и спољни сарадник картограф). „Садржај пројекта је одредио природни след ствари“, будући да је он „свеобухватан и географски и тематски: у њ се уклапа свака народна реч на простору од северне Македоније и Враке код Скадра до Арада у Румунији и насеља северно од Будимпеште и од западне Бугарске до Беле Крајине у Словенији и Пероја у Истри“ (РЕМЕТИЋ 2007: 191).

Упитник за *Српскохрватски дијалектолошки атлас*, из кога се поједина, одговарајућа питања узимају за израду карата за *Српски дијалектолошки атлас*, има 2.098 питања разврстаних у 14 тематских области: *Човек и делови њега, Породица, Ношња, Кућа и предметни у кући, Исхрана, Рајарство, Домаће животиње, Називи за птице и домаћу живину, Дивље животиње, Називи за дрвеће и воће, Називи за пољопривредне и цветне, Називи из народне радиности, Природа, Друштвени живот*; тачније – 1.649 питања из наведених области и *Додатак* који чине ономастичка питања, као и питања везана за поједине врсте речи. Након распада заједничке државе и поменутог замењивања визуре појавио се и проблем мањка / вишка питања за израду националног атласа, будући да су поједина питања из Упитника за СХДА имала везе са концепцијом осветљавања односа у

⁷ У текућем пројектном циклусу, пројекат се под евиденционим бројем 178020 реализује у оквиру основних истраживања (ОИ), и у целини га финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

оквиру трију наречја, али нису била од значаја за српску дијалектолошку визуру, док – с друге стране – у њему недостају нека питања која су релевантна за диференцијацију у оквирима српског дијалекатског комплекса. Из Упитника су издвојена одговарајућа питања за прва четири лексичка тома, а за први (или пробни) том селектовано је 166 питања из 5 тематских целина, при чему лексеме-одговори припадају и различитим семантичким целинама и различитим врстама речи.

Као основни разлог за „специфичну сложеност прилика у српскохрватским дијалектима“ професор Ивић је наводио знатна и честа миграциона кретања на овим просторима у распону од XV до XIX века, те испремештаност нашег живља, па тако и зоне мешавинских говорних типова, насталих „укрштањем стариначких и досељеничких, или пак укрштањем говора досељеника са разних страна“ (Ивић 1960: 106). Тако и грађа за *Српски дијалектолошки атлас* одсликава резултат два типа масивних и готово континуираних миграција – историјско-политичких и економских, укрштаних на српском језичком простору. Мрежа за национални дијалектолошки атлас, која покрива српски језички простор – дакле, све српске дијалекатске формације, има нешто преко 800 пунктова, а „мрежа тачака у којима се фиксира грађа за атлас треба да буде таква да се из ње изрази слика дијалекатских карактеристика у крупним изоглосама и у појединачним специфичностима“ (Павловић 1959: 175). Првобитно предвиђени број пунктова је више него удвостручен, а посебно је „згуснута“ мрежа на Косову и Метохији, у појединим крајевима у Босни и Херцеговини и у Хрватској – на основу пописа становништва пре прогона српског живља током деведесетих година; изабрани су пунктови са српским становништвом у Белој Крајини у Словенији, потом код Скадра у Албанији, а додато је, уз оне раније обрађене, неколико пунктова у Румунији, као и у Македонији, где су „по први пут (...) у СДА укључени и аутохтони српски говори у Доњему Пологу, у Скопској Црној Гори и у кумановској регији у Републици Македонији“ (Станковић 2008: 48).

Током протеклих година проверавана је и допуњавана грађа раније прикупљена у појединим насељима, а додатна теренска истраживања тичала су се у великој мери говора „на подручју бивших југословенских република БиХ и Хрватске“, при чему су за саговорнике са терена са којих су Срби прогнани узимане „избеглице и(ли) пресељеници“ (РЕМЕТИЋ 1997: 119), док у овом тренутку неповољне политичке прилике одлажу привршавање теренских истраживања у

говорима на подручју Републике Хрватске. Такође, како руководи-лац пројекта С. Реметић често наводи, нису довршени послови у домену утврђивања граница трију важних особина у говорима Србије: 1) префонологизација некадашњег квантитета у вокалски квалитет, 2) тзв. копаонички неоакут, 3) фонолошка индивидуалност старога гласа *jaīī*.

Када је реч о начину представљања дијалекатске грађе у националном атласу, може се скренути пажња и на чињеницу да је професор Ивић наводио околности које „упућују на то да картографисање треба вршити пунктуалним методом (...), а не методом уцртавања изоглоса или бојадисања читавих површина“, будући да су „појаве на нашем терену сувише (...) географски исцепкане да би други методи сем пунктуалног могли бити корисно примењени“ (Ивић 1960: 107). А док се не стигне до ове фазе рада на карти, треба најпре решити и неке мање недоумице у осмишљавању питања, које саме по себи већ показују у којој је мери неопходна припрема за одлазак на терен, односно – ваљано претходно познавање „објекта“ истраживања: зависност неких сродничких назива од пола испитивача / саговорника; *исти́ерују се* и човек и стока / *исти́ерује се* човек, а *изгони се* стока; лажна / истинска подела на *бркове* и *мустиаће*, и тако даље. И на крају ћемо само навести један куриозум – одговор на питање како се именује трудна жена: на теренима свих српских дијалеката забележено је чак 16 лексичких база, а само на косовско-ресавском терену, на пример, бележе се следећи ликови: *(с)и́рудна*, *круи́ша*, *носећа*, *самдруга*, *и́ешка*, *друкиша*, *и́егобна*, *кормаша*, *и́рбаиша*.

О језичким записима на картама

Онда када се почињало, па и много година доцније, графичка реализација лингвистичке карте подразумевала је само графитну оловку и тзв. лињејку, војни лењир са барем трима геометријским фигурама у различитим величинама, да би се најпре стигло до појединачних довијања при „тачкању“ карте у програмима Corel Draw или Photoshop, а потом, у неколико последњих година, и до усавршене верзије тзв. MAPola компјутерског програма за израду лингвистичких карата. Израда лингвистичке карте подразумева следеће фазе рада: прикупљање података у разним местима према унапред сачињеном упитнику и уз коришћење јединствене фонетске транскрипције; мериторно исписивање прикупљеног дијалекатског материјала; израда индекса (уз примену унапред утврђене фонетске

транскрипције); анализа исписаног материјала за одређено питање; израда нумеричког индекса; израда легенде (која је сублимисан и помоћу извесне графичке логике представљен материјал, при чему се за потребе појединачних фонетских томова ОЛА израђује тзв. уопштавајућа легенда); израда коментара материјала на основу претходно обављене анализе; компјутерска израда (цртање) карте. Такође, важно је изнаћи најбоља графичка решења, како би већ на први поглед најупечатљивија била тема карте – *герой карты*, те како се не би „замаглио“ неки важан податак. Научне лингвистичке карте, поготово оне проблемски компликованије и тзв. сводне, раде се у коауторству (најчешће два, ређе три коаутора).

Када је у питању читава штокавска дијалекатска област, подсетићемо овом приликом само на неколико значајних карата П. Ивића у раду који се тичао главних праваца развоја консонантизма на нашем простору (Ивић 1991а), где Ивић управо истиче како само лингвистичка географија може дати ваљан одговор на питање настанка „два основна, потпуно дивергентна правца развоја штокавског консонантизма“ (Исти, 90–91).

Идући хронолошки, али и по значају решаваних питања и броју картографисаних датости, долазимо до студије С. Реметића *О незамењеном јайу и икавизмима у говорима северозајадне Србије* (РЕМЕТИЋ 1981), у којој је картографски представљена територија незамењеног јата и тако начињена значајна измена на дијалекатској карти Србије. Потом, неколико година доцније, исти аутор у магистралној монографији о говорима централне Шумадије (РЕМЕТИЋ 1985) даје преко двадесет језичких карата релевантних за говоре истраживане области (судбина старих акцената, рефлeksi *јайта* у основама појединих речи, фонетизми неких именица, распоред појединих наставачких морфема у именској парадигми, лични наставци за презент и аорист код неких глаголских врста), а прегледом главних изоглоса које пресецају ову област аутор утврђује разграничење шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта.

Током деведестих година, у два броја *Српског дијалектолошког зборника* објављен је целовит опис банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, који је сачинио П. Ивић са сарадницима Жарком Бошњаковићем и Горданом Драгин (Ивић и др. 1994; Ивић и др. 1997). У првој књизи се нашло преко двадесет карата које се тичу судбине послеакцентаских дужина (дате су и сводне карте које се тичу скраћивања дужина у појединим положајима), рефлeksi *јайта* у појединим основама, судбине неких консонантских група

итд., а у другој књизи је дато преко тридесет карата везаних за различита морфолошка питања.

Међу корицама *Српског дијалектолошког зборника* објављеног 2003. године нашао се монографски опис говора северне Метохије, аутора Милете Букумирића (Букумирић 2003), који садржи и близу четрдесет карата на којима су представљене различите фонетске и морфолошке црте значајне за ову област, уз наше скретање пажње на њихов – након прогона Срба – готово реликвијарни карактер.

Карте из претходно наведених монографија нису биле представљене у оквиру презентације која је пратила предавање, као ни неке друге из студија објављених закључно са LXIII књигом *Српског дијалектолошког зборника* (2016), у којима је дијалекатска грађа приказивана и табеларно и на картама. Такође, и у вези са другим научним публикацијама, треба рећи да су многи дијалектолози примењивали и картографску методу у појединим својим радовима и студијама, при чему то у новије време чине готово сви сарадници на пројекту *Дијалектолошка исцртавања српског језичког њросјора* користили.⁸ Будући да би прилагање – у виду илустративног материјала – свих карата за које сматрамо да би их требало као репрезенте одређених језичких питања показати (што би пак подразумевало и пуни библиографски податак и макар сведени коментар садржаја карте и начина на који је језички материјал представљен) увелико премашило по обиму оквира овога текста, одлучили смо да такву збирку карата са пратећим коментарима публикујемо другом приликом, не желећи да овде правимо избор по било коме основу из тог веома богатог материјала – знатно богатијег но што смо претходно очекивали.

Дакле, данас већ имамо низ појединачних резултата – лингвистичких карата објављених у оквиру дијалектолошких ауторских радова и монографских студија (међу којима има и коауторских), што је материјал који сведочи о пословима који се – разумљиво – одвијају у другом плану наших крупних задатака у области лингвогеографије, али те карте недвосмислено потврђују да лингвогеографски приступ дијалекатској грађи у Србији заузима значајно место не само

⁸ Помињемо овде и податак да је Ана Савић-Грујић, стални сарадник на пројекту из нишког центра, одбранила 2016. године на Филолошком факултету у Београду (ментор проф. др Првослав Радић) докторску дисертацију под насловом *Антропографска лексика у говорима сврљешког краја (лингвогеографски њрисију)*; у рукопису ове дисертације налази се одређен број лексичких карата везаних за именовање човека специфичних физичких особина.

када је у питању рад на лингвистичким атласима и да, притом, постаје све присутнији као начин представљања дијалекатских података у научним прилозима млађих аутора.

Овде ћемо у вези са свим прегледаним картама дати неколике сведене закључке. (1) На картама аутори представљају датости са свих језичких нивоа, па тако имамо карте које се тичу акцената и неакцентованог квантитета, реализације појединих фонема, множинских именичких наставака, падежних облика појединих заменица, чланске морфеме код властитих имена, личних глаголских наставака у презенту / аористу / имперфекту, фонемских ликова појединих непроменљивих речи итд. Творбене и синтаксичке карте, као и карте на којима су представљене поједине језичке особине везане за урбане варијетете, срећу се засад само по изузетку. (2) Ове карте су најчешће рађене пунктуалном методом, док је у изради мањег броја коришћено шрафирање (различите врсте и правци шрафирања); тек је понегде коришћена могућност исписивања наставачке морфеме или лексичке базе унутар компактно омеђених ареала, а комбиновање двају принципа (тзв. тачкање и шрафирање) јавља се само по изузетку. Присутна су и обележавања одређеног ареала пуном или испрекиданом, тањом или дебљом линијом. (3) Када је о територијалном обухвату реч, најчешће су представљане језичке датости у оквиру већих или мањих предеоних целина, односно, појединих говорних зона које припадају различитим српским дијалекатским формацијама. (4) Прилози са језичким картама публиковани су у *Српском дијалектолошком зборнику*, у едицији *Монографије* Института за српски језик САНУ, као и у оквиру засебних монографских издања и ауторских радова објављених у различитим домаћим лингвистичким часописима и зборницима. Посебно место заузимају карте настајале осамдесетих година прошлог века, објављиване у оквиру монографских описа разноврсних терминологија материјалне културе српског становништва на тлу Војводине, чија су истраживања иницирана у новосадском лингвистичком центру. (5) Ауторске радове и монографске студије у којима се за представљање теренске грађе користи и лингвогеографски метод објављују дијалектолози из свих пет државних универзитетских центара у Србији.

Почетком деведесетих година појавила се у нишком лингвистичком центру невелика по обиму, али важна публикација – *Изоглосе југоисточне Србије*, коју је приредио Недељко Богдановић (Богдановић 1992). То је била збирка на разним местима објављених карата, у којој је приређивач, између осталог, скренуо пажњу и

на неуједначен приступ предмету приказивања, али је дао и једну изузетно важну напомену – да ове карте „поред тога што информишу, довољно опомињу на потребу да уочене изоглосе треба продужити, прецизирати и довршити“ (Исти, 6).

О значају језичких записа на картама

Сваки лингвистички атлас може дати релативно потпун увид у инвентар одређених проблема из области прозодијске, фонетске, морфолошке, творбене, лексиколошке, па и синтаксичке проблематике. Међутим, сачињавање језичких карата је тек прва етапа лингвогеографског рада, а потом долази повлачење изоглотских линија, ишчитавање и интерпретација материјала; тамо где има могућности, обједињују се картографисањем добијени подаци са онима из дијалекатских речника и монографија. На језичким картама најпре се уочавају изоглосе, а изоглотском се линијом означава граница ареала у коме опстојава одређена језичка датост (у зависности од типа издвојене језичке датости, тј. од језичког нивоа коме припада, можемо имати изотоне, изоморфе, изолексе итд.), при чему се, на пример, границе појединих језичких особина на словенском југу „по правилу не поклапају са границама између (...) језика“ (Ивић 1991б: 167).

Тако, картографски подаци, како наводи М. А. Бородина, представљају тек основу „за даља лингвогеографска истраживања, за уочавање како појединачних тако и најопштијих закономерности језичког развоја“ (Бородина 1968: 106), те процес картографисања не испуњава у целини садржај термина *лингвистичка географија*.

Шта се све може прочитати из језичких записа на картама? Одговор на постављено питање сведочи о значају лингвогеографског материјала најпре за истраживања на различитим језичким плановима и у оквиру различитих језичких дисциплина, а потом и за истраживања у другим научним областима, пре свега онима у оквирима хуманистике. Дакле, лингвистичке карте најпре нуде податке од значаја за историјску дијалектологију, социјалну дијалектологију, за историју језика, етимологију, лексикографију и лексикологију, за језичку контактологију, компаративистику, за етнолингвистику и антрополошку лингвистику итд. Правилно читање података са лингвистичких карата може помоћи да се дође или до нових увида или до допуне, тј. реинтерпретације постојећих података у области културне историје, демографије, антропогеографије, етнографије и етно-

логије (терминологија материјалне, духовне и социјалне културе), етномузикологије.

Закључне напомене

„Науци су потребне три врсте великих, исцрпних радова: опсежне монографије о граматичком систему у говору неког места или краја, систематски речници сваког дијалекатског типа и дијалекатски атласи који ће приказати како појаве варирају у простору. (...) А управо то треће, дијалекатски атласи, треба да крунише целокупан посао и да му да ону неопходну географску перспективу иза које се назиру и историјска кретања. Савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (Ивић 1990: 209–210). Израда језичких атласа резултат је редакцијског решавања бројних мериторних и техничких питања, потом консултативног разрешавања многих стручних недоумица, те пре свега – резултат колективног прегнућа, гледано и на плану садашњости и на плану прошлости.

Међутим, јединство различитости увек подразумева и могуће проблеме различитих врста, па је тако мешање политике у лингвистичке послове довело, између осталог, до тога да румунски материјал изостане приликом израде *Ойшїекарїаїшског дијалектїолошког аїтласа*, а да се Бугарска, због непризнавања македонског језика, повуче из рада на сва три помињана међународна лингвогеографска пројекта. Очигледна је штета која је настала и по међународне научне пројекте и по саме заједнице које су се из таквих послова искључиле. Када је пак реч о настајању нових држава и проглашавања нових језика на тлу бивше Југославије, најједноставније и најкраће речено у вези са делањем на пољу лингвистичке географије јесте следеће: картографишу се дијалекатске, а не социолингвистичке датости. Ипак, мора се рећи да је било покушаја да се аспекти осматрања замене, но засад су они остали без успеха. Уосталом, не треба заборавити да је овде реч о вишедеценијским међународним научним пројектима, чији се резултати рада већ поодавно публикују, па би било упутно држати се израније утврђених принципа, оних који су постављени у темеље ових послова, и то од стране најзначајнијих имена индоевропеистике и славистике.

На крају би требало рећи и неколико речи о перспективама или могућим правцима даљег рада на плану лингвистичке географије у

Србији. Прво. И постојеће лингвистичке атласе и лингвогеографски начин представљања дијалекатског материјала треба везати и за истраживања на двама плановима – балканолошком и етнолингвистичком (за шта модели већ постоје⁹). Друго. Треба подржати настојања да се израђују и творбене и синтаксичке (пробне) карте, где за ове прве може послужити и грађа која не пружа основ за израду лексичке карте (нпр. *йойиљак / зайиљак / иило*), док би израда ових друге врсте могла помоћи и у решавању неких питања историјске дијалектологије (нпр. развој средстава за исказивање посесивности у супстантивним конструкцијама). Треће. Српски дијалектолози данас ипак могу рећи да студијски програми акредитовани у последњих неколико година на државним универзитетима у Србији имају барем једну компаративну предност у односу на некадашње студије лингвистике, а то је чињеница да се на мастер и докторским студијама у свих пет универзитетских центара слуша Лингвистичка географија / Ареална лингвистика. Стога се, надамо се, може рачунати да ће нове генерације србиста / слависта знатније користити обимну и драгоцену грађу похрањену на страницама лингвистичких атласа за писање ауторских радова и монографских студија. Тако би се коначно прешло на нови, виши ниво рада када је реч о научној лингвистичкој карти, односно – прешло би се са *графичке реализације* на *ауторску интерпретацију*.

Цитирана литература

- БЛЕЛЕТИЋ, МАРТА. „Придеви са значењем ‘коврцав’ у српском језику (на грађи за *Ойијесловенски лингвистички атлас*)“. *Јужнословенски филолог* LXXII/3–4 (2016): стр. 93–110.
- БОГДАНОВИЋ, НЕДЕЉКО. *Изоглосе југоисточне Србије*. Ниш: Просвета, 1992.
- БОРОДИНА, М. А. „Лингвистическая география“. У *Теоретические проблемы советского языкознания*. Москва: Наука, 1968: стр. 106–125.
- БУКУМИРИЋ, МИЛЕТА. „Говори северне Метохије“. *Српски дијалектолошки зборник* L (2003): стр. 1–356.
- ВОПРОСНИК. *Вопросник общеславянского лингвистического атласа*. Москва: Институт русского языка Академии наук СССР, 1965.

⁹ Детаљније в. у Ивић 2002, као и, на пример, *Малый диалектологический атлас балканских языков. Лексическая программа*. Санкт-Петербург: Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, 1997.

- Ивић, Павле. „Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас“. *Наш језик* н. с. X/3–6 (1960): стр. 101–107.
- Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ / Приштина: Јединство, 1990.
- Ивић, Павле. „Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику“. У *Из историје српскохрватског језикама и дијалектима*, Изабрани огледи II, Ниш: Просвета, 1991а: стр. 75–108.
- Ивић, Павле. „Значај лингвистичке географије за упоредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима“. У *О словенским језицима и дијалектима*, Изабрани огледи I, Ниш: Просвета, 1991б: стр. 167–199.
- Ивић, Павле. „Рад на лингвистичкој географији у Југославији“. У *Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи III, Ниш: Просвета, 1991в: стр. 49–66.
- Ивић, Павле. „Балкански језички савез и лингвистичка географија“ (превод са немачког С. Милорадовић). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* књ. XLV (2002): стр. 7–12.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам“. *Српски дијалектолошки зборник XL* (1994): стр. 1–419.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови“. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): стр. 1–585.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Истраженост српских народних говора Косова и Метохије у оквиру пројеката лингвистичке географије“. *Јужнословенски филолог LX* (2004): стр. 125–134.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Лексема **korlǝ* и континуанти групе **tort* на словенској језичкој територији“. *Јужнословенски филолог LXIII* (2007): стр. 83–96.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Лингвистички атласи – ’централни инструмент’ савремене дијалектологије“. У *Теренска исцртавања – њојика сусрећа*, Зборник 27, Београд: Етнографски институт САНУ, 2012: стр. 141–151.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „*Ојшћесловенски лингвистички атлас* и учешће српских дијалектолога – ентузијазам не мањи од знања“. *Јужнословенски филолог LXIX* (2013): стр. 367–390.
- ОКДА. *Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск*, Скопје: Международная редакционная коллегия ОКДА, Совет Академии наук и искусств СФРЮ, Македонская академия наук и искусств, 1987.
- ПАВЛОВИЋ, Миљивој. „Дијалектолошки атлас и проблематика српскохрватског језика“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV* (1959): стр. 165–187.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): стр. 7–105.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Говори централне Шумадије“. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): стр. 1–555.

- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски језик у лингвистичким атласима“. *Славистиџика* књ. I (1997): стр. 116–120.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик“. У *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007: стр. 179–193.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе њризренско-џимочких говора у власотиначком крају*. Монографије Института за српски језик САНУ 5, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- ЋУПИЋ, Драго. „Ареали лексеме *Pinus silvestris* у словенским језицима“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистиџику* књ. XXXVI (1994): стр. 616–621.
- РЕТРОВИЋ, Dragoljub. „Srpskohrvatski jezik i Opštckarpatski dijalektološki atlas“. *Zbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica*, Ročník XXX (1980): str. 195–199 [separat, str. 69–72].
- <http://www.lingv.ro/ALE.html>
<http://www.slavatlas.org/publications.html>

София Р. Милорадович

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ В СЕРБИИ – ЯЗЫКОВЫЕ ЗАПИСИ И ИХ ПРОЧТЕНИЕ

Резюме

Огромное значение лингвогеографии заключается в составлении лингвистических атласов. Научная лингвистическая карта со всеми необходимыми сопутствующими элементами обеспечивает возможность отслеживания географического распределения языковых вариантов. В статье обосновывается значение лингвистических атласов «как центрального инструмента» современной диалектологии. Также представлены результаты исследований Межакадемического совета по диалектологическим атласам при САНУ (основанного в 1959 году под названием Югославский комитет по составлению диалектологических атласов), задачей которого была реализация трех международных проектов (*Европейский лингвистический атлас – АЛЕ*, *Общеславянский лингвистический атлас – ОЛА* и *Общекарпатский диалектологический атлас – ОКДА*) и национальный проект *Сербский диалектологический атлас (ранее Сербохорватский диалектологический атлас)*. Далее обращается внимание на то, что есть множество лингвистических карт, напечатанных в рамках авторских работ и монографических студий сербских лингвистов, которые свидетельствуют о деятельности, развивающейся на фоне наших больших задач в области лингвогеографии. В то же время указывается на важность лингвистических карт и на возможности их использования в различных отраслях науки.

Ключевые слова: лингвистическая география, Межакадемический совет диалектологических атласов при САНУ, лингвистические атласы АЛЕ, ОЛА, ОКДА

и СДА, лингвистическа карта, вопросник, сетка пунктова, интерпретација лингвогеографическог материјала.

Sofija R. Miloradović

LINGUISTIC GEOGRAPHY IN SERBIA – LINGUISTIC NOTES ON MAPS
AND THEIR READING

Summary

The creation of linguistic atlases is the highest achievement of linguogeography. A scientific linguistic map with all the necessary accompanying elements offers the possibility to trace the geographic distribution of an actual linguistic phenomenon. The text starts by pointing out the importance of linguistic atlases as the “central instrument” of contemporary dialectology. Subsequently, it presents the work of the Interacademic Committee for Dialectological Atlases (SASA), founded in 1959 as the Yugoslav Committee for Dialectological Atlases, spanning several decades and constituting the framework for the local activities of three international projects (*Atlas of the European Languages – ALE*, *The General Slavic Linguistic Atlas – OLA*, and *The General Carpathian Dialectological Atlas – OKDA*) and the national project named *The Serbian Dialectological Atlas – SDA* (earlier *The Serbo-Croatian Dialectological Atlas*). Further, the paper presents the existence of numerous linguistic maps in national publications, published within dialectological scientific papers and monographic studies and bearing witness to the work performed in the background of our major tasks in the linguogeographic field. The paper also indicates the importance of linguistic maps for various scientific disciplines and areas.

Keywords: linguistic geography, Interacademic Committee for Dialectological Atlases (SASA), ALE, OLA, OKDA and SDA linguistic atlases, linguistic map, questionnaire, network topology, interpretation of linguogeographic material.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 4. марта 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

ЈАСНА Б. ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

ЕТИМОЛОГИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ДАНАС

(уз осврт на јуче и поглед ка сутра)

Након осврта на допринос који су етимологији српског језика у периоду XIX–XX века дали страни и домаћи истраживачи, рад се бави прегледом савременог стања проучавања на пољу те дисциплине у српској средини, где су она последњих деценија везана углавном за Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ. Затим се, након приказа елемената етимолошке анализе пореде методологије израде два речника који се пишу у том Одсеку, једног типа тезауруса (ЕРСЈ) и другог приручног етимолошког речника (ПЕРСЈ), а на крају излажу актуелни проблеми и даје кратка пројекција будућег развоја српске етимологије и њена агенда.

Кључне речи: српски језик, етимологија, историјат, етимолошка лексикографија, етимолошки речник српског језика.

0. У горњем наслову, прецизности ради, стоји *етимологија српског језика*, а не *српска етимологија*, пошто је ова друга синтаagma двосмислена тј. може се схватити и као бављење етимологијом у Срба уопште – без обзира на то да ли му је предмет српски или неки други језици. Међутим, у даљем тексту се, економичности ради, користи синтаagma *српска етимологија* управо у смислу *етимологије*

* jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

** Чланак је резултат рада на пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Ово је прерађена и допуњена верзија предавања одржаног 4. априла 2016. у оквиру циклуса „Српска лингвистика данас“, организованог поводом обележавања 175 година од оснивања Друштва српске словесности као претече Српске академије наука и уметности.

српског језика. Прилог *данас* употребљен је у складу са препоруком организатора циклуса предавања, којим се обележава 175 година од оснивања Друштва српске словесности, да се осветле актуелни проблеми и резултати остварени током ове и претходне деценије.

0.1. Да је о овој теми, којим случајем, требало говорити поводом 150 година од оснивања претече данашње САНУ, о српској етимологији тада – пре само четврт века – једва да би имало шта да се каже. Наиме, стицајем (историјских) околности, сва значајнија достигнућа на пољу те гране науке о језику код нас остварена су током протеклих 20-ак година (управо у периоду који су организатори текућег циклуса и предложили да буде размотрен), а везују се за Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ.

0.2. Задржавајући тежиште излагања у задатом временском распону, односно описујући савремено стање развоја српске етимологије, нужно ћемо се усредсредити на Одсек (његов настанак, досадашње резултате и текуће послове, в. § 3. нн). Томе претходи осврт на историјат ранијих истраживања на пољу српске етимологије на страни и на домаћем терену (§ 1. и § 2), и сам уведен термилошко-методолошким напоменама тј. подсећањем на то шта је етимологија уопште (§ 0.3), као и на генетску и географску условљеност места етимологије српског језика (§ 0.4). Након поређења методологије израде два речника, ЕРСЈ и ПЕРСЈ (§ 4), на крају се даје осврт на проблеме и будуће задатке српске етимологије (§ 5).

0.3. Сама реч *етимологија* у првом делу има грчки придев ἔτιμος ‘прави, истински’ примењен на право, изворно значење неке речи. Као лингвистички термин она се употребљава у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу етимологија је тумачење порекла одређене речи и закључак који одатле произлази, па кажемо да „нека реч нема убедљиве етимологије“ или, на пример, да „реч *хиљада* има грчку етимологију“. Облик који лежи у основи, у овом случају грчко χιλιάδα, зове се *етимон*. То важи и за домаће речи: у именици *новац* етимон је придев *нов*. У ширем смислу, етимологија је лингвистичка дисциплина која се бави истраживањем порекла свих речи и облика једног језика или једне породице језика. За српски или српско-хрватски језик шири оквир етимолошких проучавања пружају други словенски језици и други балкански, а на дубокој компаративној равни, и индоевропски језици.

0.4. Како је српски језик изданак јужног огранка словенске гране великог стабла индоевропских језика, српска етимологија, зависно од случаја, није само уско српска (када се бави специфично нашим речима насталим након распада прасловенске језичке заједнице),

него и словенска (када проучава проблематику речи које имају и други словенски језици, сви или само неки од њих),¹ и најзад, разматрање и решавање дубљег порекла неких српских речи може имати значај и за наш пра-прајезик, праиндоевропски. Другим речима, српска етимологија је, када тумачи речи домаћег порекла, често истовремено словенска па чак и индоевропска. А када тумачи позајмљенице из суседних језика, она је неретко балканска.

1. Модерна научна етимологија поникла је у XIX веку у склопу компаративно-историјских истраживања европских односно индоевропских језика. Српска тј. српско-хрватска етимологија – као и етимологије осталих појединачних словенских језика – у почетку се развијала као интегрални део словенске, а преко ње и индоевропске етимологије.

1.1. Родоначелник модерне словенске етимологије, односно етимолошке лексикографије – као и многих других славистичких дисциплина – био је бечки Словенац Фран(ц) Миклошич (1813–1891). Тада владајући општесловенски приступ у етимолошким истраживањима огледа се у његовом етимолошком речнику словенских језика, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (MIKLOSICH 1886), затим још боље у скоро четврт века млађем Бернекером *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (BERNEKER 1908–1913).²

1.2. Даље је XX век видео низ етимолошких речника појединих словенских језика: руског, пољског, бугарског, чешког, српско-хрватског, словеначког, оба лужичкосрпска, белоруског, украјинског, старословенског. Овај редослед прати хронологију публикација првих речника дотичних језика (нпр. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ 1910–1914, BRÜCKNER 1927, МЛАДЕНОВ 1941, МАСНЕК 1968, СКОК 1971–1974, BEZLAJ 1977–2005, SCHUSTER-ŠEWIC 1978–1989, ЭСБМ 1978–, ЕСУМ 1982–, ESJS 1989–), док су 1974. године почела да излазе и два прасловенска речника, тзв. московски и краковски.³ Сви се они, а

¹ Оне могу бити у свим језицима наслеђене од заједничког претка, прасловенског језика, или су у неким од њих – чак можда у свима – развијене накнадно, па се сматрају општесловенским. За шири теоријски оквир в. нпр. МАЙНАММЕР 2014.

² Мимо ових речника, највећа скупина наших речи, такође заједно са словенским паралелама, обрађена је (не увек на данас задовољавајући начин) у серији чланака које је од 1874. у прашком часопису *Listy Filologické* објављивао Antonín Matzenauer.

³ Московски ЭССЯ у својих 40 томова стигао је до почетка слова *P-*, а краковски SP у осам томова до краја слова *G-* (у току је израда наредна два који ће доћи до слова *K-*). Нажалост, само до краја слова *B-* стигао је њихов визбаденски претходник (издаван 1963–1973), далеко најисцрпнији и најстудиознији упоредни (за-

нарочито прасловенски речници, у одређеној мери баве и речима српског језика словенског порекла. Многе од њих протумачене су у тематским монографијама са захватом у све словенске језике: нпр. о називима боја (HERNE 1954), о родбинској терминологији, о називима домаћих животиња, о занатској терминологији (ТРУБАЧЕВ 1959, 1960, 1966), о географској терминологији (ТОЛСТОЈ 1969) итд. Специфично српско-хрватски односно српски материјал предмет је студије Јозефа Шица о географској терминологији (SCHÜTZ 1957) као и Роберта Цета о старосрпским именским сложеницама (ZETT 1970). Осим тога, поједини страни слависти етимологисали су неке наше речи,⁴ углавном у својим домаћим часописима, а понекад и у београдским и новосадским гласилима.⁵

1.2.1. Етимолошко истраживање алоглотских елемената српске лексике такође има корене, као и многе изданке, у иностранству: родоначелник му је опет Миклошич, у монографији о различитим позајмљеницама у свим словенским језицима (MIKLOSICH 1867, Беч), као и у низу студија о турцизмима у језицима источне и југоисточне Европе (MIKLOSICH 1884, 1885, 1889, 1890). Даље у XX веку следе драгоцене монографије о различитим српско-хрватским позајмљеницама: о грецизмима (VASMER 1944), германизмима (STRIEDTER-TEMPS 1958; SCHNEEWEIS 1960), румунизмима (GĂMULESCU 1983), хунгаризмима (HADROVICS 1985).

1.2.2. Дакле, сви ови радови, настали и објављени у иностранству, допринели су етимологији српског језика – и служе јој – али се не могу убројати у резултате српске лингвистике на том пољу већ се уписује у научна достигнућа других нација. Осим тога, они су практично недоступни нашим истраживачима: већина библиотека их нема у оригиналу, а преводи не постоје.⁶

право етимолошки) речник словенских језика Садникове и Ајцетмилера (в. SADNIK/AITZETMÜLLER).

⁴ Нарочито је велик – и тешко доступан – корпус наших речи које Андре Вајан, захваљујући прецизној формалној анализи, по правилу исправно, тумачи у својој упоредној граматици словенских језика (VAILLANT 1950–1974).

⁵ Податке о томе шта су последњих деценија прошлог века код нас објављивали нпр. Франтишек Славски, Ерих Хемп, Вјеслав Бориш и др. садржи библиографија одговарајућих бројева часописа *Јужнословенски филолог*. Највећи појединачни страни извор наших етимологија, по правилу протумачених у оквиру одговарајућих словенских гнезда, јесте специјализовани руски часопис *Этимология* (Москва 1963–).

⁶ Редак изузетак је ŠIC 1993 (у преводу Александра Ломе), мада се и та верзија изузетно тешко налази чак и у библиотекама, јер је штампана у невреме, код издавача који је у међувремену угашен.

2. На домаћем терену било је много мање аутора и наслова посвећених етимологији. Наиме, у време процвата научне етимологије у већини европских земаља, српска лингвистика није стизала да се њоме бави,⁷ јер јој је приоритет било укидање диглосије и стандардизација језика на народној основи. Иако нема формалног оправдања да се у овај преглед уврсти Вук Караџић (иначе члан Друштва српске словесности од 1842. године), он се ипак може сматрати својеврсним претечом етимолошких истраживања већ самом чињеницом да је у првом издању *Српског рјечника* разврстао речи према пореклу на народне и књишке славенизме (које је имплицитно просудио као такве не уврстивши их у речник), а онда је међу народним речима звездицом обележио турцизме.⁸

2.1. Када би требало одредити почетке „етимолошких послова“⁹ у окриљу највише научне установе српског народа, почасно место припало би (колико нам је засад познато) једном рукописном попису страних речи који је 15. септембра 1854. године, непуних тринаест година по његовом оснивању, Друштву српске словесности предао Јосиф Веселић, његов „слободни члан“ (иначе професор биологије у Крагујевачкој гимназији). И дан-данас тај рукопис лежи у Архиву САНУ. Ова збирка речи не представља први корак на почетку једне традиције (што је могла да буде, али није никад употребљена¹⁰ на тај начин), већ само најстарије сведочанство о размишљању и делању у правцу откривања порекла речи српског језика – истина страних речи, али разнородних а не само турских (које су у то време биле, и дуго остале, у фокусу истраживача).

2.2. Даље на домаћем терену у етимолошку литературу, опет о позајмљеницама, може да се сврста¹¹ немали речник Ђорђа Попо-

⁷ У чувеном прогласу *Неговање језика српског* (Београд, 1888), Ст. Новаковић виšekратно истиче потребу састављања речника и граматике српског језика, а етимологију чак и не помиње.

⁸ Више о Вуковом посредном доприносу савременом српској етимологији, садржаном у речитости његових лапидарних примера употребе у *Рјечник* уврштених народних речи, в. Лома 2015: 90–93.

⁹ За контекст у коме је ову синтагму употребио Павле Ивић в. КИР 33.

¹⁰ Како није штампана, ова збирка није могла да буде укључена у Миклошичеву монографију о страним речима у словенским језицима из 1867.

¹¹ Миклошичеви речници би, због одсуства дискусије о наведним потврдама, по данашњим стандардима одговарали речнику страних речи, али пошто доносе упоредни материјал из свих словенских језика, сматрају се зачетком модерне словенске етимолошке лексикографије. Стога и друге лексичке збирке у којима је само дат страни предлогак уважавамо као претече етимолошких речника појединих језика.

вића *Турске и друге источанске речи у нашем језику – грађа за велики српски речник* објављен у овој кући, у 59. књизи *Гласника Српског ученог друштва* (Поповић 1884).

2.3. У међувремену се десио један немио случај са далекосежним последицама: Ђура Даничић, најзначајнији српски филолог тога доба, своју невероватно плодну активност изместио је из Београда – на нашу велику штету. Повод је било неразумевање Друштва српске словесности за предлог да се штампа његов тротомни *Рјечник из књижевних ствари српских*.¹² После тога је Даничић напустио Друштво, завршио речник и одштампао га (1864. године) о трошку Јулије Хуњади. Пошто му је 1865. доведена у питање и професура на Великој школи, он 1866. прелази у Загреб, на место првог секретара управо основане Југославенске академије.¹³ *Рјечник* је убрзо постао књижевна реткост (исто се догодило и са његовим репринтом сто година касније) и до дан-данас остао незамењена и незамењива ризница примера старосрпске писмености (о чему је надахнуто сведочио Стојан Новаковић, в. Даничић 3: 640–641). Наша је срамота што то дело већ век и по чека на друго издање, које би било допуњено грађом из накнадно издатих рукописа. То је последица упорног несхватања значаја историјских речника, као и дијакроније уопште, у нашој средини.

2.3.1. Преласком водећег српског филолога Ђуре Даничића из Београда у Загреб, тај град постаје – и задуго остаје – средиште етимолошких истраживања нашег језика. Ту је 1877. објављено Даничићево пионирско дело *Коријени с ријечима од њих иосталијем у хрвајском или српском језику* – истина, већ у доба свога настанка застарело у односу на тадашње стање индоевропске компаративне лингвистике.

2.3.2. Даничић је 1880. у Загребу започео *Рјечник хрвајскога или српскога језика* у издању Југославенске академије (знаности и умјетности), такозвани RЈAZU (у почетку познат као „Академијин рјечник“). Тај речник је писан готово цело једно столеће, да би био завршен са 23. томом, 1976. године. У основи је то описни историјски речник максималног хронолошког опсега, од XII до XIX тј. XX

¹² „... је ли вредно да друштво издаје речник од старог језика кад још нема довољних речника ни од садашњег“ – чуло се на седници Друштва српске словесности од 19. октобра 1861. године – мада је било и више гласова у прилог издавања *Рјечника*.

¹³ Уп. Поговор Ђорђа Трифуновића, Даничић 3: 634 нн.

века,¹⁴ али садржи и етимолошке напомене. Оне су биле знатно више од пуких етимолошких назнака,¹⁵ јер се ту за домаћу лексику, осим компаративног материјала, дају и коментари и дискусија¹⁶ а за страну (углавном) само алоглотски предложак.¹⁷

2.4. Са завршетком рада на RJAZU приближно коинцидира појава првог етимолошког речника српско-хрватског језика, такође у Загребу. Тамошњи истакнути лингвиста, по основној вокацији романиста, Петар Скок, саставио је *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ERHSJ), један од најобимнијих и за своје време по најбољих речника једног словенског језика. Али то „његово време“ нису биле седамдесете године XX века, када је речник објављен (1971–1974),¹⁸ већ фактички средина XX века – јер је Скок умро 1956. Треба истаћи чињеницу да је то деценијама био једини етимолошки речник српског језика (који је и дан-данас, упркос застарелости и ограниченог захвата, главни ослонац у раду на српској етимологији).¹⁹ Иако првенац у својој врсти, Скоков ERHSJ је имао значајан ослонац у поменутиим етимолошким напоменама у RJAZU.

¹⁴ Одређење „хрватског или српског“ тј. „српског или хрватског“ језика, односи се на целокупно штокавско наречје српско-хрватског језика. Тоталном ексцерпцијом обухваћена је историјска грађа од српскословенских писаца и старосрпских докумената, дубровачке књижевности, босанских фрањевачких писаца те хрватских лексикографа XVII–XVIII века и српских писаца XVIII–XIX века, затим Вуков *Српски рјечник* и све врсте народних умотворина које је објавио Вук (али и други сакупљачи), као и савремене (XIX век!) збирке речи са терена од Лике и Далмације до Поморавља.

¹⁵ Ово нарочито важи за првих 8 томова које су уредили Ћ. Даничић, П. Будмани и Т. Маретић.

¹⁶ Само у I тому они се ослањају на већ тада превазиђене и данас неупотребљиве Даничићеве *Корјене* (в. горе), иначе касније налазимо узорне мале чланке, нпр. s.v. *kila*: „stsl. **kyla*, češ. *kýla*, rus. *кила*, р. *kila*, па и lit. *kuila*, *kula*. Nejasna postanja, up. sksrt. *kūla* ‘„nizbrdica“’, gr. κήλη, κάλη. Nije iz grčkog, kako se razumije po vokalu, a ne zna se ni jeli srodno“ (RJAZU 4/1897: 951, уредник Перо Будмани).

¹⁷ Нпр. „*begenisati* od tur. *begenmek*“, или опширније: „*celer* od njem. *sellerie* / *zeller*, fr. *céleri*, ital. *sellaro*, *seleno*, sve od gr. *sélinon* (RJAZU 1/1880: 224, 767, уредник Ђуро Даничић).

¹⁸ Ваља напоменути да су оваквих речника други језици тада, или нешто касније, имали већ по неколико, по правилу у више генерација. У „срећнијим“ народима сваки нараштај има речник који је огледало развоја етимолошке мисли тог доба, нпр. код Пољака је то био BRÜCKNER 1928, затим Sławski 1952–1982, потом Boguś 2005 – да поменемо само најзначајније ауторе.

¹⁹ Својеврсне допуне Скоковом речнику чине *Jadranske etimologije* (VINJA 1998–2016), које се нас тичу само у ограниченој мери, због ареала који покривају и тематике којом се баве.

2.5. Дакле, Даничићев прелазак у Загреб уродио је у следећих стотинак година не само историјским (RJAZU), него посредно и етимолошким речником српско-хрватског језика (ERHSJ). У српској средини, коју је због њеног неразумевања према таквим пословима напустио, за све то време није било ширег и дубљег бављења етимологијом.

2.6. Током XX века, до пред сам његов крај, српска лингвистика се етимологијом бавила несистематски и неинституционално, тек спорадично, залагањем појединаца различитих профила (Милан Решетер, Хенрик Барић, Милан Будимир, Иван Поповић, Велимир Михајловић) који су у домаћим часописима објављивали радове,²⁰ по правилу са фокусом на алоглотску проблематику,²¹ укључујући и балканолошку тематику.²² Обимом и заокруженошћу захвата издавају се студија Милана Тривунца о немачким позајмљеницама (1937), троделна серија чланака Ивана Поповића о новогрчким позајмљеницама (1953, 1955), Милана Адамовића о турцизмима (1969, 1970, 1976), Вање Станишића о албанизмима (1995). Тек последњих деценија XX века домаћи аутори издају тематске речнике (нпр. страних речи у предвуковском периоду, назива ветрова, рибарства, покућства – углавном под руководством новосадских лингвиста Велимира Михајловића и Гордане Вуковић) са етимолошким назнакама потенцијално корисним за етимолошки речник.²³ У Сарајеву је

²⁰ Некад белешке, чак и приказе, нпр. Хенрик Барић поводом Елезовићевог речника (в. следећу напомену) у часопису *Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор* 15/1–2, Београд 1935, 270–290.

²¹ Глиша Елезовић је у *Речнику косовско-меџохиског дијалекта* (= *Српски дијалектолошки зборник* IV и VI, Београд 1932, 1935) давао само оријенталне (турске, персијске, арапске) етимологије.

²² У складу са такв актуелним трендовима, у нашој средини расте свест о балканском контексту постојања и развоја српског језика. Само пар година након појаве књиге која је обележила почетак модерне балканологије (Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930), при Балканолошком институту у Београду, Милан Будимир и Петар Скок покрећу часопис *Revue internationale des Études balkaniques* (изашло је свега шест бројева, 1935–1938!). Ту међу етимолошким радовима неколико страних аутора преовлађује интересовање за речи из других језика, али има и оних који се тичу наше лексике (в. Сикимић 1999–2000: 37–39).

²³ И неке дијалекатске студије објављивање у *Српском дијалектолошком зборнику* пропраћене су глосарима стране лексике, али без оригиналних доприноса (за разлику од некадашњег Елезовићевог, уп. нап. 21). Целину за себе чине речници романизма у Боки који на синхронном нивоу идентификују те позајмљенице и њихове стране предлошке (Васо Томановић, Срђан Мусић, Весна Липовац-Радуловић) али то је ипак од периферног значаја, географски и тематски.

почев од 1965. штампано неколико издања речника *Турцизми у српскохрватском језику* А. Шкаљића,²⁴ што такође спада у овај временски оквир.

2.7. Може се рећи да је српској етимологији требало више од сто година (од 1867. до 1983.) да из Беча – преко Хајделберга, Варшаве, Москве, Прага, Берлина, Келна (в. § 1.1. до 1.2.2) и Загреба (в. § 2.4) – напokon „дође кући“. Наиме, 1. априла 1983. године основан је Етимолошки одсек при Институту за српски (тада српско-хрватски) језик, а на старању Одбора за етимолошки речник при Одељењу за језик и књижевност САНУ. То се догодило захваљујући дубоком уверењу једног дијалектолога и историчара језика, академика Павла Ивића, да су етимолошке студије оно што српском народу, и науци о његовом језику, акутно недостаје како би се заокружило истинско познавање српског језика и тумачење његове историје. Срећом, а пре свега вишегодишњим залагањем и уз невероватну упорност, он је успео да у Београду напokon заметне систематско и институционално проучавање српске етимологије: „Малобројни српски етимолози из прошлости одавно су покојници и ми се налазимо пред задатком да попунимо празнину и утемељимо континуитет етимолошких студија у нашој средини“, истакао је у једном од многих дописа упућених надлежнима (в. КИР 16, нап. 11). О невероватним препрекама са којима се професор Ивић суочавао у својој борби може се сазнати из зборника *Ка изворима речи* који је 2013. године, поводом три деценије постојања Одсека, приредила Марта Бјелетић.²⁵

3. Након прегледа историјата етимолошких истраживања српског језика треба приказати шта се данас – у новије време – ради на етимологији српског језика односно на пољу српске етимологије, пре свега у нашој средини. Сам догађај успешног оснивања Етимолошког одсека (1983) није могао поништити чињеницу да је српска

²⁴ Овај правник је прво, шапирографисано издање под насловом *Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине* објавио још 1957. године. Сам Скок Шкаљићево дело није доживео, али приређивачи његовог речника уврстили су га у списак литературе ERHSJ.

²⁵ Ту је у неколико тематских целина сабрано 27 прилога актуелних сарадника и оснивача Одсека, проф. Ивића, претходно већ објављених на разним странама или изговорених у различитим приликама. Они се углавном не баве конкретним етимологијама већ се првенствено тичу историјата рада на етимолошком пројекту тј. на речницима који се у оквиру њега израђују, њиховог методолошког профилисања и теоријских принципа њихове структуре. Тим прилозима следи изабрана библиографија (дотад 327 јединица) свих сарадника који су икад били ангажовани на пројекту.

лингвистика са почетком институционалног и систематског рада на етимологији заkasнила за осталим Словенима (друге народе да и не помињемо) бар неколико деценија (за појединима и читав век). Током последњих деценија тај заостатак није превладан, али је барем осетно смањен. Чланови Одсека то постижу како сопственим истраживањима тако и праћењем, а затим уграђивањем у своје радове и речнике, и туђих доприноса – ретких домаћих аутора²⁶ и појединих страних етимолога.²⁷

Досадашња активност Одсека одвијала се у две основне фазе, које би се могле означити као формативна (1983–2003) и креативна (од 2003 до данас).

3.1. Одсек је основан у условима реалног одсуства континуиране традиције етимолошких истраживања у нас, затим недостатка образованог кадра због недовољне заступљености компаративно-историјске лингвистике у програмима основних и постдипломских студија, као и без одговарајуће логистике, поврх свега без библиотеке.

3.1.1. Затечено одсуство традиције превазилажено је тако што је она постепено стварана. Недостатак кадра превазиђен је тако што је професор Ивић налазио људе који су током студија имали какав-такав контакт са компаративистиком (нпр. на катедрама за класичну филологију, романистику, славистику, оријенталистику) те у

²⁶ Нарочито су драгоцене студије о историјској семантици из пера историчара језика Јасмине Грковић-Мејџор (2007, eadem 2013), као и компаративно оријентисани радови Вање Станишића, који је једно време и био спољни сарадник Етимолошког одсека (в. нпр. СЕД 393–402, даље и КИР 256, 259).

²⁷ Странци и даље дају одређени допринос етимологији српског језика (в. § 1.2.), ретко у истраживањима фокусираним на српску лексику, већ по правилу у оквиру својих ширих славистичких и/ли индоевропеистичких проучавања – у мери у којој се она дотичу и српских етимологија. Штавише, једна од кључних активности на почетку систематског бављења српском етимологијом било је праћење етимолошке продукције на страни. Осим прилога у периодичним издањима (нарочито у московском специјализованом часопису *Этимология*), ту спадају и новији лексикографски извори, славистички (нпр. ESJS, DERKSEN) и индоевропеистички (нпр. LIV, NIL) који у оквиру својих исцрпних регистара садрже и сектор посвећен српско-хрватском језику. За нас су нарочито релевантни радови хрватских етимолога (нпр. Војмир Виња, Ранко Матасовић) а затим и словеначких (нпр. Марко Сној, Метка Фурлан, Аленка Шивиц-Дулар), бугарских (нпр. Тодор Тодоров, Љиљана Тодорова, Марија Рачева, Христина Дејкова), руских (нпр. О. Н. Трубачов, В. Н. Топоров, С. М. Толстој, Ж. Ж. Варбот, Л. В. Куркина, И. П. Петљова), пољских (Вјеслав Бориш, Станислав Стаховски), чешких (нпр. Илона Јанишкова, Хелена Карликова, Вит Бочек, Јана Вилнов-Комаркова). Неки од њих су сербкокрлатисти по основном образовању.

старту знали више језика, и били спремни и способни да овладају и још неким. Затим су се они постепено образовали, кроз менторски рад са Професором као и краћим студијским боравцима у центрима словенске етимологије на страни (Љубљана, Краков, Софија, Брно), али првенствено аутодидактички: личним залагањем појединаца и њиховом тесном сарадњом на заједничком послу, узајамним обучавањем којим су освојена знања и искуства размењивана, преношена и богаћена. Обука је подразумевала и упућивање у српску дијалектологију и историју језика, а све то кроз праксу писања радова инспирисаних ишчитавањем и фокусираном ексцерпцијом РСАНУ и дијалекатских речника; тако откриване проблеме сарадници су затим обрађивали у својим магистарским и докторским тезама, рађеним на Филолошком и Филозофском факултету у Београду, али увек уз менторску и сваковрсну колегијалну помоћ осталих чланова Одсека.

3.1.2. Истовремено је формирана и библиотека од приручника, енциклопедија, речника, часописа, сепарата: на полицама Одсека се 2016. налази око 9.000 наслова, у електронском облику има их око 1.500, сепарата је близу 3.000. Тај фонд је постепено попуњаван: ређе куповином, чешће разменом и поклонима, а понајвише копирањем и корицењем, у земљи и иностранству, што је однело много времена и енергије; данас се библиотека шири набавком електронских издања. И све се то одвија без библиотекара.

3.1.3. До краја формативне фазе језгро колектива је стекло потребну научну компетентност. Испит зрелости положен је 1998. године, издавањем *Огледне свеске* која, уз детаљан програмски увод, садржи 135 одредница из пера Павла Ивића и још петоро сарадника који су тада чинили читав тим (А. Лома, Ј. Влајић-Поповић, Б. Сикимић, М. Бјелетић, С. Петровић).

3.1.4. Упркос одсуству традиције, београдски етимолози стварају себи место у међународном окружењу. На 12. међународном конгресу слависта у Кракову 1998. године иницирали су организовање првог округлог стола о етимолошкој лексикографији, на којем су представили *Огледну свеску*. Тада је Београд уцртан на мапу словенске етимологије, а етимолошки округли столови постали су традиција на славистичким конгресима.

3.1.5. До краја формативне фазе напokon се окончало осипање људи: четворо их је отишло са пројекта (од тога троје у иностранство); професор Ивић је умро 19. 9. 1999. године. Кормило тада преузима најстарији, најискуснији и најкомпетентнији сарадник, тада професор Филозофског факултета у Београду а данас и академик САНУ, Александар Лома.

3.2. Затим је 2003. године, са изласком Прве свеске *Етимолошког речника српског језика* (ЕРСЈ) као каменом међашем, наступила креативна фаза, коју одликује више различитих резултата.

3.2.1. Издате су три свеске речника: 2003, 2006, 2008 (обима 257, 289 и 365 страница – укупно преко 900, са више од 2000 одредница, до половине слова *Б-*).

3.2.2. Септембра 2006. године Одсек је, у име Института за српски језик и САНУ, организовао међународну конференцију „Словенска етимологија данас“ са 37 учесника из 13 земаља. Те године је то био најважнији скуп из области словенске етимологије.

3.2.3. Објављена су и два зборника радова: 2007. године *Словенска етимологија данас* (са истоимене конференције одржане претходне године, в. § 3.2.2) и 2013. године *Ка изворима речи* (поводом 30 година од оснивања Одсека, в. § 2.7, нап. 25).

3.3. Наставља се стручно јачање Одсека тако што се постиже кадровска стабилизација и релативна хомогенизација: стекла се критична маса знања и сазреле су способности за процењивање и решавање проблема, губи се разлика између првобитног образовања и актуелних компетенција – сви су постали српски (и словенски) етимолози. Средња генерација стиче научна звања; после тога интензивира рад на ЕРСЈ. Млађи се укључују на пројекат ЕРСЈ, пишу радове, завршавају докторске студије и припремају тезе (једна је недавно одбрањена).

3.4. Старија генерација 2010. започиње краћи, *Приручни етимолошки речник српског језика* (ПЕРСЈ) планираног обима око 8.000 речи основног лексичког фонда. Померање тежишта са првобитно замишљеног популарног ка нужно научног профила ПЕРСЈ показало се корисним јер ће он тако послужити као „етимолошка инервација“ тј. костур будућих томова ЕРСЈ, за који ће ПЕРСЈ садржати спремна решења чворних проблема.

3.5. Стварају се предуслови за технолошко унапређење рада на оба речника, кроз обуку најмлађих сарадника за послове ретро-дигитализације (2014, 2015) и учешће у COST акцији за електронску лексикографију (2016). Први корак у правцу дигитализације рукописне грађе јесте постављање и уређивање портала за дигитализацију рукописног наслеђа www.prepis.org (доступан и у ћириличној верзији, www.prepis.org) на коме је дигитализована збирка речи из Призрена Димитрија Чемерицића.

3.6. Осим горепомнутих главних публикација, комплетан опус сарадника Одсека чини велики број наслова: до краја 2016. укупно

преко 500 јединица (оригиналних научних радова, приказа, хроника у више различитих домаћих и страних часописа), од тога, поред речника, још 8 монографија (4 од њих награђене су признањима Вукове задужбине и Славистичког друштва Србије), одбрањене тезе (6 магистарских и 9 докторских), које се стављају у функцију пројекта и свака на свој начин пружају допринос не само српској већ и словенској, балканској и индоевропској етимологији. Обједињени библиографски подаци закључно са 2013. годином налазе се у зборнику *Ка изворима речи* (в. КИР 239–260) и на сајту Института за српски језик САНУ ажурирани за сваког истраживача понаособ, а значајнији радови појединих аутора могу се наћи на сајтовима www.academia.edu, www.researchgate.net односно www.aleksandar-loma.com. Осим тога, на сајту САНУ налази се електронско издање зборника *Miklosichiana bicentennialia* (са више етимолошких прилога, www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Posebnaizdanja674.pdf) и монографије А. Ломе *Тојонимија Бањске хрисовуље* (www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Toponimija-1.pdf).

3.7. Овај последњи наслов доводи нас до посебне дисциплине стандардно нераскидиво повезане са етимолошким студијама, коју чине ономастичка проучавања – мада су она у нашој средини довољно развијена управо у аспекту дубинских промишљања порекла имена, а више усмерена, фактички ограничена, на инвентарисање и класификовање антропонимске и топонимске грађе. Ако се усредсредимо на задати период (ову и претходну деценију), велико достигнуће представља очување континуитета издавања часописа *Ономастолошки прилози* (основао га је и уређивао Павле Ивић, од 1979. до своје смрти 1999. године). Ауторски печат актуелног уредника Александра Ломе чине студиозни прикази значајних дела словенске ономастичке литературе и исцрпни осврти на (домаћа) издања историјске грађе. Недавно је покренута и нова серија монографских издања: међу досадашња три наслова (2010, 2013 [2015], 2016) други од њих, *Тојонимија Бањске хрисовуље* А. Ломе, веома је релевантан за српску и словенску етимологију.²⁸ Исти аутор је, у земљи и иностранству, објавио преко стотину наслова на тему ономастике – од низа прилога за Ваљевски календар до нарученог поглавља о српској антропонимији у специјалном немачком енциклопедијском издању (ЛомА 2007). Он је и члан редакције часописа *Вопросы ономастики* (Јекатеринбург, Русија) од 2012. године. Заједно са др Владимиром

²⁸ Управо тај аспект доприноса ове књиге нарочито је осветљен у Влађић-Поповић 2015.

Поломцем, он ове године започиње израду *Речника сѣтаросрѣских личних имена* у склопу делатности Одбора за ономастику САНУ.

3.8. Представа о успешности поменутих активности не исцрпљује се кроз наведене бројке, већ се допуњује бројним и разноврсним квалитативним показатељима.

3.8.1. Афирмацији српске етимологије у земљи и иностранству такође доприносе иступања на међународним научним скуповима, уређивање научних часописа и зборника радова; рецензирање иностраних пројеката. Чланови Одсека редовно учествују на великим славистичким и балканолошким конгресима, као и низу мањих, ексклузивних конференција славистичког, балканолошког и индоевропеистичког профила на које одлазе са позивом на име. Такође по позиву објављују прилоге у јубиларним зборницима и споменицама посвећеним истакнутим страним колегама као и домаћим лингвистима дијахроне оријентације.

3.8.2. Међународна активност укључује међуакадемијску размену (са Словеначком, Бугарском, Чешком, Аустријском, Саксонском академијом наука), сарадњу на међународним пројектима (билатерала са Словенцима током 2012–2013), као и чланства у радним телима: четири најстарија сарадника (А. Лома, Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић, С. Петровић) чланови су Комисије за етимологију при Међународном славистичком комитету; М. Бјелетић је члан Комисије за етнолингвистику при Међународном комитету слависта; А. Лома и М. Бјелетић су активни у морфонолошкој комисији капиталног свесловенског пројекта *Общеславянский лингвистический атлас* (ОЛА); А. Лома и С. Петровић су након смрти Павла Ивића укључени у редакцијски комитет свеевропског пројекта *Atlas linguarum Europae* (ALE) итд.

3.8.3. Чланови Одсека континуирано раде и на популаризацији етимологије, ономастике и сродних дисциплина: предавања у Петници, затим неколико пута на Филолошком факултету у Београду, Коларчевом народном универзитету, у Центру за промоцију науке, научном програму РТС-а; мултимедијална изложба „Призрен у речима – рукописна збирка речи Д. Чемерићића“ (октобар 2013) у Галерији науке и технике САНУ; написано је око 60 чланака за *Политиџикин Забавник*, неколико за *Језик данас*, научно-популарна књига *Речитије речи – од неба до земље* (2013).

3.8.4. У крајњем исходу, ауторски тим Етимолошког одсека профилисао се у оно што се назива „београдска етимолошка школа“. Тај резултат изгледа да се боље сагледава из даљине него из непосредног

окружења – радови српских етимолога познатији су и више цитирани у иностранству него у домаћој средини, иако чланке објављују и у нашим часописима и по позиву учествују на скуповима у земљи.

3.8.5. Истрајавајући у своме послу, овај колектив остаје у убеђењу да етимологија не постоји сама за себе него, због своје дијахроне природе, служи низу других дисциплина, лингвистичких и ванлингвистичких: а) описној лексикографији, нпр. у лучењу хомонима, препознавању скривених позајмљеница, идентификовању тачних страних предлогака²⁹; б) ареалној лингвистици (наши сарадници су ангажовани у међународним пројектима, ОЛА, АЛЕ); в) енциклопедистици; г) културној и етничкој историји; д) етнологији и антропологији. У преплитању са другим дисциплинама етимологија богата властити методолошки приступ, пружајући јединствен пример интердисциплинарности, која укључује правце лингвистичких истраживања као што су ономастика и етнолингвистика, али и друге хуманистичке, па и природне науке, нпр. зоологију и ботанику. Све то налази најбољи одраз на страницама речника које пише овај ауторски тим.³⁰

4. У наставку треба осмотрити те речнике мало подробније, имајући у виду и елементе етимолошке анализе (в. § 4.2.1–4.2.7).

4.1. Зашто оволико инсистирамо на етимолошким речницима? Зато што је етимологија грана науке о језику чији се резултати најбоље виде тек када се преточе у одреднице етимолошког речника.

4.1.1. Такав речник је сложена и вишеслојна грађевина. Њени темељи, у које улазе чланци, студије, тематске монографије (где су детаљно и опсежно проучени историјати појединих речи или породица речи, лексичко-семантичких група, тематских група речи) настају дуго и неприметно. Цигле од којих се она зида представљају речи из других лексикографских извора: описних речника, дијалекатских речника и историјских речника дотичног језика – као и њему сродних и суседних језика. Везивни материјал чине знање и умеће аутора. Они се пак састоје од историјских и компаративних увида у језичка и ванјезичка факта, остварених помоћу различитих дисциплина: историје језика, дијалектологије, творбе речи, акцентологије (како језика који је предмет истраживања, тако и других, сродних и/ли несродних), али и историје, етнологије, културне историје, археологије, географије, зоологије, ботанике.

²⁹ О томе исцрпније у Влашић-Поповић 2014.

³⁰ О овоме детаљније у Блетић / Влашић-Поповић 2008 (такође КИР 130–142).

4.1.2. Етимолошких речника, као и свих других, има више врста, а основне су две: они типа тезауруса исцрпно укључују и детаљно тумаче све речи једног језика, како стандардне тако и дијалекатске, а по правилу су вишетомни (одреднице се броје десетинама хиљада, према диктату грађе). Краћи, приручни етимолошки речници обично су ограничени на основни лексички фонд једног језика (7.000 / 8.000 / 9.000 речи пробраних по ауторском концепту) и по правилу са кратком дискусијом и минималним реферисањем на дијалектизме, а обично су једнотомни.

4.1.3. Идеалан је случај када се на основу речника типа тезауруса накнадно саставља приручни етимолошки речник. Али наше прилике такав луксуз нису дозволиле (в. § 2.7). У овом тренутку у Одсеку се паралелно, са фазним помаком од десетак година, пишу два речника, оба поменута типа: ЕРСЈ (в. § 3.2.1) и ПЕРСЈ (в. § 3.4). И то су два кључна и најактуелнија достигнућа српске етимологије, у које треба имати бар основни увид.

4.2. Узмимо за пример одреднице посвећене једној речи домаћег порекла, придеву *бео* – да бисмо видели како је он обрађен у оба речника. Претходно треба имати на уму све елементе етимолошке анализе који се узимају у обзир. Та анализа садржи и до 7 сегмената.³¹

4.2.1. ви сегмент анализе креће се на унутарјезичком плану. Начини се инвентар савремених облика речи, стандардних и дијалекатских (**1**):

бѐо, бѐла, бѐло adj. ‘albus (о материјама, коси, перју, предметима, животињама, биљкама)’ (Вук 1818; Вук; РСА), Војв. (РСГВ), јек. *бијел / био, бијела, бијело* (Вук 1818; Вук; РСА), такође *б(ј)ѐл, б(ј)ѐла, б(ј)ѐло* (РСА), *бијел, -ѐла, -ѐло*: Мдже бйт бијел ко чѐмйн, бијел ко мљѐко, бијел ко снйјег Дубровник (Бојанић/Тривунац), *биѐл, -а, -о* Стара ЦГ (Пешикан), *биѐл, биѐла, биѐло* Златибор (Миловановић), *бјѐл* (РСА); такође *бѐл* НП Вук, Скопска ЦГ, *бѐл* Призрен (Чемерикић), *бѐл* Каменица код Ниша (Јовановић В.), Јабланица (Жугић), Лесковац (Митровић), Пирот (Живковић), Свиница (Томић I), *бѐл, -а, -о* Велики Крчимир, Орашац (Марковић J. II), Тимок (Динић), *бѐја, -ла, -ло*: Смрт – беја образ НПосл Призрен (Чемерикић), ик. *био, била, било* (Вук); о материјама, коси, перју, предметима, животињама, биљкама (РСА), о грађевинама од камена беле или светле боје или бело окреченим: ~ *двори* НП, ~ *град* (в. **Београд**), ‘светао (у односу на околину)’: Па не иди путем бијелијем, ман’ ти хајде кроз гору зелену НП, ‘неисписан, празан’: Пиши, сине, лист књиге бијеле НП Вук, ‘сребрн (о новцу)’: Појићу те, Брђанине Ђемо, | Без бијеле паре и динара НП Вук, фиг. ‘чедан,

³¹ Овде се они илуструју избором примера из одреднице *бео*, која се налази у *Етимолошком речнику српског језика* (ЕРСЈ 3: 147–151).

невин, безгрешан; добар (обично уз *црн* као супротност): ни ђаво црн ни мајка му бијела Врчевић, ‘срећан’: овом црном и бијелом житку Новић (РСА); у стајаћим спојевима: *бели дан* (в. **белодан**), *бели град* (в. **Београд**), *бели мрс* (РСА), *бели свей* (в. **белисвет**), *бели смок*, *бели двори* НП, *бела земља* (РЈА), *бела недеља* ‘сиропусна’, *бела удовица*, *бела џигерица*, *беле њокаде*, *бело време* ‘бело прање код жена’, *бело месо*; у фитонимији: *бели бор*, *бели јасен*, *бели лук* (РСА).

4.2.2. Затим следе њене историјске потврде (2):

Стрп. **вѣль** ‘бео’, такође ‘сребрн (без позлате)’: **четири чаше вѣле** (Даничић), од средине XIV в. и **вель: Бели грохотъ** мтоп. Метохија (АрхПов 9б₄₂₆), од XV в. и: **внелъ, вилъ: сребра внела, двне [чаше] внеле, ладница вилнехъ срьбрьнехъ** (Даничић); 1351. **Бјела** место у Боки (id. s.v. **Вѣла**).

4.2.3. Онда се прелази на компаративни **словенски** план, навођењем паралела, у овом случају гласовних ликова истог придева, у другим словенским језицима (3):

старословенски **вѣль**, македонски *бел*, бугарски *бял*, словеначки *bél*, словачки *biely*, чешки *bilý*, горњолужички, доњолужички *běly*, пољски *biały*, староруски *бѣлыи*, руски *бѣлый*, украјински *білий*, белоруски *бѣлы*.

4.2.4. Тиме се долази до реконструкције **прасловенског** етимо-на (4): **bělъ*

4.2.5. Потом се силази на још дубљу раван поређења, индоевропску, путем паралела из других индоевропских језика (5):

Балтски језици: литавски *bālas* ‘бео’, летонски *bāls* ‘блед’, старопруски *ballo* ‘чело’.

Други индоевропски језици: грчки *φαλός* ‘бео’, јерменски *bal* ‘бледило’, албански *ballë* ‘чело’, стинд. *bhāla-* ‘светлуцање, чело’, велшки *bal* ‘белолик’, готски *bala(n)* ‘сјајан, сив (о коњу)’.

4.2.6. Даље се на основу свих тих паралела реконструише праиндоевропски етимон (6): **bhēlH-o-*.

4.2.7. Поређење може, осим генетских, обухватити и семантичке паралеле (7):

Праиндоевропско **k^uoito-* ‘бео’ > прасловенско **světъ* ‘светлост’ **bělъjъ světъ* ‘дневна светлост; све што Сунце обасјава, свет’.

4.3. Примењени на сваки од два речника који се тренутно израђују, ови принципи дају различите конкретне резултате.

4.3.1. Прво погледајмо одредницу у ПЕРСЈ који је, подсећамо, ограничен на стандардни српски језик (и за речи носиоце одредница и за поменуте изведенице):

бео *бѣла*, *бѣло*, јек. *бѣјел / бѣо*, *бијела*, *бијело* adj., *белѣна*, *бѣлац*, (*бѣлѣница*) *белѣница*, *бѣлија*, *бѣлика* ‘слој дрвета испод коре’, *белѣнце*, -а п., *белѣњак*, *бѣличасѣ* adj. dem., *белѣбрад*, *белѣѣиш* adj., *бѣлѣиш* (се) impf. intr., за-, о-, њо- pf., *бѣлишиш*

impf. tr. (*pŭbъe, ѿlаѿино*), из- рf., *-бeљѿваѿи* impf., *бeлило* n.; стeрп. **БѢЛЬ, БѢЛА, БѢЛО**. – Од псл. **běľь(jь)*, уп. стсл. **БѢЛЬ**, мак. *бел*, буг. *бял*, слн. *běl*, слч. *biely*, чеш. *bílý*, глуж., длуж. *běly*, пољ. *biały*, струс. *бѣлыи*, рус. *бeлый*, укр. *білий*, блр. *бeлы* | Псл. придев има паралеле у балтском, лит. *bālas* ‘бео’, лет. *bāls* ‘блед’, спрус. *ballo* ‘чело’ и у другим ие. језицима: гр. *φαλός* ‘бео’, јерм. *bal* ‘бледило’, алб. *ballë* ‘чело’, стинд. *bhāla-* ‘светлуцање, чело’, кимр. *bal* ‘белолик’, гот. *bala(n)* ‘сјајан, сив (о коњу)’ и изводи се од пие. **bhēlH-o-*. Већ у прасловенском имао је широк распон значења. Стари су спојени који означавају дневну светлост: *bēlī dai* < псл. **běľьjь dьнь*, **běľьjь svěťь* (одатле *обелодáниши*, *белосвeтѿскѿи*, уп. **СВѢТ, СВѢТАО**), затим белу, светлу боју у опису спољашњег изгледа људи (*бeлац* данас по боји коже, стeрп. **БѢЛЬЦЬ** ‘мирјанин’ у опозицији према **ЧРЬНЬЦЬ** ‘калуђер’, по боји одеће), животиња (коњ *бeлац*, куна *бeлица*), биљака (*бели лук*, *белогорица* ‘листопадна шума’ у опозицији према четинарској, *црногорици*), прехрамбених производа (уз *хлеб*, *месо*, у црквеном календару *бeла* или *сироѿусна недеља*, када је дозвољено јести *бели мрс*, тј. млечне производе), грађевина (као стајаћи придевак уз *црква*, *град* ‘тврђава’, *двори* у народним песмама, уп. још псл. топоним **Velъgordъ* > *Бедград*). Из ових основних значења заснованих на визуелном разликовању светлог од тамног, црног, развила су се и нека метафорична, нпр. ‘безопасан, благонаклон’ у покр. (еуфемистичном) називу *бeлe* за виле, вероватно и у зоониму *бeлoушкa* од **běľьjь ožь*, пре *‘неотровна’ него *‘светла змија’, за југ или исток као светлије стране света у топонимским паровима типа *Бeла река* : *Црна река* и називима ветрова (*б(ј)eлoјуг* ‘јужни ветар’, буг. *бял вятър* ‘исто’) итд. • ЕРСЈ 3: 147–151, Skok 1: 152–155; SP 1: 238; ЭССЯ 2: 79–81; ЭСБМ 1: 344; ESJS 61; Herne 104–106.

Напомињемо да је ово рукопис, још увек радна верзија (!): наслов је дат ЦРВЕНО, затим ЦРНИМ следе основни облици и изведенице, њих 14, затим иза црте долази прасловенски праоблик и паралеле из свих словенских језика. ПЛАВИ сегмент чини дискусија, која обично почиње индоевропским паралелама а онда се развија у различитим правцима (зависно од конкретног случаја), али највише се тиче семантике; евентуалне упућенице на друге одреднице су РУЖИЧАСТЕ. На крају стоји сумарна литература ЗЕЛЕНИМ фонтом. Видимо да је ту прва референца на ЕРСЈ 3: 147–151, где се одговарајућа одредница протеже на 4 стране!

4.3.2. Први део одреднице ЕРСЈ у свом „унутарјезичком“ сегменту (савремени дијалекатски облици, изведенице, историјске потврде) протеже се на преко две и по странице (наспрам 3 реда у ПЕРСЈ).

Сегмент који чине словенске паралеле и прасловенски етимон у обе варијанте је исти. Али анализа на дубљој, индоевропској равни далеко је опширнија у одредници ПЕРСЈ (плави део), што је у складу са концепцијама оба речника.

Док ПЕРСЈ у 20-ак редова, уз помињање 13 општепознатих изведеница (*белина*, *бeлац*, *бeлица*, *бeлија*, *бeлика*, *бeланце*, *бeлуѿшак*,

беличасӣ, белобрад, белоуӣ, белеӣ (се), белиӣ, белило) покрива цело етимолошко гнездо придева *бео*, у речнику типа тезауруса као што је ЕРСЈ, осим обимне основне одреднице на скоро 4 стране постоје још 62 (!) одреднице посвећене изведеницама придева *бео*:

белак¹, белак², белан, беланце, беласт, белаћ, белац, белаш, белети, белизна, белилја, белика, белило, белина, белисвет, белити, белица, беличаст, белка, белко, белобрад, белобрек, белов, беловина, †Беловита, белограв, белогрив, белогрл, белогуза, белодан, Белоиње, белојка, белокор, белолилк, беломине, беломуав, белоња, белоок, белосати, †Белослав, белост, белота, белотина, белоушка, белош, Белош, белуг, белужњав, белуља, белун, белут, Белуће, белуж, белце; белъ, белъа, белъевина, белъува; бео, Београд, беона/беоњача, Беочин (међу њима је и 7 ономастичких – само Београд се протеже на 3 стране). Оне заузимају чак 80 страница речника (в. ЕРСЈ 3: 76–156, мада се у том сегменту налази и неколико речи које не припадају овој лексичко-семантичкој породици).

4.3.3. Изложено поређење два речника открива једну, само наизглед парадоксалну, чињеницу – да је специфични научни допринос ПЕРСЈ, с обзиром на неизбежно постојање продубљене етимолошке анализе (на словенском, индоевропском или балканском плану, в. § 0.4) у свакој његовој одредници, заправо већи него што је то случај са тезаурусним ЕРСЈ, где таква анализа стоји само у одредницама посвећеним основним речима лексичко-семантичких породица. Са придевом *бео* то није случај, али са многим другим речима јесте (в. § 5.1.3).

5. Актуелни проблеми са којима се данас суочава српска етимологија већином су уско скопчани са њеним будућим задацима.

5.1. Ти проблеми су објективне природе и тичу се како стручних фактора тако и ванлингвистичких околности, везаних за друштвену и научну заједницу.

5.1.1. Проблем је то што се са све већим ослањањем на историјске потврде речи, све више сагледавају недостаци постојећих историјских речника, Даничићевог *Рјечника из књижевних сѣтари-на српских* и RJAZU, које у границама својих могућности ауторски тим покушава да надомести властитом ексцерпцијом извора.

5.1.2. Проблем је то што дијалекатска грађа за ЕРСЈ прогресивно нараста до границе несагледивости: број извора је са почетних 60 у Огледној свесци³² нарастао скоро 5 пута, до 239 у 2016. години!

³² Међу њима је било 11 чакавских и кајкавских извора (који се више не ексцерпирају систематски већ селективно), при чему је скоро половина од укупног броја била објављена 1983. и касније – дакле током свега 15 година протеклих између оснивања Одсека и издавања *Огледне свеске*.

Једини начин да се „савлада“ растуће обиље извора јесте дигитална дијалекатска лексикографска база, чија је израда у току.

5.1.3. Проблем је то што у раду на ПЕРСЈ продубљен приступ суочава његове ауторе са неочекивано великим бројем нерешених или недовољно разјашњених етимологија речи из основног лексичког фонда, што доприноси креативности и оригиналности ауторског рада али изискује знатно већи утрошак времена од првобитно замишљеног уобличавања мање-више готових решења (в. § 4.3.3).

5.1.4. Проблем је то што упркос свим напорима ауторског тима, досад није нађен одговарајући модалитет континуираног финансирања израде електронске базе дијалекатске лексике, која би суштински убрзала рад на ЕРСЈ.

5.1.5. Проблем је то што је укупни систем пројектног финансирања од стране ресорног министарства за науку посебно непогодан за дугорочне капиталне пројекте од националног и међународног значаја, какав је овај.

5.2. Будући задаци српске етимологије могу се поставити само условно.

5.2.1. Уколико наредни пројектни циклус пружи повољан, или бар колико-толико нормалан оквир за наставак етимолошких послова, може се планирати следеће:

- I) а) наставак рада на ЕРСЈ, као дугорочном капиталном пројекту;
 - б) наставак и завршетак рада на ПЕРСЈ;
- II) техничко и технолошко модернизовање рада на ЕРСЈ, које се огледа у писању речника у писању речника у дигиталном окружењу уз ослањање на електронске базе података: (1) српске дијалекатске лексике (на којем су чланови ауторског тима досад сами радили); (2) старосрпског језика (у складу са динамиком одвијања пројекта *Речник српског језика XII–XVIII века* започетог у Новом Саду); (3) на *Речник старосрпских личних имена* (в. § 3.7).
- III) даље образовно и стручно усавршавање свих сарадника, посебно оних млађих³³;
- IV) сређивање библиотеке Одсека уз стручну помоћ и даље попуњавање њених полица и дигиталних ресурса;

³³ Тренутно је ситуација таква да је један сарадник недавно докторирао, двоје управо завршавају своје докторске тезе, а један је започиње.

V) у даљој перспективи, пошто се комплетира ПЕРСЈ, на основу њега са истим инвентаром одредница треба направити концизан, популаран једнотомни ПЕРСЈ.³⁴

6. Овај преглед мора се завршити оптимистичном претпоставком да ће се у неком будућем пресеку, поводом неког другог јубилеја, већина наведених проблема бити разрешени и већина постављених циљеви остварени.

Цитирана лиџераџура

- АДАМОВИЋ, Милан. „Турске позајмице неосманског порекла“. *Наш језик* 17/5, 284–298, 1969.
- АДАМОВИЋ, Милан. „Неке османске етимологије“. *Анали Филолошког факултета* 10, 61–69, 1970.
- АДАМОВИЋ, Милан. „Турске позајмице неосманског порекла“. *Наш језик* 22/1–2, 24–34, 1976.
- БЈЕЛЕТИЋ, Марта / Влајић-Поповић, Јасна. „Екстралингвистички фактори у етимолошким истраживањима (на примеру *Етимолошког речника српског језика*)“, *ЗБМСС* 73, 2008, 57–70.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. *Речитије речи. Од неба до земље*. Београд : Завод за издавање уџбеника, 2013.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Етимологија у српским описним речницима“ у: *Савремена српска лексикографија у теорији и љракси*, Драгићевић, Рајна (ур.) Београд : Филолошки факултет, 2014, 93–112.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Лома, Александар. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд, САНУ, 2013, 386 стр. (= Библиотека Ономатолошких прилога / САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику ; 2)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 58/2, 2015, 245–253.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна / Марта БЈЕЛЕТИЋ. „Приручни етимолошки речник српског језика – допринос савременој етимологији“. Ристић, Стана / Ивана Лазич-Коњик / Ненад Ивановић (ур.) *Лексикологија и лексикографија у свејлу савремених љрисиџуа*. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016, 197–210.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Сџиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци / Нови Сад : Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, 2007.

³⁴ На основу њега ће убудуће моћи да се дају етимолошки коментари у описним речницима, с једне стране ослањајући се на традицију RЈAZU (в. § 2.3.2, нап. 15–17), а с друге имајући у виду да данас већина описних речника других језика садржи и тај сегмент лексикографске обраде. Осим тога, један такав приручник могао би да пружи допринос настави српског језика на разним нивоима, а исто тако и широј култури.

- ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци / Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАНИЧИЋ, Буро. *Рјечник из књижевних стјарина српских* 1–3, Биоград 1863–1864. (репринт Београд : Вук Караџић 1975).
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика* 1–, Ур. Александар Лома, Београд : САНУ / Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ЕСУМ: *Етимологичниј словник украјнској мови* 1–, Київ : Наукова думка, 1982–.
- КИР: *Ка изворима речи*. Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ. Бјелетић, Марта (прир.) Београд : Институт за српски језик САНУ, 2013.
- ЛОМА, Александар. *Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу стјаросрпског топонимског речника и бољем познавању ојшћесловенских именованих образаца*, Београд, САНУ, 2013, 386 стр. (= Библиотека Ономатолошких прилога / САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику ; 2). Доступно такође: www.sanu.ac.rs/Izdanja/EI/Izdanja/Toponimija-1.pdf (10.02.2017.)
- ЛОМА, Александар. „Од Светог Саве до Вука. Сведочанства српског језика“. У: *Вук Стефановић Караџић (1878–1864–2014)* (= Научни скупови Српске академије наука и уметности ; 156. Одељење језика и књижевности ; 27. Београд : САНУ, 2015, 87–96.
- МЛАДЕНОВЪ, Стефанъ. *Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ*, София : Христо Г. Данов, 1941.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. „Српска краљевска академија и неговање језика српског. Посланица Академији наука философских (прочитана на свечаном скупу академије, држаном 10 Септембра 1888 у славу стогодишњице Вука Стеф. Караџића.“ *Глас СКА* X, Београд 1888.
- ОС ЕРСЈ: *Огледна свеска*. Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, Београд : Институт за српски језик САНУ 1998. (= Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. 15).
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*. Ур. Александар Лома (у штампани)
- ПОПОВИЋ, Ђорђе. „Турске и друге источанске речи у нашем језику : грађа за велики српски речник“. *Гласник Српског ученог друштва* 59 (1884): 1–275.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Новогрчке и средњегрчке позајмице у савременом српскохрватском језику“, *Зборник радова С.А.Н.* XXVI, Византолошки институт, књ. 2, Београд 1953, 199–233.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Грчко-српске лингвистичке студије II. Грчке позајмице у савременом српскохрватском језику“, *Зборник радова С.А.Н.* XLIV, Византолошки институт, књ. 3, Београд 1955, 111–115; „Грчко-српске студије III. Проблем хронологије византиских и новогрчких позајмица у савременом српскохрватском језику“, *ibid.*, 117–157.
- ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А. Г. *Этимологический словарь русского языка* 1–2, Москва : Типография А. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914.

- СЕД: *Словенска еџимологија данас*. Зборник радова са истоимене конференције. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007.
- СИКИМИЋ, Биљана. „Лингвистика у часопису *Revue internationale des Études balkaniques* I–VI, Београд 1935–1938“. *Balkanica* XXX–XXXI, 1999–2000, 37–39.
- СТАНИШИЋ, Вања. *Српско-албански језички односи*. Београд : Балканолошки институт САНУ. Посебна издања 59, 1995.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Славјанска географическа терминологија. Семасиологическе етуди*. Москва : Издательство Академии наук, 1969.
- ТРИВУНАЦ, Милан. „Немачки утицаји у нашем језику“, *Сџирани ѓреглед* VII–VIII/1–4 (1937), Београд, 74–168.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *История терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва : Издательство Академии наук, 1959.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *Происхождение названий домашних животных в славянских языках*, Москва : Издательство Академии наук, 1960.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *Ремесленна терминологија в славјанских језицима*, Москва : Издательство Академии наук, 1966.
- ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–, Мінск : Навука і тэхніка, 1978–.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков* 1–, Москва : Наука, 1974–.
- BERNEKER, Erich. *Slavisches etymologisches Wörterbuch* I–II, *A–morъ*, Heidelberg : Carl Winter, 1908–1913.
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V, Ljubljana : SAZU, 1977–2005.
- BRÜCKNER, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- DANIČIĆ, Đuro. *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb : JAZU, 1877.
- DERKSEN, Rick. *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden / Boston : Brill, 2008.
- ERHSJ в. SKOK
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–, Praha : Academia, 1989–.
- GĂMULESCU, Dorin. *Influențe românești în limbile slave de sud* I, București : Editura Științifică și enciclopedică, 1983.
- HADROVICS, László. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985.
- HERNE, Gunnar. *Die slavischen Farbenbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung*. Uppsala : Almqvist & Wiksell, 1954.
- LIV = Helmut Rix et al. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, Wiesbaden : Dr Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- LOMA, Aleksandar. „Das serbische Personennamensystem“, A. Brendler / S. Brendler (Hrg.), *Die europäischen Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch*, Hamburg: Baar 2007, 669–687.

- MAČEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého (a slovenského)*. Praha : Academia, 21968 (1957).
- MATASOVIĆ, Ranko / Tijmen Pronk / Dubravka Ivšić / Dunja Brozović Rončević. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika 1, A–Nj*, Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- MAILHAMMER, Robert. „Etymology“ in: Bower, Claire / Bethwyn Evans (eds.) *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, London : Routledge 2014, 423–442.
- MIKLOSICH, Franz. „Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen“, *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-historische Classe. Fünfter Band, Wien : Kaiserlich-königlich Hof- und Staatsdruckerei, 1867, 73–140.
- MIKLOSICH, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien : Wilhelm Braumüller 1886.
- NIL = Dagmar Wodtke, Britta Irslinger, Carolin Schneider. *Nomina im indogermanischen Lexicon*. Heidelberg : Carl Winter, 2008.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb : JAZU, 1880–1976.
- SADNIK, Linda / AITZETMÜLLER, Rudolf. *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen 1–7, A–БЫВОЛЬ*, Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1963–1973.
- SCHÜTZ, Joseph. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*. Berlin : Akademie Verlag, 1957. (в. ŠIC 1994).
- SCHNEEWEIS, Edmund. *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin : Walter de Gruyter, 1960.
- SCHUSTER-ŠEWIC, Hinz. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache I–IV*, Bautzen : Domowina Verlag, 1978–1989.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb : JAZU, 1971–1974.
- SP: *Słownik prasłowiański 1–*, Wrocław, etc. : PAN, 1974–.
- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard. *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1958.
- ŠIC, Jozef. *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, preveo A. Loma, Gornji Milanovac: Dečje novine, Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Prosveta, 1994.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo : Svjetlost, 1965.
- VAILLANT, Andre. *Grammaire comparée des langues slaves I–IV*, Lyon / Paris : Klincksieck, 1950–1974.
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin : Akademie der Wissenschaften / Walter de Gruyter, 1944. (= Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jg. 1944, Phil.-hist. Klasse, Nr. 3).
- VINJA, Vojmir. *Jadranske etimologije I–IV*, Zagreb : HAZU 1998–2016.
- ZETT, Robert. *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*. Köln / Wien : Böhlau Verlag, 1970.

Јасна Б. Влаич-Попович

ЭТИМОЛОГИЈА СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА
(обзор прошлого и взгляд на будущее)

Резюме

Вслед за обсуждением вклада внесенным в развитие этимологии сербского языка сербскими и зарубежными исследователями на протяжении XIX и XX вв., в статье представлено современное положение исследований в этой области в сербской среде, в которой они в последние десятилетия связаны в основном с Этимологическим отделом Института сербского языка Сербской академии наук и искусств. Затем, после представления элементов этимологического анализа сопоставляются методологические приемы которые применяются в работе над двумя этимологическими словарями в этом Отделе, одним – типа тезауруса (ЕРСЈ) и другим – справочным (ПЕРСЈ). В конце представлен план развития сербской этимологии в будущем, а так же и ее агенда.

Ключевые слова: сербский язык, этимология, обзор развития, этимологическая лексикография, этимологический словарь сербского языка.

Jasna B. Vlajić-Popović

ETYMOLOGY OF THE SERBIAN LANGUAGE
(with a glance at the past and a look into the future)

Summary

After an introductory overview of previous achievements in the field, abroad and at home, during the 19th and 20th centuries, this paper deals with the present state of Serbian etymology (i.e. etymology of the Serbian language) among the Serbs which, for several decades now, has been closely related to the Etymological Department of the Serbian Language Institute of the Serbian Academy of Arts and Sciences. Following an explanation of elements of the etymological analysis, we offer a comparison of the methodologies applied in compiling the two dictionaries presently under development at the Department, a thesaurus-type *Etimološki rečnik srpskoga jezika* (ERSJ – *Etymological Dictionary of the Serbian Language*) and the abridged *Priručni etimološki rečnik srpskoga jezika* (PERSJ – *Concise Etymological Dictionary of the Serbian Language*). Finally, we present a preliminary projection of the future development of Serbian etymology with a suggested agenda.

Keywords: the Serbian language, etymology, history, etymological lexicography, etymological dictionary of the Serbian language.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 13. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СЛОБОДАН Ј. ПАВЛОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

СРПСКА ИСТОРИЈСКА ЛИНГВИСТИКА НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА**

У раду се даје преглед кључних теоријско-методолошких усмерења примењених у српским историјскојезичким истраживањима на почетку XXI столећа. Поред доминантног филолошког и(ли) структурнолингвистичког приступа, у последњој деценији јављају се и студије у којима су уз дескриптивне све чешћи и експланаторни садржаји првенствено типолошколингвистичке и когнитивнолингвистичке оријентације.

Кључне речи: историја српскога језика, филологија, структурална лингвистика, лингвистичка типологија, когнитивна лингвистика.

1. Увод. Изучавање српске језичке дијахроније отпочиње шездесетих година XIX столећа с публикавањем Даничићевог историјског *Рјечника из књижевних старина српских* (1863–1864), да би већ у наредној деценији србистичка историјскојезичка истраживања добила нов квалитет кроз познате Даничићеве студије *Историја облика српскога или хрвајскога језика до свршејка XVII вијека* (1874), *Основе српскога или хрвајскога језика* (1876), *Коријени с ријечима од њих иосијалијем у хрвајском или српском језику* (1877). Тиме је конституисана историја српскога језика као србистичка научна дисциплина која ће управо у наше време, средином друге деценије XXI века, прећи столеће и по континуираног постојања, делећи

* slobodan.pavlovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мање-више развојне теоријско-методолошке тенденције с осталим језички оријентисаним србистичким дисциплинама. Утемељена у теоријско-методолошким оквирима европских компаратиста (пре свега А. Шлајхера и А. Фика), у чијим је учењима Ђ. Даничић налазио своје инспирације (уп. П. Ивић 1991: 254–256), ова ће дисциплина кроз радове А. Белића добити младограматичарске теоријско-методолошке поставке (уп. Павловић 2016), да би је П. Ивић својим студијама – првенствено из историјске фонологије (1991: 5–157) – увео у структуралнолингвистичку научну парадигму.¹ Све ово време споменици српске писане заоставштине су предмет и србистичке филололозије, чије су граматографске оквице крајем XIX столећа поставили М. Решетар (1894, 1895) и Ђ. Ђорђевић (1896, 1898). Генеративна граматика није имала директног уплива у анализама српске језичке дијахроније – као ни синхроније, уосталом – тако да су српске историјскојезичке студије током друге половине XX столећа биле мање-више „изолативно” оријентисане на филолошку дескрипцију језичких споменика уз ређе експланаторне опсервације структуралног типа,² без посебног интересовања за сагледавањем језичких промена у макролингвистичком контексту. Истраживање српске језичке дијахроније током последњих деценија XX века заостаје у теоријско-методолошком, тематском и концептуално-терминолошком смислу за одговарајућим истраживањима савременог српског језика, у којима су све чешћи интердисциплинарни научни приступи, пре свега социolingвистичког, психolingвистичког, те прагмалингвистичког типа (уп. RADOVANOVIĆ 1989: 6–7). Чини се да управо с XXI столећем истраживања српске језичке дијахроније

¹ О младограматичарском, структуралистичком и генеративистичком теоријско-методолошком приступу историјскојезичким променама на фонолошком и морфолошком нивоу детаљно говори Љ. Суботић (2002).

² Разматрајући однос теоријско-методолошких парадигми у проучавању савременог српског језика током друге половине XX столећа М. Радовановић (1989: 6) истиче: „The sixties did not, however, bring with them a possible ‘opening’ toward the then, in world proportions, already prestigious generative linguistics (in any of its more or less syntactically, semantically or even pragmatically founded versions), primarily because of the many [...] unfinished tasks of a descriptive nature. Namely, in these tasks, the traditional philological approach had already been replaced, during the transition from the fifties to the sixties, by the structural approach to the study of linguistic phenomena [...] so that a devotion to the predominantly explanatory and theoretical focuses of generative linguistics lacked in Yugoslav conditions available professionals, time, available research facilities, financial and, naturally, institutional teaching potentials and training and even personal (individual or group) linguistic interest.”

улазе у период уравнотеженог научног интересовања за дескриптивне и експланаторне садржаје, за микролингвистичке и макролингвистичке опсервације, за анализе и синтезе, за емпирију и теорију и сл.³

2. Филолошки и СТРУКТУРАЛНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП ИСТОРИИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Од оснивања србистике као национално оријентисане хуманистичке научне дисциплине до почетка XXI века историјска проучавања српскога језика била су у теоријско-методолошком смислу доминантно филолошки детерминисана. У прицизирању овог научног приступа упутно је поћи од става М. Радовановића (1997: 84), који филолошко бављење језиком одређује као усредсређеност:

„пре на фиксирани језик него на језик схваћен као процес, као дејство, пре на статику него на динамику у њему, то јест – пре на стање него на догађање, пре на опис него на објашњење, пре на чињенице неголи на њихово тумачење, пре на последице него на њихове узроке, пре на појединости него на њихову укупност и системско устројство, [...] пре на варијације међу језицима него на универзалије у њима“.⁴

Такав је приступ српском историјскојезичком корпусу вероватно био и нужан будући да је у деценијама утемељивања и уздизања националне културе истраживање српских језичких појава служило „за откривање и очување знања о култури и појединачним њеним сегментима што се (писменим, па и усменим начином) језиком исказују” (RADOVANOVIĆ 1997: 84). С друге стране, за лингвистички постављену историју српскога језика, која би се – насупрот оној филолошкој – концентрисала на језичке процесе, дејства, динамику, догађање, универзалије, тумачење узрока и механизма увек је недостајало драгоцених филолошких факата, на основу којих би се могле извести научно релевантне лингвистичке систематизације.

Мада је ове две научне оријентације врло тешко разграничити,⁵ за потребе систематизовања научних знања о српској језичкој дија-

³ О експланаторности савремених српских историјскојезичких истраживања из општелингвистичког аспекта говори М. Радовановић (2015: 200–218).

⁴ На сличан начин о овој научној дихотомији М. Радовановић говори и у својој *Социолингвистици* (1986: 16), те за историју србистике може бити занимљиво да је он својим скаларним одређењима типа *пре X него Y* (и у спецификавању филологије) још осамдесетих година прошлога века најавио своју *Фази лингвистику* (2015), публиковану тридесетак година касније.

⁵ Недвосмислено раздвојити два скупа у фазичним односима (од којих се сваки спецификује формулацијом типа *пре X него Y*) није могуће, те не чуди што

хронији условном би се теоријско-методолошком вододелницом између филологије и лингвистике могла третирати фокусираност конкретног истраживања на *одређени језички споменик* (односно споменике истог типа) или пак на *одређену језичку појаву* (односно појаве). Уколико је, дакле, опис језичких појава у одређеном споменику средство позиционирања датог споменика у укупној српској писмености и култури, онда би се могло говорити о филолошком приступу. Из лингвистичке визуре пак језички се споменик користи само као средство (тј. извор) за разматрање одређене језичке појаве у дијахроном ходу српскога језика. Како србистика током претходних

дискусије о односу филологије и лингвистике трају готово два столећа с мањим или већим интензитетом. Док је прва генерација компаратиста (Боп, Раск, Грим и др.) – по налазима К. Кернера (1982: 406) – себе сматрала филолозима упркос свести да су им научна интересовања одступала од књижевно-језичке оријентације претходника, већ средином XIX столећа А. Шлајхер недвосмислено одваја филологију од лингвистике, приписујући првој статус дисциплине која посредством језика продире у духовност једне језичке заједнице, док се друга бави језиком као таквим. Филологија припада историји једног друштва, а лингвистика је део природне историје човека, или како Шлајхер каже (1850: 1): „Die Wissenschaft nämlich, welche zwar zunächst die Sprache zum Object hat, dieselbe aber doch vorzugsweise nur als Mittel betrachtet um durch sie in das geistige Wesen und Leben eines oder mehrerer Volksstämme einzudringen ist die Philologie und sie gehört wesentlich der Geschichte an. Ihr gegenüber steht die Linguistik, diese hat die Sprache als solche zum Object und sie hat direct mit dem geschichtlichen Leben der die Sprachen redenden Völker Nichts zu schaffen, sie bildet einen Theil der Naturgeschichte des Menschen“. Свега неколико деценија после Шлајхера, К. Бругман у свом приступном предавању за професора компаративне филологије на Универзитету у Фрајбургу не налази суштинску потребу за раздвајањем ових двеју дисциплина, које су – по њему – пре у комплементарном него у опозитном односу: „In der That hat denn auch noch niemand eine begriffliche Grenze zwischen Linguistik und Philologie zu ziehen gewusst, deren Unhaltbarkeit sich nicht leicht darthun liesse. [...] Nicht in den Sachen liegt eine Discrepanz, erst der Mensch, der einseitig urtheilende, trägt sie hinein“ (BRUGMANN 1885: 17). У време структурализма ова је дихотомија могла бити заштравана толико да Л. Блумфилд (1933: 512), управо супротно К. Бругману, истиче да је важно разликовати филологију и лингвистику, пошто је међу њима мало заједничког: „it is important to distinguish between *philology* (German *Philologie*, French *philologie*) and *linguistics* (German *Sprachwissenschaft*, French *linguistique*), since the two studies have little in common“. Стари приступ језику констатује чињенице, али не трага за узроцима, или не бар за узроцима системске природе, па у том контексту В. К. Журављов (2004: 23) каже: „Историческая грамматика хорошо разработала процедуру датировки языковых изменений. Это – Добросовестный Нотариус, фиксирующий даты рождения и смерти языковых фактов. [...] Причинность и взаимосвязь регистрируемых явлений остаются вне компетенцию Добросовестного Нотариуса“.

готово два века свог постојања још увек нема потпун попис и опис српске писане заоставштине,⁶ и на почетку XXI века у нашој историји језика честе су ортографске и(ли) граматографске историјско-језичке студије посвећене конкретном језичком споменику или групи просторно и(ли) временски повезаних споменика. У овим се филолошким описима језички споменик настоји локализовати у временском и просторном смислу, а с обзиром на хомогену диглосију – као константно својство српске културе све до XIX stoleћа – и у кодном (односно медијумском) смислу,⁷ а све то с мање или више наглашеном потребом попуњавања дијакхронијских, дијатопијских и функционалнокомуникацијских знања о језичкој ситуацији на различитим деловима српске језичке територије, у различитим периодима развоја српскога језика, те у различитим доменима језичке употребе.⁸

⁶ Српска култура и наука, на пример, још увек не располаже целовитим дипломатаром, као основом темељног лингвистичког тумачења конкретних језичких промена регистрованих у средњовековним повељама и писмима. Ваља у том смислу подсетити да је, на пример, дипломатар англо-саксонских повеља *Codex Diplomaticus Aevi Saxonici* објављен у шест томова још у првој половини XIX stoleћа (КЕМБЛЕ 1839–1848). Ипак, резултати вишедеценијског рада на овом пољу све су видљивији. Ради илустрације треба поменути покретање часописа *Сџари српски архив* (од 2002. године) и *Грађа о прошлости Босне* (од 2008. године), који –осим детаљне дипломатичке анализе одабраних српских средњовековних споменика – нуде издања споменика, преводе, али и квалитетне фотографске снимке. Сличан приступ, али с наглашеним филолошким приступом, одликује две монографије А. Младеновића: *Повеље кнеза Лазара* (2003) и *Повеље и писма десјоша Сједана* (2007). Осим тога, након готово педесетогодишњег рада публикована је и прва књига српског дипломатара (2011) – *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника: књига I (1186–1321)*. У времену убрзане дигитализације националних културних баштина посебну пажњу привлачи пројекат *Српски дигитални дипломатар (Дигитални дипломатар средњовековне Србије)*, покренут на Балканолошком институту САНУ 2007. године у циљу формирања електронске базе повеља и писам српских средњовековних владара, обласних господара и црквених великодостојника [<http://www.bisanu.rs/>].

⁷ Како каже М. Радовановић (1986: 63), „било који природни људски језик јесте код своје врсте”, па су у том смислу кодови и језици који су се – у складу с доменом употребе – допуњавали у контексту (старо)српске хомогене диглосије. Могао би се тај однос посматрати и као однос два медијума будући да је „језик [...] медијум помоћу којег човек изграђује и тумачи свет у којем живи, а уз то и основно средство интеракције и комуникације међу људским бићима и битан предуслов сваког човековог стваралаштва“ (БУГАРСКИ 2003 : 7).

⁸ Тиме филологија с добрим истраживачким циљем „да проучи језик као инструмент културе и осталих цивилизацијских домена, с крајњом намером да се, заправо, проуче одговарајући културни, односно цивилизацијски сегменти“ (РА-

Од истраживача се, дакле, очекује да проучавани спис, пре свега, лоцира у времену и простору. При одређивању периода у коме је спис настао филолог се може ослонити на до сада утврђену хронологију језичких промена, али такав приступ има методолошке мањкавости, будући да управо проучавани текст може донети научну новину и померити време почетка испољавања језичке иновације, као што, са друге стране, жива језичка појава својствена вернакулару који је био актуелан на простору где је споменик настао и у времену када је настао може изостати у проучаваном тексту због конзервативности писаног језика.⁹ Стога се филолог мора ослањати на научне чињенице које пружају *џалеографија*, *дијломаџика*, *џексџологија*,¹⁰ *филигранологија*, *сфрагисџика*, *еџиграфика* и сродне дисциплине, које се данас мање или више изучавају као помоћне историјске науке и које су, по правилу, изван формалног филолошког образовања. Није мањи проблем утврдити ни просторну припадност проучаваног споменика, будући да – како примећује П. Ивић (1998: 41) – „језик правних и пословних докумената тежи да се укалупи, избегавајући елементе разговорног стила или дијалектизме који би могли потицати од састављача списка или њихових

DOVANOVIĆ 1997: 85), пружа добру основу, али и допуну сосировски постављеној структуралној лингвистици, чији је *једини и џрави џредмеџ језик џосмаџран сам џо себи и сам за себе* (SAUSSUR 1959: 232). Таква је визура у складу с констатацијом П. Кипарског (1980: 409): „old-style pretheoretical cataloguing of uninterpreted observations as well as metatheoretical pleas and manifestoes have given way to systematic inquiry, reflecting considerable agreement on what the issues are and what sort of evidence is needed to settle them”.

⁹ Познато је да је и српкословенски језик као и српски језик писаних пословноправних аката имао имплицитну норму, те да је у том смислу био стандардизован посредством текстуалне, стилске (или жанровске) и прагматичке (или контекстуалне) норме (уп. RADOVANOVIĆ 1986: 186–187, Грковић-Мелџор 2007б: 251–254, Павловић 2013: 347–348). Све док се језичка иновација у комуникацији већински препознаје као језичка грешка, она не може имати системски карактер, па се у стари писани текст (био он доминантно српкословенски или доминантно српски) може унети искључиво омашком.

¹⁰ Текстологија се у овом контексту назива и критичком филологијом, будући да је усмерена на утврђивање аутентичности текста, његовог ауторства, те времена настанка. По речима С. А. Рејсера (1978: 4), „текстологија должна существовать как единая наука. Проблематика ее и основные понятия (автограф, список, черновик, беловик, копия, архетип, вариант и др.), общие методы и приемы (атрибуция, датировка, комментирование, конъектирование, изучение типичных ошибок копииста и др.) – все это позволяет говорить о науке, имеющей общую цель”.

писара“.¹¹ Ово својство писаног језика још више долази до изражаја у списима доминантно ствараним на српскословенском језику, будући да се он „већ у првој половини XIII столећа [...] стабилизује и пречишћава од наноса који су га сувише удаљавали од ћирилометодских извора“ (П. Ивић 1998: 38), чиме настаје мање-више стабилна српскословенска фонолошка и морфолошка норма (уп. Јерковић 1984), која ће важити све до његове смене рускословенским језиком у XVIII веку. Ту језичке црте вернакулара продиру као израз несигурности писара у погледу српскословенске кодне структуре, те се тек на основу ређих или чешћих огрешења о норму могу изводити закључци о месту и(ли) времену настанка споменика.

У филолошким се описима сваки језички споменик – осим временског и просторног позиционирања – категоризује, па у том контексту и тумачи на фазичној скали језичког континуума дефинисаног, с једне стране, српским народним језиком ограниченим (бар у првим вековима развоја писмености) на профану тематику и, с друге стране, црквенословенским, тј. српскословенским језиком везаним првенствено за сакралну тематику.¹² Чврстих граница међу овим

¹¹ Проблем повезивања језика конкретне повеље или писма са одговарајућим месним говором (готово у свим случајевима осим када је текст настајао у Дубровнику) П. Ивић (1990: 86) предочава кроз низ питања на које наука нема одговор: „Како на пример одредити чији се говор одражава у језику некога акта из владарске канцеларије? Је ли то говор самог владара, или логофета који је диктирао текст писару, или тога писара, или је то некакав коине дворске средине, или дијалекат места где је био тај двор, или интердијалекат области у којој се налази то место, или традиционални узус канцеларијског језика, или нека неухватљива мешавина свега тога?“.

¹² Овом се кодном дихотомијом донекле упрошћава стварни контекст развоја писмености на српском језичком простору. Обично се превиђа да је писање у српском средњем веку културолошки обележено, осим добро познатом диглосијом *српски народни* ~ *српскословенски језички идиом*, и српско-романским билингвизмом (*српски народни* ~ *лајтински/далмајски/венецијански италијански*), који је био доминантан у писаној традицији штокаваца католика, а чији су одједи кроз преписку *иноверних истјојезичника* продирали и у световну писменост православног Српства. Независно од тога да ли су имали српску етничку свест или не, штокавци су, као носиоци српског језика, припадали двама културним круговима: већински кругу *Slavia Orthodoxa* и мањински кругу *Slavia Romana*. Та су се два света на српском језичком простору преплитала и у културном и у језичком смислу, и то управо зато што је штокавштина, тј. *lingua serviana* (уп. П. Ивић 1991: 207–222) функционисала као „језички мост“ између двеју култура, упијајући утицаје и једне и друге. Тако су грчки језички елементи у српску писменост продирали посредством српскословенског језика, а романски посредством српског народног језика. И функционално везивање српског језика за профану тематику,

доменима и њима саображеним језичким изразима у култури обележеној хомогеном диглосијом, разуме се, нема – само су полови језичког континуума прототипични, па се пословно писмо (покладница, раздужница, захтевница, привилегија) пишу српским језиком, док се дела сакралне тематике преписују, прерађују или стварају на српскословенском језику.¹³ Конкретни текстови налазе се обичне негде између ових полова, те истраживачу предстоји да утврди које су језичке црте чешће, а које ређе, те да у том смислу процени да ли је анализирани споменик ближи српском или српскословенском језичком прототипу – апсолутна поклапања с прототипом ретка су, дакле, а примера прелазних текстова који су на периферији једног или другог језичког скупа је много (уп. РАДОВАНОВИЋ 2015). Стотинама се броје чак и споменици (пре свега манастирске даровнице) у којима се уводни и завршни део текста приклањају једном (српскословенском), а централни део текста другом (српском) језичком прототипу – чак су и појединачни споменици у језичком смислу фазични, располућени, ни у једном ни у другом, а опет и у једном и у другом систему.¹⁴ Ситуација се додатно компликује сменом српско-

а српскословенског за сакралну тематiku неупитно је само у првим вековима развоја писмености. Наиме, већ од XVI столећа појављују се дела сакралног садржаја писана српским народним језиком. Ради илустрације довољно је поменути да је српским језиком херцеговачког типа 1512. године штампан *Српски молићвеник* (РЕШЕТАР 1938), као што је српским језиком зетскога типа Андрија Змајевић, надбискуп барски и примас српски, у XVII столећу писао свој *Црквени љешојис* (Пижурица 1989).

¹³ Ваља имати у виду да је и сам српскословенски фазична језичка структура настала сучељавањем старословенског језика (канонских споменика) и српског језика пре његове интензивне дијалекатске диференцијације (до које долази углавном после XIII столећа). Измена старословенског језичког система у српскословенским текстовима углавном је праћена у домену фонологије и морфологије, а потом и у сфери синтаксе падежа (уп., на пример, ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 1993; СТОЈАНОВИЋ 2002; ДРАГИН 2007). Српскословенски језички идиом је кроз своје „нормативне филтере пропуштао” првенствено оно што аутоцензура писара није могла препознати као инојезичке елементе недостојне језику култа.

¹⁴ Историчарима језика као и историчарима уопште познато је да старосрпске даровнице као најсвечанији тип старосрпских повеља, којима дародавац (обично владар или властелин) поклања одређена материјална добра манастиру, имају трочлану текстуалну структуру (уп., на пример, СТАНОЈЕВИЋ 1933: 155–203; СОЛОВЈЕВ – МОШИН 1936: LXX–LXXI). Почетни или горњи део текста јесте *йройокол* у коме кључно место припада инвокацији, тј. призиву божјег имена, и аренги као моралној мотивацији дародавца који улази у комуникацију с Богом, разуме се, на српскословенском језику као језику култа (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 443–459). Завршни или доњи део текста јесте *есхайокол* у коме кључно ме-

словенског језика рускословенским у XVIII столећу, када се профил језичког споменика мора одређивати у односу на српски, руски, рускословенски, па и смењени српкословенски, чији елементи истрајавају до данас (уп. Младеновић 2008: 170–252).¹⁵ Текстови настали током прве половине XIX столећа – када у српској писмености преовлађују вернакуларске граматичке структуре (херцеговачко-крајишког и шумадијско-војвођанског типа) – позиционирају се на фазичном континууму између вуковских и антивуковских ортографских и језичких (пре свега лексичких) решења (уп. Младеновић 2008: 253–509). Али то је већ део историје српскога стандарда.

2.1. У процесу просторног, временског и кодног позиционирања конкретног споменика (или групе сродних споменика) филолошки описи најчешће полазе од ортографских, фонетских и морфолошких својстава проучаваног текста, и то управо зато што су најпотпуније проучени српски ортографских узуси (уп. Јерковић 1980, Ивић–Јерковић 1981), те хронологија гласовних (уп. П. Ивић 1991: 5–157, Белић 1999: 7–147) и обличких промена (уп. Даничић 1874, Белић 1999: 148–484). Поређењем датог текста с одговарајућим ортографским, фонолошким и морфолошким прототиповима конкретан споменик се категоризује дијатопијски (везивањем за одређено дијалекатско подручје), дијахронијски (везивањем за одређени временски период) и(ли) кодно (везивањем за српску или за српкословенску писменост, односно за одређену тачку између тих медијумских полова). У складу с таквим приступом, опис правописа, фонетике и морфологије кључне су одреднице у филолошким студијама *Ортографија и језик Бјелойољског четворојеванђеља (13/14. вијек)* (Стојановић 2002), *Језик Теодосијевог Жиџија светског Саве у ирејису монаха Марка из XIV века* (Драгин 2007), *Језик ѿовеља и ѿсама Српске десѿојовине* (Поломац 2016), *Језик Хиландарског медицинског кодекса* (Јовић 2011), *Језик Павла Пајића, босанског фрањевца из ирве ѿоловине XVII века* (Чигоја 2001).¹⁶

сто припада санкцији за прекршитеља, који се због потенцијалног греха препоручује врховном судији, разуме се, опет српкословенским језичким изразом. Средишњи део текста, односно *дисѿозиција* посвећен је опису човековог света – у њему се свакодневним језичким изразом, српским, односно старосрпским језиком као језиком свакодневне комуникације извештава о човеку и његовом окружењу, односно о човеку као делатељу и носителу најразличитијих профаних улога.

¹⁵ Тиме су створени услови за *ѿриглосије* и *квѿѿроглосије*, како примећује Љ. Суботић (2004: 175).

¹⁶ Слично су организовани и филолошки огледи: *Најомене о иравојису и језику у ѿовељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) манастиру Високи Дечани*

На овакву оријентацију филолошких описа српских језичких споменика значајно је утицао и структурализам као доминанта српске лингвистике у другој половини XX века, те у том смислу (директно или индиректно) и Сосиров став да је предмет лингвистике *језик ѿосмајран сам ѿо себи и сам за себе* (1959: 232). Специфични домени филолошког приступа старом тексту који се нису уклапали у овакво виђење науке о језику губе на значају у процесу научног „уподобљавања“ филологије лингвистици. Ортографски описи опстају – чини се – само захваљујући томе што су нужно средство за сагледавање фонолошке структуре језика конкретног списка.¹⁷ Палеографска анализа јавља се само по изузетку (уп. Стојановић 2002: 17–23) будући да нема „лингвистичку тежину“, мада је морфологија словних облика врло значајна компонента у хронолошком лоцирању споменика, па и у контексту сагледавања промена у писмености, као битном домену филолошких истраживања. Доминантну позицију у филолошким описима обично имају фонетске и морфолошке одлике језичких споменика. Неретко, сасвим у духу структуралне лингвистике, језичка анализа се помера на тумачење конкретне језичке појаве посматране у системском контексту (а не само у контексту споменика у коме је регистрована) – такве су, на пример, студије А. Младеновића о развоју генитива множине (2008: 102–138) или старосрпског везника *њь*, односно *на* (2008: 165–169). С друге стране, појачано научно интересовање за синтаксу старо-

(Поломац 2012), *О ѿвесѣи Никона Јерусалимца у Горичком зборнику* (Драгин 2013: 71–82), *О језику надгробне речи десѿоѿу Ђурђу Бранковићу* (Драгин 2013: 83–90), *Филолошке најомене уз ѿосланицу о језику ѱакона Григорија* (Драгин 2013: 91–101), *Најомене о ѿравоѿису и језику ѿовеље десѿоѿа Сѿефана манасѿиру Милешеви* (Поломац 2013), *О ѿравоѿису и језику двају акаѿа о хиландарским међама из средине XV века* (Поломац 2015) итд. Понекад се управо три кључне компоненте филолошких описа споменика разлажу у посебне огледе, као на пример: *О графији и ѿравоѿису ѿуѿоѿиса Андреја Пеѿковића из 1734. године* (Јовић 2016а), *Фонетске одлике ѿуѿоѿиса Андреја Пеѿковића из 1734. године* (Јовић 2013), *Морфолошке одлике рукоѿиса Поклоњеније гробу Господњу (1734) Андреја Пеѿковића* (Јовић 2016б). Опис правописа, фонетике и морфологије кључне су компоненте и филолошких студија посвећених анализи језика писаца XIX столећа, када стару кодну дихотомију *срѿски језик ~ црквенословенски језик* у потпуности смењује опозиција *вуковска ~ антишвуковска ѿравоѿисно-језичка решења* – уп. *Језик Јована Субоѿића* (Милановић 2014).

¹⁷ Битно је имати у виду да је аутор једне од кључних ортографских анализа старосрпских споменика (Ивић–Јерковић 1981) управо П. Ивић, који је и утемељивач српске структуралне фонологије, али и структуралне лингвистике у србици.

словенског језика током друге половине XX столећа (уп., на пример, VEŠERKA 1961, Курц 1963, Ходова 1971, VEŠERKA 1989, 1993, 1996) шири филолошке описе споменика писаних доминантно српскословенским језиком. Будући да се српскословенски текстови увек филолошки категоризују, двосмерним одмеравањем према старословенском језику и према српском вернакулару, нова сазнања о једном или другом језичком систему нужно су добијала свој одраз и у тим филолошким категоризацијама. Шири синтаксичка анализа српскословенских облика постаје сегментом филолошког приступа језичком споменику крајем XX столећа (Грковић-Мелџор 1993), да би значај синтаксичких описа растао почетком XXI века (уп. Стојановић 2002: 257–338, Драгин 2007: 131–312, Курешевећ 2014).¹⁸ Спорадично су домени филолошког приступа одређивани самом природом проучаваног споменика, те се анализа ширила на лексику и(ли) творбу речи као дискурсно релевантне одлике датог текста (уп. Чигоја 2001: 145–153, Стојановић 2002: 339–350, Јовић 2011: 233–242, Поломац 2016: 302–379, Милановић 2014: 321–353).

2.2. Померањем фокуса језичке анализе са конкретног споменика на одређену језичку појаву историја српског језика излази се из оквира класичне филологије средином XX века кроз синтаксичко-семантичке студије о промени значења српског инструментала (М. Ивић 1954), односно перфекта без помоћног глагола (Грицкат 1954), у којима се најављују елементи нових структуралнолингвистичких поставки.¹⁹ Синхрони структурални приступ појединим синтаксичким системима савременог српског језика (уп., на пример, М. Ивић 1953, 1955–1956, Пипер 1977–1978, RADOVANOVIĆ 1978, М. Ivić 1983: 207–214 и сл.) инспирише потребу системског сагледавања дијахроних промена у функционисању различитих синтаксичких јединица.

¹⁸ Значајни су у том смислу и појединачни огледи у целини посвећени синтакси: *Синтаксичке особине Теодосијевог Житија Пејтра Коршког* (Драгин 2013: 35–54), *Синтаксички грегизми у житијима Теодосија Хиландарца* (Драгин 2013: 55–70), *Синтаксичке одлике кулних списа посвећених кнезу Стефану Шћепановићу* (Драгин 2013: 137–162).

¹⁹ За студију о инструменталу П. Пипер (2008: 39) каже: „иако за *Значења српскохрватског инструментала* не можемо рећи да је то књига написана на структуралистичким основама, елементи таквог погледа на језик и начин његовог описа присутни су на различитим местима у књизи, а нарочито у њеном закључном делу, пре свега у томе што се на семантичке односе често гледа у светлу теорије бинарности”.

У том контексту настају структурално конципиране студије из историјске синтаксе: *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености* (ПАВЛОВИЋ 2006), *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (ПАВЛОВИЋ 2009), *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционално-стилски аспекти* (КУРЕШЕВИЋ 2014), *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у XIX веку* (АЏАНОВИЋ 2008), *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку* (БЈЕЛАКОВИЋ 2008).

Истраживачки корпус у монографијама *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености* (ПАВЛОВИЋ 2006) и *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (ПАВЛОВИЋ 2009) чини 680 аката пословноправне писмености која је негована по средњовековним српским канцеларијама Србије, Босне, Дубровника и Свете горе од краја XII до средине XV века, што отвара простор за разматрање дијатопијског и дијахронијског аспекта у развоју анализираних језичких појава. Избор корпуса дефинисан је чињеницом да је писана употреба старосрпскога језика у првим вековима његовог постојања ограничена управо на овај функционални стил, тј. на реторички домен јавне језичке комуникације. Будући да се ради о синтаксичко-семантичким студијама истраживања су ограничена а) формално на *падежне конструкције* и *зависне клаузе* као носиоце конкретних значења и б) семантички на значењске категорије исказане тим синтаксичким јединицама. Тако су падежне конструкције анализирани у оквиру развоја семантичких поља *субјектисности*, *темпоралности*, *квалификативности*, *каузалности*, *иницијалности*, *кондиционалности*, *концесивности*, *посесивности* и *спецификативности*, док се промене у хипотакси разматрају кроз анализу *дојунске*, *односне*, *просјорне*, *временске*, *поредбене*, *узрочне*, *намерне*, *погодбене* и *дојусне клаузе*.²⁰ Приступ језичком корпусу семантички је усмерен у оном обиму колико дато значење добија формалну верификацију било у смислу постојања семантички маркиране синтаксичке форме било у смислу тенденције да одређена форма (мада семантички немаркирана) фреквенцијски даје приоритет конкретном значењу. Синтаксичке јединице посматрају се као

²⁰ Промене у структури зависних клауза образлагане су анализом конкретних граматичких параметара, и то 1) везника, 2) аспекатско-временске форме предиката зависне и управне клаузе, 3) кореферента, односно формалног корелативног прикључка за зависну клаузу, те 4) позиције зависне клаузе у односу на управну. Тај је приступ изграђен на бази структуралног усмерања који је понудио Ј. Бауер (1960) у својој анализи развоја чешких сложених реченица.

системски организовани елементи који се унутар поменутих синтаксичко-семантичких поља групишу у одговарајућа потпоља као скупове. У различитим семантичким пољима приоритет се даје мање-више различитим семантичким нијансама, па се тако у оквиру спацијалности издваја *индирективност*, *аблајтивност*, *йерлајтивност* и *адлајтивност*; у оквиру темпоралности *симулајаност*, *йосйериорност*, *антиериорност*, *лонгийудиналност*, *йерминајтивност*, *ингресивност* и *фреквенјивност*;²¹ у оквиру квалификативности *инсйрументјайивност*, *медијјайивност*, *комийјайивност*, *кријјериј* и сл. Неки семантички параметри као што је опозиција *инклузивност* ~ *ексклузивност* или *индирективност* ~ *директивност* долазе до изражаја у више семантичких поља.²²

Монографија *Хийойајакйичке сйрукйуре у Срйској Александриди: функционалносйилски асйекйи* (КУРЕШЕВИЋ 2014) настала је као резултат дијахроно усмерених емпиријских истраживања зависних реченичних структура и њихових номиналних конкурената на тексту *Срйске Александриде* – делу средњовековне наративне прозе профаног карактера, које је писано српскословенским језиком нижег стила, а сачувано у препису из XVI столећа. Зависне реченице и овде се посматрају као елементи системски организовани у одговарајућа синтаксичко-семантичка поља. Тако се, на пример, у сфери временске хипотаксе разликују *симулајане*, *антиериорне*, *лонгийудиналне*, *ингресивне*, *йерминајтивне* и *фреквенјивне* реченице; у сфери поредбене хипотаксе *еквајивне квалификајивне*, *еквајивне квантификајивне*, *еквајивне фазичне* и *градационе* реченице; у сфери погодбене хипотаксе *евентуалнореална* и *иреална* реченица и сл. Овакав приступ методолошки консеквентно је примењен и у анализи номиналних конкурената – активних партиципа и инфинитива, разуме се у мери колико је одређена семантика била доступна овим вербидима. Ослањајући се на истраживања Ј. Грковић-Мејдор (2007а, 2013), конкурентност номиналних и вербалних

²¹ Уп. концепцију темпоралног семантичког поља И. Антонић (2001).

²² При утврђивању места конкретне синтаксичке јединице као носиоца инваријантног значења у оквиру одговарајућег значењског система, односно подсистема неретко се прибегава поређењу са статусом еквивалентне синтаксичке јединице у генетски сродном старословенском, староруском и старочешком језику. Циљ оваквих поређења није реконструкција прасловенског стања већ евентуално утврђивање словенског идентитета конкретне синтаксичке појаве, независно од тога да ли је она наслеђена из прасловенског као формиран факат или се развила у појединачним словенским језицима на бази одговарајућег словенског потенцијала.

средстава за исказивање истог садржаја М. Курешевић види као израз типолошког кретања од језика активно-инактивног типа ка језику номинативно-акузативног типа и тиме залази и у домен лингвистичке типологије.

Структуралнолингвистички приступ у анализи и презентовању језичке грађе примењен је и у синтаксичко-семантичким студијама *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у XIX веку* (Алџановић 2008) и *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку* (Бјелаковић 2008), у којима су одговарајући синтаксички феномени размотрени на функционалностилски разноврсном корпусу текстова из преддуковског периода развоја српског језика (1802–1868).

Синтаксичко-семантичком анализом номиналних синтагми (са девербативним и деадјективним именицама) и вербида (инфинитива и глаголских прилога) у својству кондензатора адвербијалног реченичног значења темпоралног, каузалног, кондиционалног, концесивног, финалног, инструменталног и критеријумског типа Ј. Ајџановић показује да су реченична кондезација и номинализација биле продуктивне синтаксичке појаве и у време конституисања српског језичког стандарда. Класификација синтаксичких јединица семантички је постављена, па се номинални и вербидски кондензатори разврставају према значењу кондензованог реченичног еквивалента. И овде се синтаксичке јединице посматрају структурално као системски организовани елементи груписани у одговарајуће семантичке подскупове. Тако се, на пример, у сфери темпоралности издвајају домени *темпоралне идентификације* (локационог и оријентационог типа), *темпоралне квантификације* и *итеративности*, у сфери каузалности *директни узрок* (ефекторског и стимулаторског типа) и *индиректни узрок* и сл.

И. Бјелаковић пасивне партиципске конструкције анализира на морфосинтаксичком плану, класификујући их према виду глагола на *итеративне* и *имитеративне* (дуративне и итеративне), те према степену реализованости глаголске радње на *реализоване* (односно оне чија је реализација у току), *пошеницијалне* (будуће, модалне, кондиционалне), *облигативне* и *нереализоване*. У оквиру ових, у начелу семантичких типова, пасивни партиципски модели посматрани су у контексту 1) структуре предиката пасивне реченице, 2) времена, начина и форме глагола у позицији предиката пасивне реченице, 3) видско-временског односа пасивног и корелативног предиката у сложеним реченичним структурама, те 4) семантике глагола. У студији

је разматрана и функционалностилска условљеност употребе пасивних конструкција, па се показује да прагматичка потреба за анонимизацијом подиже учесталост пасива у научном, публицистичком и административном стилу у односу на књижевно-уметнички.

2.3. На претежно сосировским, структуралнолингвистичким принципима 1) повезаности ознаке и означеног, 2) парадигматске спецификованости означеног у односу на конкурентне јединице датог система, те 3) синтагматске одређености означеног у конкретном исказу настале су и лексиколошке монографске студије *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног каракџера* (Никитовић 2014) и *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и кариографија)* (Бјелаковић 2017).

Монографија *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног каракџера* узоран је пример системски спроведене дијахроне анализе једног творбеног модела на жанровски разноврсном корпусу од 35 сакралних дела (химнографске, хагиографске, панегиричке литературе и описа преноса моштију) писаних, разуме се, српскословенским језичким идиомом. При класификацији и опису 1167 регистрованих сложеница (од којих је 676 придевских, 348 именичких, 88 прилошких и 55 глаголских) посебна пажња посвећена је творбеној, синтаксичкој, семантичкој и стилско-функционалној анализи. Из творбене перспективе осветљава се продуктивност творбених морфема (прве и друге творбене основе, префикса, суфикса и интерфикса), морфемска структура творбених модела (који су – према начину комбиновања лексичких језгара, префикса и суфикса – разврстани у 12 типова), те творбена и лексичка синонимија. Из синтаксичке перспективе разматра се синтаксички однос међу деловима сложенице (која може бити копулативног, детерминативног, допунског или субјекатског типа), те статус сложеница у реченици, где оне иступају као носиоци синтаксичко-семантичке компресије синтагматског или реченичног типа. Из семантичке перспективе сложенице су класификоване у бинарно постављена значењска поља (*ознаке материјалне стварности ~ ознаке духовне стварности, богословски термини ~ њесничко-богословска лексика*), па је у том контексту сагледан феномен полисемичности композитних основа и проблематизована подела сложеница на ендоцентричне и егзоцентричне. Стилско-функционалном анализом пореди се статус сложеница на дијахронијском плану (сучељавањем рашког и ресавског периода), на жанровском плану, те на идеолекатском плану (сучељавањем индивидуалних особености појединих писаца).

Стилско-функционалним приступом З. Никитовић у своје дијахронијски усмерено истраживање једног српскословенског творбеног модела укључује и теоријско-методолошке елементе (историјске) прагмалингвистике (уп. Мишић Илић 2015).

И. Бјелаковић у монографији *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* разматра развој једног термилошког система у предстандардном периоду развоја српскога књижевнога језика. Истраживање је дијахронијски постављено, с једне стране, тиме што су корпусном анализом обухваћени штампани извори публиковани током једног столећа, од 1783. до 1867. године и, с друге стране, тиме што су резултати истраживања примарног корпуса савњивани с два секундарна корпуса, и то са српским третинолошким регистрима настајалим до XVIII столећа и са савременим термилошким системима математичке географије и картографије. Примарни корпус чине географска дела научног карактера (у најширем смислу) и уџбеници, који су – изузимајући *Вјечни календар* Захарија Орфелина из 1783. године с доминатно руским књижевним језиком – писани доситејевским типом књижевног језика све до 1861. године, од када се српски народни језик стабилизује и у географском научном дискурсу. Укупно 1114 термилошких јединица анализирано је 1) према пореклу (*речи сѣраног ѿорекла, славенизми, славеносрбизми и ѿтермини домаћег ѿорекла*), 2) према структури (*једночлани ѿтермини, вишечлани ѿтермини и елидирани вишечлани ѿтермини*), 3) према степену ванконтекстуалне транспарентности (*именице, ѿридеви и ѿрилози као ѿтермини*), 4) према синонимичним односима (висок степен термилошке синонимичности прати процес изградње третинолошких система) и 5) према семантичким варирањима (*синегдоха, ѿлаѿисемија и мейѿонимија*). Парадигматски односи у систематизацији термилошке грађе посебно долази до изражаја у поглављу *Однос ѿрема савременог ѿтерминологији* (85–131), који је фокусиран на разврставање термина по семантичким пољима: 1) научне дисциплине и научници, 2) небеска тела и њихово кретање, 3) Земља (*координатни систем, свеѿлосно-ѿоѿлоѿни ѿјасеви, креѿање земље*), 4) временске јединице (*календар, годишња доба, месеци*), 5) стране света, 6) картографија.

2.4. На живу истраживачку делатност у домену историјске лексикографије указују и огледне свеске два речника, и то *Срѿскословенског речника јеванђеља* (САВИЋ 2007) и *Речника славеносрѿског језика* (БЈЕЛАКОВИЋ, ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ и др. 2017). Етимолошка

истраживања системски се реализују на Етимолошком одсеку Института за српски језик САНУ (о чему се детаљно говори у посебној студији овог броја *Јужнословенског филолога*). До данас су чланови овог одсека приредили и публиковали три тома *Етимолошког речника српскога језика* (ЛОМА 2003, 2006, 2008).

У контексту етимолошких истраживања настала је и капитална монографија *Топонимија Бањске хрисовуље* (ЛОМА 2013), у којој је 651 топоним са простора Светостефанског властелинства (чији су поседи обухватали области горњег Ибра, Рашке, Косова, северне Метохије, горњег Полимља и Зете) добио потпуно етимолошко тумачење. Осим ортографских, фонолошких и морфолошких напомена, те поређења одредница са другим изворима, творбена својства и етимолошки профил топонима поткрепљени су упућивањем на словенске и(ли) несловенске еквиваленте. Дијахрони приступ топонимима проистиче из одређења *именословних образаца* „као топонимских и антропонимских структура које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику“ (2013: 12), при чему *варирање* може бити фонолошког, морфолошко-творбеног или лексичког типа. А. Лома на сасвим особен начин (у теоријско-методолошком смилу кроз својеврсну интеракцију класичног филолошког описа и модерног лингвистичког објашњења) из топономастичке перспективе даје опис фонолошких, морфолошких и дериватолошких својстава једног од најзначајнијих српских средњовековних споменика с почетка XIV столећа, те на основу темељне лингвистичке анализе изводи закључке о културно-историјском контексту настанка *Бањске хрисовуље*, али и појединачних језичких појава регистрованих у њој. Ово истраживање стога представља изузетан допринос познавању не само старосрпске топомастике (низ српских топонима за које се веровало да су остаци балканског супстрата овде се етимолошки изводи из дубљег словенског лексичког слоја), већ и прословенске и старосрпске лексике уопште, прасловенске и старосрпске антропонимије, али и српске историјске дериватологије и фонологије. У *Бањској хрисовуљи* регистровано је 36 основних творбених типова топонима и око сто подтипова. Осим тога, потврђено је да се почетком XIV столећа у деловима средњовековне Србије још увек у низу категорија чува палатално /p'/ и тврдо /ы/, а да се јак полугласник почиње рефлектовати у /a/ (*градачьца*).

3. ИСТОРИЈА СРПСКОГА ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ ЛИНГВИСТИЧКЕ ТИПОЛОГИЈЕ. П. Рамат (2011: 9) под лингвистичком типологијом подразумева системско поређење језичких факата у циљу изналажења универзалних

својстава природног људског језика. Интересовање за језичка поређења јавља се још у време ренесансе (TAVONI 1990: 216),²³ да би од XVII столећа почела сазревати и филозофска потреба за промишљањем односа између мање-више универзалне структуре људске мисли и разноликости појединачних језика као израза те мисли, што је било директна последица суочавања европоцентричних хришћанских мисионара с језицима новог света (уп. РАМАТ 2011: 9). Ипак, тек ће по издавању лингвистике из филозофско-филолошких истраживања бити начињени први покушаји типолошких класификација природних људских језика. Зачетници ове идеје, по налазима П. Рамата (2011), били су браћа Фридрих и Август Шлегел.²⁴ Тако од почетка XIX века и времена конституисања лингвистике као научне дисциплине до данас лингвистичка типологија (било као класохоричка, тј. парцијална, било као типохоричка, тј. холистичка) остаје мање или више пожељан ослонац лингвистичких истраживања. Разматрајући значај лингвистичке типологије за историјску лингвистику на почетку XXI столећа, К. Шилц (2011: 551) истиче да језичка типологија историчарима језика пружа значајно методолошко упориште за реконструкције језичких факата као и за процену веродостојности резултата тих реконструкција. Напокон, лингвистичка типологија постаје предметом историјске лингвистике утолико колико је историјска лингвистика фокусирана на осветљавање општих принципа језичке еволуције.²⁵

Посебан значај лингвистичка типологија добија у реконструкцији праиндоевропских синтаксичких образаца. Пошто компаративна метода у синтаксичкој реконструкцији нема онај потенцијал који може остварити у дијахроној фонологији и(ли) дијахроној морфологији,²⁶ В. Леман (1974) се 70-их година прошлога века у својим

²³ П. Рамат (2011) наводи књигу *Grammaticae quadrilinguis partitiones* (1544) Јохана Дросеа као први пример ренесансног поређења француског језика са хебрејским, грчким и латинским језиком.

²⁴ Наиме, А. Шлегел (1818) – према критеријуму општих принципа устројавања граматичких форми – разликује три групе језика, и то језике без граматичке структуре (аморфне), језике са аглутинативним афиксима и флективне језике.

²⁵ Уп.: „linguistic typology is in itself a primary subject matter of historical linguistics in the form of what Fox [...] calls ‘laws of language development’, i.e. the general principles of how languages evolve” (SHIELDS 2011: 551).

²⁶ Уп.: „In syntax there does not exist a finite set of sentences occurring in a finite set of discourses which might serve as the basis for the establishment of ‘correspondence sets’” (JEFFERS 1976: 4).

истраживањима праиндоевропске синтаксе почиње ослањати на Гринбергове морфосинтаксичке импликационе универзалије (1966).²⁷ Анализом најстаријих забележених индоевропских језика он изводи закључак да је праиндоевропску реченицу одликовала препонованост објекта глаголу, што даље типолошки имплицира низ синтаксичких особености, као што је, на пример, препонованост придевске и генитивне одредбе, али и односне клаузе према детерминисаној именици (LEHMANN 1974: 89–90). Врло брзо је, међутим, уочено да се у Гринбергово и Леманово двочлано корелирање типа *ако један језик има њоредак P, онда он има и њоредак Q* (уп. HAWKINS 1979: 618) не може уклопити читав низ конкретних језичких варијација (уп. DRYER 1988). Док је Џ. Хокинз слабости двочланих типолошких корелација покушавао разрешити вишечланим типолошким корелирањем (HAWKINS 1979, 1983),²⁸ Г. Климов (1977, 1983) суштину лингвистичке типологије не тражи у реду речи, већ у концептуализацији језичког израза и статусу основних номиналних и вербалних појмова у том изразу (уп. NICHOLS 1992: 8). На основу структурне доминанте језичког израза, језици се у суштини семантички деле на активне (са сучељеним активом и инактивом), ергативне (са сучељеним агентивом и фактивом) и номинативне (са сучељеним субјектом и објектом).

У активно-инактивном, тематски оријентисаном језичком типу глаголи немају (инхерентно) лексичко обележје прелазности, или транзитивности, као на пример у савременом српском језику, већ се деле на активне и стативне. У складу с тим и за именице је граматички релевантно да ли представљају ознаке активних (тј. аниматних) или инактивних (тј. инаниматних) појмова. Активна конструкција прати активни глагол, а инактивна – стативни. Док активни језички тип не зна за опозицију *ијранзијивносѝ ~ инијранзијивносѝ*, језике номинативног и ергативног типа повезује управо опонирање прелазних и непрелазних глагола, при чему се у језицима номинативног типа истим падежним обликом исказују и основни актанти непрелазног глагола и вршилац радње прелазног глагола, а у језицима ергативног типа истом именском формом покрива се основни актанти непрелазног глагола и подносилац радње прелазног глагола.

²⁷ Ради се о 45 универзалија које су базиране на позиционирању субјекта, предиката и објекта.

²⁸ Тако, на пример, Џ. Хокинз своју прву импликациону универзалију формулише на следећи начин: „If a language has SOV word order, then if the adjective precedes the noun, the genitive precedes the noun; i.e., SOV \supset (AN \supset GN)” (1983: 64).

Дакле, у номинативном типу језика реченица се устројава око делатног актанта (агенса), граматикализованог као номинативни субјекат чија се радња реализује над акузативним објектом, а у ергативном језичком типу (као што је баскијски, на пример) реченица се организује око пасивног актанта, граматикализованог као апсолутив који је транзитивном радњом везан за агенс у ергативу.

Сваки од наведених језичких типова на бази своје структурне доминанте развија одговарајућу морфосинтаксичку, па и фонолошку подршку, чији се профил с мањом или већом вероватноћом може претпоставити. Када су Т. Гамкрелидзе и В. Иванов (1984) 80-их година прошлога века (инспирисани – између осталог – и поменутиим истраживањима А. Климова) у најстаријим записаним индоевропским језицима уочили мање или више очувану активно-стативну језичку структуру, поставили су хипотезу о праиндоевропском језику као језику активног типа. Савремени индоевропски језици номинативног типа развијали су се еволутивним удаљавањем од праиндоевропске структурне доминанте. У дијахроно оријентисаној индоевропеистици данас се језичке промене, у складу с тим мишљењем, по правилу тумаче у светлу поступног смењивања праиндоевропског активно-инактивног језичког система савременим номинативно-акузативним системима.

Аналогну идеју еволутивног типолошког кретања индоевропских језика од једне ка другој структурној доминантни заступају и дијахроничари типолози који у праиндоевропском језику налазе неконфигуративну синтаксу, а у савременим индоевропским језицима мање или више развијену конфигуративну синтаксу. Термин неконфигуративна синтакса настаје у теоријским оквирима генеративне граматике, тј. генеративне *теорије ујављања и везивања* 80-их година прошлог века као ознака за језичке системе које одликује појачана аутономност појединачних речи у реченичној структури, што изразито подиже значај морфолошких облика, тј. парадигматике, а што се на реченичном плану, поред осталог, испољава кроз слободан ред речи, широку заступљеност нулте анафоре, синтаксичку дисконтинуираност именске синтагме, развијен падежни систем и сл. (уп. WEBELHUTH 1984–1985: 203; RÖGNVALDSSON 1995: 3). Централизовањем реченице око транзитивног предикатског језгра појединачне речи у реченици постају зависни чланови предикатске фразе директно, или индиректно посредством именске фразе, чиме се цео језички систем редефинише од неконфигуративног у конфигуративни.

3.1. Та су учења лингвистичке типологије обележила и српску историјску лингвистику на почетку XXI века. Наиме, у готово програмски постављеној студији *Увод у историјску синтаксу* Ј. Грковић-Мејдор (2007а: 33–36) међу унутрашње узроке синтаксичких промена сврстава импликационе универзалије, тј. кретање језичког система ка одређеном структурном типу. Тиме је отпочела и примена модерне лингвистичке типологије у тумачењу српских историјско-језичких промена. Кључни значај у том смислу имају две књиге Ј. Грковић-Мејдор, и то *Синси из историјске лингвистике* (2007а: 77–133) и посебно *Историјска лингвистика (когнитивно-типолошке студије)* (2013: 8–218).²⁹

Основни генератор језичких промена на свим језичким нивоима за Ј. Грковић-Мејдор јесте промена човековог концепта света и његовог места у том свету. Преобликовањем слике света виђеног као датост (чији ентитети имају константна својства и позиције) у слику света у којој човек као делатељ обликује себе и окружење у складу са својим потребама и могућностима мења се и сам језик као средство артикулисања човековог поимања стварности. По том концепту историја језичких промена јесте заправо процес језичког прилагођавања променама човековог доживљаја универзума, што значи да је језичка структура у суштини слика – икон, или прецизније дијаграмски икон човековог погледа на свет, како је приметио Роман Јакобсон још средином прошлога века, ослањајући се на

²⁹ У својим типолошки оријентисаним лингвистичким истраживања Ј. Грковић-Мејдор полази од хипотезе Т. Гамкрелидзеа и В. Иванова, по којима се субјекатско-објекатски тип касног праиндоевропског језика развио из ранијег активно-стативног типа. Ова се хипотеза ослања на контенсивну типологију Г. Климова, а антиципирана је – према налазима В. Криска (1990) – крајем XIX века у синтаксичким истраживањима рано преминулог руског лингвисте А. Попова. То и не би имало претеран значај за историју саме идеје из перспективе сربистике да истог тог А. Попова није читао управо крајем XIX века наш готово заборављени синтаксичар П. Ђорђевић. Наиме у његовој студији *Прилози за синтаксу српскога језика – О надежима без њредлога*, објављеној 1889. године, налазимо констатације типа: „неки глаголи непрелазни, везујући се често, обично, те на послетку и ‘неизоставно’ с неким акузативима, издвојише се из целога реда објективних глагола, те начинише особиту групу – ‘verba transitiva’; ово издвајање још се врши и данас у свима живим језицима, па ваљда никад неће ни престати” (1889б: 181); или „реченица поступно постаје уређена и чврсто зглобљена целина, па се и неки акузативи све ближе примичу глаголима, те од самосталних и ‘независних’ постају ‘зависни’“ (1889б: 176) итд. Када се све ово има у виду, добија се дијахрона вертикала једне научне идеје која своју пуну разраду на српском језичком материјалу добија у књизи Ј. Грковић-Мејдор.

истраживања америчког семантичара Чарлса Сандерса Перса, а ревитализујући суштински стару античку дилему о односу језичке ознаке и означеног (уп. Павловић 2013: 139–146). Промена доживљаја света као генератор језичке промене подразумева постојања најмање две слике света – једне полазне, праиндоевропске и друге циљне, постпраиндоевропске настале у засебним индоевропским културама које са новим погледом на свет стварају и нови тип језичке структуре. Процес промене је, разуме се, дуготрајан, па у том смислу – како би рекао М. Радовановић (2015) и фазичан, што значи да се стари концепт, поступно, еволутивно потискује новим концептом тако да се у историјској вертикали мишљења смењује читав низ прелазних доживљаја човека и његовог окружења. Полазни праиндоевропски концепт универзума јесте заправо прастари пасивни доживљај свеколике стварности чији су елементи дефинисани као природне датости, које човек не може активно мењати. И сам човек ту је доживљен као датост, на одређеном узрасту и као жива датост, али животност овде није схваћена као моћ делатног утицаја на стварност, већ као потенцијал који човеку омогућава прилагођавање тој стварности. Такав концепт света још увек постоји у изолованим људским заједница, али његове трагове можемо тражити и у данас неретком веровању у судбинску или астролошку предодређеност животног пута, којим човек ходи без великих могућности да тај пут радикално промени.

Таквом концепту универзума одговара активно-инактивни, тематски оријентисани језички тип у коме глаголи имају апсолутно значење које се конкретизује контекстом. Траг таквог језичког типа представљале би српске фолклорне структуре типа „*зелену гору ходила*“, „*иак он греде дворе Кожулове*“ и сл. у којим акузативне форме *зелену гору* или *дворе Кожулове* – уколико нису пуки продукт стиховне структуре – могу бити схваћени као остаци прастарог прилошког протоакузатива, који само у одређеном контексту бива схваћен као ознака неактивног подносиоца радње. Ови су глаголи у стандардном српском језику лексички непрелазни, али такав статус у изворном активно-инактивном, тематски оријентисаном језичком типу имају сви глаголи. Слагање првог учесника у радњи, односно теме и глагола „засновано је“ – како истиче Ј. Грковић-Мејџор (2013: 34) – „на њиховој семантичкој компатибилности, у којој је [...] обележје активан (+/-) било одлучујуће“. Други учесник у радњи у начелу функционише као адвербијал који из перспективе савременог језичког осећаја може понекад бити схваћен као објекат,

мада се у суштини ради само о инактивном подносиоцу радње, који ће тек након промене полазног активно-инактивног језичког система бити реинтерпретиран у објекат. Непостојање инхерентне глаголске прелазности, односно глаголске рекције значи да не постоји центрипетално предикатско језгро које би управљало реченичним конституентима и на тај начин централизовало реченицу. „Реч је била самодовољна да искаже своју улогу“ (2013: 34), како примећује аутор, што реченичним елементима даје синтаксичку аутономију. Пошто нема управне и зависне речи не могу постојати ни фразне структуре, тј. глаголска и именска фраза, односно предикатска и именска синтагма. Неизграђеност именске синтагме, чије се компоненте апозитивно нижу једна за другом могла би се илустровати српском разговорном структуром типа *а она већ њправа девојка, дуга црна коса, зелене очи...* Аутономност реченичних компоненти се преноси и на надреченични план, па се уместо зависносложених реченица јављају само напоредносложени реченични низови, чији се траг може тражити у савременим српским односним реченицама независносложеног типа, као нпр. *окренуӣ је скиӣњи, а скиӣња ником добра није донела* уместо уобичајенијег *окренуӣ је скиӣњи, која ником добра није донела*. Ради се о елементима такозване неконфигуративне синтаксе коју одликује одсуство реченичне хијерархије као одраз одсуства глаголске прелазности, односно глаголске рекције. Неки од трагова активно-инактивног језичког типа, које је Ј. Грковић Мејдор описала, били би, на пример 1) недоследно исказивање анафорског објекта као старосрпско – *њега ухваӣише и осрамоӣише ѿ*, уместо *осрамоӣише га*; 2) номиналне синтаксичке структуре какве су везе акузатива с партиципом, односно датива с инфинитивом, потпуно стране савременом српском језику; 3) *ти-ли-ест* посесивне конструкције типа *жеља ми је да тӣе видим*; 4) имперсоналне реченичне структуре (*боли ме глава; зуји ми у ушима*) као афективне конструкције у којима се (инхерентно) активним актантима преко афективног глагола стања приписује статус структурно-синтаксичких инактива и сл.

Промена старог активно-инактивног, тематски оријентисаног језичког типа у нови субјекатско-објекатски, агентивно оријентисани тип диктирана је развојем синтаксичке транзитивности као релације у којој субјекат у својству вршиоца радње преко глаголског предиката преноси своју делатељску моћ на објекат као подносиоца радње. На реченичном плану то се испољава кроз формирање строго хијерархизоване структуре с глаголским центрипеталним језгром,

али и с развијеном предикатском и именском синтагмом, што су одлике такозване конфигуративне синтаксе. Такво типолошко прекомпоновање оставља трага на свим нивоима језичке структуре. Аутор то на врло уверљив начин показује кроз читав низ синтаксичко-семантичких промена, као што су 1) граматикализација номинатива као падежа субјекта; 2) граматикализација акузатива као падежа објекта; 3) стабилизација прилошке падежне, односно предлошко-падежне парадигме; 4) развој паратаксе и хипотаксе; 5) појава транзитивног *habeo* посесивног модела типа *имам жељу да ње видим*; 6) смена видског глаголског система системом глаголских времена (у који се уклапа и граматикализација споја *хѣѣти* с инфинитивом у функцији футура I); 7) стварање флективног компаратива с постпонованим „стандардом“ исказаним предлошко-падежном конструкцијом и сл.

3.2. На темељу савремене лингвистичке типологије настало је поглавље *Синтаксичке структуре као показатељи типолошких промена у књизи Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* (Павловић 2013: 9–136). Ту су размотрени основни синтагматски и парадигматски показатељи кретања старосрпске синтаксе од прасловенског, доминантно неконфигуративног система са мање-више испољеном аутономношћу реченичних компоненти ка новом српском конфигуративном систему са строго хијерархизованом и централизованом реченичном структуром. Развој конфигуративности третира се као површински одраз вишевековног типолошког хода од праиндоевропског активно-стативног језичког система до савременог номинативно-акузативног.

На синтагматском плану ово се кретање најпотпуније испољава 1) кроз промену положаја енклитика, 2) кроз формирање предикатске синтагме с постпонованим објектом у односу на глагол, те 3) кроз хомогенизацију елемената именске синтагме и стабилизацију њиховог положаја у односу на именичко језгро. На парадигматском плану синтаксичка конфигуративност доноси смену прасловенске једнодимензионалне (директивне) просторне падежне парадигме у српску дводимензионалну (директивно-позициону) парадигму, што се на синтагматском плану огледа у развоју предлошко-падежних конструкција, тј. предлошке фразе, како би рекли Џ. Хјусон и В. Бубеник (2006).

Промена положаја енклитика, регистрована у најстаријим српским споменицима XII и XIII века, последица је потискивања старог неконфигуративног, вакернагеловског принципа (по коме су енклитике

везиване за другу позицију у реченици иза првог акцентованог члана) уз афирмацију новог конфигуративног, фразног принципа (по коме се енклитике везују за глаголско језгро предикатске фразе или за именичко језгро именичке фразе, напуштајући притом постиницијалну реченичну позицију). То би се могло илустровати савременим српским односом где архаични, вакернагеловски редослед *Тај МЕ ЈЕ човек седе браде научио њамејџи* губи виталност пред конфигуративним фразним редоследом *Тај човек седе браде научио МЕ ЈЕ њамејџи*. У последњем примеру заменичка и глаголска енклитика (*ме је*) као део предикатске фразе измештају се из постиницијалне реченичне позиције како би се обезбедила хомогеност именске фразе (*џај човек седе браде*), али и како би се елементи предикатске фразе везали за глаголско језгро (*научио ме је њамејџи*).

Наведени пример јасно показује тежњу синтаксичког система за конституисањем, с једне стране, предикатске фразе с глаголом као фразним, али и реченичним центрипеталним језгром и, с друге стране, именске фразе с именицом као управним центром. Чињеница да је *субјекатско-глаголско-објекатски* (тј. SVO) модел низања реченичних конституената у старосрпским повељама и писмима насталим до 1250. године потврђен у 43,2% случајева, а у оним насталим током наредних пет деценија у 57,7% случајева недвосмислено указује на то да је српски језик већ током првог века постојања писмености био јасно усмерен ка стабилизацији конфигуративне, централизоване реченице, генерисане развојем глаголске транзитивности. Осим тога, формира се и именска фраза, тако да се у првом столећу развоја српске писмености примери нехомогене, разбијене именске синтагме типа *ЗЛА да џи не учинимо НИКОЈЕГА* јављају тек у ретким изузецима (у око 4% случајева).

Потврде слободних падежа с просторним значењем из настаријих словенских писаних споменика показују да је прасловенска просторна падежна парадигма била једнодимензионална, тј. директивна јер се падежном формом простор оквирно одређује као место реализовања неусмерене или усмерене радње без прецизирања позиције. Унутрашњост, спољашњост или тип спољашњости није исказиван предлозима (јер они као категорија нису ни постојали) већ прилозима, а потом и глаголским префиксима. Ту одлику неконфигуративних језичких система уочио је још А. Белић (1998: 92), сликовито тумачећи: „конструкција **идем куће* некад је значила ‘идем од куће’; томе се додавало *из* у прилошком значењу **идем куће из*, што је значило: ‘идем [од] куће из унутрашњости [њене]’“. Конверзијом

прилога у предлоге формирају се предлошко-падежне конструкције, па самим тим и дводимензионална просторна падежна парадигма у којој се, по правилу, падежом идентификује неусмереност или усмереност и њен тип, а предлогом просторна позиција.

Конституисање субјекатско-објекатског, агентивно оријентисаног типа језика с развијеном синтаксичком транзитивношћу, односно конфигуративном синтаксом одраз је, по свему судећи, промене човековог доживљаја света. Преласком из натуразма, односно анимизма у политеизам, а потом и у монотеизам човек почиње препознавати делатне силе – пре свега Бога као вршиоца радње чији се ефекти уочавају на објектима као подносиоцима радње. Глаголска радња прелази са вршиоца на подносиоца, па прелазност, односно транзитивност постаје релевантно језичко обележје глагола. Настанком првих држава човек се почиње доживљавати као све битнији фактор универзума, који на стварност може деловати независно од тога да ли је постао делатан укравши моћ боговима, или му је ту моћ Бог даривао. Неће, стога, бити случајно да се развој елемената новог субјекатско-објекатског система може пратити од првих писаних споменика који настају с првим држава индоевропског света. Носиоци власти преко државне администрације писмено фиксирају своје заповести из којих се ишчитавају елементи новог концепта света у коме човек у име богова или Бога делатно уређује природу и друштво прилагођавајући их својим потребама. На основу реченог сасвим је јасно да дијахроно кретање језика од једне ка другој типолошкој доминанти има своју когнитивну основу, што недвосмислено указује на значај дијахроне когнитивне лингвистике у тумачењу језичких промена.

4. СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ ДИЈАХРОНЕ КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ. Према налазима М. Винтерс (2010) дијахроно усмерена когнитивнолингвистичка истраживања развијају се од осамдесетих година прошлог столећа,³⁰ када су се у фокусу научних интересовања дијахроничарâ нашли: 1) *теорија прошлости* и категоризација стварности на темељу прототипа као основ дијахроне реинтерпретације постојећих језичких јединица и настанка нових језичких категорија (уп. GEERAERTS 1983, WINTERS 1987);³¹ 2) *семантичко ширење*, односно

³⁰ О развоју когнитивне лингвистике и њеној примени у проучавању српског језика у синхроној перспективи детаљно је писано пре једне деценије (ПИПЕР 2006).

³¹ Преглед учења о категоризацији од Л. Витгенштајна до Е. Рош (1975, 1977), која је и формулисала теорију прототипа, даје Џ. Лејкоф (1987: 12–57).

семантичка екстензија као основ језичке промене (уп. SWEETSER 1982; TRAUGOTT 1982, 1985) и 3) *веза синхроније и дијахроније* као домена испољавања људске когниције (уп. SWEETSER 1990).

Дијахроничари склони теорији прототипа у језичкој промени виде резултат семантичких реинтерпретација одређене језичке јединице као прототипа, чиме се радијално умножавају чланови скупа језичких елемената (уп. LAKOFF 1987: 83–84) организованих око преосмишљавањег језгра. У процесу семантичког ширења новонастали скупови језичких елемената могу се преклапати (потпуно или делимично) или пак делити, што резултира настанком читавог низа прелазних језичких јединица. Управо стога дијахроничарима инспирисаним теоријом прототипа постаје јасно да се граматичке категорије концептуализују аналогно бојама, те да их у том смислу (противно аристотеловској логици) ни у еволутивној перспективи не треба третирати као строго ограничене датости (KEMMER 1992).³²

Како је људски разум – по Џ. Лејкофу и М. Џонсону (1999: 4) – метафоричан, имагинативан и емоционално ангажован, па у том смислу и нехотичан,³³ кључни механизми у процесу семантичког ширења прототипа су различити типови когнитивних аналогија, а пре свега *меџафоричко маџирање* семантички простијих језичких структура на оне семантички сложеније по принципу сличности (уп. DIRVEN 1985; LAKOFF 1987; SWEETSER 1990), те *меџонимијско љовезивање* појмова по принципу контактности (уп. ULLMANN 1959; ДРАГИЋЕВИЋ 2010). Метафоричком реинтерпретацијом једне језичке јединице у конкретном језичком контексту, односно синтагматском низу, та језичка јединица постаје нови члан одређене граматичке или лексичке парадигме, што је показатељ поступног, еволутивног кретање целокупног језичког система. Тако, на пример, у домену историјске синтаксе метафоричко маџирање изворног домена на циљни домен може довести до синтаксичке реанализе, као једног од кључних механизма синтаксичке промене. Удруживањем предлошко-падежне конструкција *у + ген* с ознаком људског бића као њеним лексичким експонентом стварају се синтагматски услови за реана-

³² Како примећују Џ. Лејкоф и М. Џонсон (1999: 18), човек се развијао категоришући, али је и сама способност категоризовања еволуирала, што је и услов опстанка човека као врсте. Еволуирање човекових моћи категоризовања нужно оставља трага и у језику као променљивом систему категорија.

³³ Уп.: „Reason is not completely conscious, but mostly unconscious. Reason is not purely literal, but largely metaphorical and imaginative. Reason is not dispassionate, but emotionally engaged.”

лизу (уп. HARRIS – CAMPBELL 1995: 50–51) једне старе примарно просторне конструкције (типа *у мрамора њива*) у посесивни синтаксички израз (типа *ако би се нашао син у госјодина војводе Сїеїана*). Екстензијом, а потом и генерализацијом (уп. HARRIS – CAMPBELL 1995: 51) конструкција *у + ген* улази у парадигму синтаксичких средстава за исказивање посесије, да би се временом повлачила из просторне падежне парадигме (уп. ПАВЛОВИЋ 2013) – данас српски језик не зна за старосрпске конструкције типа *у мрамора њива* с просторним значењем. Повлачењем једне језичке јединице из датог скупа отвара се простор за настанак нове јединице. Тако у старосрпском језику уместо просторног *у + ген* настаје нова конструкција *кон + ген*, у којој је предлог *кон* прекатегоризована именица, данас очувана само као лексички корен у речима *КОНац*, *ОКОНЧАїи* и сл.³⁴ Попредложена именица *кон*, доспевши у предлошку парадигму, уподобљава се елементима система оријентационих предлог *їред*, *над*, *їод*. Овај пример сликовито показује како метафоризација и метонимизација као когнитивни механизми доводе до реанализе као механизма синтаксичке промене, којом се отвара простор за нове ланчане измене.

Дијахроничари когнитивног усмерења језичку синхронију посматрају као слику непрестаног дијахроног хода датог језика – профил конкретне језичке јединице у синхроном тренутку увек је одраз друготрајних дијахронијских процеса, што значи да се у синхронији једног језика увек огледа његова дијахронија.³⁵ У сваком синхроном пресеку конкретни језик представља складан спој а) доминантних

³⁴ У једном периоду развоја српскога језика (на једном његовом синхроном нивоу) лексема *кон* припадала је двома граматичким категоријама – именичкој и предлошкој, а статус јој је дефинисан у синтагматском низ. Деловањем механизма *меїонимїјског їовезивања* појмова по принципу контактности именица *кон* у значењу 'периферија конкретног оквира' добија статус предлога *кон* у значењу 'непосредна близина конкретног оквира', управо онако како у савременом српском језику лексема *крај* као елемент две категорије покрива иста значења. Дакле, границу међу двома категоријама једна језичка јединица с двоструком синтагматском интерпретацијом чини меком или фазичном (РАДОВАНОВИЋ 2015), све докле док је парадигматика не смести у једну категорију, „припремајући се“ за нове синтагматске реинтерпретације и нужне прекатегоризације.

³⁵ Управо на бази Јакобсонове критике структуралистичког опонирање синхроније и дијахроније, односно статичности и динамичности, И. Рафаели (2009: 29–54) – у духу дијахроне когнитивне лингвистике – истиче да свака језичка промена (која се нужно дијахроно испољава) отпочиње као иновација у конкретној језичкој употреби, те је у том смислу изворно синхрона.

елемената актуелног језичког система, б) периферних остатака претходних језичких нивоа, тј. архаизама и в) рубних најава будућих језичких померања, тј. иновација (уп. ПAVЛОВИЋ 2013). У свакој се синхронији, дакле, преплићу прошлост, садашњост и будућност конкретног језика.

Дијахрона когнитивна лингвистика ипак није потпуна новина, већ пре ревитализација и системска разрада предструктуралистичких учења чије заметке налазимо у самим зачецима лингвистике као науке. Тако, на пример, Ј. А. Хартунг још у првој половини XIX столећа сасвим у духу теорије когнитивне метафоре (антиципирајући је свакако) констатује да *народ ѿоуѿѿ ѿесника гради језик кроз метѿафору* (1831: 4).³⁶ Ова је идеја актуелна и код младограматичара, па тако Х. Паул (1909: 94) метафору препознаје као једно од најважнијих средстава у формирању израза за комплексне идеје којима недостају одговарајуће ознаке.³⁷ Гносеолошке основе учења о метафори даје класична немачка филозофија (уп. ПAVЛОВИЋ 2013), односно спознајнотеоријска оријентација нововековне филозофије, која још од Ц. Лока промовише идеју „да проучавање наших спознајних способности може и треба да претходи сваком другом филозофском подухвату“ (PETROVIĆ 1962: VIII).

4.1. Теоријско-методолошки поставке когнитивног приступа језику у србистици се могу пратити од самих зачетака тог контекстуалнолингвистичког усмерења, првенствено, кроз радове М. Ивић, која још седамдесетих година прошлога столећа учача да су „психолошки фактори, фактори културе и друштва поново ушли у орбиту непосредне пажње при научном разматрању језика“ (1975: 831). За српску историјску лингвистику од посебног су значаја њене студије посвећене развоју значења појединих лексема у контексту развоја мишљења и промене културних образаца. Вероватно не случајно,

³⁶ Уп.: „denn das Volk bildet, wie die Dichter, die Sprache durch Metaphern weiter“. Хартунгово запажање сасвим је у духу идеје Ц. Лејкофа и М. Џонсона (1980: 6): „The most important claim we have made so far is that metaphor is not just a matter of language, that is, of mere words. We shall argue that, on the contrary, human thought processes are largely metaphorical. This is what we mean when we say that the human conceptual system is metaphorically structured and defined. Metaphors as linguistic expressions are possible precisely because there are metaphors in a person's conceptual system.”

³⁷ Уп.: „Die Metapher ist eines der wichtigsten Mittel zur Schöpfung von Benennungen für Vorstellungskomplexe, für die noch keine adäquaten Bezeichnungen existieren”.

посебна пажња у тим истраживањима посвећена је називима боја.³⁸ Тако, на пример, М. Ивић објашњава да лексема *рујни* у колористичко семантичко поље продире управо метафоризацијом придева *рујан* изведеног од именице *руј*, као ознаке биљке која с јесени мења боју лишћа од жуте, преко наранџасте до пламено црвене (*рујно вино* ‘вино као руј’) (2000: 21–28). С друге стране, перцептивно докучиви антонимски пар *бело* и *црно* метафоризацијом се из семантичког поља боја као изворног домена преноси у циљни домен људских особина, па се *бело* поима као морално исправно, а *црно* као морално неисправно (1995: 15–16).³⁹

4.2. Постулате дијахроне когнитивне лингвистике Ј. Грковић-Мејдор примењује првенствено у сагледавању развоја српског апстрактног појмовника, што је предочено кроз више студија објављених у књигама *Сјиси из исјоријске лингвистике* (2007а: 311–373) и *Исјоријска лингвистика (когнитивно-типолошке студије)* (2013: 219–388). У процесу семантичких промена кључна улога се приписују *метафоризацији*, *категоризацији* и *принципу раста*. Метафорама човеков ум асоцијативно и аналошки тумачи и категоризује нова искуства старим, испољавајући управо преко употребљених језичких јединица доживљај комплекснијих когнитивних садржаја. Принципом раста омогућен је, притом, развој апстрактних садржаја из њихових конкретних еквивалената, односно кретање од чулне спознаје ка менталној спознаји.

У програмски постављеном огледу *Когнитивне основе семантичке промене* (2013: 219–245) истиче се да човек при концептуализацији комплексних идеја и њихових језичких ознака полази од представа о сопственом телу и његовом месту у окружењу и интер-

³⁸ Треба подсетити да управо С. Кемер (1992) – једно од водећих имена у домену дијахроне когнитивне лингвистике – истиче да се граматичке категорије конституишу аналагно бојама, те да им и треба научно приступати имајући у виду тај когнитивни паралелизам. А М. Ивић (1995: 15) – сасвим у духу когнитивног приступа језику – о фазичности антонимског колористичког пара *бело* ~ *црно* истиче: „‘бело’ и ‘црно’ се перцептивно и психолошки доживљавају као два међусобно супротстављена екстрема у низу постојећих колористичких датости, а индивидуалитети ових су устројени и по критерију растуће/оппадајуће светлине, односно тамноће“.

³⁹ „Милка Ивић је присталица когнитивизма“, како истиче Р. Драгићевић (2008: 235), „али се не може рећи да је она у потпуности и представник те теорије“. Концептуално она прхвата идеје когнитивизма, али у методолошко-терминолошком смислу остаје аутономна у односу на њега, мада јој нису страни термини типа *ментално стајалиште*, *менталне очи* и сл.

акцији с тим окружењем, што је сасвим у складу с учењем о *схемама* и *когнитивним примитивима* као компонентама визуелне перцепције, односно менталних слика познатих већини култура и језика (уп. TALMY 1983, LANGACKER 1987).⁴⁰ Тако се, на пример, „семантичким кретањем” когнитивног примитива *йрав* с првобитним значењем ‘физички прав’ добијају сложени појмови исправности и у физичком и у моралном смислу, као *йраво*, *йравда*, *йравило*, *йравилан*, *исйраван* и сл., док од примитива *крив* с првобитним значењем ‘физички крив’ настају појмови одступања од *йравог* у физичком и у моралном смислу, као *кривац*, *кривица*, *кривийи*. По истом принципу успостављају се метафоричке релације између *лук* и *лукав*, *блудийи* и *блуд* и сл. Стари когнитивни концепти откривају се, дакле, етимолошким рашчлањивањима. Анализом појма *греха*, *здравља*, формула заклинања, односно формула с придевом **сѣль* реконструишу се прастари културни слојеви базирани на митском мишљењу, а настали у свету у коме је магијски ритуал био саставни део живота његових носилаца.

И сам развој транзитивности – који је генератор типолошког хода језичког система од активног ка номинативном типу – Ј. Грковић-Мејдор тумачи из когнитивне перспективе уочавајући да тај развој иде поступно од концепта „физичког ‘преношења’ радње на објекат до метафорички схваћеног ‘преношења’ у случају глагола менталних стања и процеса” (2013: 25).

4.3. На сличним теоријско-методолошким основама настало је и поглавље *Синџаксичке сџрукџуре као слике свеџа* у књизи *Узроци и механизми синџаксичких џромена у сџском језику* (ПАВЛОВИЋ 2013: 137–272).

Огледом *Просџорна меџафора као когнитивни механизам консџиџуисања неџросџорних џадежних сисџема* (ПАВЛОВИЋ 2013: 173–272) показано је како се непросторни падежни синтаксичко-семантички системи у српском језику конституишу метафоричким реинтерпретацијама изворних просторних значења.⁴¹ Наиме, на бази

⁴⁰ Према Г. Лејкофу (2012: 775): „These are universal cognitive structures, either there at birth or developed very early. They structure visual perception, motor action, and mental images, and they are used in the semantics of natural language. The spatial relation cogs include structures like Source-Path-Goal, Containment (with Interiors, Exteriors, and Boundaries), Contact-Noncontact, Near-Far, Around, Along, Across, In Front Of, Behind, Beside, At, Toward, and so on”.

⁴¹ Ова је анализа примарно инспирисана *џеоријом семанџичких локализаџија* П. Пипера (2001), па преко ње и когнитивнолингвистичком научном парадигмом.

мисаоних асоцијација и аналогија, које обезбеђују разумевање једног циљног појма посредством другог изворног појма, падежне конструкције као синтаксички изрази просторних односа шире своје примарно зачење у одговарајућем синтагматском контексту, да би се потом с новом семантиком уклапале у нове синтаксичке парадигме временског, начинског, узрочног, намерног, погодбеног или допусног типа.

Директивни просторни семантички параметри – локативност, аблативност, просекутивност и адлативност – имају категоријални потенцијал пошто се сложени, непросторни семантички домени по правилу концептуализују као доминантно усмерени или као доминантно неусмерени. За изворни домен локативности, тј. неусмерености асоцијативно се везује првенствено временска локализација, а сасвим ретко начин и узрок. Асоцијативну везу с доменом аблативности испољава одмеравање времена од леве граничне тачке, а спорадично начин, узрок и намера. Пресекутивно су концептуализовани начин, узрок, а спорадично и погодба. За изворни домен адлативности (тј. циљности) асоцијативно се везује одмеравање времена од десне граничне тачке, затим намера, узрок, погодба, допусност и сасвим спорадично начин.⁴²

Позициони семантички параметри – унутрашња контактност, спољашња контактност и неконтактност – по правилу имају супкатегоријални карактер будући да нијансирају тип релација у апстрактним семантичким доменима. У временском семантичком пољу контактност обележене падежне конструкције упућују на контактност између објекта локализације и временског оријентира, док неконтактност обележени падежни модели указују на мимоилажење објекта локализације и временског оријентира, задржавајући мање-више концептуална својства изворног, просторног домена. У циљним доменима начина, узрока, намере, погодбе, допусности позициони семантички параметри (као изрази контактности објекта локализације и просторног оријентира) метафорички се мапирају као изрази степена

⁴² Када се посматра учесталост појединих падежних конструкција у апстрактним, непросторним семантичким доменима, долази се до занимљивог податка да је у средњовековном српском узрок као и начин био исказиван падежним конструкцијама којим се примарно исказује правац, односно пут кретања, а не полазна тачка кретања. То значи да је узрок код средњовековног Србина поиман као факат који прати радњу, односно као факат на који радња наилази током своје реализације, а не као оно из чега радња произилази као последица, како нам то предочава савремена научна слика света.

повезаности двеју ситуација – управне и одредбене, тј. управне и начинске, управне и узрочне, управне и погодбене и сл. За унутрашњу контактност асоцијативно се везује максимална хомогенизованост управне и одредбене ситуације (када обе ситуације имају исти субјекат), док се неконтактност мапира као максимална хетерогенизованост управне и одредбене ситуације (када корелативне ситуације имају различите субјекте).

Као што се апстрактни појмовник гради семантичким реинтерпретацијама когнитивних примитива, тако се и апстрактне синтаксичке категорије изграђују семантичком екстензијом простих синтаксичких односа, пре свега оних просторног типа. То је логична последица чињенице да су просторни концепти *унушар*, *изван*, *исјред*, *иза*, *изнад*, *исјод* настајали као израз човекових представа о његовој позиционираности у простору. Не случајно, управо проучавањем просторних релација формулисан је појам когнитивног примитива, па тако Џ. Лејкоф (2012: 775) у том контексту помиње *извор-йуш-циљ*, *оквир са унушрашњошћу*, *сјољашњошћу* и *границама*, *конџакџносџ-неконџакџносџ*, *близу-далеко*, *исјред-иза*, *изнада-исјод* и сл.⁴³ Исти когнитивни механизам који је, на пример, омогућио интерпретацију примитива *йрав* у комплексне појмове *йраво*, *йравда*, *йравило*, стоји и у основи реконцептуализације *йросџорног циља у намеру* или *йушгање у начин*, односно *узрок*. Синтаксички системи изграђују се по принципима својственим настајању лексичких система.

Феномен иконичности у језику убраја се међу базичне концепте когнитивне лингвистике (LANGENDONCK 2007: 394–418),⁴⁴ те је у огледу *Иконичносџ у сџаросрџској синџакси* (ПАВЛОВИЋ 2013: 139–172) анализиран степен „огледања“ ознаке у означеном у домену старосрпске хипотаксе и падежних система. Уочено је да се старосрпске хипотактичке структуре у начелу устројавају као дијаграмски икони детерминисани принципом хронолошке или пак хијерархијске секвентивности. Тако принцип хронолошке секвентивности доминира у структурирању сложених реченица с временском, погодбеном, концесивном и намерном клаузом, док принцип хијерархијске секвентивности преувлађује у сложеним реченицама са допунском,

⁴³ Уосталом, управо еволутивни психолози когнитивне оријентације истичу: „Spatial and language abilities are two cornerstones of research in cognitive psychology and cognitive neuroscience” (PLATEK, KEENAN и др. 2007: 327).

⁴⁴ Уп.: „topics of special interest for Cognitive Linguistics include [...] the functional principles of linguistic organization (such as iconicity and naturalness)” (GEERAERTS – CUYCKENS 2007: 4).

узрочном и поредбеном клаузом. У старосрпској падежној парадигматици иконичност се испољава пре свега преко принципа квантитета. Наиме, што је дата – падежом исказана – семантичка категорија „природнија” количина језичких средстава потребних за њено изрицање је мања, и обрнуто. Зато су маркиране падежне конструкције (на пример, падежи индиректног објекта, оријентационе просторне падежне конструкције и сл.), структурно сложеније и ређе од немаркираних падежних конструкција (на пример, падежа директног објекта, локационих просторних падежних конструкција и сл.). Стиче се утисак да се иконичност као когнитивни механизам у језику периодично активира афирмишући или разграђујући резултате гласовних промена, аналогичности и граматикализација, што је и очекивано ако се има у виду да је употреба језика константан процес смењивања имитација и креација (уп. НАИМАН 2008: 45).

5. ЗАКЉУЧАК. Српска историјскојезичка истраживања на почетку XXI столећа врло су разноврсна у теоријско-методолошком, концептуално-терминолошком и тематском смислу. Према томе да ли је језички споменик у центру пажње или се он узима само као корпусни извор фокусиране језичке појаве, ова су истраживања доминантно филолошка или доминантно лингвистичка. Према оријентисаности на језички систем или на језичку употребу, те су студије микролингвистички или макролингвистички постављене. Према нивоима које писани споменик може пружити истраживању писмености и језика, српистичке историјскојезичке анализе и данас захватају мање или више у палеографију, ортографију, фонетику, односно фонологију, морфологију, синтаксу, дериватологију и лексикологију, па спорадично и у анализу надреченичних (текстуалних) целина. Мада таква разуђеност отежава извођење синтетичког суда о општем научном профилу српских историјскојезичких истраживања на почетку XXI столећа, чини се да би синтетичко уопштавање било најближе истини уколико се каже да су та истраживања фазично позиционирана негде између филолошког и лингвистичког теоријско-методолошког, тематског и терминолошког концепта, а то би конкретно значило – ако се пође од ставова М. Радовановића (1986: 16, 2015) – негде између научне усредсређености „на фиксирани језик“ и „језик схваћен као процес“, на језичку статику и језичку динамику, на језичко стање и језичко догађање, на опис и објашњење, на језичку чињеницу и језичко тумачење, на последицу и узрок, на језичку појединост или системско устројство. У појединачним студијама преовладава један или други научни прототип, али су савим ретке

студије у којима не би било компоненти и једне и друге научне парадигме. Савремена су српска историјскојезичка истраживања синхрони одраз једног дијахроног научног хода који траје столеће и по и који је трпео и синтетизовао различите утицаје од компаративистичких, преко младограматичарских и структуралнолингвистичких до оних мање или више савремених интердисциплинарно постављених, антиципираних углавном још у XIX веку, а актуелизованих у постгенеративистичкој епоси, последњих деценија прошлога века.

Цитирана литература

- Алдановић, Јелена. *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- Белић, Александар. *Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју. Књига I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Белић, Александар. *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са конјугацијом*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1999.
- Белаковић, Исидора. *Партиципийски њасив у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- Белаковић, Исидора. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера, 2017.
- Белаковић, Исидора, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић (прир.). *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Тамаз Валерианович, Вячеслав Всеволодович ИВАНОВ. *Индоевропски језик и индоевропејци I–II*. Тбилиси: Издањство Тбилиског университета, 1984.
- ГПБ: *Грађа о прошлости Босне 1– (2008–)*.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *О њерфекту без њомоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким њојавама*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Језик „Псалтира“ из шћамњарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. „Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци.“ Срето Танасић (ур.). *Шездесет година инстипиуија за српски језик САНУ. Зборник радова I*. Београд: Института за српски језик САНУ, 2007б, 249–266.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика (когњитивно-њијолошке студије)*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.

- ДАНИЧИЋ, Ђ[уро]. *Рјечника из књижевних сѣарина срѣских*. I–III. Биоград: Државна штампарија, 1863–1864.
- ДАНИЧИЋ, Ђ[уро]. *Историја облика срѣскога или хрвајскога језика до свршејка XVII вијека*. Биоград: Државна штампарија, 1874.
- ДАНИЧИЋ, Ђ[уро]. *Основе срѣскога или хрвајскога језика*. Биоград: Државна штампарија, 1876.
- ДРАГИН, Наташа. *Језик Теодосијевог Жиѣија свейог Саве у ѣрејису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- ДРАГИН, Наташа. *Сѣоменици срѣкословенске ѣисменостѣи: језик и ѣексѣологија*. Нови Сад: Тиски цвет, 2013.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија срѣског језика*. Београд: Завод за уѣбенике, 2010.
- ЂОРЂЕВИЋ, Ђорђе С. „Матија Дивковић. Прилог историји српске књижевности XVII века“. *Глас срѣске краљевске академије* LI (1896): 30–139.
- ЂОРЂЕВИЋ, Ђорђе С. „Матија Дивковић. Прилог историји српске књижевности XVII века“. *Глас срѣске краљевске академије* LIII (1898): 30–139.
- ЂОРЂЕВИЋ, Пера. „Прилози за синтаксу српскога језика. I. О падежима без предлога“. *Гласник Срѣског ученог друшѣва* 68 (1889а): 110–198.
- ЂОРЂЕВИЋ, Пера. „Прилози за синтаксу српскога језика. I. О падежима без предлога“. *Гласник Срѣског ученог друшѣва* 69 (1889б): 1–96.
- ЖУРАВЛЕВ, Владимир Константинович. *Диахроническая морфология*. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- ИВИЋ, Милка. *Значења срѣскохрвајског инстѣрументѣала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка сѣудија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- ИВИЋ, Милка. „Узрочне конструкције због, од, из у савременом књижевном језику“. *Наш језик* V/5–6 (1953): 186–194.
- ИВИЋ, Милка. „Из проблематике падежних временских конструкција“. *Јужнословенски филолог* XXI/1–4 (1955–1956): 156–214.
- ИВИЋ, Милка. „Лингвистика у овим садашњим, седамдесетим годинама“. *Летопис Матице српске* 416/6 (1975): 827–832.
- ИВИЋ, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 1990.
- ИВИЋ, Павле. *Изабрани огледи II. Из историје срѣскохрвајског језика*. Ниш: Просвета, 1991.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје срѣског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ИВИЋ, Павле, Вера Јерковић. *Правоиис срѣскохрвајских ћирилских ѣовелја и ѣи-сама XII и XIII века*. Нови Сад: Институт за јужнословенске језике, 1981.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „Средњовековне ортографске школе код Срба“. *Југословенски семинар за сѣране славистѣе* 31 (1980): 19–29.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „Српкословенска норма у гласовном и морфолошком систему“. *Југословенски семинар за сѣране славистѣе* 33–34 (1984): 55–66.

- Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Јовић, Надежда. „Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године.“ *Годишњак за српски језик XXVI/13* (2013): 253–264.
- Јовић, Надежда. „О графичкој и правописној путописа Андреја Петковића из 1734. године.“ *Годишњак за српски језик XXVII/14* (2016а): 137–155.
- Јовић, Надежда. „Морфолошке одлике рукописа *Поклоњенице гробу Господњу* (1734) Андреја Петковића.“ *Исходишта 2* (2016б): 47–67.
- Климов, Георгий Андреевич. *Типология языков активного строя*. Москва: Наука, 1977.
- Климов, Георгий Андреевич. *Принципы континентальной типологии*. Москва: Наука, 1983.
- Крысько, Вадим Борисович. „История индоевропейского аккузатива в «синтаксических исследованиях» А. В. Попова.“ *Вопросы языкознания № 4* (1990): 119–130.
- Курешевић, Марина. *Хијоџакићичке сѣрукѣуре у Српској Александриди: функционалносѣишлски асѣекѣи*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- Курц, Јосиф (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Издательство Чехословацкой Академии наук, 1963.
- ЛОМА, Александар (ур.). *Еѣимолошки речник српског језика 1–*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ЛОМА, Александар. *Тоѣонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ, 2013.
- Милановић, Александар. *Језик Јована Субоѣића*. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- Мишић Илић, Биљана. „Историјска прагматика: нове перспективе за изучавање језика и традиције.“ *Зборник Маѣишце српске за филологију и лингвистичку LVIII/1* (2015): 7–19.
- Младеновић, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- Младеновић, Александар. *Повеље и ѣисма десѣоѣа Сѣефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Младеновић, Александар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Мошин, Владимир, Сима Ћирковић, Душан Синдик (прир.). *Зборник средњовековних ћириличких ѣовеља и ѣисама Србије, Босне и Дубровника: књига I (1186–1321)*. Београд: Историјски институт, 2011.
- Никитовић, Зорица. *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2014.
- Павловић, Слободан. *Детѣрминаѣивни ѣадежи у сѣтаросрпској ѣословноѣравној ѣисменосѣи*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Павловић, Слободан. *Сѣтаросрпска зависна реченица од XII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Узроци и механизми синџакских њромена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Белићев теоријско-методолошки приступ историјској граматици (прилог историји србистике).“ *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане* 45/19 (2016).
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Језик Андрије Змајевића*. Титоград: ЦАНУ, 1989.
- ПИПЕР, Предраг. „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику.“ *Прилози њроучавању језика* 13–14 (1977–1978): 1–51.
- ПИПЕР, Предраг. „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика.“ Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнoлингвистџичка њроучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–45.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Напомене о правопису и језику у повељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) манастиру Високи Дечани.“ Татјана Суботин Голубовић (ур.). *Дечани у свейлу археографских истраживања*. Београд: Народна библиотека Србије, 2012, 251–257.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Напомене о правопису и језику повеље деспота Стефана манастиру Милешеви.“ Петар Влаховић (ур.). *Међународни научни скуп џОсам векова манастџира Милешеџе*. Милешеџа: Епархија милешевска Српске православне цркве, 2013, 61–68.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „О правопису и језику двају аката о хиландарским међама из средине XV века.“ Гордана Јовановић (ур.). *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VI*. Деспотовац: Народна библиотека Ресавска школа, 2015, 235–253.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик џовеља и џисама Српске десиџиовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистџика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.
- РЕЙСЕР, Соломон Абрамович. *Осноџи текстологиџи*. Ленинград: Просвешение, 1978.
- РЕШЕТАР, Милан. „Језик српског Молитвеника од г. 1512.“ *Глас СКА CLXXVI* (1938): 171–239.
- САВИЋ, Виктор (прир.). *Српскословенског речника јеванђеља. Огледна свеска*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007.
- СОЛОВЈЕВ, Александар, Владимир Мошин. *Грчке џовеље српских владара. Издање џексџова, џревод и коменџар*. Београд: СКЗ, 1936.
- ССА: *Сџари српски архив* 1– (2002–).
- СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. „Студије о српској дипломатици. XX Састављање повеља.“ *Глас СКА CLVII* (1933): 155–203.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. *Орџографија и језик Бјелойџљског чеџворојеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2002.
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Из историје језика: ‘питање језика’.“ *Лингвистџичке свеске* 4 (2004): 165–187.

- ХОДОВА, Капитолина Ивановна. *Падежи с предлогами в старославянском языке (опыт семантической системы)*. Москва: Наука, 1971.
- ЧИГОЈА, Бранкица. *Језик Павла Пајића, босанског фрањевца из њрве њоловине XVII века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Československá akademie věd, 1960.
- BLOOMFIELD, Leonard, *Language*. New York: Henry Holt, 1933.
- BRUGMANN, Karl. *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1885.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezici*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek, 2003.
- DANIČIĆ, Gj[uro]. *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1877.
- DIRVEN, René. “Metaphor as a basic means for extending the lexicon.” Wolf Paprotté, René Dirven (eds.). *The Ubiquity of Metaphor in Language and Thought*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985, 85–120.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Leksička semantika“. Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.). *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, 2008.
- DRYER, Matthew S. “Object-Verb Order and Adjective-Noun Order: Dispelling a Myth.” *Lingua* 74 (1988): 185–217.
- GEERAERTS, Dirk. “Prototype theory and diachronic semantics: A case study.” *Indo-germanische Forschungen* 88 (1983): 1–32.
- GEERAERTS, Dirk, CUYCKENS Hubert. “Introducing Cognitive Linguistics.” Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (ed.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 3–21.
- GREENBERG, Joseph Harold. *Universals of Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 1963.
- HAIMAN, John. “In Defence of Iconicity.” *Cognitive Linguistics* 19/1 (2008): 35–48.
- HARRIS, Alice C., Lyle CAMPBELL. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- HARTUNG, Johann Adam. *Ueber die Casus, ihre Bildung und Bedeutung, in der griechischen und lateinischen Sprache*. Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke, 1831.
- HAWKINS, John A. “Implicational Universals as Predictors of Word Order Change.” *Language* 55 (1979): 618–648.
- HAWKINS, John A. *Word Order Universals*. New York – London: Academic Press, 1983.
- HEWSON, John, Vít BUBENÍK. *From Case to Adposition: The Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogleđi*. Beograd: Prosveta, 1983.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogleđi*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Slovograf, 1995.

- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogleđi tri*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Ćigoja štampa, 2000.
- JEFFERS, Robert J. "Syntactic Change and Syntactic Reconstruction." William M. Christie (ed.). *Current Progress in Historical Linguistics: Proceedings of the Second International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: North-Holland, 1976, 1–16.
- KEMBLE, Johannis M. *Codex Diplomaticus Aevi Saxonici. I–VI*. Londini: Sumptibus Societatis, 1839–1848.
- KEMMER, Suzanne. "Grammatical Prototypes and Competing Motivations in a Theory of Linguistic Change." Garry W. Davis, Gregory K. Iverson (eds.). *Explanation in Historical Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1992, 145–166.
- KIPARSKY, Paul. "Concluding Statement." Elizabeth Closs Traugott, Rebecca Labrum, Susan C. Shepherd (eds.). *Papers from the Fourth International Conference on Historical Linguistics, Stanford, March 26–30 1979*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980: 409–417.
- KOERNER, Konrad. "On the Historical Roots of the Philology/Linguistics Controversy." Anders Ahlqvist (ed.). *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1982, 404–413.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- LAKOFF, George. "Explaining Embodied Cognition Results." *Topics in Cognitive Science* 4 (2012): 773–785.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- LANGACKER, Ronald. *Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LANGENDONCK, Willy Van. "Iconicity." Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (ed.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 3–21.
- LEHMANN, Winfred Philip. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin: University of Texas Press, 1974.
- NICHOLS, Johanna. *Linguistic Diversity in Space and Time: Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Niemeyer, 1909.
- PETROVIĆ, Gajo. Znanje i mnjenje u filozofiji Džona Loka [predgovor]. Džon Lok. *Ogleđi o ljudskom razumu I*. Beograd: Kultura, 1962, V–LXXVI.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- PIPER, Predrag. „Tri decenije istraživanja o jeziku i lingvistici.” Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.). *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 2008, 29–42.

- PLATEK, Steven M., Julian Paul KEENAN, Todd K. SHACKELFORD (eds.). *Evolutionary Cognitive Neuroscience*. Cambridge, Massachusetts – London, England: MIT Press, 2007.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora* [Poseban otisak iz Zbornika za filologiju i lingvistiku XX/1–2]. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1986.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. “Editor’s introduction.” Milorad Radovanović (ed.). *Yugoslav general linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1989, 1–12.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- RAMAT, Paolo. “The (Early) History of Linguistic Typology.” Jae Jung Song (ed.). *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 9–24.
- RAFFAELLI, Ida. *Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Zagreb: Naklada Disput, 2009.
- REŠETAR, Milan. “Die ragusanischen Urkunden des XIII.–XIV. Jahrhunderts.” *Archiv für slavische Philologie* 16 (1894): 321–368.
- REŠETAR, Milan. “Die ragusanischen Urkunden des XIII.–XIV. Jahrhunderts.” *Archiv für slavische Philologie* 17 (1895): 1–47.
- ROSCH, Eleanor Heider. “Cognitive Representation of Semantic Categories.” *Journal of Experimental Psychology* 104/3 (1975): 192–233.
- ROSCH, Eleanor Heider. Human Categorization. Warren, Neil (ed.). *Advances in Cross-Cultural Psychology I*. London: Academic Press, 1977, 1–72.
- RÖGNVALDSSON, Eiríkur. “Old Icelandic: A Non-Configurational Language?” *North-Western European Language Evolution* 26 (1995): 3–29.
- SAUSSUR, Ferdinand de. *Course in General Linguistics* [Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye in collaboration with Albert Reidlinger. Translated from the French by Wade Baskin]. New York: The Philosophical Library, 1959.
- SCHLEICHER, August. *Linguistische Untersuchungen. Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht*. Bonn: H. B. König, 1850.
- SCHLEGEL, August Wilhelm von. *Observations sur la langue et la littérature provençales*. Paris: Librairie grecque-latine-allemande, 1818.
- SHIELDS, Kenneth. “Linguistic Typology and Historical Linguistics.” Jae Jung Song (ed.). *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 551–567.
- SUBOTIĆ, Ljiljana. *Istorijska lingvistika: fonološke promene i morfološke alternacije. Mladogramatičari, strukturalizam, generativna gramatika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2002.
- SWEETSER, Eve. “Root and epistemic modals: Causality in two worlds.” *Berkeley Linguistics Society* 9 (1982): 484–507.

- SWEETSER, Eve. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TALMY, Leonard. "How language structures space." Herbert L. Pick, Linda P. Acredolo (eds.). *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. New York: Plenum Press, 1983, 225–282.
- TAVONI, Mirko. "La linguistica rinascimentale." Giulio Ciro Lepschy (ed.). *Storia della linguistica II*. Bologna: Il Mulino, 1990, 169–312.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs. "From propositional to textual and expressive meanings: Some semanticpragmatic aspects of grammaticalization." Winfred P. Lehmann, Yaakov Malkiel (eds.). *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*. Austin: University of Texas Press, 1982, 245–271.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs. "On regularity in semantic change." *Journal of Literary Semantics* 14 (1985): 155–173.
- ULLMANN, Stephen. *The Principles of Semantics*. Glasgow – Oxford: Jackson Son & Company – Basil Blackwell, 1959.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961,
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg im Breisgau: U.W. Weiher, 1989.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg im Breisgau: U.W. Weiher, 1993.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg im Breisgau: U.W. Weiher, 1996.
- WEBELHUTH, Gert. "German is Configurational." *The Linguistic Review* 4 (1984–1985): 203–246.
- WINTERS, Margaret E. "Syntactic and semantic space: The development of the French subjunctive." Anna G. Ramat, Onofrio Carruba, Giuliano Bernini (eds.). *Introduction 27 Papers from the VIIth International Conference on Historical Linguistics (Pavia, 9–13 September 1985)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1987, 407–418.
- WINTERS, Margaret E. "Introduction: On the Emergence of Diachronic Cognitive Linguistics." Margaret E. Winters, Heli Tissari, Kathryn Allan (eds.). *Historical Cognitive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2010, 3–27.

Слободан Павлович

СЕРБСКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Резюме

В статье дается обзор основных теоретических, методологических и тематических подходов, используемых в исследованиях по истории сербского языка

в начале XXI века. Наряду с филологической и/или структурно-лингвистической ориентацией существуют также объяснительные исследования, проведенные в рамках когнитивной лингвистики и лингвистической типологии. В то время как филологические и структурно-лингвистические описания отвечают на вопрос *что происходит в языке*, объяснительные (когнитивные и типологические) исследования стремятся ответить на вопрос *почему и как совершаются наблюдаемые процессы*. Таким образом, объяснительные историко-лингвистические исследования пытаются раскрыть причины и механизмы языковых изменений

Ключевые слова: история сербского языка, филология, структурная лингвистика, лингвистическая типология, когнитивная лингвистика.

Slobodan Pavlović

SERBIAN HISTORICAL LINGUISTICS
AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary

The article provides an overview of the key theoretical, methodological and thematic approaches applied in Serbian historical language studies at the beginning of the 21st century. This is a time in which alongside the philological and (or) structural linguistic research orientation, there are also explanatory studies conducted within the framework of cognitive linguistics and linguistic typology. While philological and structural linguistic descriptions may ask *what happened in a language*, explanatory (cognitive and typological) studies seek to ask *why and how something happened*. Explanatory historical linguistic studies, therefore, set out to explain the causes and mechanisms of language changes.

Keywords: history of the Serbian language, philology, structural linguistics, linguistic typology, cognitive linguistics.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 15. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

ЈЕЛИЦА Д. ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ФОНЕТИКА, ФОНОЛОГИЈА И ПРОЗОДИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА – АКТУЕЛНО СТАЊЕ И РАЗВОЈНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

У раду се анализира стање фонетике српског језика као научне дисциплине у широком смислу, њена изученост, необрађена питања, присутност и карактер у настави, школској и универзитетској, сфере које су добиле своју монографску и уџбеничку обраду, као и оне које тек треба да буду предмет научног интересовања.

Кључне речи: фонетика, фонологија, прозодија, ортоегија, говорна култура.

Сфера фонетике је једна од оних лингвистичких области о којој сваки одрасли грађанин који се бави делатностима неvezаним за језичке сфере има општу представу. засновану на школском наставном концепту, коју у највећем броју случајева изједначава са централним темама школских интересовања, а то су, пре свега, артикулационе класификације гласова, гласовне промене и, у истој мери, питања правописа. Ово последње, правопис, будући да има велики практични значај за даљу радну и професионалну делатност сваког човека, неретко наткрили саму фонетску материју и остане као главна представа о значају учења фонетике и главни њен садржај који се памти, иако у чисто научном погледу фонетичарима правописна проблематика представља само споредну, контактну дисциплину, о којој се увек води рачуна, будући да се она једним делом на фонетику ослања, али од које фонетика не зависи. Друкчију слику пружају углавном само полазници појединих средњих школа или школа фи-

* j.j.mihajlov@fil.bg.ac.rs

лолошког усмерења, код којих се ове дисциплине постављају шире и изучавају дубље. Ипак, због невелике бројности, у укупној слици они не чине велики постотак и не мењају знатније општи утисак.

Једна прошлогодишња анкета, која је ова питања осветљавала кроз одговоре на постављена питања и разговоре са анкетиранима, а која је обухватила урбану школску и студентску популацију, као и одабрани део радно активних људи, показала је да описану слику износи преко 80% анкетираних.

И филолози који у школама предају стране језике, без обзира на то што свакако у својим студијама имају озбиљну наставу фонетике страног језика и неизоставно контрастивни приступ српском језику, ипак не одмичу далеко од претходне групе, а у коментарисању се разликују углавном по томе што на прво место стављају значај поређења артикулационих особености двају језика, а сву фонетику нашег језика своде на опис гласовног инвентара и његов артикулациони аспект. Занимљиво је да је годинама и добар део србиста, укључујући и оне на факултетима, али који су одабрали друге дисциплине као своје основне делатности, па се у раду са фонетском материјом мало или никако не срећу, имао такође уске погледе на ову област, углавном сведене на артикулациону проблематику. Описана слика се темељи на типу наставе фонетике који је био заступљен на универзитетима све до краја седамдесетих година XX века и који је тако уско образовао наставнике, а они су затим одлазили у школе и тамо репродуковали научено. Најстарији од њих још раде у школама, те је период оваквог приступа обухватио, како се види, неколико деценија. Слика је још јаснија ако се дода да они којима је у истом периоду на студијама књижевност била *ѿод А*, а језик *ѿод Б*, и који су врло радо примани у школе као наставници језика и књижевности, језик су у целини слабо познавали, пошто су им за све дисциплине српског језика на факултету била одређена само два семестра, па се у пракси њихова настава у средњој школи сводила само на књижевност, а језик је био практично изостављен. Променом наставе фонетике на универзитетима, од осамдесетих година су у школе почели полако одлазити боље упућени у фонетску материју, мислимо овде на оне којима је језик био *ѿод А*, док је за групу са књижевношћу *ѿод А* настава језика у целини повећана са два на четири семестра, али је фонетика у њој задржала непромењен стари уски профил.

А шта у ствари улази у ову област и чини је потпуном и код нас и у свету? Пре свега, рећи ћемо да гласови и гласовни састав слога и речи остају централни део предмета фонетике, а уз њих су ту орто-

еџија, акценуација и инуонација, али најважније је да се аспекти проучавања ове материје не свде на артикулацију као раније, него се равноправно укључују и акустички и функционални (фонолошки) аспект. И тако, проучавајући гласовна средства језика у свим њиховим манифестацијама и функцијама, фонетика задржава артикулациони (физиолошки) аспект, са свим особеностима структуре и функционисања говорних органа у процесу изговарања изолованих гласова и гласова у говорном низу, са понашањем и променама гласовних јединица у контакту и додаје као равноправан и једнако важан акустички аспект, који се бави детаљним изучавањем физичке структуре употребљених гласова, раслојавањем гласова на звучеће елементе који ће у процесу комуникације бити од значаја и који одговарају за стварање карактеристичних профила гласовних јединица, као и начина на који ухо реагује на њих. Само акустички аспект проучавања може тачно утврдити који међуоднос између тонских и шумних елемената постоји код сваког од гласова, како су ови елементи распоређени у спектру и времену, који од њих се и како прилагођавају одговарајућим елементима суседних гласова, како на то утичу позиција у гласовном низу, гласовни контекст, темпо говора и сл. Само акустичком анализом се могу утврдити елементи изговора који представљају индивидуалне варијанте, као и они који су обавезни за све говорнике и све говорне ситуације. Акустичка анализа, даље, омогућава да се утврди где се успоставља граница између низа допуштених варијација изговора и прелаза у поље другог гласовног ентитета, где се граниче регионално и опште, дијалекатско и нормативно, заједичко и индивидуално.

Видимо да су ова два аспекта, артикулациони и акустички, равноправна и да покривају поље продукције и перцепције звучне материје једног конкретног језика. А трећи аспект, функционални или фонолошки, проучаваће елементе претходних двају аспеката са гледишта њихове употребе у говору и везе са значењским елементима језичких структура. Кроз овај трећи аспект ће се за сваки елемент издвојен акустичком анализом моћи утврдити тачна улога и вредност у процесу комуникације. Фонолошки аспект ће са своје стране помоћи да се безбројни артикулациони и акустички факти правилно разврстају на оне који су важни за преношење информација и на оне који се у говору појављују као неизбежни, али нефункционални, а и једни и други, ако бисмо их посматрали само као артикулационе и акустичке факте, изгледали би једнако истакнути и једнако важни, а што, како видимо, никако не би било исправно.

Разуме се да се део побројаних садржаја, као што су акцентуација и интонација, у многим језицима разликује по сложености структура и да тамо где сложеност није велика, рецимо, тамо где постоји само један акценат (упоредимо то са наша четири акцента) или тамо где је акценат увек на истом слогу у речи (упоредимо то са јако разуђеним акценатским парадигмама српског језика), тамо дакле где нема нарочите сложености, ови садржаји се изучавају у оквиру фонетике, а тамо где је, као у нашем језику, сложеност велика они се издвајају у посебне дисциплине и уче у оквиру посебних предмета.

Ортоепска проблематика је у свим језицима, па тако и у нашем, важна за цео низ апликативних дисциплина и практичних вештина, као што су квалитетно спикерско и новинарско говорење, јавни наступи у политици, предавачка делатност, информисање и едукација стручњака за корекцију говорне и слушне патологије итд. Због тога се у многим од ових области она у мањој или већој мери изучава у склопу различитих предмета и под различитим називима, али њена база је и даље фонетска по карактеру.

И функционални (фонолошки) аспект фонетике издвојио се у посебну дисциплину – фонологију. Она се као одвојена дисциплина развијала кроз много различитих теоријских приступа, настојећи да сваки пут на нов и бољи начин систематизује гласовну материју и објасни њено функционисање. Развила се одговарајућа терминологија, која прави лепу дистинкцију међу уже фонетским (значи, међу артикулационим и акустичким, с једне стране) и функционалним посматрањем истих ентитета, па ће тако постојати глас и фонема као јединице на фонетском, односно фонолошком нивоу, изговорне варијанте и фон и алофон, карактеристике гласова и обележја фонема, инхерентна и дистинктивна итд.

Као и све ново и необично, ови термини су имали једно време чар новог и свежег, али се то у највећем броју случајева постепено, мада тек после дужег низа година, на универзитетима вратило на претходно стање и данас тамо уместо наставног предмета Фонологија, који је заправо био Фонетика, у књизи акредитованих предмета стоји назив Фонетика и фонологија. Остао је овај назив фонологија, такође неоправдано, и у називу прве комисије Академијиног Одбора за стандардизацију српског језика, где би такође, будући да је рад ове комисије везан за све аспекте фонетске материје, а не само за трећи, функционални, он требало да носи име које упућује на шири обим делатности, макар то значило увођење више речи у назив.

Уопште, када се погледају називи ових предмета на универзитетима у Србији, а то су предмети, што је само по себи јасно, који научну основу преносе младим генерацијама и тиме одређују основне смернице и критеријуме онима од њих који ће се касније за науку одлучити, онда се види да је актуелно стање боље него што је могло бити, будући да је у међувремену радикално измењен систем студирања и да се прешло на такозвани „болоњски систем“, који је уз разне новине увео и начелно свођење предмета на једносеместрално трајање. Тиме су се дотадашњи предмети или поделили на два, сачувавши своју суштину под два имена, или окрњили, тамо где су сведени на један семестар, што је свакако најгори, али на срећу најређи случај, а коришћена је, свуда где је то допустио јако смањени број недељних часова наставе, могућност увођења нових садржаја и нових предмета. Тако се данас синхрона фонетско-прозојска материја изучава широм Србије у овом обиму (наводимо само главно, тзв. наставничко усмерење и једносеместралне предмете на њему): у Нишу – први предмет Фонетика и фонологија, други Прозодија, трећи Акустичка фонетика; у Новом Саду – један Фонетика и ортоегија, други Фонологија; у Крагујевцу – Фонетика и фонологија, Акцентологија и трећи предмет Ортоегија. На крају, Београд, нажалост и не случајно на крају: овде постоји само Фонетика, али нема Фонологије и постоји Акцентологија на другој години, а Говорна култура на четвртој. Упорна настојања и аргументовања у време слободног формирања „болоњских“ предмета да се постојећи двосеместрални предмет раздвоји на Фонетику и Фонологију, што је, како видимо, урађено успешно свуда осим у Београду нису дала резултата и против воље предметних наставника и сарадника остао је само један семестар, у коме је, наравно, немогуће урадити оба садржаја, па се предаје само Фонетика, са свега три фонолошке теме, колико да будући наставници не оду са факултета без икаквих сазнања о фонологији. Три фонетске теме које су уступиле место овим фонолошким предају се у термину вежби. Морамо рећи да противљење задржавању Фонологије није долазило споља или од администрације факултета и његових комисија, већ са катедре – негде је то била жеља да се за друге предмете ослободи семестар, негде лична одбојност према предмету, негде уздржавање младих сарадника, из страха или несналажења. Треба истаћи да је међу малобројнима који су били за увођење предмета Фонологија ипак било и четворо младих. Тако смо изгубили Фонологију за будуће предаваче у школама. Неколико година касније успели смо да Фонологију

уврстимо у списак изборних предмета, али тек на четвртој години, што значи, када се већ позабораве фонетски садржаји са друге године студија и када статус изборног предмета унапред говори да га већина од стотинак студената не може изабрати. Ипак, настава фонологије је за оне који су је одабрали врло успешна; они су прикључени малој групи студената тзв. филолошког профила, за које постоје сви предмети који су се некада студирали и још много нових, занимљивих и корисних језичких предмета, али студенти филолошког профила нису могли задржати право предавања у школама, због тога што су лингвистичке дисциплине заузеле место методичких предмета и једног дела књижевних.

Међу побројаним предметима посебно истичемо као позитиван пример Нишки универзитет, који је као посебан предмет, додуше за сада само изборни, увео Акустичку фонетику, што с једне стране, говори да су стасали млади кадрови свесни потребе да се знања о акустици пренесу студентима и с друге стране, то говори да су они сами обучени да фонетску акустику могу предавати – колегиница која ово предаје магистрирала је код нас у Београду на теми из акустичке фонетике и у то време стекла знања потребна за вођење овакве наставе. Увођење овог предмета нам говори још нешто: евидентно није могуће у једном семестру испредавати и фонетику и фонологију, па се део предмета свакако мора изоставити, а онда негде касније надокнадити. Назив предмета Прозодија на истом универзитету очигледно је остао из старе традиције која је под њим подразумевала само акценатску сферу, а интонацијом (која такође спада у прозодију) се није бавила и свакако је предмет за потребе наставе сведен на акцентуацију, која је за будуће наставнике и тако значајнија од интонације.

Новосадски избор предмета и називи за њих показују да се одустило од „фонологије“ у корист „фонетике“. Спајање фонетике и ортоепије давна је традиција на овом универзитету, с тим што треба имати у виду да се део те ортоепије односи на наставу акцентологије, која се тамо одувек постављала уско, више као информативна, на првој години студија, него као стварна обука у овом домену. Види се то и по студентима који су долазили на наше мастер студије у последње две године. И овде се ускоро може очекивати видан напредак у третману акустичке и прозодијске материје, јер је наставу преузео талентовани млади наставник, који је, иако по основном образовању није србиста, а није ни филолог, веома добро овладао управо фонетском акустиком и тумачењем експериментално-фо-

нетских снимака говора у време својих магистарских студија, за шта један део дугује колегама са наше београдске катедре. Код неких од њих је имао и веома садржајне консултације и у време рада на докторској дисертацији из ове области.

Настава у Крагујевцу се највећим делом поклапа са нашом у Београду, понегде и апсолутно, што се види из директно преузетих формулација за садржаје предмета које смо ми у Крагујевцу предавали у годинама почетка рада крагујевачког факултета, а предмет који се односи на ортоепију, настао касније и у Београду и у Крагујевцу, садржи део наше Говорне културе и део новосадске Ортоепије и срећно их уклапа у наставу. Да је потребно пратити документе о акредитацијама са извесном толеранцијом и претпостављеном ширином, показује нам и избор из литературе која није увек уклопиво у наставу, нити се понекад у потпуности слаже са изабраном концепцијом предавања, али то је данак обавези да се за потребе сигурније акредитације као литература наводе сви радови лингвистичких ауторитета, макар се и не могли директно користити у настави. Понекад је и именовање основних садржаја шире него што то једносеместрална настава допушта, па тако, рецимо, фонологију налазимо у називу предмета из области историјске фонетике у Крагујевцу: Историја језика, фонетика и фонологија. Реч је о доброј стандардној концепцији, која је практикована још од Александра Белића и Павла Ивића, а која се базира на дескриптивно-еволутивном приступу, у суштини ближем младограматичарском (ово у најпозитивнијем смислу речи) него фонолошком, а у коме се свакако подразумева вођење рачуна о еволуцији система и кад то није експлицирано у наслову.

Не наводимо овде друге факултете или друга усмерења, као што су учитељска или дефектолошка; само ћемо рећи да је на учитељским настава фонетике обимом веома мала, а типом и даље сведена на артикулациони аспект, док је на дефектологији изузетно обимна и квалитетна, јер је она тамо један од главних предмета и за логопедије и за сурдопедагоге, а предају је стручњаци одлично упућени у акустичку фонетику.

Дакле, у свим универзитетским срединама се види да је разубуђена фонетска материја добро покривена и да уз поправке неких недостатака на које смо указали може пружити следећим генерацијама солидну основу за упознавање целе дисциплине, а тиме и сигурнији развој научних фонетских и прозодијских истраживања српског језика.

Да би се упознала фонетска акустика потребни су свакако и неки технички предуслови. Можемо са задовољством рећи да је београдски Филолошки факултет рано осетио ову потребу као важну и да су још шездесетих година XX века за потребе озбиљног изучавања фонетике, артикулационе и акустичке, набављени тада најмодернији апарати експерименталне фонетике: из Америке је стигао *сонаграф*, најмодернији електронски аудио-визуелни спектрални анализатор говора, кога у то време није било нигде у окружењу, а имало га је и мало земаља у Европи. Из северне Европе је набављен мингограф, ретки електронски уређај који је прављен специјално за потребе фонетичара и који је имао изванредне могућности за праћење дугих сегмената изговореног текста. Сетимо се да је истих тих шездесетих година проф. Павле Ивић морао из Новог Сада носити у Америку своје снимке говора и обрадити их на универзитету у Ан Арбору, у чему му је помагала Илзе Лехисте, са којом је касније и објавио резултате својих опсежних истраживања. Заслугу за оснивање наше Лабораторије експерименталне фонетике имају пре свега професори Филолошког факултета др Асим Пецо и др Пера Половина, који су у Француској упознали стразбуршку лабораторију проф. Страке и рад у њој и који су овде предузели потребне напоре да се за београдску фонетску лабораторију издвоје велика средства, набаве најмодернији апарати и издвоје посебне просторије. Огромна заслуга за рад лабораторије и исто тако за образовање у њој младих филолога србиста припада професору Електротехничког факултета др Петру Правици, чије су изузетно познавање електроакустике, фонетике и музике и прави приступ у настави експерименталне фонетике учинили овај факултативни курс привлачним и лако разумљивим студентима српског језика. Неки су курс похађали једну годину, неки две, и сви су имали користи од тога, иако у то време похађање факултативних курсева није доносило никакве поене, нити се негде званично евидентирало. Већини је ово било корисно проширивање укупних знања из опште лингвистике и србистике, а некима и неопходно образовање за даље професионално бављење фонетиком. Седамдесетих година XX века и до средине осамдесетих лабораторија се развијала и успешно радила, у њој се експериментално-фонетским методама испитивао говор, долазили су истраживачи из других средина да у њој обаве своја испитивања, а они из Београда су овде снимали и анализирали материјал радећи на својим магистарским радовима и докторским дисертацијама.

Студенти су, када више није било факултативних курсева, у оквиру вежби из фонетике редовно долазили да упознају апарате,

најновије као сонаграф и мингограф, али и старе, механичке, као што су кимограф и палатограф, којима се некада испитивала артикулација и који су овде били добро одржавани и могли су показати како су се раније употребљавали. Обично се у оваквим приликама нису користили ранији снимци, већ директни снимци присутних студената, изговорени „у микрофон“, како се обично каже, па су затим они гледали како наставник, дајући информације о свакој фази рада, на сонаграфу или мингографу израђује ове снимке. Снимци су им потом поклањани, студенти су их анализирали и упоређивали са изговором својих колега и многи од њих, које смо много година касније сретали, говорили су да их још чувају као драго сећање на време када су били у лабораторији. Био је ово златни период развоја експерименталне фонетике на Филолошком факултету, а он се завршио када је осамдесетих година факултету затребала слободна просторија за смештај дароване јапанске лабораторије за учење јапанског језика. Та лабораторија, колико год нова и савремена, била је ипак само лабораторија за учење језика, какву у принципу имају сви модерни центри за учење страног језика; уз слушалице и магнетофоне имала је и екран за увећано приказивање наставникове артикулације гласова и сличне додатке. Како ниједна катедра није уступила једну од својих просторија, нити се на други начин нашао потребни простор, а лабораторија се морала отворити, деканском одлуком је ова изузетна научна лабораторија за експерименталну фонетику расформирана и апарати из ње су пренесени у неодговарајуће услове помоћних подрумских просторија, где није било никаквих услова да им се приђе или да се активирају, па је тако рад на њима прекинут, а они су за неколико година у неодговарајућим условима врло тесних просторија и подрумске влаге, без могућности икаквог проветравања и одржавања, сасвим пропали. Сонаграфи су у међувремену у Београду постали чешћи, имали су их тада од факултета Електротехнички, од медицинских установа рехабилитациони одсек Института за говорну патологију, од установа затвореног типа војска и полиција. Најдоступнији је филолозима био сонаграф на Електротехничком факултету (ЕТФ). Са овим факултетом се ускоро развила плодна сарадња на једном мултидисциплинарном пројекту, па је троје србиста са Филолошког и Дефектолошког факултета било у прилици да настави научни рад у области експерименталне фонетике. За време трајања пројекта смо могли да једном у семестру организујемо посету наших студената Одсеку за електроакустику ЕТФ-а, где су, захваљујући проф. др Миодрагу Мијићу,

они могли да се упознају са сонаграфом, радом на њему и са снимањем гласа у условима такозване „глуве собе“.

Осамдесете године су означиле у Београду почетак коришћења рачунара у експериментално-фонетским истраживањима, па је ову методологију ЕТФ почео да примењује и развија, набавком и адаптацијом разних иностраних програма општег типа. У исто време, започет је рад на поменутом мултидисциплинарном пројекту под руководством проф. др Томислава Томића и тако се, бар за појединце филологе, средином осамдесетих продужила могућност научног рада ове врсте. Идеја овог инжењерско-фонетског пројекта је била да се за потребе модернизације система управљања сложеним технолошким системима и при војним активностима оствари командовање гласом и то на српском језику, а за то је било потребно да се у многим стварима крене од почетка. Циљ је био доста високо постављен, ишло се не на реализацију готових команди које би се уградиле у одређене чипове, него се тражило да се испита и развија технологија синтезе говора и технологија аутоматског препознавања живог говора. И једна и друга ствар биле су у то време доста развијене у иностранству, за енглески и руски језик пре свега, али су и тамо то биле, посебно када се гледа крајњи циљ, још увек технологије у развоју. Није се, рецимо, могла обезбедити добра препознатљивост изговорене фразе уколико се мења говорник, већ само у случају када говорник остаје исти. Проблем су истраживачима представљале, пре свега, енормне количине алофонских варијанти гласова (што је иначе природна особина сваког језика), чему је у то време било немогуће научити рачунар, то јест, предвидети и меморисати хиљаде и хиљаде наизглед минималних разлика у изговорима гласова у различитим гласовним окружењима. Када се ту постигао одређени успех, остале су као нови баласт индивидуалне варијације и алофони који се не јављају у истој мери и на исти начин код сваког говорника. Зато је рачунар тада препознавао разлике које су, да кажемо, обавезне код сваког говорника, али није оне које су индивидуалне.

Код нас се тек тада у пуној мери показало који све проблеми нису фонетски обрађени у српском језику и која елементарна истраживања нас тек чекају. До тог момента нисмо имали ниједан потпун акустички опис гласовног инвентара српског језика, али не само када је цео гласовни систем у питању, него није била на овај начин испитана било која класа гласова стандардног српског језика, а то су имали урађено многи, па и мали језици. Већина од њих није имала

никакве велике технолошке пројекте, ни специјално финансирање, већ је то радила као уобичајени начин испитивања гласовних јединица. Крајем осамдесетих година је најмлађој сардници нашег мултидисциплинарног тима дата тема за магистарски рад која је обухватала акустичко испитивање сонаната. Сарадница је врло успешно обавила истраживање и одбранила магистарски рад на Филолошком факултету. Део резултата испитивања која су годинама обављана на овом колективном пројекту излаган је редовно на југословенским конференцијама ЕТАН-а и конференцијама сличног профила. Узгред, када је о језичким научним конференцијама реч, индикативна је чињеница да се код нас у Србији фонетске конференције не одржавају, па чак нема ни фонетске секције на научним конференцијама општег језичког профила. Мислимо овде не на историју језика, ни на дијалектологију или ортографију, већ на синхронију, на акустичку фонетику и на савремени књижевни језик. Истраживача у овој области је заиста мало, оних упућених у акустику и експерименталну фонетику такође. Није случајно проф. др Павле Ивић једном у паузи Научног састанка слависта у Вукове дане рекао, као коментар на ситуацију у којој о занимљивим и квалитетним радовима из поменутих области скоро да нема дискутаната: „Не треба се чудити, на прсте се могу избројати код нас они који се овим баве, па и они који ово познају и разумеју.“

Од тада се ситуација донекле поправила. Помало се шири круг студената који учи акустику и који зна за експерименталну фонетику. Захваљујући брзом напретку компјутерских технологија, могуће је сада у сваком граду код своје куће имати малу виртуелну лабораторију. Међу слободним програмима који се могу „скинути“ са интернета има и добрих и поузданих, какав је рецимо Praat, на коме се поуздано могу вршити прецизна мерења спектралних и квантитетских карактеристика говорних сегмената, а сам рад је веома удобан и омогућује брзо долажење до нумеричких података, што је иначе код свих компјутерских обрада велика предност у односу на ранији рад на сонаграфу. На овај начин су се у ново време почели радити магистарски радови и докторске дисертације. На београдском Филолошком факултету дата су три магистарска рада: *Акустичка анализа вредности рефлекса дугог јајиа*, *Спектралне и квантитетске карактеристике вокала* и *Спектралне и квантитетске карактеристике консонаната*. Последња два су била намењена попуњавању велике празнине у познавању акустике основног гласовног инвентара српског језика. Можемо рећи да је део о вокалима остао

недовршен, јер је ратних деведесетих година кандидат, који је био из Босне и који је тамо као дефектолог имао приступ сонаграфу, прекинуо свој рад, а како се дата тема чува доста дуго, па и знатно дуже од обавезног законског рока, у ишчекивању евентуалног наставка рада, то је истраживање до данас остало на пола пута. Тему о консонантима сарадница наше катедре је радила дуго и детаљно и као резултат нам је дала изванредне податке о свим консонантским карактеристикама које је требало испитати. Иста кандидаткиња је урадила затим докторску дисертацију из области акустичке фонетике, која представља најобимније и најквалитетније акустичко истраживање сегментне фонетике до сада. Темом *Фонетска и акценатска променљивост речи у континуалном говору* попунила је изузетно велику празнину о фонетским процесима у живом говору и о алофонској проблематици и тиме омогућила да се наставе многи фонетски послови, који пре овога нису могли бити реализовани. Фонетски процеси у континуалном говору проучени су овде на оба нивоа говорне организације, сегментном и супрасегментном, са циљем откривања и прецизне дескрипције фонетске основе варијантности континуалног говора. Феномен варијантности говора одавно је предмет интересовања фонетичара у свету и у многим језицима он је темељно и успешно изучаван модерним методама експерименталне фонетике у другој половини двадесетог века, док су за наш језик постојала само малобројна и недовољна истраживања ове врсте. Као главни задаци рада издвојени су: 1) испитивање основних типова коартикулационих процеса – лабијалне, лингвалне, веларне и ларингалне коартикулације; 2) испитивање процеса у различитим јединицама: у граматичким (морфолошким) речима, у фонетским речима (унутрашњи сандхи) и на додиру фонетских речи (спољшњи сандхи); 3) испитивање утицаја акцената на квалитет вокала и 4) испитивање модификације тонских контура акцената. У оквиру анализе коартикулације код консонаната добили смо податке о улози звучности гласова, променама трајања консонаната и о њиховим вокалским транзицијама и то детаљно и за сваку групу посебно (експлозивни, фрикативи, африкати и сонанти). Сви релевантни подаци илустровани су изванредним спектрограмима и графичким приказима, за које се мора истаћи да су и у техничком смислу врхунски, а израдила их је самостално кандидаткиња, без помоћи техничког особља (а помоћ техничког особља је иначе у свим лабораторијама у свету уобичајена и без ње већина фонетичара не може). Сваки резултат акустичких мерења довођен је у везу са постојећим

артикулационим корелатом и коментарисан из аспекта теоријске лингвистике и из аспекта уже фонетске материје, са указивањем на значај уочених чињеница и њихову функционалну вредност. Тамо где није могуће изводити закључке због непостојања теоријске основе или неопходних претходних или специфичних додатних испитивања, на то је јасно указано, уз веома добре сугестије како би таквом проблему ваљало прићи и које би прелиминарне послове требало у будућности обавити. Обављено истраживање и обрада језичког материјала створили су широку и поуздану базу за различита друга фонетска истраживања, због чега је овај језички корпус постао и драгоцен фонетски ресурс који ће годинама моћи да се користи. Иако је у српском језику било појединачних испитивања процеса везаног говора, алофонска проблематика до сада није била у целини обухваћена, а она је веома значајна, и због даљих фундаменталних лингвистичких истраживања, и због њеног апликативног значаја у сродним дисциплинама.

Резултати овог рада су донели нова сазнања у овој сложеној и мало изученој области српске фонетике. За алофонску проблематику, која чини основу разноврсности и променљивости звучања у живом реалном говору, ми сазнања и тачних представа о механизмима и дOMETИМА оваквих процеса, нисмо имали ни као говорници, ни као стручњаци док нису извршена ова експериментално-фонетска испитивања. Због недостатка оваквих сазнања, у претходним деценијама су каснили многи научни пројекти који се по својој природи ослањају на познавање алофонске проблематике, од уже лингвистичких, теоријских до апликативних у области техничких и информатичких дисциплина, аутоматског препознавања и синтезе говора, иновативних приступа настави српског језика од основне школе до универзитета, модернизације предавања српског језика као страног, односно предавања страних језика уз укључивање савремених контрастивних фонетских метода, као и унапређење рада на говорној рехабилитацији и специјалној едукацији. Још нешто значајно: овим двама дисертацијама, магистарском и докторском добили смо модел како траба да изгледа истраживање ове врсте и у теоријском и у практичном погледу. Надамо се да ће оба ова значајна рада ускоро бити доступна заинтересованима и у штампаној форми.

У фонетској и фонолошкој теоријској литератури која се употребљавала у универзитетском научном раду, а слично је било и у скоро свим другим језичким дисциплинама, одувек је најмање било удбеника који су по својој концепцији директно и искључиво наме-

њени процесу усвајања знања из одређених области. Зато су увек били жељно ишчекивани и радо прихватани од стране студената. Некако по традицији, чију двојаку усмереност је доста лако разумети, пошто су аутори и сами истовремено и научници и предавачи, скоро увек су то биле научне монографије са првенственом идејом откривања и систематизовања новог о изучаваном предмету, а тек онда приручници за поступно и лако увођење у материју. Ипак, водећи рачуна о уџбеничкој обавезности целовитог обухватања материје, понекад су обрађивали и делове који самог аутора нису нарочито интересовали, али су за наставу били неопходни. У недостатку уџбеника који би се бавио нашом фонетиком у целини, ту мислимо на сва три аспекта, артикулациони, акустички и фонолошки, користила се *Фонетика* из првог тома *Савременог српскохрватског језика* Михаила Стевановића, а она је, као књига средине двадесетог века, у целини била оријентисана само на први аспект, артикулациони. Остала два су годинама покривана предавањима и литертуром, углавном страном и општелингвистичком, као што су радови Малмберга, Јакобсона и др. Уосталом, све старије генерације данашњих лингвиста студирале су читајући обимну литературу, оригиналне научне расправе и чланке, делове монографија и целе монографије тамо где је то било потребно. И најмање су имале правих уџбеника. Па ипак, радост студената када се повремено појави неки уџбеник њима намењен била је у свим генерацијама присутна на исти начин. Разумљиво је да је тако било и са првом фонологијом српског језика, која се под називом *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика* појавила 1981. године у коауторству професора др Радоја Симића и др Бранислава Остојића и која је касније имала још два издања. Ова књига је била новина већ по томе што је први пут доносила чињенице из све три сфере изучавања фонетске материје. Имала је уз то и велики уводни део; појам *увод* овде треба схватити као „увод у синхрону проблематику“, а не као увод у техничком смислу, јер је то целовита опширна студија о историјском развоју нашег књижевног језика, па је она генерацијама студената служила као одличан уџбеник за предмет Историја књижевног језика. Други и трећи део уџбеника обухватили су фонологију, општу и фонологију нашег језика, као и фонетско-фонолошку анализу гласовних јединица нашег језика. Дати су егзактни подаци о артикулацији и акустичким вредностима гласова, као и табеле фонолошких обележја сваке гласовне групе појединачно. Изузетно прецизно су рађени делови о фонетским променама – фонолошким алтернацијама,

а богато су илустровани у сваком детаљу одличним избором примера. Како неретко бива при појави новог и необичног, а новог је заиста било и у концепцији, и у терминологији, и у теоријским поставкама, књига је наишла и на похвале и на покуде, а данас када се на њу погледа са тродеценијске дистанце, види се много јасније него раније, без обзира на постојеће замерке, до које мере се тежило да се сачува уџбенички профил у излагању студентима тешке и потпуно нове и непознате материје. Свака фонолошка тема увела је неопходне појмове и начела, указала на структуру појаве и класификацију елемената, не развијајући претерано теоријске поставке, јер је и овако достигла пуну меру која је студентима савладива.

Увек је другим ауторима лакше писати нову књигу из исте области када једна већ постоји, и када им се претходна допада, и када им се не допада. Претходна прва пробија лед и излази пред стручну јавност, излажући се и похвалама и критици; показује нам шта би се могло проширити, шта изоставити, шта сасвим друкчије конципирати у складу са нашим погледима. Ово важи за све области у једнакој мери, па тако и за фонетику. На појаву нове фонологије чекало се врло дуго. *Фонологија српског језика* се појавила 2010. године, у коауторству новосадских професора др Драгољуба Петровића и др Снежане Гудурић. Проф. Петровић је годинама радио на овој књизи, замисливши је као фонолошку монографију, а касније је одлучио да јој дода и фонетски део, па је потражио коаутора са искуством у акустичкој анализи, којом се сам није бавио.

У фонолошком делу књиге, импозантна је ширина захватања проблема, количина прикупљеног и обрађеног материјала, исцрпност и богатство илустративних примера и одлична заступљеност свих класификационих типова који се у овој проблематици разматрају. Сложена материја која се односи на укупно функционисање језичког система изложена је јасно и постепено, лепим језиком и одличним (научним) стилем. Сви појмови су уведени и процеси објашњени без претераног упрошћавања, али и без компликованих формулација, увек на потребној научној висини, али разумљиво и једноставно.

Ова књига је значајна већ по самом факту да доноси праве спектрограме свих наших гласова, да указује на детаље које снимци показују и да пружа пратеће табеларне приказе акустичких параметара. Поглавља из *Фонетике* објашњавају процесе настајања гласова, структуру говорних органа и рад мозга, као и критеријуме за одређивање артикулационе природе гласова и извођење артикулационе

класификације. Терминолошки и концепцијски, овај део открива фонетичара романисту, посебно тамо где се општелингвистички факти интерпретирају из угла француског гласовног система а не српског; честа су поређења наших гласова са француским гласовима, али нема поређења са гласовима сродних словенских језика, што би било корисније, а тако је и са коришћеном фонетском литературом: она је претежно романска, док обимна и значајнија словенска није уопште коришћена, а нису ни посебни фонетски радови наших аутора.

Поглавље из акустичке фонетике је обимно и доноси разноврстан материјал и снимке гласова. Описи снимака су детаљни, узимана су у обзир позициона варирања, као и утицај гласовног окружења. Анализа снимака приказује контекстуална и индивидуална одступања од очекиваних вредности. Пречесто је, међутим, избор снимака насумичан: у бројним снимцима акустичке вредности су резултат конкретног гласовног окружења или индивидуалних особености говорника, уместо да су бирани само случајеви типичних спектралних карактеристика.

Што се се тиче става о актуелности и развојној перспективи вуковског модела прозодијске норме, где проф. Петровић сматра да је основни правац даљег развоја српског прозодијског система предодређен дијалекатским утицајима југа и истока Србије, те да неадаптираност становништва са југа, које није успело да усвоји четвороакценатски систем, треба прихватити, и зато кориговати и променити постојећу норму, сматрамо да ово никако није правац који треба следити, јер он изоставља огроман број говорника који нема потребу за таквим мењањем норме (ни у Србији, ни западно, ни југозападно од ње) и не третира их равноправно, већ се све посматра из уске перспективе Новог Сада и Београда и из перспективе подручја која уопште нису четвороакценатска. Нико не би могао предложити говорницима са четвороакценатских подручја да скраћују дужине и кваре тонске карактеристике свог говора, па бисмо као резултат добили да треба увести две норме за исти језик у једној малој земљи. Ова идеја о невођењу рачуна о нашем народу ван Србије и оријентација искључиво на локалну ситуацију није сасвим усамљена и није први пут овде изнесена. Сматрамо је погрешном. Не само зато што предложена „јужна“ варијанта није ни по чему боља од постојеће, већ пре свега зато што се односи само на неке делове језика, прозодију рецимо, а мењање једног подсистема, како знамо, повлачи за собом и промене у другима – систем само тако

може да функционише. Уз то, поставља се питање: зар онда нећемо слично реаговати ако се у неком тренутку повећа, такође досељавањем, број становника који, рецимо, не разликују африкатске парове? Исто важи и за претпостављену бројну популацију која би имала неку другу дијалекатску црту коју не успева да превазиђе. Уместо дељења, потребно нам је консолидовање и развој који поразумева једну норму за цео српски језик.

Поменуто питање норме уводи нас у сферу језичке, конкретно говорне културе. Интересовање за њу је доста велико, могло би се чак рећи да је последњих година она у великој моди. О томе се може просудити већ на основу бројних радова који пуне часописе и научне конференције, монографија које се последњих година појављују, а понекад и на основу јавних наступа на трибинама са овом тематиком. С једне стране, то може радовати, јер одавно знамо да нам у овој области предстоји повелики рад, а с друге, пажљива анализа ове продукције указује на то да за ову област многи мисле да је једноставна и да се у њој доста лако може снаћи и без великог труда и специфичних предзнања. Зато каткад имамо парадокс да сам текст којим се излаже открива својим непрецизним констатацијама или површним прилазом, или пак правим језичким грешкама, слабог познаваоца језичке, односно говорне културе.

У најужем ортоепском смислу, а то значи на гласовном плану, разилажења са нормом се своде углавном на три типа: регионална (обично дијалекатска), индивидуална, која су варијантна и несистемска и она везана за патолошку артикулацију. Сва три су одавно присутна у науци и углавном добро описана, а поводом регионалних, односно дијалекатских одступања треба истаћи велики значај дијалектолошке литературе, која се одлично може користити у препознавању проблема и као контрастивни материјал за поређења са нормираним облицима. У два нова предмета универзитетске наставе на нашем факултету, а то су Мастер курс из акцентологије и Говорна култура на четвртој години студија, користимо у ту сврху и одабране дијалектолошке студије и то оне које обрађују четвороакценатске говоре, дакле говоре који улазе у најужу основицу српског књижевног језика.

Желимо истаћи да је у Вуково време и цео век после њега (а то је било време када се бирао и дијалекат на чијој основи ће се развијати књижевни српски језик и време до његовог завршног нормирања) било довољно препознати нечији изговор као говор конкретног четвороакценатског подручја, рецимо, као говор Срема, или говор

Ужица, или говор Сарајева, па да се овај изговор одмах квалификује као идеални образац књижевног српског језика. Тада се фонетска препознатљивост локалног у њима, могла сматрати врлином и потврдом правилног избора. До данас је раширено схватање према коме је говорна култура исто што и припадност дијалекту који је у основици књижевног језика, па је раширено и мишљење да они који овакво порекло имају, немају шта да мењају и култивишу у свом говору.

Модерни језик и његов садашњи степен развоја траже за еталонску вредност, међутим, и нешто више – наддијалекатско уместо регионалног. Да разграничимо: не треба све фонетско-прозодијске црте ових говора које су на слух препознатљиве као типичне за дати говор, замењивати неким неутралнијим, већ само оне које у другим сродним говорима не налазе потврду. Рецимо, изразитост акцента (тонска изразитост а не тип акцента) различита је и тамо где је велика, то ће се јасно чути, и само ће допринети доброј разумљивости говора и квалитету акценатског система у целини. Ово није случај само у једном говору него у многима из ове групе и треба као позитивна карактеристика да остане у сваком од њих. Насупрот овоме, ритамска структура која поштује опозицију дуго-кратко у речи, али јој додаје карактеристичан однос смањења трајања једног елемента и продужености трајања другог, или пак додаје приметну промену вокалске боје, макар и малу, остаје локална, дијалекатска, и нема потврду у већини говора сродне групе. Ту треба бити врло упућен и веома пажљив у анализи ових акустичких карактеристика. Ако желимо да се у оваквим питањима добро сналазимо, морамо детаљно упознати народне говоре који чине основицу књижевног језика и фонетску природу прозодијских и гласовних особености које се са књижевим језиком не поклапају. Најбољи извор информација пружају нам дијалектолошки радови, пре свега монографије настале на основу докторских дисертација, а оне су рађене квалитетно и прецизно, и фонетска и акценатска питања у њима су урађена у најбољој традицији наше дијалектологије. Оно где нам дијалектолози остају дужни јесте подручје дијалекатске интонације, које је потпуно необухваћено – и то је такође једна традиција у дијалектолошким дисертацијама! – али она потиче из времена непостојања апаратуре за рад, што данас више, како смо видели, није случај. У будућности остаје да се овај аспект истражи и празнина попуни.

У оквиру Академијиног Одбора за стандардизацију ради наша комисија за Фонологију – већ смо рекли у којој мери је овај назив

комисије непотпун – дакле, у рад комисије су однедавно успешно укључени млади људи, њих двоје, који завршавају своје докторске студије и већ улазе у послове комисије и језичке проблеме о којима је овде било речи. Као први корак, приступили су изради библиографије за област фонетике, фонологије и говорне културе, која нам веома недостаје. Њиховим доласком поправља се и активни састав комисије – ово последње се односи на чињеницу да Одбор никако не успева да реши организационо-техничко, а заправо материјално питање доласка у Београд на састанке Комисије, бар једном годишње, наших чланова који су у професори универзитета у пензији, а живе у Бањалуци, Подгорици и Новом Саду. Надамо се да ће се у скоријој будућности схватити колико бисмо од овога имали користи у раду, те да ће питање њиховог доласка бити решено.

Проблеми говорне културе који су данас најактуелнији, великим својим делом везани су за акценат и интонацију и начелно за проблем иновирања ортоепске норме. Ту су питања претераног броја дублета у акценатском систему, питања изговора силазних акцената у страним речима и домаћим сложеницама, однос акцената речи и акцената реченице, тенденција упрошћавања акценатских парадигми, проблем преношења акцената на први слог под утицајем дијалеката и страних језика, проблем акценатске адаптације страних имена и топонима – све су то питања на којима се мора радити. Морала бих поменути овим поводом и своју књигу *Прозодија и говорна култура*, која се управо овим питањима бави, али подручје рада је толико широко, да има довољно места за све истраживаче које ово интересује и који су спремни да на њему раде. Од фонетско-фонолошких неиспитаних подручја остаје као задатак рад на истраживању велике области говорног ритма и рад на проучавању аудитивне перцепције. Требало би наставити и рад на терминолошким питањима из широке фонетске области, који је успешно започет у оквиру катедарског терминолошког пројекта, када су разрешена нека фонетско-прозодијска питања као што су појмови и термини у вези са тоном, мелодијом и трајањем и слична. Такође предстоји рад на интонационом проучавању различитих синтаксичких целина и надреченичних комплекса.

Цитирана лијераура

- БРБОРИЋ, Бранислав (ур.) и др. *Актуелна ишћања наше језичке културе*. Београд: Просветни преглед, 1983.
- БАТАС, Ана. *Квантитативне и сиктралне карактеристике консонаната српског књижевног језика*, рукопис магистарског рада, Београд: Филолошки факултет, 2007.
- БАТАС, Ана. *Фонетска и акценатска променљивост речи у континуалном говору*, рукопис докторске дисертације, Београд: Филолошки факултет, 2014.
- БЕЛИЋ, Александар. „L’accent de la phrase et l’accent du mot“, *TCLP*, IV (1931): 183–188
- БЕЛИЋ, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик I. Гласови и акценат*. Београд: Научна књига, 1951.
- БЕЛИЋ, Александар. „Језик и музика.“, *Наш језик* III/6 (1934): 161–166.
- БРБОРИЋ, Вељко. „Језичка култура у наставним плановима и уџбеницима за основну школу.“ *Језик и култура говора у образовању*. Београд: Институт за педагошка истраживања: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998, 519–526.
- ИВИЋ, Павле, Илсе Лехисте. „Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику.“ *Зборник за филологију и лингвистику* VI, VIII, X, XII, XIII/2 i XV/1 (1963–1972).
- ИВИЋ, Павле. „Број прозодијских могућности у речи као карактеристика фонолошких система словенских језика.“ *Јужнословенски филолог* XXV (1961/62): 75–113.
- ЈАКОВСОН, Роман. *Шест предавања о звуку и значењу*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1986.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. „Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима“, *СДЗб*, XXIX (1983): 297–338.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица., Т. Томић, Весна Крајишник. „Утврђивање скупа базичних тонских карактеристика битних за реализацију комуникаишних функција исказа.“ *Зборник радова XXXVI конференције ЕТАН-а*. Београд: Југословенски савез за електронику, телекомуникације, аутоматизацију и нуклеарну технику, 1992, 19–26.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. „Супрасегментни ниво организације говора – појмови и термини у вези са тоном.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/3 (2004): 35–40
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. „Супрасегментни ниво организације говора – појмови и термини у вези са мелодијом.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане* 34/3 (2004): 107–112.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. „Временска димензија фонетских јединица.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане* 35/3 (2007): 15–23.

- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. *Фонетско-фонолошке вредности рефлекса дугог јайћа у ијекавици*, рукопис магистарског рада, Београд: Филолошки факултет, 2009.
- МАЛМБЕРГ, Бертил. *Фонетика*. Сарајево: Свјетлост, 1974.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. „Изговор српскохрватских гласова (експериментално-фонетска студија).“ *Српски дијалектолошки зборник V* (1933): 1–160.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. *Основи фонетике српског језика*. Београд: Знање, 1952.
- НИКОЛИЋ, Берислав. „Основне дијалекатске акценатске појаве у млађим новоштокавским говорима.“ *Јужнословенски филолог XXVIII/1–2* (1969): 189–207.
- НИКОЛИЋ, Берислав. „Акцентски системи у штокавским говорима СР Србије“, *Јужнословенски филолог XXIX/1–2* (1972): 275–303.
- НИКОЛИЋ, Марина. *Теорија језичке културе*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- НИКОЛИЋ, Марина. *Сводни регистар ишћања из српске говорне културе (према језичким савјетницима)*. Београд: Београдска књига, 2010.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Две српске прозологијске норме?.“ *Актуелни проблеми граматике српског језика*. Суботица: Градска библиотека; Београд: Народна библиотека Србије, Институт за српски језик Сану, 1999, 227–231.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ПЕЦО, Асим, Вук-Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозологијска норма.“ *Наш језик н.с. XVIII*, св. 1–2 (1970/71): 93–102.
- ПЕЦО, Асим. *Основи акцентологије српскохрватског језика*. Београд: Научна књига, 1971.
- ПЕЦО, Асим, Петар Правица. „О природи акцената српскохрватског језика на основи експерименталних истраживања“ *Јужнословенски филолог XXIX/1–2* (1972): 195–242.
- СИМИЋ, Радоје, Бранислав Остојић. *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*. Титоград: Побједа, 1981.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I, V* изд., Београд: Научна књига, 1989.
- СУВОТИЋ, Ljiljana, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.

Елица Д. Јоканович-Михайлова

ФОНЕТИКА, ФОНОЛОГИЈА И ПРОСОДИЈА СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА –
АКТУЉНОЕ СОСТОЈАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВИТИЈА

Резюме

Три основних аспекта изучења звуковой *материје* јазыка, артикуляциони, акустически и фонологически не в одинаковой мере были предметом интереса исследователей сербского јазыка. В этой работе рассматривается степень изученности этих вопросов и указывается на те из них, исследования по которым только предстоят. Анализируются подход к этим вопросам в современной научной литературе, место этих дисциплин в сербской науке, как и состояние учебной литературы и преподавания фонетических дисциплин в университетах. Внимание также уделяется актуальным вопросам культуры речи и ее изучения.

Ключевые слова: фонетика сербского јазыка, просодия, акустическая фонетика, орфоэпия.

Jelica D. Jokanović-Mihajlov

PHONETICS, PHONOLOGY AND PROSODY OF THE SERBIAN LANGUAGE
– CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Summary

The three standard aspects of research into the phonetic matter – articulatory, acoustic, and phonological – gained unequal interest among the researchers of the Serbian language. The paper surveys the thoroughness of examination of these questions and points out the remaining lacunae which are to be filled by future work. The state of the contemporary phonetic and prosodic scientific literature is being analysed, as well as the contemporary place of these disciplines within Serbian science, the state of the didactic literature and the state of the practice of teaching phonetic disciplines in universities. Attention has also been paid to the ongoing issues of adherence to the speech norm and its study.

Keywords: serbian phonology, prosody, acoustic phonetics, orthoepy.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 16. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

СРПСКА ГРАМАТИКА ДАНАС

У раду се говори о проучавањима граматике српског језика у посљедњих педесетак година, оријентационо од седамдесетих година прошлог вијека до данас. Седамдесете године прошлог вијека представљају вријеме у коме су изучавања српског језика представљала континуитет послератних проучавања, а у исто вријеме тих година у научна истраживања уводе се и резултати новијих истраживања у лингвистици, истражују се појаве које раније нису биле предмет пажње у српској науци. Такође, то је вријеме кад се у проучавање српске граматике укључују нови млади кадрови који и данас дјелују. Рад има за циљ да покаже најзначајније резултате проучавања граматике српског језика и да истакне новине у тим истраживањима у овоме периоду.

Кључне ријечи и изрази: српски језик, граматика, морфологија, творба ријечи, синтакса.

„ГРАМАТИКА (грч. γραμματική, од γράμμα – слово) представља систем морфолошких и синтаксичких категорија као и њима обухваћених јединица, њихових облика, значења и функција. Граматику у ширем смислу чине сва правила по којима су језичке јединице организоване и по којима се оне употребљавају. Граматика као део лингвистике има за предмет проучавање граматике као дела језика.

Српски језик чине јединице различитог степена сложености, њихови међусобни односи и правила употребе тих јединица. Основне језичке јединице су фонеме (гласови у функцији разликовања речи, нпр. *џи* : *џу*, или облика речи, нпр. *они* : *ону*), морфеме (најмањи делови речи који имају неко значење, нпр. *рек-а*, *рек-е...*), речи (најмањи облик на који може бити сведена нека реченица, нпр. *Покреј!*),

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

синтагме (групе речи повезане значењем и функцијом, нпр. *Твој друг је отишао*), реченице (најмањи синтаксички облици који могу имати комуникативну функцију, нпр. *Он одлази, Одлази*) и надреченичне целине (пасуси, строфе, главе и сложеније врсте текстова). Граматика се односи на правила према којима су морфеме удружене у речима и на правила према којима су речи удружене у реченицама, а реченице у текстовима. У средишту тако схваћене граматике је појам → граматичке категорије као јединства граматичког облика и граматичког значења, нпр. категорија рода, броја, падежа и др.“

Овдје речено представља скраћен текст одреднице *граматика*, који је академик Предраг Пипер дао за *Српску енциклопедију*. Видимо да се већ на почетку истиче да се појам граматике у лингвистици схвата у ужем и ширем значењу: ужи обухвата морфолошки и синтаксички систем језика, шири појам подразумева и организацију фонема. Тако је и иначе уобичајено у лингвистици¹ да се под граматиком у ужем смислу не види и фонологија, а под граматиком у ширем смислу посматра се цјелокупан систем структурних односа у језику – и фонологија, дакле. Уосталом, тако је код нас у новијој традицији; у граматичким приручницима се даје и фонологија.

Пошто је за једно овакво предавање довољно широк појам и граматике у ужем смислу, поготово за неког невичног добром уопштавању, сматрао сам да је разумно да се заобиђе тај дио граматике – који се бави фонемама. Оваквом одређењу ишла је у прилог чињеница да је планирано посебно предавање посвећено фонолошким изучавања српског језика. Под овим насловом, дакле, говориће се о

¹ Тако Д. Кристал уз одредницу *граматика*, између осталог, каже: „Кључни термин у лингвистици, али обухвата већи број појава. Може се разликовати неколико типова граматике. [...] У ограниченом смислу (традиционалном смислу у лингвистици, и уобичајеном популарном тумачењу тог термина), граматика је ниво структурног устројства, који се може проучавати независно од фонологије и семантике, а углавном се дели на грану синтаксе и грану морфологије. У том смислу граматика је проучавање начина на који се речи и њихови саставни делови комбинују када творе реченице. Треба је контрастирати с општом концепцијом овог предмета, у којој се на граматiku гледа као на целокупан систем структурних односа у једном језику, као у називима попут СТРАТИФИКАЦИОНА граматика, СИСТЕМСКА граматика или (нарочито) ГЕНЕРАТИВНА граматика. Овде 'граматика' обухвата фонологију и семантику, као и синтаксу, што се традиционално сматрало оделитим језичким нивоима 'Граматика' у том смислу представља средство за генерисање једне финитне спецификације реченица неког језика“ (Кристал 1998: 121).

граматици у ужем значењу ријечи, о проучавању морфологије (и творбе ријечи) и синтаксе српског језика.

Потребно је на почетку рећи и о овоме „данас“ у наслову. Наравно, под тим се хтјело рећи да ће се говорити о проучавању српске граматике у данашње вријеме. Е сад, није се ни с тим лако снаћи. Ја сам се стицајем околности бавио синтаксом презента – глаголским обликом, знамо, који примарно исказује вријеме које се подудара с тим *данас*. Знамо колико је тешко рећи шта је то *данас*, односно откад оно почиње и гдје се завршава. Ни у овом случају не знам више од својих досадашњих сазнања о томе. Ипак мора се бар нека лабава граница поставити према прошлости, чему се ријеч *данас* опире. Предавање сам схватио као прилику да у најкраћем представим резултате граматичких проучавања српског језика у посљедње вријеме, не сувише сужено вријеме, рецимо на десетак година, мада је могло бити и замишљено као изучавање граматике у новом миленијуму. Вратио бих наш поглед на период оријентационо од седамдесетих година прошлог вијека до данас, на вријеме од педесетак година. То је, по моме мишљењу, вријеме довољно пространо да се у њему могу сагледати значајнији резултати у језичким проучавањима, а такође и вријеме у којем су се та изучавања интензивирала. Разумије се, има крупних резултата и прије те лабаве границе. Томе одређењу водиле су ме и чињенице да су од седамдесетих година па до краја вијека активни били и они лингвисти који су почињали након Другог свјетског рата, па и неки чије научно дјело опкорачује тај рат, а тих година појављује се, опет, већи број младих лингвиста који су и данас или донедавно били још присутни у нашој науци. Уз то, учинила ми се битном и чињеница да су послјије седамдесетих година у наша граматичка проучавања уведене неке теме о којима се говори и данас, у новоме вијеку. Такође, гледајући саму тему, не видим крупне разлоге да границу ставим на размеђу вијекова, мада ће послјије извјесног времена бити више разлога да се и тако разматрају резултати проучавања српског језика. Одмах да кажем, не може бити ријечи о томе да је ово, овако постављена граница, нешто што има тежину обавезе за било кога другог. Наравно, овом приликом то треба рећи, у верзији рада која је припремљена и опремљена за штампу, мрежа чињеница би могла бити гушћа, посебно како се приближавамо десној граници разматраног времена, али је, и због ограниченог простора и немогућности аутора да у задатом времену ваљано прибави и распореди још чињеница, то остављено за неку другу прилику.

1. Морфологија

У српској језичкој науци морфолошка истраживања српског језика се одвијају од почетака наше модерне науке. Солидни темељи описа морфолошког система српског језика датирају од XIX вијека и Вук–Даничићевих подухвата, нарочито Даничићевих, и њихових настављача. Међутим, морфологија као дисциплина која за предмет свога разматрања има врсте ријечи, њихове категорије и облике нема ни данас засебно синтетизовану монографију са насловом *Морфологија српскога језика*, већ такве синтезе представљају поглавља у оквиру општих граматичких описа. У XX вијеку, Александар Белић је развио ту науку, у својим граматичким описима српског језика: у дијакроним студијама *Речи с деκлинацијом* и *Речи с конјугацијом*, у предавањима *Савремени српскохрватски језик*, те у своме знаменитом дјелу *О језичкој њрироди и језичком развијку*. Белићеви ученици наставили су његовим стазама, а знања до шездесетих година представљена су у Стевановићевом дјелу *Савремени српскохрватски језик 1, Увод, Фонетика, Морфологија*, гдје се на богато донесеним примјерима показује стање у систему облика, те конкуренције и развојне тенденције. Ипак, између нас и ових резултата, и језичке грађе стоји више од пола вијека.

За свако детаљније бављење морфолошком проблематиком добар увид у досадашње резултате даје *библиографија* коју су израдиле Милица Радовић Тешић и Весна Ломпар (2000), у којој су унесени научни и стручни радови из морфологије и творбе ријечи објављени на подручју бивше Југославије од 1950. до 2000. године, до 1989. према библиографији Јужнословенског филолога. У библиографију су унесени и неки радови настали изван бивше Југославије, а за увид у резултате послје те године добро ће доћи библиографија радова објављених у *Нашем језику* до 2012. (Живановић и др. 2012), те годишња библиографија радова у Јужнословенском филологу, која такође даје увид у цјелокупну лингвистичку продукцију која се тиче српског језика.

Иако не само ту, много радова посвећених различитим питањима флективне морфологије објављено је у часопису *Наш језик*, који – како знамо – од свог оснивања издаје Институт за српски језик САНУ као гласило за савремени српски књижевни језик и језичку културу. Такође, значајан број радова о морфолошкој проблематици настао је управо у Институту, из пера његових сарадника. Поред личног интересовања, на обраду појединих питања из морфологије упућивали су их и проблеми који су се појављивали при обради појединих

ријечи у Речнику САНУ, поменимо, нпр., ког је рода именица *миѝо* (М. Вујанић), откуда именици *глад* два рода и двије промјене (Д. Игњатовић), ког је рода, броја и какву промјену има именица *наочари* (Б. Милановић), како се мијења глагол *извиниѝи се* и који су му облици правилни, тј. зашто не можемо рећи *извинуйѝи се* (Б. Милановић) и многи други проблеми, које су савјесни лексикографи и добри граматичари предочили и широј научној и стручној публици.

У сваком случају, на основу броју чланака и разноврсности питања везаних за врсте ријечи, њихове категорије и промјену, може се рећи да постоји континуирано изучавање морфолошког слоја српског језика. Истраживања су била претежно о појединим питањима морфолошког система, о, да тако кажем, појединим питањима морфолошким, и резултати саопштавани у мањим радовима, чланцима. Морфолошкој проблематици посвећени су и неки бројеви зборника са Научног састанка слависта у Вукове дане, нпр. о глаголском виду.

Највише се расправљало код именица о роду и броју, о конкуренцији падежних наставака, исто тако класификација замјеница, конкуренција и дистрибуција замјеничких облика заокупљале су истраживачку пажњу, као и дистрибуција облика придјева одређеног и неодређеног вида, њихова компарација итд. Неисцрпни предмет истраживања у свакој лингвистичкој дисциплини свакако представљају глаголи, па и у морфологији: њихова промјена, укрштања глаголских врста, подјела на глаголске врсте, грађење глаголских облика: поменимо императив, као и дан-данас присутну дилему да ли је футур I прост или сложен глаголски облик (коначно је, мислим, разјашњен статус футура првог са конструкцијом да + презент: није му мјесто у стандардном српском језику), затим проблем повратних глагола, глаголскога вида као класификационе категорије итд. Многа су ова питања начињали и осветљавали различити аутори, а многа од њих још стоје отворена и чекају рјешање.

Много мање је монографских дјела посвећених проучавању морфолошког дијела граматичког система српског језика. Међу прве спада монографски опис једне категорије глагола „Глаголи на *-аѝи* са двојаким презентском основом“, Бранислава Милановића објављена у наставцима у *Нашем језику* бр. 19/2–3, за 1972. стр. 69–118, 21/1–2, за 1975, стр. 27–124 и 22/4–5, за 1977, стр. 163–306. Послије ове монографије требало је да прође подоста времена да се почну јављати друга монографска дјела. Треба поменути да су њихови аутори најчешће ученици професора Мирослава Николића, са ма-

гистарским и докторским дисертацијама одбрањеним код њега. То је рад Марине Спасојевић о глаголи на *-(j)eīti*, *-им* у корелацији са глаголима на *-īti*, *-им* (СПАСОЈЕВИЋ 2013), Сање Ж. Ђуровић о укрштању глаголских врста у конјугацији глагола (ЂУРОВИЋ 2015); Горана Зељића о морфолошко-семантичким карактеристикама бројева (ЗЕЉИЋ 2016), као и одбрањену и у припреми за штампу докторску дисертацију Марине Спасојевић *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Такође, пријављене су тезе о именицама плуралија тантум (Бојана Томић), видским паровима (Весна Ђорђевић) итд.

По обиму и значају овим монографијама се приближују и неке новије студије Мирослава Николића, као *Облици инсџрументјала јединице именица и-врјте у српском књижевном језику*, НЈ 41/3–4 (2010), 3–48; *Именице које српском књижевном језику љроширују основу морфемом -ов- у множини*, ЈФ 69 (2013), 277–318. Сажет али цјеловит увид у развојне тенденције у морфологији савременог српског језика даје и студија Ж. Станојчића *Морфологија, синџакса и фразеологија* у књизи РАДОВАНОВИЋ (ур.) 1996.

За будућу морфологију српског језика важна је управо објављена студија Весне Ломпар, *Врјте речи и грамајичка љракса (од Вука до данас)*, Београд, 2016, проистекла из њене докторске дисертације. То јесте граматолошки приступ, али мислим да је оправдано да се наведе у овим излагању.

Да оvdје додамо да је код Мирослава Николића посљедњих година урађено и неколико мастерских радова из морфолошке проблематике: свакако их треба унијети у допуну библиографије радова из морфологије. Као што радове Мирослава Николића одликују описи разматраних језичких појава на изузетно великом корпусу и поуздана процјена развоја посматраних појава – процјена судбине конкурентских облика и сл., и радови његових ученика заснивани су и писани на истим захтјевима.

Овом приликом треба навести да је Данко Шипка издао монографију – једину која у наслову има реч *морфологија* (ЅИРКА 2005), али без већег одјека у србистичкој науци, иако немамо књига с таквим насловом, па и уопше немамо доста монографских дјела из морфологије српског језика. Дјело се састоји из три дијела: у првом се обрађују основни појмови из морфологије, у другом „ustoličeni, specifično morfološki ili opšti pristupi morfološkim pojavama“ (стр. 5), а у трећем се даје синхрони опис морфолошких карактеристика српскохрватског језика, како аутор види данас језик са простора четири истојезичне републике, аутор истиче: „Razlike između varijanata,

odnosno nacionalnih standarda (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog) u okviru srpskohrvatskog u morfologiji su minimalne, pa se stoga taj nivo strukture srpskohrvatskog jezika prikazuje u celini, uz označavanje pojava karakterističnih samo za jedan od navedenih standarda. Ovaj pristup motivisan je opštom težnjom bilo kojeg naučnog opisa – da se pomoću što manje sredstava opiše što širi krug pojava“ (стр. 5). У новије вријеме о морфолошкој проблематици објавио је више радова и Бранко Тошовић, неки од њих су монографског карактера.

Када су посриједи теме из морфологије, не смију се заобићи ни књиге Радоја Симића *Морфофонолошки процеси у српскохрватском језику*, Београд – Никшић, 1994. и Милана Стакића, *Морфо(но)лошке теме*, Београд, 2001. Обје у наслову имају атрибут морфофонолошки, а у чијим се појединим поглављима освјетљава развој појединих облика, њихова оправданост и сл. Такође, Милан Шипка је у својим књигама изабраних радова *Стандарднојезичка преиспитивања 1–3* (Нови Сад, 2008; 2009; 2011) објавио неке студије посвећене морфолошкој проблематици.

У библиографији радова из морфологије истиче се неколико аутора са великим бројем прилога, они су се бавили различитим питањима везаним за категорије одређених врста ријечи, деκлинацију и конјугацију. То су: Митар Пешикан, Ирена Грицкат, Иван Поповић, Асим Пецо, Душанка Игњатовић, Олга Ристић, Берислав Николић, Живојин Станојчић, Мирослав Николић, Егон Фекете, Мирјана Јоцић, Милица Радовић-Тешић, Радоје Симић, Бранислав Остојић и др. Имена двојице професора – Бранислава Милановића и Светозара Марковића у историји наше науке остаће по готово искључивом бављењу морфолошком проблематиком. Такође, истиче се и један страни слависта по великом броју прилога посвећених морфолошкој проблематици, Владимир П. Гутков. Већину његових радова објавило је Славистичко друштво Србије у књизи *Грамматические очерки / Граматички огледи 2013*. Књига бјелоруског савременог слависте Миките Супрунчука *Сербское субстантивное словоизменение*, Минск, 2012, представља значајан допринос систематизацији и преиспитивању именичких категорија српских именица.

И на крају бих хтио да нагласим да је ово преглед проучавања у посљедњих педесетак година, нужно сажет, те да он представља наставак изучавања ове врсте код нас: нека имена су запажена на овоме плану и прије 1970: Св. Марковић, А. Пецо, Б. Милановић, М. Шипка, Милка Ивић. Тако су њени радови из шездесетих година

прошлог вијека о именичком роду данас опет актуализовани у студијама о адаптацији, синтаксичкој акомодацији итд.

2. Творба ријечи / Дериватологија

У српској традицији са морфологијом се повезивала, односно на њу надовезивала творба ријечи. Данас је преовладало мишљење да је творба ријечи засебна грана науке о језику – дериватологија.

У нашој граматичкој науци творба ријечи привлачила више пажње од морфологије. И почеци ове језичке дисциплине воде нас у XIX вијек и до Ђуре Даничића, а заслуга за развој творбе у србистици свакако припада Белићу и његовом даровитом ученику Радосаву Бошковићу, након којих не јењава интересовање за дериватолошку проблематику ни из дијахроне ни из синхроне перспективе. Учење Александра Белића није добило признање само у српској славистици, добијало је високе оцјене и на другим странама свијета славистике: Русија, Чешка, Бугарска – све земље са развијеном славистиком. И после Другог свјетског рата ова дисциплина је представљала занимљиво поље за наше истраживаче. Опет можемо рећи да се доста пажње творби ријечи посвећује у првој књизи Стевановићевог двотомног дјела (у првом издању Стевановићеве граматике говори се о *грађењу*, а од другог издања то поглавље се зове *творба*, што је резултат Стевановићевог усаглашавања граматичке терминологије са новосадским Правописом).

За период који се овдје посматра карактеристично је, слично морфолошком нивоу, да се много више писало о појединачним питањима у мањим радовима, а да је много мање монографских дјела. Поред претходног упућивања на библиографије у Нашем језику и Јужнословенском филологу, те библиографију Радовић-Тешић – Ломпар (2000) овдје свакако треба поменути да се на једном мјесту могу наћи подаци о свему што је писано из творбе ријечи: Божо Ћорић је објавио библиографију радова из творбе ријечи у (Ћорић 2013)². Библиографија садржи 1180 библиографских јединица насталих од прве половине деветнаестог вијека, главнина јединица прикупљена је из публикација са простора који је покривао српско-хрватски језик, и то нису само србистички радови, већ и радови других домаћих слависта, као и радови неких страних научника који су се бавили овом проблематиком.

² Аутор је наставио рад на комплетирању ове библиографије; тако допуњена библиографија, још недовршена, има преко 1250 библиографских јединица.

У периоду ових посљедњих педесетак година писало се о: моцији, деминуцији и аугментацији, творби апстрактних именица, глаголској префиксацији итд. Највише су се бавили овом проблематиком, поред Белића, Бошковића, Стевановића, – Ирена Грицкат, Митар Пешикан, Божо Ћорић, Милица Радовић-Тешић, Мирослав Николић, Милан Стакић, Јелка Матијашевић, Радмило Маројевић, Првослав Радић, Слободан Марјановић, Ђорђе Оташевић, рецимо, за предмет интересовања је имао нове творбене процесе, Соња Неневић, Станимир Ракић. Од страних слависта: Аделаида Смољска, Маријана Киршова, Галина П. Тиртова, Галина Г. Тјапко и др.

Као што рекосмо, мало је монографских дјела у то вријеме објављених. Овдје би се могла навести обимнија студија Берислава Николића *Основни принцип и творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику*, НЈ XIX, св. 1, 1972, 7–20; св. 2–3, 1972, 142–154; св. 4–5, 1973, 273–286.

Монографска дјела и зборници радова су о моционим суфиксима (Ћорић 1982), о *nomina agentis* и *nomina instrumenti* (Киршова 1998), о *nomina loci* (Киршова 1999), о турским суфиксима у српском језику (Радић 2001), о именицама с префиксима (Радовић-Тешић 2002), о деминутивним и аугментативним именицама (Јовановић 2010).

Треба навести и три новије књиге сабраних студија посвећених творби ријечи: Милан Стакић, *Морфонологија и деривација: чланци и расправе*, Београд, 2002, Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, Београд, 2009.

Овдје, такође, треба навести и рјечник творбених форманата који је објавио Данко Шипка (Ћирка 2005), друго издање, са релативно опширним уводом у коме објашњава разлоге за писање рјечника, и основне његове карактеристике (прво издање 2003. под насловом *Rečnik tvorbenih formanata*).

Са творбено-семантичког становишта анализирани су придјеви у монографији Рајне Драгићевић о придевима са значењем људских особина (Драгићевић 2001).

Појава специјалног рјечника Мирослава Николића *Образни речник српскога језика* (Београд, 2000, 1394 стр.), гдје се врло лако може доћи до грађе са одређеним творбеним формантом, погодовала је новијим лингвистичким истраживањима, како оним у правом смислу, тако и мастерским и испитним радовима на докторским студијама.

Уз све речено, треба поменути да је у Београду 2012. у одржан састанак Комисије за творбу речи МКС, и да је као резултат тога

проистекао зборник *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд 2012, који доноси резултате актуелних истраживања српских и страних дериватолога.

У новије вријеме појавиле су се двије монографије посвећене творби у језику појединих писаца: о творби ријечи у језику Бранка Топића (Тешановић 2003) и о неким видовима творбе ријечи у језику књижевних дјела Добрице Ћосића (Марјановић 2004).

На крају, треба рећи да је српска наука добила врло значајно цјеловито капитално дјело посвећено творби ријечи, у коме се узимају у обзир и дотадашња доста плодна истраживања у српској дериватолошкој науци. То је двотомна монографија академика Ивана Клајна: о творби ријечи слагањем и префиксацијом, (Клајн 2002) и о творби ријечи суфиксацијом и конверзијом (Клајн 2003). Дјело је објављено у оквиру програма Одбора за стандардизацију српског језика у едицији „Прилози граматици српског језик“.

3. Синтакса

Синтаксичка изучавања седамдесетих година на једној страни представљају наставак истраживања из ранијег периода, а на другој отварају и нове теме. За потпуне увиде у резултате синтаксичких изучавања српског језика у овоме периоду, поред библиографија у *Јужнословенском филологу* и *Нашем језику*, треба имати у виду и посебну публикацију посвећену библиографији синтаксе: Вићентић и др. ²2004. Библиографија обухвата период од 1858. до краја двадесетог вијека³. У првим деценијама послје Другог свјетског рата синтакса је била одређена у великој мјери учењем Александра Белића, са ученицима из предратне школе, а врло брзо су пристигли и нови истраживачи, Белићеви ученици. Изучавања су била посвећена свим гранама ове граматичке дисциплине: падежима, глаголским облицима и реченици.

У овом периоду изучавањем синтаксе српског језика бавили су се Михаило Стевановић, Јован Вуковић (у првој деценији периода), Ирена Грицкат, Милка Ивић, Татјана Батистић, Живојин Станојчић, Радоје Симић, Љубомир Поповић, Даринка Гортан-Премк, Милорад Радовановић, Предраг Пипер, Милош Ковачевић, Владислава Ружић (Петровић), Срето Танасић, Ивана Антонић, Душка Кликовац, Јелена Јовановић (Симић), Нада Арсенијевић, Миланка Бабић,

³ У току је посао на допуни ове библиографије.

Илијана Чутура. Посљедњих година укључио се већи број млађих истраживача.

Врх дискусија о синтакси глаголских облика био је седамдесетих година већ прошао, као да једна генерација више није имала шта да каже о овој теми. На неки начин то је и признао Јован Вуковић, један од најактивнијих и – по моме мишљењу – најуспјешнијих учесника у проучавању синтаксе глагола. Наиме, иако је у закључку своје посљедње студије посвећене систему временских глаголских облика истакао да се примјеном теорије о индикативу и релативу може успјешно изучавати употреба глаголских облика (била је тад примјењивана и у другим славистичким наукама), он је на крају, сумирајући своје резултате, па и резултате других, написао да је теорија индикатива и релатива донијела напредак у проучавању синтаксе глагола, али да „она постаје све више уска: да је *nju* потребно све више уклапати у *šire okvire*“, да је потребно „*da se utvrđuju i sve dalje proširuju novi (u pravom smislu egzaktnonaučni) metodi u proučavanju sintakse glagola*“ (VUKOVIĆ 1967: 7).

Управо је посредно то рекла и Милка Ивић, тражећи тај други приступ у својој раду „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“ (1958), показавши први пут да се не мора и не може све у функционисању временских глаголских облика сводити на односе унутар опозиције индикатив – релатив. Главне токове и домете у изучавању синтаксе глагола у овом полувјековном периоду представила је Вуковићева ученица Ксенија Милошевић (МИЛОШЕВИЋ 1978)⁴. Ипак и након седамдесетих година ова тема није била сасвим потиснута. Писало се мирније о улози временских облика у образовању реченице, о наративним глаголским облицима, о имперфекту, императиву, потенцијалу, плусквамперфекту, а објављене су и двије монографије: једна, о футуру другом, написана у деценији прије овдје разматраног периода и објављена на самом крају те деценије (МИЛОШЕВИЋ 1970), друга, о презенту, у посљедњој деценији прошлог вијека (ТАНАСИЋ 1996).

У изучавање синтаксе глаголских облика уграђују се и теоретска достигнућа новијег датума, тако да се усложњава поглед на функционисање глаголских облика; није више актуелно једино оцјењивање њиховог значења на основу одмјеравања у опозицији индикатив – релатив. Осамдесетих година, наиме, уводи се поред одмјеравања

⁴ На тај преглед Михаило Стевановић је реаговао обимним радом (СТЕВАНОВИЋ 1980).

радње према тачки говора, у теорији о индикативу и релативу, и одмјеравање према тачки референције⁵. Односно – радње исказане глаголским облицима сагледавају се као појединачне или уопштене, начелне, тј. у опозицији јединичност – неограничено мноштво. Овај приступ у нашу синтаксу глаголских облика прва је увела Милка Ивић са радом *Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljani radnju* (IVIĆ 1983), а досљедно је спроведен у монографији о презенту у српском језику. Искључивањем транспозиција временских глаголских облика из сагледавања у кључу опозиције индикатив и релатив и увођењем разликовања референцијалног и неререференцијалног концеповања глаголске радње при исказивању глаголским облицима у овој монографији разријешене су и многе дилеме из дискусија у претходном периоду, односно, по ријечима Ирине Грицкат „у великој мери стављена на своје право место подела на индикатив и релатив (и модус), која је у србистици доста дуго била у оптицају, доживљавајући своју еволуцију и своја падања“ (*Јужнословенски филолог* LIII, 215). Ни у новом вијеку интересовање за синтаксу глаголских облика није потпуно престало: пише се о појединим питањима употребе њихове, аориста, презента, односа између футура првог и футура другог. Такође, у ово најновије вријеме посвећује се пажње питањима акционалности (Милена Ивановић). Нове увиде у функционисање глаголских облика доносе студије из посљедње деценије посвећене таксису глаголских облика (Људмила Поповић). Посљедњих година поново је актуелно разматрање српског аориста и имперфекта, посебно у поређењу с француском ситуацијом, а и из неких других углова (Тијана Ашић и Веран Станојевић). Такође, глаголски облици се изучавају и у поређењу са другим, најчешће словенским, језицима, на том плану треба поменути изучавања Дојчила Војводића, његово најобимније дјело о футуру у словенским језицима (Вољводић 2012). С. Танасић је дао и један синтетички опис синтаксе глаголских облика у складу с новијим теоријским приступима синтакси глаголских облика (у ПИПЕР и др. 2005). Улози глаголског вида у функционисању временских глаголских облика посвећен је један научни скуп слависта у Вукове дане и реферати су објављени у једанаестој књизи за 1982. годину.

Синтакса падежа такође од педесетих година XX века заокупља пажњу наших истраживача. А након што је Милка Ивић одбранила докторску дисертацију о инструменталу (објављена 1954), српска

⁵ Ову тачку је увео Рајхенбах 1947. године.

синтакса падежа се почиње монографски описивати. Тако смо почетком седамдесетих година добили смо двије монографије: Даринка Гортан-Премк о акузативу без предлога (ГОРТАН-ПРЕМК 1971) и Тајјана Батистић о локативу (БАТИСТИЋ 1972). Од тада, од седамдесетих година, синтаксичка проблематика падежа стално је била предмет пажње српских синтаксичара. Нада Арсенијевић је објавила монографију о акузативу с предлогом (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003), а недавно и монографију о падежима правог објекта (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012). Кад се овоме дода и студија К. Фелешка о значењу и синтакси генитива преведена на српски језик (ФЕЛЕШКО 1995), као и студија Љубе Милинковића са конфронтативном анализом датива у српском и руском *Датив у савременом руском и српском језику* (МИЛИНКОВИЋ 1988), те једну новију студију Данка Шипке о дативу, можемо рећи да је падежни систем добио заслужену пажњу у проучавањима српске граматике. У овоме раздобљу писало се доста и о појединим значењима одређених падежа, занимање за синтаксу падежа не престаје. Различитим питањима синтаксе и семантике падежа посветили су радове Михаило Стевановић, Милка Ивић, а писали су и други – Даринка Гортан Премк, Предраг Пипер, Бранислав Остојић, Љубомир Поповић, Владимир П. Гутков, К. Фелешко, Милица Радовић-Тешић, Срето Танасић. Низ обимнијих студија о падежима објавила је посљедњих година Ивана Антонић, која је и аутор обимне синтетичке студије о синтакси падежа у синтаксе просте реченице у (ПИПЕР и др. 2005).

Посебан приступ употреби падежа у нашу науку посљедњих тридесетак година унио је и развијао Предраг Пипер: ријеч је о локалистичкој теорији падежних значења, по којој се у основи функционисања падежног система налази значење простора, а многа друга граматичка значења се могу посматрати као вид метафоризације тих просторних односа. Главне резултате из ове проблематике објавио је у засебној књизи (PIPER 1997), а и даље се бави том проблематиком. Значајан је том погледу његов рад „О когнитивно-лингвистичким и сродном усмереним проучавањима српског језика“, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, САНУ, Београд 2006). У најновијем раду из те проблематике „Грамматика границе“, *Јужнословенски филолог LXIV*, 2008 – Пипер је истраживања ове проблематике подигао на највиши теоријски ниво. Овдје он износи став да су дотадашња његова истраживања (и истраживања других) показала „да се може постулирати постојање принципа наткатогијалне локализације као општијег семантичког принципа

категоријалне локализације са језичким изразом (нпр. временске, узрочне, циљне и др.), који имају ослонац како у самом принципу наткатегоријалне локализације тако и у протолокализацији као његовом примарном појавном језичком облику, и који, иако са друкчијим садржајем од просторне локализације, имају мање или више видљива обележја просторности, као осмишљавања непросторних садржаја по обрасцу језичког осмишљавања просторних локализација“ (стр. 310–311).

Тема из синтаксе падежа заузима достојно мјесто и у граматикама овога вијека; довољно простора су добили и у Стевановићевој великој граматичици, као и у каснијим мањим граматикама.

У овим деценијама више се писало и о појму обавезног детерминатора уз падежне облике, појави на коју је нешто раније скренула пажњу Милка Ивић. И мада је на ту нужност употребе одредбе уз именицу у неким приликама скренуо пажњу још Ђура Даничић, треба рећи да је појаву теоријски обрадила академик Милка Ивић. Сматрало се да падежи своје синтаксичке функције врше као слободни или у садејству предлога. Она је показала да постоје случајеви гдје је одредба уз именицу неиспустива јер би њено изостављање у реченици изазвало или бесмисао или промјену смисла, скренувши пажњу и у свјетској научној јавности на појаву обавезности одредбе. Овом појавом Милка Ивић се бавила шездесетих година и последња верзија њеног рада о обавезном детерминатору ушла је 1972. године у антологију свјетске структуралне лингвистике. Коначна верзија текста први пут је објављена 1983. године у њеној књизи (Ivić 1983) (Види у PIPER i RADOVANOVIĆ 2008). О појави обавезног детерминатора писао је у овом периоду и Милорад Радовановић, нпр. – *Opštelingvistički aspekt kategorije „obavezni determinator“*, 1972.

У овоме времену предмет занимања у српској лингвистичкој науци била је и синтакса реченице. Истраживаче су занимала како питања везана за просту, тако и питања везана за сложену реченицу. У том периоду настало је доста радова који су употпунили описе српске просте реченице. Писано је о структури просте реченице и њеним члановима, предикату, о дефиницији просте реченице, о типологији и појединим видовима једночланих реченица (М. Ивић, Р. Симић, Љ. Поповић, М. Радовановић, С. Танасић, В. Ружић), о прилозима и прилошким изразима (М. Ивић, П. Пипер, С. Ристић, И. Чутура). У разматрању граматичке структуре просте реченице од стране Милке Ивић укључују се нови погледи, у складу са достигнућима

у свијету (В. Ружић, у PIPER i RADOVANOVIC 2008: 123). Тако М. Ивић осамдесетих година двадесетог вијека уводи критеријум фактивности⁶, на основу кога се врши подјела предиката неких семантичких група на фактивне, контрафактивне и нефактивне (В. Ружић, исто: 137). Љубомир Поповић пише, између осталог, о интегралном приступу комуникативним реченицама. По њему, такав приступ, „који у исто време треба да покаже формално-граматичке и функционално-граматичке карактеристике комуникативних реченица, мора бити (1) функционално-системски, показујући граматикализацију комуникативних вредности, и (2) функционално-конструктиван (и интерпретативан), показујући како се комуникативна реченица структурира ради реализације говорних чинова помоћу граматикализованих комуникативних вредности (и како саговорник одн. читалац то интерпретира)“ (Поповић 1996: 39). У времену прије краја 20. вијека и код нас се у изучавање реченице уводи и појам функционалне перспективе реченице. Проста реченица, и њени дијелови заокупљала пажњу истраживача и у најновије вријеме. Такође, пише се о улози партикула у реченици (Даринка Гортан Премк, Стана Ристић, Милош Ковачевић), на неке познате ствари гледа се из других позиција, нпр. кад је ријеч о тзв. *малим клаузама* (М. Ивић, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 48/1–2, 2005).

Од седамдесетих година у проучавању српске граматике подробније су описиване реченичне структуре које се обазују у складу са правилима пасивне дијатезе (Ксенија Милошевић и Срето Танасић). Радови о пасивним реченицама заснивају се на теорији дијатезе и пасивне дијатезе коју је, на словенским и различитим несловенским језицима, разрадила група лењинградских лингвиста и публиковала их почетком седамдесетих година прошлога вијека. Тридесет година касније они су се осврнули на резултате и домете те теорије (Храковски 2000), поднијевши својеврстан рачун научној јавности. Устврдили су да та теорија за три деценије није доживјела никакву озбиљнију критику ни корекцију. Издавање критеријума за дефинисање пасивне дијатезе узимајући у обзир њено остваривање у различитим језицима у свијету омогућује да су резултати изучавања пасива у словенским језицима међусобно упоредиви, а такође упоредиви са стањем у другим несродним језицима. О пасивној дијатези се пише и у наше вријеме (М. Алановић, С. Танасић), што свакако и заслужује будући да је већ истакнуто да је за савремени

⁶ У литературу га је раније увео Пол Кипарски.

српски језик карактеристичан раст пасивних конструкција (Радовановић 2007). У посљедње вријеме се доста писало о мјесту и начину исказивања семантичког актанта агенс (М. Ивић, М. Алановић, С. Танасић). Из ових радова видимо да је дефиниција агенса како се он данас види у западној лигвистици потпуно у сагласности са дефиницијом коју налазимо у учењу о пасивној дијатези што су га дали представници лењинградске школе, а на основу које се могу раздвојити агенс и неки други покретачи радње усмерене на пацијенс. Највећи дио својих истраживања о пасивној дијатези С. Танасић је објавио у књизи (Танасић 2014).

У вријеме о коме говоримо српску синтаксу карактерише обраћање пажње на исказивање негације у реченице. То је област која је била дефицитарна у српској синтакси реченице. Највише су писали Милош Ковачевић, Валентина Зенчук, Лили Лашкова, Милорад Радовановић: Своје радове Ковачевић је објављивао у засебним књигама, посљедња најпотпунија Ковачевић 2004.

У овоме времену посвећивана је пажња томе како се поједине семантичке категорије граматикују у српском језику – категорија узрока (К. Милошевић, М. Ковачевић), такође, у српску науку уведна је теорија семантичких локализација (П. Пипер), о чему је било ријечи. Детаљно је, досад најдетаљније, описано како се семантичке категорије реализују у простој реченици: персоналност, агентивност/пацијентивност, модалност, вокативност, интеррогативност, посесивност, социјативност, инструменталност, спацијалност, темпоралност, каузативност, теличност, кондиционалност, концептивност, квалификативност, квантификација, референцијалност/нереференцијалност, мероничност, негација. То је једини случај у нашој науци о језику да је на једном мјесту дат списак толиког броја семантичких категорија, гдје су оне описане и гдје је дат списак синтаксичких средстава којим се у простој реченици исказују. Ријеч је о пространом поглављу Предрага Пипера у ПИПЕР и др. 2005.

Сложена реченица је такође била предмет пажње српских синтаксичара у цјелом овом периоду. Углавном су описивана поједина питања српске сложене реченице, монографских описа је мало. Писало се о погодбеним реченицама (М. Ивић, М. Ковачевић, узрочним реченицама, (К. Милошевић, М. Ковачевић) временским реченицама (И. Антонић, П. Пипер, М. Ковачевић, С. Танасић, о допунским реченицама (М. Ивић, Вл. Ружић), о реченицама за исказивање категорије степена (П. Пипер, М. Николић), реченицама са спацијалним значењем (П. Пипер). Расправљало се и о принципима за класифи-

кацију сложених реченица (Р. Симић, М. Ковачевић, В. Ружић), што је довело и до извјесних прегруписавања сложених реченица, до увођења нових типова сложених реченица у граматике, а пребацивање неких из категорије посебних у поткатогије других. Такође, у овоме периоду појавили су се и радови који се баве питањем образовања сложених реченица без везника – асиндетске реченице (Б. Станковић, С. Танасић). У овоме периоду добили смо и монографски опис неких типова сложених реченица, у чему оскудијевамо. Ивана Антонић је објавила монографију о временским реченицама (ANTONIĆ 2001), а Владислава Ружић објавила је монографију о допунским реченицама (РУЖИЋ 2006). Такође, Марина Николић је објавила монографију о сложеним реченицама у којим се исказује категорија степена (НИКОЛИЋ 2015). Писало се о везницима сложених реченица у посебним радовима – М. Стевановић, З. Тополињска, М. Ивић, М. Ковачевић, М. Вукић, С. Танасић, В. Ђуркин (последња је одбранила и докторску дисертацију из ове проблематике у Крагујевцу) или, много више

Иако су резултати истраживања публиковани првенствено у виду мањих радова, објављиване су и монографије. Поред навођених, да поменемо и следеће: Живојин Станојчић је објавио двије књиге о синтакси језика Лазе Лазаревића (СТАНОЈЧИЋ 1972 и СТАНОЈЧИЋ 1982); Милош Ковачевић је објавио монографију о узрочном семантичком пољу (КОВАЧЕВИЋ 1986), и књигу о синтагматици (КОВАЧЕВИЋ 1992), Предраг Пипер је објавио књигу о замјеничким прилозима (PIPER 1983) и о српској морфосинтакси (ПИПЕР 1997); Љ. Поповић, је објавио књигу о реду ријечи у реченици (ПОПОВИЋ 1997). На крају, Данко Шипка је објавио граматички рјечник (ШИПКА 2016).

Неки аутори су своје радове из синтаксе објављивали у посебним књигама (М. Ивић, Ж. Станојчић, М. Радовановић, П. Пипер, М. Ковачевић, С. Танасић).

Још једна тема је ушла у савремена изучавања граматике српског језика као резултат развоја језика, то је номинализација. То је један од видова реченичне кондензације, појављивања језичких средстава без личних глаголских облика у функцији исказивања садржаја реченице. Појам кондензације у синтаксу увели су представници прашке школе, пре свих Матезијус, па други, и многи лингвисти су се овом појавом бавили, све до представника генеративне граматике. Као средство реченичне кондензације јављају се глаголи у безличним облицима (инфинитив и партиципи), именице и придеви. Девербативне именице представљају врло значајно средство реченичне

кондензације. Оне врше функцију реченичног кондензатора тако што се појављују у конструкцијама без глаголских облика и тако замењују реченичну конструкцију: *На расџанку* су се лепо поздравили – *кад су се расџајали*, лепо су се поздравили. Већ од педесетих година прошлог вијека српски синтаксичари су писали да девербативне именице у одговарајућим приликама могу да врше функцију реченице. Већ на почетку континуираног бављења овом проблематиком код нас, а седамдесетих година Милорад Радовановић је објавио обимну и цјеловиту монографију о именици као кондензатору реченичног значења (RADOVANović 1977). Мада се појавом кондензације код нас теоријски бавила у неким својим радовима М. Ивић, у Радовановићевој монографији детаљно је описана кондензација помоћу девербативних именица у српском језику и теоретски објашњена; према увиду самог аутора, „у дескриптивном и експланаторном погледу барем, у то време српски језик био веома исцрпно, можда и најподробније представљен, како у словенском, тако и у ширем лингвистичком свету уопште“ (РАДОВАНОВИЋ 2007: 6). За српски језик је карактеристично да се у функцији номинализације јављају девербативне именице у различитим падежима, слободним или са предлозима, да су знатно бројнији модели предлошко-падежних конструкција, те да оне замењују реченице с различитим значењем: време, узрок, циљ и др. Девербативна именица „уз нереченичну предикацију о којој реферише по правилу не саопштава податке о лицу, времену, броју, роду, фази, аспекту, модусу, и сл. (при том се ови подаци могу саопштити синтаксички, додатним језичким средствима) па је и опредељивање за исказе с девербативном именицом решење наметнуто разлозима економије у ситуацијама када је истицање података о наведеним граматичким значењима и односима – информационо редувантно“ (РАДОВАНОВИЋ 2007: 32). Интерпретација девербативних именица, односно конструкција с девербативним именицама, зато је условљена лингвистичким контекстом јаче него одговарајућа реченична конструкција. Номинализацији се М. Радовановић враћао више пута и додатно их теоријски изучавао, утврђивао синтаксичке, семантичке, когнитивне и прагматичне принципе реченичне кондензације. Коначно виђење појаве номинализација, као вид реченичне кондензације, изнио је у раду *О „именичком сџилу“ у језику и уму* (овдје према РАДОВАНОВИЋ 2007). Ту он подвлачи да су номинализације „сразмерно универзална појава“ (стр. 11, да су својствене тзв. специјалним функционалним стиловима. Он, на крају, долази до закључка да „... тумачење појава о којима

је реч [можемо] уз то поставити у окружење неке врсте *когнитивне лингвистике*, *когнитивне граматице* односно *когнитивне семантике* данашњице ...“ (РАДОВАНОВИЋ 2007: 21). Слиједи закључак: „Замисао је, наима, овде да ваља у оваквим случајевима успоставити хијерархију појава, и ње се држати приликом тумачења човековога менталнога и језичкога света. Најстарији по рангу у том смислу јесу: *сазнајни (когнитивни) стил* и *појмовник* његов, за њима следе *граматика* и *речник (лексикон)*, па тек онда *функционални стил*. Другачије речено: поента целе ове расправе јесте, заправо, у томе да као првенствени узрок универзалности номинализационих процеса у језицима не треба тражити *језичке контакте*, него *културне контакте*, дакле *обрасце мишљења* и *(са)знања у контакту* пре него *обрасце писања* и *обрасце говорења у контакту*“ (РАДОВАНОВИЋ 2007: 22–23).

Показало се, да се кондензација не врши само замењивањем глаголских ријечи именским, него и номинализовањем придјева, деадјектива. Овај вид номинализовања у српском језику монографски је описала Радовановићева ученица Наташа Бугарски. Она је, на језику штампе, анализираола конструкције са адјективним именицама у функцији кондензатора реченичног значења. „Истраживање је било усмерено ка типологији реченичних структура, кондензованих деадјективним именицама, с обзиром на њихово значење и функцију у односу на корелативну предикацију“ (БУГАРСКИ 2004: 382). Аутор је закључио да су деадјективне именице у српском језику погодно средство за кондензацију реченице, да се њиховом употребом, као и код девербативних именица, „постиге највиши степен номинализовања“. Тиме се изостављају подаци о времену, лицу, броју и др., што омогућује постизање ефекти номинализације: анонимизованост, безличност, економичност, синтетичност, неовременост, интелектуализованост (384), као и кад се ради о номинализацији помоћу глаголских именица. Видимо да је номинализација у српској науци добро проучена, и то у вријеме кад је она постала продуктивна појава у језику и кад је постала предмет изучавања и на другим странама у лингвистици.

Кад је ријеч о појавама везаним за процесе номинализације у језику, треба поменути да је седамдесетих година у нас скренута пажња на једну појаву која не да није разматрана, него је била потиснута у страну. То је декомпоновање предиката, тема коју је покренуо Милорад Радовановић седамдесетих година двадесетог вијека (РАДОВАНОВИЋ 1977). Године 1930. појава је уочена и проглашена за

неприхватљиву у књижевном језику; 1960. године Живојин Станојчић је у *Нашем језику* објавио чланак „Делити мишљење и слични изрази“, у коме показује да ту конструкцију и конструкције тога типа не треба сматрати страним наносима у српски језик, да су се развиле унутар српског језика и да им треба дати статус у стандардном језику. То је, Станојчићево мишљење, ћутке остало неприхваћено до појаве поменутог рада М. Радовановића, у коме је он ту појаву теоретски објаснио. Радовановић је у свом раду декомпоновање протумачио као појаву „која прати номинализационе процесе у језицима“ (Види Радовановић 2007: 146). Огледа се у томе да се глаголска лексема у предикату разлаже на глаголски дио – у виду семикопулативног глагола или глаголске копуле – и девербативне именице. У томе раду је он, такође, изнио мишљење да је глаголско декомпоновање израз појаве номинализације која је карактеристична за савремени српски језик, као и друге модерне европске језике, посебно у тзв. специјалним функционалним стиловима⁷. Послије овога рада М. Радовановића уследила је серија радова о појави декомпоновања: З. Тополињска, *Перифрасијични њредикајски изрази на међусловенским релацијама*, Јужнословенски филолог 38 (1982), 35–49; И. Жиберг, *Декомјоновање њредикајџа у језику средсјава иноформисања*, Прилози проучавања језика 23 (1987), 63–72; М. Ивић, *Још о декомјоновању њредикајџа*, Јужнословенски филолог 44, 1988, 1–5; С. Танасић, *Декомјоновање глагола и сјрукјџура њросје реченице*, Јужнословенски филолог 51 (1995), 157–166; П. Пипер, *Аналијички глаголски изрази и декомјоновани њредикајџи џијџа – изразијџи захвалносј*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 42 (1999), 37–43; И. Бјелаковић, *Декомјоновање њредикајџа у новинским и админисјрајивним џексјовима 19. и 20. века (смена модела)*, НССУВД 36/1 (2007), 341–355; И. Лазић Коњик, *Сјрукјџура, функција и лексичка обрада њерифрасијичних њредикајџа*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIX/1 (2006), 219–304; Драгана Керкез, *Месјо њерифрасијичких њредикајџских консјрукција у сисјему њредикајџа*, Славистика 1 (1997), 56–62; Јелена Ајдановић, *Лексичко-грамајичка њерифраза модалних глагола (синхроно-дијахрони џлан)*, НССУВД 37/1 (2008), 127–136; Г.

⁷ Можда и у тој чињеници – да је декомпоновање глагола карактеристично за специјалне функционалне стилове, а не и за књижевноумјетнички – разлог што је појава таквих конструкција тридесетих година прошлог вијека критикована и у чешком језику, као нанос из њемачког, а, истовремено, и у њемачком као неприхватљива конструкција – в. Влкова 1990.

Штрбац, *Глаголске њерифразе са значењем комуникаџивне акџивносџи*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 53/2 (2010) 77–88; Милена Јакић, *О џиџиологији декомџонованих џредикатџских консџрукција*, Зборник Матице српске за филологију LIV/1, 151–165; М. Алановић, *Тџиџични сџџрукџурно-семанџиџички модели џерифраза са глаголима џросџорно-мобилних односа*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LVI/2 (2013), 39–76. Аутор овог излагања је у једном већем раду о пасиву 1982. објавио мање поглавље о декомпоновању глагола у оквиру пасивних консџрукција са трпним придјевом. И сам М. Радовановић се враћао овој теми још, тако је објавио рад *Још о декомџонованању језичких јединица* у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику XLV/1–2 (2002, овдје према Радовановић 2007); *Декомџозиџија и универбизација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2 (2004). У тим радовима он се позабавио самом појавом декомпоновања и поново подвукао да она представља вид процеса номинизација у језику, који је универзална појава савремених језика, на једној страни, и уз то, размишљајући о тој појави и анализирајући у међувремену објављене радове – закључио је да се покретна сила декомпоновања не јавља у глаголском предикату, већ у глаголу, што ће рећи да се, у ствари, декомпонује глагол да би, даље, закључио да се декомпоновање не тиче само глагола, већ и именице : снег – снежна падавина; потрошња – област потрошње, придјева: црвен – црвене боје, прилога: слабо – слабог здравља; (рекао је) сетно – сетним гласом. У међувремену одбрањена је докторска дисертација с темом о декомпоновању прилога (Илијана Чутура, Крагујевац). Појавио се и посебан рад Милоша Ковачевића „О декомпоновању показних замјеница“, *Годишњак за срџски језик и књижевносџи*, XXII/9, Ниш, 2009.

Појава глаголског декомпоновања коначно је добила статус у стандардном језику. Декомпоновани предикат као посебан вид предиката први пут се наводи у једној сарајевској граматичи српско(хрватско)г језика за више школе Миливоја Миновића (1987), а обрађен је и у синтакси просте реченице, П. Пипера и групе сарадника у редакцији академика Милке Ивић, као и у нормативној граматичи (ПИПЕР и КЛАЈН 2014).

На појави декомпоновања у проучавању граматике српског језика задржао сам се нешто посебније из два разлога. Прво, да се види колико је времена прошло од првог њеног запажања у српском језику – тридесете године прошлог вијека, до проширивања у језику

и добијања описа, и научног објашњења, и мјеста у граматичким приручницима – посљедње деценије прошлог вијека. Може се закључити да је ширење те појаве у српском језику текло истовременом са њеним ширењем у другим европским језицима, а, такође, то се може рећи и за ток њеног проучавања. Друго, та појава као дио шире појаве номинализације у језику, представља добар примјер којим се може илустровати тврдња о функционалностилској раслојености српског језика, која се мора имати у виду у граматичким описима савременог српског језика и на њима утврђивању стандарднојезичке норме.

Већ је истакнуто да је придјевским именицама посвећена једна монографија – начину кондензације реченичног значења помоћу њих (БУГАРСКИ 2004). Исти аутор објавио је још једну монографију посвећену придјевима, и то придјевским допунама (КИШ 2016). Ова тема код нас није била довољно описана прије те монографије. У монографији су придјеви посматрани на синтаксичко-семантичком нивоу с циљем да се у оквирима придјевске синтагме представи однос придјева, управног члана, и његове допуне. Аутор монографије, Наташа Киш, дефинисала је на сљедећи начин циљ: „Циљ нам је да укажемо на основне карактеристике односа *комплементације* придева у савременом српском језику, те се као два централна проблема издвајају *категоризација дојуна* придева – утврђивање њихових морфосинтаксичких и семантичких карактеристика, и *семантичка класификација* придева који у савременом српском језику добијају допуне“ (КИШ 2016: 19). Тако је још једна бјелина у граматичким изучавањима српског језика попуњена.

За период на коме смо се у овом излагању задржали карактеристично је да се у проучавању граматичке структуре српског језика све више узима у обзир функционалностилска раслојеност његова, што се онда одражава и приликом избора корпуса за изучавање појава, и на извођење закључака о распрострањености појаве и њеном мјесту у српском стандардном језику. У граматичка изучавања све се више укључује и стилистичка компонента разматрања језичке структуре.

Држећи се принципа да разликујем граматичка проучавања српског језика од њиховог представљања у граматикама, навешћу овде две књиге, које по себи нису класичне граматике, али воде граматикама: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II*; Београд, 2002 III–IV, Београд, 2002; П. Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Прогна реченица*. У редакцији М. Ивић, Прилози граматички српског језика, Београд – Нови Сад, 2005.

Изучавање граматике српског језика предмет је неколико научних пројеката, на Филолошком факултету у Београду, Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Резултати се објављују најчешће у редовним публикацијама ових институција, или у тематским зборницима, нпр. Филозофски факултет у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу или Филолошко-уметнички факултет, гдје се најчешће највећи број прилога односи на нашу тему. Почетком двадесетог вијека у Институту за српски језик САНУ је на предлог Одбора за стандардизацију српског језика и Одељења језика и књижевности САНУ заснован пројекат „Опис и стандардизација савременог српског језика“. Циљ заснивања овог пројекта јесте да се, користећи се достигнућима савремене лингвистике у земљи и свијету, описује савремени српски језик на свим језичким нивоима, као што је случај и са другим модерним језицима. То представља и значајан прилог стандардизацији српског језика, односно осавремењавању његове норме. Замишљено је да се посао одвија у виду писања монографија, мањих чланака, мастерских радова и докторских дисертација. То је практично први пут у историји Института за српски језик САНУ да се у њему на систематски начин организују проучавања савременог српског језика. Изучавање савременог српског језика, питања везана за функционисања стандардног језика, осавремењавање стандарднојезичке норме јесу свакако један од сталних задатака у граматичким проучавањима српског језика, па и Института као најодговорније институције чији је једини задатак изучавање српског језика.

Било је и других тематских зборника у којима је и граматички српског језика посвећивана пажња, као, као што је едиција настала у оквиру пројекта САНУ „Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија“: Милорад Радовановић (ур.) *Когнитивна лингвистичка проучавања српског језика*, Београд, 2007; М. Радовановић и П. Пипер (ур.), *Семантичка проучавања српског језика*, Београд, 2008, те у оквиру пројекта САНУ „Српски језик у поређењу са другим језицима“ И. Клајн и П. Пипер (ур.) *Контрасивна проучавања српског језика: њиваци и резултати*, Београд 2010. Ту треба навести и књигу Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, у редакцији П. Пипера, Београд, 2009, са његовом пространом студијом *Српски језик* (обухвата фонологију, морфологију и синтаксу). Такође, у организацији Комисије за синтаксу при МКС одржана су два научна скупа посвећена граматичкој проблематици.

Реферати са првога одржаног 2005. године објављени су у Зборнику Матице српске за славистику 71–72, 2007, а резултати са другог скупа објављени су у зборнику Срето Танасић (ур.), „Граматика и лексика у словенским језицима“, Нови Сад – Београд, 2011.

Треба рећи да руководство међународног Научног састанка у Вукове дане при МСЦ у програм својих годишњих скупова често као главну или једну тему ставља и проучавање граматике српског језика, о чему свједочи више тематских зборника са тих скупова. Поред већ споменутих, да наведемо још неке:

Међуоднос грамаџике и речника у срџском језику, 26/2 (1997), *Врсџе речи у срџском језику*, 27/2 (1998); *Грамаџичке акџегорије ус рџском језику*, 28/2 (1999); *Терминологишка сџандардизација лингвистџичког оџиса савременог срџског језика*, 32/3 (2003); 33/3 (2004); 34/3 (2005); *Функционално раслојавање срџског сџандардног језика*, 32/1 (2004), *Грамаџика и лексика – дескрипџивни и нормаџивни џрисџуџ*, 36/1 (2007); 37/1 (2008); *Развојни џроцеси и иновације у срџском језику* 38/1 (2009).

За потпунији увид било би потребно више времена и простора – да се о многим поменутих радовима каже бар шта најбитније садрже, да се наведе још много мањих радова, чији су аутори овдје само поменути, што не говори и о мањем значају тих радова. Такође, остала је неосвијетљена цијела једна област – то су истраживања српске граматике у контрастивним проучавањима српског језика и неког другог словенског или несловенског језика. Та грана лингвистичких истраживања се у посљедњих педесетак година такође интензивно развијала у српској научној средини, донијела доста нових знања о граматици српског језика, и свакако је неопходно да се узима у обзир при неком будућем прављењу цјеловите синтезе. Нужно је овдје додати и чињеницу да данас на српским универзитетима имамо десетак одбрањених врло добрих докторских дисертација посвећених граматичким проблемима српског језика које још нису објављене.

Већ су споменуте књиге објављене у едицији „Прилози граматици српскога језика“: двотомна *Творба речи у савременом срџском језику* академика Ивана Клајна и *Синџакса савременога срџског језика: џросџа реченица* Предрага Пипера и др. у редакцији академика Милке Ивић; у истој едицији објављена је и *Фонологија срџскога језика* Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић. На почетку је истакнуто да нам недостаје таква монографија из морфологије; такође недостаје и синтакса сложене реченице. Међутим, и на томе се ради

и треба очекивати и њихово појављивање; синтакса сложене реченице је на помолу. Синтакса сложене реченице ће се објавити већ у догледно вријеме. Кад и ови послови буду били завршени, биће остварени предуслови за писање велике Академијине граматике савременог српског језика, која би се радила у Институту за српски језик САНУ.

На крају. Седамдесетих године прошлог вијека представљају вријеме у коме су изучавања српског језика представљала проду-жетак послератних проучавања, на једној страни, тј. настављају се проучавања граматике српског језика која су почела оживљавањем научног рада послје Другог свјетског рата активношћу Александра Белића и његових малобројних сарадника. У исто вријеме тих година у научна истраживања уводе се и резултати новијих теоријских погледа и истраживања у лингвистици; истражују се појаве које раније нису биле предмет пажње у српској науци. Тако, може се рећи, српска граматичка проучавања у овоме периоду прате развој лингвистичке и славистичке науке у свијету. Такође, то је вријеме кад се у проучавање српске граматике укључују нови кадрови који и данас дјелују.

И – посматрано на фону у почетку дате дефиниције појма граматика, природно енциклопедијски сажете – можемо, на крају, једнако тако сажето, рећи да и овако широко уопштена слика историјског развоја наше лингвистике у томе домену упућује на закључак да посљедњих педесет година представља раздобље у коме су остварени заиста значајни резултати у проучавањима граматичким проучавањима српског језика.

Цитирана лијераџура

АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Акузаџив с љредлогом у савременом српском језику*. Нови Сад: 2003.

АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падезџи љравог објекџа у сџандардном српском језику*, Нови Сад: 2012.

БУГАРСКИ, Наташа. *Деадјекџивна именица као средсџво номинализације (у љублицсџџичком сџиљу)* Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2 (Нови Сад) 2004, 297–404.

ВИЋЕНТИЋ, Биљана, ПАПРИЋ, Маријана, МИЛОЈЕВИЋ, Драган, МАНЧИЋ, Часлав. *Грађа за библиографију српске синџаксе*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004 (12001).

- ВОЈВОДИЋ, Дојчило. *Проблемика развоја фуџура и његове грамаџикализације у словенским језицима*, Русе (Бугарска), 2012.
- ГОЛУБОВИЋ, Ана. *Библиографија Јужнословенског филолога*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2013.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Акузаџивне синџагме без џредлога у срџскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, 1971.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом срџском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2001.
- ЂУРОВИЋ, Сађе Ж., *Укрџиџање глаголских врџиа у конјугацији глагола у савременом срџском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.
- ЖИВАНОВИЋ, Владимир, СПАСОЈЕВИЋ, Марина, ЦВИЛОВИЋ, Драгана, СПАСОЈЕВИЋ, Анета. *Наш језик I–XLIII – библиографија радова са регистџирима (1932–2012)*, Наш језик XLIII/3–4, Београд, 2012.
- ЗЕЉИЋ, Горан. *Морфолошко-семанџичке карактеристџике бројева у срџском језику*, Београд: Учитељски факултет, 2016.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Деминуџивне и аугменџаџивне именице у срџском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- КИРШОВА, Маријана. *Nomina agentis и nomina instrumenti у срџском и руском језику*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 1998.
- КИРШОВА, Маријана. *Nomina loci у савременом срџском језику*, Подгорица; Универзитет Црне Горе, 1999.
- КИШ, Наташа. *Дојуне џридева у савременом срџском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2016.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом срџском језику 1: слагање и џрефиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом срџском језику 2: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Огледи о синџаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике, 2004.
- МАРЈАНОВИЋ, Слободан. *Творбени сисџтем. Део 1. Префиксација*, Ниш: Филозофски факултет, 2004.
- МИЛИНКОВИЋ, Љубо. *Даџив у савременом руском и срџском језику*, Београд, 1988.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „О проучавању временских глаголских облика у сербкохрватистици“, *Зборник за филологију и лингвистџику XXI/2*, Нови Сад, 1978, 93–121.
- НИКОЛИЋ, Марина. *Катџегорија сџтејена у срџском језику. Сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- ПИПЕР, Предреаг. *Оглед срџске морфосинџаксе (у џоређењу са македонском)*, Сеул, 1997;
- ПИПЕР, Предраг, АНТОНИЋ, Ивана, РУЖИЋ, Владислава, ТАНАСИЋ, Срето, ПОПОВИЋ, Људмила, ТОШОВИЋ, Бранко. *Синџакса савременога срџског језика:*

- йросѣа реченица*. У редакцији академика Милке Ивић, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска – Београдска књига, 2005.
- ПИПЕР, Предраг и КЛАЈН, Иван. *Нормативна грамаѣика срѣског језика*, друго издање, Нови Сад: Матица српска, 2014 (2013).
- ПОПОВИЋ, Љубомир. *Ред речи у реченици*, Београд: Филолошки факултет, Друштво за српски језик и књижевност, 1997.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Интегрални приступ комуникативним реченицама“, *Књижевност и језик* XLIV/ 1–2, Београд, 1996, 1–41.
- РАДИЋ, Првослав. *Турски суфикси у срѣском језику (са осврѣтом на сѣање у македонском и бугарском)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2001.
- РАДОВАНОВИЋ Милорад, „Декомпоновање предиката. На примерима из српскохрватског језика“ *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд, 1977, 53–80.
- РАДОВАНОВИЋ (ред.) *Срѣски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад *Сѣари и нови сѣиси. Огледи о језику и уму*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2007.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица – ЛОМПАР, Весна. „Библиографија радова из морфологије и творбе речи (1950–2000)“, *Наш језик* XXXIII/3–4, Београд, 345–379.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. *Именице с ѣрефиксима у срѣском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 2002.
- РУЖИЋ, Владислава. *Дојунске реченице у савременом срѣском језику*, Нови Сад: Матица српска, 2006.
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина *Глаголи на -(j)еѣи, -им у корелацији са глаголима на -иѣи, -им у савременом срѣском језику (нормативни и лексикографски асѣкѣи)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. *Синѣакса језика Лазе К. Лазаревића I. Синѣагмаѣски односи*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 1973;
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. *Синѣакса језика Лазе К. Лазаревића II. Реченични односи*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 1982.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, *Још о ѣроучавању сисѣема глаголских времена*, Глас САНУ, књ. II, Београд, 1980, 8–61.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Презент у савременом срѣском језику*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога 12, Институт за српски језик САНУ, 1996.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Синѣакса ѣасива у савременом срѣском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, 2014.
- ТЕШАНОВИЋ, Драго. *Творбене катѣгорије и ѣоѣкатѣгорије у језику Бранка Ћоѣића*, Бања Лука: Филозофски факултет, 2003.
- ЋОРИЋ БОЖО, *Моѣиони суфикси у срѣскохрватѣском језику*, Београд: Филолошки факултет, 1982.

- ЋОРИЋ, Божо Б. „Прилог библиографији творбе речи“, *Научни састајанак славистиџа у Вукове дане* 42/3, Београд, 173–233.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синџаџакса срџскохрватског гениџива*, Београд: Студије о Србима, 1995.
- ХРАКОВСКИЈ, В. С. *Диатези и залоги (тридџатљет спуџа. Слово в тексте*, Сборник статей к семидеџатљетию академика Ю. Д. Апреџяна, Москва, 2000 466–474.
- ШИПКА, Данко. *Срџски грамаџички речник*, Нови Сад: Прометеј, 2016.
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- BATISTIĆ, Tatjana *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972.
- IVIĆ, Milka. „Lingvistički ogledi“, Београд: Библиотека XX век, 1983.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročnosemantičko polje*, Сарајево: Свјетлост, 1986.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*, Сарајево: Свјетлост, 1992.
- KRISTAL, Devid, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. – 2. изд. Београд: Полит, 1998.
- MILOŠEVIĆ, Ksenija. *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: ANUBiH, 1970.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*, Сарајево: Свјетлост, 1987.
- PIPER, Predrag, *Zamjenički prilozii (gramatički status i semantički tipovi)*, Нови Сад: Институт за стране језике, 1983.
- PIPER, Predrag, *Jezik i prostor*, Београд: Библиотека XX век, 1997; 2001.
- PIPER, Predrag, i RADOVANOVIĆ, Milorad (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, Београд: Библиотека XX век, 2008.
- RADOVANOVIĆ. „Imenica u funkciji kondenzatora“, Зборник за филологију и лингвистику, XX/1, 63–144; XX/2 1977, 81–160.
- REICHENBACH, Hans. *Elements of symbolic logic*, New York, 1947.
- STANOJČIĆ, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sintaksičkih odnosa)*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије, Књига XI, 1967.
- ŠIPKA, Danko *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog standardnog jezika*, Београд: Alma, 2005.
- ŠIPKA, Danko. *Glosar tvorbenih formata*, друго издање, Београд: Алма, 2005.
- VLKOVA, Vera *Prispevek k analyze multiverbalnich spojeni tipu provodati rekonstrukci*, Slovo a slovesnost LX/1, Праг 1990.
- VUKOVIĆ, Jovan. *Sintaksa glagola. Studije*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1967.

Срето З. Танасич

СЕРБСКАЯ ГРАММАТИКА СЕГОДНЯ

Резюме

В данной работе речь идет об изучении грамматики сербского языка в течение последних пятидесяти лет, приблизительно с семидесятых годов прошлого века по настоящее время. Цель работы – представить самые значимые результаты изучения грамматики сербского языка и подчеркнуть новизну в тех исследованиях в приведенном периоде. Семидесятые годы прошлого века представляют собой время, в которое изучение сербского языка представляло собой непрерывность послевоенных исследований, а одновременно в эти годы в научные исследования вводятся результаты новых лингвистических исследований и теоретических взглядов, рассматриваются явления, которые раньше не были предметами внимания сербской науки, исследования основываются на стилистически разнообразном корпусе сербского языка. Это также время, когда в изучение сербской грамматики включаются новые молодые кадры, действующие и сегодня. Были даны новые обзоры многочисленных явлений, которые и раньше были предметами грамматических исследований, но описание получили и многие слабо или совсем не описанные языковые факты. Многие пробелы в грамматическом описании сербского языка были восполнены. Сербские грамматические исследования в этом периоде соответствуют достижениям лингвистической и славистической науки в мире.

На основании вышеизложенного приходим к выводу, что последние пятьдесят лет представляют собой период достижения крупных результатов грамматического изучения сербского языка. На этой основе сформировались условия осовременивания инструментов сербского стандартного языка.

Ключевые слова и выражения: сербский язык, грамматика, морфология, словообразование, синтаксис.

Sreto Z. Tanasić

SERBIAN GRAMMAR TODAY

Summary

The paper surveys research on Serbian grammar over the past fifty-odd years, approximately from the 1970s up to the present day. The paper aims at demonstrating the most relevant results of the study of Serbian grammar and at emphasising the novelties in this period. The 1970s are a time in which the study of Serbian was seen as a continuation of postwar research, and at the same time results of more recent research were being introduced to academic work, results of newer theories were being accepted, phenomena that previously did not appear in the focus of attention in Serbian scholarship were also being studied, and the research was founded on stylistically diverse corpus

of the Serbian language. That was also a time of the inclusion of young academics who are still active today. New insights were given into a number of phenomena that had been topics of earlier grammatical research, but many linguistic items were also described that had been studied little or not at all. Numerous blank spots in the grammatical description of Serbian were filled in. It can be said that Serbian grammatical research in this period is on a par with the achievement of global linguistic and Slavic scholarship.

All the above-mentioned leads to the conclusion that the past fifty years is a period in which great results were achieved in the grammatical research of Serbian. That facilitated the modernisation of instruments of the Standard Serbian language.

Keywords and phrases: Serbian language, grammar, morphology, word formation, syntax.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 21. јануара 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик и јужнословенске језике

СРПСКА ЛЕКСИКОЛОГИЈА ДАНАС: САДАШЊЕ СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Рад је посвећен србистичким лексиколошким истраживањима. Развој лексикологије (и шире – семантике) подељен је у три етапе: (1) прва половина XX века, (2) од педесетих до осамдесетих година XX века и (3) од осамдесетих година XX века до данас. Највише пажње посвећено је, разумљиво, трећој фази. Начињена су два пресека развоја лексикологије у србистици од осамдесетих година XX века до данас – први је ужи, према значајним личностима и институцијама, а други, опширнији, општији и пропустљивији, према темама које су обрађене у српској лексикологији. Други пресек је учињен поделом лексиколошких истраживања према осам критеријума: 1) према лингвистичком правцу; 2) према стрним утицајима; 3) према утицајима других наука; 4) према броју језика који се истражују; 5) према лексичкој јединици која се истражује; 6) према временској равни која се истражује (синхронијска/дијахронијска испитивања); 7) према врсти лексичких односа; 8) према месту лексеме у лексичком систему.

Кључне речи: лексикологија, семантика, србистика, српски језик.

Развој семантичких истраживања у србистици у XX веку може се поделити на три периода, чије границе нису оштре, па периодизацију треба схватити условно. Први период се везује за прву половину двадесетог века, други за време од педесетих до осамдесетих година двадесетог века, а трећи траје од осамдесетих година двадесетог века до данас. Прве две фазе ћемо само поменути, а пажња ће

* rajnad@yahoo.com

у овом раду бити фокусирана на трећи период, тј. на садашња лексиколошка истраживања у Србији.

I. СЕМАНТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА. Садржаји научних и стручних часописа, као и монографија из области науке о језику, показују да су у првој половини двадесетог века пажњу српских лингвиста привлачили пре свега граматички проблеми, и то обично из развојног угла. „Под окриљем традиционализма историјска и савремена граматика срасле су до те мере да се актуелно језичко стање интерпретира првенствено у светлости некадашњих, историјских језичких промена“ (исп. Ивић 2001: 90). Семантика је била у другом плану и обично се о њој писало само као о пропратној компоненти језичких јединица које су, у ствари, биле испитиване из угла историјске граматике. Било је, такође, и појединачних радова посвећених значењу који нису одражавали некакву системску припадност аутора одређеној семантичкој школи.

Познато је да се у лингвистици уопште (па и у србистици) дуго правио јаз (а и данас се прави) између семантике и граматике. Инсистира се на опису језичких јединица из граматичке перспективе, а занемарује се семантичка или обрнуто. Показало се, међутим, да и највећи заговорници формалног приступа језику нису могли заобићи семантику, јер се граматика и семантика толико преплићу да готово не постоји граматичка подела која није семантички заснована.

Слика стања у србистици уклапа се у општу слику у лингвистици у првој половини 20. века. По речима Милке Ивић (2001: 89), „у првој половини двадесетог века, као и у деветнаестом, највише су обрађивани и обрађени гласови [...] У другој половини овог века, међутим, у центар научне пажње постављају се синтакса и семантика.“

Плодно тло за развој нове фазе у семантичким истраживањима представљали су модерни лингвистички погледи Александра Белића. „Његова велика заслуга лежи у томе што је указао на значај испитивања функције речи у реченици за разумевање основног принципа организације језика и творбе речи и што је инсистирао на потреби да се, ради правилног осветљавања језичких појава, речи испитују истовремено с погледом на све три њихове димензије: на значење, синтаксичку функцију и облик. Неке од његових теоријских концепција, као на пример схватање о томе да значење именице подразумева „збир особина“, у извесном смислу антиципирају теоријске ставове генеративне семантике“ (Ивић 2001: 138).

II. СЕМАНТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА ОД ПЕДЕСЕТИХ ДО ОСАМДЕСЕТИХИХ ГОДИНА XX ВЕКА. Овај период би се могао окарактерисати као време настајања семантике у српској науци о језику. Томе је погодовао, с једне стране, развој структурализма у светској лингвистици, а са друге стране утицај Александра Белића на српске лингвисте. Структурализам је у свету почео да се развија тридесетих година прошлог века, а тек педесетих година, Милка Ивић и Ирена Грицкат, образоване и обавештене, тада младе лингвисткиње, почињу да оцењују и проверавају радове структуралиста. Мора се рећи да су у то време оне биле врло критичне према структурализму. У часопису *Јужнословенски филолог* бр. XX, давне 1954. године, Ирена Грицкат критикује структуралистички метод у истраживању једног данског лингвисте о словенским глаголима. Образована у традиционалном граматичком духу, она сматра недопустивим приступање језичким фактима само синхронијски (исп. Грицкат 1954: 308). Критикује и дедуктивни начин закључивања, који произлази из потребе структуралиста да уклапају у систем већ познате језичке елементе, а не да проналазе и описују нове, што је био основни задатак традиционалне граматике (Грицкат 1954: 309). Структуралистима замера што сувише брину о методи, па у погледу лингвистичких резултата њихови радови „делују стерилно“. „Структуралистичко расправљање оставља слику *circulus vitiosus*-а на оним местима где најављује нове резултате, а долази само до онога од чега се неминовно морало поћи као од познатог.“ (Грицкат 1954: 329). И Милка Ивић године 1954. критикује структуралисту Хјелмслева и његове ученике, а њихов приступ оцењује као сувише искључив.

Тако је у српској лингвистици дочекан структурализам. Отпор је очекиван, јер се деценијама пре тога неговао дијахронијски приступ граматички, прикупљање језичких факата, индуктивно закључивање. Међутим, убрзо после тога, Милка Ивић и Ирена Грицкат објављују прве радове посвећене семантици, у којима има мање или више елемената структурализма.

У радовима Милке Ивић већ тада почиње да се запажа синтаксичко-семантичка метода, којој је она остала верна до краја научног рада. Значење лексеме се остварује у одређеном реченичном контексту и зависи од службе коју она врши у реченици. Зато се у радовима Милке Ивић преплићу питања у вези са значењем, обликом, службом и употребом лексичких јединица. Њени први радови налазили су теоријско упориште у неким елементима структурализма, а седамдесетих година и у елементима генеративизма, иако Милка Ивић

никада није била типичан представник ниједне од ових школа. Седамдесетих година, она је са пуно надахнућа писала о овим правцима (исп. Ивић 1972; 1973; 1975, 2001)¹.

Неколико запажених радова из области семантике написала је у овом периоду и И. Грицкат. Израђујући *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, она је нека запажања до којих је долазила у живом контакту са језичком грађом преточила у истраживања о значењу деминутивних глагола (1955), о антонимији и проблемима негације (1961), о односу између придева и прилога (1961), о утицају префикса на значење глагола (1967), о платисемији (1967) итд. Сви ови радови и данас представљају незаобилазну литературу у лексикологији². Оно што радовима Ирене Грицкат даје посебан значај то је у њима исказана самосталност научног мишљења, неповодљивост ни за једном теоријом нити ауторитетом. Ирену Грицкат до закључка у истраживању доводи искључиво грађа, за чију танану анализу она показује изузетан таленат, интуицију, али и знање.

Не може се говорити о периоду рађања семантике у србистици, а не сетити се имена Миливоја Павловића, неправедно занемареног лингвисте, који је био изузетно модеран за своје време по избору тема и по начину на који их је обрађивао. Он спада у прве српске психолингвисте, јер је већ 1920. године написао књигу посвећену овој области (*Le langage enfantin*, Париз, 1920), а 1969. године у Београду објавио је књигу посвећену стилистици *Проблеми и принципи сџилистџике*. Ваља скренути пажњу и на његове чланке о семантици, као што су они о значењу придева са суфиксом *-асџи* (1953) или о именицама са суфиксом *-осџи* (1953). У овим радовима, аутор се показује као стручњак за творбену семантику, што је за време у којем су настала та истраживања било необично иновативно.

У овом периоду (од 1967. до 1976. године) објављен је шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске, а 1959. године изашао је из штампе први том *Речника српскохрватско-*

¹ Детаљан приказ семантичких истраживања М. Ивић исп. у Драгићевић 2008.

² Као пример способности луцидног запажања Ирене Грицкат издвојили бисмо њена размишљања о платисемији (1967) и о значају „утиска на око“ (1961). За платисемију (широкозначност) она је осмислила термин и, вероватно, прва писала о тој појави. Значење утиска на око има прилог *џужно* у реченици: *Врба сџоји џужно над рибњаком*. Ово значење могу имати само медијални глаголи и прилози који означавају стање.

га књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности. Пред крај овог раздобља настао је и речник *Синоними и сродне речи српскохрватског језика* Миодрага Лалевића (1974), који је, и поред критика, до 2008. године био једини речник синонима у српском језику. Рад на овим речницима означавао је почетак савремене српске семантике и лексикологије.

III. ЛЕКСИКОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА У СРБИСТИЦИ КРАЈЕМ XX И ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА. Практичан рад на речницима савременог српског језика утицао је на развој теоријске лексикографије и лексикологије у Србији. Двадесетак година након објављивања првих томова значајних речника, 1980. године, одржан је у Београду научни скуп о лексикографији и лексикологији. На скупу је изложено 70 реферата. Зборник радова с овог скупа објављен је 1982. године. То је био први научни скуп у Србији посвећен лексиколошким и лексикографским питањима и први зборник српских аутора посвећен, пре свега, питањима значења лексема. Због тога би се зачетак савремене српске лексикологије могао везати за осамдесете године двадесетог века.³

Након зборника радова *Лексикографија и лексикологија* из 1982. године (уредник Драго Ћупић), објављено је још неколико зборника радова, чији називи у некој мери могу показати интересовања српских семантичара: 1) *Лексичка и грамаћичка синонимија у српскохрватском језику*, зборник радова са Научног састанка у Вукове дане 12/1, Београд, 1982; 2) *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд, 1984 (уредник Јован Јерковић); 3) *Лексичко-семантички систем српскохрватског језика*, зборник радова са Научног састанка у Вукове дане 22/2, Београд, 1992; 4) *О лексичким њозајмљеницама*, Суботица–Београд, 1996; 5) *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 2002 (уредник Даринка Гортан Премк); 6) *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд, 2006 (уредник Предраг Пипер); 7) *Семантичка проучавања српског језика*, Београд, 2008 (уредници Милорад Радовановић и Предраг Пипер). Из назива зборника наслућује се да су интересовања српских семантичара још увек првенствено везана за рад на дескриптивним речницима срп-

³ Важно је напоменути да је пре тога, још 1970. године, М. Пешикан објавио књигу *Наш књижевни језик на сто година њослије Вука*. Једно опширно поглавље, која захвата скоро сто страница, у потпуности је посвећено лексикографији, чиме је, незванично, утемељена теоријска лексикографија у србистици.

ског језика, а да се последњих година посвећује пажња когнитивном приступу семантици.⁴

Начинићемо два пресека развоја лексикологије у србистици од осамдесетих година XX века до данас – први ће бити ужи, према значајним личностима и институцијама, а други, опширнији, општији и пропустљивији, према темама које су обрађене у српској лексикологији.

Основни проблем који се наметнуо приликом писања овог рада био је која истраживања и који лингвисти у овом, најопштијем прегледу, не смеју бити прескочена. Много је аутора који су проучавали речи. Ипак, мало је лексиколога. Интересовања за лексичка питања постоје одувек, али лексикологија је релативно млада научна дисциплина и у Србији и у свету и није је лако омеђити у односу на сродне дисциплине.

На то указује библиографија радова из области лексикологије од 2001. до 2015. Године, која је објављена у *Јужнословенском филологу*. До које мере су границе лексикологије тешко одредиве, може се закључити из наслова рубрике у којој се налазе радови из ове области. Године 2001. ова рубрика носи наслов: *Лексикологија (лексичка семантика и стилистика, терминологија, ономастика и др.)*. Године 2002. свим овим областима придружује се и етимологија, па рубрика гласи: *Лексикологија (лексичка семантика и стилистика, терминологија, етимологија, ономастика и др.)*. Године 2003. на све ове области надовезује се и фразеологија, а издваја се стилистика и тада рубрика добија наслов који се задржао до данас: *Лексикологија (лексичка семантика, фразеологија, терминологија етимологија, ономастика и др.)*. Наслови рубрике се не наводе с намером да би се критиковали, већ да би се представило колико су нејасне границе између лексикологије и сродних дисциплина.

Навешћемо још један показатељ. Може се претпоставити да је тешко пронаћи две књиге посвећене лексикологији које имају исти

⁴ У штампи је зборник Института за српски језик посвећен лексикологији и лексикографији, који су уредили С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић. Објављено је и неколико зборника који су делимично посвећени лексикологији: *Лексикологија. Ономастика. Синтакса, зборник у част Гордани Вуковић*, уредници В. Ружић и С. Павловић, Нови Сад, 2011: Филозофски факултет; *Leksika. Gramatika. Diskurs, zbornik u čast Veri Vasić*, уредници М. Алановић и др, Нови Сад, 2014: Филозофски факултет. У одређеној мери овде спада још и зборник *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију, зборник у част Љиљани Суботић*, уредници Ј. Дражић, И. Бјелаковић, Д. Средојевић, Нови Сад, 2016: Филозофски факултет.

садржај. Када смо се нашли у улози аутора монографије која је истовремено и универзитетски уџбеник посвећен лексикологији, највећи изазов био је како ограничити садржај књиге (исп. Драгићевић 2007, 2010).

Почетак претпоследње деценије XX века био је значајан у развоју српске лексикологије не само због тога што су тада одржана два научна скупа посвећена лексикологији и лексикографији и објављени зборници са тих скупова, већ и због тога што је 1981. године проф. Даринка Гортан Премк, дугогодишњи успешни лексикограф на Речнику САНУ, из Института за српски језик прешла на Катедру за српски језик Филолошког факултета и почела да предаје Лексикологију. Србистика на Филолошком факултету тако је постала једини универзитетски центар у Србији (и шире) у којој се предавао овај предмет. Проф. Гортан Премк га је осмислила ослањајући се на сопствене радове и на руску литературу, иако су и у Русији прве књиге посвећене лексикологији (које у свом наслову носе назив ове науке) почеле да се објављују тек после Другог светског рата, дакле, половином XX века. Први програм и план курса професорка Гортан-Премк је засновала по угледу на онај по коме се Лексикологија руског језика предавала на Универзитету у Лењинграду. У томе јој је помогла професорка тамошњег универзитета Олга Трофимкина. Предмет је дуго био колоквијум, који је на почетку био везан за Морфологију, па је представљао услов за полагање Морфологије. У раној фази, није се чак ни оцењивао. Тек је реформа која је заживела 2006. године донела осамостаљивање овог предмета. Своја предавања и увиде у лексикологију проф. Д. Гортан Премк преточила је 1997. године у књигу Полисемија и организација лексичког система у српском језику, која је представљала буквар лексикологије у Србији и до данас незаобилазно штиво из ове области. Књига је 2004. године доживела још једно издање. Проучавајући семантику деривата, проф. Гортан-Премк засновала је и творбену семантику у Србији, која посебно почиње да се развија након објављивања *Семантичко-деривационог речника*, који је сама осмислила. Осим у Београду, проф. Гортан Премк је гостујући у другим научним центрима, стекла своје ученике широм бивше Југославије, посебно на Филозофском факултету у Новом Саду, као и на Филолошком факултету и у Институту за македонски језик у Скопљу.

У овом тренутку, на основним студијама студенти Групе за српски језик Филолошког факултета слушају Лексикологију I (као обавезан предмет), Лексикологију II (као изборни предмет), Увод у

лексикографију и Практичну лексикографију. На мастер студијама, студентима је понуђена Лексикологија (специјални курс), која је посвећена парадигматским лексичким односима, а на докторским студијама студентима је понуђен предмет Лексика српског језика.

У Институту за српски језик посебно треба истаћи рад у области лексикологије др Стане Ристић, научног саветника. Њене монографије представљају незаобилазну литературу у српској лексикологији: *Реч. Смисао. Сазнање* (у коауторству са Миланом Радић Дугоњић), 1999; *Експресивна лексика у српском језику*, 2004; *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, 2006; *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, 2009; *О речима у српском језику*, 2012; *Грамађички и когнитивни аспекти лексичког значења*, 2015.

Утицајна је и врло цитирана књига Милице Радовић Теших С *речима и речником*, коју је 2009. године објавио Учитељски факултет у Београду.

На развој српске лексикологије веома је утицао и проф. др Данко Шипка. Поред бројних радова, посебно се истиче његова монографија *Основи лексикологије и сродних дисциплина* (прво издање 1998, а друго 2006). Та књига је прва у српској лингвистици која у наслову садржи термин лексикологија.

Од београдских лингвиста који се баве лексикологијом на страним филологијама издвојили бисмо академика Предрага Пипера, чија књига *Заменички прилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка студија)* (1988) представља прву монографију о типологији словенске лексике и једну од првих монографија у српској лингвистици уопште која је посвећена питањима лексичке семантике. Проф. Пипер је у овом истраживању применио теорију семантичких локализација, која у то време још увек није носила тај назив, али је била заснована и систематски примењена. Тиме је српска лексикологија добила и прво когнитивистичко семантичко истраживање и тиме стала у ред првих лингвистичких средина у којима се развијала овај до данас актуелан приступ у лингвистици. Велики допринос лексикологији српског језика дали су и други слависти, попут проф. др Милане Радић Дугоњић, проф. др Људмиле Поповић (посебно у књизи *Језичка слика стварности*, 2008), др Јован Ајдуковића и др.

Међу англистима посебно се истиче проф. Борис Хлебец, чија теоријски корисна књига *English Semantics* (2007) није, нажалост, наишла на шире интересовање србиста, будући да је писана на енглеском језику за потребе студената енглеског језика. Цитирају се и

књиге проф. др Ранка Бугарског, посебно *Жаргон* (2003) и *Сармагедон у Месопотаманији* (2013). Много теоријских становишта из области лексикологије која се могу применити и на лексикологију српског језика садржи књига проф. др Миле Самарцић *Поглед на речи* (2011), која је намењена студентима италијанског језика.

На Филозофском факултету у Новом Саду, Лексикологију слушају све филолошке групе. Студенти који студирају српски језик, на основним студијама похађају Лексикологију 1 и Лексикологију 2, на мастер студијама – Лексикографију, а на докторским студијама – Лексиколошка и лексикографска проучавања српског језика. За разлику од Филолошког факултета у Београду, Новосађани су организовали наставу Лексикологије и фразеологије и студентима књижевности. Све ове предмете предаје доцент др Душанка Вујовић. И студенти страних филологија имају курс Лексикологије, који им предаје србиста др Гордана Штрбац. Међу новосадским лексиколозима посебно су активне др Гордана Штасни (издвојићемо њену монографију *Речи о човеку*, 2013) и др Гордана Штрбац, иако има и других аутора са већим бројем радова из лексикологије. Од колега са страних филологија издваја се проф. др Твртко Прћић, англиста, чије се књиге *Семантика и прагматика речи* (прво издање 1997) и *Енглески у српском* (2005), као и бројни радови из области лексикологије интензивно користе у србистичким истраживањима.

Радове и књиге из области дијалектологије, који се користе и у лексиколошким истраживањима писале су новосадске колеге Гордана Вуковић, Љиљана Недељков, Жарко Бошњаковић и др.

Студенти Српског језика и књижевности Универзитета у Крагујевцу слушају Лексикологију српског језика (као обавезни предмет) на основним студијама и Раслојавање лексикона српског језика (као изборни предмет). На мастер студијама предвиђена је Лексикографија. Све ове предмете предаје проф. др Никола Рамић.

Студенти Српског језика Филозофског факултета у Нишу слушају Увод у лексикологију на основним студијама и Лексикологију на мастер студијама. Предавач ових предмета је др Мирјана Илић. Међу нишким дијалектолозима који су сакупљали грађу корисну и за лексиколошка истраживања јесу проф. др Недељко Богдановић, проф. др Јордана Марковић и др.

На крају овог кратког прегледа најважнијих аутора и њихових књига, као и лексиколошких универзитетских центара, желели бисмо да скренемо пажњу на чињеницу коју наглашавамо као фокус овог предавања. Лексикологија у свим универзитетским центрима

има будућност. Осветлићемо београдску ситуацију. Лако би се могла проверити чињеница да се најбољи студенти Катедре за српски језик најчешће опредељују за докторате и мастер радове из области лексикологије. У Институту за српски језик у овом тренутку вероватно је највише доктората који су посвећени лексикологији. Подсетимо се укратко. Ружица Бајић Левушкина докторирала је на лексиси из области православне духовности, Неђо Јошић – воћарска лексика, Марија Ђинђић – турцизми, Милена Јакић – антонимија, Слободан Новокмет – називи за животиње, Ивана Лазич Коњик – егзистенцијални глаголи (ментор: проф. др Вера Васић), Владан Јовановић – војна терминологија (ментор: проф. др Мирослав Николић), Ненад Ивановић – историја израде Речника САНУ (ментор: проф. др Мирослав Николић), Ана Савић Грујић – антропографска лексика у говорима сврљишког краја (ментор: проф. др Првослав Радић), Наташа Вуловић – фразеологија (ментор: проф. др Драгана Мршевић Радовић). У току је израда ових доктората: Данијела Радоњић – кулинарска терминологија, Драгана Цвијовић – збирне именице (семантичко-творбени приступ), Јована Јовановић – пејоративи, Милица Марјановић – полипрефиксални глаголи, Ивана Маринковић Мандић – архаизми, Наташа Марковић – полисемија у РСАНУ, Вања Миљковић – глаголски префикси, Ана Миленковић – лексика са значењем емоција, Маријана Богдановић – фразеологизми који садрже архаичну лексику. Све ове колеге били су одлични студенти Катедре за српски језик. Из већине стручних предмета добили су високе оцене и компетентно би урадили докторате из било које области. Осим тога, познато је да Институту за српски језик нису потребни само лексиколози, већ и добри граматичари, акценолози, историчари језика. Неки одбрањени докторати су већ објављени (Наташа Вуловић: *Српска фразеологија и религија* (2015), Неђо Јошић: *Воћарска лексика и терминологија у српском језику* (2016), Владан Јовановић: *Српска војна лексика и терминологија* (2016)), али већина ће тек бити објављена. Када све те књиге буду објављене и када се њихови аутори потпуно научно осамостале, тек нас очекује златно доба лексикологије у Србици.

Анализа савремених лексиколошких истраживања у Србији може се уопштити израдом пресека по неколико значајних параметара. Изабрали смо осам критеријума за такву анализу: 1) према лингвистичком правцу; 2) према стрним утицајима; 3) према утицајима других наука; 4) према броју језика који се истражују; 5) према лексичкој јединици која се истражује; 6) према временској равни која

се истражује (синхронијска/дијахронијска испитивања); 7) према врсти лексичких односа; 8) према месту лексеме у лексичком систему.

1. Један од упадљивијих критеријума је онај ПРЕМА ЛИНГВИСТИЧКОМ ПРАВЦУ. Од седамдесетих година двадестеог века, преко утицаја руске семантичке школе (исп. Б. И. КОСОВСКИ 1974; Е. В. КУЗНЕЦОВА 1982; М. И. ФОМИНА 1973; ШМЕЛЕВ 1973; 1977. итд.), у радовима српских лингвиста преовлађује компоненцијална анализа као структуралистичка метода за анализу семантичког садржаја лексема. Један од првих чланака у вези са овом методом и теоријом из које се она развила написала је Татјана Батристић (1982), а значајнији представници су Даринка Гортан-Премк и Милана Радић-Дугоњић. Највећи број магистарских радова и доктората из области лексикологије и семантике уопште на универзитетима у Србији, последњих двадесет година, заснован је на компоненцијалној анализи као теоријском упоришту.

У последње време, у великој је експанзији когнитивистички приступ значењу. Прву монографију у србистици засновану на теорији семантичких локализација као једном од когнитивистичких приступа написао је П. Пипер (*Заменички прилози у српскохрватском, руском и њољском језику*, 1988). Вероватно прва књига на српском језику којој се у наслову наводи термин *когнитивна лингвистика* јесте монографија Весне Половине из 1996: *Прилози за когнитивну лингвистику*. Она је посвећена различитим аспектима разговорног језика. Велики допринос развоју когнитивне лингвистике у Србији и њеној примени на грађи из српског језика дала је Душка Кликовац. Она је 2000. године објавила књигу о семантици предлога, а 2004. године, збирку студија о појмовној метафори. Не сме се изоставити ни монографија Катарине Расулић (2004), која је истраживала концептуализацију вертикалне димензије у српском језику у односу на енглески, а Катарина Цветковић (2003) проучавала је концептуализацију глагола перцепције. Стана Ристић (1999) је применом концептуалне анализе истражила лексеме *дух* и *душа*, а 2006. године концепт емоције стида у српском језику. Године 2015, објавила је и књигу *Грамаиички и когнитивни аспекти лексичког значења*. Милана Радић Дугоњић (1999) истраживала је *срце*, а Рајна Драгићевић *љуињу* (2006), *иугу* (2006б), *сйрах* (2010). Пошавши од основних постулата когнитивне лингвистике, академик Предраг Пипер (1997) је испитивао концептуализацију различитих апстрактних категорија просторним метафорама. У издању Српске академије наука

и уметности, а под уредништвом проф. Предрага Пипера, 2006. године објављен је зборник радова *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика*.⁵ У последњих неколико година објављено је доста истраживања млађих колега из ове области.

Има и оних семантичара у српској лингвистици који су добро обавештени о основним постулатима и методама когнитивизма и других теорија и у чијим се радовима (посебно у закључцима) осећа утицај ових теорија, али се ти аутори не могу сматрати њиховим типичним представницима. Такав лингвиста је била, рецимо, Милка Ивић.

Когнитивна лингвистика није унела само нов приступ у семантичким истраживањима, већ су откривени и нови објекти лексичких истраживања. До појаве когнитивне лингвистике у жижи интересовања било је само семантичко истраживање именица (посебно оних са конкретним значењем), док се остале врсте речи готово уопште нису испитивале. Неки семантичари су понесени закључцима до којих су дошли испитујући именице, генерализовали неке одлике именица на цео лексички систем. Когнитивистичке процедуре семантичких истраживања показале су се врло ефикасним у испитивању глагола, предлога, именица са апстрактним значењем, па се по први пут испитују ове категорије лексема на материјалу српског језика.

Нажалост, изван пажње српских семантичара остала је семантика која се развила у окриљу генеративне граматике, као и већина математичких и статистичких приступа лексичком значењу. Изузетак представља неколико истраживања Милене Јакић, углавном о парадигматским лексичким односима.

2. Српска лексикологија се развија под истовременим УТИЦАЈЕМ англосаксонских и славистичких семантичара. Тако је, из руске школе (посебно из радова Ј. Апријана и Ј. Д. Караулова), у Србију стигла теорија универзалне семантике, теорија језичке личности, појам језичке слике света и наивне слике света, интегрални опис лексичких јединица, семантичка истраживања вербалних асоцијација и асоцијативна граматика, теорија „Смисао – Текст“, семантички примитиви (исп. С. Ристић и М. Радић-Дугоњић 1999, Љ. Поповић 2008), док из англосаксонске литературе долазе појмови и термини: појмовна метафора (Клиловац 2004), значењска подспецификованост (М. Ивић 2005: 73–81), гешталт и фрејм, прототип (Р.

⁵ Детаљан преглед и анализу когнитивнолингвистичких проучавања српског језика дао је П. Пипер (2006: 9–47).

ДРАГИЋЕВИЋ 2007; Љ. Поповић 2008), ментално стајалиште, менталне очи (М. Ивић 2002) итд. Методе се разликују, али основни циљ савременог лексичког истраживања и на Истоку и на Западу исти је – проучити утицај човека, његовог искуства, културе и погледа на свет на значење лексеме.

Утицај других лингвистичких центара готово се не осећа у српској семантици. Има само неких посредних утицаја. Тако је, на пример, велики утицај на семантичка истраживања у Србији извршила књига Данка Шипке *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, а у њој се, опет, осећа уплив немачког семантичара Леонарда Липке и његове познате књиге *An Outline of English Lexicology*.

3. Лексикологија још увек успоставља предмет својих истраживања, а пошто јој је у центру пажње лексема, она се, природно, додирује са многим другим дисциплинама. Већина семантичких истраживања излази из сфере лексикологије и по предмету истраживања додирује се са другим дисциплинама. Семантичка испитивања у србистици могу се поделити и према УПЛИВУ ДРУГИХ ДИСЦИПЛИНА у истраживања. Науке са којима се лексикологија нарочито додирује у радовима српских семантичара јесу: лексикографија, творба речи, синтакса, дијалектологија, социолингвистика, психолингвистика, прагматика, културологија.

3.1. Вероватно је највише радова у српској семантици написано са циљем да се унапреди лексикографија, посебно израда Речника САНУ. То недвосмислено показује библиографија радова објављених у зборницима *Лексикографија и лексикологија* из 1982, 1984. и 2002. године. Заснивајући и унапређујући теоријску лексикографију, многи лексикографи Института за српски језик САНУ истовремено су развијали и српску лексикологију.⁶ Прва монографија посвећена у целости лексикографији објављена је тек 2014. године. У питању је колективна монографија *Савремена српска лексикографија у тео-*

⁶ Исп, на пример, радове у зборнику *Лексикографија и лексикологија* (1982): Д. Гортан-Премк: „О семантичком садржају лексикографске дефиниције“, М. Дешић: „Из српскохрватске полисемије, М. Ивић: „О регуларној полисемији у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси“, Д. Мршевић: „О китеријумима који обезбеђују место обраде фразеологизама у речнику“, Милица Радовић Тешић: „Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ“. И у осталим семантичким зборницима који су наведени у овом раду највише је лексиколошких истраживања која су у вези са лексикографијом. Д. Гортан-Премк (1997, друго издање 2004), у својој књизи посвећеној полисемији и организацији лексичког система, често се освртала на лексикографију, полазећи од неких решења у Речнику САНУ или предлажући их.

рији и њиракси, коју је израдило више аутора, углавном лексикографа који израђују Речник САНУ, а уредила и осмислила Р. Драгићевић. На овом плану много очекујемо од Ненада Ивановића, вероватно најкомпетентнијег стручњака за историју српске лексикографије.

3.2. У славистичком свету па и у србистици, наука о творби речи се све више бави питањима значења твореница, па се развија једна нова поддисциплина која припада и лексикологији и творби речи, а могла би се назвати творбена семантика. Истражује се семантички однос између мотивне и мотивисане лексеме, анализира се семантички потенцијал твореница, значења префикса и суфикса, утицај творбене основе и афикса на значење деривата, деривациона гнезда.⁷ Ранко Бугарски је своју књигу *Сармагедон у Месојотаманији* (2013) посветио сливеницима у српском језику. Драгана Вељковић Станковић објавила је *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности* (2011), а Владан Јовановић – *Деминутивне и аугментивне именице у српском језику* (2010).

3.3. Семантика у Србији је почела да се развија у садејству са синтаксом, пре свега у радовима Милке Ивић. Она је осмислила синтаксичко-семантичку методу у лингвистичким истраживањима. Све је више синтаксичара који се окрећу значењу лексема и истражују утицај функције и облика речи у реченици на њено значење.⁸

3.4. У Србији се са великом пажњом негују дијалектолошка истраживања. Дијалектолози испитују и лексику одређених говора, па у њиховим радовима има и доста семантике. Грађа до које се дође на терену често се може искористити као показатељ или доказ неких семантичких процеса или односа који постоје и у лексички књижевног језика.⁹ Споменућемо и дијалекатске речнике којих је

⁷ За семантичка истраживања у оквиру творбе речи од великог је значаја *Семантичко-деривациони речник* (2003; 2005), као и *Образни речник српског језика* (2000). Значајан допринос у интересовању српских лексиколога за творбenu семантику дала је и књига Д. Гортан-Премк (1997), као и бројни радови ове ауторке објављени пре и после ове књиге.

⁸ Исп., на пример, новије радове професора Љубомира Поповића, нарочито Поповић (2006).

⁹ Као један од бројних примера за наведену тврдњу навешћемо рад Р. Жугић: „Придеви који се односе на човекове особине у говорима у околини Лебана“ (1997). Истраживање је показало да у том говору, као и у српском књижевном језику, има много више лексема које означавају непожељне људске особине него пожељне. Изгледа да се ова констатација односи и на надимке и другу лексику која је мотивисана придевима са значењем људских особина (исп. Драгићевић 2001). У зборницима *Лексикографија и лексикологија* има много радова који се односе

све више (нпр. Глиша Елезовић, *Речник косовско-меџохиског дијалекта* (1932; 1935); Брана Митровић, *Речник лесковачког говора* (1984); Никола Живковић, *Речник њиројског говора* (1987); Јакша Динић, *Речник тимочког говора*; Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије* (1998); Милија Станић, *Ускочки речник I–II* (1990; 1991); Рада Стијовић, *Речник Васојевића* (2014).

3.5. Савремена семантика и у свету и у Србији све се више окреће човеку и из угла људског искуства и живота у одређеној друштвеној и културној средини, анализира значења и употребу различитих језичких јединица. Зато се лексикологија све више истражује социолингвистичким методама. Изразити представници социолингвистичког приступа семантици су Ранко Бугарски (нпр. у књизи *Жаргон* из 2003. год.)¹⁰ и Душка Кликовац (исп. нпр. њену књигу *Језик и моћ* из 2008. год).

3.6. Психолингвистичка достигнућа и методе ове науке такође представљају упориште неких српских лингвиста за бављење лексикологијом. Под утицајем значајаног руског лингвисте Ј. Н. Караулова у скоро свим славистичким срединама почиње да се развија асоцијативна лексикографија. И у Србији је 2005. године објављен *Асоцијативни речник српског језика*. Развија се и асоцијативна метода у семантичким истраживањима као један од начина когнитивне анализе (исп. Драгићевић 2010; Стефановић 2012). Организација асоцијативног поља користи се као полазиште за испитивање организације менталног лексикона. Последњих година, захваљујући колегицима Милени Јакић и Ани Миленковић, учврстила се сарадња између лингвиста који испитују вербалне асоцијације и психолога из Лабораторије за психолингвистику на Филозофском факултету у Београду. Психолингвистичким експериментима који се изводе у Лабораторији проверавају се резултати семантичких истраживања до којих се дошло лингвистичким методама. Циљ психолингвистички оријентисаних лексиколога јесте унапређивање лексикологије у виду

на значење дијалекатске лексике, нпр. Љубиша Рајковић (1982): „Лексичко богатство тимочко-лужничког говора“, Милија Станић (1982): „Из ускочке лексике“, Митар Пешикан (1984): „Општа и специфична лексика у дијалекатским и историјским речницима“, Милорад Симић (1984): „Дијалекатска лексика и њен однос према књижевној лексички“, Драгољуб Петровић (2002): „Дијалекатска лексика и речник стандардног језика“.

¹⁰ Оријентација проф. Ранка Бугарског ка социолингвистички евидентна је у многим његовим књигама (нпр. *Језик у друштву*, 1986), али је *Жаргон* најбољи пример лексиколошких истраживања из угла социолонгвистике.

изналажења критеријума за опис организације лексичког система који је психолошки заснован, а не вештачки – само за потребе класификовања.

3.7. У последње време чују се гласови неких српских семантичара који се залажу за испитивање семантике из угла прагматике. Једно такво истраживање објавио је новосадски семантичар Твртко Прћић у књизи *Семантика и прагматика речи*. У овој књизи се завидно место даје прагматици, што је уочљиво и из наслова књиге. У радовима социолингвистички оријентисаних семантичара има доста елемената прагматике, исп, на пример, истраживања Душке Кликовац или Свенке Савић (1983). Драгана Вељковић Станковић објавила је 2013. године књигу *Комуникативни ѝрисџуѝ у насџави срџског џезика*, која не представља само методички приручник, већ и важну полазну литературу за анализу лексике српског џезика из перспективе прагматике. Ова дисциплина ће се тек развијати у србистици, нарочито кад се узме у обзир да се Прагматика онедавно изучава као предмет на Катедри за српски џезик Филолошког факултета у Београду, а можда и неких других факултета у Србији.

3.8. Последњих година значајни светски семантичари окренули су се ка испитивању утицаја културе на џезик (исп, на пример, Anna Wierzbicka, *English. Meaning and Culture* (2006), Zoltán Kövecses, *Language, Mind and Culture* (2006) и велика група руских лингвокултуролога. Утицај ових учења почиње да се осећа и у Србији (исп. радове Милке Ивић о Вуковој лексици, радове и књигу Људмиле Поповић (2008), књигу Рајне Драгићевић (2010); Марије Стефановић (2012), бројне радове Ксеније Кончаревић итд.

На крају овог дела треба рећи и то да се српска семантика, нажалост, не развија из угла рачунарских и математичких дисциплина и да је отворена само за хуманистичке науке.

4. Лексиколози се у Србији могу поделити на оне који се семантичким истраживањима баве САМО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ и на оне који семантичким проблемима приступају КОМПАРАТИВНО, тј. поредећи ситуацију у српском и неком другом џезику. Компаративисти имају значајну улогу у ширењу теоријског утицаја страних семантичких школа на семантику у Србији. Тако су, рецимо, значајна компаративна, српско-енглеска истраживања Ранка Бугарског, Бориса Хлебеца (2007), Твртка Прћића (2008), Катарине Расулић (2004), Петра Вучковића (1995). Читамо радове Предрага Пипера, Јелке Матијашевић, Богољуба Станковића (1999) и других русиста, а с пажњом смо пратили семантичка истраживања на материјалу

руског и српског језика Милане Радић-Дугоњић (1991; 1999). Људмила Поповић врши когнитивна семантичка поређења српског, руског и украјинског језика. Михаило Поповић је 2005. године објавио занимљиву књигу о речима француског порекла у српском језику, а запажа се и утицај чешке творбене семантике преко књиге Верице Копривице (2006) о творби именица од придева у чешком и српском језику. Иван Клајн у многим својим радовима испитује утицај страних лексема (нарочито италијанских, француских, енглеских, немачких) на лексички ситем српског језика (исп, на пример, Клајн: 1996). Снежана Петровић (2012) и Марија Ђинђић баве се утицајима турског језика на српску лексику, Мариана Алексић проучава бугарско-српску лексичку хомонимију (2006), бугарско-српску енантио-семију (2015) и упознаје нас са приступом бугарских семантичара различитим лексичким питањима. Софија Милорадовић је 2012. године испитала српски и руски музички жаргон младих, а има и других истраживања.

5. Српски лексиколози се могу (више условно) поделити и ПРЕМА ПРЕДМЕТУ ИСТРАЖИВАЊА. Највише је оних који се баве значењем једночланих лексичких јединица, па је главни ток семантике у Србији – лексикологија. Мало је аутора који се баве вишечланим лексичким јединицама. Статусом вишечланих лексичких јединица (типа *гајгеров бројач*, *хајдучка права*, *бели бубрег*) у лексичком систему бавила се Љиљана Недељков (2002), а фразеологију српског језика већ деценијама систематски, интердисциплинарно истражује Драгана Мршевић-Радовић (1987; 2008), иако и други аутори имају радове из ове области, нарочито о обради фразеологизама у описним речницима (нпр. Дешић 1984). Ђорђе Оташевић (2007) је објавио *Мали српски фразеолошки речник*, а Наташа Вуловић је објавила своју докторску дисертацију *Српска фразеологија и религија* (2015).

6. Лексичким јединицама се у српској лингвистици приступа СИНХРОНИЈСКИ и ДИЈАХРОНИЈСКИ. Више је аутора који проучавају значење лексема са синхронијског становишта, из угла стања у савременом српском језику. Мање је радова у којима се значењу приступа дијахронијски. Овакав приступ негују, на пример, етимолози. Значење је један од сегмената анализе језичких јединица које они проучавају, а таква истраживања дају богате резултате (исп. радове Александра Ломе, Марте Бјелетић, Јасне Влајић-Поповић, Снежане Петровић). Посебно треба скренути пажњу на дијахронијску семантику којом се бави Јасмина Грковић-Мејдор (2007;

2008). Ауторка модерним когнитивним методама испитује семантичке промене и запажа исте принципе и законитости семантичких промена на синхронијском и дијахронијском нивоу. До сада је било уобичајено да се у дијахронијским истраживањима користе методе традиционалне науке о језику. Због тога, радови Ј. Грковић-Мејдор делују готово револуционарно у српској лексикологији. Изузетно су инспиративни и радови Милке Ивић о развоју значења неких лексема од Вуковог времена до данас. Осим што се у тим радовима анализира семантички развој одређених лексема, увек се долази и до дубљих увида и закључака о утицају културе и човековог искуства и погледа на свет на значења лексема.¹¹ Недавно је у Бања Луци објављена књига Зорице Никитовић *Сложенице у оригиналним српско-словенским дјелима сакралног карактера* (2014), која представља прву монографију која је у целости посвећена питањима историјске лексикологије и творбе речи. За дијахронијска лексиколошка истраживања корисна је огледна свеска *Српског речника јеванђеља*, коју је 2007. године саставио Виктор Савић, а уредила Гордана Јовановић. Тренутно је у штампи дуго очекивана *Огледна свеска Речника славеносрпског језика* у издању Матице српске, чији су аутори Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић и Јелена Стошић. Очекујемо да ће овај речник утицати на побуђивање интересовања за славенизме и за историјску лексикологију уопште.

7. Значења лексичких јединица проучавају се кроз њихов однос према другим лексемама. Тај однос може бити СИНТАГМАТСКИ и ПАРАДИГМАТСКИ. У српској лингвистици има истраживања која се заснивају и на једном и на другом приступу. Синтагматски приступ је нарочито развио Борис Хлебџ у својим новијим радовима (2007; 2008). Он чак заступа (а могло би се рећи и заснива) колокацијску методу семантичке анализе. Анализу значења лексема на основу контекста у којем се она јавља у многим својим радовима заступа Милка Ивић. Посебну пажњу изазива и књига Љиљане Готштајн (1986) *Синонимија у колокацијама*, у којој она сабира дотадашње резултате истраживања значајних лингвиста о колокацијама, а затим спроводи и сопствено истраживање. Даринка Гортан-Премк (2004) пише о семантичкој позицији лексеме и наглашава да се само примарна, основна значења лексема могу остварити у слободној позицији, док се секундарна значења остварују у позицији са се-

¹¹ О радовима Милке Ивић у којима се она бави историјом речи, исп. Д. Гортан-Премк 2008.

мантичким детерминатором или чак са обавезним семантичким детерминатором. Јасмина Дражић је 2014. године објавила монографију *Лексичке и грамајичке колокације у српском језику*. У основи колокацијског проучавања значења обично стоји синтаксичко-семантички приступ значењу, па се многи грамајичари у својим радовима дотичу ове појаве. Осим тога, она је из разумљивих разлога важна и стручњацима за превођење и за наставу страних језика. То је убедљиво показује такође Јасмина Дражић у својој књизи *Минималне лексичке и грамајичке сџруктуруе у српском као сџираном језику* (2008).

Парадигматски односи такође привлаче пажњу семантичара. Испитују се тематске групе лексема, нарочито као тема за израду магистарских радова и доктората. Обрађене су или се обрађују именице које означавају делове тела, делове куће, врсте воћа, делове одеће, животиње итд., затим придеви који означавају људске особине, глаголи кретања итд. Чешће се испитује семантика именица него других врста речи, па се много зна о именицама, а мало о другим врстама речи. Све чешће се истовремено испитује и полисемија и деривација лексема које припадају једној тематској групи, јер се полисемија и деривација третирају као показатељи статуса лексеме у лексичком систему. Лексеме које имају богату полисемију, обично имају и богату деривацију, а то је индикатор, али и доказ њиховог централног места у својој тематској групи, а можда и у лексичком систему посматраном у целини. И термини из одређених области такође представљају тематске групе лексема. Гордана Вуковић (1988) је проучавала термине у вези са кућом и покућством, Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић и Љиљана Недељков (1984) анализирали су војвођанску коларску терминологију, Гордана Комадинић (1992) се бавила ткачком лексиком Драгачева, Жарко Бошњаковић (1985) је проучавао пастирску терминологију Срема, Љиљана Недељков је испитала пчеларску терминологију (2009), Јордана Марковић – јужноморавску повртарску лексику (1997) и ткачку лексику југоисточне Србије (2006) итд.

Осим анализе тематских група, парадигматска проучавања подразумевају и истраживање лексичких односа попут синонимије, антонимије, хипонимије, паронимије, хомонимије. Синонимији је био посвећен зборник реферата *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане* број 12 из 1982. године и неколико појединачних радова објављених у различитим научним и стручним часописима. Неколико радова објављено је и о антонимији (нпр. Данко Шипка (1990б), Рајна Драгићевић (1996)). Пуно пажње посвећено је хомонимији

(Данко Шипка 1990а, 1999), а посебно међујезичкој хомономији и паронимији, тј. лажним пријатељима (Борис Хлебец, Милана Радих-Дугоњић, Мариана Алексић, Мирјана Костић-Голубичић, Борисав Тошић итд.).

8. Лексичким јединицама се може приступити НЕЗАВИСНО ОД ЊИХОВОГ СТАТУСА У ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ или са становишта ЛЕКСИЧКОГ РАСЛОЈАВАЊА. Питањима лексичког раслојавања бавило се доста семантичара у српској лингвистици. Посебну пажњу заслужују две монографије Стане Ристић (2004; 2006) о експресивној лексици у српском језику и о раслојености лексике српског језика. Ђорђе Оташевић (2008) проучава неологизме у српском језику. Пре десетак година објављен је зборник радова *О лексичким њозајмљеницама у српском језику* (1996). Милан Шипка и Иван Клајн предано су проучавали стране речи у српском језику, па је као резултат њиховог рада, 2007. године настао *Велики речник сѝраних речи и израза*. Ранко Бугарски је 2003. године написао књигу о жаргону, а Софија Милорадовић је 2012. године објавила књигу *Музички жаргон младих*. Милица Радовић-Теших (1982) и Александар Милановић (2006) бавили су се архаизмима у српском језику. Стилистичари (и остали семантичари), са своје стране, дају допринос истраживању функционалног раслојавања лексике српског језика (исп, нпр. радове Бранка Тошовића, Радоја Симића, Милосава Чаркића, Душке Кликовац, Јелене Јовановић Симић итд.).

IV. На крају ове анализе закључили бисмо да се српски лексиколози баве широким спектром семантичких тема, а да се тек однедавно, врло опрезно, може говорити о српској семантичкој школи, чији су представници, пре свега, све оне колеге које пишу своје докторате из области лексикологије, међусобно се инспиришући, читајући сличну литературу и полазећи од истих основних полазишта. Већ је и из овог излагања (којем, додуше, исцрпност није био примарни циљ) јасно да о свакој од наведених тема има само по неколико радова и да се неколико истих имена понавља у већини подела које су наведене. То значи да у Србији има мало лексиколога и да се озбиљније истраживање било којег семантичког проблема не може замислити без коришћења стране литературе, јер на српском језику нема довољно релевантних радова. Ово не чуди с обзиром на то да је Србија мала земља и да су у новије време српски лингвисти били далеко од извора савремене литературе и модерних погледа на науку о језику у свету.

Када се све ово узме у обзир, поставља се питање може ли се говорити о неким дометима српских лексиколога који би могли допринети светској лексикологији или бар о неким специфичностима по којима се српски лексикоози очигледно разликују од семантичара широм света. Захваљујући географском положају Србије, успостављају се културне, економске и друштвене везе и са Истоком и са Западом. Тај двоструки утицај види се и у науци и ми бисмо га одвојили као једну драгоценост која омогућава посебан квалитет научних истраживања српских научника. Лингвисти са Запада често нису упознати са радовима слависта из словенских земаља, а и славистима је, опет, често недоступна англосаксонска литература. Запазили смо један занимљив тренд у србистици, нарочито последњих година. Неки аутори, нарочито они млађи, у својим радовима се позивају и на литературу из славистичких земаља и на литературу из западних земаља, а затим преузимају идеје и једних и других, комбинују их са сопственим схватањима и тако приступају проблему који проучавају.

Према нашој оцени, српска семантика је учинила поприлично велик корак у вези са испитивањем творбене семантике. Оригиналним доприносом сматрамо, на пример, израду *Семантичко-деривационог речника српског језика* Даринке Гортан-Премк и њених сарадника, који је самостално осмишљен, а и омогућава бројна даља семантичко-деривациона испитивања српског језика. У језицима који као српски поседују деривацију, модуће је укључити и семантику деривата у испитивање концептуализације. У Србији има таквих радова у којима се развија методологија за истраживање концептуализације појава исказаних простим речима на основу семантике и употребе њихових деривата (исп. Драгићевић 2004). Такође, на оригиналан начин неки српски семантичари примењују когнитивистичке методе за анализу префикса или суфикса (нпр. анализа значења префикса *раз-* Душке Кликовац (1998; 2002)).¹² Доста је урађено и још се ради на развијању асоцијативне методе као посебне когнитивистичке методе за семантичка истраживања, па чак и за истраживање творбене семантике (исп. Рајна Драгићевић 2007, Марија

¹² Није необично то што су српски лексиколози постигли значајније резултате у испитивању творбене семантике од англосаксонских семантичара, јер енглески језик, због своје структуре, нема нарочито развијене механизме за творбу речи. Суд о неким продорима у творбеној семантици у србистици и славистици уопште формирали смо на основу анализе истраживања чланова Комисије за творбу речи МКС-а (исп. Драгићевић 2009).

Стефановић 2012, Стана Ристић 2008).¹³ Предраг Пипер је искористио основне постулате когнитивистичке теорије и засновао сасвим оригиналну локалистичку теорију. Дакле, српски семантичари углавном не осмишљавају сасвим нове приступе семантичким проблемима, али продубљују оне већ постојеће.

V. Будућност српске лексикологије видимо у њеним интензивнијим везама са психолингвистиком, социолингвистиком, културологијом и другим хуманистичким дисциплинама. Лексиколози, као и представници свих других струка, морају бити отворени ка интердисциплинарном приступу предмету истраживања. Претпостављамо да нас очекују помаци и у развоју лексикологије из угла примењене лингвистике. Много тога још треба урадити у унапређивању наставе српског као страног језика, као и у развијању савремене лексикографије са озбиљном информатичком подршком.

Цитирана лијература

- АЛЕКСИЋ, Мариана. *Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) лексичка хомонимија*. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- АЛЕКСИЋ Мариана. *Српско-бугарска (бугарско-српска) енантисемија и квазиенантисемија*, Београд: Филолошки факултет, 2015.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1995.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. 1995. *Избранные труды, том II, Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1995.
- БЕЛАКОВИЋ, Исидора и др. *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић, Нови Сад: Матица српска (у штампи).
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. *Пасџирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет. Институт за јужнословенске језике, 1985.
- БУГАРСКИ, Ранко. *Жаргон*. Лингвистичка студија. Београд: Библиотека XX век, 2003.

¹³ Подстицај за анализу вербалних асоцијација у лингвистичким истраживањима дао је Ј. Н. Караулов. Он је развио асоцијативну граматику, међутим није зацртао све путеве за употребу вербалних асоцијација у истраживањима, јер то, наравно, није могуће. Асоцијације представљају грађу која се може користити на бројне начине и један од важних задатака истраживача јесте да научи како да у складу са циљем истраживања, осмисли асоцијативну анкету и како да користи резултате до којих дође. То није монолитна метода, већ се мора редизајнирати за решавање сваког новог проблема. Тај „редизајн“ захтева креацију и оригиналност које су наши истраживачи показали у својим радовима.

- БУГАРСКИ, Ранко. *Сармагедон у Месопотамији, лексичке скривалице*, Београд: XX век, 2013.
- ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ, Драгана. *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет, 2011.
- ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ, Драгана. *Комуникативни ѝрисији у настави српског језика*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2013.
- ВЛАДИЋ ПОПОВИЋ, Јасна. *Речије речи. Од земље до неба*. Београд: Завод за уџбенике. 2013.
- ВУЛОВИЋ, Наташа. *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ. 2015.
- ВУКОВИЋ, Гордана и Љиљана НЕДЕЉКОВ. *Речник ѝрезимена Шајкашке*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. Институт за јужнословенске језике. 1983; 1984.
- ВУКОВИЋ, Гордана, Жарко БОШЊАКОВИЋ, Љиљана НЕДЕЉКОВ. *Војвођанска коларска ѝтерминологија*. Нови Сад: Филозофски факултет. Институт за јужнословенске језике. 1984.
- ВУКОВИЋ, Гордана, *Терминологија куће и ѝокућсѝва у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет. Институт за јужнословенске језике. 1988.
- ВУЧКОВИЋ, Петар. *Огледи из семантике и ѝрагматије*. Београд: Савремена администрација. 1995.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Полисемија и хомонимија у српскохрватском језику“, *Јужнословенски језик*, 40. 1984. 11–19.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Још о регуларној полисемији“, *Зборник Маѝице српске за филологију и лингвистику*, књ. 27–28. 1984–1985. 183–188.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О семантичком односу деривата према творбеној основи, *Научни сасѝанак славистиа у Вукове дане*, књ. 16/2. 1987. 101–107.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О месту термина у лексичком фонду“, *Научни сасѝанак славистиа у Вукове дане*, књ. 18/1. 1990. 15–21.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Реч као јединица лексичког система“, *Преводилац* 1–2. 1990. 21–24.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О неким моделима метафоричне полисемантичке дисперзије“, *Научни сасѝанак славистиа у Вукове дане* 20/2. 1991. 251–259.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О термилошким јединицама и ѝиховој обради у Речнику САНУ“, *Наш језик* 29/1–2. 1991. 49–54.
- ГОРТАН-ПРЕМК Даринка. „О месту речи у језичком систему“, *Анали Филолошког факулѝеѝа*, књ. 19. 1992. 151–156.
- ГОРТАН-ПРЕМК Даринка. „О семантичкој позицији као месту реализације једне лексема“, *Јужнословенски филолог* књ. 48. 1992. 13–23.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О лексичкој синонимији“, *Научни сасѝанак славистиа у Вукове дане*, књ. 22/2. 1994. 5–11.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О регуларности семантичког варирања“, *Јужнословенски филолог*, књ. 49. 1993. 23–28.

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Типови и врсте речи“, *Јужнословенски филолог*, књ. 50. 1994. 117–128.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Метафора, метонимија и синегдоха у језику и стилу“, *Научни састџанак слависџа у Вукове дане*, књ. 23/2. 1995. 61–70.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О структури и семантици деривата“, *Наш језик* књ. 30, св. 1–5. 1995–1996. 76–81.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О платисемији“, *Наш језик*, књ. 31, св. 1–5. 1996. 76–84.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О несамосталним семантичким елементима у структури лексема“, *Јужнословенски филолог*, књ. 52. 1996. 19–24.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког сисџема у срџскоме језику*. Друго издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ГОТШТАЈН, Љиљана. *Синонимија у колокацијама (са џримерима енглеског језика научне аргуменџације)*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду. Филозофски факултет, 1986.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Поводом једног покушаја примене структуралистичких метода на проблеме словенског глагола.“ *Јужнословенски филолог XX*, 1954. 307–332.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог XXI*, 1955. 45–96.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О антонимији.“ *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистџику*, бр. IV–V, 1961–1962. 87–90.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О неким проблемима негације у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог XXV*, 1961–1962. 115–136.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима.“ *Наш језик XI/3–4*. 1961. 69–80.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Стилске фигуре у светлу језичких анализа.“ *Наш језик* књ. XVI, св. 4. 1967. 218–235.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације.“ *Наш језик*, књ. 16. св. 3. 1967. 119–126.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије.“ *Јужнословенски филолог XLV*, 1989. 1–26.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О неким особеностима деминуције.“ *Јужнословенски филолог LI*. 1995. 1–30.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Пиџања из сџарословенске синџаксе и лексике*, Лингвистичке свеске 1, Нови Сад: Филозофски факултет, 2001.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Сџиси из исџоријске лингвистџике*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика. *Лексикографија и лексикологија*. Зборник радова. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српскохрватски језик, 1984. 53–67.

- ДЛС: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Зборник радова. Нови Сад – Београд: САНУ, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2002.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, твorbена и семантичка анализа*. Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна 2004. Творба речи и концептуализација емоција. *Славистика*. књ. VIII, 2004. 120–127.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Испитивање концептуализације љутње“. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Уредник П. Пипер, Београд: Српска академија наука и уметности, 2006. 97–121.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна 2006. „Концептуализација туге у српском језику“. *Српски језик* IX/1–2, 2006. 309–325.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „О културно стереотипним појмовима у српском језику“. У: *Српски као сирани језик у теорији и пракси*, зборник радова, Београд: Филолошки факултет, 2007.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „О једној методи за испитивање утицаја културних и друштвених промена на значење речи“. У: *Семантичка проучавања српског језика*; Београд: Српска академија наука и уметности, 2008.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Иновације у творби речи у словенским језицима“. 11 заседање Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета, *Јужнословенски филолог* LXV, 2009, 461–468.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија и граматика у школи*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, колективна монографија. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- ДРАЖИЋ, Јасмина. *Минималне лексичке и граматичке структуре у српском као сираном језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- ДРАЖИЋ, Јасмина. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- ДРАЖИЋ, Јасмина и др. *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију, зборник у часопису Љубани Субојини*. Уредници: Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана.“ *Јужнословенски филолог* LIII, 1997. 135–145.
- ИВИЋ, Милка. „О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци.“ *Јужнословенски филолог* XX. 1954. 191–211.
- ИВИЋ, Милка. „Лингвистика у овим садашњим, седамдесетим годинама.“ *Лейопис Матице српске*, год. CLI. књ. 416. св. 6, 1975. 827–832.

- ЈЕРКОВИЋ, Јован (ур.). *Лексикографија и лексикологија*. Зборник радова. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српскохрватски језик. 1984.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Деминутивне и аугментивне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Српска војна лексика и терминологија*, Београд, Институт за српски језик САНУ, 2016.
- ЈОШИЋ, Неђо. *Вођарска лексика и терминологија у српском језику*; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. 1976. *Общая и русская идеография*, Москва, 1976.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*, Москва: Наука, 1987.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. 1993. *Ассоциативная грамматика русского языка*, Москва, 1993.
- КЛАЈН, Иван. „Лексика.“ *Српски језик на крају века*. Редактор М. Радовановић. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности. Службени гласник, 1996.
- КЛАЈН, Иван и Милан ШИПКА. *Велики речник сјраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2007.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О значењу српског глаголског префикса *раз-* (когнитивнолингвистички приступ).“ *Наш језик* XXXII, 3–4, 1998. 153–167.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса *раз-*.“ *Дескриптивна лексикографија сјандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: Српска академија наука и уметности. Матица српска. Институт за српски језик САНУ, 2002, 185–195.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: XX век, 2004.
- КОМАДИНИЋ, Гордана. *Ткачка лексика Драгачева*. Београд: Научна књига, 1992.
- КОПРИВИЦА, Верица. *Творба именица од њридева у чешком и српском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- КОСОВСКИЙ, Б. И. *Общее языкознание. Учение о слове и словарном составе языка*, Минск: Вышэйшая школа, 1974.
- КОСТИЋ-ГОЛУБИЧИЋ, Мирјана. „Међујезички хомоними у настави пољског језика на београдској полонистици.“ *Зборник радова*. Београд: Катедра за славистику Филолошког факултета; Славистичко друштво Србије, 1996.
- КУЗНЕЦОВА, Э. В. *Лексикология русского языка*. Москва: Высшая школа, 1982.
- ЛАЛЕВИЋ, Миодраг. *Синоними и сродне речи српскохрватског језика*. Фототипско издање, Београд: Нолит, 2004.
- МАРКОВИЋ, Јордана. *Јужноморавска њвртјарска лексика*, Ниш: Филозофски факултет, 1997.
- МАРКОВИЋ, Јордана. *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Ниш: Филозофски факултет, 2006.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. „Статус појма и термина лексички архаизам у србистици“, НССВД, књ. 35/1, 2006, 293–305.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Музички жаргон младих и Молодежный музыкальный сленг*, компаративни поглед, Београд, 2012: Етнографски институт САНУ.

- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Глаголско-именичке фразеолошке синџагме*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1987.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик, 2008.
- МСЦ 1982: *Лексичка и грамаиичка синонимија у српскохрватском језику*. Зборник радова. *Научни сасианак славистиа у Вукове дане* 12/1, Београд. 1982.
- МСЦ 1992: *Лексичко-семанџички сисџем српскохрватског језика*. Зборник радова. Научни састанак слависта у Вукове дане 22/2, Београд. 1992.
- НЕДЕЉКОВ, Љиљана. „Проблем вишечланих лексема у лексикографској пракси.“ *Дескрипџивна лексикографија сџандардног језика и њене џеоријске основе*. Нови Сад – Београд, 2002. 243–251.
- НЕДЕЉКОВ, Љиљана. *Архаична џчеларска лексика у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2009.
- НИКИТОВИЋ, Зорица. *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног каракџера*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2014.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. *Обраиини речник српскога језика*, Београд: Матица српска. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности. Палчић, 2000.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма, 2007.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Нове речи и значења у српском језику*. Београд: Алма, 2008.
- ПАВЛОВИЋ, Миливој. „Значење придева с наставком -аст и његових варијаната.“ *Наш језик* IV/1–2, 1953, 9–24; IV/3–4, 1953, 99–114; IV/5–8; 1953, 175–195.
- ПАВЛОВИЋ, Миливој. „Апстрактне именице с наставком -осџи.“ *Наш језик* IV/9–10, 1953. 296–307.
- ПЕШИКАН, Митар. *Наш књижевни језик на сџо година џослије Вука*, Београд: Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, 1970.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турџизми у српском џризренском говору*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички џрилози у српскохрватском, руском и џољском језику (семанџичка сџудија)*. Библиотека Јужнословенског филолога, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1988.
- ПИПЕР, Предраг. *Језик и џросџор*, Београд: XX век, 1997.
- ПИПЕР, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоџијатџивни речник српскога језика*. Прва књига – од стимулуса ка реакџији. Београд: Београдска књига. Филолошки факултет. Службени лист СЦГ, 2005.
- ПИПЕР, Предраг (ур.). *Когниџивнолингвистџичка џроучавања српског језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2006.
- ПИПЕР, Предраг. „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањама српског језика.“ *Когниџивнолингвистџичка џроучавања српског језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2006. 9–47.
- ПЛАНКОШ, Јудита (ур.). *О лексичким џозајмњеницама*, зборник радова, Суботица – Београд: Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ. 1996.
- ПОЛОВИНА, Весна. *Лексичко-семанџичка кохезија у разговорном језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.

- Половина, Весна. *Прилози за когнитивну лингвистику*, Београд: Филолошки факултет, 1996.
- Поповић, Љубомир. „Полисемичност лексема као један од проблема интерфејса синтаксе и речника.“ *Научни састајак слависти у Вукове дане* 35/1, 2006, 25–41.
- Поповић, Људмила. *Језичка слика сиварности. Когнитивни аспекти контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- Прћић, Твртко. „Лексичко значење између семантичке непотпуности и прагматичког употпуњења. Семантичка истраживања српског језика, уредници М. Радовановић и П. Пипер, Београд: Српска академија наука и уметности, 2008.
- Радић-Дугоњић, Милена. *Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику*. Горњи Милановац: Дечије новине, 1991.
- Радић-Дугоњић, Милена. „Идеографска класификација руско-српских међујезичких паронима.“ *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет, 1999. 79–86.
- Радић-Дугоњић, Милена. „Концептуална анализа имена срце у руском и српском језику.“ *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет, 1999. 204–211.
- Радовановић, Милорад и Предраг Пипер (ур). *Семантичка истраживања српског језика*. Београд: САНУ, 2008.
- Радовић-Тешић, Милица. „Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ.“ *Лексикографија и лексикологија*. Уредник: Драго Ђупић. Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српскохрватски језик, Матица српска, Филолошки факултет. 1982. 257–263.
- Радовић-Тешић Милица. *Сречима и речником*, Београд: Учитељски факултет, 2009.
- Расулић, Катарина. *Језик и ипосторно искуство. Концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2004.
- Ристић, Стана и Милана Радић-Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање*. Београд: Филолошки факултет, 1999.
- Ристић, Стана. *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 1, 2004.
- Ристић, Стана. „Концепт емоције *сџида* у српском језику.“ *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика*, уредник П. Пипер, Београд: Српска академија наука и уметности, 2006. 261–283.
- Ристић, Стана. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик, 2006.
- Ристић, Стана. „Лексичкосемантичке карактеристике асоцијата у асоцијативном пољу прилога степена и скупности у српском, руском и бугарском језику.“ *Семантичка истраживања српског језика*. Београд: Српска академија наука и уметности. 2008. 317–337.
- Ристић, Стана. *Модификација значења и лексички модификациони у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.

- Ристић, Стана. *О речима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Ристић, Стана. *Грамађички и когнитивни аспект лексичког значења*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–19. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- Ружић, Владислава и Слободан Павловић. *Лексикологија. Ономастика. Синтакса, зборник у част Гордана Вуковић*, Нови Сад, Филозофски факултет, 2011.
- Савић, Виктор. *Српскословенски ређник јеванђеља. Огледна свеска*, уредник Гордана Јовановић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- СТИЛОВИЋ, Рада. *Речник Васојевића*, Београд: Чигоја, 2014.
- СДР 1. *Семантичко-деривациони речник*. Свеска 1: човек – делови тела, редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет. 2003.
- СДР 2. *Семантичко-деривациони речник*. Свеска 2: човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, редакторке: Д. Гортан-Премк, В. Васић и Р. Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику. 2006.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. *Лексикографски огледи*. Београд: Славистичко друштво Србије. 1999.
- ТОШИЋ, Борисав. *Пароними у настави руске лексике*. Сарајево: Свјетлост. 1985.
- ЋУПИЋ, Драго (ур.). *Лексикографија и лексикологија*. Зборник реферата. Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српскохрватски језик, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду. 1982.
- ФОМИНА, М. И. *Лексика современног руског језика*. Москва: Высшая школа. 1973.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. *Српско-енглески речник лажних јарова*. Београд: Требник. 1997.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. „Колокацијска метода семантичке анализе (на примеру именице *јајња*).“ *Семантичка проучавања српског језика*. Уредници: М. Радовановић и П. Пипер, Београд: Српска академија наука и уметности. 2008. 65–81.
- ЦВЕТКОВИЋ, Катарина. „Метафоричка концептуализација: анализа глагола визуелне перцепције.“ *Језик, друштво, сазнање*. Професору Ранку Бугарском од његових студената. Београд: Филолошки факултет. 2003. 197–215.
- ШИПКА, Данко. *Лексичка хомонимија на примјеру савременог српскохрватског стандардног језика*. Сарајево: Институт за језик и књижевност. 1990.
- ШИПКА, Данко. „Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама.“ *Наш језик XXVIII/4–5*, 1990. 295–302.
- ШИПКА, Данко. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска. 1998.

- ШМЕЛЕВ, Д. Н. *Проблеми семантичког анализа лексики (на материјалу руског језика)*, Москва: Издање „Наука“. 1973.
- ШМЕЛЕВ, Д. Н. *Современни руски језик, Лексика*, Москва: Просвешћење. 1977.
- ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- ALANOVIĆ, Milivoje i dr. *Leksika. Gramatika. Diskurs*. Zbornik u čast Veri Vasić, urednici: Milivoje Alanović, Jasmina Dražić, Gordana Štasni, Gordana Štrbac, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014.
- BATISTIĆ, Tatjana. „O komponentnoj analizi leksičkog značenja.“ *Leksikografija u leksikologija*, zbornik referata, одговорни уредник Драго Ђупић, Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српскохрватски језик, Филозофски факултет у Новом Саду, Филолошки факултет у Београду. 1982. 9–15.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Leksička semantika.“ *Lingvistika Milke Ivić*, urednici P. Piper i M. Radovanović, Beograd: XX vek. 2008. 233–255.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Leksička semantika u srbistici krajem 20. i početkom 21. veka.“ *Srpska lingvistika. Serbische Linguistik, Eine Bestandsaufnahme*, herausgegeben von Christian Voß und Biljana Golubović, München – Berlin, 2010: Verlag Otto Sagner. 15–33.
- HLEBEC, Boris. *English Semantics*. Beograd: Čigoja štampa. 2007.
- IVIĆ, Milka. „Strukturalizam i lingvistika.“ *Filosofija*, god. XVI, br. 4, 1972. 33–44.
- IVIĆ, Milka. „Današnji razvojni nivo lingvistike i praktične implikacije.“ *Savremeno obrazovanje*, god. IX, br. 1–2, 1973. 19–26.
- IVIĆ, Milka. *Pravci u lingvistici I, II*. Beograd: XX vek. 2001.
- KLIKOVAČ, Duška. *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet. 2000.
- KLIKOVAČ, Duška. *Jezik i moć*. Beograd: XX vek, 2008.
- LIPKA, Leonhard. *An Outline of English Lexicology*. Second edition. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1992.
- PAVLOVIĆ, Milivoj. *Le language enfantin*. Paris, 1920.
- POPOVIĆ, Mihailo. *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike. 2005.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj. 2005.
- PRČIĆ, Tvrtko. 2008. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj. 2008.
- SAVIĆ, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Novosadski univerzitet. 1992.
- SAMARDŽIĆ, Mila. *Pogled na reči*, Beograd: Filološki fakultet. 2011.

Райна М. Драгичевич

СЕРБСКАЯ ЛЕКСИКОЛОГИЯ СЕГОДНЯ:
АКТУАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

В начале 21 века сербская лексикология находится одновременно под влиянием славистической (прежде всего русской) и англосаксонской семантики. В работах сербских лексикологов были использованы различные семантические теории. В семидесятые годы 20 века ведущей теорией являлся компонентный анализ, а с девяностых годов 20 века на сербскую лексикологию влияет когнитивная лингвистика.

Увеличивается количество междисциплинарных исследований, в которых лингвистика переплетается с психологией, коммуникологией, социологией. Лексикология часто переплетается и с синтаксисом, словообразованием, морфологией, стилистикой и т.д. На определенные семантические исследования влияет прагматика.

В зависимости от объекта анализа и применяемой теории, используются разнообразные методы, в том числе коллокационный, ассоциативный, а также различные виды синтаксических теорий.

Фокусом семантических исследований является семантика слов, реже значение морфем или предложений. Будущее сербской лексикологии лежит в развитии междисциплинарного подхода, а также в ее связях с другими лингвистическими и нелингвистическими науками.

Ключевые слова: лексикология, семантика, сербский язык.

Rajna M. Dragičević

SERBIAN LEXICOLOGY TODAY:
CURRENT ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES

Summary

At the turn of 21st century Serbian lexicology is under the influence of the Slavic (predominantly Russian) and Anglo-Saxon semanticists. Different semantic theories are used in language analyses in Serbian papers. Since the 1970s componential analysis had been a leading theory, but as of the 1990s Serbian lexicology has come under the influence of cognitive linguistics.

There are more and more interdisciplinary investigations where linguistics is interwoven with psychology, communicology, and sociology. Often, lexicology is interwoven with other linguistic disciplines, such as syntax, word formation, morphology, stylistics, etc. Recently, some semantic studies have been conducted from the pragmatic viewpoint.

Depending on the object of the analysis and the theory chosen, different research methods are used, such as collocational, associative, and additionally, various types of syntactic and semantic approaches are taken.

The focus of interest is semantics of words, and less frequent of morphemes or sentences. The future of Serbian lexicology lies in promoting an interdisciplinary approach, and its relation with other linguistic disciplines and other nonlinguistic sciences.

Keywords: lexicology, semantics, Serbian language.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 28. јануара 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

ДАРИНКА С. ГОРТАН ПРЕМК*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА ДАНАС

У раду се говори о резултатима српске лексикографије у периоду од другог светског рата до данас; посебно се говори о дескриптивним речницима, о високом квалитету тих речника. Даље се говори о наредним задацима, о прекој потреби израде речника савременог стандардног српског језика, као и о потреби израде акценатског речника и речника морфема.

Кључне речи: лексикографија, лингвистички речници, дескриптивни речници, специјални речници, творбени речници.

1. Наместо увода. Лексикографија је израда речника и наука о изради речника. Када говоримо о изради речника, говоримо о практичној лексикографији. Када говоримо о науци о изради речника, говоримо о теоријској лексикографији.

Да кажемо и шта су речници. Речници су, најопштије речено, пописи речи различито организовани (азбучно, појмовно, или како друкчије) обично с тумачењима.

Две су основне врсте речника: лингвистички (језички, филолошки) и енциклопедијски. Лингвистички говоре о речима, идентификују реч као јединицу лексичког система, енциклопедијски говоре о предметима, појавама, људима, догађајима и сл. смештајући их на одређено место и у одређено време. Између ових двају врста речника стоје терминологије; то су речници имена појмова из одређене струке или науке.

2. Лингвистички речници. Лингвистички речници могу бити веома различити; различити по језичкој грађи коју обрађују, по времену

* daragp@yahoo.com

из кога је та грађа, по начину на који је обрађују, по начину на који организују ту грађу, по намени, по обиму и по још много чему.

Најопштија је подела лингвистичких речника: на описне, дескриптивне речнике и на специјалне. Дескриптивни речници могу бити тезаурусног типа, тј. могу обухватати лексику једног језика или књижевну лексику једног језика и могу бити ужега типа, тј. могу обухватати део лексике једнога језика. Први су основни, примарни, други су изведени, секундарни.

Примарни описни, дескриптивни речници у лексикографији једнога језика, па и српскога језика, разуме се, заузимају централно место. У овим је речницима исти језик, код нас српски, и на левој и на десној страни речника, а то значи да су и одреднице, леме, и граматичке и семантичке информације и идентификације дате на истоме, код нас на српскоме језику. Централно је њихово место у томе што се на основу њих, разуме се, не само на основу њих, и по угледу на њих израђују сви други речници.¹

Основни дескриптивни речници могу бити речници савременог језика или неког историјског периода. А према језичком материјалу који обрађују речници савременог језика могу бити речници савременог књижевног и народног језика, што је само наша специфичност условљена српским језичким, и не само језичким, приликама деветнаестог и почетка двадесетог века, као *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности*², само књижевног језика, као шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске*³, и једнотомни *Речник српскога језика Матице српске*.⁴ Даље, секундарни дескриптивни речници могу бити школски, затим речници једног дијалекта, једног говора, или језика једнога писца. У дескриптивне речнике спадају и речници нових речи и речници страних речи, као и речници речи из једнога страног језика. Такође у дескриптивне речнике долазе и фразеолошки речници, речници који обрађују фраземе као лексичке јединице. Такође у дескриптивне речнике спадају и речници у којима се

¹ Овако је у савременим језицима; нпр., леве стране двојезичких речника начињене су на основу примарних дескриптивних речника, односно оне су изведене из њих (у старијим периодима двојезични речници претходили су дескриптивним).

² Даље: Речник САНУ.

³ Даље: Речник МС.

⁴ Даље: РСЈ.

бележе и тумаче речи типичне за један тип комуникације, као речници жаргона или речници опсцених речи.

Историјски речници обрађују лексичку грађу из неког историјског периода једнога језика.

И етимолошки речници су на неки начин дескриптивни; у њима су семантички идентификоване и етимолошки објашњене лексеми једнога језика.

А према обиму грађе коју обрађују односно према броју речи, лексема које обрађују, а посебно, према методу семантичке разраде примарни дескриптивни речници могу бити: велики, средњи и мали. Иако су ово у лексикографији уобичајени називи, они мало говоре о стварном обиму речника. Нпр., велики седамнаестотомни речник рускога језика има нешто преко 120.000 речи, а наш једнотомни Речник МС нешто преко 80.000 речи; наш велики речник, *Речник САНУ* имаће око или преко 500.000 речи. О величини речника више говори број томова (разуме се, уобичајене величине за веће речнике). Велики су речници вишетомни, средњи обично четвортомни, или нешто мањи или нешто већи, као наш *Речник МС*, а мали су најчешће једнотомни.

Велики речници су примарно дескриптивни, а секундарно нормативни, мали су дескриптивни и пре свега нормативни, а исто се очекује и од средњих.

3. Двојезични су речници они у којима су одреднице као и граматичке информације о њима из једнога језика, а семантичке информације, лексикографске дефиниције из другог језика, односно на другоме језику. И они су и различите намене и различитог обима.

И још је много типова дескриптивних речника, али то ћемо видети касније.

4. Специјални речници могу бити семантички и асемантички (да их тако условно назовемо).

У семантичке долазе: речници антонима, синонима, хомонима (а ови су често двојезични) и паронима; такође у ове речнике долазе и семантичко-деривациони, они у којима су лематизована деривациона гнезда са деривационо сегментираним секундарним лексемама и свим лексемама, примарним и секундарним, семантички идентификованим, затим творбени, они који имају исту структуру као семантичко-деривациони само без семантичких информација; творбени су речници и они у којима су лематизовани само творбени форманти; па опет даље, ту долазе и речници морфема, затим речници глаголских реакција, затим атерго или обратни речници, у

којима су дати пописи лексема једнога језика узбучени према финалној графемаи односно према графемама почевши од краја речи, опет затим – правописни, акценатски, па и речници скраћеница. Разуме се, ово није све што може доћи у ову лексикографску категорију.

У асемантичке долазе различити пописи различитих речи, нпр. пописи имена, презимена, назива улица и сл.

5. Српска лексикографија. Дескриптивни речници. Реч данас из наслова овога рада разумемо као одредбу за временски период од Другог светског рата до садашњих дана. О томе ћемо периоду говорити, и за тај ћемо период показати шта од лексикографских дела имамо; разуме се, нећемо моћи показати све; задржаћемо се на ономе што је најважније, пре свега на дескриптивним речницима књижевног језика.

Српски се лексикографи савременог језика већ више од једнога века упорно, истрајно, са ентузијазмом, некад већим, некад мањим, баве дескриптивним речницима; до половине прошлога века прикупљали су грађу, ексцерпирани је из писаних извора и сакупљали из народних говора, правили концепцију речника, и више пута концепцију мењали под утицајем друштвених, а и политичких прилика, а од половине прошлога века до данас, опет упорно и истрајно, израђују речнике. А резултат су те упорности и истрајности три речника: деветнаест објављених томова и двадесети готово завршен великог *Речника САНУ*, који ће када буде готов имати, надамо се⁵, 35 томова, или нешто мање, а верујемо не више, са више од пола милиона граматички и семантички идентификованих лексема; два издања шестотомног *Речника МС*, са нешто више од 150 000 речи одредница; и више издања, регуларних и нерегуларних, *једнојомног Речника МС* (РСЈ) са нешто више од 80 000 речи одредница, лема. У сва три речника презентирана је лексика савременог језика, у првome – и књижевна и народна лексика у периоду од Вука Ст. Карацића до данашњих дана, и увек до данашњих дана, јер се нова грађа стално придружује старој, други, опет – са књижевном лексиком и оном

⁵ Кажемо да се надамо да коначни обим неће надмашити оно што сада предвиђамо зато што знамо да је нова грађа (а грађа се стално допуњује новим изворима) оповргла све досадашње прогнозе, исп. Пешикан 1973–1974; 1978. При давању наше прогнозе имали смо у виду, с једне стране, интересантне податке о прираштају нових речи и сталном процентуалном повећању овога прираштаја, о лексичким типовима у којима се прираштај очекује и онима у којима се не очекује, али га има (исп. Грицкат 1988), и, с друге стране, све већу потребу за селекционирањем речи које ће се лематизовати у *Речнику САНУ* (мислим, пре свега, на различите покрајинизме и дијалектизме већ обрађене у дијалекатским речницима).

народном, забележеном у књижевним делима у периоду од Вука до половине прошлога века и трећи, опет – са књижевном лексиком у периоду од Вука до данашњих дана, али са тежиштем, не увек постигнутим, на савременој лексици.

Имамо још дескриптивних речника савременог књижевног језика, већих тек започетих. То су речници Ђорђа Оташевића. Навешћемо их: *Речник савременог српског књижевног језика 1 и 2* (ОТАШЕВИЋ 2005б; ОТАШЕВИЋ 2006б); *Енциклопедијски речник 1 и 2* (у коауторству са Миодрагом Тошићем) (ОТАШЕВИЋ, ТОШИЋ 2005; ОТАШЕВИЋ, ТОШИЋ 2006), *Темајски речник српског језика 1 : абдомен – ајрил* (Оташевић 2011), који има још шест свезака.⁶

Квалитет је ових речника висок, и у научном и у стручном погледу. У *Речнику САНУ* квалитет је веома висок, лексикографско умеће у неким је секцијама, додуше не сувише честим, доведено готово до савршенства, у шестотомнику (Речник МС) квалитет је висок, у једнотомнику квалитет је једва висок. Речници Ђорђа Оташевића израђени су савременом лексикографском методологијом. Штета је што су важни дескриптивни речници тек започети; боље би било да је само један започет и приведен бар близу крају. Грађа је за ове речнике највећим делом ексцерпирана из извора који датирају из последњих неколико деценија, а то су сајтови с интернета и дела, по једно или више њих, највећим делом штампана у Србији, од око 150 аутора. Дакле, у речницима је дата савремена лексика; старија лексика и она која није стандардна, а налази се у савременим читанкама и школској лектури дата је, нпр., у *Речнику савременог књижевног језика* на крају речника у посебном додатку (то су речи као: *авал*, *авлија*, *авција* и др.). Даље, у истом речнику одреднице су акцентоване према устаљеној акценатској норми, а понегде се од те норме и одступало, како аутор каже, „зато што та норма већ деценијама понегде одступа од говора огромне већине образованих становника српских градова“ (ОТАШЕВИЋ 2005: 7). Лематизација је извршена нешто друкчије него што је уобичајено у нашим дескриптивним речницима. Наиме, у дескриптивним речницима, по правилу, као леме постављају се лексеме, а синтагме, чак и оне које су на путу да постану вишечлане лексеме, дају се као изрази уз именичку реч

⁶ И још је ту дескриптивни речник *Речник савременог српскохрватског књижевног језика са језичким савешником* Милоша Московљевића (МОСКОВЉЕВИЋ 1966), али он није имао неку већу улогу у лингвистичком и културном погледу (који је убрзо по изласку забрањен и спаљен). Касније је овај речник имао још два издања.

у синтагми. У овоме су, пак, речнику као леме дате: *авангардна драма, авангардни џез, авантюристички роман, авантюристички филм, авион на нуклеарни њогон*. Иако лематизација оваквих синтагми олакшава употребу речника, мислим да би требало као леме давати само оне синтагме које су већ постале вишечлане лексеме.

6. Дескриптивни речници су и школски речници. Имамо један такав речник, веома добар и модеран, нажалост незавршен: Мирјана Јоцић, Вера Васић, *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika* (ЈОСИЋ, ВАСИЋ 1988; 1989). Имамо и, рекла бих, најаву више школских речника или, тачније речено, најаву добре и савремене концепције за различите типове школских речника.⁷

7. Више је десетина дијалекатских речника, различитих и по обиму и по квалитету. Они су пре свега предмет анализе и истраживања дијалектолога; дијалектолози су о њима и говорили у својим предавањима из овога серијала о српској науци о језику. Ми ћемо само рећи да су ови речници веома корисни и за савремену, и за историјску и за етимолошку лексикографију, а корисни су, пре свега, и за испитивање српскога лексичког система уопште и за одређивање тенденција његовог даљег развитка.

8. Имамо и три, колико ја знам, речника језика писаца: Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић, Милосав Тешић, *Речник Његошева језика* (СТЕВАНОВИЋ 1983); Васа Павковић, *Речник њоезије Милана Ракића* (ПАВКОВИЋ 1984); и Бранислава Јелић, *Речник њријоведака Лазе Лазаревића* (ЈЕЛИЋ 2008).

9. И речници нових речи дескриптивни су речници; у њима је презентирана нова лексика, она лексика која није забележена у постојећим речницима савременог језика. У овим речницима она се први пут бележи и у томе је њихов велики значај; њихов је значај и у томе што се на основу њих са већом сигурношћу може имати увид у даљи развој српскога лексичког система. За ове је речнике код нас, да тако кажемо, задужен Ђорђе Оташевић, који већ више деценија прати, бележи и тумачи ову лексику. Ово су његови речници нових речи: *Речник нових и забележених речи* (ОТАШЕВИЋ 1999) и 2008. године сажето издање овога речника (ОТАШЕВИЋ 2008а), *Велики речник нових и забележених речи 1* (ОТАШЕВИЋ 2004), *Велики речник нових и забележених речи 2* (ОТАШЕВИЋ 2005а), *Мали речник нових речи* (ОТАШЕВИЋ 2008б). И пре Ђорђа Оташевића имали смо три

⁷ Исп. ОТАШЕВИЋ 2016а: 45–57; ОТАШЕВИЋ 2016б: 39–45; ОТАШЕВИЋ 2014: 29–48; ОТАШЕВИЋ 2015а: 19–35; ОТАШЕВИЋ 2015б: 11–22.

речника нових речи: Јован Ћирилов, *Речник нових речи* (ЋИРИЛОВ 1982), *Нови речник нових речи* (ЋИРИЛОВ 1991) и Иван Клајн, *Речник нових речи* (КЛАЈН 1992).

10. Имамо и речнике страних речи, веће и мање, добре и мање добре. Они су нам потребни, као што су потребни и свакој култури. Навешћемо неке од њих: Милан Вујаклија, *Лексикон сѝраних речи и израза* (ВУЈАКЛИЈА 1954), са много реиздања, допуњених и недопуњених; велика популарност овога речника није у складу са његовим невеликим квалитетом; Радомир Алексић, *Лексикон сѝраних речи и израза* (АЛЕКСИЋ 1978), са неколико поновљених издања; Љубо Мићуновић, *Savremeni leksikon stranih reči* (МИЋУНОВИЋ 1988), са више каснијих издања под називом *Речник сѝраних речи*; Стана Шеховић, *Школски лексикон сѝраних речи, архаизми, локализми, неологизми* (ШЕХОВИЋ 1997), са више проширених издања; Петар П. Ожеговић, *Лексикон мање њонајих сѝраних речи и израза који се користије у живом српском језику* (ОЖЕГОВИЋ 2007); и на крају, Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза* (КЛАЈН, ШИПКА 2007) са више допуњених издања. Овај је велики речник и велики и богат, богат новом и најновијом страном лексиком, оном општеприхваћеном и оном специјалном, терминолошком, и модеран је, и добар, веома добар. До овога речника код нас је, посебно код нас лексикографа, у општој употреби био велики *Rječnik stranih riječi* Братољуба Клаића (КЛАИЋ 1968), са много проширених издања.

Поменимо и три речника речи из једнога страног језика: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (ŠKALJIĆ 1966); Ђорђе Оташевић, *Речник ѝурцизама* (ОТАШЕВИЋ 2009); Вера Васић, Твртко Прћић, Гордана Најгебауер, *Do you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (VASIĆ, PRČIĆ i dr. 2001).

11. Даље, поменимо и два фразеолошка речника, један српскога језика, други хрватскога или српскога језика: *Фразеолошки речник српског језика Ђорђа Оташевића* (ОТАШЕВИЋ 2012) и *Frazeološki rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Јосипа Матешића (МАТЕШИЋ 1982).

12. И речници жаргона спадају у дескриптивне речнике. Наведимо оне познатије: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи* (АНДРИЋ 1975), са више допуњених издања; Боривој Герзић и Наташа Герзић *Речник савременог београдског жаргона* (GERZIĆ, GERZIĆ 2002); Мирјана Милојковић, *Речи: речник ђачког жаргона* (МИЛОЈКОВИЋ 2000); Симо Ц. Ћирковић, *Речник урбане свакодневице* (ЋИРКОВИЋ 2011); Боривој Герзић, *Речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)* (ГЕРЗИЋ 2012).

Уз ове речнике наведимо и књигу Данка Шипке *Ојсцене речи у српској језику* (ШИПКА 1999).

13. Историјске дескриптивне речнике српскога језика немамо⁸. Додуше, имамо, или држимо да имамо, велики *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika JAZU* (RJA); то је историјски речник; у њему је у 23 тома обрађена грађа, око 250 000 лексема, од првих писаних споменика до вуковских времена језика који смо некада звали српскохрватским, односно дијасистема чија је стандардна реализација, или једна од стандардних реализација, савремени стандардни српски језик.

Условно би у наше историјске речнике долазио *Српскословенски речник јеванђеља*, чију је огледну свеску саставио Виктор Савић и чији је уредник била Гордана Јовановић; свеска је изишла у Београду 2007. године (САВИЋ 2007). Српскословенски речник јеванђеља израђује се у Старословенистичком одсеку Института за српски језик. Посао на овоме речнику не иде брзо из објективних и субјективних разлога, више из првих него из других.

О етимолошком речнику, том великом и важном пројекту нећу говорити јер је њему већ било посвећено цело једно предавање.

Специјални речници. Семантички речници. Побројаћемо семантичке речнике; имамо их, а могло би их бити и више.

14. Имамо два речника синонима, један старији и већи, један савремени и мањи: Миодраг Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика* (ЛАЛЕВИЋ 1974) и Павле Ћосић, *Речник синонима* (ЋОСИЋ 2007) и друго проширено издање (ЋОСИЋ 2008).

И *Српско-хрватски речник варијанџи; Хрватско српски рјечник иначеца* Јована Ћирилова (ЋИРИЛОВ 1989) (са неколико каснијих издања) може се разумети као речник синонима територијално маркираних.

Једнојезички речник хомонима немамо; имамо двојезични речник (са више издања) Ценке Иванове и Мариане Алексић *Српско-бугарски речник, тематски хомонимни* (ИВАНОВА и АЛЕКСИЋ 1999).

15. Творбених речника имамо више. Пођимо од највећег, а то је *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1: Човек – делови тела, редакторке Даринка Гортан Премк, Вера Васић и Љиљана Недељков (СДР 1) и *Семантичко-деривациони речник*, свеска 2: човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, редакторке: Даринка Гортан Премк, Вера

⁸ Из старијег периода савременог српскога језика имамо *Рјечник из књижевних сјарина српских* Ђуре Даничића (ДАНИЧИЋ 1864).

Васић и Рајна Драгићевић (СДР 2). Аутор је концепције овога речника Д.Г. Премк. Концепција је проверена на четири међународна научна скупа. На свим скуповима закључено је: концепција је добра и нова, пожељно је да сви словенски народи приступе изради оваквога речника. У њему су лематизоване, тј. постављене су као одреднице и носиоци деривационих гнезда основне, просте лексеме, а у речничком чланку, боље рећи речничкој студији сваке од њих дат је попис деривата, изведених од основних речи и од њихових деривата, и композита чији су саставни делови основне лексеме или, како се показало, веома ретко, њихови деривати. И основне речи и оне које се деривационо везују за њих идентификоване су граматички и семантички. Граматичка идентификација дата је традиционалним лексикографским симболима којима се указује на врсту речи и тип промене. Семантичка идентификација дата је у виду лексикографске дефиниције, односно у виду система лексикографских дефиниција код полисемантичких лексема (а такве су основне речи и готово сви првостепени деривати). Податак о употребној и стилској вредности лексеме дат је испред дефиниције. Све секундарне лексеме, односно сви деривати сегментирани су на творбену основу и творбени формант. Сегментација је извршена са синхроног становишта. Уз сваку лексему, и основну и секундарну, дат је симбол са подацима о деривационом статусу којим се одређује и њен деривациони фокус и њен деривациони статус у гнезду и лексичком систему уопште. Значај речника је: научни и прагматични. Научни је у томе што пружа увид у организацију лексичког система. Прагматични је у томе што је он основа за стварање модерних и активних једнојезичних и двојезичних речника устројених по деривационим гнездима; даље, што је основа за стандардизацију српске лексике, а самим тим и основа за нормирање различитих терминологија; и још даље, у томе што омогућава лакше усвајање лексике (у школама, на курсевима за српски као страни језик и др.) Узгред, психолози кажу да се овако презентирана лексика усваја неколико десетина пута брже. О овоме смо речнику нешто више говорили зато што је он јединствен у словенском свету и зато што је његова научна и употребна вредност изразито велика.

Речник њворбених форманаџа : њочейне лексичке лисџе (Шипка 2003) и друго измењено и допуњено издање *Глосар њворбених форманаџа* (Шипка 2005) први су у нашој лексикографији алфаветски пописи свих творбених форманата са информацијама о њиховим творбеним и значењским карактеристикама.

16. У творбене речнике спада и *Обрајни речник српскога језика* Мирослава Николића (Николић 2000). Он садржи 163 000 лема, одредница. За разлику од многих других речника овога типа, овај речник није само попис речи инверзно поређаних по алфabetу; он садржи и потребне лексикографске информације, као што су лематска форма, затим прозодијска обележја, акценат речи, даље, речник садржи ознаку за морфонолошку измену обличке основе, податак о екавској и ијекавској форми, додатне коментаре уколико су потребни, и што је најважније, ознаку извора из кога је преузета реч; а ова ознака извора није пуки библиографски податак; она упућује на речник у коме можемо наћи семантички садржај, семантичку структуру дате лексема.

17. И синтаксички речници долазе у ову категорију. Имамо их, колико ја знам, два: *Речник глагола: са дојунама* Владиславе Петровић и Косте Дудића (ПЕТРОВИЋ и ДУДИЋ 1989) и двојезични *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije* Марије Бурзан, Владиславе Петровић, Јожефа Вајде (BURZAN, PETROVIĆ i dr. 1992) и Ђорђе Оташевић, *Синтагматски речник*, у коауторству са Љиљаном Оташевић (ОТАШЕВИЋ, ОТАШЕВИЋ 2009).

18. И асоцијативни речници специјални су семантички речници. Имамо два таква речника: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић: *Асоцијативни речник српскога језика*, (ПИПЕР, ДРАГИЋЕВИЋ и др. 2005) и Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић: *Обрајни асоцијативни речник* (од реакције ка стимулусу), (ДРАГИЋЕВИЋ, ПИПЕР и др. 2011). Ова два речника су комплементарна, чине једну целину и њихова употреба даје најбоље резултате ако се тако и користе. Речник садржи вербалне асоцијације испитаника на 600 задатих речи-стимулуса. У првој књизи оне су распоређене од стимулуса ка реакцији, а у другој од реакције ка стимулусу. Речник представља богат извор информација за истраживања из области когнитивне лингвистике, лингвокултурологије, лексикологије, социологије, педагогије, маркетинга итд. Асоцијативни речник српског језика опремљен је опсежном уводном студијом, у којој се разматрају различити теоријски аспекти проучавања вербалних асоцијација и њиховог лексикографског описа.

19. И речници језичких поука, језичких недоумица специјални су речници. Они су и популарни и веома корисни. Њихов је аутор Иван Клајн; прво је издање *Како се каже: речник језичких недоумица* (КЛАЈН 1981), па даље, *Речник језичких недоумица* (КЛАЈН 1987) са више допуњених издања, са издањем у Брајевом писму и издањем у електронској форми.

20. Специјални асемантички речници пописи су речи различито организовани. Ту, пре свега, долазе правописни речници, са акцентованим речима, што је, свакако, боље и са неакцентованим речима, што је, свакако, чешће.

21. О терминологијама нећемо говорити; њих има готово свака струка; више је преводних него једнојезичних; њих израђују стручњаци из појединих стручних и научних области, врло често без сарадње са лексикографима од заната.

Нећемо говорити ни о енциклопедијама; израда енциклопедија постала је посебна грана науке о језику, и практична и теоријска; код нас је више практична него теоријска.

22. О многим речницима нисмо говорили и многе речнике нисмо поменули. Желели смо да прикажемо основне ствари из српске практичне лексикографије, пре свега, да прикажемо дескриптивне речнике књижевног језика, оне речнике од којих ћемо поћи кад будемо говорили о наредним задацима српске и теоријске и практичне лексикографије. Овакав приступ омогућила нам је и књига Ђорђа Оташевића, *Грађа за лексиколошку и металексикографску библиографију 1* (ОТАШЕВИЋ 2014).⁹ Ова нам књига такође омогућава да не говоримо ни о теоријској лексикографији, која је код нас веома развијена, почевши још од Александра Белића, Ирене Грицкат, Митра Пешикана, Даринке Гортан Премк, Стане Ристић, Милице Тешић, Ђорђа Оташевића, и многих других, пре свега, сарадника на великом *Речнику САНУ*.

23. *О садашњим и наредним задацима српске дескриптивне једнојезичке лексикографије.* Сада је српска дескриптивна лексикографија нешто застала. Ради се, додуше, не толико брзо колико бисмо желели, на великом *Речнику САНУ*. И још ће се на њему радити; ове је године завршен, или готово завршен 20. том, а треба урадити још 12 или 13 томова (Вуловић, Ђинђић и др. 2008: 173). Више је разлога овој спорости. Мало је лексикографа, а велике су потребе за лексикографским делима. То с једне стране. С друге стране, тешко је убрзати израду речника са грађом која је још увек на листићима, а за дигитализацију грађе досад није било могућности, није било спремности и није било новаца. Надамо се да ће се са великим ентузијазмом започета дигитализација ускоро с успехом завршити.

Разуме се, све би могло бити и боље, и свакако $\frac{3}{4}$ све би могло и морало бити и брже. А брже није још из неких разлога, више

⁹ У ову је књигу укључена у целости књига Данка Шипке, *Прилози за грађу лексиколошке и металексикографске библиографије* (ШИПКА 2007).

објективних, мање субјективних, које ја овако разумем. Историја лексикографије једнога језика одраз је политичке, социјалне и културне историје оних који тим језиком говоре. Као по правилу, великим лексикографским подухватима приступа се или у узносним или у преломним временима; *Речнику САНУ* приступило се с романтичарским заносом у време наглога и брзога развитка Србије с краја претпрошлого и с почетка прошлога века; *Речнику МС* приступило се као поткрепљењу стварања јединствене књижевнोजезичке норме у Срба и Хрвата; почетак рада на једнотомном речнику пада у време рушења те јединствене норме, и не само рушења те норме. У узносним временима постављају се велики, некад и превелики циљеви; у преломним временима циљеви нису велики, али ни снаге оних који треба да их остваре. Превелики је циљ од самога почетка постављен за *Речник САНУ*^{3/4} лексикографски обрадити све речи српскога језика, и оне књижевне, и оне народне, покрајинске, дијалекатске у периоду од Вука до данас. У прво је време грађа прикупљана из дела српских писаца (белетристичких, научних, стручних, публицистичких) и само из дела неколико у то време новијих хрватских књижевника, и, углавном, из српских народних говора. Тако је било до првога уједињења; од првога уједињења, посебно после другога, интензивно је прикупљана хрватска грађа, а после црногорска и муслиманска у тежњи да се у корпусу успостави колико толико национална равнотежа; после разједињења тежња се за равнотежом обесмислила (а много је времена утрошено на стварање те равнотеже), па се даље корпус попуњавао само новијим српским и црногорским изворима. А сада, ваљда, само српским, не знамо. И још нешто. Речник и књижевног и народног језика имао је смисла у време када је отпочет, или, чак, у нешто раније време, када још није било окончано формирање стандардног језика. Данас то има мање смисла, мање оправдања, или га и нема. А посао се мора завршити онако како је започет, или приближно онако како је започет. И морамо га ми завршити, и нико осим нас не може га завршити. А мислим да га нико не може ни прекинути, прекинути сад када је готово две трећине посла завршено. И ако дигитализација која је од недавна у току успе, до краја овога великог и важног националног посла доћи ћемо за 15 година или нешто више (разуме се, уколико буде лексикографа и уколико их држава буде финансирала).

Ове су циљеве лексикографима постављали умни људи, али који сами нису били лексикографи. Лексикографи од заната, или боље – генерације лексикографа од заната, остваривали су их, а њих је мало, и увек их је било мало; увек их је онолико колико има сарадника на

овоме речнику Институт за српски језик САНУ. Сарадници Института, сарадници који су радили или раде на *Речнику САНУ* израдили су и шестотомник (Речник МС), и једнотомник (РСЈ), и Речник Његошевог језика (СТЕВАНОВИЋ 1983), и *Речник њоезије Милана Ракића* (ПАВКОВИЋ 1984), и велики *Обрајни речник* (НИКОЛИЋ 2000), и спаљени мали *Речник српског књижевног језика* (МОСКОВЉЕВИЋ 1966), и делом *Семантичко-деривациони речник* (СДР 1 и СДР 2), и *Турско-српски речник* (после турско-енглеског речника највећи двојезични речник у Турској) (ЂИЊИЋ 2014), и више дијалекатских речника и још многе друге лексикографске ствари. И то треба урачунати у њихов учинак.

24. Да сведемо оно што имамо. Имамо дескриптивне речнике српскога језика за српски језик у периоду од Вука до половине прошлога века; то су, да поновимо, *Речник САНУ*, чији се крај већ види, под условом да се његова започета модернизација успешно заврши, шестотомни речник (Речник МС), који је завршен и објављен пре 40 година, и једнотомни (РСЈ), који је објављен пре скоро 10 година (мада је готов рукопис чекао редакцију, никад у потпуности извршену, десетак година, што је у лексикографском послу необично и недопустиво). Ови би речници по својој замисли требало да буду речници савременог српског језика. А они то и јесу и нису. Јесу зато што других завршених дескриптивних речника савременог језика немамо, а нису зато што су рађени на грађи старој 60 и више година. Шездесет и пет година, а биће их и више, српскога језика непокривено је речницима. Из ове чињенице проистиче и хитан наредни задатак – што је пре могуће приступити изради дескриптивног речника¹⁰ који би покрио овај речницима непокривен период српскога језика, речника у коме би била презентирана грађа од половине прошлога века до данас. Ово би требало да буде речник српскога стандардног језика средњег обима, обима од једног, вероватније два тома, у коме би било презентирано и лексикографски обрађено 120 000 до 150 000 речи одредница. А да би се могло приступити овоме задатку потребно је решити два проблема: један се тиче вертикалног и хоризонталног одређивања стандардног српског језика,

¹⁰ О потреби да се приступи изради модерног савременог речника више пута је говорио Предраг Пипер, нпр.: „Требало би, дакле, наставити и довршити рад на великом речнику српскохрватског језика не мењајући његов наслов, али најужи приоритет српске лексикографије треба да буду модерно урађени речници савременог српског књижевног језика, а не Речник српскохрватског књижевног и народног језика.“ (ПИПЕР2016: 17).

други се тиче стварања корпуса тога језика. У решавању првога проблема морају учествовати сви лингвисти, сви који се језиком баве. У решавању другог проблема требало би да учествују они који се корпусима баве. Тек после тога, да тако кажемо, наступају лексикографи. И мислим, боље рећи из искуства знам, то би требало да буду лексикографи из Института за српски језик САНУ, из института у коме је створена београдска лексикографска школа, из института чији су сарадници урадили 20 томова великог речника и оба наша мања дескриптивна речника, шестотомни и једнотомни. Узгред, да кажем нешто и о томе како смо ми из Института поред *Речника САНУ* урадили и шестотомник и једнотомник. Радили смо их као додатни, разуме се, прилично добро плаћени посао; и овај су посао радили добри лексикографи који су испуњавали норму на *Речнику САНУ*.

25. О савременом стандардном језику. У вертикалном погледу рекло би се да савременим српским језиком сматрамо језик од Вука до данас. Дакле, језик у трајању пуних 200 година. Нека моја, и не само моја, истраживања показују да у томе дугоме периоду имамо три у по нечему, додуше, не великоме, стандардна типа: један од Вука до првог светског рата, други од првог светског рата до другог и трећи од другог светског рата до данас.¹¹ Периоди од Вука до Другог светског рата, и нешто после рата, покривени су већ готовим речницима¹². Овај последњи период, период од Другог светског рата

¹¹ Нпр. употреба словенског генитива код писаца старијег периода упадљиво је већа него код писаца новијег периода. Процес смањивања фреквенције употребе генитива и ширења акузатива у овој са општесловенског гледишта првобитној генитивској функцији развија се доста брзо ... у периоду од Вука до данас употреба генитива спала је на једну шестину укупног броја примера са овом синтаксичком позицијом, иако је у старијем периоду премашала половину тог броја (Гортан Премк 1962: 136). Или: евидентно је и сужење употребе партитивног генитива у новијем периоду (Гортан Премк 1971: 87–88). Или: да кажемо нешто и о лексици. Нпр. у језику Слободана Јовановића (1869–1958) не мали број је лексема које су застареле, које више не припадају савременом стандарду; навешћемо неке од њих (које смо ексцерпирани из дела *Влада Александра Обреновића*, објављеног двадесетих година прошлога века): *џамбас* (= *џирговац сјоком на сийно*), *шијекуланџ* (= *сељак који се узгред бави и сјоочном џирговином*), *виг* (= *замка омча*), *дворница* (= *дворана*), *изречно* (= *изричић*), *ваздашњи* (= *свакидашњи*), *џублика* (= *јавност*), *наџецати се* (= *џакмичић се*); посебно је не мали број застарелих термина: *адреса* (= *говор владара џри оџварању и закључивању џарламенџа*), *минисџар унуџрашњих дела*, *минисџар иносраних дела*, *указни чиновник*, *брзојав* и др. (Гортан Премк 1998).

¹² Овој периодизацији савременог књижевног језика одговара подела према књижевно-језичким карактеристикама ексцерпираних грађе за *Речник САНУ* коју је урадила Стана Ристић (Ристић 2016).

до данас тек треба покрити речницима. Мислим да би се савремени стандардни језик могао везати управо за овај трећи период, дакле, за период од Другог светског рата до данас. Са лексиком које нема у овоме периоду, а која се налази у делима која улазе у школску лектуру могло би се поступити онако како је поступио Ђорђе Оташевић— она би се могла дати у посебном додатку речнику (ГОРТАН ПРЕМК 2016: 432).

Толико што се вертикале тиче, и што је лакше решиво. А што се хоризонтале тиче, све је теже решиво. По ономе што се од не тако малог броја лингвиста може чути, изгледа да у српски савремени стандард улази све оно што је у хрватском стандарду, као и у другим стандардним реализацијама, боље рећи, у другим реализацијама које су можда на путу да постану стандардне. Нпр., каже се да је *Киџар* српски стандард, али се каже да је и *Циџар* српски стандард, само регионални. То, ипак, није и не може бити тако. Није, нпр., у свему Крлежин језик српски стандард; није *вељача*, није *душик*, није *раздеоба*, није *савремени* српски стандард. Док не решимо, а нико осим нас не може решити, шта улази у српски савремени стандард, не можемо ни почети с послом. Дефинисање стандардног језика сматрам веома важним, заправо сматрам неопходним. Није потребно рећи да ово држим за стручно, а не за политичко питање. И још нешто. Да би се одредио савремени стандард, мислим да морамо некако мало друкчије одредити оно што чини његову основицу. Можда би било добро размислити о говору већих урбаних средина, о говору Београда и Новог Сада, према коме би се у неким случајевима кориговала досадашња језичка норма; разуме се не мислимо на говор свих Београђана или Новосађана, на све говорне особине, већ, како би Белић рекао, на оно што се „укоренило у књижевним круговима“. У овим градовима живи довољан број људи, а само довољан број људи може подржати и обезбедити норму.

26. Од онога што одредимо као српски језички стандард зависи и корпус српског језичког стандарда. Корпусом ће се бавити они који су за то стручни, а начином на који ће се корпус употребљавати бавиће се они заједно са лексикографима.

27. Рад на концепцији речника стандардног језика требало би одмах отпочети, још док трају послови на вертикалном и хоризонталном одређивању стандардног језика и послови на формирању корпуса тога језика. Што се дуже и детаљније промишља концепција, израда речника краће ће трајати. Ево неких ствари о којима би требало размишљати:

– да ли као одреднице давати и вишечлане лексеме (у нашим речницима по правилу су даване као одреднице само једночлане лексеме);

– да ли речничком чланку једне лексеме припајати и граматичке деривате; мислим да то сада не би требало чинити зато што још увек у лексикологији нисмо описали и дефинисали све случајеве граматичког варирања;

– да ли, колико и кад у бележењу акцента одступати од досадашње акценатске норме; Александар Белић од вуковског акцента одступао је, како каже, само онда „када се какав акценат императивно наме-тао“ или када се „укоренио у београдским књижевним круговима“ (Белић 1999: 936).

– колико и кад уз одредницу давати обличка одступања;

– да ли мењати ознаке, директне и индиректне, којима се упућује на граматички категорију речи одреднице; мислим да ово не би требало мењати; уопште мислим да небитне ствари не би требало мењати зато да се не би мењале навике корисника речника, с једне стране, и, с друге стране, да би се где год је то могуће сачували манири београдске лексикографске школе;

– на који начин давати етимологије;

– да ли је потребно поред постојећих квалификатора употребне и стилске вредности увести још неке нове;

– какве квалификаторе стављати код лексема које припадају и општем и термилошком фонду; нпр., прво значење лексеме *мачка* оквалификовано је као зоол. (= зоолошки), а лексема *мачка* припада и општем лексичком фонду и термилошком зоолошком; много смо пута предлагали да се у овоме случају стави квалификатор: и *зоол.*, што би значило да реч припада и општем лексичком фонду и термилошком зоолошком; таквих је случајева веома много, лексеме којима се именују делови људског тела, којима се именују домаће, и не само домаће, животиње и биљке по правилу су речи општега и термилошког фонда; и то треба у речнику рећи;

– систем дефиниција полисемантичких речи задржати исти: прво дефинисати основна значења, а уз њих давати она платисемична и она симилисемична, па она метонимијска; па она добијена синегдохом и на крају она добијена метафором; термилошке јединице у оквиру једне полисемантичке лексеме давати на крају полисемантичке структуре или на крају значења добијених истим асоцијативним повезивањем¹³;

¹³ Исп. Гортан Премк 2014: 31–39.

– на који начин дефинисати синтагматске изразе; на који начин дефинисати фраземе, и под којом одредницом;
– шта радити са народним пословицама;
– како давати потврде – заједно са извором или без њега;
– секундарне лексеме настале граматичким варирањем дефинисати типским граматичким дефиницијама увек истим за одређену категорију.

Ово, свакако, нису једина питања на која би требало одговорити пре почетка лексикографског рада.

Такође пре почетка лексикографског рада требало би дефинисати и организацију колектива који ће бити ангажован. И да поновим још једном, колектив који ради или је радио на *Речнику САНУ* израдио је 20 томова тога речника, шестотомник (Речник МС) и једнотомник (РСЈ) и верујем да може на најбољи могући начин израдити и будући речник стандардног језика. Добро би било да се овоме колективу придружи Рајна Драгићевић, Ђорђе Оташевић и још који лексикограф увек је добродошао.

28. Паралелно са припремама за рад на речнику стандардног језика требало би радити и на акценатском речнику. Некада су код нас правописни речници били уједно и акценатски речници, али се касније од тога одустало.

29. По завршетку овога још незапочетог речника стандардног језика мислим да би требало, што се пре може, приступити изради леве стране за различите типове двојезичних речника којима је први језик српски; то је задатак дескриптивних лексикографа и то би олакшало и убрзало рад на двојезичној лексикографији и, несумњиво, учинило бољим ове речнике све више нам потребне; једанпут начињене ове номенклатуре требало би ажурно осавремењивати.

30. Такође би, што се пре може, требало наставити рад на школским речницима. Ови речници морају увек бити савремени, а они код нас нису, или их просто нема. Будући речник стандардног језика и речници нових речи добра су основа за ове речнике.

31. Даље би, ако има снага, ваљало наставити рад на ажурирању речника страних речи и наставити рад на речницима речи из појединих страних језика.

32. И посао на лингвистичким речницима требало би одмах наставити; без њих, просто, даље не можемо. За почетак предложили бисмо израду речника морфема; то је управо речник који недостаје серији наших творбених речника; подаци добијени у изради тог

речника омогућили би нам увид у морфемски систем и морфемску комбинаторику.¹⁴

33. Да би српски лексикографи могли приступити овим наредним задацима, а и да би могли наставити са већ започетим пословима, најхитније се мора приступити, с једне стране, систематском школовању модерних лексикографа и, с друге стране, компјутеризацији свих фаза лексикографског рада.

34. И још нешто. Добро би било, уколико за то постоје могућности, да се у већим универзитетским градовима оснују мањи лексикографски центри са лексикографима од заната или онима који ће се за такве школовати. Ови би се центри у прво време бавили секундарном, изведеном лексикографијом, нпр., израдом двојезичних речника, израдоом лингвистичке терминологије и др. важним лексикографским пословима; и, разуме се, они би сарађивали и међу собом, и са Институтом за српски језик САНУ. Најбоље би било да ови центри буду везани за САНУ, да их оснује САНУ.

35. Да приведемо крају. Три су хитна посла пред српским лексикографима: дефинисање вертикално и хоризонтално савременог стандардног српског језика, формирање корпуса тога језика и израда стандардног дескриптивног речника: прва два посла треба да обаве српски лингвисти и они који се корпусима баве, а трећи је посао задатак српских лексикографа, садашњих и будућих. Српски лексикографи, чланови београдске лексикографске школе¹⁵, која се развија већ више од једнога века, и врсни лексиколози, нема никакве сумње, направити модерну и добру концепцију оваквог речника, направити прецизна и на савременим лингвистичким и лексиколошким знањима заснована упутства за рад и, уколико држава финансијски подржи овај пројекат, за коју годину, надам се, завршиће овај од изузетног значаја национални посао.

На крају и ово. Велики лексикографски послови зависе од друштва у целини; ако буде спремности друштва да финансира, а није згорег да кажемо, и уважава лексикографске послове, биће и речника свих врста.

¹⁴ Исп. Гортан Премк 2010: 555–559. Узгред да кажем, израду овога речника предложила сам Матици српској још 2000. године.

¹⁵ Принципи израде речника београдске лексикографске школе од успостављања одреднице до обраде израза описани су у колективној монографији (Драгићевић 2014).

Цитирана лијераура

- АЛЕКСИЋ, Радомир, *Лексикон стираних речи и израза*, Београд: Просвета, 1978.
- АНДРИЋ, Драгослав, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи*, Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1975.
- БЕЛИЋ, Александар, *Изабрана дела Александра Белића, Правоииси : иравоииси, Белић ойравоиисима, грамайичка итерминологија* / [приређивач Даринка Гортан Премк] – [1. изд]. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1999: стр. 504–1000. – (Изабрана дела Александра Белића ; т. 11, св. 2).
- ВУЈАКЛИЈА, Милан, *Лексикон стираних речи и израза*, Просвета: Београд, 1954.
- ВУЛОВИЋ, Наташа, Ђинђић, Марија, РАДОЊИЋ, Данијела, „Реч више о Речнику САНУ.“, *Књижевности и језик*, LV/1–2 (2008): стр. 171–182.
- ГЕРЗИЋ, Боровој, *Речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)*, Београд: Самиздат, 2012.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка, „Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику.“, *Наш језик*, н. с., св. 3–6 (1962): стр. 130–148.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка, „Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (наставак) : О дативу без предлога. О дативу с предлозима.“, *Наш језик*, н. с., св. 4–5 (1971): стр. 263–271.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка, „О лексици Слободана Јовановића“, *Слободан Јовановић Личности и дело : зборник радова са научног скуја одржаног од 17. до 20. фебруара 1997. године* / ур. Миодраг Јовичић. – Београд: Српска академија наука и уметности (1998): стр. 749–755. – (Научни скупови ; књ. ХС. Одељење језика и књижевности ; књ. 21).
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка, „О наредним задацима српске дериватологије из угла једног лексикографа.“, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за итворбу речи ири Међународном комитету славистиа* / ур. Рајна Драгићевић. – Београд: Филолошки факултет (2012): стр. 555–559.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка, „О лексикографској дефиницији и систему лексикографских дефиниција“, *Лексика, грамайичка, дискурс : зборник у часи Вери Васић* / ур. Миливој Алановић и др... – Нови Сад (2014): стр. 31–39.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка, „Неколико речи о савременој српској дескриптивној лексикографији“, *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију: Зборник у часи Љиљани Субојић* / ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелакковић и Дејан Средојевић. – Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду (2016): стр. 431–437.
- ГРИЦКАТ, Ирена, „Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе“, Београд: *Глас СССЛII Српске академије наука и уметности*, књ. 13 (1988): стр. 25–40.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро, *Рјечник из књижевних стираних српских*, Београд 1864.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна, Пипер, Предраг, Стефановић, Марија, *Обраици асоцијативни речник* (од реакције ка стимулусу), Београд: Службени гласник, Београдска књига, 2011.

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна[ред.], *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), Београд: Филолошки факултет, 2014.
- ИВАНОВА, Ценка и Алексић, Мариана, *Српско-бугарски речник, шемајски хомоними*, Велико Тррново: Издаштелство •ПИ•, 1999.
- КЛАЈН, Иван и Милан, Шипка, *Велики речник сшраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 2007.
- КЛАЈН, Иван, *Како се каже: речник језичких недоумица*, Београд 1981.
- КЛАЈН, Иван, *Речник језичких недоумица*, Београд: Нолит, 1987.
- ЈЕЛИЋ, Бранислава, *Речник шришоведака Лазе Лазаревића*, Нови Сад: Прометеј, 2008.
- ЛАЛЕВИЋ, Миодраг, *Синоними и сродне речи српскохрвајскога језика*, Лексикографски завод, Београд: Свезнање, 1974.
- МИЛОКОВИЋ, Мирјана, *Речи: речник ђачког жаргона*, Вршац, 2000.
- МОСКОЉЕВИЋ, Милош, *Речник савременог српскохрвајског књижевног језика*, Београд, 1966.
- НИКОЛИЋ, Мирослав, *Обрашени речник српскога језика*, Београд – Нови Сад, Матица српска, Институт за српски језик САНУ и Палчић (извршни издавач), 2000.
- ОЖЕГОВИЋ, Петар П., *Лексикон мање шознашних сшраних речи и израза који се користе у живом српском језику*, Београд: Публицистика, 2007.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Речник нових и незабележених речи*, Београд: Енигматски савез Србије, 1999.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Велики речник нових и незабележених речи 1*, Београд: Алма, 2004.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Велики речник нових и незабележених речи 2*, Београд: Алма, 2005.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Речник савременог српског књижевног језика 1* (а – аванкулат), Београд: Алма, 2005.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, Тошић, Миодраг, *Енциклопедијски речник 1*, Београд: Алма, 2005.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, Тошић, Миодраг, *Енциклопедијски речник 2*, Београд: Алма, 2006.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Речник савременог српског књижевног језика 2* (ага – аих), Београд: Алма, 2006.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Речник нових и незабележених речи: сажешо издање*, Београд: Алма, 2008.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Мали речник нових речи*, Београд: Алма, 2008.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Речник шурцизама*, Београд: Алма, 2009.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Темајски речник српског језика 1 : абдомен – айрил*, Београд: Алма, 2011.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, *Грађа за лексиколошку и мешалексикографску библиографију 1*, Београд: Алма, 2014.

- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, „Типологија речника српског језика I (Теоријски оквир).“, *Наш језик*, н.с., XLV/1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ (2014): стр. 29–48.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, „Типологија речника српског језика II (Лингвистички параметри).“, *Наш језик*, н.с., XXVI/1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ (2015): стр. 19–35.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, „Типологија речника српског језика III (Ванлингвистички параметри).“, *Наш језик*, н.с., XXVI/3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ (2015): стр. 11–22.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, „Концепција и структура општих једнојезичних школских речника српског као матерњег језика.“, *Наш језик*, н.с., XLVII/1–2 (2016): стр. 45–57.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, „Термини *школски речник* и *ученички речник*.“, *Лингвистичке актуелности*, 28, Београд: Институт за српски језик САНУ (2016): стр. 39–45.
- ПАВКОВИЋ, Васа, *Речник поезије Милана Ракића*, Нови Сад: Матица српска, 1984.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава и Дудић, Коста, *Речник глагола: са дојунама*, Београд; Нови Сад; Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства; Завод за издавање уџбеника; Свјетлост, 1989.
- ПЕШИКАН, Митар, „Трећина посла на изради великог Речника САНУ.“, *Наш језик*, књ. 20, св. 1–5 (1973–1974): стр. 11–22.
- ПЕШИКАН, Митар, „Десет томова Речника САНУ.“, *Наш језик*, књ. 23, св. 3–4 (1978): стр. 87–92.
- ПИПЕР, Предраг, „Српски језик као предмет језичког планирања.“, *Зборник Института за српски језик САНУ*, III, Српски језик и актуелна питања језичког планирања, Београд, 2016: стр. 9–18.
- ПИПЕР, Предраг, Драгићевић, Рајна, Стефановић, Марија, *Асоцијативни речник српскога језика* (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Службени лист, 2005.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад; Загреб: Матице српска; Матица хрватска, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, (2007).
- РИСТИЋ, Стана, „Штокавске збирке речи.“ *Полиџика* 19. 11 2016: 12.
- САВИЋ, Виктор, *Српскословенски речник јеванђеља*, Огледна свеска, ур. Гордана Јовановић, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 23, 2007.
- СДР 1: *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1: Човек-делови тела. Ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.
- СДР 2: *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2: Човек-унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство. Ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, *Речник Његошева језика*, књ. 1 и 2, Београд: САНУ, ЦАНУ, Вук Караџић, Народна књига, Обод, Просвета, СКЗ, 1983.
- ЋИРИЛОВ, Јован, *Српско-хрватски речник варијанти; Хрватско-српски рјечник иначе Јована Ћирилова*, Београд, 1989.
- ЋИРКОВИЋ, Симо Ц., *Речник урбане свакодневице*, Београд: Hesperiaedu, 2011.
- ЋОСИЋ, Павле, *Речник синонима*, Београд: Корнет, 2007.
- ЋОСИЋ, Павле, *Речник синонима*, Београд: Корнет, 2008.
- ШЕХОВИЋ, Стана, *Школски лексикон страних речи, архаизми, локализми, неологизми*, Београд: Култура, 1997.
- ШИПКА, Данко, *Ојсцене речи у српском језику*, Нови Сад: Прометеј, 1999.
- ШИПКА, Данко, *Речник творбених форманаџа : постојеће лексичке лисџе*, Београд: Алма, 2003.
- ШИПКА, Данко, *Глосар творбених форманаџа*, Београд: Алма, 2005.
- ШИПКА, Данко, *Прилози за грађу лексиколошке и мейалексикографске библиотеграфије*, Београд: Алма, 2007.
- BURZAN, Marija, Petrović, Vladislava, Vajda Jožef, *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, 1994.
- ЋИРИЛОВ, Јован, *Rečnik novih reči*, Београд: Народна књига, 1982.
- ЋИРИЛОВ, Јован, *Novi rečnik novih reči*, Београд: Bata, 1991.
- ЃИЊИЋ, Marija, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014.
- GERZIĆ, Borivoji Gerzić, Nataša, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Београд: Istar, 2002.
- КЛАИЋ, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1968.
- КЛАЈН, Ivan, *Rečnik novih reči*, Novi Sad, 1992.
- ЈОСИЋ, Mirjana i Vasić, Vera, *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika*, Књ. 1: A-Lj, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, Novi Sad: Budućnost, 1988.
- ЈОСИЋ, Mirjana i Vasić, Vera, *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika*, Књ. 2: M-Po-, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad: Budućnost, 1989.
- МАТЕШИЋ, Josip, *Frazeološki rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1982.
- МИЋУНОВИЋ, Ljubo, *Savremeni leksikon stranih reči*, Novi Sad; Nikšić: Književna zajednica Novog Sada; Univerzitetska riječ, 1988.
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- ЅКАЛИЋ, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1966.
- ВАСИЋ, Vera, Прчић, Твртко и Najgebauer, Gordana, *Do you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj, 2001.

Даринка С. Гортан Премк

СЕРБСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ СЕГОДНЯ

Резюме

Перед сербскими лексикографами стоят три срочные работы: определение вертикального и горизонтального современного стандартного сербского языка, формирование корпуса этого языка и составление дескриптивного словаря: сербские лингвисты и специалисты по корпусам должны выполнить первые две работы, третья работа представляет собой задачу сербских лексикографов, сегодняшних и будущих. Нет никакого сомнения, что сербские лексикографы, члены белградской лексикографической школы, составители 20 томов Словаря САНИ, шеститомного Словаря МС и однотомного Словаря МС с выдающимися белградскими лексикологами создадут современную и хорошую концепцию того словаря, точные требования к его составлению, обоснованные на современных лингвистических и лексикологических сведениях. Автор выражает надежду, что эта работа национального значения через несколько лет закончится если государство окажет финансовую поддержку того проекта.

Ключевые слова: лексикография, лингвистические словари, дескриптивные словари, специальные словари, словообразовательные словари.

Darinka S. Gortan Premk

SERBIAN LEXICOGRAPHY TODAY

Summary

There are three urgent tasks before the Serbian lexicographers: the vertical and horizontal defining of the contemporary Serbian language, the formation of the Serbian language corpus and the compilation of the standard descriptive dictionary: the first two tasks should be done by the Serbian linguists and by those dealing with corpora, whereas the third should be trusted to the Serbian lexicographers, both the present and the future ones. The Serbian lexicographers, the members of the Belgrade school of lexicography, who have compiled 20 volumes of the *Serbian Academy of Arts and Sciences Dictionary*, six-volume *Matica Srpska Dictionary*, and single-volume *Matica Srpska Dictionary*, and outstanding Belgrade lexicologists will doubtless create a modern and reliable conception of such a dictionary, make precise working instructions based on contemporary linguistic and lexicological knowledge if the project is supported by the government. Hopefully, this extremely significant national undertaking will be completed in a few years.

Keywords: lexicography, linguistic dictionaries, descriptive dictionaries, special dictionaries, word-formation dictionaries.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 11. марта 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

ЉУДМИЛА В. ПОПОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

АКТУЕЛНА ПИТАЊА КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИХ ПРОУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

У раду су представљени основни резултати когнитивнолингвистичких истраживања српског језика за последњих десет година, од објављивања зборника *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* (2007) у којем су језгровито представљени домети српских когнитивних лингвиста за претходни период. После увода, у којем је изложен поглед на суштину когнитивне лингвистике, следи осврт на рецепцију когнитивнолингвистичких истраживања у Србији, а затим су приказана достигнућа појединих српских лингвиста у тој области. Посебан акценат је стављен на граматичка проучавања српског језика у којима се успешно примењује теорија семантичких локализација Предрага Пипера. Истакнути су значајан напредак српске историјске когнитивне лингвистике, као и настојање да се когнитивна лингвистика сагледа у оквиру шире „фази“ лингвистике. Размотрена су когнитивнолингвистичка истраживања у дијалектологији, лексикологији, лексикографији, као и проучавања српског језика из когнитивнолингвистичке перспективе у етнолингвистици и лингвокултурологији. Притом се указује на принципијелне сличности и разлике између когнитивнолингвистичких и лингвокултуролошких истраживања српског језика, која се често ослањају на сличне методолошке поступке, пре свега на асоцијативни експеримент.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, српски језик, граматика, историја језика, лексикологија, асоцијативни експеримент.

* ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта 177022 *Народна култура Срба између Истока и Запада*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1. Суштина когнитивнолингвистичких истраживања

У својој књизи *Лексическая семантика. Синонимические средства языка* Јуриј Апрессјан настојећи да објасни основни семантички закон који регулише исправно разумевање текста од стране примаоца, наводи следећи пример: *Хороший кондитер не жарит хворост на газовой плите* (АПРЕСЯН 1995: 13). Значење те реченице лако разуме сваки носилац руског језика захваљујући такозваном језичком знању (знању о језичким јединицама свих нивоа и правилима њиховог комбиновања и уланчавања), али и због познавања речника. Ствар, међутим, није тако једноставна као што изгледа на први поглед. Свака од наведених речи, како наводи Јуриј Апрессјан, вишезначна је, што значи да прималац поруке мора у веома кратком року да се определи за једно од значења а да се притом његов избор подудари са значењима која је истим речима приписао говорник приликом кодирања информације.

Сложеност задатка који стоји пред примаоцем поруке може се приказати помоћу следеће табеле у којој су наведена значења сваке од речи у поменутој поруци.

	кондитер (посластичар)	жарить (пржити)	хворост (суво пруће)	газовый (гасни)	плита (плоча)
1	онај који спрема <i>йосласѝице</i>	спремати храну на каквој масноћи излажући је <u>високој</u> <u>температури</u>	суво пруће, грање	који се састоји од гасова	пљоснати комад чврстог материјала
2	онај који тргује посластицама	жећи, палити зрацима, вредином	печиво које се спрема путем <u>пржења</u> у дубоком уљу	који производи гас	кухињска пећ која служи за припремање <i>хране</i>
3	онај који поседује посластичарницу			који користи енергију добијену <u>сагоревањем</u> гаса	

Комбинаторика показује да укупан број могућих уланчавања значења речи чак и у тако кратком исказу даје $3 \times 2 \times 2 \times 3 \times 2 = 72$ могућности његове интерпретације. Без обзира на велики број могућих тумачења, познавалац руског језика без грешке декодира његов садржај: 'добар посластичар не припрема пециво у дубоком уљу на плинском шпорету'. Јуриј Апресјан тврди да непогрешива интерпретација текста проистиче из понављања заједничких семантичких елемената речи у реченици. Тако се *припремају* (издвојено у табели масним словима) у семантичкој структури свих речи понавља четири пута, *храна* (издвојено курзивом) се понавља четири пута, а *загревање* (издвојено подвлачењем) се понавља трипут. Основни семантички закон разумевања текста темељи се на принципу семантичког слагања (значење речи се непогрешиво декодира у контексту), а то значи да се приликом семантизације сваког исказа бира варијанта са максималном редуванцом семантичких елемената (АПРЕСЈАН 1995: 14).

Навешћемо други пример исказа. Овог пута у питању је поезија: *Теби идем. Сенка иза мене. / Месећ срјом ошвара ми стјазу*. Очигледно је да уколико пођемо од семантизовања последњег стиха користећи само правило семантичке редуванце, тј. од препознавања заједничких семантичких елемената речи, нећемо успети да схватимо њихово право значење. Ипак, сваки познавалац српског језика може превести ове стихове са језика поезије на језик доступан машини: 'месец осветљава мој пут док идем ка теби, сенка је иза мене'. Како бисмо дали исправно тумачење том исказу прибегавамо не само тзв. речничкој информацији, већ користимо наше целокупно знање које је засновано како на енциклопедијским чињеницама, тако и на личном искуству. Енциклопедијско знање нам говори да је у питању положај Месеца у којем је видљив само уски део Месечевог круга, налик српу. Песник персонификује месец, додељује му улогу жетеоца те користећи поступке метафоре и метонимије обликује поетску слику. Читалац, који можда никад није уживо видео срп, захваљујући енциклопедијском знању, зна да се он користи за кошење траве. Међутим, како би песничка слика оживела, неопходно је и индивидуално знање – интерпретатор замишља ноћ пуну месечине, стазу обраслу травом и човека који иде по њој неком у сусрет. Притом читалац полази од личног искуства, било да је сам био у сличној ситуацији било да ју је визуализовао захваљујући призору који је видео на слици, филму итд. Та слика покреће у њему читав низ успомена и асоцијација.

Наведене илустрације механизма декодирања језичке поруке дочаравају разлике између структуралне семантике и когнитивне лингвистике, а у ширем смислу између логичке и експеријенцијалне когнитивне лингвистике које представљају две фазе у њеном развоју (Болдырев 2004: 21). Ако се прва ослања на синтагматске и парадигматске односе између објективних семантичких обележја у саставу језичких јединица чијим повезивањем долази до интерпретације садржине, друга полази од целокупног експеријенцијалног контекста у којем се знак јавља. Под експеријенцијалним контекстом се подразумева најшире окружење у којем се јавља језички знак као производ колективне али и индивидуалне сазнајне делатности, те се целокупни дискурс такве делатности, која је садржана у разгранатим асоцијативним низовима, оквирима, гнездима, сценаријима, актуализује сваки пут када желимо да искажемо оно што мислимо и осећамо или желимо то да разумемо.

Когнитивна лингвистика омогућава нам, и у томе је њена основна предност у односу на остале лингвистичке парадигме, да одредимо како човек доживљава стварност, концептуализује своје искуство које настаје у додиру са њом и на који начин преноси потоње другима. Ова дисциплина први пут посматра језички знак као производ како колективне тако и индивидуалне сазнајне делатности и настоји да одговори на питање на који начин се та два искуства спајају, тј. како се повезују вербалне репрезентације које припадају језику као колективном комуникацијском средству и индивидуалне менталне репрезентације које су вербализоване или делимично вербализоване. Когнитивна лингвистика помаже да препознамо механизме који омогућају да језик буде истовремено колективан и индивидуалан. Другим речима, ова релативно млада лингвистичка дисциплина трага за научним методама помоћу којих се може истражити међупростор између онога што је одређено структуралистичким појмовима *langue* и *parole* (DE SAUSSURE 1971: 37–39), простор који настаје стапањем двају светова – имагинарног и реалног. Граница између тих светова чини свет за себе, она упућује на нешто што би се могло дефинисати као говорников језички коефицијент који одређује разлика између оног што је он желео посредством језика исказати и оног што је успео да изрази, односно онога што се у поруци може прочитати.

Когнитивна лингвистика одговара на изазове, које пред њу поставља тако сложени задатак, обилно користећи резултате до којих се дошло у другим научним дисциплинама, првенствено оним у чијем

је центру пажње човек јер човек осмишљава свет полазећи од оног што му је најближе – од самог себе.

На основу овог краћег увода у представљање предмета нашег истраживања можемо закључити да је когнитивна лингвистика интердисциплинарна научна парадигма, једна од бројних грана лингвистике које настају као последица проучавања језика као инструмента стицања, чувања и преношења информација о природи, човеку и друштву¹. Иако се језик проучава са тог аспекта и у оквиру других лингвистичких праваца, особеност когнитивне лингвистике се састоји у томе да је у њој први пут постављен циљ разраде појмовно-методолошког апарата који би омогућио да се функција концептуализовања стварности у језику истакне у први план те да се не проучава интуитивно, као што је то био случај у истраживањима Вилхелма фон Хумболдта, Александра Потебње, Жана Бодуена де Куртенеа, Карла Билера и других истакнутих представника психологизма у лингвистици, већ циљно, као и да се тежиште анализе помери на механизме вербалног, а тиме и мисаоног, уобличавања информације која је доступна људској перцепцији. У овом случају ради се о систематичном и методичном проучавању једне од најзагонетнијих области људског деловања која обухвата процесе концептуализације, организације знања полазећи од индивидуалног и колективног искуства, размене потоњег у процесу комуникације.

2. Рецепција когнитивнолингвистичких истраживања у Србији

Когнитивна лингвистика у савременом схватању те научне дисциплине узела је маха седамдесетих година 20. века, а 1989. година сматра се годином њеног уобличавања као самосталне научне дисциплине, јер је управо тада створена Међународна асоцијација когнитивних лингвиста (*International Cognitive Linguistic Association – ICLA*). Њено гласило, часопис *Cognitive Linguistics*, излази од 1990. године. Данас слична удружења постоје у бројним европским земљама, Русији, Кини итд. У међувремену су се појавили и други водећи когнитивнолингвистички часописи, као што су *Вопросы когнитивной лингвистики*, гласило Руске асоцијације лингвиста-когнитолога (*Российская ассоциация лингвистов-когнитологов – РАЛК*),

¹ Тако је Дирк Герартс одредио задатке когнитивне лингвистике у предговору првом броју часописа *Cognitive Linguistics* (GEERAERTS 2006: 3).

који излази од 2004. године. Отприлике у исто време, 2005. године, покренут је и *Language and Cognition*, часопис Асоцијације когнитивних лингвиста Велике Британије (*UK Cognitive Linguistics Association – UKCLA*). Резултати когнитивнолингвистичких истраживања се излажу на бројним међународним конференцијама, чији зборници радова су такође богат извор података о томе где се данас налази ова перспективна и, нажалост, модерна област лингвистике.

Иако је когнитивнолингвистички теоријско-методолошки апарат разрађен првенствено у радовима тзв. западних, пре свега, америчких лингвиста, филозофа и психолога, као логички производ развоја онога што је одређено као контекстуализација језика, когнитивнолингвистичка истраживања руских колега не заостају за њима у настојању да пруже том правцу савремене лингвистике солидну теоријску основу². Како истичу сами руски когнитолози, њихова парадигма се разликује у односу на такозвану западну, првенствено због разраде основа теорије номинације (Кубрякова 2004), која је створила теоријско-методолошку основу за даља истраживања тог типа. На руску и, шире узев, славистичку когнитивистику значајно су утицала семиолошко-семантичка истраживања Јурија Апресјана (Апресян 1995), семиолошка граматика Јурија Степанова (Степанов 1981), теорија говорног мишљења Соломона Кацнелсона (Кацнелсон 1972), психоллингвистичке теорије Александра Лурије (Лурия 1975), теорија логичке анализе језика Нине Арутјунове (Арутјунова 2004), а у граматичким истраживањима – теорија функционално-семантичких поља Александра Бондарка (Бондарко 2005), која је умногоме блиска теорији прототипично организованих категорија,

² Занимљива је чињеница да је већ 1988. године, дакле годину дана пре одржавања прве међународне научне конференције лингвиста-когнитолога у Немачкој (Дуизбург) 1989. године, која се сматра годином конституисања когнитивне лингвистике, у Москви излази 23. број чувеног зборника *Новое в зарубежной лингвистике* који је у целини посвећен питањима те нове лингвистичке дисциплине. Управо кроз одабране текстове објављене у том издању већина руских лингвиста могла је да се упозна са радовима водећих америчких и западноевропских когнитивиста. Напоменућемо да се радило о годинама тзв. застоја, када се у бившем Совјетском Савезу тешко долазило до западних лингвистичких издања, а зборник *Новое в зарубежной лингвистике* био је практично једини извор знања о правцима истраживања америчких и западноевропских лингвиста. Између осталог, та чињеница објашњава зашто током 20. века није било правог дијалога између западних лингвиста и оних који су живели у земљама социјалистичког табора, те су многа истраживања обављана паралелно, а слична запажања о језичким чињеницама су приказивана у оквиру теоријско-методолошких приступа који су често у бити веома слични, иако се формално разликују.

али се развијала независно од когнитивне лингвистике. Мисао о хијерархијски устројеним граматичким категоријама је заједничка за оба приступа, било да се полази од појма центра и периферије, било од прототипа и периферије, профила и базе и сл. Треба напоменути да су неки од поменутих аспеката истраживања подједнако заступљени у радовима представника Истока и Запада, а оно што је уочљиво у истраживањима руских колега јесте дубоко залажење у теоретска питања настајања мисли, где се инсистира, и с правом, на разликовању менталних од вербалних репрезентација (Кубрякова 2012: 95–113).

Богатство савремене лингвистичке славистике видимо у њеном оријентисању како на западне тако и на словенске истраживаче те су у радовима когнитивнолингвистички усмерених слависта имена западних когнитивиста подједнако честа као и имена словенских научника. У контексту рецепције когнитивнолингвистичких истраживања у Србији, као илустрација ширине тог процеса, може се навести хрестоматија из когнитивне лингвистике *Језик и сазнање*, која се појавила захваљујући напорима Душке Кликовац и Катарине Расулић (2014), водећих представница српске когнитивне лингвистике. Хрестоматија је намењена полазницима предмета Когнитивна лингвистика и Метафоре у мишљењу и језику, које њени састављачи предају од 2011. године у оквиру докторских студија на Филолошком факултету у Београду. Значај ове хрестоматије је огроман, јер она пружа могућност и докторандима и другим истраживачима да се упознају са основама теоријско-појмовне парадигме когнитивне лингвистике полазећи од антологијских текстова аутора који су постулирали основне принципе те дисциплине³. Међутим, чињеница да се у овој антологији није нашао ниједан представник лингвистичке славистике, осим Американке Лауре Јанде⁴, помало забрињава јер се таквим избором имплицира да потоњи нису значајно допринели развоју когнитивне лингвистике. Са друге стране, намеће се

³ Појављивање такве антологије свакако доприноси популаризацији когнитивнолингвистичких истраживања у Србији, која се промовишу и путем јавних предавања, попут циклуса предавања Катарине Расулић одржаног у организацији Центра за предавачку делатност Задужбине Илије М. Коларца од 18. 11. до 9. 12. 2013. године, а којим су обухваћене следеће теме: *Зрело доба когнитивне лингвистике; Просторне метафоре; Човек у мейнотимјском огледалу; Међујезички појмовни амалгами*.

⁴ Лаура Јанда је заступљена у хрестоматији радом који је посвећен анализи датива у чешком језику. Полазећи од резултата те анализе ауторка изводи закључке о зракастој концептуализацији категорије падежа (Расулић, Кликовац 2014: 437–458).

питање: ако се у антологији наводи студија о семантици оквира Чарлса Филмора (РАСУЛИЋ, КЛИКОВАЦ 2014: 73–104), који се условно може сматрати представником когнитивизма, али је значајно утицао на његов развој, зашто се онда нису поред њега нашли и изводи из антологијских радова Александра Бондарка, аутора теорије која је заснована на тзв. „мекој категоризацији“ граматичких елемената. Бондаркова теорија функционално-семантичких поља, попут сличних когнитивистичких приступа, полази од издвајања код свих елемената скупа заједничке функције која је најизраженија код прототипа. У когнитивнолингвистичку хрестоматију с пуним правом би се могли уврстити радови Јурија Апресјана, чија семиотика постулира појам посматрача у интерпретативној семантици а који је у складу са Ланкером теоријом издвајања или Талмијевом представом фокусирања. Да не помињемо теорију концепата Јурија Степанова, теорију референције Нине Арутјунове, односно теорију номинације Јелене Кубрјакове, аутора речника когнитивних термина (КУБРЈАКОВА 1997), навелико цитираног међу српским лингвистима. У сличну антологију могли би се уврстити и српски лингвисти попут Предрага Пипера, аутора теорије семантичких локализација, Милорада Радовановића са његовим сјајним текстовима о фази лингвистици, као и Јасмине Грковић-Мејдор, која уводи у когнитивнолингвистичка истраживања српског језика дијахронијску димензију. Разумљиво је да радови свих наведених аутора не могу стати у један том, те нас та чињеница наводи на помисао да ћемо наћи поменуће лингвисте у другој књизи ове хрестоматије или њој сличне.

3. Теорија семантичких локализација Предрага Пипера

Когнитивна лингвистика у Србији има свој ток који је усклађен са њеним развојем у свету. Домети српске когнитивне лингвистике систематизовани су и изложени у зборнику *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика* (ПИПЕР 2007), који је изашао као прва књига у серији *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*. Уредник те серије, као и самог зборника, академик Предраг Пипер у уводном чланку, који садржи осврт на когнитивнолингвистичка истраживања у Србији до 2006. године, напоменуо је: „Когнитивнолингвистичка и сродно усмерена проучавања српског језика обухватају, с једне стране, истраживања која проблемски припадају области когнитивне лингвистике иако без (сасвим) експлицитног упоришта у метајезику КЛ и, с друге стране, истраживањима

која су когнитивнолингвистичка. Прва једним делом претходе утемељењу КЛ као засебног лингвистичког правца, а једним делом постоје напоредо с њим“ (ПИПЕР 2007: 14). Такво стање ствари запажамо и у периоду који је протекао од објављивања поменутог зборника до данас. Наш задатак видимо не само у томе да следећи издвојене оријентире поменемо најзначајнија истраживања која су настала у српској когнитивној лингвистици за последњих десет година, већ и да настојимо да покажемо како се она преплићу са другим правцима савремене лингвистике, као и да укажемо на особености сваке од тих дисциплина.

Когнитивна лингвистика природно је израсла из настојања да се семантика постави као полазна тачка за граматичка истраживања, што је било у складу са одговором на формализована граматичка истраживања која су јој непосредно претходила. Смештање семантике у угао посматрања граматичких структура, као и контекстуализација језичког знака, која се, између осталог, огледа у Филморовом појму пресупозиције, биле су прве назнаке формирања новог приступа језику, који је Дирк Герартс (GEERAERTS 2010) назвао *реконтекстуализација*. Потоња, као процес враћања елемената језичког система у контекст комуникације, супротставља се *деконтекстуализацији* језичког знака, тј. његовом посматрању независно од семантичког и прагматичког контекста, а управо је такав приступ преовладао у лингвистици у периоду који је претходио појављивању првих когнитивнолингвистичких радова (ИСТО).

Настојање да се граматичке појаве семантички интерпретирају нашло је свој израз и у домаћој лингвистици, пре свега у локалистичком учењу Предрага Пипера. Основе овог приступа изложене су у два књигама посвећеним анализи заменичких прилога у словенским језицима, а које су настале осамдесетих година 20. века (PIPER 1983, ПИПЕР 1988). Свој коначни облик теорија је добила у књизи *Језик и његов простор*, која је доживела два издања у истакнутој серији књига *Библиотека XX век* (PIPER 1997/2001). Ова монографија је, према речима Милорада Радовановића, „најпотпуније наше дело о овој теми. Па и шире, у славистици уопште“ (РАДОВАНОВИЋ 2015: 27). Разради оног што је данас у српској лингвистици познато као *теорија семантичких локализација* академик Пипер је посветио значајан део свога научног опуса, што у наведним монографијама, што у оквиру многобројних студија, расправа и чланака. Научник је издвојио просторне метафоре у језику, али и у простору текста, односно, сагледао је метајезички простор у којем се и сама локализација

посматра као лингвистичка метафора. Књига *Језик и њпросѝор* постаје једна од најцитиранијих у српској лингвистици, а сама теорија се успешно примењује како у граматичким тако и у лексиколошким истраживањима. Иако теорија није когнитивистички конципирана, мада је подударна са сличним когнитивним теоријама које су настале сасвим независно од ње, она се често користи и као методолошки основ когнитивнолингвистичких истраживања.

Суштина теорије семантичких локализација, чији је значај за развој когнитивне лингвистике у Србији већ био истицан у ранијим истраживањима (ПИПЕР 2007), није само у указивању на значај уочавања универзалних просторних релација у граматичким категоријама које их експлицитно не изражавају, већ и у томе да се помоћу ње релативизира само граматичко значење, те се оно доводи у везу са појмом опсерватора који је садржан како у оријентуру, који локализује одређени објекат у односу на локализатор, тако и у локализатору, чији избор такође зависи од концептуализатора-посматрача. Рецимо, категорија градуелности, која има у словенским језицима различите граматичке изразе – од придевске компарације као најјучљивијег случаја градуелности, до аспектуалне категорије акционалности, где је степеновање у глаголској семантици садржано имплицитно, може се темељно описати с обзиром на кључне елементе локализације. Приликом градуирања као локализатор служи одређен еталон норме од којег се полази. Тај еталон може бити заснован на енциклопедијском знању, али и на индивидуалном говорниковом искуству, те се у самој суштини градуелности опет налази спој енциклопедијског знања и индивидуалног искуства чији контекст одређује оквире проучаване појаве, а што је сасвим у духу когнитивне лингвистике.

Предности коришћења теорије семантичких локализација у когнитивнолингвистичким истраживањима предочава значајан рад Предрага Пипера о граници. Ово истраживање је проистекло из посматрања језика са аспекта природних феномена који се покоравају универзалним законима. Студија „Граматика границе“ је објављена 2008. године (ПИПЕР 2008) и спада у оне радове који одсликавају ауторов допринос теорији језика. Она представља успешан спој оригиналног ауторовог учења о семантичким локализацијама и теорије дефокусирања, која је најближа савременој психолингвистици и когнитивној лингвистици. Фокусирање и дефокусирање границе се поставља као јединство супростављених тенденција у језику, али и у сазнајном поступку у целини. Иако се у раду експлицитно говори

о проблему фокусирања границе, питање дефокусирања се намеће имплицитно – кроз истицање важности референтне тачке чији положај релативизује границу. Притом се интерпретација граматичког материјала заснива на лексичкој анализи средстава која упућују на границу, што намеће питање о граматикализацији тих средстава у смислу дефокусирања њихове лексичке семантике и пребацавања фокуса на граматичку функцију.

Монографије Предрага Пипера *Лингвистичка русистика: студије и чланци* (2012) и *Лингвистичка славистика* (2014) могу се посматрати као два тома сабраних дела у којима је систематизовано и језгровито представљено оно што чини суштину лингвистичке славистике данас. Значајно место у њима је додељено и разрађивању теорије семантичких локализација. Уочавање и опис таквих семантичких категорија као што су ексцесивност и ексцептивност проистичу из ауторовог сагледавања језичких појава са аспекта горње или доње границе категорије којој те појаве припадају. Овим радовима се продубљује истраживање просторне метафоре у граматичком метајезику, зацртава пут ка проучавању граматикализације, акцентује питање развојног пута који пролази језички знак од дефокусирања лексичког значења до фокусирања оног које му је наметнуто у граматичкој категоризацији.

Теорија семантичких локализација нашла је своју примену у српској граматици, почев од колективне *Синтаксе савременог српског језика* у редакцији Милке Ивић (Пипер и др. 2005), која је заснована на принципима просторног сагледавања реченице и њених конститутивних елемената (в. поглавља линеаризација, синтакса падежа, и посебно други део књиге који је насловљен *Од садржаја ка облицима простије реченице*, у чијој је основи настојање да се површинске синтаксичке структуре посматрају с упориштем у категоријима антропоцентричности, локализације, градуелности и сл.), до монографских истраживања како српског језика, тако и оних контрастивно постављених.

4. Контрастивна когнитивнолингвистичка истраживања српских лингвиста

У монографији *Језичка слика стварности. Когнитивни аспекти контрастивне анализе* (Поповић 2008) теорија семантичких локализација се користи за поређење граматичке категорије акционалности, која раније није привлачила пажњу српских лингвиста. У поменутој

монографији акционалне глаголске класе су описане контрастивно, у поређењу са украјинским језиком, а у основи аспектуалних карактеристика сагледавају се универзални просторни чиниоци. У истраживању се полази од просторне концептуализације радње као тродимензионалног контејнера у којем се у зависности од перспективе посматрања профилишу одговарајуће координатне осе. Акционална значења глагола се посматрају кроз спацијалне показатеље, конкретно кроз однос према граници која може бити лоцирана на хоризонталној оси (тако се издваја проспективна, почетна, интра-терминална, завршна и ретроспективна фаза радње), вертикалној (степен интензитета радње) или граници тродимензионалног простора. У последњем случају се издваја кретање од линије границе омеђене запремине ка центру замишљеног простора, тј. центрипетално, којим се могу просторно одредити кумулативне радње, и супротно, центрифугално кретање – од центра ка граници имагинарног простора, којим се могу метафорички описати дистрибутивни глаголи. Концептуализује се оријентација на постизање границе у целини (термитативни, комплетивни глаголи), линеарност (континуативи, прогресиви) или рашчлањеност радње (дистрибутивни, мултипликативни, итеративни глаголи) итд. (Исто: 157–162).

Један од циљева који је поставио пред себе истраживач у поменутој монографији састоји се у томе да укаже на то да се акционална значења глагола у словенским језицима ослањају на метафоричко осмишљавање просторних односа. Стога је у њој понуђен опис просторних значења глаголских префикса који у циљном домену служе изражавању аспектуалних карактеристика. Истраживање је показало да се исте просторне карактеристике могу различито преосмишљавати у аспектуалне чак и у тако блиским језицима као што су словенски – српски и украјински. Иако се репертоар префикса и одговарајућих глаголских облика, као и њихова просторна концептуализација, углавном подударају у оба језика, постоји снажна тенденција ка аспектуалном преосмишљавању просторних односа у источнословенским језицима, где је репертоар облика за исказивање акционалних карактеристика разноврснији а њихова фреквентност већа. На пример, префикс *за-* у украјинском језику, између осталог, служи за творбу тзв. интензивно-резултативних глагола са наглашеним профилисањем горње (интензитет) и десне (резултативност) границе концептуализоване радње. Он је основни носилац семе пејоративне конотације у вези са претераним обављањем радње. Много је фреквентнији него резултативни префикс *за-* у српском језику (*залечити*,

зайојийи и сл.), а додаје се практично на све мотивационе основе без ограничења: *заликувати, заговорити, заносіти, заїздити, засмикати*. Пејоративна конотација овог префикса у интензивно-результативном значењу условила је његову фреквентност у формирању жаргонских облика (*забембати, задовбати, заканати, заманати, замахаати*) у значењу 'досадити услед обављања одређене радње' (Исто: 217). Због поменуте резервисаности негативне конотације за интензивно-результативним облицима са префиксом *за-* у украјинском језику и одсуством такве (у већини случајева) код српског аналогног префикса долази до појаве међујезичке паронимије, тј. до неподударности у семантичкој структури формално идентичних облика, на пример, украјински глагол *заликувати* значи 'довести у лоше стање погрешном терапијом', док српско *залечити* значи привремено излечити, уп.: (укр.) *Тебе тут не вилікують, а залікують* 'Овде те неће излечити, штавише погоршаће твоје стање'; *Она йрєба да залєчи ранє јучєрашњєг йоразє* (РМС 1990: 2, 147). Украјински глагол *запоїти* може да се односи на конзумирање алкохолног пића само уз негативну конотацију, док српско *зайојийи* значи 'дати коме да пије', уп.: (укр.) *Запоїли хлопця до нестями* 'Напили су момка до несвести', *Врайї се с йуним куйїлом водє... Придижє болєсника и зайоїи га* (РМС 1990: 2, 193).

Таквим и сличним запажањима обилује поглавље *Од концепційуализајора ка ментіалним констїрукцијам* у поменутој монографији (Поповић 2008: 153–277), што показује да когнитивнолингвистичка истраживања у српској лингвистици подразумевају и нови приступ опису граматичких категорија. Когнитивнолингвистички приступ се показује као изузетно сврсисходан када се контрастивно описују категорије чији се обухват у језицима који се пореде не подудара. У том смислу можда би се могло размишљати о когнитивистички усмереном контрастивном опису и других граматичких категорија, рецимо глаголске категорије времена у српском и источнословенским језицима где, као што је познато, постоји значајно неподударање у парадигми темпоралних облика и њихових функција.

Теорија семантичких локализација као модел успешно се користи и приликом израде докторских дисертација. Као пример могу послужити дисертације Милене Ивановић *Акционалносїи у украјинском и срїском језику*, која је одбрањена 2014. године на Филолошком факултету у Београду (ментор – Људмила Поповић), и Луке Меденице *Незаменички йрилози у срїском и руском језику*, која је одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2015. године, а настала је под менторством академика Предрага Пипера.

Дисертација Милене Ивановић чини основу књиге *Акционалности: семантика и форма* (2016), у којој ауторка, између осталог, с упориштем у теорији семантичких локализација анализира акционалне градуелне модификације српских и украјинских глагола, те их дефинише као модификације процесуалних обележја ситуације у правцу указивања на њихов однос према градуелном локализатору који може бити одабран (ређе) или нормативан (чешће). Истовремено ауторка истиче да градуелност није акционална категорија у оном смислу у којем су то, рецимо, категорија фазности или детерминативности, али градуелне модификације ситуације исказане глаголом на један или други начин модификују и њене аспектуалне карактеристике. С обзиром на природу локализатора, ослањајући се на претходна истраживања ТСЛ, ауторка разликује селективно и нормативно степеновање, а издваја и тзв. динамичко степеновање. Милена Ивановић сматра да је за степеновање процесуалних обележја карактеристично изражавање на лексичком нивоу (градуелно значење садржи се у семантици саме глаголске лексеме), али и синтаксичком (спој предиката и одговарајуће одредбе и сл.). Ауторка истиче да постоји више творбено маркираних класа глагола код којих је доминантна градуелна сема уз друге акционалне семе, као што су мајоративи, еволутиви, фактитиви, различите врсте интензива и деинтензива, суфицитни и дефицитни ексцесиви, сатуративи и сл. (Исто: 251–309).

Сличној теми је посвећен и рад Милене Ивановић „Степеновање у сфери глагола“ (Ивановић 2015), где се на основу теорије семантичких локализација анализирају творбено-лексичка средства изражавања степеновања у сфери српског глагола.

Дисертација Луке Меденице *Незаменички њрилози у српском и руском језику* (Меденица 2014), посвећена је опису прилога са просторним значењем у сродним словенским језицима. Циљ дисертације представља утврђивање подударности, сличности и разлика у обележавању просторних односа путем одговарајућих лексичких и граматичких средстава. Приликом одређивања просторних односа на основу кинетичког и оријентационог аспекта коришћена је теорија семантичких локализација Предрага Пипера. Истраживач се ослања и на друге когнитивнолингвистичке теорије које су настале како на енглеском тако и на руском језичком подручју, стога његова дисертација представља успешан резултат примене домета савремене когнитивне лингвистике у анализи оригиналне грађе. Сличан круг питања Лука Меденица, који припада млађој генерацији београдских слависта, решава и у серији радова, објављених како у

српским тако и у страним издањима (Меденица 2013, 2015, 2015а). Посебно привлачи пажњу идеја овог истраживача да осмисли тројезични речник основних когнитивнолингвистичких појмова на српском, енглеском и руском језику, која је проистекла из практичне потребе да се разреши њихово тумачење за потребе истраживања. Нацрт таквог речника приложен је у поменутој дисертацији, а оваплоћење ове идеје значајно би допринело квалитетном развоју српске когнитивне лингвистике.

Овде укратко представљене монографије и дисертације одражавају тежњу београдских слависта да се у домаћој лингвистици когнитивистика у споју са функционално-семантичком анализом успешно примењује и у контрастивној анализи, што се показало веома корисно када су у питању језици који су генетски сродни и типолошки блиски.

Занимљиво је са тог аспекта и настојање да се теорија семантичких локализација повеже са прагматичким показатељима језичке комуникације, што се може видети у радовима српске лингвисткиње Тијане Ашић, а првенствено у њеној монографији *Espace, temps, prépositions* (Ашић 2008), где је предочена типолошка анализа предлога у француском, енглеском, српском и другим словенским језицима, али и у свахилију, у језику кикију, јапанском, арапском и др. У свом истраживању Тијана Ашић делимично побија основни когнитивистички постулат да просторне релације у целини одређују темпоралне, те настоји да издвоји универзалне показатеље предлошке семантике, међу којима види концептуалне примитиве: небројиво-бројиво, статичко-динамичко, контакт и садржавање, који, према мишљењу ауторке, оптимално описују обухват предлошког значења.

Сличну проблематику, али на материјалу заменичких прилога у српском језику, ауторка смешта у центар пажње у радовима који су настали касније (Ашић, Corblin 2014; Ашић 2015). У студији која је посвећена просторној семантици заменичких прилога *овде*, *ишу* и *ишамо* у српском језику (Ашић 2015), налазимо занимљиво запажање о томе да приликом процене локалистичког обухвата тих заменица треба поћи од таквих показатеља као што су релевантност простора у одређеном ситуативном контексту. Тако ће прилог *овде*, према мишљењу овог истраживача, бити индексалне природе, док *ишу* то неће бити. Потоњи заправо упућује на простор који је најрелевантнији за говорника, о чему сведочи његова употреба ван деиктичког контекста, тј. тамо где на његовом месту не можемо употребити други индексални маркер, попут *овде* или *ишамо*. Рецимо, у примерима

*Сћање је врло шезко и кайшасирофа је шу/*овде/*шамо; Ако није завршила факултет, шу/*овде/*шамо је (негде); Они су шу/*овде/*шамо по висини; Душан има 30 кила. Урош је шу/*овде/*шамо* прилог *шу* се користи у оном смислу, у којем одређује просторну проксималност, тј. указује на место које је најлакше достићи, што се метафорички преноси на апстрактније домене. Исти прилог у другом контексту може указивати на проксималност времена или количине те истиче показатеље који су релевантни за говорника (Исто 2015: 130).

Тежња да се когнитивнолингвистички постулати укључе у анализу граматичке категорије аспектуалности и времена лежи и у основи монографије Верана Станојевића и Тијане Ашић *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику* (STANOJEVIĆ, AŠIĆ 2008), чије је десето поглавље посвећено контрастивној анализи глаголских времена у француском и српском језику. Аутори монографије истичу да је њихово окретање прагматици приликом описа глаголских категорија условљено тиме што је у анализу ових категорија, по њиховом мишљењу, неопходно укључити и следеће параметре: 1) енциклопедијска знања која имају учесници у комуникацији; 2) комуникативну ситуацију; 3) способност да говорници извлаче закључке и недословно тумаче исказе (Исто: 21). Као што видимо, ови прагматички параметри се у великој мери преклапају са когнитивнолингвистичким принципима анализе. У овој монографији на себе скреће пажњу и позивање на Реја Џекендофа (Исто: 29), који у настојању да приближи аспектологију когнитивној лингвистици уводи просторне показатеље димензионалности и директивности у Вендлерову типологију глагола (JACKENDOFF 1992: 30).

5. Примена теорије семантичких локализација у истраживањима синтаксе српског језика

Теорија семантичких локализација лежи и у основи монографије *Категорија сћејена у српском језику. Сложена реченица* Марине Николић (2014), чију главнину чини докторска дисертација одбрањена јуна 2012. године на Филолошком факултету у Београду под менторством Предрага Пипера. Основу описаних разноврсних појава које се истражују у овој монографији чини семантичка категорија градуелности, те се иде путем који прати трансформисање дубинске семантичке структуре у површинске синтаксичке. Иако је ауторка одредила основни приступ свог истраживања као функци-

онално-семантички (Николић 2014: 32), упориште у теорији локализација, посматрање проучаваних синтаксичких појава са аспекта границе, фокусирање степеновања у граматички и сл. говори у прилогу просторном осмишљавању граматичких појава и у овом случају, што нас опет враћа когнитивизму. О томе непосредно има речи у следећим поглављима монографије: *Просторне метафоре у семантичкој категорији степена, Семантичка категорија степена у светлу теорије семантичких локализација, Применљивост теорије семантичких локализација у проучавању категорије степена* и сл. (Исто: 32–42). Образлажући употребу термина као што су прототип, просторна метафора и сл. у свом истраживању, ауторка истиче: „У ствари, користећи различите теорије које су по неким својим карактеристикама врло блиске, у тумачењу семантичке категорије степена покушавамо да повежемо теорију функционалне граматике и когнитивне лингвистике, најпре кроз теорију семантичких локализација, али и кроз друге теоријске и методолошке принципе“ (Исто: 38).

Теорија семантичких локализација упућује на такав приступ градуелности у чијој је основи одмеравање интензитета двају и више обележја. Обележје према којем се одмерава интензитет има функцију полазне вредности на замишљеној скали и служи као локализатор. На тој скали ауторка издваја нулти или еквативни степен поређења, те види еквативност као случај интралокализације, када се локализација врши унутар локализатора, као и диференцијални степен поређења, тј. екстралокализацију. Уп. пример интралокализације: *Издржао је више од свих, колико и Аћим Кајић* (Д. Ћосић/ Исто: 266), са примером екстралокализације: *Лауш је био суров, чак и више него што сам очекивала* (Д. Ненадић/ Исто: 266).

Поређење у цитираној монографији схвата се у најширем смислу, те се у разматрање укључују и оне реченице које се традиционално разматрају у оквиру других типова, напр. адверзативне: *Он је асистент, а она професор*, концесивне: *Иако имам власити стан, илаћам подстанарство јер сам и сама избеглица* (Политика 2000/ Исто: 273), ексцесивне: *Исувише је господин да би себи дојустито тако недолично понашање* (Исто: 274), пропорционалне: *Што сам више гледао, мање сам видео* (Д. Ненадић/ Исто: 277) или консекутивне: *Ниво Дунава је у тој мери био да су њумни системи за хлађење агрегата термоелектране Дрмно у Косиоцу јуче осванули на сувом* (Политика: 2000/ Исто: 270). Могло би се рећи да ауторка полази од прототипичних компаративних реченица, како еквативних тако и диференцијалних, а затим следећи теорију се-

мантичких локализација, описује и периферију тог типа сложене реченице. Периферија обухвата реченице у којима се степеновање спаја са другим семантичким показатељима – адверзативношћу, консекутивношћу и сл., чиме се истиче разливеност границе између типова сложене реченице.

6. Дисертацијска истраживања у оквиру когнитивне граматике

Ако прегледамо дисертације које су одбрањене за последњих десет година, од 2007. до 2017. године, на Филолошком факултету у Београду, само је 9 од 366, колико је укупно одбрањено у том периоду, из когнитивне лингвистике, што и није тако велики број. Међу њима има и оних у којима се когнитивнолингвистичке методе комбинују са функционално-семантичким, попут поменутих дисертација Марине Николић, Милене Ивановић, Луке Меденице. Поменутих истраживањима тематски је блиска и дисертација Владана Павловића *Градијентности у синтаксичким конструкцијама у енглеском језику*, одбрањена 2012. године на Филолошком факултету у Београду под менторством Катарине Расулић (Павловић 2012). Ова дисертација још једном потврђује да је питање степеновања у језику и његовим категоријама веома актуелно у савременој српској лингвистици.

Докторска дисертација Ивана Милошевића *Фразни глаголи са партикулама IN, OUT, ON и OFF у енглеском језику; когнитивнолингвистичка анализа*, одбрањена 2016. године под менторством Катарине Расулић (MILOŠEVIĆ 2016), наставља у српској лингвистици истраживање просторне семантике граматичких речи које је започело монографијама Душке Кликовац *Семантика предлога; студија из когнитивне лингвистике* (KLIKOVAĆ 2000, 2008) и Катарине Расулић *Језик и просторно искуство* (RASULIĆ 2004). У дисертацији су приказани релевантни конструкти когнитивне семантике на основу којих је уобличен теоријско-методолошки оквир спроведеног истраживања (сликовне схеме садржавања и ношења, профилсање, појмовна метафора, појмовна метонимија, прототипска категоризација и др.). На великом језичком материјалу (1104 фразна глагола са укупно 2364 значења) утврђена су просторна и непросторна/апстрактна значења посматраних глагола. На пример, за фразне глаголе са партикулом IN издвојена су следећа просторна значења: улажење садржаног објекта (CO) у садржилац (C) (нпр.

go in), налажење CO у C (*stay in*), увлачење CO у C (*pull in*), стављање CO у C (*throw in*), уграђивање CO у C (*fit in*), попуњавање C (*fill in*), мешање CO у C (*mix in*), сакупљање CO (*get in*), упијање CO у C (*draw in*), окруживање CO (*fold in*), као и непросторна: увођење у животни простор (*move in*), уплаћивање (*pay in*), уношење података (*key in*), укључивање у систем (*tune in*), доспевање на? друштвени положај (*get in*), укључивање у активност (*count in*), придруживање (*join in*), замењивање (*fill in*), прекидање (*cut in*), усредсређивање (*zoom in*), увођење у стање (*break in*), попуњавање (*fill in*), уклапање (*fit in*), недоступност (*go in*), доступност (*set in*), функционисање (*cut in*), поседовање (*bring in*), остваривање успеха (*haul in*), привлачење (*bring in*), изоловање (*close in*), разумевање (*take in*) итд. (MILOŠEVIĆ 2016).

Уколико прихватимо мишљење да се акционално значење у словенским језицима исказује како помоћу показатеља који су садржани у самом глаголу (тзв. карактеризовани глаголи према Јурију Маслову), тако и аналитичким средствима – помоћу фазних глагола, речци, прилога, редупликације и сл., онда је наведена дисертација тематски блиска поменутиим когнитивнолингвистичким истраживањима акционалности у српском и украјинском језику (Поповић 2008, Ивановић 2016). У тим истраживањима се полазило од просторних значења, која су садржана у глаголским префиксима, те се помоћу тополошких шема и профилисања границе показивало њихово преосмишљавање у правцу акционалних, док су у поменутој дисертацији илустрована просторна обележја аналитичких афикса – партикула, као и њихово функционисање у сфери исказивања непросторних значења. У оба случаја су примењени слични модели. Садржавање подразумева постојање контејнера који је окарактерисан као садржилац, док ношење подразумева профилисање хоризонталне осе кретања, односно границе која је сагледана у хоризонталној равни, те се може тумачити као удаљавање или приближавање потоњој, стога се поменуто истраживање може посматрати и у светлу теорије семантичких локализација. Наведена дисертација може да служи као подстицај за слична истраживања на грађи српског језика. Употреба партикула и предлога као акционалних показатеља глагола са којим ова аналитичка средства улазе у устаљене конструкције може представљати занимљиву област аспектолошки усмерених истраживања у српском језику, која, са изузетком поменутих контрастивних истраживања, није привлачила посебну пажњу истраживача.

7. Когнитивнолингвистичка оријентација у дијалектолошким истраживањима

Теорија семантичких локализација нашла је своју примену и у српској дијалектологији, и то у њеној синтакси која је, према мишљењу Софије Милорадовић (2015), до почетка 21. века била у засенку других дијалектолошких истраживања. Монографска студија Слободана Павловића, која је посвећена систему детерминативних падежа у говору северозападне Боке, на југоисточној периферији херцеговачко-крајишког дијалекта (Павловић 2000), као и истраживања Марине Јуришић, „Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције)“ (2014) и Радмиле Жугић, *Исказивање генијивних значења у говору јабланичког краја (у свейлу њризренско-џимочких говора као целине)* (2010), не само да представљају нову фазу у развоју дијалектолошких истраживања, већ показују и перспективност развоја те области уколико се она буде ослањала на теорије које у први план постављају механизме концептуализације појмовних и граматичких категорија. У овом случају когнитивна лингвистика је олакшала и учинила систематичним проучавање падежа у домаћој дијалектологији. Нов приступ падежу у оквиру когнитивне лингвистике допушта да се пореде системи са разгранатим формалним обележјима граматичког значења, али и они са сведеним репертоаром падежних облика и изразитом полисемијом предлога „који се у конкретним синтагматским везама јавља у посесивном, темпоралном, просторном или неком другом значењу“ (Жугић 2010: 23–24).

На узајамном прожимању дијалектолошких, социolingвистичких и когнитивнолингвистичких метода заснована је интердисциплинарна монографија Светлане Ћирковић *Стереотипи времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије* (2012), која представља скраћену и прерађену верзију истоимене дисертације, одбраћене на Филолошком факултету у Београду а израђене под менторством Људмиле Поповић. Ауторка монографије полази од оригиналне хипотезе да је појам временске границе одређен колективним и индивидуалним људским искуством, што релативизује употребу граматичких средстава за исказивање временских односа, доводи до честе транспозиције времена у језику и истиче у први план лексичка и контекстуална средства исказивања појмова садашњости, прошлости и будућности. У складу са теоријским поставкама когнитивне лингвистике, Светлана Ћирковић потврђује полазну хипотезу аргуменујући своје излагање аутентичним примерима из оригиналног корпуса. У питању је аудио-грађа из звучног архива, прикупљеног

у оквиру пројекта *Испираживање словенских говора на Косову и Мејхохији* (2002–2003), који је ауторка транскрибовала за потребе наведеног истраживања. Трагичан догађај који се узима као референтна тачка за одбројавање садашњости која је омеђена, с једне стране, бомбардовањем и говорном ситуацијом, а са друге, код испитаника претвара представу о садашњем тренутку у неку врсту међупростора између идеализоване прошлости и магловите будућности у коју временска стрела не досеже. Линеарни концепт садашњости, тј. период од расељавања до момента говора, супроставља се циклично представљеној прошлости. Приликом описа језичких средстава реализације појма временске границе ауторка полази од принципа теорије функционално-семантичких категорија, те посматра категорију временске границе као поље у чијем се центру налазе глаголи кретања. На поставкама функционално-семантичке теорије заснован је и опис полипредикативних синтаксичких структура са девербативима *раић* и *бомбардовање*, разматра се принцип конструисања и исказивања антериорности и постериорности у односу на поменуте референтне тачке. Анализом таксисних конструкција, транспозиције глаголских времена, прилога, предлога и других језичких средстава у функцији хронолошких маркера, показано је како се коришћењем језичке грађе може стићи до релевантних лингвистичких закључака који би потврдили наведене когнитивне претпоставке.

8. Лингвистика „границе“

Значајан је допринос српских научника когнитивној лингвистици у домену конституисања „фази“ лингвистике, коју је у српску науку увео академик Милорад Радовановић представивши је, пре свега, у два монографијама *Увод у фази лингвистику* (2009) и *Фази лингвистика* (2015). *Фази лингвистика* Милорада Радовановића наставља расправу о граници коју је започео Предраг Пипер у студији „Семантика границе“ (2008). Милорад Радовановић изводи ту расправу из оквира питања о граници лексичких и граматичких појава и посматра границу из перспективе најразличитијих области лингвистичких истраживања – социолингвистике и дијалектологије (питање границе у тзв. вертикалној и хоризонталној стратификацији језика, између нормираних језика и дијалеката, стандарда и супстандарда, балканизама и европеизама и сл.), лексикологије (граница између синонимије и полисемије, антонимије и синонимије, на нивоу

разливености свих лексичко-семантичких категорија), као и у другим областима науке, уз солидно познавање филозофске основе расправе. Ако пођемо од Малевичеве оцене да је историја филозофије – историја људских заблуда, истраживање академика Радовановића донекле показује да је историја лингвистике – историја лингвистичких заблуда, осим ако не посматрамо ствари са аспекта дистанце према свакој оштрој подели, а за суштину ствари узимамо теорију која нам омогућава да једну те исту појаву сагледавамо као прелазну у зависности од фокусирања-дефокусирања границе. Такав приступ нас опет враћа на важност когнитивнолингвистичке перспективе која у основу проучавања језика ставља поделу на категорије које се узајамно преклапају. Наведене књиге Милорада Радовановића заправо постављају питања, а не пружају одговор, што је подједнако важно ако не и важније. Основно питање пак гласи – куда даље ако схватимо да смо подједнако у заблуди приликом проучавања језичких појава, колико и у праву? Можда би један од путева могао лежати у домену истраживања граматикализације у језику, посебно ако се крене путем дефокусирања лексичког и фокусирања граматичког значења. Граматикализацији у том смислу су посвећена бројна истраживања у свету. Код нас, међутим, она још увек лежи у засенку других врста анализе, са ретким изузецима који се првенствено одnose на дијахронијску лингвистику.

9. Когнитивна лингвистика са дијахронијског аспекта

Прочавању појава граматикализације у језику свакако доприноси историјско-когнитивна перспектива. Пионирско дело у тој области српске лингвистике представља монографија академика Јасмине Грковић-Мејдор *Историјска лингвистика. Когнитивнойшилошке сџудије* (2013). Монографија се састоји од појединих студија које спадају у област историјске граматике и лексикологије. Тежња да се испрати трансформација дубинске семантичке структуре у површинску са дијахронијске перспективе лежи и у основи анализе синтаксичких структура, коју је сама ауторка одредила као холистичку по својој природи (Грковић-Мелдор 2013: 7). Немало пажње у том контексту посвећено је граматикализацији са историјске перспективе, те је показано како словенски језици у свом развоју полако прелазе пут од језика номиналног типа са већом аутономијом реченичних делова ка језику вербалног типа у којем је почела доминирати реченица централизована око предиката, чиме површинске реченичне

структуре прелазе пут од формално паратактичких ка хипотактичким (Исто: 60–68). Граматикализација падежних облика на позицијама глаголских аргумената у смислу додељивања им чврсте улоге субјекта или објекта у реченици, по мишљењу ауторке, водила је развијању семантичко-синтаксичке категорије транзитивности, што је показано на примеру пута који је прешао праиндоевропски језик и његови наследници од активног ка номинативном типу реченице. Такву граматичку трансформацију Јасмина Грковић-Мејџор везује за промену погледа на свет. Ако се активни тип језика доживљава као онај који је претежно оријентисан ка теми, други је оријентисан према агенсу, што ауторка доводи у везу са човеком спознајом да живимо у свету који је детерминисан, док у другом типу човек је свестан своје улоге активног учесника у устројству света који га својом вољом може мењати. Тим поводом Јасмина Грковић-Мејџор закључује: „Стога развој номинативног типа индоевропских језика, односно типа језика оријентисаног ка агенсу (и субјекту као његовом експоненту) показује промену слике света: од оне у којој је човек део природе и прилагођава се њеним законима ка слици у којој он природу осваја и себи потчињава, когнитивно гледано – уобличавање слике света у којој човек има контролу над својим окружењем“ (Исто: 26). Илуструјући даље разлику између активног и номинативног типа језика ауторка монографије сагледава је и на примеру посесивних односа, те примећује: „Разлика између два језичка типа може се илустровати и структуром за исказивање посесије: у активном типу она гласи ‘х постоји за мене’, док је њена канонска номинативна структура у индоевропским језицима ‘ја имам х’ (Исто: 27). У овој монографији, чији се основни ставови о развоју категорије посесивности у словенским језицима у начелу слажу са ставовима других истраживача (в. нпр. ИВАНОВ 1989), та категорија је сагледана са когнитивнолингвистичког аспекта. Доследно је приказано како су словенски језици прешли пут од архаичног модела исказивања посесивности ка каснијем, са глаголом *habere*, који тренутно доминира у јужнословенским и западословенским језицима, а у украјинском и белоруском се користи паралелно са архаичним моделом. Како истиче ауторка, руски језик у том смислу припада Источнобалтском језичком савезу, чији се утицај осећа и у два остала источнословенска језика. Са когнитивнолингвистичког гледишта веома је важан закључак, до којег у овом поглављу долази истраживач, о томе да је „процес граматикализације новог модела конкомитантан с повлачењем старе структуре на периферију датог когнитивног домена,

где се лако подвргава реанализи или заузима маргинално место у систему“ (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2013: 133).

Такав закључак се може применити и на лексичка истраживања из области когнитивистички усмереног проучавања историје језика, што ауторка показује на примеру анализе когнитивних основа семантичке промене придева *йрав* и *крив*. Потоњи се посматрају као когнитивни примитиви. Са когнитивнолингвистичког аспекта осмишљени су у монографији и глаголи перцепције у старословенском језику итд. Приликом анализе развоја концепата који су, по мишљењу ауторке, кључни не само за културу византијског цивилизацијског круга већ и за традиционалну словенску културу, која је ослоњена на „претхришћанско наслеђе“ (Исто: 347), у монографији се разматрају концепти 'грех', 'здравље', 'добар', 'благ', 'цео'. Прасловенске формуле заклинања уводе нас у дијахронијску лингвокултурологију са когнитивног аспекта, те анализа потврђује да „је простор између домена физичког и менталног фазичан не само са синхронијског већ и са дијахронијског аспекта. Историјски посматрано прелаз од конкретног ка апстрактном био је градуалан“ (Исто: 332). На тај начин градуелност се поново истиче као централни појам когнитивнолингвистичких истраживања. Он прожима истраживања српских лингвиста од теорије семантичких локализација, преко фази лингвистике до историјске лингвистике, где се градуелност посматра како са аспекта морфологије и синтаксе (постепени прелазак од једног типа језика ка другом са историјске перспективе), тако и са аспекта лексичке семантике.

У истом кључу је настала и монографија Слободана Павловића *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* (2013), у којој су на једном месту презентоване студије које је аутор посветио проучавању дијахронијске синтаксе на грађи српског и других словенских језика. Ауторова запажања о природи језичког знака, која је изложио у студији *О феномену иконичности у језику*, настављају расправу о том питању у духу структурализма, прожегтог схватањем неопходности укључивања човекових когнитивних активности у тумачење лингвистичких појава. О Пирсовој тријади икона-индекс-симбол са аспекта њеног когнитивног пуњења писао је Роман Јакобсон у свом антологијском раду *В поискаx суцности языка* (ЈАКОБСОН 1965/1983), док је Талми Гивон на међународном симпозијуму *Iconicity in Syntax*, који је одржан на Стенфорду 1983. године, у складу са меком когнитивнолингвистичком категоризацијом изјавио да је човек развио способност да комбинује симболичност

језичког знака са нечим што је природно, неопходно, иконично, те је језички знак заправо синтеза симбола и иконе (GIVON 1985: 215). О томе да је свака реченица-исказ репрезентација стварности путем синтезе свих наведених типова знакова писао је и руски лингвиста Виктор Виноградов, везујући номинацију за симболичност, предикацију за иконичност и деиксу за индексалност (Виноградов 1987). Слободан Павловић у свом истраживњу, сасвим у духу когнитивнолингвистичких схватања, такође долази до закључка да је језички знак заправо разливен између иконе и симбола. У поглављу *Иконичности старосрпске синтаксе* аутор посматра принципе иконичног кодирања језичких структура, опредељујући се за принцип секвентивности, који, по његовом мишљењу, „преовладава у исказивању старосрпских хипотактичких структура с временском, погодбеном, допусном и намерном клаузом“ (Павловић 2013: 150), док се принципи квантитета и проксималности, односно дистантности, испољавају међу елементима старосрпских падежних система. Проучавање механизма иконичности кроз историју српског језика доводи истраживача до закључка да се он „периодично реактивира афирмишући или разграђујући резултате гласовних промена, аналогична и граматикализација, што је природан процес, будући да је људска активност, па и језичка активност константан процес смењивања креација и имитација“ (Исто: 168).

Са истим ослоном на структурну лингвистику и њене домете, али нагињући ка посматрању опозиције кроз присуство имплицитног трећег члана који се у једном тренутку може испољити потиснувши чланове опозиције, аутор пише и о развоју просторне падежне парадигме (где спаја теоријско-методолошке поставке теорије појмовне метафоре и локалистичке теорије падежа, на коју се ослањао и приликом описа падежних значења кроз призму њихове дијалекатске стратификације), о позиционирању субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику и сличним темама. У најобимнијем поглављу монографије, насловљеном *Просторна метафора као когнитивни механизам конституисања непросторних падежних система*, аутор поставља циљ да на основу изворне семантике презентованих синтаксичких средстава реконструише путеве мисаоних асоцијација и категоризација, као и доживљај тих апстрактних појмова у слици света носилаца старосрпског језика (Исто: 260–261). Слободан Павловић пише о простору као изворном домену метафоричког мапирања описујући директивне и позиционе просторне параметре, као и семантички потенцијал просторних падежних

метафора. Потоње су сагледане у систему падежа с временским значењем кроз појмове ингресивности, терминативности, лонгитудиналности. Метафоричка концептуализација времена доводи се у везу и са таксисним показатељима симултаности, антериорности и постериорности. У духу теорије семантичких локализација разматрају се и просторне метафоре у систему падежа с начинским, узрочним, намерним, погодбеним и допусним значењем.

У поменутиим монографијама Јасмине Грковић-Мејдор и Слободана Павловића, које су у целини посвећене дијахроничком проучавању српског језика, према речима Милорада Радовановића, препознаје се утемељен когнитивистички научни концепт, уз ваљани баланс слеђења и научне традиције и научне иновације (РАДОВАНОВИЋ 2015а: 219).

10. Истраживања когнитивне метафоре и метонимије у српском језику

Питање значаја метафоре и метонимије приликом концептуализације слике света привлачи пажњу српских лингвиста и са аспекта синхроничког проучавања језика. После монографије Душке Кликовац *Метифоре у мишљењу и језику* (КЛИКОВАЦ 2004), која је широм отворила пут истраживањима концептуалне метафоре у српском језику, о њима са различитих аспеката пише Рајна Драгићевић у студији „Метафтонимија“ (2005), као и у темељним монографијама *Лексикологија српског језика* (2010) и *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* (2010а). Појмовна метафора заузима важно место у монографији групе аутора *Јавни дискурс Србије* (SILAŠKI i dr. 2009), у интердисциплинарном истраживању Софије Милорадовић *Музички жаргон младих и музыкалниј младежњиј сленг* (2012), студији Катарине Расулић *Асијектнј метонимије у језику и мишљењу* (2010), као и бројним радовима сличне проблематике у српској лингвистици. Питање метафоре Душка Кликовац разматра и у студијама које су настале после објављивања већ поменуте монографије (КЛИКОВАЦ 2006, 2008; КЛИКОВАЦ 2007).

На Филозофском факултету у Новом Саду и Београду питања когнитивне метафоре постају теме докторских дисертација Биљане Радић Бојанић – *Примена појмовне метифоре у усвајању вокабулара енглеског језика као стираниог* (ментор Предраг Новаков), која је касније сачинила основу монографије *Стиранијегије за разумевање метифоричког вокабулара* (RADIĆ BOJANIĆ 2013), Бојане Комароми

– Синезијска метафора у придевима у енглеском и српском језику: когнитивнолингвистички приступи, која је настала под менторством Биљане Радић Бојанић (КОМАРОМ 2016), као и дисертације Тијане Весић Павловић – *Метафоричка пресликавања сликовне схеме ућање у енглеском и српском језику* (ВЕСИЋ ПАВЛОВИЋ 2016), која је израђена под менторством Катарине Расулић.

Паралелно са истраживањима концептуалне метафоре у језику настају и дисертације посвећене концептуализацији емоција. О томе, између осталог, сведоче дисертација Јелене Ракић – *Културолошки аспекти концептуализације пројективних емоција у енглеском језику* (РАКИЋ 2015) која је настала под менторством Биљане Ђорић, као и Милине Косановић – *Придеви који означавају емоције у енглеском и српском језику: когнитивнолингвистичка анализа* (КОСАНОВИЋ 2016), која је израђена под менторством Катарине Расулић. Можемо очекивати да ће ови наслови ускоро осванути у нашим књижаарама, што ће допринети попуњавању српске когнитивнолингвистичке библиотеке.

11. Когнитивнолингвистичка истраживања и асоцијативни експеримент

Међу когнитивнолингвистичким истраживањима лексике српског језика убедљиво предњаче она која се ослањају на асоцијативну методу. У том смислу издвајају се према научно-методолошкој утемељености и доследности примене резултата асоцијативног експеримента монографије из пера Рајне Драгићевић и Марије Стефановић, ауторки *Асоцијативног речника српског језика* (ПИПЕР, ДРАГИЋЕВИЋ, СТЕФАНОВИЋ 2005) и *Обратног асоцијативног речника српског језика* (ДРАГИЋЕВИЋ, ПИПЕР, СТЕФАНОВИЋ 2011). Оцењујући своју монографију *Вербалне асоцијације кроз српски језик у културу* као интердисциплинарно истраживање, Рајна Драгићевић примећује: „Оно што повезује делове ове књиге јесте асоцијативна метода као истраживачки поступак који се примењује у анализи различитих лексиколошких, лингвокултуролошких, когнитивистичких и психоллингвистичких проблема“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010а: 23). Когнитивистички приступ проучаваној грађи је заступљен, експлицито или имплицитно, у целој књизи. Међутим, како истиче сама Рајна Драгићевић, посебна пажња му је додељена у последњем поглављу монографије, које је посвећено концептуализацији емоција у српском језику. У том делу истраживања ауторка примењује оригиналне ме-

тоде асоцијативног анкетирања. Међу њима се посебно издваја упитник у којем се од испитаника захтева да у одговору на стимулус опишу ситуацију. Као пример навешћемо стимулус који је ауторка користила приликом описа концептуализације љутње. Од испитаника је било затражено да заврше реченицу која почиње речима *Љуџња је кад...* Ауторка пише: „Очекивало се да ће испитаници, завршавајући ову реченицу описом неке ситуације наводити различите догађаје који ће нам омогућити да изведемо прототипични сценарио за љутњу“ (Исто: 170). Чињеница је да су одговори, које су испитаници наводили као реакцију на питање *Љуџња је кад...*, били неподударни, за разлику од одговора на стимулусе који нису захтевали развијен одговор, на које се могло одговорити једном речју. Неподударност асоцијација у случају одговора који су захтевали опис ситуације може се тумачити управо њиховом прототипичном природом. Сваки од испитаника је као одговор на стимулус *Љуџња је кад...* навео ситуацију која му је остала у сећању као најупечатљивија. Прототипичне реакције, за разлику од оних у чијој основи лежи стереотип, по правилу се не подударају (в. о томе Роровић 2007: 409; Поповић 2008: 63) и управо тестови овакве природе, када се од испитаника захтева реакција у облику описа ситуације, воде њиховом разоткривању. Рајна Драгићевић своди те разнолике реакције на четири основна типа и тако издваја типичне представе о љутњи: ’љутња је кад ме неко изнервира’, ’љутња је блокирани циљ’, ’љутња је кад испољим физиолошку реакцију као реакцију на неки догађај’, ’љутња је кад ми неко учини неправду’ (Драгићевић 2010а: 171). Можемо закључити да је у овом случају ауторка кренула управо когнитивнолингвистичким правцем – од индивидуалних представа љутње ка уопштеним, оним које одсликавају концептуализацију љутње у језичкој слици света Срба. Когнитивна лингвистика нам пружа увид у представу која стоји у човековој психи иза речи, показује како се прелама стварност у искуство, а самим тим одговара на питање како је устројена стварност са аспекта оног што се може вербализовати.

Наведени пример новог приступа састављању асоцијативног упитника може послужити као илустрација разлике између когнитивне лингвистике, лингвокултурологије и етнолингвистике, које користе исте истраживачке поступке, где спада и асоцијативни експеримент, сличне методе, али се суштински разликују у приступу појави која се описује. Когнитивна лингвистика се бави асоцијацијама прототипичне природе, проучава језик полазећи од сазнајних

процеса који се разоткривају на индивидуалном нивоу, а њихово уопштавање и систематизација воде уобличавању вербализоване слике стварности. Лингвокултурологија полази од стереотипних реакција у чијој су основи колективне представе које немају додир са индивидуалним говорниковим искуством. Задатак лингвокултурологије је у томе да покаже како се уобичајено користити реч у том и том језику. Енолингвистика пак упућује на оно што стоји иза речи у народној традицији, слична је лингвокултурологији у погледу проучавања колективних представа, али су те представе петрификоване, преносе се са генерације на генерацију као део традиционалне културе. Поређењем прототипичних концептуализација које обухватају говорниково искуство, као и стереотипних представа које су сагледане са синхронијске и дијахронијске перспективе, добија се мозаик за који је општеприхваћен назив језичка слика света. Стога, проучавање потоње допушта, штавише подразумева, прожимање поменутих лингвистичких дисциплина уколико се том задатку приступа свеобухватно. Са друге стране, бројна су истраживања у којима је заступљен само један приступ проучавању језичке слике света – когнитивнолингвистички, лингвокултуролошки или етнолингвистички.

Асоцијативни експеримент као један од истраживачких поступака користе у својим когнитивнолингвистичким проучавањима стереотипа, који тумаче као колективну представу која је супростављена индивидуално концептуализованом прототипу, лингвисти млађе генерације Стефана Пауновић Родић, приликом проучавања родног стереотипа жене у језичкој слици света Словака и Срба (2014, 2016), и Карина Авагјан, чији се обухват истраживања односи на етничке стереотипе код Руса и Срба (Авагјан 2016).

Монографија Марије Стефановић, *Језичка слика њородице у руском и српском језику* (2012), као и низ њених студија сличне проблематике, такође се ослањају на асоцијативни експеримент и спадају у област лингвоконцептологије или лингвокултурологије, иако оперишу истим појмовним апаратом као и когнитивна лингвистика. Асоцијативни експеримент, дакле, може се успешно користити у бројним лингвистичким дисциплинама. Разлика је у приступу интерпретацији његових резултата – уколико се пође од индивидуалних реакција, може се продрети у суштину механизма концептуализације, ако се пак у први план издвоје стереотипне асоцијације, анализа ће показати пресек психологије једног друштва на одређеној етапи његовог развоја. Применом лингвоконцептолошке методе груписања

асоцијативних реакција које су семантички и когнитивно повезане Марија Стефановић је добила прегледну слику садржине асоцијативних поља у вези са основним концептима породице код Срба и Руса. За свако асоцијативно поље издвојени су центар и периферија, те су установљене доминантне одлике у концептима-називима чланова породице, што је дало основе за закључак о постојању разлика у слици савремене руске и српске породице, које се огледају првенствено у очекивањима која се постављају пред њене чланове. Са друге стране, осврт на паремиологију упућује на закључак о постојању веће сличности у концептуализацији породице у ранијем периоду развоја оба народа, који се одликовао израженом патријархалном оријентацијом (СТЕФАНОВИЋ 2012: 144).

12. Когнитивнолингвистичке методе и лексичка семантика

Проучавање лексичке семантике све више укључује у себе когнитивнолингвистичке методе, о чему сведоче истраживања Стане Ристић. У монографији *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* (2009), на трагу граматике конструкција Чарлса Филмора и Аделе Голдберг, Стана Ристић показује како партикуле, прилози или семантика глагола утичу на промену значења конструкције, те се потоње не могу сагледати као семантички и синтаксички производ који је настао слагањем својих чинилаца, већ као целина са стабилним језгром у периферној јединици која одређује значење променљивих конструкције – синтаксички и семантички гледано пуновредних елемената који су подложни модификацији. У том смислу занимљиво је и сагледавање аналитичких средстава за исказивање аспектуалних значења глагола, попут прилога *йосџе-йено*. Овај прилог, према мишљењу Стане Ристић, уноси у семантику глагола са којим се спаја акционално значење партитивне дистрибутивности, што поново враћа на тезу о сврсисходности проучавања аналитичких средстава исказивања аспектуалних значења глагола у српском језику, о којој је већ било речи у овом раду.

У монографији *Грамајички и когнитивни аспекти лексичког значења* (Ристић 2015), која је, према речима саме ауторке, Стане Ристић, настала као последица свакодневног решавања отворених питања у обради лексике у тезаурусном речнику САНУ, у центру пажње нашла су се различита питања: концептуализација лексичког значења, однос јединица семантичког и когнитивног плана у формирању лексичког значења, однос појма и концепта у језичкој реа-

лизацији, позиција и улога концепта у српској лингвокултури, као и етнолингвистички аспекти реализације лексичког значења – стереотипизација и стереотипи у српском језику и српској култури, реализација концепата и стереотипа у дискурсу (поетском, књижевном и религијском) и сл. (Исто: 13). Синтеза метода интерпретативне лексикографије, која је разрађена од стране Јурија Апресјана, и етнолингвистичких постулата Жежија Бартмињског, обogaћена оригиналном концептуалном анализом у оквиру когнитивнолингвистичког проучавања српске лексике, као и речи у мрежи вербалних асоцијација, показала се као веома ефикасна у опису језичке слике света Срба, чији се поједини фрагменти разматрају у наведеној књизи. На богатој грађи у монографији се анализирају механизми утицаја синтаксичке дистрибуције речи на њену семантику, и издвајају се кваркови граматичког значења који доприносе бољем разумевању елемената језичког система са аспекта њихове употребе. Тезаурус и граматика се третирају заједно, што представља основу когнитивнолингвистичке анализе, која је заснована на лингвистичком проматрању језичког континуума кроз призму антрополошки усмереног интердисциплинарног приступа.

У контексту когнитивнолингвистичких истраживања лексике српског језика треба поменути и дисертацију Милене Јакић *Придевска антонимија у речнику, контексту и когнитивном систему*, која је одбрађена на Филолошком факултету у Београду под менторством Рајне Драгићевић (Јакић 2016). Наведена дисертација садржи резултате истраживања које је настало као плод сарадње когнитивних лингвиста са психолозима-когнитивистима из Лабораторије за експерименталну психологију на Филозофском факултету у Београду. Сагледавање антонимије из перспективе лингвиста и психолога допринело је комбиновању различитих метода и поступака у анализи. Међу њима убедљиво предњачи асоцијативни експеримент који обухвата тестове слободних и контролисаних асоцијација. Грађа коју је ауторка прикупила на великом корпусу од око 56 милиона речи статистички је ваљано обрађена и послужила је као основа за бројне закључке како теоријско-методолошке тако и примењено-лексикографске природе. Посебно скреће на себе пажњу настојање да се допринесе категоризацији антонима у складу са когнитивнолингвистичким приступом те се издвајају прототипични антоними и они који то нису, разоткривају се механизми настајања антонима који помажу разумевању организације и чувања информације у човековој психи. Практични резултати овог истраживања огледају се у

састављању специјализованих лексиколошких асоцијативних речника, на пример, *Асоцијативног речника њридевских антионима српског језика*, који је Милена Јакић припремила, у коауторству са Надом Шевом.

13. Когнитивнолингвистичка и сродна истраживања српског језика

Трећи по реду зборник из серије *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија* у издању Одељења језика и књижевности САНУ посвећен је етнолингвистичким проучавањима српских и других словенских језика, а објављен је у част јубилеја академика Светлане Толстој, водеће представнице савремене етнолингвистике (Пипер, Раденковић 2008). У радовима који су представљени у овој колективној монографији, која је окупила бројне лингвисте из Србије и целог света, појмови језичка слика света и концепт су и те како заступљени. Зборник заправо представља сјајан пример етнолингвистичког информатора за кључне концепте словенских култура. Говорећи о структури трећег поглавља овог зборника *Културни концепцији: од смисла њрема речи*, један од уредника зборника Љубинко Раденковић напомиње: „Анализиране у овом поглављу речи, као што су *судбина*, *име*, *грех*, *смрт*, *душа*, *крепање*, нису обичне лексеме, нису ни само појмови, већ, на неки начин „савијени текстови“ духовне културе, чијим се „развијањем“ и тумачењем долази до разумевања концепта света и одгонетају релације *живој/смрт*, *добро/лоше*, *своје/иуђе*, *богатство/сиромаштво* итд.“ (Исто: 12). Реченоме се може додати и то да етнолингвистика може показати како треба развијати савијене текстове, шта све значи реч *живој* у народној песми или другом фоклорном жанру, али не може одговорити на питање шта стоји иза речи *живој* у човековој свести. Тај одговор може дати когнитивна лингвистика.

Као пример интердисциплинарног истраживања, које је претежно етнолингвистички оријентисано, али донекле садржи елементе когнитивне лингвистике, може послужити и монографија Иване Башић *Слике у речима. Иконичност лексике српског језика у контексту словенске митологије: метафоре живоја и смрти* (Башић 2016).

Оријентација лингвокултурологије на проучавање језика који је везан за сферу сакралног допринела је афирмисању у српској средини релативно нове интердисциплинарне науке, познате као теолингвистика. Анализа језичких чињеница у тој сфери засад се ослања

на методе које се користе у сродним лингвистичким дисциплинама, између осталог и на асоцијативни експеримент. Та, психолингвистичка у својој основи, метода зближава теолингвистику са когнитивном. Међутим, блискост ових лингвистичких дисциплина може се објаснити и тиме да обе у једном свом сегменту настоје да дају одговор на питање о путевима вербализације менталних концепата који спадају у сферу неизрецивог. Теолингвистика у тежњи да допре до суштине оног што се не може до краја вербализовати јер, према речима Дионисија Ареопагита „према свеопштем све превазилазећем Узроку припада и анонимност“ (АРЕОПАГИТ: 579), може допунити напоре когнитивних лингвиста да продру у суштину спреге између менталних конструката и нултих вербалних репрезентација, и таква интердисциплинарна истраживања у перспективи могла би допринети напретку когнитивне лингвистике у тој сфери. Популарисању теолингвистике у српској науци највише су допринели радови Ксеније Кончаревић, која се с правом може сматрати утемељивачем модерне српске теолингвистике. Ксенија Кончаревић у својој монографији *Поглед у теолингвистику* (2015), између осталог, илуструје како се у тој старој хуманистичкој дисциплини, чије се порекло може везивати за херменеутику, могу користити модерни поступци, попут поменутог асоцијативног експеримента, на који се ауторка такође ослања. Рецимо, у поглављу *Религиозност кроз призму вербалних асоцијација носилаца руског и српског језика* Ксенија Кончаревић користећи резултате асоцијативних упитника, долази до закључка о компатибилности добијених података о религијским представама Руса и Срба са резултатима ранијих социолошких истраживања. Систематизација резултата експеримента и њена анализа показала је да су „религијске представе код Руса, судећи према структури и садржају асоцијативних поља лексема из сфере духовности, аморфне, негативније емоционално и експресивно маркиране него у Срба и подразумевају већу дистанцираност која се манифестује кроз интелектуалистички, рационални или атеистички приступ“. Код Срба је пак „однос према појмовима из сакралне сфере претежно позитивно обележен, али представе о њима неретко су нејасне. Преовладава традиционализам, са слабијим експонирањем националног елемента“ (КОНЧАРЕВИЋ 2015: 165). Слична запажања у другим сегментима проучавања језика сакралног доприносе уобличавању представе о својеврсном погледу на свет кроз призму религије. Такав приступ концептуализацији стварности, који ауторка зове проучавањем религијско-језичке слике света, иако нема експлицитно

упориште у когнитивној лингвистици, наликује јој колико и лингвокултурологија.

Истраживања на граници између когнитивне лингвистике и блиских јој лингвистичких дисциплина – пре свега теорије дискурса, очекивана су с обзиром на поменуту тенденцију когнитивиста да контекстуализују језик. Посматрање језика кроз дискурс, који сам по себи подразумева укључивање исказа у прагматички контекст, неизоставно води коришћењу когнитивнолингвистичких метода, што је потврђено у већ поменутој књизи групе аутора Надежде Силашки, Татјане Ђуровић и Биљане Радић-Бојанић *Јавни дискурс Србије* (SILAŠKI i др. 2009), затим у монографији Соње Филиповић-Ковачевић *Имплицирана значења у рекламама на енглеском и српском језику* (FILPOVIĆ-KOVAČEVIĆ 2013), као и у докторској дисертацији Диане Продановић-Станкић *Језички и ванјезички аспекти вербалног хумора у енглеском и српском језику на примеру филмских и телевизијских дијалога: когнитивнолингвистички приступ* (PRODANOVIĆ-STANKIĆ 2013).

Резимирајући преглед домета когнитивне лингвистике у Србији за последњих десет година, можемо приметити да су у њој подједнако заступљена истраживања граматике и лексике, с тим што су граматичка проучавања више оријентисана на проналажење оригиналних концепција које допуштају да се разматране језичке појаве сагледају са новог аспекта било једнојезично било приликом њиховог контрастирања. С обзиром на такву оријентисаност, управо у том домену требало би очекивати значајне резултате који би могли да се пореде са већ постигнутим остварењима, попут теорије семантичких локализација Предрага Пипера, која се с успехом примењује у бројним областима српске лингвистике. Са друге стране, когнитивна лингвистика у Србији могла би покушати да дубље продре у суштину менталних процеса и тиме изађе из круга апликативне дисциплине отварајући путеве за теоријска решења која би се могла примењивати не само у лингвистичким истраживањима, већ и у сродним наукама – психологији, неурологији, теорији информатике. У том смислу неопходно је повезивање српских лингвиста са филозофима, антрополозима, етнологима, психолозима, неуролозима, информатичарима, као и са представницима других научних дисциплина чији је предмет проучавања човек и његово сазнање. У таквом интердисциплинарном споју когнитивнолингвистичка истраживања у Србији добиће додатни подстицај који је неопходан за даљи продуктиван развој ове перспективне области.

Цитирана литература

- АВАГЯН, Карина. «Семантическая сочетаемость именных конструкций с этнонимами в русском и сербском языках.» Русский язык в славянской межкультурной коммуникации: история и современность. Том. Выпуск IV. Итоги Международной научной конференции, посвященной памяти д.ф.н., профессора Войловой К.А. Москва: Московский государственный областной университет, 2016, стр. 353–359.
- АПРЕСЯН, Юрий Д. *Избранные труды. Т. 1. Лексическая семантика: синонимические средства языка.* Москва: Языки русской культуры, 1995.
- АРЕОПАГИТ, Дионисије. *О Божанским именима.* <<http://www.manastirulesju.org.rs/files/OBозanskimIMenima.pdf>> 20.02.2017.
- АРУТЮНОВА, Нина Д. *Язык и знание.* Москва: Языки русской культуры, 2004.
- БАШИЋ, Ивана. *Слика у речима. Иконичности лексики српског језика у контексту словенске митологије: мейџоре живописа и смрти.* Београд: Етнографски институт САНУ, 2016. (Посебна издања Етнографског института САНУ, књига 85).
- БОЛДЫРЕВ, Н. Н. „Концептуальное пространство когнитивной лингвистики.“ *Вопросы когнитивной лингвистики* 1 (2004): стр. 18–36.
- БОНДАРКО, Александр В. *Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры.* СПб.: Наука, 2005.
- ВИНОГРАДОВ, Виктор А. «Иерархия категорий в грамматической типологии.» *Proceedings of the XIV-th International congress of linguists. Vol. 3.* Berlin, 1987, pp. 2433–2435.
- ВЕСИЋ ПАРВЛОВИЋ, Тијана. *Мейџоричка пресликавања сликовне схеме џуџање у енглеском и српском језику.* (Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду 30.06.2016). <<http://eteze.bg.ac.rs/application/showtheses?thesesId=3463>>20.02.2017.
- ГРКОВИЋ-МЕДЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-митолошке студије.* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2013.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Метафтонимија.“ *Научни састајник славистија у Вукове дане* 34/3 (2005): стр. 185–191.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу,* Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2010.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика,* Београд: Завод за издавање уџбеника, 2010а.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна, ПИПЕР, Предраг, СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Образни асоцијативни речник српскога језика,* Београд: Службени гласник, Београдска књига, 2011.
- ЖУГИЋ, Радмила. *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у свејлу џризренско-џимочких говора као целине).* Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010. (Монографије 13).
- ИВАНОВ, Вячеслав В. *Категория посессивности в славянских и балканских языках,* Москва: Наука, 1989.

- ИВАНОВИЋ, Милена. „Степеновање у сфери глагола.“ Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.) *У њросџору лингвистичке славистичке*. Београд: Филолошки факултет, 2015, стр. 399–415.
- ИВАНОВИЋ, Милена. *Акционалносџ: семантика и форма у савременом украјинском и срџском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2016.
- ЈАКИЋ, Милена. *Придевска антионимија у речнику, конџекстиу и когниџивном сисџему*. (Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду 5.07.2016). <<http://harvester.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/4300>>20.02.2017.
- ЈУРИШИЋ, Марина. 2014. „Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције).“ *Срџски дијалекџолошки зборник LXI* (2014): стр. 367–534.
- КАЦНЕЛСОН, Соломон Д. *Типологија језика и речевоје мџшленение*. Ленинград: Наука, 1972.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О метафоричкој концептуализацији неких апстрактних појмова из домена моралности.“ *Срџски језик XI*, 1–2 (2006): стр. 103–114.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „Шта је то метафора?“ *Књижевносџ и језик LX*, 1–2, (2008): стр. 57–76.
- КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија. *Поглед у џеолингвистичку*. Београд: Јасен, 2015.
- КУБРЯКОВА, Елена С. *Краткиј словарь когниџивных терминов*. Е.С. Кубрякова, В.З. Демџанков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина (сост.). Москва: Изд-во МГУ, 1997.
- КУБРЯКОВА, Елена С. *Језик и знание*. Москва: Језици славјанској културе, 2004.
- КУБРЯКОВА, Елена С. *В поисках суџности језика: когниџивные исследования*. Москва: Знак, 2012.
- ЛУРИЈА, Александр Р. *Основные проблемы нейролингвистики*. Москва: Изд-во МГУ, 1975.
- МЕДЕНИЦА, Лука. «Локальное наречие мимо в русском языке и его эквиваленты в сербском языке.» *Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира 6* (2013): стр. 264–269.
- МЕДЕНИЦА, Лука. *Незаменички џрилози са џросџорним значењем у савременом руском и срџском језику*. (Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду 28.11.2014). <<http://harvester.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/642>>20.02.2017.
- МЕДЕНИЦА, Лука. «Локальные наречия с корнем *-нџтр-* в русском и их эквиваленты в сербском языке.» *Научный диалог 11/47* (2015): стр. 19–30.
- МЕДЕНИЦА, Лука. „Просторна локализација незамењичким прилозима са кореном *-низ-* у руском и српском језику.“ *У џросџору лингвистичке славистичке. Зборник научних радова џоводом 65 година живоџа академика Предрага Пџиџера*. Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2015, стр. 503–514.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Музички жаргон младих и молодежњниј музикалњниј сленг. Комџарайџивни џоглед*, Београд: Етнографски институт САНУ, 2012. (Посебна издања Етнографског института САНУ, књига 76).
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Синтакса падежа у српској дијалектологији – степен испитаности и теоријско-методолошки приступи.“ *У џросџору лингвистичке*

- слависти́ке. Зборник научних радова њоводом 65 година живоџа академика Предрага Пиџера.* Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2015, стр. 515–533.
- Николит, Марина. *Катџегорија сџеџена у срџском језику. Сложена реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014. (Монографије 21).
- Павловић, Владан. *Градијенџносџ у синџаксичким конџструкцијама у енглеском језику.* (Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 12. септембра 2012).
- Павловић, Слободан. *Деџтерминаџивни џадежи у говору северозаџадне Боке.* Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000. (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16).
- Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синџаксичких џромена у срџском језику,* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ПАУНОВИЋ РОДИЋ, Стефана. „Концепт *жене змаја* у српском и *dračice* у словачком савременом језику“ 43. научни сасџанак слависти́а у *Вукове дане*, Београд, 12–15. IX 2013. Београд: Међународни славистички центар, 2014, стр. 305–318.
- ПАУНОВИЋ РОДИЋ, Стефана. „Простор и време *жене* у словачкој и српској фразеологији и паремиологији.“ *Prostor in časv frazeologiji.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, str. 459–466.
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички џрилози у срџскохрватџском, руском и џољском језику : (семантичка сџудија).* Београд: Институт за српскохрватски језик; Библиотека Јужнословенског филолога, 1988.
- ПИПЕР, Предраг. „Грамати́ка границе.“ *Јужнословенски филолог: у часџ академика Милке Ивић* 64 (2008): стр. 307–322.
- ПИПЕР, Предраг. *Лингвисти́чка русисти́ка: сџудије и чланици.* Београд: Филолошки факултет, 2012.
- ПИПЕР, Предраг. *Лингвисти́чка слависти́ка: сџудије и чланици.* Београд: Славистичко друштво Србије, 2014.
- ПИПЕР, Предраг, Антонић Ивана, Ружић Владислава, Танасић Срето, Поповић Људмила, Тошовић Бранко. *Синџакса савременога срџског језика: џросџа реченица.* У редакцији академика Милке Ивић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Београдска књига, Институт за српски језик, 2005.
- ПИПЕР, Предраг, Драгићевић, Рајна, Стефановић, Марија. *Асоцијатџивни речник срџскога језика,* Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист, 2005.
- ПИПЕР, Предраг (ур.). *Когнитџивнолингвисти́чка џроучавања срџског језика.* Београд: САНУ, 2007.
- ПИПЕР, Предраг, Раденковић, Љубинко (ур.). *Еџнолингвисти́чка џроучавања срџског и других словенских језика: у часџ академика Свеџлане Толсџој.* Београд: САНУ, 2008.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Језичка слика свеџа. Когнитџивни асџектџ конџрасџивне анализе.* Београд: Филолошки факултет, 2008.

- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009. (Библиотека *Елементи*, 82).
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015. (Библиотека *Theoria*, 86).
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Предраг Пипер о језику и простору.“ Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.) *У простору лингвистичке славистике*. Београд: Филолошки факултет, 2015а, стр. 25–35.
- РАСУЛИЋ, Катарина. „Аспекти метонимије у језику и мишљењу.“ *Theoria* 3, (2010), str. 49–70.
- РАСУЛИЋ, Катарина, Кликовац, Душка (ур.) *Језик и сазнање: христолошкија из когнитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- РИСТИЋ, Стана. *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009. (Монографије 10).
- РИСТИЋ, Стана. *Грамађички и когнитивни аспекти лексичког значења*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015. (Монографије 22).
- СТЕПАНОВ, Юрий С. *Имена, предикаты, предложения: Семиологическая грамматика*. Москва: Наука, 1981.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- ЋИРКОВИЋ, Светлана. *Стереотипи времена у дискурсу раселиних лица са Косова и Метохије*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012.
- ЈАКОБСОН, Роман О. «В поисках сущности языка.» *Семиотика*. Москва: Радуга, 1983, стр. 102–117.
- АШИЋ, Тјана. *Espace, temps, prépositions*. Genève, Paris: Librairie Droz, 2008.
- АШИЋ, Тјана, CORBLIN, Francis. „Telic definites and their prepositions: French and Serbian.“ *Weak Referentiality*. A. Aguilar-Guevara, B. Le Bruyn, J. Zwarts, Amsterdam, New York: John Benjamins, 2014, pp. 183–212.
- АШИЋ, Тјана. „Spatial deictic expression in Serbian ovde, tamo, tu; a new approach.“ Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.) *У простору лингвистичке славистике*. Београд: Филолошки факултет, 2015, стр. 111–135.
- DE SAUSSURE, Ferdinand. *Cours de linguistique générale*. Charles Bally, Albert Sechehaye et Albert Riedlinger (éd.). Paris: Payot, 1971.
- GEERAERTS, Dirk. „A rough guide to Cognitive Linguistics.“ *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Dirk Geeraerts (ed.). Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2006, pp. 6–29.
- GEERAERTS, Dirk. „Recontextualizing grammar: Underlying trends in thirty years of cognitive linguistics.“ *Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back*. E. Tabakowska, M. Choinski, L. Wiraszka (eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2010, pp. 71–102.
- GIVON, Talmy. „Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax.“ *Iconicity in Syntax. Proceedings of a symposium on iconicity in syntax, Stanford, June 24–26, 1983*. John Haiman (ed.) Amsterdam: John Benjamins, 1985, pp. 187–219.

- JACKENDOFF, Ray. *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. Cambridge: MIT Press, 1992.
- KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.
- KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. 2. izdanje, dopunjeno registrima. Beograd: Filološki fakultet, 2008.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KLIKOVAC, Duška. „Ljubav i jezik.“ *Ljubav i psihijatrija. Referati sa seminara „Ljudi govore”, održanog 12. i 13. 12. 2005*. Branko Ćorić (ur.). Beograd: Institut za neuropsihijatrijske bolesti „Laza Lazarević“, 2007, str. 33–45.
- KOMAROMI, Bojana. *Sinestezijska metafora u pridevima u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. (Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 17.06.2016). <http://ff.uns.ac.rs/studije/doktorske/uvid_javnosti/BojanaKomaromiDisertacija.pdf> 20.02.2017.
- KOSANOVIĆ, Milina. *Pridevi koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza*. (Doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu 2016. godine). <[file:///C:/Users/ljudm/Downloads/Doktorat%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/ljudm/Downloads/Doktorat%20(3).pdf)>20.02.2017.
- MILOŠEVIĆ, Ivan. *Frazni glagoli sa partikulama IN, OUT, ON i OFF u engleskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza*. (Doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu 27. maja 2016).
- POPOVIC, Ljudmila. “Prototypical and Stereotypical Color in Slavic Languages: Models Based on Folklore.” *Anthropology of Color: Interdisciplinary Multilevel Modeling*, Robert E. MacLaury, Galina V. Paramei (eds.). Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2007, pp. 408–422.
- PIPER, Predrag. *Zamjenički prilozi: (gramatički status i semantički tipovi)*. NoviSad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983 (Radovi Instituta za strane jezike i književnosti. A. Jezičke studije; sv. 5).
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Zemun: Biblioteka XX vek ; Beograd: Čigoja štampa, 1997. (Biblioteka XX vek ; 91); 2. dopunjeno izd. 2001.
- PRODANOVIĆ-STANKIĆ, Diana. *Jezički i vanjezički aspekti verbalnog humora u engleskom i srpskom jeziku na primeru filmskih i televizijskih dijaloga: kognitivnolingvistički pristup*. (Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 2013. godine).
- RADIĆ BOJANIĆ, Biljana. *Strategije za razumevanje metaforičkog vokabulara*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013.
- RAKIĆ, Jelena. *Kulturološki aspekti konceptualizacije prototipičnih emocija u engleskom jeziku*. (Doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu 24.04.2015). <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10027/bdef:Content/get>> 20.02.2017
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- SILAŠKI, Nadežda, ĐUROVIĆ, Tatjana, RADIĆ-BOJANIĆ, Biljana. *Javni diskurs Srbije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2009.

- STANOJEVIĆ, Veran, AŠIĆ, Tijana. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. 2. dop. izdanje. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2008.
- FILIPović-KOVAČEVIĆ, Sonja. *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Fiozofski fakultet, 2013.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I-VI (друго фототипско издање)*. Нови Сад, Загреб: Матица Српска, Матица Хрватска, 1990.

Людмила В. Попович

АКТУАЛНЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА В ОБЛАСТИ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Резюме

В статье рассматриваются достижения сербских ученых в области когнитивной лингвистики за последние десять лет. Особое внимание посвящено когнитивным исследованиям грамматики сербского языка, отдельно взятого и в сопоставительном аспекте, в которых с успехом используется теория семантических локализаций Предрага Пипера. Отмечены успехи сербских ученых в сфере исторической когнитивной лингвистики и нечеткой (*fuzzy*) лингвистики. Выделены когнитивные принципы исследований по сербской диалектологии, а также в области лексикологии, лингвокультурологии и этнолингвистики.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, сербский язык, грамматика, историческая лингвистика, диалектология, лексикология.

Ljudmila V. Popović

CURRENT ISSUES OF COGNITIVE LINGUISTIC STUDIES OF SERBIAN

Summary

The paper discusses the results of research by Serbian scholars into the field of cognitive linguistics over the past ten years. Special emphasis is laid on the cognitive linguistic studies of grammar, both in Serbian proper and from the contrastive viewpoint, which successfully apply Predrag Piper's semantic localisation theory. It highlights the achievements of Serbian scholars in the sphere of historical cognitive linguistics, as well as fuzzy linguistics. It singles out cognitive principles in research into Serbian dialectology, as well as into lexicology, cultural linguistics and ethnolinguistics. The paper specifies the distinctive principles of the multidisciplinary fields in which cognitive linguistic methods of language study are used.

Keywords: cognitive linguistics, Serbian language, grammar, historical linguistics, dialectology, lexicology.

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 15. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ КОНТРАСТИВНО-ТИПОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА**

Основни циљ и сврха овога рада огледају се у жељи да се сачини краћи преглед главних истраживачких праваца у србистици на пољу контрастивно-типолошких испитивања, као и да се евентуално предвиде путеви њиховога даљег развоја. Задатак овога прилога није, дакле, да поновно вреднује већ вредноване научне резултате објављене у домаћој периодици, али је зато уз строгу селекцију тема направљен њихов избор у коме ће се, надамо се верно, огледати место српске лингвистике у савременим лингвистичким стремљењима.

Кључне речи: српски језик, контрастивна лингвистика, контактна лингвистика, језичка типологија.

1. Увод

Овај рад представља проширену верзију предавања одржаног у Огранку САНУ у Новом Саду поводом 175 година од основања Друштва српске словесности. Наведени податак се чини важним како би се боље разумео циљ и сврха истраживања које је свој коначан облик добило у форми овога текста. А поменути циљ и сврха се огледају у жељи да се сачини краћи преглед главних истраживачких праваца на пољу контрастивно-типолошких испитивања, као и да се евентуално предвиде путеви њиховога даљег развоја. Задатак овога

* milivoj.alanovic@sbb.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка испитивања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

прилога није, дакле, да поновно вреднује већ вредноване научне резултате објављене у домаћој периодици, али је зато током рада на њему нужно било направити строгу селекцију тема у којима ће се верно огледати место српске лингвистике у савременим лингвистичким стремљењима. Иако овако формулисан критеријум селекције потенцијално нарушава доследност, то ипак не доводи у питање објективност у приступу и интерпретацији језичких чињеница.

На самом почетку, сматрамо упутним да прокоментаришемо наслов, односно део наслова, а то је појам контрастивно-типолошког истраживања, посебно с обзиром на његову органску везу са контактном лингвистиком. Т. Прџић заступа обједињавање ових двеју лингвистичких дисциплина у једну, јер се контактологија бави утицајима једног језика на други, односно једног језичког система на други систем, а контрастивна лингвистика сличностима и разликама међу језицима, што је само резултат језичких контаката, тј. утицаја (Прџић 2015: 37). Међутим, контрастирање не претпоставља претходно постојање контакта међу језицима или утицаја једног језика на други, зато је и могуће, на пример, поредити српски са јапанским или кинеским. С друге стране, и контактна и контрастивна лингвистика у крајњем воде успостављању нових типологија и систематизација, односно класификација, како језичких система у целости тако и њихових подсистема, темељећи се на налазима проистеклим из поређења двају или пак више језика, уз евентуално увођење језика посредника или пак без њега (Пипер 1990: 19). Зато у овоме раду полазимо од метода, а то је контрастирање, а у виду увек имамо његов циљ, а то је стварање нове или употпуњавање постојеће типологије, при чему се као полазиште контрастивно-типолошких истраживања може али ни не мора наћи међујезички контакт.

1.1. Преглед најзначајнијих овековних резултата контрастивно-типолошких испитивања може се дати уважавајући неколико различитих критеријума, водећи при томе рачуна о циљевима и теоријско-методолошком оквиру у чијем су се окриљу истраживања, о којима ће надаље бити речи, и спроводила. Поменути критеријуми тичу се аспекта или нивоа језичке анализе, а он може бити лексички, граматички, семантички и прагматички, примењене методе анализе језичких јединица, примарно у складу са начелима контактано-контрастивне лингвистике, или пак доминантне лингвистичке теорије, као што су на пример депенденцијална и функционална граматика, те когнитивна лингвистика и сл.

Како практично не постоји рад у коме нису примењена сва три аспекта анализе – с обзиром на јасан метод, језички ниво и лингви-

стичку теорију, овај преглед ћемо ускладити са прокламованим циљевима и резултатима појединих радова, а они се могу сасвим поједностављено свести на следећа програмска начела:

- (а) истраживање семантичких категорија и облика њихове лексикализације и/или граматикализације;
- (б) истраживање граматичких структура;
- (в) испитивање облика и обима језичких контаката;
- (г) испитивање односа језика и мишљења, као и језика и културе.

Наведени тематски блокови нису уједначени по броју научних резултата, али се чинило важним поштовати наведени редослед који ће, како се испоставило, верно осликати тенденције развоја не само контактано-контрастивних истраживања већ и српске лингвистике уопште.

Осим тога, иако су контактолошка и посебно когнитивнолингвистичка истраживања преузела примат и у србистици, потпунији преглед остварених научних резултата не би било могуће сачинити без барем и летимичног осврта на најважније теме семантички и граматички заснованих испитивања.

2. Истраживања семантичких категорија и облика њихове лексикализације и/или граматикализације

Премда их је по броју најмање, не смеју се занемарити резултати истраживања потеклих из оквира функционалне граматике, углавном у духу Московске и Лењинградске школе, чији је циљ утврђивање како језичких средстава којима се поједине семантичке категорије лексички и граматички изражавају тако и прагматичких и семантичких околности, као и мотивационих ситуација које управљају језичким понашањем.

Тако су, претежно на материјалу руског и српског језика, анализирани:

(а) семантички услови реализације емоционалног односа ‘жаљења’ као модалног значења, које подразумева емоционалну реакцију на негативно оцењену ситуацију а чије лексичко-граматичке репрезенте чине финитни и нефинитни предикати (Мирић 2007: 500): глаголи *жалеть*, *сожалеть/жалити*, предикативи *жалко*, *жаль/жао* (у изразу *жао ми је*), модални изрази *к сожалению/на жалост*, именице *жалость/шйейя*, узвици *увы/авај, јао* итд.;

(б) прагматичко-семантички услови изражавања савета, међу којима су укљученост адресанта и адресата, постојање потешкоће

код адресата, социјална улога/статус комуникатора, степен њихове блискости и сл. (Поповић 2011: 159);

(в) садржај и структура концепата *īраведносїї* и *справедливостъ* у српском и руском језику (ПРОХОРОВА 2009: 162–163), за које је утврђено следеће: у српским публицистичким и уметничким текстовима концепт *īраведносїї* је повезан са истином као каквим чињеничним стањем, док је у верским текстовима овај концепт повезан са истином која проистиче из спознаје Бога. Концепт *праведность* у руском језику пак представља засебан домен, јер припада и когнитивним особинама и интерпретационом пољу, па се тек за означавање когнитивних особина ова лексема користи у значењу *справедливостъ*;

(г) значење проспективности, које се схвата као аспектуално-модални категоријални комплекс унутар функционално-семантичког поља фазности а служи за изражавање концепта претпочетне фазе реализације радње (Поповић 2008: 298), што представља језичку универзалију типичну не само за словенске језике: срп. *Идем да учим; Одмах ћочињем са радом; Иван само шїо није сїиґао*; рус. *Пойду переоденусъ; Иду посмотрю; Вот-вот усну*; укр. *Пїду вчити; Майже сплю; Осъ-осъ упаду; От-от зареву* и др.;

(д) значење евидентности, експлицитно и имплицитно изражено (Поповић 2010: 26, 33; Волводић 2010: 141), чије је главно обележје могућност истицања личног и туђег искуства као извор информација о реалној ситуацији, нпр.: *Наводно се враћа у седам; А сад кобајаги сїавамо; Менї здається, з балона виходить гас; Чини ми се / изгледа да и из боце цури гас; Иван је завршио йосао, иако није имао најбоље услове за шїо* итд.;

(ђ) значење ексцептивности, које се тиче изузимања мањег скупа из неког већег, а изражава се именским изразима (нпр. срп. *Само они шїо знају*; буг. *не само с хляб ще живее човек*; блр. *не хлебам адным будзе жыць чалавек*), простим реченицама (нпр. срп. *Они су само йїшїали*; буг. *Само вярвай*; блр. *Толькі веруй*), или сложеним реченицама (нпр. срп. *Доћи ће осим ако га нешїо сїречи*; буг. *Тя вече за ницо не струва, освен да се хвърли вџн*; блр. *Јана ўжо нї на што не прыдїтная, хїбá што вџкінуць яе прэч*), што је типолошка одлика свих словенских језика, при чему су главни граматичко-лексички носиоци ове категорије везници, предлози и речце, чију дистрибуцију регулишу чврста синтаксичка правила (ПИПЕР 2013: 200);

(е) значење епистемичке модалности, где се, с једне стране, указује на превалентност употребе једне класе модала, у готово 70%

примера енглеског корпуса, као што су *can* и *could*, којима у српском одговара *моћи*, што потврђује претпоставке да лагано преузимају функције других модала, као *may*, *might* и *must* (НОВАКОВ 2013: 165); као и на, с друге, могућност кумулације семантички компатибилних и инкомпатибилних епистемичких маркера у мађарском језику (ЗВЕКИЋ ДУШАНОВИЋ 2014: 562), за разлику од српског језика где је такав поступак пре сметња за правилно разумевање текста, нпр. *lehetséges ... talan – могућно је да би можда* или *bizonyára tan – сигурно можда* итд.

3. Истраживања граматичких структура

Контрастивна истраживања граматичких структура доминантно су усмерена на испитивање односа унутар просте реченице, или пак састава и организације њених чланова, затим правила функционисања сложене реченице, посебно кроз призму дистрибуције зависних везника, као и облика граматикализације појединих значењских категорија. Поменута испитивања претежно следе дистрибуционо-структуралистичку или депенденцијалну теоријску матрицу, а сасвим условно их можемо поделити на проблемска и системска, већ према томе да ли се језици пореде с обзиром на појединачне, изоловане појаве или у својој целовитости, као на пример у контрастивној граматици.

3.1. Најпре ћемо се осврнути на истраживања морфолошких или морфосинтаксичких категорија, нпр. дистрибутивних својстава предлога, синтаксичке деривације, зависних таксисних временских детерминатора, делиминативне темпоралне детерминације и сл., посебно међу сродним језицима, јер изложени резултати уверљиво илуструју, прво, универзалност појединих језичких црта и, друго, разлике које у типолошком смислу откривају различите развојне тенденције у сваком језику понаособ.

3.1.1. Тако, на пример, опис дистрибутивних и значењских својстава просторног прилога *мимо* са обележјем ‘оријентир је ван граница локализатора’ у савременом руском и његових еквивалената у српском језику (МЕДЕНИЦА 2015: 194), указује на подударности, сличности и разлике у обележавању просторних односа у ова два словенска језика. Српски еквивалент руског прилога *мимо* најчешће је предлог *йоред* + Г, а разлог за то је веома ретка употреба предлога *мимо* у савременом српском језику, те га стога углавном замењују предлози *йоред* + Г и *крај* + Г. С овим у вези, српски предлог

йоред + Г разликује се од прилога *мимо* у руском језику и по томе што први нужно стоји уз локализатор, тј. у оквиру реченице увек указује на њега, док је за руски прилог *мимо* карактеристично да се најчешће употребљава уз глаголе са префиксом *про-* (нпр. *Полковник, офицеры и вестовые с конями проследовали мимо*).

3.1.2. Даље, испитивањем наслеђивања синтаксичких аргумената глагола од именица из творбено-семантичке категорије *nomina agentis*, стиче се увид у облике синтаксичког функционисања номинализованих конструкција с именицом *nomina agentis* као њиховим главним чланом у српском и руском језику (Виџентић 2009: 141), нпр. *чтение газет – читатель газет, покупка автомобиля с коробкой – покупатель автомобиля с коробкой, разноска фруктов – разносчик фруктов, доставка пиццы – доставщик пиццы, вождение школьного автобуса – водитель школьного автобуса : чийшање новина – чийшалац новина, куйовина/куйовање аутомобила – куйац аутомобила, исйорука/исйоручивање йице – исйоручилац йице, вожење аутобуса – возач аутобуса* итд. Овај тип испитивања указује и на повезаност семантике и синтаксе на општејезичком и типолошком плану. Радови оваквога приступа доказују да транспозиција глаголске синтагме у именичку прати следећа начела: када су синтаксички (или граматички) падежи у питању, аргументска структура глагола се чува, али у номинализованом виду. За разлику од девербатива са значењем процеса, агентивни девербативи позицију адноминалног генитива резервишу искључиво за објекат. Остали падежи, ако су изражени у именској синтагми, остају неизмењени (и предлошки и беспредлошки).

3.1.3. Поређењем значења деадјективних глагола са значењем полазишне конструкције састављене од квалитативног придева и глагола, пунозначног или семикопулативног, лако се долази до закључака који се тичу унутарсинтаксичких сличности и разлика (на релацији глагол – придев), као и оних спољносинтаксичких, нпр. рус. *пустой* и *пустовать*; *зеленѣти се* и *зелен*, *йобледеѣти* и *блед* и сл. (Марић 2010: 116). За разлику од руског, сазнајемо у раду, српски је изгубио или губи способност разликовања инхоативних од каузативних глагола, што се манифестује и на формалном плану у виду мешања суфикса *-и* и *-е* или, пак, у преовладавању суфикса *-и* тамо где би требало да буде *-е* (нпр. *зеленѣти* – *зелениѣти*). Ова појава узрокује и бројне недоследности у промени и уноси несигурност код говорника српског језика у то који је облик исправан: *осйарио* – *осйарео*.

3.1.4. Утврђивањем инвентара девербативних и деадјективних конструкција са временским значењем у контексту категорије зависног таксиса, као споредног средства изражавања временских односа у простој реченици и у руском и српском језику, нпр. *при рассмотрении, при переходе* (МАРИЋ 2012: 151), добијамо податак да се у конструкцијама с временским значењем у највећем броју случајева у оба језика употребљавају девербативне/глаголске именице, веома ретко деадјективне (и то онда кад означавају некакав период, као младост, независност, и то не са свим предлозима: *їриликом* у српском иде искључиво с девербативима, а *їри* у употреби с деадјективима има примесу значења пратеће околности). Занимљива је и изнета констатација да се симултаност углавном изражава уз помоћ главног предиката, који је најчешће процес, и споредног, који је скоро увек процес. С друге стране, антериорност и постериорност се увек изражавају девербативном именицом која значи догађај, док главни предикат може бити и глагол-процес, и глагол-догађај.

3.1.5. Истраживања усмерена на исказивање ограничености ситуације у времену у српском и украјинском језику, као и у осталим словенским језицима (ИВАНОВИЋ 2014), показују да је основно, мада не и једино, средство изражавања делимитативности у оба језика префикс *їо-*, где је у украјинском језику овај творбени модел изузетно продуктиван и има широку мотивну базу, док број српских примера указује на знатно мању учесталост, нпр.: укр. *посидїти, просидїти, пересидїти, відсидїти*; срп. *їоседеїи, їреседеїи, одседеїи* (ИВАНОВИЋ 2014: 242). Детерминативне делимитативне модификације ситуација обухватају два типа значења – делимитативно, које подразумева ограниченост временским периодом који не мора бити одређен, а обично се интерпретира као кратак, и пердуративно, где је временски период одређен или у потпуности обухваћен ситуацијом, и обично се интерпретира као дуг, уз редовно уношење прагматичког елемента негативне оцене трајања ситуације или саме ситуације, нпр. укр. *сидїти годину*; срп. *седеїи један саїї*.

3.2. Утврђивање граматичког облика и структуре реченични чланова у различитим језицима врло често указује на немалу типолошку сличност међу несродним, с једне стране, и битније диференцијалне црте међу оним сродним, с друге.

3.2.1. Тако, на пример, иако разматрање особености синтаксичке структуре и функције именске групе, или синтагме, у сродним језицима – нпр. савременом словеначком и српском књижевном језику (ПИПЕР 2008: 150, 153), полази од претпоставке да у овом погледу

јужнословенски језици не показују битније типолошке разлике, оно доноси корисна запажања о диференцијалним цртама у структурирању ове синтаксичке јединице у њима, а међу типичне спадају:

(а) облик предикативне допуне, која у словеначком може бити и у предлошком акузативу, нпр. *Tone je bil za točaja*;

(б) алтернација субјекатског номинатива и генитива уз негиран предикат, нпр. *Slovarja ni na mizi*;

(в) предлошки карактер инструментала у свим значењским реализацијама, нпр. *Ona se ukvarja z jogo* итд.

Насупрот претходном, за састав и структуру именске групе у француском и српском језику може се претпоставити да показују виши степен несагласја, што је ипак неоправдано очекивање, јер су врло слично организоване (Крстић 2009: 220–223). Очигледне разлике међу овим језицима се тичу, на пример, обавезног присуства детерминатива у именској групи, као и необележеног места придевског конгруентног атрибута иза именице, нпр. *la ville natale* ‘родни град’, *la maison paternelle* ‘очева кућа’, *un homme bien* ‘[један] добар човек’. Осим тога, препоновани конгруентни атрибути, попут постпонованих у српском, нпр. *мајко моја*, добијају другачије значење, нпр. *ce grand homme* ‘велики човек’ (по свом делу), насупрот *cet homme grand* ‘тај високи човек’.

Када је пак реч о неконгруентним атрибутима, они су у оба језика увек постпоновани, нпр. *le moteur à quatre cylindres* ‘мотор са четири цилиндра’, *les femmes d’ici* ‘жене одавде’, *une bouteille de vin* ‘[једна] флаша вина’, *une montre en or* ‘[један] сат од злата’, *un chien de chasse* ‘[један] пас за лов, ловачки пас’ итд.¹

3.2.2. Нека контрастивна истраживања структуре сродних словенских језика изнедрила су закључке који се непосредно тичу хијерархијских односа међу члановима просте реченице. Тако је за бугарски језик утврђена већа релевантност предиката у синтакси његове просте реченице (Лашкова 2007: 462), при чему се ови налази темеље на степену обавезности предикатске компоненте за структурирање смисла и значења реченице, што се види у опози-

¹ Говорећи о облику, структури и саставу именске групе, није могуће искључити истраживања која доносе драгоцене податке и о морфологији именица које ове групе конституишу. Тако Душанка Звекић Душановић указује да, за разлику од српског језика, у мађарском се одговарајућим обликом множине антропонима гради плуралска форма која поред именованог појма укључује и други, који му припада или који је са њим у друштву, нпр. *Géza, Gézak, Gézakék* (ЗВЕКИЋ ДУШАНОВИЋ 2013: 32).

цији српских и бугарских елиптичних реченица. Док у српском језику контекстуална реконструкција предиката омогућује његово потпуно уклањање са синтагматског плана, дотле се ово правило не следи доследно у одговарајућим бугарским примерима, нпр.:

(а) срп. *Ни с месѿа!* – буг. *Не мърдай!*

(б) срп. *Официр ни да чује* – буг. *...не иска и да чуе.*

(в) срп. *Ја леѿа?* – буг. *Аз да съм хубава?*

Управо због места предиката у реченици посебну пажњу заслужују испитивања граматичке структуре предикатског израза у различитим језицима, при чему контрастивна перспектива у обради ове појаве омогућује успешно разрешавање дилема у погледу граматичког статуса појединих лексичко-граматичких спојева. Тако се релативно лако може управо у контрастивној перспективи доказати да тзв. енглески фразни глаголи са две партикуле не чине један конституент већ да се разлажу на фразни глагол и предлошку фразу, што управо српски лексичко-семантички еквиваленти посредно доказују (НОВАКОВ 2014: 530–533; НОВАКОВ 2015: 372–375), нпр. *come back down, get away with, keep out of, look forward to, look up at, look up from, lead out to, lead up to, move back into, step away from, walk away from* итд. Стога, иако се неки од анализираних фразно-предлошких глагола појављују у идиоматизованим конструкцијама, јасно је да ове глаголско-партикулске комбинације не чине јединствене лексичке и синтаксичке јединице (НОВАКОВ 2015: 376).

Овој групи истраживања припадају и радови у којима се прате синтаксичка дистрибутивна својства фазних глагола (ВИЋЕНТИЋ 2008: 250–251), нарочито у синтагматском споју са девербативним именицама, нпр. у руском и српском језику (нпр. *начать, продолжить, кончить, перестать, прекратить* и њихови парѿаци несвршеног вида). У раду је доказано још раније формулисано начело, а то је да варијативност у употреби једних фазних глагола у реченици, а других у нереченици сведочи о постојању двеју граматика, именичке и глаголске. Тако, уз глагол *йочейи/йочињаѿи* употреба девербативне именице у објекту је ретка, што значи да се углавном не употребљава као прелазни глагол. Као прелазни, па и уз девербативне именице у објекту, далеко чешће се употребљавају његове префиксалне изведенице *оййочейи/оййочињаѿи* и *зайочейи/зайочињаѿи*. Осим тога, уз сва три глагола се равноправно може још употребити девербативна именица у функцији семантичке допуне у инструменталу с предлогом *с*.

Осим састава предиката, за структуру реченице је важан и његов граматички облик – лични или нелични, тј. имперсонални. Тако су,

на материјалу руског, пољског и српског језика, проверавани типови имперсоналних реченица које изражавају склоност (одсуство склоности) према психофизичком стању које је у њима изражено глаголима (БАБИЋ 2009: 150–153), и то а) физичког стања, нпр. рус. *дремлется, њется, поется, плавається, пишется, читается, плачется, танцуется, спится* и др.; и б) психичког стања, нпр. рус. *думалось, хотелось, мечталось, грустилось, верилось, (не) терпелось* итд., којима у српском одговарају примери типа *игра се, њјева се, чииа се, иде се, једе се, седи се* итд. И у пољском језику овај вид имперсоналних реченица веома је продуктиван, али се у њему конструкције овог типа најчешће формирају са глаголом *chcieć się (zachciewać się)* и инфинитивом. Но, приметно је да у овим реченицама формант *-ся, się* или *се* представља обавезан конструктивни део предикатске конструкције уз помоћ којег се формира безлично значење глагола. Осим тога, заједничка особина ових језика јесте да је други обавезни конструктивни члан ових реченица дативни логички субјекат који је носилац стања исказаног глаголом.

3.2.3. Ако пак имамо на уму глаголску периферију, углавном адвербијале, од општелингвистичког су значаја налази да француској каузалној конструкцији са предлогом *de* у српском језику углавном одговара ефекторска форма генитива са предлогом *од*, док каузалној конструкцији са *par* углавном стимулаторска генитивна конструкција са предлогом *из* (ПОПОВИЋ 2015: 382, 384–385, 388), што потврђује да у оба језика постоји непосредна структурно-семантичка опозиција међу формама ова два каузална значењска типа, нпр. *parler par désespoir* ‘говорити из безнађа’, *rester par politesse* ‘остати из љубазности’, *souffrir par peur* ‘трпети из страха’, *sourir de plaisir* ‘смејати се од задовољства’, *pâle de colère* ‘блед од љутње’, *pleurer de joie* ‘плакати од радости’, *sauter de joie* ‘скакати од радости’ итд.

Глаголску периферију у реченици чине и тзв. синтаксички ко-референтне форме, као што су коагенс, кообјекат, коадвербијал и сл. С обзиром на то да се овим појмовима означавају напоредни учесници или елементи у ситуацији, нпр. други или партнерски вршилац или објекат радње, сасвим је утемељено очекивање да се ове синтаксичко-семантичке релације у реченици у различитим језицима на истоветан начин граматикализују, што се најбоље види у систему коагентивних форми, које могу бити социјативне, контрасоцијативне, комитативне, ексцептивне, опозитне, инклузивне и супститутивне (АЛАНОВИЋ 2005: 194–220). Ово истраживање показује да базичне синтаксичко-семантичке категорије, или релације, добијају у различитим језицима исте или барем сличне формалне изразе, нпр.:

Поред Ане дошла је и њена сесџра; *En plus de Pierre, Anne aussi est venue*; *Außer Peter ist auch Anna gekommen*; *Сем Марије и Ане није нико дошао на време*; *Excepté Marie et Anne personne n'est arrivé à temps*; *Niemand außer Maria und Anna ist rechtzeitig gekommen*; *За разлику од њега ова нас машина неће осџавиџи на џедилу*; *A la différence de Pierre, cette machine ne nous laissera en plan*; *Im Gegensatz zu Peter läßt uns diese Maschine nicht im Stich* итд.

3.2.4. Није занемарљив број истраживања у којима се трага за граматичком организацијом сложене реченице, те нарочито за утврђивањем инвентара и дистрибутивних својстава зависних везника.

На основу радова овога типа сазнајемо, на пример, да поредбене реченице за једнакост у француском и српском језику функционишу у симетричним формално-значењским паровима, што укључује и присуство корелативних речи, нпр. *autant/tant...que, aussi/si...que, aussi peu...que* и (исџо) џоолико/онолико...колико (и), (исџо) џако/онако...као (и)/као џио (и), (исџо) џако мало...као (и)/као џио (и) итд. (Влаховић 2008: 231).

Даље, више него индикативни су налази да се, на пример, у француском језику много чешће употребљавају тзв. имплицитне концесивне конструкције, односно номинализовани изрази и кондензати, нпр. *tout* + герунд, *sans* + инфинитив, *malgré* + именица / именска реч, док се у српском, барем на основу доступних преводних еквивалената, чешће среће зависна концесивна клауза, нарочито као пандан француским конструкцијама са герундом и инфинитивом (СЕДЕР 2013: 150–151, 154).

Када је пак реч о граматикализационим средствима овога значења на хипотаксичком нивоу, постоји потпуна еквиваленција у погледу репертоара везничких средстава. Осим тога, иако изведен на основу ограничене грађе, занимљив је закључак да је везник *иако* (чији је пандан у фр. *bien que*) типично средство за изражавање логичке концесије, када је концесивна клауза у препозицији, док је везник *мада* (чији је пандан у фр. *quoique*) уобичајен за изражавање корективне концесије, када је концесивна клауза у постпозицији (СЕДЕР 2015: 400).

Слична врста структурно-семантичког паралелизма се види и на примеру допунских клуза у српском, македонском и словеначком језику, који следе исту логику у поступку извођења реченичног типа комплементизације.

Сличности и разлике у употреби зависних везника *како* и *да* у српском, те *како*, *дека*, *оџи* и *да* у допунским клаузама у македон-

ском (Ружич–Бошњаковић 2005: 234–235) своде се на следеће: показатељ праве изричности у српском језику јесте везник *да*, док су то у македонском *дека* и *оџи*, нпр. *Јас знам дека сум се борел*; македонско *да* има волунтативно значење, нпр. *Мислам да си одам*, док се у оба језика *како* појављује као носилац посебних обележја и одређених синтаксичких функција, нпр.: *Тада га оџеџи њиџаху и фарисеји како је њрогледао*; *Тогаџи њовџорно фарисеџиџе го њраџаа како њрогледа*; *Видеџиџи да једе с грешниџима...*; *Го видоа како јаде со грешниџи...*

Сасвим у складу са претходним закључцима јесте и налаз да су *да* и *како* типични везници клауза које комплементизују глаголе визуелне перцепције и у српском и словеначком језику, при чему онај последњи истиче динамички доживљај ситуације, док се *да* чешће јавља уз експеријенталне глаголе као *видеџиџи* и *чуџиџи* (МАРКОВИЋ 2014: 507–508): *Видео сам да Марија њлаче*; *Видео сам га како излази из сџана*; *Gledali smo da vsi osupli, kako se nam počasi približuje*; *V deh letih in pol sem ga prvič videl, da ni bil ravnodušen*.

3.2.4.1. У засебну групу истраживања хипотаксичких структура сврставамо она која полазе од облика граматикализације појединих семантичких категорија, као што је условљеност (ВОЈВОДИЋ 2009). Тако су на материјалу српског и руског језика разматране зависносложене реченице са условљеном структуром, у којима две асиметричне предикативне ситуације, повезане односом субординације, чине основу за реализацију различитих каузалних односа – узрочних, погодбених, допусних, циљних и последичних, нпр. срп. *Ако налеџе на нас, њуџамо* и рус. *Если бросятся на нас – стрелять*; срп. *И Караџоз је осџајао и даље на свом месџу, да уџравља Проклеџом авлиџом на свој начин*; рус. *Таким образом, Караджоз и дальше оставался на посту и управлял тюрьмой по своему усмотрению* (проста реченица у руском преводу) итд. (ВОЈВОДИЋ 2009: 127–128). Анализа ових реченичних типова у српском и руском језику показује да битних разлика међу њима на овом плану нема, а разлог томе је свакако универзалност дате логичко-семантичке категорије. С друге стране пак, ако имамо на уму инвентар средстава за изражавање модалности у условним хипотетичким конструкцијама, испоставља се да је он у српском језику далеко богатији него у руском и пољском, што представља битну типолошку разлику међу њима (ВОЈВОДИЋ 2007: 217).

Када говоримо о употреби појединих глаголских облика у сложеним реченицама, нпр. оних футурских, и то у српском, руском и

пољском, корелативно или посредно футурско значење могу имати подједнако облици у главној и зависној реченици (Волводић 2008: 359–361), где се међу последњима истичу временске и погодбене реченице, нпр. срп. *Кад будеш њребала новаца, зайџражиић ћеш од мене*; рус. *Когда тебе понадобится, ты у меня спросишь*; пољ. *Jak będziesz potrzebowała, to mi powiesz*; срп. *А ако га овако осџавимо, загазиће и сам у њресџујџ*; рус. *А если мы так все оставим, он в конце концов и сам пойдет на преступление*; пољ. *Jeżeli go tak zostawimy, dojdzie do zbrodni*. Осим тога, и у објекатским зависносложеним реченицама употреба футура веома је честа, посебно у случајевима када се користи као основно средство у приповедању, нпр. (...) *она будет ждать, что ее отправят со дня на день, а ее все не будут и не будут отправлять, и она решит, что ей не доверяют*; (...) *чекајћ ће из дана у дан на џо, али је никако неће слајћи, џа ће закључићи да немају у њу џовјерења*; (...) *bę dzie czekać dnia na dzień, tymczasem odlot nie nastąpi. Wówczas dojdzie wniosk, że jej nie ufają*.

3.2.5. По свом системском карактеру у опису језичких структура издваја се немачко-српска контрастивна граматика, *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik* (ENGEL et al. 2012; ALANOVIĆ et al. 2014a; ALANOVIĆ et al. 2014b), чије су до сада објављене три књиге у којима су обрађени следећи проблеми: именске речи и структура именског израза, глагол и глаголски комплекс те структура реченице. Ова граматика је заснована на депенденцијалном моделу описа реченице и синтагми, разрађиваном на Институту за немачки језик у Манхајму, захваљујући чему је донела и неке теоријско-методолошке новине у нашу граматикографску праксу: нпр. врсте речи се дефинишу дистрибуционо, доследно се разликује заменичка и детерминативна употреба прономиналних речи, не разматрају се засебно контекстуално условљена значења глаголских облика, детаљно је изложена класификација партикула и партикулских речи итд.

3.2.5.1. Иако није конципирана као контрастивна граматика, ипак заслужује да буде поменута и књига П. Пипера (ПИПЕР 2015), *Срџски у кругу словенских језика (граматџичка и лексичка џоређења)*, а разлог томе лежи у тематској разноврсности, ширини захвата и минуциозним анализама граматичких система српског и других словенских језика, као што су пољски, украјински, чешки, словеначки, македонски и горњолужички, али и оних лексичких, с посебним освртом на заменичке прилоге у српском, руском и пољском језику. Књига на најбољи начин илуструје два најважнија задатка србиста и уопште савремене српске лингвистике, а то су, најпре, проучавање,

описивање и неговање српског књижевног језика, а потом, подједнако важно, и проучавање других словенских и несловенских језика, из једног једноставног разлога – утврђивања места српског језика у словенском језичком свету и међу балканским језицима, и то на основу степена синтетизма/аналитизма, величине, функционалне оптерећености, диференцијалних типолошких црта и сл. (ПИПЕР 2015: 17–22).

4. Испитивања облика и обима језичких контаката

Један од главних истраживачких циљева савремених контрастивно-типолошких испитивања јесте усмереност на утврђивање обима и облика језичких контаката.

4.1. Када говоримо о појму позајмљивања из језика у језик и позајмљеницама уопште, у фокусу истраживача доминантно је био проблем англицизама и процес њихове адаптације у структуру српскога језика. Међутим, вредна су пажње и подсећања да у лексичком фонду српског језика важну улогу играју и, на пример, галицизми и германизми, као што су *виза*, *вирман*, *ѿамѿон*, *ѿакси*, *ривал*, *сабоѿер*, *садисѿа*, *резиме*, *рејерѿоар*, *рејублика*, *резерва*, *резервисѿа* итд. (Крстић 2004: 107–110); или пак *блиц*, *виндјака*, *келнер*, *кран*, *манѿил*, *молер*, *ѿегла*, *ѿегер*, *шлаг*, *шнала*, *шненокле*, *шерѿа*, *шоља* итд. (Алановић 1999–2001: 306–307). Ове позајмљенице, иако потпуно одомаћене, посебно у појединим стилским регистрима, чине различите лексичко-семантичке подсистеме – претежно припадају областима културе, књижевности, науке, уметности, трговине, војске, куће и покућства, кулинарства итд. Управо мрежа ових подсистема илуструје колико су француска и немачка култура у једном тренутку биле доминантне и узорне у европским и светским размерама, подједнако као и она англофона данас.

4.2. Претежно бављење англицизмина мотивисано је барем двама главним разлозима – ванјезичким и унутарјезичким, или пак међујезичким. Први се тиче апсолутне доминације англофоне културе, на свим плановима – научном, културном, економском, политичком и војном, док се други односи на готово стихијску најезду енглеских речи као могућих експонената али и инструмената превласти англофоних културних образаца у данашњем свету. Овај проблем је тим пре већи јер се одиграва пред нашим очима а да лингвистичка јавност нема других могућности осим да овај незауостављиви процес посматра, и узгред анализира, надајући се не да ће се ова негатив-

на тенденција зауставити већ да ће евентуално попримити обресе наизглед контролисаног процеса. Управо у светлу ове појаве треба сагледати настојања да се место и улога, или пак проблем, англицизама у савременом српском језику критички сагледа (Прџић 2004: 114–116, 120–123, 126), и то применом различитих критеријума, међу којима су главни:

(а) препознатљивост или уочљивост, када је могуће разликовати очигледне, скривене и сирове англицизме, нпр. *roaming*, *prepaid*, *distance learning*, затим *миш*, или пак *хармонизација* (према *усклађивање* и *усаглашавање*);

(б) језичка оправданост, када се издвајају оправдани и неоправдани, као и они на средини ове скале, нпр. *менаџмент* према *џо-словодство*, *руководство* или *управа*, *борд* према *уравни одбор* или само *одбор*, *фајл* према *фасцикла* и сл.;

(в) одомаћеност, која се примарно темељи на интегрисаности лексичких јединица у систем језика примаоца, али се може посредно довести у везу и са њиховом оправданошћу, нпр. *фудбал*, *комјутер*, *лајвој* и сл.

Као што и последњи примери илуструју, данас се обично полази од шире дефиниције англицизама, која покрива и случајеве када се нека одомаћена језичка форма, синтагма или реченица, употребљава у складу са нормом енглеског језика, нпр. *џамајни џелефон* према *smart phone*. У којој мери енглески језик али и обрасци комуникације типични за англофону културу шире свој утицај види се и на примеру тзв. прагматичких англицизама, који и сами понекад попуњавају празнине у дискурсној пракси у српском језику (Мишић Илић–Лопичић 2011: 263, 265–266). Прагматички англицизам је дискурсна формула преузета из енглеског језика, а најочигледнији су *бај-бај*, *океј*, *вау*, *ујс*, али и *Да ли могу да вам џогнем?* уместо ‘изволите’, *Причај ми о џоџе!* у значењу ‘све ми је јасно’, *Зашиџо нисам изненађен?* за ‘то ме не чуди’, *Пријајџан џуџи!* уместо ‘срећан пут’, *Хвала шиџо сџе корисџили услуге нашег банкомаџа!* или пак *Драги сви* итд. Иако је овај тип дискурсне праксе врло често резултат помодног и интелектуализованог стила изражавања, сасвим је уобичајен у пословној преписци, али и у комуникацији неких друштвених група, па су то неретко жаргонизоване или разговорне форме.

Нису, међутим, англицизми завладали само каналима неформалне комуникације, њихова употреба није ретка ни у неким, истинна сумњиве вредности, књижевним остварењима, попут оних које потписују Весна Дедић Милојевић, Ива Штрљић или Јелена Бачић

Алимпиић. Иако се може претпоставити да је употреба англицизама често насумична, не може се оспорити да у неким примерима имају стилску функцију (Аћимовић 2014: 385–387), нпр. *добија забаву са њинај девојкама, све у фулу, забезекнујџи хазбенд* итд., јер се њима ствара одређена атмосфера у књижевном делу, пре свега помодност, интелектуализованост, неформалност, жаргонизованост, урбаност итд. Списку стилогених англицизама припадају још и *барбекју њарџи, рисџекџован, шџиј, фул, фенсерај, фајџи, кисџи, офџис* и сл.

Досад речено нам говори да се позајмљивање не врши само ради попуњавања лексичких и појмовних празнина, као *инџернеј* и *млџшејк*, већ и из незнања или помодарства, нпр. *борд* уместо *одбор* (Филиповић Ковачевић 2011: 248). Иако није утешан податак да је српски, заједно са немачким и холандским, најотворенији за англицизме (Филиповић Ковачевић 2011: 248), донекле охрабрују примери који доказују да позајмљивање није посве пасиван процес, јер се позајмљенице могу врло често третирати као појмовни амалгами, с обзиром на то да на специфичан начин повезују форму и значење речи у обама језицима. Тако се за многе англицизме тврди да се не налазе само у међујезичком простору, у ком повезују српски језик са енглеским, већ и на размеђу два ментална простора, јер омогућују интеграцију или стапање различитих представа у једној језичкој јединици, као што су *џица-бурек* или *Мек-бурек* (Филиповић Ковачевић 2011: 250–252).

Како ствари стоје, не само у језику већ и у култури, све указује на феномен англуманије (Продановић Станкић 2014: 433–434), која се, између осталог, манифестује и у виду неочекиваног убацивања англицизама, углавном анахроних, у наративну структуру исказа. Као одличан пример може послужити и то да се у серији *Црни Груја и камен мудросџи* још у деветнаестом веку знало за услугу *ол-инклузив*, док Срећко Шојић у *Белој лађи* дипломату нуди *дринкићем*, чиме се оно хуморно гради на очигледном и лако препознатљивом нескладу, како у времену и простору тако и у творбеној структури речи.

Управо појмовни амалгам *дринкић* потврђује да у језику примаоцу и даље постоје развијени механизми морфосинтаксичке адаптације речи, макар они довели до супстандарних и жаргонских језичких форми, као што су на фејзбуку забележени деривати попут *денсерка, фејсбуковац, виџовац, смсовање, гејчић, гејлија, сџуџидан, фајџерски, хејџерски, лајкован* итд. (Родић 2014: 457–458), којима се семантичке промене иницирају механизмима метафоризације, пејоризације и елипсе. Управо елипса доказује да се у процесу

позајмљивања преузимају само истакнути делови фразних јединица, као што су *лајџиој* од *лајџиој комјјуиер* или *ДВД* од *ДВД-џлејер* и сл. (КАРДОШ 2014: 426), при чему током адаптације долази до мањег или већег раскорака између форме и значења модела и реплике.

Управо на основу формалне и садржинске кореспондентности модела и реплике могуће је испитати механизме који доводе до настанка тзв. лажних парова у енглеском и српском језику (ПРЋИЋ 2012). Иако је, не само у процесу наставе, превођења, као и саме комуникације, нужно знати за тзв. лажне парове, чини се да управо њихово постојање доказује неколико важних чињеница:

(а) позајмљивање није пасиван процес или пуко преузимање речи без њенога уклапања у систем језика примаоца;

(б) позајмљена речи ‘живи свој живот’ у неким новим језичким и културолошким условима;

(в) нова се реч ствара од већ постојећег језичког материјала.

Зато непосредни значењски или чак формално-значењски кореспонденти домаћих англицизама, као што су *олдџајмер*, *хејиенд*, *џендер*, *видео-спот*, (певати на) *џлејбек*, *џребукиран*, *џромоција*, *мобинг*, *климатџизација* итд. никако нису *old-timer*, *happy end*, *tender*, *video spot*, (sing on) *playback*, *prebooked*, *promotion*, *mobbing*, *climatization* (ПРЋИЋ 2012: 204–205).²

Због учестале појаве, сасвим условно говорећи, домаћих или српских англицизама, данас се све више разрађују критеријуми идентификације и класификације тзв. псеудоанглицизама у српском језику (САВИЋ 2014: 468–469). Псеудоанглицизми се углавном деле на формалне, где је критеријум ортографске форме основ класификације, садржинске, за које је типично значењско померање у односу на облик у енглеском језику, и формално-саржинске јединице, код којих су промењени и облик и значење, а то су *голман*, *ауџосџојер*, *џенисер*, *хејиенд*, *бокс-меч*, *џранзисџор*, *фиџнес*, *џикај*, *џушај*, *џексас*, *марџинке*, *канађанке*, *дилер*, *дукс*, *џинс*, *слиџ*, *смокинг*, *дресер*, *баскејџ*, *олдџајмер* и сл. (САВИЋ 2014: 472–473).

4.3. У којој мери је, међутим, декларисани број англицизама у неком језику подложен лингвистичком инжењерству, потврђују примери обраде англицизама, или оних облика који имају везе са

² Треба ипак скренути пажњу да је, иако у далеко мањем обиму, постојање тзв. преводиочевих лажних пријатеља регистровано и у српском, италијанском и француском језику, нпр.: *факџор*, тј. *facteur*, *fattore* ‘произвођач’, затим *регал*, *regal*, *regalo* ‘полица’, али је таквих речи релативно мало (Гудурић–Дробњак 2010: 199, 201–202).

енглеским панданом, у француској лексикографској пракси (Гудурић–Дробњак 2015: 19). Премда је и француски језик претрпео велику утицај енглеског, због чега уосталом и постоји термин *franglais*, према *англосрпски*, различита језичка ситуација се темељи на заједничкој политичкој и културној историји, због чега се многи англицизми, из визуре говорника српског језика очигледни, третирају као интернационализми: нпр. *cyberespace* није англицизам у француском, али *сајберсџејс* јесте у српском (Гудурић–Дробњак 2015: 22). Приметно је да их је у оба језика највише у домену музичке и техничке терминологије, спорта, политике, економије итд., али облици попут глагола *drinker*, који у француском значи ‘пити са другарима’ (Гудурић–Дробњак 2015: 27), вредни су помена јер илуструју другачије морфолошке и семантичке путеве адаптације позајмљеница у различитим језицима, уп. срп. *дринкер* и *дринкаџи*.

5. Испитивања односа језика и мишљења, као и језика и културе

Упркос бројним контактолошким испитивањима, правац контрастивних истраживања у савременој српској лингвистици данас је снажно оријентисан на проучавање појмовне основе језика, при чему се нарочито истичу студије о појмовним метафорама, као главним когнитивним механизмима за разумевање света и категоризацију појава у њему.³

Истраживање концептуалне основе језичких израза има нужно и когнитивнолингвистичку и културолошку димензију, што посебну вредност даје контрастивним приступима. Док контрастивна компонента подразумева упоредно испитивање језичке формализације истог концепта у различитим језицима, дотле когнитивнолингвистичка компонента претпоставља откривање појмовне структуре одређеног мисаоног садржаја, тј. представе или концепта. Ово у крајњем води метафори и метонимији као кључевима за разумевање комплексних или апстрактних појмовних садржаја. Иако контрастивна истраживања доживљавамо као трагање за разликама, када су базирана на појмовној основи језика, она дају много више потврда о сличностима, а разлог је што се наша искуства темеље на телесности, природном поретку и човековом месту у свету који га окружује.

³ Врло детаљан преглед досадашњих когнитивнолингвистичких испитивања код нас дао је П. Пипер (Пипер 2006).

Овом истраживачком пољу припадају радови који су тројако концепирани: с обзиром на концептуалну сферу употребе лексичких јединица, идиоматизованих израза или пак граматичких конструкција.

5.1. Појмовна основа језичких израза са називима делова тела у своме саставу доказ је да се доживљај света заснива примарно на телесном искуству, а у том погледу су врло илустративна истраживања концептуализације појмова попут *глава*, *око*, *нос*, *уста* и сл.

Концептуална сфера употребе именица *fej* у мађарском и *глава* у српском језику открива, са једне стране, шематску природу језичких израза, али и антропоцентричност мишљења те припадништво истом културном кругу (Андрић 2013: 151). Домени у којима се очитује концептуализација лексема *fej* и *глава* виде се на следећим примерима (Андрић 2013: 151–152): у опису кинезичких покрета са циљем поздрављања, одобравања (*bólint a fejével – климнути главом*), негодовања (*csóválja a fejét – одмахивати главом*), али и као експлицитна потврда покуравања, поштовања (*fejét hájt vki elött – њогнути главу њред ким*); у изражавању разних емоционалних стања човека (*lógatja a fejét – обеси главу*); у поимању главе као места где се прима и обрађује мисаони садржај (*gondolatok tódulnak a fejébe – навиру коме мисли у главу*), где се тај садржај чува (*fejben tart – држати у глави*) или које овај напушта (*kiment a fejéből – изаћи из главе*), при чему специфичан, или атипичан, садржај главе упућује на слаб ментални капацитет (*szalma van a fejében – имају сламу у глави*).

Глава се концептуализује и у виду објекта на чијој површини се могу вршити или одвијати различите радње (*hamut hint/szór valakinek a fejére – њосути/њосијати главу њејелом*), али и као предмет који трпи разне спољашње утицаје физичке и интелектуалне природе (*töri a fejét – лупати главу; a fejére olvas – ‘очитати коме буквицу’*), односно на којем се могу наћи и други предмети (*vaj van a fején – имају њушера на глави*). Глава означава и средство мисаоног, интелектуалног рада (*a saját fejével gondolkozik – мислити/размишљати својом главом*), али и део биљке (*egy fej saláta – главица саламе*), предмета (*a szeg feje – глава ексера*).

У мађарском се, за разлику од српског, глава поима и као зграда, са кровом, улазом и другим просторијама (*fejtető – ‘кров главе’*), али и као одговарајућа противвредност или противуслуга (*hála fejében – ‘у знак захвалности’; munkadíj fejében – ‘као плата’*).

Иако мотивисаност значења фразеолошких израза омогућује његово лако повезивање са људским знањем, оно ипак није увек

предвидиво, јер се метафоризација врло често заснива на неколико метонимијских корака, при чему изворни и циљни домен могу бити појмовно и асоцијативно доста удаљени. Тако је у изразу *ошвориши некоме очи* сазнање циљни домен, док је вид и даље примарни у *бациши око на некога*, *босиши очи*, *catch someone's eye* (ХАЛАС 2012: 283–285). С друге стране, нос може бити концептуализован као уд, што се види нпр. у *вући некога за нос*, *lead someone by the nose* (ХАЛАС 2012: 287).

Често, међутим, циљни домени у различитим језицима нису исти. У енглеском, на пример, нема метонимијске замене ‘око за човека’ као ни ‘уста за особу’, тако да не постоје изрази типа у *чешири ока*, *шосваћашши два ока у глави*, *храниши још једна усћа*, *мрива усћа не говоре*. Заузврат, у српском језику није развијен метафорички образац ‘ухо је предмет’ → ‘чути је дотаћи’, нпр. *lend an ear to someone* (ХАЛАС 2012: 284, 286, 288).

5.2. Концептуализација људских особина, подједнако пожељних и непожељних, може се, условно говорећи, темељити на најближем човековом окружењу у природи, што непосредан израз налази у пословичном изражавању, али и у идиоматизованим поредбеним конструкцијама са зоонимима.

Наиме, контрастивна анализа енглеских и српских пословица са називима животиња у своме саставу дала је увид да се у обе културе ове форме заснивају на метафорама људи су животиње и ПРОБЛЕМИ/СТВАРИ СУ ЖИВОТИЊЕ (Продановић Станкић 2004: 137). Иако је корисно знати за које пословице на енглеском језику постоје формални, односно семантички или нулти еквиваленти у српском језику, што је важно како за наставу тако и за усвајање страног језика, типолошки далеко је важнији закључак да традиционална симболика и културна специфичност утичу на формирање колективних представа као елемената наднационалног или пак национално специфичног идентитета.

Тако међу културно неспецифичне метафоре спадају оне у којима:

(а) вредног, издржљивог и послушног човека представља пас/коњ: *All lay load on the willing horse* – *Удри њо коњу који вуче*; (б) лукаву, отпорну и сналажљиву особу представља мачка: *Like a cat he'll still fall upon his legs* – *Мачка се увек дочека на своје ноге*; (в) лукаву и прорачунату особу симболизује лисица: *An old fox understands a trap* – *Мајџора лисица чува се звожћа* (Продановић Станкић 2004: 138–139).

Ипак, за студије културе необично су корисни налази да и пас у енглеском симболизује вредну и пасивно послушну особу, нпр. *Give the dog an ill name and hang him*, коме у српском одговара магарац или во. С друге стране, магарац никада у енглеском нема улогу жртве, нпр. срп. *Не лијши магрче до зелене њраве*, већ је симбол неморала и таштине: *An ass is but an ass, though laden with gold — Магараца одведи и на Јерусалим, он ће ојейи бијии магарац* (ПРОДАНОВИЋ СТАНКИЋ 2004: 138, 140–141).

И у облику идиоматизованих поредбених конструкција са називима животиња човек успева да, пројектујући свој поглед на свет, успостави сталну везу између животиња и одређених особина, при чему мотивација за настанак ових конструкција може бити подједнако плод објективних и субјективних фактора, као што су облик, величина, веровања или машта, јер својства животиња су и дијагностичка, нпр. *мршав као глистиа, сијан као комарац и дебео као бумбар*, али и недијагностичка, тј. наметнута: нпр. у различитим језицима лисица симболизује лукавство, *лукав као лисица*, стеница у енг. лудило, *as crazy as a badbug* (СТАМЕНКОВИЋ 2010: 172), затим вашка у шп. досаду, *ser como piojo pegadizo*, а у фр. охолост, *être fier comme un roi*, док у срп. досаду симболизује крпељ, нпр. *бијии досадан као крпељ* (ШУЛОВИЋ–ДРОБЊАК 2015а: 35–36). С обзиром на то да је реч о, барем некада, аграрним културама, у овим изразима најчешће се појављују домаће животиње, при чему је међу њима могуће регистровати потпуне и делимичне кореспонденте, нпр. *невин као јагње* и *as innocent as a lamb*, *вредан као мрав*, али и *as lazy as a pig* за *лењ као љруји* и *as quiet as a mouse* за *миран као бубица*. С друге стране, израз *as weak as a kitten* нема непосредни кореспондент у српском језику (СТАМЕНКОВИЋ 2010: 174–175, 180, 185).

Штавише, дијагностичка својства животиња се преносе и на терминолошке системе, на пример у гимнастици, где се метафоризација углавном заснива на визуелној перцепцији покрета животиња, нпр. *pommel horse* – *коњ са хвајцалкама*, *butterfly* – *лејџир-скок*, *cat leap* – *мачји скок*, *frog jump* – *жабац-скок* и сл. (МИЛИЋ–ТУМИН 2015: 68).

С друге стране, недијагностичка својства животиња представљају основ дискурса вређања, што је одлика и генеалошки несродних и типолошки различитих језика, као што су српски и мађарски, у којем се појављују зооними типа *мајмун* (мађ. *tajom*), *живојиња* (мађ. *állat*), *гуска* (мађ. *liba*), али је инвентар ових лексема у српском осетно шири: *сом*, *ћурка*, *џукела*, *коњ*, *крмача* и сл. (НАЛУРКА REŠETAR 2013: 133).

5.3. И концептуализација апстрактних појава доказује тежњу да се оне доведу у везу са човековим непосредним окружењем, природним и социокултурним.

Метафора криза је природна сила, иначе честа у популарном економском и политичком дискурсу, како у енглеском тако и у српском језику, даје добар увид у перцепцију стварности, јер се у основи своди на прикривање агенса и његове одговорности (SILAŠKI–ĐUROVIĆ 2011: 243). Наиме, криза се поима као природна појава или непогода, при чему се у таквом сценарију нигде не види човекова одговорност за њу. Тако је криза пропаст света, потоп, снажан ветар, талас, земљотрес, вулкан итд. – срп. *економска кайасѝпрофа/ајокалийса, финансијска олуја, ѝорнадо, ѝојојој, ѝојлава, финансијски цунами, економски ѝојрес/земљојрес, ерујција кризе*; енг. *economic apocalypse, catastrophe, natural disaster, economic cataclysm, shifted economic gravity, a chain reaction of crashes and collapses, storms, tempests, hurricanes, typhoons, turmoil, aftershocks, epicenter, tectonic/seismic shifts* (SILAŠKI–ĐUROVIĆ 2011: 232–241). Иако су многи изрази вероватно преведени и преузети из стране штампе, ове метафоре показују постојање општељудске слике света засноване на различитим аспектима човековог друштвеног живота, али и на представи о његовом месту у природном поретку.

Насупрот претходном, метафоре политичка коалиција је брак и корупција је коров нису типичне за енглеску културу. Изрази попут *најјожељнија удавача, ѝолийчички љувегија, девојчур* (све за странку), или *семе/изданак/расѝ/цветѝање корѝујције* немају непосредне кореспонденте у енглеском, што значи да немају исти циљни домен као у српском (SILAŠKI 2013: 127–130). Ово говори да различита социокултурна искуства и различити ментални процеси воде метафоричним варијацијама, као и да је веза између метафоризације и културе двосмерна – метафоре осликавају али и обликују културне моделе (SILAŠKI 2013: 131).

Донекле су специфични когнитивни механизми који се активирају при именовању боја, али и одређивању боја најразличитих релација, и за које важи да су културно специфични.

Иако сваки човек располаже чулом вида, говорници истог или различитих језика исту колористичку датост другачије тумаче, што је условљено бројним факторима који се у основи своду на искуство, које зависи од типа културе, али и од старосне доби и пола итд. (КРИМЕР ГАБОРОВИЋ 2014: 218). Различит доживљај и обрада опажених колористичких утисака проистиче из културно-језичког ре-

лативизма, односно из неистоветности вањезичких корелата као одговарајућих модела за извођење назива за боје. Тако је у енглеском језику за *бледорозе* и *наранџасију* у употреби облик *salmon*, дословно *лосос-боја*, или пак *flamingo*, дословно *фламинго-боја*, за *румен(касију)* или *црвенкасијонаранџасију* (КРИМЕР ГАБОРОВИЋ 2014: 219). Као што се види, категоризација боја заснована је на искуству оличеном у интеракцији са спољашњим светом. Зато је виђење категорије браон боје, различито за говорнике српског и енглеског језика: енгл. *brown* јесте боја тла, због чега *brown* уобичајено колоцира с именицом *ground* ‘тло, земљиште’, док је у свести говорника српског језика представа боје земље знатно тамнија, зато се земља углавном описује као *црна*, нпр. *Покрива [га] црна земљица и зелена њива* (КРИМЕР ГАБОРОВИЋ 2014: 226, 232). На сличан начин се одређује асоцијативно поље сиве боје у енглеском и српском: *зрлица-сива* у енглеском, *dove-grey*, а *голубијесива* у српском (КРИМЕР ГАБОРОВИЋ 2013: 45).

Језик буди асоцијативне представе физичких корелата који су уобичајени за вањезичку стварност његових говорника. Тако је *жуџа* у српском не само боја Сунца, већ и боја воска, лимуна, цвета маслачка, љутића, сумпора, злата итд. (КРИМЕР ГАБОРОВИЋ 2014: 231). Утврђивањем инвентара асоцијативних назива боја којима се колористички дочаравају људска својства могу се установити нека социокултурна својства говорника. Тако је, на пример, визура говорника мађарског језика да су Индијанци бакарне боје (*vörösbőrűek*), за нијансирање беле пути користи се читав низ асоцијативних назива као *млечнобела (hófehér)*, *марцијан-бела (marcipánfehér)*, *мраморнобела (márványfehér)*, за плаву косу *џавлака-џлава (tejfelszőke)*, *џиле-жуџа (csibesárga)*, *кудеља-џлава (kenderszín szőke)* а за црну косу да је *угаљ-црна (szénfekete)*, *смола-црна (szurokfelete)*, *гар-црна (koromfelete)*, *ноћ-црна (éjfelete)*, *гавран-црна (hollófelete)*, *чавка-црна (csókafekete)*, док се за црвенило од стида или беса каже *ћурка-црвена (polykavörös)*, *цекла-црвена (céklavörös)* или *џаџрика-црвена (paprikavörös)*. Подругљив однос према неком колористичком својству означавају боје специфичних нијанси или комбинација, као *боја баре (pocsolyaszín)*, *боја суруџке (savószín)*, *боја мочваре (moczárszín)*, *гној-жуџа (gennysárga)* итд. (АНДРИЋ–ТИШКЕИ 2014: 14–18, 20).⁴

⁴ Занимљиво је да су се све изведене или мешане боје, као категорије основних, појављивале паралелно са напредовањем технолошког развоја, односно појавом органских и синтетичких пигментних боја (у енглеском језику у XVII, XVIII и XIX

Асоцијативно-симболичко поље појединих боја може се утврдити на основу идиоматизованих израза (ЋИРКОВИЋ КОВАЧЕВИЋ 2015: 121–122), у којима, на пример, црвена боја указује на посебност, истакнутост, бес, отказ итд., нпр. срп. *црвени њејих, црвена линија, црвен као рак, црвени карпет*; енг. *red-carpet, see red, be on red alert, red card*; зелена на дозволу, неискуство, болест, нпр. *зелено свејло, бијии још зелен, зелен у лицу*, енг. *green light, to be green, green around the gills*. Међу варијантне појаве спада и то да у енглеском зелена значи и срећу и бољитак: *the rub of the green*, а у српском језику жута симболизује неискуство, болест итд., нпр. *жути око кљуна, жути као лимун* (ЋИРКОВИЋ КОВАЧЕВИЋ 2015: 125–131). У многим од уобичајених колористичких израза можемо пратити подједнако и елементе универзалности и културне специфичности.

5.4. Занимљиво је, међутим, и питање на које се начине концептуализује квалификација (појма или појаве), а одговор је – комбинацијом различитих примарних домена.

Утврђивање српско-енглеских лексичких парова који концептуализују представу ‘веома добро’ (Филиповић Ковачевић 2012: 244) открива да се овај концепт појављују у метафоричним сценаријима заједничким за оба језика: ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ГОРЕ (ВИСОКО), ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ПРВО; ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕЛОСТ, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ДРУГАЧИЈЕ, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕСТВАРНО И ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕНОРМАЛНО; ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛЕПО И ВЕОМА ДОБРО ЈЕ БОЖАНСКО.

Кад је пак реч о конкретним лексичким реализацијама овога концепта, у српском их је 25, нпр. *одличан, савршен, њерфектјан, врх, врхунски, сујер, број један, њрвокласан, њрва лига, бриљантјан, сјајан, изванредан, изузејан, фантјасјичан, бајан, феноменалан, лудило, величансјивен, мега, леј, диван, божансјивен, боговски, сјправа и брујалан*, а у енглеском језику 51, нпр. *superb, super, excellent, outstanding, tip-top, perfect, impressive, awesome, magnificent, fine, top, top-flight, top-hole, top-class, top-notch, topping, tops, superior, first-class, first-rate, ace, brilliant, splendid, exceptional, extraordinary, fantastic, fabulous, wonderful, marvellous, amazing, phenomenal, crazy, great, grand, mega, swell, terrific, beautiful, lovely, gorgeous, divine, heavenly, crucial, wicked, nasty, mean, sick, cracking, smashing, radical, cool* (Филиповић Ковачевић 2012: 242–243).

веку, у српском језику нешто касније). Верује се да се тек половином XX века *розе* издвојила у посебну категорију основне боје у српском језику, чиме се ушло у последњу (седму) фазу еволуције 11 имена за категорије основних боја (Кример Габоровић 2014: 234–235).

5.5. Читав низ истраживања спроведен је с циљем утврђивања асоцијативних поља, која нам дају одговоре на питања концептуализације *мужа* и *жене*, *деце*, *зеџа* и *снахе* итд., углавном на материјалу руског и српског језика.

Семантичка анализа асоцијативних поља *муж* и *жена* у руском и српском језику указује на основне карактеристике стереотипа ова два појма у посматраним језицима (СТЕФАНОВИЋ 2008). Дакле, муж и жена су концепти чији је примарни домен брак, а брак је фрејм чији су елементи потомство и шира породица. Муж и жена улазе у социјалну интеракцију и у својству типичних полних представника, те се бележе и реакције које се односе на спољни изглед, професију, уобичајене активности изван овог домена и сл.

Када је реч о типичним улогама деце у руским и српским породицама (СТЕФАНОВИЋ 2009), у српској језичкој свести већи значај се даје сину, као настављачу породичне традиције и наследнику имања, у односу на кћерку, док је у руској језичкој свести разлика између сина и кћери мање изражена. Ипак, патријархалност савременог породичног устројства се у оба народа види, посебно у потреби да се уређује начин живота женских потомака, што готово да и не постоји када се ради о синовима (осим у саветима приликом избора жене).

Поређењем руских и српских зборника пословица и изрека, могуће је утврдити концептуализацију *зеџа* и *снахе* у руској и српској традиционалној култури (СТЕФАНОВИЋ 2010). Заједничко обема културама јесте да се и снаха и зет доживљавају као страно тело у породици, те да је однос према њима изразито негативан. Узроци нетрпељивости тичу се очекивања које снаха не испуњава, док су узроци лошег односа са зетом мање јасно дефинисани, осим у случају домазета. Без обзира на то, у изрекама је генерализован општи став да је зет неко ко је мање вредан од „својих“ и да је непоуздан.

5.6. На самом крају, остаје да се осврнемо на концептуалну основу неких граматичких образаца и фразеолошких израза.

Поређењем концептуалних схема које се изражавају граматичким конструкцијама, нпр. онима са предлогом *in* у енглеском и српском, утврђено је да се концепт просторног садржавања метафорички преноси на друге домене, нпр. време, стање, начин, облик, знање (*in that instant/у њом њренуџку*, *in december / у децембру*, *in human history / у људској историји*, *in grave danger / у великој опасности*, *in some way/на неки начин*, *in rage / у бесу*, *in the shape of star / у облику звезде*, *in draft form/у радној форми*), али и да се у српском језику

садржавање супротставља ношењу, нпр. *in english/на енглеском* (Халас 2013: 183–187), јер језик у српском поприма својства преносника на коме се одвија комуникација.

У новије време се појавио читав низ радова посвећених проучавању концептуалне и културолошке основе фразема, специфичног лексичког састава или пак значења, у којима се као главни механизми метафоризације истичу супстанцијализација и персонификација.

Тако се, на пример, љубав као универзално људско искуство концептуализује на готово исти начин у различитим културама, нпр. као ЛУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ, ЛУБАВ ЈЕ ВАТРА, ЛУБАВ ЈЕ СИЛА ИТД., чему одговарају и одговарајући шематски изрази (Шуловић–Дробњак 2013: 140–143):

(а) *Пућеви су им се укрстили, Ова љубав не води никуда, Уловили су у нову везу, Љубав га покреће, шалас љубави, горели од љубави, бујица љубави;*

(б) *Leurs chemins se sont croisés, leur amour progresse, cet amour ne mène nulle part, une vague d'amour, brûler d'amour.*

Такође, и конкретне реалије се у различитим лингвокултурним заједницама истоветно концептуализују, што се види на примеру фразема са компонентом *новац* у српском, француском и шпанском (Шуловић–Дробњак 2015б: 206). Ова појава се мора тумачити постојањем исте или сличне социокултурне праксе међу говорницима сва три језика, што доказују и доминантне појмовне метафоре заједничке за сва три језика, као НОВАЦ ЈЕ МАТЕРИЈА, НОВАЦ ЈЕ БИЋЕ, НОВАЦ ЈЕ ПРЕДМЕТ/ДЕО ТЕЛА/ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО (Шуловић–Дробњак 2015б: 199–202), нпр.:

(а) *новац никад не спава, мртав новац, новац отивара сва враћа, новац каље са свих страна, глад за новцем, прождирају новац;*

(б) *l'argent ne dort jamais, argent mort, l'argent ouvre toutes les portes, l'argent dégoûline de partout, faim pour l'argent, engloutir/dévo- rer de l'argent;*

(в) *dinero nunca duerme, dinero muerto, el dinero abre mil puertas, el dinero gotea por todas partes, hambriento por dinero, devorar el dinero.*

Сасвим у складу са напред речним, фраземи којима се у француском и српском језику концептуализује смрт илуструју да обе културе баштине анимистичко схватање по ком се људско биће састоји из тела и душе, те да се након смрти душа враћа Богу, обично кроз уста или нос, нпр. *recommander son âme à Dieu, расцпјајати се с душом, rendre l'âme, son âme, испусити душу* (Гудурић–Дробњак

2011: 239). Упркос бројним сличностима у начину концептуализације ове предствe, у француском језику је веома мало фразема који означавају свесно или несвесно изазивање смрти или излагање смртној опасности, што није случај са српским језиком (Гудурић–Дробњак 2011: 243), нпр.:

(а) *mettre à mort*;

(б) *сасџавиџи некога са црном земљом, њрекраџиџи некоме муке, њролиџи нечију крв, лишиџи главе, живоџа некога, скраџиџи кога за главу, скинуџи главу некоме, њросуџи мозак некоме, гураџи, гурнуџи, џераџи некога у гроб, њовуџи у гроб некога, оџераџи некога у гроб (џре времена)* итд.

Када је пак реч о концептуализацији појма душе у српском и француском, доминантне су следеће метафоре: ДУША ЈЕ БИЋЕ, ДУША ЈЕ ПРЕДМЕТ, ДУША ЈЕ МАТЕРИЈА И ДУША ЈЕ ПРОСТОР, којима се углавном изражавају колективна искуства материјалне реалности човека (Дробњак–Шуловић 2014: 26–28), нпр.:

(а) *уморна душа, њродаџи души џаволу, урезаџи се у душу, носџи на души*;

(б) *sentir dans l'âme, être gravé dans l'âme, vendre son âme au diable, âme fatiguée*.

Уз бројне сличности у концептуализацији, упадљиво је да се само у српском језику душа доживљава и као противник, *бориџи се са душом*, *храна, њојесџи некоме души*, основна материја, *биџи саџкан од душе*, као израз јединства или слоге, *дисаџи једном душом*, *циљ деловања, њогодиџи некоме души* и сл. (Дробњак–Шуловић 2014: 27–28).

У којој мери колективне и фолклорне представе о свету и човеку у њему регулишу поимање душе показује пример фразема са компонентом *срце/zemër* из албанског језика. У албанској култури срце је центар људског бића али и средиште овоземаљског постојања (Мутавџић–Сивачки–Колесар 2014: 60). Срце је метафорички центар човековог духовно-емоционалног и интелектуално света, тако да се у албанској народној култури не прави разлика између срца и човека, односно срца и душе. Зато је само у албанском језику типична фразеолошка слика у *дубинама срца* са значењем ‘у дубинама душе’ (*në skutat e zemrës*), *срце оџаџбине* ‘престоница’ (*zemra e atdheut*), *биџи од исџоџ срца* ‘дувати у исту тикву’ (*jam të një zemër*), *даџи коме срце* ‘улити снагу’ (*i jep zemër*), *наџи коме срце* ‘погодити жицу’ (*ta gjeti zemrën*) итд. (Мутавџић–Сивачки–Колесар 2014: 63,72).

6. Закључак

Као што смо у уводном делу рада и најавили, редослед излагања и простор посвећен појединим темама управо служи томе да се лако уоче развојне тенденције, како у србистици тако и у лингвистици уопште. Истина, у раду се нисмо посебно бавили контрастивним фенетским и фонолошким испитивањима. Иако их је сасвим спорадично било (нпр. в. ЈАКОВЉЕВИЋ 2014), не спорећи оправданост да и ти научни резултати завређују да буду прокоментарисани овакав поступак би ипак значео одустајање од постављеног циља да се утврде главни правци лингвистичких испитивања у нас.

Досад речено у претходним поглављима оправдава закључак да савремена лингвистика убрзано граби ка својој периферији, где се додирује и преплиће са другим сродним друштвено-хуманистичким дисциплинама, нпр. психологијом, социологијом, антропологијом, етнологијом и сл.

Језички изрази мишљења, посебно речи, стварају утисак да је међу језицима разлика већа него што понекад јесте. Когнитивни приступи, с друге стране, указују на то да се у језичкој основи налазе универзални мисаони процеси обраде различитих искустава и доживљаја.

Лингвистика се, дакле, одавно више не задовољава да проучава готове језичке формуле, већ напротив тежи да опише процесе њиховога настанка.

Ипак, осврт на изложене резултате не би био потпун и без неких критичких опаски, а неке од њих се тичу следећег:

(а) утврђивање сличности и разлика међу језицима само на основу основног текста и његовога превода не може дати поуздане податке о свим дистрибуционим могућностима посматраних језичких јединица, а разлог је што се контрастивно проучавају затворени системи, при чему је превод само једна могућа 'реплика' основног текста;

(б) иако је осећање угрожености српског језика пред англицизмима данас сасвим утемељено, ипак је напоредо са термином *англосрпски* могуће увести барем још и термине *шуркосрпски*, *франкосрпски* или *германосрпски*, који сваки за себе стоје као симболи неког другог, подједнако једносмерног и неравноправног, међујезичког контакта, времена или пак целе културноисторијске епохе;

(в) мада су веома заводљиве и чак захвалне за анализу, когнитивне метафоре често откривају само један а скривају друге важне

домене, нпр. у *Мучи ме несаница* то су упорно и дуготрајно испољавања непожељног процеса, или пак обузетост и паралисаност његовог носиоца, а не само НЕСАНИЦА ЈЕ ЧОВЕК/БИЋЕ, што се у когнитивним приступима често пренебрегава;

(г) проучавање фразема и устаљених израза често није могуће одвојити од етнологије, теологије, књижевне историје или уопште културологије, тако да утврђивање когнитивне основе језичких израза не даје увек потпуне и задовољавајуће резултате.

Без обзира на неке указане пропусте, махом настале по инерцији, на крају је ипак важно рећи да контрастивна истраживања отварају нове истраживачке перспективе, омогућују прожимање различитих теоријско-методолошких парадигми и, што је још битније, доводе до стварања нових класификација и систематизација. Наиме, врло често је тек из перспективе другог или других језика, посебно у пољима пресека двају или више језичких система, могуће утврдити оно универзално и инваријантно, не само у језицима већ и у људској природи. Зато је низ контакт – контраст – типологија не само крајње логичан след описа развоја језичке историје, већ изгледа и историје човечанства, у којој и добро и зло дугујемо сударима, сличностима и разликама, те сталним, упорним преиспитивањима и сређивањима.

Цитирана литература

- Алановић, Миливој. „Германизми у Речнику српскохрватскога књижевног језика.“ *Прилози проучавању језика* 30–32 (1999–2001): 297–310.
- Алановић, Миливој. „Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2 (2005): 227–232.
- Андрић, Едита. „Контрастивна семантичка анализа речи *fej* у мађарском и глава у српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVI/2 (2013): 131–153.
- Андрић, Едита, Вилма Тишкеи. „Људске боје у српском и мађарском језику.“ *Језици и културе у времену и простору* III (2014): 13–23.
- Аџимовић, Слађана. „Семантичко-прагматички и стилски аспекти англицизама у романима неких модерних српских ауторки млађе генерације.“ *Језици и културе у времену и простору* III (2014): 381–392.
- Бабић, Здравко. „Имперсоналне реченице које изражавају склоност према физичком или психичком стању које је изражено глаголом (на материјалу руског, пољског и српског језика).“ *Славистика* XIII (2009): 150–156.

- ВИЋЕНТИЋ, Биљана. „Конструкције са фазним глаголима и девербативним именицама у руском и српском језику.“ *Славистика* XII (2008): 250–257.
- ВИЋЕНТИЋ, Биљана. „Синтакса именица *nomina agentis* у руском у поређењу са српским.“ *Славистика* XIII (2009): 137–149.
- ВЛАХОВИЋ, Љубица. „Означавање релација једнакости у француском и српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LI/1–2 (2008): 151–232.
- ВОЈВОДИЋ, Д. „О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама.“ *Славистика* XI (2007): 206–222.
- ВОЈВОДИЋ, Дојчил. „Корелативна радња у сложеним реченицама (на примјерима употребе футура у српском и другим словенским језицима).“ *Славистика* XII (2008): 358–370.
- ВОЈВОДИЋ, Дојчил. „О зависносложеним реченицама са условљеном структуром (опште карактеристике, статус и класификација).“ *Славистика* XIII (2009): 121–136.
- ВОЈВОДИЋ, Дојчил. „О конверзивној асмтерији, имплицитној евиденцијалности и епистемичкој модалности у концесивним реченицама.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 78 (2010): 135–149.
- ГУДУРИЋ, Снежана, Наташа ДРОБЊАК. „‘Прави’ и ‘лажни пријатељи’ у француском, италијанском и српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 195–204.
- ГУДУРИЋ, Снежана, Драгана ДРОБЊАК. „Фраземи из семантичког поља *смрт* у француском и српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 237–246.
- ГУДУРИЋ, Снежана, Драгана ДРОБЊАК. „Англицизми у француском и српском језику: заједнички фонд лексема и њихове семантичко-прагматичке одлике.“ *Језици и културе у времену и њросџору* IV/2 (2015): 19–30.
- ДРОБЊАК, Драгана, Ксенија ШУЛОВИЋ. „Концепт душе у српском, француском и шпанском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* III (2014): 25–33.
- ЗВЕКИЋ ДУШАНОВИЋ, Душанка. „Множина антропонима у српском и мађарском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* II/2 (2013): 27–33.
- ЗВЕКИЋ ДУШАНОВИЋ, Душанка. „Епистемичка модализација у роману *Sorstalanság/Бесудбинсџво* Имреа Кертеса.“ *Језици и културе у времену и њросџору* III (2014): 553–566.
- ИВАНОВИЋ, Милена. „Акционалне делимитативне модификације у српском и украјинском језику.“ *Славистика* XVIII (2014): 242–251.
- КАРДОШ, Александра. „Морфосинтаксичка адаптација нових англицизама: нове тенденције.“ *Језици и културе у времену и њросџору* III (2014): 417–428.
- КРИМЕР ГАБОРОВИЋ, Сања. „Номинативна, комуникацијска, таксономијска и естетска функција лексема којима се именују боје у енглеском и српском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* II/2 (2013): 41–54.
- КРИМЕР ГАБОРОВИЋ, Сања. „Концептуализација, категоризација и именовање боја у енглеском и српском језику у светлу Берлин-Кејовог модела.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVII/2 (2014): 217–245.

- Крстић, Ненад. „О француским позајмљеницама у српском књижевном језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004): 93–112.
- Крстић, Ненад. „О структури именичке синтагме у француском и српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LI/1 (2009): 215–233.
- Лашкова, Лили. „Из структуре просте реченице у српском и бугарском језику.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 71–72 (2007): 461–464.
- Марић, Биљана. „Деадјективни глаголи у светлу синтаксичке деривације (у руском у поређењу са српским језиком).“ *Славистику* XIV (2010): 116–125.
- Марић, Биљана. „Девербативне/деадјективне конструкције са временским значењем као средство зависног таксиса (у руском језику у поређењу са српским).“ *Славистику* XVI (2012): 151–159.
- Марковић, Жељко. „Реченичне допуне глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику.“ *Језици и културе у времену и њросјору* III (2014): 505–510.
- Меденица, Лука. „Просторни прилог *мимо* у руском и његови еквиваленти у српском језику.“ *Славистику* XIX (2015): 194–199.
- Милић, Мира, Душанка Тумин. „Метафорички гимнастички термини у енглеском језику и њихово превођење на српски.“ *Језици и културе у времену и њросјору* IV/2 (2015): 65–76.
- Мирнић, Душанка. „Предикати емоционалног односа жаљења у руском и српском језику.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 71–72 (2007): 499–516.
- Мишић Илић, Биљана, Весна Лопичић. „Прагматички англицизми у српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 261–273.
- Новаков, Предраг. „Употреба модала у савременом енглеском и њихови српски еквиваленти.“ *Језици и културе у времену и њросјору* I (2013): 157–179.
- Новаков, Предраг. „Енглески фразно-предлошки глаголи и њихови српски еквиваленти.“ *Језици и културе у времену и њросјору* III (2014): 523–534.
- Новаков, Предраг. „Идиоматичност фразно-предлошких глагола и њихових српских еквивалената.“ *Језици и културе у времену и њросјору* IV/1 (2015): 367–378.
- Пипер, Предраг. „Tertium comparationis у контрастивним и типолошким описима словенских језика.“ *IV Симиозијум „Контрастивна језичка истраживања“*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1991, 15–23.
- Пипер, Предраг. „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика.“ Пипер, П. (Ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.
- Пипер, Предраг. „Именска група у словеначком језику у поређењу са српским.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 74 (2008): 147–171.
- Пипер, Предраг. „Граматица ексцептивности у српском и другим словенским језицима.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 83 (2013): 199–215.
- Пипер, Предраг. *Српски у кругу словенских језика (граматичка и лексичка њоређења)*. Београд: NM libris, 2015.

- Поповић, Драгана. „Прагматичко-семантичка анализа говорног жанра савета (на материјалу руског и српског језика).“ *Зборник Мајице српске за славистику* 80 (2011): 137–164.
- Поповић, Људмила. „Изражавање аспектуалног значења проспективности у словенским језицима.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 73 (2008): 297–314.
- Поповић, Људмила. „Категорија евиденцијалности у српском и украјинском језику.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 77 (2010): 17–47.
- Поповић, Наташа. „О француским предлозима *de* и *par* у конструкцијама са казуалним значењем и њиховим еквивалентима у српском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* IV/1 (2015): 379–389.
- ПРОДАНОВИЋ СТАНКИЋ, Диана. „Метафоре са називима животиња у енглеском и српском.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004): 131–145.
- ПРОДАНОВИЋ СТАНКИЋ, Диана. „Енглески као одомаћени страни језик у хумористичком дискурсу на примеру дијалога из филмова и телевизијских серија на српском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* III (2014): 429–437.
- ПРОХОРОВА, Анжела. „Концепт *ѡраведносѡ* у српском и руском језику.“ *Славистика* XIII (2009): 157–163.
- ПРЊИЋ, Твртко. „О англицизмима из четири различита али међусобно повезана угла.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004): 113–129.
- ПРЊИЋ, Твртко. „Како се на енглеском каже *олдѡајмер*? Англицизми као српско-енглески лажни парови.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 204–220.
- ПРЊИЋ, Твртко. „Обједињена контактано-контрастивна лингвистика: принципи и примене.“ *Језици и културе у времену и њросџору* IV/2 (2015): 31–45.
- РОДИЋ, Соња. „Секундарна морфолошка и семантичка адаптација англицизма у комуникацији на фејзбуку о ријалити-програмима.“ *Језици и културе у времену и њросџору* III (2014): 455–466.
- РУЖИЋ, Владислава, Жарко Бошњаковић. „Везници у изричним реченицама (српско-македонске паралеле).“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2 (2005): 233–240.
- САВИЋ, Марија. „Псеудоанглицизми у српском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* III (2014): 467–477.
- СЕДЕР, Руџица. „Неки од модалитета за изражавање концесивности у француском и српском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* I (2013): 145–155.
- СЕДЕР, Руџица. „О неким особеностима концесивних реченица уведених везницима *bien que* и *quoique* и еквивалентним структурама у српском језику.“ *Језици и културе у времену и њросџору* IV/1 (2015): 391–402.
- СТАМЕНКОВИЋ, Душан. „Придевске поредбе са називима животиња у енглеском и српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIII/2 (2010): 169–189.

- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Језик о породици: муж и жена у асоцијативним рачницима руског и српског језика.“ *Славистика* XII (2008): 235–242.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Руски и српски језик о деци у породици.“ *Славистика* XIII (2009): 95–103.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Језички концепт ‘туђих’ међу ‘својима’ у руској и српској породици.“ *Славистика* XIV (2010): 102–115.
- ФИЛИПОВИЋ КОВАЧЕВИЋ, Соња. „Англицизми као међујезички појмовни амалгами.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 247–263.
- ФИЛИПОВИЋ КОВАЧЕВИЋ, Соња. „Лексичко изражавање појма ‘веома добро’ у српском и енглеском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 239–254.
- ХАЛАС, Ана. „Појмовни обрасци у српским и енглеским идиомима са називима делова лица.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LV/1 (2012): 279–292.
- ХАЛАС, Ана. „Енглески предлог *in* у значењу метафоричког садржавања и његови преводни еквиваленти у српском језику.“ *Језици и културе у времену и њпросџору* I (2013): 181–199.
- ШУЛОВИЋ, Ксенија, Драгана ДРОБЊАК. „Концепт љубави у српском, француском и шпанском језику.“ *Језици и културе у времену и њпросџору* II/2 (2013): 139–147.
- ШУЛОВИЋ, Ксенија, Драгана ДРОБЊАК. „Инсекти у српским, француским и шпанским фраземима.“ *Језици и културе у времену и њпросџору* IV/1 (2015a): 33–42.
- ШУЛОВИЋ, Ксенија, Драгана ДРОБЊАК. „Појам новца у српском, француском и шпанском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVIII/1 (2015b): 197–207.
- ALANOVIĆ, Milivoj, Annette ĐUROVIĆ, ULRICH Engel, Smilja SRDIĆ. *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil II: Das Nomen und der nominale Bereich*. München – Berlin – Washington: Otto Sagner Verlag, 2014a.
- ALANOVIĆ, Milivoj, Ulrich ENGEL, Branislav IVANOVIĆ, Sanja NINKOVIĆ. *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil III. Verb und Verbalkomplex*. München – Berlin – Washington: Otto Sagner Verlag, 2014b.
- ENGEL, Ulrich, Smilja SRDIĆ, Milivoj ALANOVIĆ. *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil I: Der Satz*. München – Berlin – Washington: Otto Sagner Verlag, 2012.
- HALUPKA REŠETAR, Sabina. „The use of invectives in serbian and hungarian: a contrastive analysis.“ *Језици и културе у времену и њпросџору* II/2 (2013): 127–138.
- ЈАКОВЛЈЕВИЋ, Bojana. „The Strenght of articulation of the members of the voice contrast in english and serbian.“ *Језици и културе у времену и њпросџору* III (2014): 481–489.
- КОВАЧЕВИЋ ФИЛИПОВИЋ, Sonja. „Conceptual Metaphors in English and Serbian Colour Idioms with *Red, Pink, Green* and *Yellow*.“ *Језици и културе у времену и њпросџору* IV/1 (2015): 121–133.

SILAŠKI, Nadežda, Tijana ĐUROVIĆ. „The natural force metaphor in the conceptualisation of the global financial crisis in english and serbian.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 227–245.

SILAŠKI, Nadežda. „Metaphor and Culture – evidence from english and serbian.“ *Језици и културе у времену и простору* II/1 (2013): 125–132.

Миливој Б. Алановић

СЕРБСКИЈ ЈАЗЫК В СВЕТЕ СОПОСТАВИТЕЛНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме

Основная цель данной работы – представить краткий обзор наиболее важных направлений исследований в сербистике в области сопоставительно-типологического изучения языков, а также предвидеть возможные пути их дальнейшего развития. Следовательно, задачей настоящей работы является не переоценка уже оцененных научных результатов, опубликованных в отечественных периодических изданиях, а весьма тщательный, взвешанный отбор тем, максимально достоверно отражающий место сербской лингвистики в современных тенденциях в языкознании.

Ключевые слова: сербский язык, сопоставительное языкознание, контактная лингвистика, лингвистическая типология.

Milivoj B. Alanović

SERBIAN LANGUAGE IN THE LIGHT OF CONTRASTIVE-TYPOLOGICAL RESEARCHES

Summary

The main aim of this work is to present the most important research results in Serbian Linguistics in the field of contact and cognitive linguistics in the course of the 21st century. It was necessary to select those papers which were concerned with semantic, lexical-grammatical, contact and cognitive themes and problems, but which at the same time clearly represent the most important research tendencies and predict further investigations in the language sciences.

Keywords: Serbian, contact linguistics, contrastive linguistics, typology.

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ: *СРПСКИ РЈЕЧНИК ИЛИ АЗБУЧНИ РОМАН*, КЊИЖЕВНИ ДЕЛОВИ ПРВОГ И ДРУГОГ ИЗДАЊА (1818, 1852)

приредио Миро Вуксановић, Нови Сад, 2012: Издавачки центар Матице српске – 548.

Приближавамо се години важног јубилеја – двестагодишњици Вуковог *Српског рјечника*, па је прилика да скренемо пажњу на један од одјека овог темељног дела српске културе, другачијег од свих досадашњих. Издавачки центар Матице српске је као сто седму књигу антологијске едиције *Десећ векова српске књижевности* објавио Вуков *Српски рјечник или азбучни роман*, који је приредио академик Миро Вуксановић.

Читаоцу се већ на самом почетку намеће неколико питања – може ли се један тројезични речник уврстити у књижевно дело, и то вредно књижевно дело које заслужује да буде укључено у пажљиво осмишљену библиотеку најважнијих остварења српске књижевности? И још нешто – имамо ли права да из Вуковог дела издавајемо сегменте и да их објављујемо као ново дело? На крају – можемо ли потписати Вука као аутора књиге чији смо наслов самостално осмислили и чије смо делове пробрали из његовог речника и уредили као посебну целину?

Свестан ових недоумица, приређивач у Предговору даје одговоре на њих, али и на друга питања. Овај текст, написан као научни рад о Вуковом *Рјечнику*, простире се на тридесет страна књиге. Носи наслов *Књига ђред књигама* и указује на место које јој Миро Вуксановић додељује у српској култури. Одређује је као „матичну књигу савременог српског језика“ и као „темељник у новијој српској књижевности“ (стр. 7). До сада се Вуков *Рјечник* сматрао, пре

свега, лексикографским делом, па су га оцењивали само лингвисти, али поглед стручњака за језик није исти као поглед писца и стручњака за књижевност. Миро Вуксановић се надовезује на запажање Милке Ивић да „Вуковој реченици често недостају гипкост у изразу, солидност у конструкцији“ и уочава да „гипкост језика не осећају једнако лингвиста и писац. То је природна појава [...] За лингвисте реч је *ивар* за изучавање, а за писце реч је *ивар* за онеобичавање. Неспоразума нема. То је у помирењу. Свакоме припада његов део“ (стр. 14). Коментаришући чињеницу да је Павле Ивић у детаљној анализи Вуковог *Рјечника* из 1818. године књижевним деоницама у *Рјечнику* посветио само десетак редова, Миро Вуксановић коментарише: „О томе Ивић тек толико. Бавио се својом струком, примерно [...] Превише речничке грађе је Ивић занемарио. Може се и нама приговорити да превише затрпавамо лексикографско у *Рјечнику*, али о томе имамо барем неколико пута по десет редака. Није реч о дилеми на коју страну Вуков *Рјечник* претеже, да ли је у њему битније научно или литерарно. Реч је о речима које су сушта суштина књижевне уметности. Не само као алатке но и као слике. Зато смо у њих загледи. Ивићи и остали посматрају исто с друге стране, која је за њих лепша“ (стр. 25–26).

Миро Вуксановић, дакле, запажа да Вуков *Рјечник* није само лексикографско дело које треба да оцењују искључиво лингвисти. И то је јасно из тзв. *Селективне библиографије* о Вуковом *Рјечнику*, коју читамо на крају књиге. Из те најпотпуније библиографије о Вуковом *Рјечнику* за коју знамо, а која броји 133 библиографске јединице, сазнајемо да *Рјечник* представља и лексикон етнографије и фолклористике (М. Барјактаревић), и извор за проучавање народних инструмената (А. Гојковић), ритуалног лечења и магије (Ц. Конрад), кулинарства (А. Крушец; Г. Ресел), народних игара (Н. Љубинковић), личних имена (Н. Медведев), лековитог биља (Ј. Туцаков) итд.

Баш тако *Рјечник* је и извориште за истраживање историје српске књижевности. „*Српски рјечник* испод основних одредница има стихове, епске и десетерачке, лирске и кратког стиха, игриве, здравичарске, поскочасте, одгонетарске, од сваке руке, има приповести које описују побожне дане и радње у њима, легенде о настанку места, митолошке слике о бићима из паганског и каснијег сна, тутњаву демонских сила – ђавола, вампира, вештица, вила, змајева, караконцула, крилатих злослутника, тешко пребројивих“ (стр. 11). *Рјечник* садржи и загонетке, питалице, пословице, изреке, басме, клетве, тужбалице, молитве, беседе (здравнице), подскочице, шаљиве и дечје песме,

анегдоте, легенде, шaljиве приповетке, херојске скаске, приче. Због свега тога представља и књижевно дело. На основу побројаног, рекло би се да се *Рјечник* свакако може назвати и антологијом српске народне књижевности, али је Миро Вуксановић опрезан у оцени антологијске вредности свих ових књижевних форми сачуваних у *Рјечнику*. Сматра да пословице, изреке, приповести, драмски облици спадају у антологијске представнике врсте којој припадају, али стихови углавном нису антологијски. У жељи да делом из епске песме одређену реч учини јаснијом, бирао је стихове који су понекад „у књижевном смислу одвишни“ (стр. 23).

Миро Вуксановић запажа да постоје и „друга врата која се ретко отварају руком вуковаца“ (стр. 22), а то је приступ *Рјечнику* као наговештају модела *идеалног речника* који састављају лексикограф и антологичар, удружено, одговорно, с мајсторством обеју руку.

Закључујемо с разлогом да Вуков *Рјечник* јесте и књижевно дело, а не само лексикографско, да је подложно и књижевној критици, а не само лингвистичкој, и да заслужује место у едицији *Десет векова српске књижевности*.

Потврдан је одговор и на друго питање које смо поставили на почетку овог приказа – имамо ли права да из Вуковог дела издвајамо сегменте и да их објављујемо као ново дело. Слојевита дела непролазног значаја чувају се и тако што неуморни трагаоци путују кроз остварење и пажљиво раздвајају његове слојеве. Није лако проћи кроз то густо ткање у којем се слојеви преплићу и надовезују и извући посебну нит, наизглед неиздвојиву, а велика је корист када се један слој, једна нит раздвоји од осталих и прикаже публици да је посматра и оцењује. На тај начин дело поново оживљава и старе читаоце подсећа на своје непролазне вредности, а нове изазива да прочитају целокупно дело.

Из *Библиографије* на крају књиге сазнајемо да није само академик Вуксановић имао идеју издвајања појединих сегмената *Рјечника* и њихово обједињавање и објављивање као засебне целине. Тако је, на пример, 1964. године, настао *Расковник*, који је приредио Р. Константиновић, затим *Мале њриче*, које су 1987, а затим и 2000. године (у другом издању), изабрали и приредили Б. Петровић и С. Трећаков, а 2010. године В. Војводић Митровић направила је избор из *Рјечника*. И Д. Витошевић имао је сличну замисао, која је цитирана у Предговору: „Ако би се издвојиле све речи из Вуковог *Рјечника* које су ту објашњене примерима из народне књижевности, заједно са тим примерима, добила би се извесна друкчија, нова слика и самог

Рјечника, и нашег језика, и наше народне књижевности. А то би значило – једно ново, непримећено а значајно Вуково дело“ (стр. 24).

Поставља се питање откуда потреба да се баш Вуков *Рјечник* тако сецира, да се увезују његови одређени делови и творе нове целине. Ниједно дело српске културе, колико нам је познато, није будило ту идеју код читалаца и истраживача, а посебно тако снажну жељу, неколико пута поновљену код различитих аутора. Одговор лежи, рекло би се, у самој структури *Рјечника*. Нетипичан речник, за који је одмах јасно да је више од речника и да је његов аутор преплављен жељом да опише друштвено-историјски и културолошки контекст, далеко шири од оног који се очекује у речнику, преноси ту исту стваралачку енергију и на читаоца, који би такође да не буде само читалац већ стваралац, настављач рада на том речнику. А он није само Вуков – то је речник српског народа. У њему се препознајемо и огледамо док га ишчитавамо. И зато нам се чини да имамо права да га даље развијамо. „Вуков *Српски рјечник* је књига која се не може дочитати и која ће док је српског језика бити дописивана“, каже Миро Вуксановић (стр. 9).

Колико год да савремени истраживач унесе себе у избор делова из Вуковог *Рјечника*, тај речник, ипак, увек остаје Вуков. То су његове реченице, његови коментари, његов сочни језик и његова непоновљивост. Због тога је одговор потврдан и на треће питање постављено на почетку овог приказа – Вуков *Рјечник* остаје Вуков и тако га треба потписати колико год да га је неко скратио, пробрао, расложио.

Из Предговора бисмо издвојили и студиозну анализу Мира Вуксановића која спада у домен дијалектологије. Он, наиме, ставља под сумњу уобичајену тезу да прво издање *Српског рјечника* из 1818. године садржи само тршићку лексику коју је Вук у глави донео у Шишатовца. Недовољно се размишља о томе „колико је у Тршићу, из више предела насељеном, окупљено речи досељеница?“ (стр. 21). „Невешти читалац може помислити да су забележени и изучени изрази буквално никли и порасли у месту где су записани, да је свако село, сваки предео, свака област, тор за речи. А није тако и не може бити. Нико никад неће дознати ко је негде донео коју реч, када, одакле, зашто, како је дошла, како се примала и умножавала, како је постајала друкчија или остајала иста“ (стр. 19). Миро Вуксановић наглашава закључак истраживања Боривоја Милојевића, који је установио да је велики део становника Јадра досељен из динарских крајева, а они су, наравно, донели са собом и своју лексику. Вукова лексика је значајно испуњена речима које је научио од мајке, а она је родом из Озринића никшићких. Пореклом је из породице Николић,

а пошто је из Озринића, сматра Вуксановић, Николићи су постали Озринићи, па Озрнићи, а затим, због лакшег изговора, Зрнићи. Део Вукове лексике потиче од мајке. Миро Вуксановић критикује дијалектологе: „Они по правилу не питају своје казиваче откуд им је мати, од којег рода и из којег места, па откуд је матина мати, очева, па и даље. Да, ако помишљате на родослов, погодили сте нам намеру: ми смо за испитивање порекла, премештања, прилагођавања и у томе мењања облика истих речи“ (стр. 19).

Предговор се завршава размишљањем о томе да се Вуков *Рјечник* може читати на много начина и да свака обрађена реч захтева посебну анализу: „*Српски рјечник* је књига која у српском језику покушава да оствари немогуће. Једино правилно њено тумачење било би оно које тумачи реч по реч. Тако би књига о *Рјечнику* била неколико пута већа од *Рјечника*. И опет не бисмо имали на окупу сва његова књижевна додирнућа“ (стр. 37).

Након опширног Предговора, следи текст речника или азбучног романа, како га је приређивач насловио. На крају књиге, у виду петнаест напомена, изложио је концепцију овог својеврсног речника-романа. „Наслов књиге је проширен с одредницом *азбучни роман* како би одмах било јасно да *Српски рјечник* није пренет у целости и да је окупљен његов књижевни део“ (стр. 523). Књига садржи делове из оба издања Вуковог *Рјечника* (из 1818. и 1852. године). Полази се од става, образложеног и у Предговору, да прво и друго издање сачињавају једну књигу, па су све речи заједно уазбучене. Одабране су оне одреднице испод којих су стихови, приповетке, *џиријовијести* (како их је Вук називао), кратки прозни облици усмене књижевности (пословице, загонетке, питалице, разговорчићи, изреке, устаљене фразе и друго), Вукове реченице из тумачења речи ако се у њима саопштава какав литерарни детаљ и ако могу послужити као доказ Вуковог стила. Изостављене су све речи испод којих нема примера, као и све лексикографске напомене, преводи на немачки и латински језик, „све што нема литерарни знак на српском језику“. Где год је Вук у другом издању испод одредница дотеривао или мењао објашњења у односу на прво издање, то је поштовано, али су додати делови који су изостављени (због осуде званичника или других разлога).

Прва наведена реч је везник а, испод којег се нижу Вукови примери: *Ја га љубим, а он се ошпире. Како он оком, а ја скоком. Ако нећеш, а њи њољуби, ња остпави. Вала њеби, Кулин-кајетпане а на робљу и на дару ѡвومه*. Последња наведена реч је глагол *шчељаваѡи се*, а *Рјечник* се завршава примером којим се овај глагол објашњава: *Кад*

су двије сѣвари (нѣр. куће) окренуће лицем (челом) једна другој: моја се њива ичелѣва с његовом; гдје се оне двије њиве ичелѣвавају. Највише простора Вук је доделио следећим речима у *Рјечнику*: *Божих, вјештица, добра молишва, женидба, кнез, крсно име, намастир, ошмица, ѣрезиме, сѣрава, хајдук, чиилук, школа*.

Након *Рјечника*, следи *Хронологија Вукова живојѣа и рада на Рјечнику*, која је преузета из књиге *Памтишвек* Миодрага Поповића. Затим се наводи више пута спомињана *Селективна библиографија*, која „обухвата сабрана дела (недовршена), књиге преписке с почетка прошлог века, досадашња издања *Српског рјечника*, издања изабраних текстова из *Рјечника*, књиге о Вуку у којима се говори и о *Рјечнику*, књиге о *Рјечнику*, са садржајем [...] Други део селективне библиографије чине огледи и расправе о *Рјечнику*, распоређени азбучним редом, по ауторима“ (стр. 524). Библиографске јединице које је одабрао Миро Вуксановић приредила је Марија Јованцаи, библиограф саветник Библиотеке Матице српске. Књига се завршава текстом Миодрага Поповића *Вуков лејојис књижевних врсиа*. Наслов текста јасно говори о томе како се *Српски рјечник* може протумачити.

Српски рјечник је заиста књига пред књигама, како ју је назвао Миро Вуксановић. Павле Ивић за њу каже да се „не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља“. Баш зато што *Српски рјечник* све то јесте, имамо права и обавезу да га увек поново оживљавамо и да учимо једни од других о њему – књижевници од лингвиста, лингвисти од књижевника, сви заједно од културолога, па од историчара, и тако редом. Академик Миро Вуксановић осветлио нам је *Српски рјечник* као слојевито књижевно дело првога реда и уписао се на листу бројних стручњака који су нешто ново рекли о овом делу, а чија имена је он пажљиво пробрао и пописао у библиографији о *Рјечнику*. А та библиографија никада неће бити коначна. Увек ће бити још оних који ће имати шта да кажу о Вуку и његовом најзначајнијем делу, јер је оно извор сталне инспирације.

*Рајна М. Драгићевих**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са
јужнословенским језицима

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

*ПУТЕВИМА РЕЧИ. ЗБОРНИК У ЧАСТ
ДАРИНКИ ГОРТАН ПРЕМК*

ур. Рајна Драгићевић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима,
Београд, 2017, 652 стр.

Будући да је проф. др Даринка Гортан Премк читав свој радни век провела крећући се сложеним путевима речи, не изненађује то што су Филолошки факултет Универзитета у Београду и Катедра за српски језик са јужнословенским језицима поводом њеног јубиларног осамдесетог рођендана објавили зборник радова у њену част управо под таквим насловом – *Пућевима речи*. Међу корицама овог зборника нашла су се чак 44 тематски разноврсна рада, груписана у осам поглавља (с насловима наука којима претежно припадају), којима су колеге и ученици уважене професорке исказали своје поштовање према њој.

Зборник *Пућевима речи* отпочиње *Уредничком белешком* (11), у којој уредница Рајна Драгићевић, између осталог, истиче чињеницу да су радови за Зборник пристигли из свих већих лингвистичких центара у Србији, али и из Македоније, Хрватске, Аустрије, Русије и Америке, чиме се указује на поштовање које проф. Гортан Премк ужива како у нашој земљи, тако и изван њених граница. За *Уредничком белешком* следи *Биографија проф. др Даринке Горћан Премк* (13–14), а затим и *Библиографија* (15–37), која обухвата период од 1962. до 2015. године и броји 175 библиографских јединица, а коју је за потребе овог зборника приредила Марија Ђинђић из Института за српски језик САНУ.

Радови у Зборнику су према области истраживања подељени у осам поглавља. Прво поглавље – *Дојринос Даринке Горћан Премк српској лингвистици* (41–106) – осветљава главна подручја научног

интересовања проф. Гортан Премк и подсећа (а можда неке и упознаје) да она није само врстан лексиколог и лексикограф већ да је велики допринос дала и изучавању граматике и историје српског језика. У раду *Лексиколошка исцртавања Даринке Горџан Премк* (41–52), Рајна Драгићевић најпре истиче важну чињеницу да је проф. Гортан Премк конципирала Лексикологију као универзитетски предмет на Катедри за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду, па се стога може сматрати првим лексикологом у српској лингвистици у правом смислу те речи, а затим у наставку чланка износи најважније поставке њених лексиколошких истраживања, као и најзначајније закључке, пре свега у вези са полисемијом (компоненцијална анализа, симилисемија и сл.), семантиком деривата, парадигматским лексичким односима, природом лексичких јединица (лексичко слагање, синтаксичка функција лексема итд.). Након лексиколошког, у Зборнику се представља лексикографски рад проф. Гортан Премк. Марина Спасојевић из Института за српски језик САНУ у чланку под називом *Дојринос њој проф. др Даринке Горџан Премк српској лексикографији* (53–72) приказује, с једне стране, резултате рада Д. Гортан Премк у области практичне лексикографије (рад на описним и специјалним речницима српског језика), али и њен допринос развоју теоријске лексикографије, преточен у многобројне студије у којима је разматрала питања и проблеме са којима се лексикографи срећу при изради речника и давала предлоге за њихово решавање. Овде ћемо само истаћи податак да проф. Гортан Премк ради на изради Речника САНУ од његовог другог тома, односно од 1962. године. Осим за лексикологију и лексикографију, научна делатност проф. Гортан Премк везана је и за граматiku, о чему нас обавештава Александра Марковић у раду *Грамаиичка исцртавања Даринке Горџан Премк* (73–90), као и за историју језика, о чему пише Александар Милановић у чланку под називом *Даринка Горџан Премк као историчар језика* (91–106). У раду посвећеном граматичком раду Д. Гортан Премк, Александра Марковић представља 18 радова у којима се проф. Премк бавила овом проблематиком и наглашава да се као доминантна тема у овим истраживањима издваја падежна проблематика (падежима је посвећено 10 радова и једна монографија). Говорећи о проф. Гортан Премк као историчару језика, Александар Милановић, између осталог, истиче да је она и у овој области превасходно семантичар и да „при тумачењу узрока промена она махом предност даје унутрашњем семантичком развоју у односу на могућност спољашњих, тј. страних утицаја“ (105).

Друго поглавље – *Лексикологија* (109–211) – обухвата осам радова, а отвара га чланак академика Милорада Радовановића *Градабилна vs неградабилна антонимија* (109–119). Један од најважнијих закључака овог занимљивог и примерима богатог чланка јесте да је суштина градабилне антонимије у препознавању скале, степеновања, скалираности у антонимским релацијама и откривању њихове фазичне природе. За овим радом следи чланак Милорада Дешића *Кроаџизми у једнојномном речнику српског језика* (121–129), у којем аутор анализира начин на који су кроаџизми обрађени у *Речнику српског језика* (2007), указује на неуједначености у обради и предлаже нови модел: квалификатор *хрв. вар.* уз кроаџизме и скраћенице *в.* и *уј.*, којима би се упућивало на лексеме обичне у српској средини, али и упућивање на кроаџизам након дефиниције српске одреднице. У раду *Лексички слојеви словенског културног идентитета* (131–142) Данко Шипка представља епистемолошки конструкт изучавања идентитета у словенским језицима у три слоја: дубинском, интеракцијском и површинском, при чему се сваки од наведених слојева најпре појединачно објашњава, а затим се дају могући правци теоријских и примењених истраживања. Четврти рад у поглављу посвећеном лексиколошким питањима јесте *Прве речи и како их одредити: теоријско методолошки проблеми и проучавању раног лексичког развоја* (143–156) Јасмине Московљевић Поповић. У њему се ауторка бави проблемима обима и структуре раног лексикона и појавама са којима се развојни психолози суочавају при покушају да дају одговор на питање *како дефинисајте основну лексичку јединицу дечијег лексикона* (нпр. употреба прото-речи, употреба сливених речи и неологизама, појава хипоекстензије и хиперекстензије, употреба непотпуних парадигми и сл.). У наредном чланку – *Реификација човека у српском жаргону* (157–171) – Драгана Вељковић Станковић анализира процесе деанимације људског и анимације предметног света у језику и долази, између осталог, до закључка да се човек у српском жаргону концептуализације као ствар (ЧОВЕК ЈЕ МАШИНА, ЧОВЕК ЈЕ АУТОМОБИЛ, ЧОВЕК ЈЕ КОМПЈУТЕР, ЖЕНА ЈЕ СЛАТКИШ/ВОЋЕ и сл.). На значај бављења лексикологијом не само у настави српског језика као матерњег већ и као страног указује Весна Крајишник у раду *Асоцијације у настави српског као страног језика* (173–185). Ауторка у овом чланку на конкретним примерима представља моделе коришћења асоцијација у настави српског језика као страног и указује на користи које произлазе из оваквог приступа овладавања лексиком српског као нематерњег језика.

У раду који потом следи – *О галицизмима у савременом српском и бугарском језику (семантичка анализа)* (187–197) – Мариана Алексић своју пажњу усредсређује на широки распон дивергентности у значењу формално сличних лексема, која се креће од стилске неистоветности до семантичке искључивости, и бави се појавама као што су енантioseмија, квазиенантioseмија и хомонимија у српском и бугарском језику. Поглавље *Лексикологија* затвара рад Елизабете Бандиловске са Педагошког факултета „Св. Климент Охридски“ из Скопља: *Примена на комјоненцијално-семантичкаиа анализа врз мајеријал од македонскиоџ јазик* (199–211). У част проф. Д. Гортан Премк, Елизабета Бандиловска приложила је рад у којем показује да се дешифровање семантике описних придева успешно може постићи не само применом теорије прототипа (како се то обично чини) већ и коришћењем компонентно-семантичке анализе, посебно када су у питању придеви са значењем „врста боје“.

Наредно поглавље – *Синџагмајски лексички односи, фразеологија* (215–271) – окупља следеће радове: Олга Трофимкина *Библеизмы юдоль плачевная и земля обетованная в русском и сербском литературных языках* (215–222), Стана Ристић *Правила сјојивости у реализацији лексичког значења и начин њиховог њредсџављања у дескрипџивним речницима* (223–230), Првослав Радић *О фразеологизму „набиџи се у џуџинце“*. *Лингвокулџуролошки џрисџуџи* (231–243), Гордана Штрбац *Фразеологизми са значењем каракџтерних особина људи* (245–257) и Наташа Вуловић *Принциџи и мейоде лексикографске обраде фразеолошке грађе у оџисном речнику савременог срџског језика* (259–271). Олга Трофимкина на корпусу српских и руских књижевних остварења утврђује сличности и разлике у употреби два библијска израза чији је извор црквенословенски текст Библије, док је Стана Ристић у свом раду на примеру материјала из тезаурусног Речника САНУ представила правила лексичке спојивости и указала на лексикографске поступке и лексикографски метајезик којима се обележавају посебни услови у којима лексеме остварују нека од својих секундарних значења. Предмет интересовања Првослава Радића био је занимљив израз забележен у околини Јагодине – *набиџи се у џуџинце*, при чему централни део рада припада анализи лексеме *џуџинци* и осветљавању култа (завета) џутања у религијској и световној пракси. Анализом фразеологизама попут *биџи чистџа чела*, *имаџи образ као џон*, *знаџи џавола на селамеџ исџераџи* и сл., којима се указује на карактерне особине људи, Гордана Штрбац је показала да се највећим број израза из ове

тематске скупине (14%) човек квалификује с обзиром на племенитост, доброту и великодушност, док се у негативном контексту истичу, пре свега, поквареност, немилосрдност, пакост и злоба. Поглавље посвећено поглавито фразеологији затвара рад Наташе Вуловић, у коме ауторка указује на бројне проблеме фразеографске кодификације (идентификација и селекција материјала, систематизација и интерпретација фразеолошких јединица и сл.), али нуди и конкретна решења на овом важном пољу.

Четврто поглавље у Зборнику посвећено је области која је, поред лексикологије, обележила живот и рад проф. Д. Горган Премк – *Лексикографији* (275–337). У њему су аутори, пре свега, покренули бројна питања везана за будућност српске лексикографије, али је своје место добила и тема из историјске лексикографије. На самом почетку, Твртко Прћић у раду *Какав нам специјализовани речник српског језика највише треба* (275–296) износи предлог за израду *Речника лексичких мрежа српског језика* и детаљно излаже његову концепцију и садржај (представљање три најважнија типа лексичких мрежа: парадигматске, синтагматске и творбене), а затим нас Ивана Лазић Коњик у чланку под насловом *Ка речнику језика фолклора* (297–312) обавештава о досадашњим проучавањима језика српских народних песама и упознаје са основним методолошким питањима израде, као и са микро- и макроструктуром будућег речника језика фолклора, тачније – *Речника језика српског фолклора: лирске њесме* (који је у процесу израде). У раду Ђорђа Оташевића *Класификација школских речника српског језика* (313–324) могу се на једном месту, прегледно систематизовани по различитим критеријумима (језик корисника, узраст, семантизација, општост итд.), наћи сви до сада објављени школски речници, али и видети да нам многи типови ове врсте речника још увек недостају. Темом из области историјске лексикографије бавио се Ненад Ивановић у чланку *Лексикографски њосиујак у Огледу Речника СКА (1944) и Речнику САНУ (на примеру обраде њолисемних речи)* (325–337), у коме су на основу начина обраде лексема *глава* и *глас* показане сличности и разлике у лексикографским поступцима у наведеним речницима.

Као што је већ познато, проф. Д. Горган Премк спада међу прве лингвисте у Србији који су се творбом речи бавили из угла семантике и управо је дата област тематски стожер наредног поглавља у Зборнику: *Семантичко-деривациона исџраживања* (341–473). Поглавље започиње разматрањима Зузане Тополињске о семантичким променама утврђеним у дериватима неколико одабраних заједничких

словенских глаголских корена у пољском и македонском језику, изложеним у раду који носи наслов *Derywacja semantyczna* (341–344), а наставља се чланком Вере Васић *Семантичко-деривационом анализом до социокогнитивног концепција* (на примерима основних лексема лексичко-семантичке групе 'особа' у српском језику) (345–374), у којем ауторка, на корпусу лексема попут *мушкарац, жена, дете, људи* и сл., доказује да се овом врстом анализе може доћи до поузданих социокогнитивних и лингвокултуролошких података. Иновације на пољу дериватологије представљене су и у раду Бранка Тошовића *Derivacioni internet* (375–385), где се указује на творбени потенцијал интернета и значај његовог укључивања у дериватолошка истраживања, као и на могуће начине његовог коришћења у те сврхе, а још једно недовољно истражено питање покренуто је и у раду Гордане Штасни *Суфиксална синонимија* (387–398). У њему се на примеру агентивних именица мушког рода најпре разматра сам појам *суфиксалне синонимије*, а затим и његов однос према појмовима *варијантносћи, еквиваленције и конкурентносћи суфикса*. Након тога, у чланку *Glagoli kretanja pomoću prevoznog sredstva – leksičko-semantičke i tvorbene karakteristike* (399–426), Душанка Вујовић осветљава главне особености ове интересантне скупине глагола, класификујући их притом на основу диференцијалних семантичких компоненти (кретање по тлу, кретање по воденој површини и кретање кроз ваздух). Занимљиве и важне лингвокултуролошке податке читалац Зборника може наћи у ради Јасмине Дражић *Семантичко-деривационо гнездо лексеме брат и његове културолошке импликације у Српском рјечнику Вука Св. Караџића* (415–426), у којем је – између осталог – показан амбивалентни однос који према брату постоји у српској култури. Повезујући лексикографију и творбу речи, Марија Ђинђић је на конкретним примерима показала могућности по којима би се принципи *Семантичко-деривационог речника српског језика* могли искористити при изради и те како корисног и потребног *Семантичко-деривационог речника њурцизама*. На крају овог поглавља, у раду Мирјане Илић *Деривационо гнездо њридева бео у српском језику* (441–459) детаљно су представљени и класификовани деривати датог придева (125 лексема), док су у чланку Неђе Јошића *Народни називи воћака у српском језику у свјетлости важнијих творбених модела* (462–473) систематично и прегледно пописани најважнији творбени обрасци по којима се у српском језику образују називи за воће, при чему је занимљиво видети које то карактеристике воћки говорници српског језика првенствено перципирају при њиховом именовању.

У шестом поглављу – Семанѿика, ѿрагмаѿика (477–516) – налазе се два рада: *Сѿилски маркиране констѿрукције корекције у срѿском језику* (477–494) Милоша Ковачевића и *О уѿоѿреби заменичких ѿрилога за време онда и тад(а)* (495– 516) Душке Кликовац. На богатом корпусу публицистичког стила, Милош Ковачевић издваја и са структурног и семантичко-стилистичког становишта описује моделе чисто стилистичких (неграматикализованих) корективних конструкција, попут *чиѿај*, *извиниѿе/оѿросѿиѿе*, *шалим се*, *ма не*, *ма јок* и сл. Рад Душке Кликовац посвећен је разматрању особености заменичких прилога за време *ѿад(а)* и *онда*, реконструисању ѿихове значењске мреже и анализи семантичких односа међу ѿима, при чему је ауторка доказала да, у одређеним случајевима, и један и други прилог „цуре“ у семантичку мрежу оног другог и неутралишу постојеће значењске разлике.

У поглављу *Дијакронијска исѿраживања* (519–560) налазе се радови наших истакнутих лингвисткиња Гордане Јовановић, Јасне Влајић-Поповић, Марте Бјелетић и Милице Радовић Тешић. У радовима се покрећу и осветљавају важна питања из историје нашег језика и развоја наше науке о ѿему: Гордана Јовановић у раду *Бог је на ѿрави начин сачинио наш словенски језик, јер све ѿѿо Бог сѿвори добро је веома* (519–525) посвећује писцима и преписивачима старих српских рукописа и значају ѿиховог рада; Јасна Влајић-Поповић у чланку под насловом *Из исѿоријаѿа једног срѿског лингвистичког ѿермина (ѿозајмљеница – једна ѿзајмица која се не узима ѿзајмице)* (527–536) даје преглед посведочености српског лингвистичког термина *ѿозајмљеница* и ѿегових синонима *ѿозајмица* и *ѿосуђеница* и тумачи разлоге узмицања термина *ѿозајмица* пред *ѿозајмљеницом*; рад Марта Бјелетић *Лексикографска обрада с.-х. глагола капати 'stillare' (ѿолисемија или хомонимија?)* (537–548) представља увод у шире проучавање континуаната етимолошки проблематичног псл. глагола **kapatī* и поређење лексикографске обраде глагола *капати* у Рјечнику ЈАЗУ и Речнику САНУ, при чему се покреће важно питање граница између полисемије и хомонимије (нпр. код глагола *оѿкаѿаѿи*); најзад, Милица Радовић Тешић нас у раду *О Лингвистичким састѿанцима у Инстѿиѿују за срѿски језик САНУ (од 24. 10. 1952. до 12. 5. 1958. године)* враћа у време наших великана попут М. Пешикана, И. Грицкат, М. Ивић и П. Ивића и обавештава о чему су они у наведено време дискутовали на 13 лингвистичких састанака одржаних у Институту за српски језик САНУ.

Зборник *Пуџевима речи* затвара поглавље *Морфологија, синтакса и правопис* (563–652), састављено од осам тематски разноврсних радова. Први међу њима јесте рад Бранке Тафре *Gramatička polisemija* (563–575), у коме се са лексикографског аспекта обрађује тема из граматичке семантике и издвајају и даље на примерима разрађују „словописна“, „обликословна“ и „рјечотворна“ вишезначност. Затим следи чланак *Један пример развојне дијалектике у џумачењу језичке јединице у синтакси* (577–582) аутора Живојина Станојчића, у којем се на конкретном примеру (*џо + локаџив*) пореде ставови „традиционалних“ (чији је представник М. Стевановић) и „модерних“ граматичара (за чијег се представника узима М. Ивић). Коауторски рад Радоја Симића и Јелене Јовановић Симић *О неким аспектима грамаиичког и физичког времена у стругиури српског језика* (583–593) бави се неким још нерешеним питањима значења глаголских облика, пре свега аориста и имперфекта, и односом „правих“ и „неправих“ значења временских облика. У чланку Весне Ломпар *Енклииички облик заменице себе у гениџиву?* (595–600), као што упитник у наслову и сигнализира, поставља се питање (не)оправданости изостављања генитивне енклитике у парадигми заменице *себе* у граматицама српског језика и заузима став да је дато изостављање – како корпус показује – у суштини оправдано. Предмет истраживања у раду новосадског лингвисте Миливоја Алановића *Пример лексикализације значења: улога доџунске реченице уз један џиџ именичког регенса* (601–613) јесу синтагме и конструкције са именичким регенсима типа *начин, разлог, жеља, намера* и сл., а циљ рада јесте да докаже да значење допунских реченица зависи како од лексичког значења самог регенса, тако и од структуре у коју је он интегрисан. У чланку под насловом *Interwiews of three macedonian language speakers, two from Boboshtica (Boboshticë) and one from Shestevo (Sidirohori)* (615–627), анализирајући интервјуе три говорника која живе ван граница Македоније (у Албанији и Грчкој), Људмил Спасов из Скопља изводи занимљиве закључке о односу говорника према језику и сопственом идентитету. Правопис из наслова овог поглавља нашао је своје место у раду Вељка Брборића *О расџављању речи на крају реда* (630–638), у којем се, након осврта на решења која се срећу у нашим досадашњим правописима, представљају резултати студентског познавања ове правописне партије, као и ставови професора (учесника Републичког зимског семинара 2015. године) о ученичком знању и адекватности правописних решења када је ова проблематика посреди. Добијени

резултати драгоцене су смернице за унапређивање ученичког и студентског знања у овој правописној области. Зборник затвара рад Владана Јовановића *О облицима комџарџива у оџисним речницима срџског језика* (639–652). Централно место у овом чланку заузима анализа лексикографске обраде два специфична типа компаратива: (1) *осамостџаљеног (аџсолуџног) комџарџива* (нпр. *ниџи човек, крађе боловање*) и (2) компаратива са префиксом (нпр. *омаџи, надаље* и сл.), али не изостају ни корисна упутства за њихово представљање у описним речницима.

Након ишчитаног Зборника, као главна тенденција српске лингвистике издваја се интердисциплинарност, повезивање са другим наукама, пре свега са културологијом, психологијом и социологијом. Као што је проф. др Даринка Горџан Премк током свог дугогодишњег бављења науком о језику покренула бројна питања и инспирисала многа истраживања, тако нас и зборник објављен у њену част обавештава о мноштву новина на лингвистичком плану, али нам, што је можда још значајније, нуди идеје за нека будућа испитивања и отвара нове путеве речи. Ми јој овом приликом честитамо јубиларни осамдесети рођендан и желимо да се тим путевима још дуго креће!

*Весна С. Николић**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик

са јужнословенским језицима

* vesnanikolic88@gmail.com

ZUZANNA TOPOLIŃSKA, POLSKI~MACEDOŃSKI:
KONFRONTACJA (NIE TYLKO) GRAMATYCZNA.
10. SPIRALA EWOLUCJI.

Wrocław 2015, s. 139.

Серија *Пољски~македонски. Грамаџичка конфронџација* обогатена је још једном студијом академика Зузане Тополињске са занимљивим насловом *Пољски ~македонски. Конфронџација (не само) грамаџичка*. Неуморни посленик на пољу проучавања језичких факата пољског и македонског језика, Тополињска је ову, како сама каже, „књижицу“, додала досадашњим, којих у овој серији има девет (од којих је она аутор или коаутор у осам), и чији су наслови: *Увод* (у коауторству са Б. Видоеским), Вроцлав 1984; *Прозодија* (коауторство Б. Видоески, И. Савицка), Скопје 1999; *Сџудије из морфосинџаксе*, Скопје 2000; *Реченица у реченици*, Скопје 2001; *Синџаксичка деривација*, Скопје 2003; *Око семанџичке сџрукџуре реченице*, Краков 2007; *Развој грамаџичких катџегорија*, Скопје 2008; *Негаџија*, Скопје 2009. Сматрали смо за сходно да поменемо ауторкине досадашње радове који су, свакако, познати јужнословенској (и не само јужнословенској) лингвистичкој јавности, јер и сама ауторка спомиње неке од њих у *Уводним најоменама*, помињући сарадњу са Б. Видоеским, као и са ауторком четврте књиге из ове серије, К.М. Солецком (*Македонско-пољски синџаксички речник глагола и синонимних џерифрасџичких речи (I уводна свеска)*, Скопје 2001, а у припреми је још један рад – и то ће бити једанаеста књига у овој серији – *Деминуџиви у македонском и пољском језику* аутора академика Ј. Соколовског.

Студија *Конфронџација (не само) грамаџичка* има следећу структуру: *Предговор* (7–9), *Уводне најомене* (9–15), а затим је централни део подељен на три значајне целине: I. *Процеси кондензације*

(15–51), II. *Процеси грамаїкализације* (51–105), III. *Процеси адаїїације њозајмњеница* (105–122). Следе *Завршне најомене* (122–123), *Ѕїрала еволуције* (Резиме) – на македонском језику (123–129), на енглеском језику (129–134) – и *Ѕїїирана лїїераїїура* (134–138).

Студија *Конфронїација (не само) грамаїичка* у наслову садржи и метафору „спирала еволуције“, којом ауторка сликовито дефинише међусобни однос језичких процеса различите старости на релацији север-југ. У *Предговору* она истиче да је у њеном полувековном бављењу македонским језиком као најмлађим стандардом међу словенским језицима референтна тачка увек бивао пољски језик, кроз чију је призму посматрала грамаички и/или лексички систем македонског језика; на исти начин, кроз призму македонског језика, тумачила је и презентовала чињенице својствене пољском језику. На тај начин се при анализирању језичких чињеница сретала са различитим аспектима пољско-македонске конфронџације, мотивисане најчешће културним, цивилизацијским или историјско-политичким аспектима, који понекад проистичу из језичких разлика. Поред очигледних разлика, ауторка уочава и паралеле, такође двосмерне: језички процеси у оба језика добијали су смисао у међусобној конфронџацији – слабо приметни у пољском, у поређењу са македонским постајали су изразитији, и обрнуто – оно што је у македонском тек формирано, има своју стабилност у дужини постојања у пољском.

У *Уводу* ауторка истиче да је овом студијом желела да изнесе сопствена искуства и питања везана за област која је предмет њених интересовања, а то су грамаички системи оба анализирана језика, пре свега динамика процеса грамаикализације нових значења. Ауторка прецизно дефинише шта подразумева под појмом грамаикализације: регулисање формалних показатеља одређених садржаја који су од суштинског значаја за правилан ток процеса језичке комуникације. Под грамаичком категоријом она подразумева централни сегмент дате семантичке категорије / семантичког поља, која/које се реализује на површини текста у облику морфосинтаксичких конструкција са регуларним формалним показатељима. У центру њених интересовања су критеријуми селекције информација везаних за грамаикализацију – критеријуми селекције лексема и грамаичких облика тих лексема као категоријалних показатеља који служе за грамаикализацију нових садржаја и/или оних који замењују/обнављају раније показатеље садржаја који су већ грамаикализовани. Занимљиво је, у вези са тим, померање границе између грамаике и речника – у корист грамаике.

Друго питање које овога пута представља предмет ауторкиних интересовања јесте динамика творбених категорија које обично стоје у опозицији према „граматичким“, односно морфосинтаксичким категоријама. И овде је занимљив узајамни однос ових двеју језичких категорија, правац њиховог кретања или евентуалне промене граница, као и семантичка импликација облика зависности међу њима. И, најзад, у фокусу ауторкиних интересовања налази се и полазна семантика и процес адаптације/семантичке деривације лексичких позајмленица, обим и облик њихове конкурентности са наслеђеним творбеним моделима, као и њихов евентуални утицај на грађење нових модела.

После исцрпног *Предговора*, ауторка у *Уводним најоменама* даје преглед и историјат свог рада на граматичкој конфронтацији пољског и македонског језика, напомињући да су се у периоду од појављивања првог рада писаног у коауторству са Б. Видоеским до данас десиле одређене промене у оба језика, које су се одразиле и на саму концепцију истраживања. Наиме, први том у овој серији носи поднаслов *конфронтијативна грамајика*, што је у време његовог објављивања означавало нов приступ језичкој анализи. Међутим, приступајући конкретној анализи, аутори су закључили да помену-та синтагма која узима у обзир анализу граматичког система језика А посматраног из перспективе језика Б и обрнуто – није погодна да буде у наслову пројекта, будући да се у овом случају анализирани језици третирају равноправно, тако да се од другог тома у поднаслову следећих томова налази синтагма *грамајичка конфронтијација*.

Од тренутка покретања серије до данас приметне су промене и у македонској и у пољској социолингвистичкој ситуацији. Оне се у македонском испољавају у следећем:

- у драстичном смањењу македонске језичке територије у Грчкој;
- у знатном проширењу круга корисника општег језика у Републици Македонији (уз истовремено продирање локалних језичких црта);
- у миграцијама сеоског становништва ка градовима којима се ограничава сфера употребе старих градских дијалеката (осим Охрида, Битоља, Велеса);
- нема утврђене прецизне језичке норме у области синтаксе, као и у области речничког фонда (употреба регионалних варијанти у језику образованих људи);
- језичка варијација је најуочљивија у Скопљу, у коме се полако формира један тип општег говорног језика као последица сливања различитих регионалних језичких варијаната;

- уочава се појава јаких пуристичких тенденција усмерених против усвајања позајмљеница из суседних језика, нарочито из српског, као и из енглеског.

Када је реч о актуелној пољској језичкој ситуацији, ауторка истиче да, будући да живи и ради ван граница Пољске, може да говори само о језику који данас познаје преко телевизије, интернета или из књига, а који се у великој мери разликује од језика из периода њених студија у Пољској. Примећује нестанак многих латинских и француских позајмљеница, масовна је појава нових творбених формација, нових колокација, а многе речи, нарочито оне страног порекла, радикално мењају значење. Примећује, такође, да су знатно смањени захтеви у погледу обавезујуће морфосинтаксичке норме. Када је о дијалектима реч, и у пољском је приметан нестанак старих локалних дијалеката који су се утопили у конгломерат градских или приградских супстандардних верзија општег језика, а њихово место су попунили социјални дијалекти различитих заједница и професионалних група.

Проучавајући два различита еволутивна циклуса, ауторка истиче да је реч о два различита темпа еволуције и спољних утицаја и даје занимљиву констатацију да је македонски, у поређењу са пољским, еволуирао брже, прво као члан вишејезичне византијске заједнице, а затим турске, и да је данас у типолошком смислу ближи енглеском или романским језицима, неголи севернословенским.

Прво поглавље централног дела рада под насловом *I. Процеси кондензације* садржи четири већа поглавља са потпоглављима. У *Уводу* се ауторка позива на семантичку структуру реченице коју је предложио С. Каролак, из које изводи пропозицију (односно предикатско-аргументску структуру) као основну јединицу семантичке структуре текста, при чему су у семантичку структуру конститутивног предиката укључени: (1) тзв. лексичко значење са селективним ограничењима која информишу о критеријумима селекције импликованих аргумената, и (2) категоријална граматичка значења, односно граматикализована модална и темпорална информација *sensu largo*. У семантичку структуру аргумената може такође да буде укључена информација која пропозицију одређује у времену и/или простору. И у пољском и у македонском језику пропозиција мора да буде окарактерисана са становишта категорије *м о д а л н о с т и*, *в р е м е н а*, *п р о с т о р н о г* *л о ц и р а њ а*, као и са становишта тзв. *к а т е г о р и ј е* *о д р е ђ е н о с т и*. Процес кондензације може да се односи на сваки елемент семантичке структуре реченице. Као пример кон-

дензације ауторка наводи реченицу: *Napisalam ten artykuł w Krakowie / w czasie pobytu w Krakowie* (Овај чланак сам најписала у Кракову / за време боравка у Кракову) – изрази *w Krakowie / w czasie pobytu w Krakowie* (у Кракову / за време боравка у Кракову) представљају скраћени облик темпоралне реченице типа ‘*kiedy byłam w Krakowie*’ (‘када сам била у Кракову’). Уочено је да се већи степен кондензације јавља код писаног, него код говорног језика, као и да висока кондензација представља особину стандардног, кодификованог језика. Посебно су занимљиви механизми кондензације – кондензатори, који преносе лексичко значење дате творбене основе на нову синтаксичку позицију, о чему ће бити речи у следећим поглављима. Поглавља су посвећена девербалним, деадјективним и десупстантивним дериватима.

Анализа механизма кондензације започиње поглављем под насловом: *Механизми кондензације засновани на девербалним дериватима*. Изабране класе са функцијом кондензатора су девербалне именице, придеви и прилози. Први део је посвећен глаголским именицама (2.1. *Механизми кондензације засновани на глаголским именицама / substantivum verbale*), под којима се подразумева дериват изведен од глаголске основе који преноси тзв. лексичко значење глагола на синтаксичку позицију која је резервисана за именску групу без промене хијерархије семантичких компонената од којих се састоји то значење. Дакле, на врху хијерархије остаје предикативно значење, а семантичке импликације које се односе на аргументе датог предиката њему су подређене. Кондензација се односи на тзв. *nomina actionis* и *nomina acti*, а њој у много мањем степену подлежу *nomina agentis*, *nomina obiecti* и *nomina loci*, због тога што у њиховој семантичкој структури доминирају тзв. селективна ограничења која карактеришу аргументе одговарајућег предиката.

У оквиру глаголских именица ауторка је у посебно потпоглавље издвојила поднаслов 2.1.1. *Инфинитив* у коме помиње две формације наслеђене из прасловенског језика, које су на индоевропском терену функционисале као акузатив и датив глаголске именице са суфиксом *-tis*. Прва, позната под именом *supinum*, није се сачувала ни у пољском, ни у македонском језику (сачувала се једино у словеначком). Дативна формација са суфиксом *-ti* на словенском терену врши функцију инфинитива. Прва значајна разлика у вези са средствима кондензације у пољском и македонском језику огледа се управо у судбини инфинитива. У пољском, као и у већини словенских језика, он је задржао првобитну сферу употребе, док у македонском,

као и у бугарском и делимично у српском, њега замењује реченична конструкција са употребом *verbum finitum*, специфичним глаголским начином званим субјунктив, који се у македонском гради помоћу препозитивне партикуле-форманта *da* + презента одговарајућег глагола. То је тзв. *subiunctivus praesentis*. У језицима у којима функционише инфинитив, аргумент у облику инфинитивне трансформе јавља се у облику одређених глаголских класа – показатеља одговарајућих предиката. Обично су то модални глаголи, фазни глаголи, волунтативни глаголи и глаголи кретања за које су дати илустративни примери из оба анализирана језика. Инфинитивна трансформа има специфично ограничење – обавезна је кореференција првог аргумента предиката који конституише реченицу и првог аргумента предиката који конституише ту трансформу. Поредбени материјал два језика на релацији инфинитив ~ субјунктив показује већу експлицитност македонског решења.

Други пододељак у оквиру глаголских именица носи наслов: 2.1.2. *Substantivum verbale*. Односи се на глаголске именице са пуном падежном парадигмом – деривате са суфиксом *-bje* (у савременом пољском *-ńe* и *-će*). Док се у пољском ове именице граде и од свршених и од несвршених глагола, македонски их гради само од несвршених (разлика између *nomina actionis* и *nomina acti*).

Глаголске именице су показатељи предиката који конституишу трансформе пропозиција и који их прилагођавају за функционисање у границама надређене реченичне структуре. Такву структуру ауторка назива реченицом-матрицом. Глаголске именице кондензују пропозиције на следећи начин: (а) уводећи их на синтаксичке позиције карактеристичне за именску групу у која је у функцији аргумената дешавања, и (б) уводећи их као надградњу над пропозицијом заснованом на *verbum finitum* која конституише реченицу-матрицу. За инфинитив се везује само прва ситуација, и то је позиција тзв. комплементарне реченице (аргумент дешавања је импликован предикатом реченице-матрице). У другој позицији, трансформацији подлежу и један од аргумената дешавања у сложеној реченици и предикат трећег реда који конституише ту реченицу и који је најчешће везник. Илустративни примери показују типичну ситуацију у којој су показатељи односа између матричне пропозиције и трансформисане пропозиције предлози, који у функцији предиката конституишу целу сложу семаантичку конструкцију. Македонски и у овом случају одступа од онога што је типично за словенске језике. Постоји још и читав низ разлика на релацији пољски ~ македонски, насталих

као резултат локалне формалне и семантичке деривације. Неке од формалних разлика су већ поменуте – блокада деривата од свршених глагола у македонском, и у вези са тим пораст броја глаголских именица на *-ѣба*, док су у пољском такви стари деривати спорадични, као и деривати са суфиксом *-eźb*, које македонски има у већем броју. Када је реч о семантичкој деривацији, заједничка за оба језика је сличност механизма помоћу којих глаголске именице добијају секундарна, конкретна значења, али је фреквенција лексема код којих је испољена семантичка еволуција овога типа нешто виша.

Интересовање ауторке привукле су и глаголске именице које представљају позајмљенице (тзв. европеизми), а које се често у језику који их преузима не заснивају на глаголу. И ту се понекад уз формалне паралеле јављају разлике у значењима. У македонском језику налазимо турцизме (често уз употребу глагола у функцији перифрастичних предиката), којих у пољском нема. Позајмљенице се у македонском често јављају као компензација за немогућност грађења деривата од свршених глагола.

На основу показане анализе, ауторка изводи закључак да је процес кондензације узнапредовао у пољском у односу на македонски. Она истиче два основна узрока: први је тај, што је у пољском дошло до раније кодификације пољског стандардног језика, и други, системски, и за лингвисту интересантнији, што је у македонском дошло до елиминације инфинитива у корист субјунктива (односно конструкције засноване на *verbum finitum*), што је резултирало већим процентом „пуних“ комплементарних реченица у односу на пољске трансформе изражене глаголском именицом.

Последњи део у оквиру глаголских именица носи наслов: 2.1.3. *Напомене о улози ĩредлога у именовој реченичној ĩтрансформи коју констїиїуише глаголска именица*. И овде постоји једна суштинска разлика – у пољском предлози прате одговарајући падежни наставак, док су у македонском они самостални. Оно што је слично у оба језика јесте то да врше функцију показатеља предиката који одређују семантички (и синтаксички) однос између конститутивног предиката (предикативног израза) и аргумента (аргументског израза) који они контролишу. То су углавном показатељи просторних односа, а понекад и темпоралних, евентуално каузалних, насталих као резултат семантичке деривације.

Анализу механизма кондензације ауторка даље наставља другим поглављем под насловом: 2.2. *Механизми кондензације засноване на девербалним ĩрилозима (adverbium verbale / глаголски ĩрилог)*.

Приказан је однос између придева и прилога, посматран кроз призму двеју синтаксичких јединица, реченице и именске групе: девербативни прилог примарно конституише реченичну трансформу, односно врши функцију кондензатора, док се девербативни придев или примарно појављује као „именски“ део предикативног израза, или се појављује у улози кондензатора као модификатор у именској групи. У пољском данас функционишу два облика прилошких девербатива: адверб садашњи (континуација акузатива мушког рода – гради се од несвршених глагола) и адверб прошли (континуација номинатива женског рода – гради се од свршених глагола). У македонском се данас задржао само један прилошки девербатив – адверб садашњи (у стандардном македонском представља континуацију номинатива женског рода). Заједничко за оба језика је порекло од кратког облика, као и ограничење у поступку кондензације које се огледа у обавезној кореференцији именских група у функцији субјекта у обема реченичним компонентама одговарајуће сложене реченице (у македонском је могуће маргинално одступање). У оба језика је код конструкција са реченичном трансформом коју конституише прилошки девербатив карактеристично непостојање експлицитних показатеља предиката трећег реда који повезује оба аргумента дешавања. Из примера се може закључити да се области употребе прилошких деривата који конституишу реченичне трансформе у пољском и македонском укрштају. Уочава се при томе да македонски језик, у поређењу са пољским, располаже ужим инвентаром девербалних реченичних кондензатора.

Последњи део из области девербалних деривата посвећен је придевима: 2.3. *Механизми кондензације засновани на девербалном придеву (на њив. придевском партиципу)*. Одмах на почетку истакнута је основна разлика: данас у пољском функционишу два активна партиципа, а у македонском – ниједан. У пољском језику садашњи партицип на *-ący* се јавља у функцији модификатора у именској групи, а понекад долази и до супстантивизације. Класична парафраза је односна (релативна) реченица, а процес кондензације одговарајућих пропозиција упућује на конститутивни члан именске групе као на субјекат радње изражене партиципом. У македонском језику стари придевски партицип са индоевропским формантом *-nt-* је елиминисан из система, али пошто језик испољава потребу за формацијама са таквом семантиком, шири се употреба девербалних придева на *-ачки, -ечки* у функцији модификатора у именским групама, а понекад и у предикатској употреби. Други придевски партицип, *participium*

praeteriti passivi, у пољском гради бројне модално-темпоралне парадигме, или бива изложен процесима адјективизације. Овај облик партиципа је данас у македонском једини регуларно изведен и представља део перифрастичних предикативних конструкција. Изнети закључци из оба анализирана језика показују да је репертоар деривата у македонском сиромашнији, да македонски ређе посеже за механизмима кондензације, као и да су девербални деривати који су способни да кондензују пропозицију функционално оптерећенији и да имају већу фреквенцију у текстовима.

После девербалних деривата анализираних у првом поглављу посвећеном процесима кондензације, ауторка посвећује пажњу придевским дериватима: 3. *Механизми кондензације засновани на деадјективним дериватима*. Овде је реч, пре свега, о дериватима изведеним од немотивисаних придева са семантиком (а) потенцијалних аргумената придевских предиката, и семантиком (б) параметара оних аргумената на које се дата предикација односи. У прву групу спадају они који именују особине живих бића, људи, животиња, особине органског света, особине артефаката; у другу – особине које се односе на параметре као што су величина, боја, тежина, или који се односе на емоционално или интелектуално стање.

Семантичка и формална деривација може да преноси садржај (односно лексичко значење) придева са атрибутске позиције на позиције резервисане за аргументе предиката представљеног тим придевом (као у случају именица изведених од придева), или када мења предикат стања у процесни предикат (као у случају глагола изведених од придева), или када експресивно интензивира / модификује вредност датог параметра (као у случају придева изведених од придева). Првом случају посвећен је пододељак под насловом: 3.1. *Механизми кондензације засновани на деадјективним именицама (nomina attributiva / nomina essendi)*. Конструкције овога типа присутне су у оба језика, а разлике постоје у инвентару и дистрибуцији суфикса који граде *nomina attributiva* (нпр. продуктивност суфикса *-ba* (*-ба*) у македонском, непродуктивност у пољском; продуктивност суфикса *-ość* (*-ości*) у пољском, његова мања фреквентност у македонском).

Последње поглавље посвећено кондензацији носи наслов: 4. *Механизми кондензације засновани на десујсјантивним дериватима*. Ова област ауторкиног интересовања подељена је на два дела чији су наслови: 4.1. *Механизми кондензације засновани на десујсјантивним глаголима* и 4.2. *Механизми кондензације засновани на десујсјантивним придевима*. Десупстантивни глаголи представљају

показатеље предиката са модификованим садржајем у односу на предикате који конституишу кондензовану пропозицију. Десупстантивни придеви као атрибути / модификатори у именској групи врше функцију кондензатора. Такве немотивисане „старе“ придеве налазимо подједнако у оба језика. Два су начина (односно механизма) помоћу којих се придевски предикат уводи на позицију модификатора у именској групи. То су: (а) односна реченица, и (б) апозиција. Према статистици, чешћа је употреба рестриктивне релативне реченице, него релативне реченице у апозицији, што значи да релативна реченица врши данас, пре свега, рестриктивну функцију модификатора.

Десупстантивни придевски деривати могу се, и у једном и у другом језику, градити од скоро сваке именице. Пољски језик, ипак, користи ову могућност у већој мери, са најчешћим суфиксима *-ому*, *-ski*, *-ну*, док је у македонском језику, који има суфиксе *-ски* и *-ен*, употреба ових деривата ређа.

Процесе кондензације закључује пето поглавље под насловом: 5. *Закључци*. У овом одељку ауторка се још једном враћа на прецизну дефиницију појма кондензације. То је, према њеном схватању, формална реализација дате пропозиције у облику тзв. реченичне трансформе уграђене у структуру матричне реченице (на нивоу реченице) или у облику модификатора уграђеног у основни именски низ (на нивоу именске групе). Анализа је показала суштинске разлике између пољског и македонског језика, настале услед различитог правца и темпа еволуције ова два језика и карактера њихових контаката са другим језичким кодовима. Закључује се да македонски језик има богатији арсенал синтаксичких средстава, али истовремено ограничenu флексивну и творбену морфологију, за разлику од пољског, који је, као знатно конзервативнији, задржао наслеђени богати морфолошки арсенал. Највеће су разлике код механизма кондензације заснованих на девербалним дериватима, а релативно су мале код деадјективних и десупстантивних деривата, и на нивоу реченице, и на нивоу именске групе.

Друга већа област централног дела рада носи наслов: II. *Процеси граматијализације*. У уводном делу се дефинишу граматијализација и лексикализација као медијално-транзитивни предикати, чији кореферентни субјекат и објекат представљају одређени *quantum* информација. До граматијализације информације долази када она, било на нивоу реченице, било на нивоу именске групе, добија регуларне и предвидљиве формалне показатеље, односно трансформација се врши тако што аутосемантична лексема прелази у граматички

маркер. До лексикализације информације долази када њен показатељ у одређеним контекстима употребе постаје одређена лексема. Ауторка истиче да је у центру њене анализе сама информација, а не ослабљена семантика оних формалних средстава који се у току тог процеса преображавају у датом контексту у показатеље / маркере категоријалне граматичке информације.

Наслов другог поглавља посвећеног граматикализацији гласи: *2. Граматичка средства преношења информације са истинском вредношћу саопштења садржаној у реченици*. Ауторка закључује да се процеси граматикализације којој подлеже информација одвијају на граници између поља фактивности (за које су карактеристични граматички показатељи), и поља модалности (за које су карактеристични лексички показатељи). Под постојањем фактивности подразумева се објективна информација да је реч о реалном свету, а догађаји у којима нема фактивности припадају виртуелним, „замишљеним“ световима. Постојање модалности је информација у којој аутор текста квалификује дати догађај као не-фактиван, користећи ауторизоване сигнале који лоцирају дати догађај на скали вероватноће. Информације о догађајима исказују се вербалним парадигмама, у пољском су то могући начин, заповедни начин, будуће време, у македонском та сфера вербалне парадигматике обухвата: *conditionalis praesentis, conditionalis praeteriti, potentialis, subiunctivus praesentis, subiunctivus praeteriti*.

У оквиру другог поглавља ауторка издваја пододељак: 2.1. *Конструкције са еписистемичком поруком*. У македонском језику се могу наћи бројне граматикализоване семантичке дистинкције, а у пољском ове врсте дистинкција обично изражава један универзални формант *by*. У пододељку 2.1.1. *Македонски conditionalis са формантом ke и његови пољски еквиваленти* дати су примери граматикализације са презентом свршених глагола у функцији футура, затим примери у којима се у пољском језику као аргумент предиката трећег реда са значењем ‘услов’ јавља *jeśli*, или примери са темпоралним предикатом трећег реда *gdy*. У македонском се граматикализација врши у облику начина који се у македонској терминологији дефинише као *идно време*. Најближи пољски граматикализовани еквивалент македонског *ke*-кондиционала јесте перифрастична конструкција састављена од (1) парадигме потенцијала глагола и (2) инфинитива. Осим *ke*-кондиционала, македонски језик користи још две парадигме са евиденцијалном поруком: стари словенски *esse*-перфекат коме је еквивалент у пољском конструкција која покрива и дубитативно и

адмиративно семантичко поље (2.1.2. *Македонски evidentialis/dubitativus* и његови пољски еквиваленции, познат у македонској терминологији као „минато неопределено време“) и формант потенцијала *би* у функцији адвербалне партикуле уз стари *participium praeteriti activi secundum* (2.1.3. *Македонски potentialis* са формантом *би* и његови пољски еквиваленции). Ове конструкције са *би/бу* и у пољском, и у македонском могу да изражавају како реалне догађаје/стања, тако и иреалне.

Посебно потпоглавље посвећено је субјунктиву: 2.2. *Македонски subiunctivus* са формантом *да* и његови пољски еквиваленции. У македонском постоје две субјунктивне парадигме са препозитивним формантом *да* (*subiunctivus praesentis*, *subiunctivus praeteriti*) којима одговара пољски инфинитив и девербативна именица. Илустративни примери потврђују постојање двеју врста субјунктивних конструкција са различитом поруком – то су фазне конструкције и конструкције са модалном надградњом. Из презентираниог материјала може се закључити да у македонском језику субјунктив није у потпуности граматикализована категорија, односно да су конструкције са формантом *да* полифункционални граматички модел.

Следеће потпоглавље носи наслов: 2.3. *Конструкције са деонтичком поруком*. Карактер поруке одлучује о граматичком моделу – то може бити императив, прохибитив, хортатив, оптатив. Томе су посвећени следећи наслови: 2.3.1. *Империјив / прохибијив, односно конструкције са поруком заповести / забране у македонском и пољском језику*, 2.3.2. *Македонске и пољске опитивне конструкције*, 2.3.3. *Македонске и пољске хортијивне конструкције*. Морфолошка парадигма императива, чија је порука заповест, свела се у пољском на друго лице једнине и множине, а у пољском постоји и прво лице множине, које ипак спада у хортатив. Сличност се испољава у употреби облика прохибитива. Функцију оптатива у македонском језику врше осамостаљене субјунктивне конструкције, а у пољском конструкције са партикулом *обу* или са универзалним модалним *бу*. Хортатив се чешће јавља у македонском, него у пољском. На основу анализираниог материјала ауторка закључује да је процес граматикализације више напредовао у македонском, него у пољском, у коме се уместо одговарајућег граматичког апарата чешће посеже за лексичким средствима.

Аспектуално-темпорална информација предмет је трећег поглавља посвећеног процесима граматикализације: 3. *Грамаићка средства преноса информације о емоционалној организацији догађаја*.

И у овом случају пољски језик је знатно упростио прасловенско наслеђе, а македонски га знатно обогатио (реч је о употреби синтетичких прошлих времена – аористу и имперфекту, као и о старој семантици неких префикса, нпр. префикса *за-* код одређених процесуалних глагола, код којих је он показатељ инхоативне аспекатске конфигурације).

Следеће поглавље носи наслов: 4. *Грамаџичка средсџва љреноса информације о кванџификаџи кванџиџаџивних догађаја и њихових љроџагонисџа*. Реч је о показатељима грамаџичке категорије броја. У потпоглављу 4.1. *Грамаџички љоказатељџи кванџиџаџивне оџене маџеријалних љредмеџа* наводи се да се основни бројеви у тексту појављују обично као саставни део именских група. Приметно је да је и у пољском и у македонском систем формалних показатеља квантитативне евалуације који се односи на материјалне предмете богатији од система који се односи на нематеријалне објекте. Бројеви, који су основни показатељ кванџификаџије, најбоље показују како је понекад тешко повући границу између лексикализације и грамаџикализације. Када је реч о догађајима (процесима, стањима), кванџификаџија представља варијанту основног аритметичког низа. Понекад се сигнализира понављање употребом морфосинтаксичких итеративних конструкџија. Може се рећи да се у погледу грамаџичких средстава изражавања квантитативне оџене пољски и македонски не разликују много.

Грамаџичка категорија падежа предмет је петог поглавља: 5. *Грамаџичка средсџва љреноса информације о односу између љредикаџија и аргуменџа који он имџликује*. Ауторка наглашава да падеж схвата не као морфолошки облик, већ као семантички мотивисан синтаксички однос између именске групе и синтаксичке конструкџије која ту групу контролише. У оквиру овог поглавља, после кратког предговора у коме је дат теоријски увод, пажња се посвећује сваком појединачном падежу: 5.2. *Номинаџивна именска груџа (NPn)*, 5.3. *Даџивна именска груџа (NPd)*, 5.4. *Акузаџивна именска груџа (Npa)*, 5.5. *Инсџруменџална именска груџа (Npi)*, 5.6. *Локаџивна именска груџа (NPl)*, 5.7. *Предикаџивна именска груџа (NPr)*, 5.8. *Гениџивна именска груџа (NPg)*. Видимо да је ауторка изоставила вокатив, за који сматра да га треба разматрати као грамаџичку категорију апела. Уводи, међутим, предикаџив, који третира као однос између номинативне именске групе и именске групе у позиџији именског дела предиката. После детаљне анализе сваког падежа, закључује да је македонски језик радикално обновио показатеље

падежних односа тако што је флексивне наставке заменио моделима линеаризације, пре свега предлозима.

Навешћемо још једно поглавље које се односи на граматикализацију. То су 6. *Грама̀тѝчка средс̀тѝва ѝреноса ѝрагма̀тѝчке информа̀ције зависне од консѝтѝуације и/или вербалног кон̀тѝекс̀тѝа*. Постоје још две категорије које граматикализују информацију: одређеност (6.1. *Референ̀тѝна кван̀тѝфика̀ција учес̀ника дога̀ђаја, о којима је реч*) и комуникативна хијерархија (6.2. *Кон̀тѝекс̀тѝне ѝромене дија̀тѝетѝчке хијерархије*).

III. *Процеси ада̀тѝације ѝозајм̀веница* је наслов последње веће целине у овој студији. Под адаптацијом ауторка подразумева семантичку, функционалну адаптацију, односно дефинисање места позајмљивања у мрежи односа који повезују елементе наслеђеног система. Анализира пре свега македонски језик (2. *Позајм̀ливање морфосин̀тѝаксичких модела*). Македонски је, у поређењу са пољским, прешао у том погледу тежи пут, пољски језик је у том погледу много конзервативнији. Када је реч о страном утицају, ауторка проучава промене у вербалном систему и промене у номиналном систему. Појаву субјунктива она повезује са утицајем балканских суседа, пре свега романских, а употребу ке-кондиционала објашњава двоструким балканским позајмљивањем. Пажњу посвећује и македонском резултативном *има*-перфекту, „старом“ *сум*-перфекту, „новом“ *сум*-перфекту, а затим објашњава ситуацију у пољском. У одељку 2.2. *Кон̀тѝак̀тѝне ѝромене у номиналном сис̀тѝему* посматра прво ове промене у македонском, и то прво на формалном плану, а онда и у сфери употребе и граматикализације неких маргиналних функција падежних односа. У пољском номиналном систему контактних промена скоро и нема. У поглављу 3. *Позајм̀ливање тѝворбених модела* такође проучава прво македонски, у коме налази старе, свим Словенима познате позајмљенице, и оне новије, романске и турске. У пољском је позајмљивање творбених модела документовано у скромнијем обиму, и везано је за период пре стандардизације. Одељак 4. *Позајм̀ливање лексема* обухвата проучавање таласа масовних, историјски мотивисаних позајмљеница (без проучавања новог таласа англицизама/европеизама). У македонском учача грчке, романске и турске позајмљенице (албанских позајмљеница је мало, и оне су углавном нејасне, балканске и/или палеобалканске етимологије). У пољском језику није било таквих масовних позајмљеница, најпре су то били латинизми, затим бохемизми, касније германизми, хунгаризми, турцизми из војне терминологије, позајмљенице из

француског у области моде. Монографија се завршава одељком посвећеним семантичким позајмљеницама (калковима).

Ова озбиљна студија представља логичан наставак претходних ауторкиних радова посвећених конфронтацији два словенска језика који имају различите путеве развоја. Као и сви досадашњи радови академика Зузане Тополињске, и ова студија је писана прецизним научним стилем, са јасно дефинисаним формулацијама. Начин прилажења појединим питањима показује да је аутор овог рада врстан лингвиста, и да је студија писана са намером да овако комплексна тема као што је однос између пољског и македонског језика буде представљена што је могуће јасније. Структура монографије је веома добро промишљена, свако од три централна поглавља започиње *Уводом*, завршава се *Закључцима*, а у сваком потпоглављу дат је најпре историјски преглед развоја категорије која је у датом поглављу предмет ауторкине анализе. На крају анализе дате су концизне *Закључне напомене*. Значајни су ауторкини ставови који су резултат њеног бављења синтаксом, нпр. теорија о примату предикативне функције придева над његовом атрибутивном функцијом. Изванредна анализа како македонског, тако и пољског језика, слика њиховог међусобног односа показаног кроз сличности и разлике, биће драгоцено штиво не само македонистима и полонистима – намењена је славистима широког спектра.

Мирјана Д. Косић-Голубичић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* zoran.golubicic@gmail.com

НАТАША КИШ, ДОПУНЕ ПРИДЕВА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, – стр. 216.

Недавно се из штампе појавила књига „Допуне придева у савременом српском језику“ Наташе Киш¹. Књига има сљедећу структуру: *Предговор*; 1. *Уводна разматрања* (17–34); 2. *Теоријско-методолошки оквир исцртавања* (35–58); 3. *Дојуне придевима различитих семантичких класа* (59–185); 4. *Закључна разматрања* (187–197); *Извори* (199); *Литература* (200–207); *Прилог: Регистар анализираних придева* (209–212). Поглавља су раздијелена на потпоглавља у складу с проблематиком која се у њима разматра. Тако је *Увод* подијелен на три дијела: *Предмет и циљеви исцртавања*, *Синтаксис* *корпуса*, *Валенција и реакција: преглед литературе*. Друго поглавље има сљедеће дијелове: *Дојуњавање – комплементација*; *Комплементација придева*; *Дојуне придева*; *Семантичка класификација придева*. Треће поглавље се дијели на четири потпоглавља: 1. *Дојуне придевима са значењем особине*, 2. *Дојуне придевима са значењем односа*; 3. *Дојуне придевима са значењем психофизиолошког процеса*; 4. *Дојуне придевима са значењем паритивности и квантификације*. Како се већ из наведене структуре рада може закључити, треће поглавље представља и главни и најобимнији дио рада; у њему је урађена анализа проблема о коме аутор пише.

У уводном дијелу књиге аутор др Наташа Киш дала је краћи осврт на придјеве, а затим најавила и предмет рада: „... предмет интересовања јесу придеви посматрани синтаксичко-семантичком нивоу. Примарни задатак је да се у оквиру *придевске синтагме* анализира

¹ Филозофски факултет у Новом Саду, 2016, 216 стр. 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст, слика ; 12 см. – (Едиција Е-дисертација; књ. 11).

однос придева као управног члана синтагме и његове допуне односно комплемента. Стога се као основно поставља питање врсте односа у оквиру саме синтагме као синтаксичке јединице коју чине управна реч, у нашем случају придев, и зависни члан који одређује, детерминише управну реч, односно који је допуњује, експлицира њен садржај. Нужно је у том смислу утврдити критеријуме на основу којих ће се ова два типа односа унутар синтагме разликовати, будући да ће анализа која следи показати да се у придевској синтагми може говорити о скалираности, односно благим прелазима од одредбе или додатка до допуне, од онога што се сматра необавезним до онога што се сматра обавезним чланом. Циљ нам је да укажемо на основне карактеристике односа *комплементације* придева у савременом српском језику, те се као два централна појма издвајају *категоризација дојуна* придева – утврђивање њихових морфосинтаксичких и семантичких карактеристика, и *семантичка класификација* придева који у савременом језику добијају допуне“ (стр. 18).

Послије овако јасног дефинисања предмета и циља истраживања Наташа Киш се осврнула на корпус; објаснила је како га је формирала. Прво је ваљало направити (цјеловит) списак придјева српског језика који траже допуну; за то је прегледала шестотомни рјечник српског језика, мање – истиче – једнотомни рјечник Матице српске. Првобитно је издвојила око 600 придјева, али их је свела на 358, „будући да за реализацију допуна уз неке од придева, упркос њиховој инхерентној лексичкој семантици која за то има потенцијала и на основу које су придеви иницијално издвајани, нисмо нашли потврде, па тако нису ни обухваћени анализом“ (стр. 21). Примјере за допуне уз тако формиран списак придјева прикупила је првенствено из електронског корпуса Душка Витаса, а по потреби је трагала и по другим изворима. У *Прегледу литературе* дат је сажет увид у досадашње бављење овом проблематиком у српском језику, наравно одлично уклопљен у релевантну лингвистичку литературу на истоку и западу европског лингвистичког свијета. Кад говори о учењу о валентности на западу, аутор Наташа Киш полази од Тенијера и сажето представља најзначајније ауторе послје њега. А руско учење представља приказујући Апресјанове погледе, затим и погледе других руских лингвиста. Међу домаћим истраживачима аутор издваја Ирену Грицкат, Миливоја Павловића, Павицу Мразовић, Владиславу Ружић. Ту се објашњавају, на почетку, и валенција и рекција, као појмови који су у тијесној вези са појмом допуне придјева.

У другом поглављу др Наташа Киш се посебно осврнула на питања комплементизације придјева, допуне придјева и, на крају, семантичку класификацију придјева. На самом почетку текста она истиче да није имала одговарајуће узоре у српској литератури, па ни у сербокroatистичкој. Пошла је од Апресјанових идеја и „на основу целокупне анализе самих допуна, *семантичка класификација* придева није вршена само према њиховом семантичком садржају, већ се показало неопходним да се истовремено узме у обзир и њихова употреба у конкретной реченици...“. На крају овога разматрања, др Наташа Киш је издвојила четири семантичке класе придјева у српском језику који добијају допуне – то су класе које су наведене на почетку овог осврта, у представљању садржаја књиге.

Како је већ и наведено, треће поглавље представља главни дио раду, у њему су ове класе и изанализиране, описане и прокоментарисане. Увијек се примјењује исти поступак. Зато је оно испарцелисано на мање цјелине – четири класе придјева, наведене у насловима потпоглавља, парцелисане су у мање цјелине: прва класа (придјеви са значењем особине) у пет цјелина, друга класа (придјеви са значењем односа) у три цјелине, гдје се трећа дијели на седам цјелина, трећа класа (придјеви са значењем психофизиолошког процеса) – у пет цјелина. И најсажетије приказивање ових анализа морало би заузети подоста простора уз ризик да, такво, непотпуно не покаже све што је битно; зато остављамо читаоцима да се упознају с њима у цјелини – у самој књизи.

У Закључним разматрањима, на десет страница, аутор др Наташа Киш је опет прегледно, поступно и јасно изложила главне резултате својих истраживања. Уз то, дала је и виђење неких будућих истраживања и послова у овој области српске науке о језику, гдје је она несумњиво урадила велики, озбиљан и пионирски посао. Не би било коректно правити избор из закључних разматрања, тиме би се свакако умањило увид у резултате ове извнредне књиге, али бих навео посљедње реченице, које би се могле схватити као сажетак закључка: „На самом крају може се рећи да нам је намера била преставити синтаксичко-семантичке особености односа комплементизације придева у савременом српском језику, те да на тај начин дамо допринос истраживањима у домаћој лингвистичкој науци, будући да придеви као морфосинтаксичка класа речи нису били предмет опсежнијих истраживања. Ова студија требало би да пружи основу за нека будућа лексиколошка истраживања која би се бавила лексичком семантиком придева као врстом речи и као лексичким јединицама,

али и да постави теоријску базу за израду једног поузданог граматичког речника придева са допунама“. Од једне књиге – заиста довољно. Треба овдје истаћи да је рад пропраћен и већим бројем табела – укупно тридесет шест у истраживачком дијелу, прије закључних разматрања, које не стоје да замагле ствар, већ, напротив, да анализирани ствари учине видљивијим, у потпуности, дакле, у циљу повећања прегледности анализираних придјева. Све табеле су једнообразне: у њима се дају придјеви једне групе, затим средства којим се допуне изражавају, тј. падежне допуне које они захтијевају и сематнички садржај њихов.

Пред нама је, дакле, одлична књига, у којој се др Наташа Киш бави једним синтаксичко-семантичким проблемом – придјевима као морфосинтаксичком класом, који у србистици није био озбиљније односно детаљније истраживан. Рад показује ауторову одличну теоријску обавијештеност, потпун увид у србистичку литературу, вјештину аутора да влада крупнијим проблемима у синтакси и семантици са лијепом успостављеним односом између грађе, научних анализа, литературе и властитих коментара – до извођења поузданих закључака и предвиђањем могућих будућих проучавања која би се наслањала на резултате ове монографије.

Овај сажет приказ упућује да књига *Дојуне њридева у савременом српском језику* Наташе Киш представља значајан догађај у српској синтагматици, конкретно у проучавању придјевске синтагматике. Она доноси значајне научне резултате, попуњава једну већу бјелину у српској синтакси, свакако ће бити незаобилазна у будућим истраживања придјева као морфосинтаксичке категорије.

Срећо З. Танасић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

ДИЈАНА ЦРЊАК, БИЉАНА САВИЋ,
СКИЦЕ ИЗ ЕТНОЛИНГВИСТИКЕ

Матица српска – Друштво чланова Матице српске
у Републици Српској, Бања Лука: Графид, 2016.

Скице из етнолингвистике коауторска је научна монографија аутора Дијане Црњак и Биљане Савић. Конципирана као целина састављена од шест радова, од којих су четири посвећена етнолексиколошким а два етносинтаксичким темама (укључујући и лексички ниво), ова монографија поседује заокруженост, засновану на кључној идеји да се поглед на свет једне културе рефлектује у структури њеног језика, и обрнуто – да је одређен њиме, те на тежњи да се анализа лексичких и синтаксичких нивоа обједини, будући да, према речима ауторки, између њих „нема оштрих граница“.

У првом раду, *Лексичка и синтаксичко-семантичка анализа благослова у обреду Чаројице*, анализира се лексичка и синтаксичко-семантичка структура благослова у обреду Чаројице. Анализирани благослови су класификовани према критеријуму присуства или одсуства агенса – при чему је вршилац радње најчешће Бог (што сведочи о процесу христијанизације који је заменио паганску веру у магијску моћ опходника вером у Бога), док су објекти благослова најчешће усеви, дом и сљеме. Ауторке долазе до закључка да постоје сличности између овог и сличних обреда на Балкану и шире – на индоевропском простору, а да су забележене разлике условљене културним контекстом уже заједнице. Следећи рад – *Намера га намјерила била – изражавање циљног значења код ејског ђевача* – доноси анализу синтаксичких могућности исказивања циљног значења у епским народним песмама (углавном јуначким) из Вукове збирке и збирке САНУ, долазећи до закључка да се оно најчешће

исказује предлошко-падежним везама, прилозима са циљним значењем, глаголским прилогом садашњим, конструкцијама с инфинитивом и зависним циљним клаузама, те да углавном долази уз глаголе кретања, глаголе говорења који значе изрицање воље, глаголе упућивања, те уз оне са значењем борбе, интереса, стремљења. Вршење радње обележено је углавном остваривањем вишег циља – очувањем православне вере, ослобођењем од турског ропства, а ређе циљевима попут разбибриге, одмора, јела или пића, закључују ауторке, што указује на саобразност одређених образаца културе (херојски, активни модел) и историјских околности са језичком структуром. *Турцизми у лексици куће и покућства* доносе анализу удела турцизама у лексици куће и покућства на подручју Лијевча поља и Жупе. Истраживање је показало да се реалеме које спадају у најстарији слој материјалне културе именују углавном лексемама словенског порекла, ређе турцизмима, док су турцизми најзаступљенији у именовању културних добара турске провенијенције (душек, ибрик, тепсија итд.), а неки од њих се данас перципирају као регионализми или као домаће речи (јорган, оклагија, чекић итд.). Текст *Језик, њерцеиција и мейафоре: семантика именовања домаћих животиња* доноси занимљиве увиде о богатијем именовању корисних животиња (уз обавезно дистинктивно обележје, пола, узраста, gravidности, оглашавања итд.). Истраживање је показало да у семантици именовања важну улогу игра емотивни однос, те је најчешће и најразноликије именован коњ, који је истовремено био одлика престижа, а ретко су именоване нпр. свиње, с обзиром на недостатак емотивног везивања за њих, те на негативну симболику коју имају у српској народној култури. Анализа показује и да су називи појединих животиња извор метафоричних пресликавања за именовање људских особина или разумевање апстрактних појмова. *Етнолингвистичка анализа свадбених обичаја Срба слајинског краја (околина Бањалуке)*. *Српско-бугарске њаралеле* обележена је интердисциплинарним приступом, а посвећена етнолексиколошким, дијалекатским и лингвогеографским темама. Анализа лексике свадбених обичаја Срба и Бугара открива највећу заступљеност домаћих лексема, често исте или сличне мотивације, мада је забележен и велики број турцизама (у бугарским говорима су заступљенији турцизми и грецизми), док је број германизама и романизама занемарљив, а позајмљенице су углавном преузимане из истих језика и у истом периоду. У завршном раду – *Творба њридјевских зоонима у њасјирској лексици лакѡашког краја* – анализарана грађа је потврдила богату синонимија

суфикса, те њихову полисемија. Највише забележених основа јесу оне домаћег порекла, а од страних преовладавају турцизми. Именовање особина животиња најчешће је мотивисано упућивањем на уочљиву физичку одлику, а немали број примера обележен је антропоцентричним системом вредности.

Ова коауторска монографија свакако представља важан научни допринос етонолексиколошким и етносинтаксичким истраживањима, као и испитивањима односа језика и културе на српском језичком простору те, у појединим деловима, и проучавањима међујезичких контаката и когнитивнолингвистичким темама, дајући подстицај будућим комплексним етонолингвистичким студијама, чији се значај огледа не само у опису и анализи лингвистичких и културних датости, већ и у продубљенијем сагледавању и разумевању језичког и културног идентитета и њиховог међусобног односа.

*Ивана С. Башић**

Етнографски институт САНУ, Београд

* ivana.basic@ei.sanu.ac.rs

МИХАЈ Н. РАДАН, *ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА*
КАРАШЕВСКИХ ГОВОРА ДАНАС

(Прилог истраживању српских говора у Румунији). – Нови Сад,
Београд: Филозофски факултет у Новом Саду, Матица српска,
Институт за српски језик САНУ 2015, стр. 430

Монографија која је пред нама измењена је, допуњена и преведена докторска дисертација Михаја Н. Радана одбрањена 1999. године на Универзитету у Букурешту. Дисертација је прво објављена 2000. године на румунском језику под насловом *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, у издању Савеза Срба у Румунији из Темишвара (*Uniunea Sârsbilor din România, Timișoara*).

Садржај монографије садржи следећа поглавља: ПРЕДГОВОР (11–19), УВОД (21–82), ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА (83), СИСТЕМ ТРАНСКРИПЦИЈЕ (83–85), ВОКАЛИЗАМ (85–156), КОНСОНАНТИЗАМ (157–243), ПОЈЕДИНИ АСПЕКТИ У ВЕЗИ СА УТИЦАЈЕМ РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА НА ФОНОЛОГИЈУ КАРАШЕВСКИХ ГОВОРА (244–252), ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА (253–268), Карта карашевске области (269), ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ (271–282), ИНДЕКС РЕЧИ (283–346), ИНДЕКС АНТРОПОНИМА (347–352), ИНДЕКС ТОПОНИМА (353–360), ИНДЕКС АУТОРА (361–366), PHONÉTIQUE ET PHONOLOGIE DES DIALECTES DE LA REGION DE CARAȘOVA AUJORD’HUI. Contribution à l’etude des dialectes serbes en Roumanie (367–373), PHONETIC AND PHONOLOGICAL ASPECTS OF PRESENT-DAY CARASOVA DIALECTS. A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF SERBIAN DIALECTS IN ROMANIA (372–380), Снежана Гудурић: МИХАЈ Н. РАДАН – СЛИКАР КАРАШЕВСКОГ СВЕТА (381–400), ЛИТЕРАТУРА СА СКРАЋЕНИЦАМА (401–424) и СЛИКЕ (425–430).

После посвете на самом почетку, супрузи Јоани и кћеркама Миљани-Радмили и Морослави-Мари, аутор нас у првом поглављу (ПРЕДГОВОР) упознаје са предметом, циљем и методама истраживања. Предмет монографије су говори свих седам села карашевске области (Карашево, Клокотич', Лупак, Неремих', Равник, Водник и Јабалч'е). За два контролна пункта узета су два места из србијанског Баната, Уљма и Избиште, у којима има расељених Карашевака. Као важна, наводи се чињеница да се у најмањем месту Јабалч'е већина становника у међусобној комуникацији служи једним румунским говором, док већи део старије генерација користи говор близак говору Карашева. У уводним страницама *Предговора*, аутор истиче да се не ради о једном монолитном народном говору у свих седам села, него да су разлике међу њима, пре свега у фонетици и лексици, битне и предлаже термин *карашевски говори*. Иако је у наслову монографије (*Фонетика и фонологија карашевских говора данас*) акценат на актуелном стању у поменутиим говорима, М. Радан често и примерено користи примере из досада најбоље монографије о карашевским говорима Е. Петровича из 1935. године¹ с напоменом да се на тај начин могу пратити етапе развоја појединих језичких појава. За прикупљање грађе користиле су се методе традиционалне дијалектологије од непосредног контакта испитивач – казивач, преко бележења спонтаног међусобног разговора неименованих казивача до касетофонских снимака и попуњавања Упитника за одређене језичке проблеме у времену од 1978. до 2014. године. Будући да је аутор рођени Карашевак, да је тамо провео детињство и десет година радио као наставник у основној школи у Карашеву, нема сумње да је сакупљена грађа аутентична и веродостојна.² За казиваче проф. Радан је одабирао (са)говорнике различитог узраста, занимања и образовања. Предност се давала старијима и особама средњих година (првенствено женама домаћицама), што мање образованима и са што мање временског избивања из села у којем живе. На крају овога дела даје се списак казивача од којих је сакупљено највише грађе уз обавезни годину рођења, а често и смрти.

¹ Emil Petrovici, *Grăiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Imperieria Națională, București, 1935.

² Важно је нагласити и чињеницу да је аутор од самог почетка свог научног рада своју биографију и библиографију нераскидиво везао за родно Карашево. М.Н. Радан, редовни професор на Филолошком, историјском и теолошком факултету при Западном универзитету у Темишвару, аутор је многих студија из етнологије и фолклористике Карашевака које су сабране у књизи из 2004. године *У њоходе њајновијом Карашу*.

На скоро 60 страница у другом делу (УВОД) аутор нас упознаје са географским положајем карашевских насеља, становништвом, њиховим занимањима, другим насељима са карашевским живљем, њиховим пореклом и са истраживањима говора којим међусобно комуницирају, историјом, фолклором и обичајима. Детаљним увидом у сву досада објављену литературу о пореклу Карашевака, М. Н. Радан детаљно презентује подељена мишљења аутора. Наводи чак десет различитих теорија о пореклу становника испитиване области и детаљно их и критички презентује. Порекло Карашевака различито је третирано, тј. претпоставља се да су Карашевци: 1. Босанци, па Бугари помешани са Румунима и Србима (Геза Цирбус), 2. потомци првих Словена који су населили Дакију (И. Поповић, М. Радан), 3. потомци првих Словена у Банату касније помешани са досељеницима из српских крајева јужно од Дунава (Ј. Ердџановић, М. Н. Радан, М. Руснак), 4. хрватског порекла (П. Влашић, С. Крпан), 5. словенско-румунска мешавина са албанском пенетрацијом (Т. Симу) или румунско-српска мешавина (М. Томић), 6. хетерогена мешавина балканских народа са добро оцртаним особеностима (В. Туфеску), 7. посебна етничка група (П. Сирку), 8. чешког порекла (С. Бацарија), 9. српско-хрватског порекла (С. Тројановић, Ј. Срзић, Е. Ферменцин) или 10. Албанци (Ј. Сенткларај). И датум досељавања у Банат је споран и помиње се да је то било у времену од 12. века до друге половине 15. века. Став аутора је јасан и очитује се и у наслову ове монографије, дакле, карашевски говори део су српског језичког корпуса (и са изразито штокавском физиономијом, како тврди П. Ивић³). О колонизацији Карашеваца претпостављају се следеће могућности: или је постојала само једна или три. Прва са становништвом из Бугарске између 1336. и 1396. године, друга са становништвом српског порекла и трећа у 18. веку са становништвом бугарског и албанског порекла. После увида у релевантну литературу о сеобама и после јасно изражених личних ставова о овој проблематици, М.Н. Радан доноси коначан суд о досељавању Карашеваца „са простора јужно од Дунава у јужну Угарску, првенствено у јужни Банат“ (253) са обе стране српско – румунске границе. Аутор даље помиње да се само детаљном компаративном методом, у првом реду, фонолошких, морфолошких и лексичких карактеристика карашевских говора у поређењу „са особинама српских и(ли) бугарских

³ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*, Нови Сад, 1985. стр. 215 + дијалекатска карта.

дијалеката или говора из којих су се временом могли издвојити карашевски говори“ (254), може прецизније одредити место првобитне постојбине Крашеваца и време њиховог пресељења и стварања ове етничке енклаве. Први подаци о највећем и најзначајнијем насељу Караш датирају још из 1333. године. Исте године, по архивским подацима, забележено је и постојање седишта католичког протопрезвигтеријата који је престао да постоји у вртлогу бурних надолазећих догађаја. Верска припадност Карашевака, такође, изазивала је и изазива полемике. Дилему о томе да ли су Карашевци аутохтони православци преобраћени у католике или старином католици, аутор решава закључком да „значајне индиције о верској прошлости (...) могу пружити обичаји Карашевака, архаични и врло добро сачувани (...) као што су празновање крсне славе (...), два пасторална обичаја везана за празнике Св. Геогија (...), опхођење (...) 6. и 7. јануара (на Бадње вече и Божић по старом јулијанском календару) (...) карактеристични за српски народ, доказују да се ова етничка група у прошлости одвојила од овог народа и да је првобитно била православне вероисповести“ (57).

О припадности карашевских говора говорили су наши истакнути лингвисти Александар Белић, Павле Ивић и Петар Скок. Ослањајући се на акценат Карашевака, А. Белић истиче њихово косовско-ресавско порекло, док П. Ивић и П. Скок у рецензији за помињану Петровичеву монографију сматрају да овај говор има више заједничких особина са призренско-тимочким дијалектом него са косовско-ресавским. У сваком случају, ради се о једном арахаичном екавском српском говору. Овај српски говор чува низ архаизама међу којима се истиче фонолошка вредност старог словенског вокала јат. Ово значајно откриће Е. Петровича обелодањено је у његовој помињаној монографији и постало је наслеђе српске дијалектологије. У овој невеликој енклави данас живи око 6.280 становника и себе сматрају искључиво Карашевцима а свој језик зову *карашевским*. Утицај румунског језика на карашевски очекиван је и очигледан. Карашевска антропонимија богата је румунским елементима, истиче аутор. Значајан је постотак удела румунског језика у презименима (51%) као и мушким и женским именима (28%, 31%). Неуморни етнолог, културолог и лингвиста, М. Радан испитује обичаје, веровања и необична именовања својих Карашеваца па налази, рецимо, занимљив податак да се у терминологији ватре не употребљава ниједан од основна два словенска термина (*вайра* и *огањ*) већ трећи, само њима својствен, *ѵросиѵ/ѵросеѵ*. Један од значајанијих узрока очувања

у пунктовима где се она очекује и сл. Помињу се и позајмљенице у којима је могуће и чување и девокализација **р** (*Хрвát, Харвát*), случај потпуне девокализације радног глаголског придева глагола *умреџи* у неколико пунктова (*умьр, умаѣр*) као и два примера са волакизацијом етимолошког *р* (*брдáвица, врџѣно, вреџѣно, вьрџѣно*). Статус **р** на испитиваном терену донекле је различит од његовог статуса у српким говорима. Ови подаци могу се узети као доказ да је „процес етногенезе Карашевака, остварен мешањем старог словенског слоја из карашевских насеља са каснијим српским досељеницима и са румунским становништвом (...)“ (141). Аутор констатује и то да је процес вокализације група *ѣр, ѣр, рь* био заустављен утицајем румунских говора, тј. да је румунски језик утицао на потпуну девокализацију **р**.

Кад говори о вокалским алтернацијама (у књизи стоји *Вокалске ѿјаве*), аутор нас упознаје са „одстрањивањем вокалских група“, елизијом, сажимањем, укањању хијата, палатализацијом, уметнутим вокалима и осталим променама. Добро опримерено, аутор истиче да се вокалске групе боље чувају него у другим српским говорима, да су елизија и сажимање вокала ретка појава, да се хијат не уклања увек, а да се синокопа јавља као и у другим српским говорима (у 1. и 2. л. јд. презента и футура некох глагола – *виш боље, да мош*; у радном гл. придеву глагола *оџићи* – *ошле, ошли*; у презенту и императиву глагола звати – *звём, звѣш, зви*; код неких именица – *воск, јазвац*; код неких кардиналних бројева – *џриџри, џрисједан*). У апокопи углавном губи се финално *и* (у императиву неких глагола – *бѣш, дрш, сѣш*; код везника – *ниш, ал, ил*; у речци **ли** – *да л су*; код односно-упитне заменице **који, чѣ(ју)** – *било кој, ч'и си ти*). И хаплоглија и друге сличне појаве уобичајене су код глагола, прилога и предлога *јём, да се најём, изём, мош, не мош; оџла, озгор; ѿоре ѿџа, о дома*). *Палатализација вокала* (155) и *Афонизација финалних вокала* (156) вокалске су алтернације које домаћа фонетска терминологија именује као међусловна вокалска асимилација и(ли) дисимилација, односно, обезвучавање вокала (на крају слога). Такође, фонолошка пракса примере као што су *ѿоре ѿџа, о дома* (в. горе) не третира међу вокалским алтернацијама кад је јасно да се ради о консонантским алтернацијама у сандхију.

Консонантски систем карашевских говора јединствен је. Говори се о 26 сугласника и 7 алофона који се, као и сонанти у даљем тексту, неоправдано, не одвајају од сугласника (консонаната). Термини *африкајни сугласник* (157), и *фонски* (161) такође нису примерено

решење, односно, нису у употреби у домаћој терминологији. Сваки сугласник, готово без изузетка, води порекло, артикулише се и има дистрибуцију као „у већини штокавских говора“ (174) и(ли) као и у „српском/хрватском књижевном језику“ (157), тако да се не бисмо задржавали на томе. У прилог термилошкој неуједначености, навешћемо и случај да се о **п** у анализи погрешно говори као о „веларном консонату“ (168), а не као о алофону, док се у инвентару консонаната почетку то ни не помиње (157). Иначе, за овај алофон се каже да је то „назални сонант **п** пропраћен оклузивним веларом“ (168). На стр. 168. наводе се и примери који доказују постојање алофона *п* (*Ађка, лемођка, њелџка*) док их у приложеним дијалектаским текстовима нема у том окружењу него испред дентала (*њосџамџџи*, 273) или на крају речи (*какoђ*, 273, 274). Посебну пажњу аутор посвећује звучној денталној африкати **S**. За ову фонему аутор наводи да је она „продужетак прасловенске африкате *s* (...)“ која се јавља „на јужнословенском лингвистичком ареалу“ (182), тј. у бугарском и македонском језику, у неким српским дијалектима (призренско-тимочким, косовско-ресавском, зетско-ловћенском, у говору Свиничана, галипољских Срба и неким говорима централне Шумадије)⁴. Следе примери са овом африкатом словенске провенијенције (*сџба, сџенка, свџзда*), затим у позајмљеним речима из румунског језика (*брáсу, бýсе, сáрка*) и у ономастици (*Бусáна, Сáма*) и топонимији (*Сџерово*). Овај архаизам, тј. конзерватизам говора карашевских Словена, успешно се супротставио иновативном тренду у говору досељеника из Србије и фонеме **S** обезбедио фонолошки статус. Чињеница да и румунски народни говори у свом фонолошком систему имају ову африкату, само је поспешила њено очување у карашевским говорима. Два су пара африката Ч’ Џ’ (Ч, Џ) и Ћ’, Ђ’ од којих је први (Ч’ Џ’) настао као резултат дуготрајног контакта ових говора са румунским народним говорима Баната који у свом систему имају само један пар алвеопалаталних африката. За њихову појаву примера има доста како у словенским речима, тако и у позајмљеницама из румунског (*се дџч’им, њрасџч’ка, флoч’е, кáнци’а, џуџанџи’џја* према *чџрбул, чурáри, коваџија*). Африкате Ћ’, Ђ’ имају истоветно порекло са стандардним српским гласовима **ћ** и **ђ**, тј. из прасловенског

⁴ Промакао је податак да се овај алофон региструје и у говорима Бачке и Баната шумадијско-војвођанског дијалекта (Н. Секулић, *Збирка дијалекатских џексџова из Војводине*. – СДЗб XXVII, 1981 (139), Ивић, Бошњаковић, Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* – Прва књига: Увод и фонетизам, СДЗб, XL, 1994 (353, 354)).

језика као резултат еволуције типичне за јужнословенске језике као, рецимо *свѣћ'а* из крашованских говора која одговара српском *свећа* (< прасл. **свѣи*'а < прасл. **t'*, **d'* < **tj*, **dj*) и сл. Важно је напоменути да је код млађе генерације последњих деценија приметно „отврдњавање“ ових африкарата па ће се чути **ћ**, **ђ**, **ч** и **џ**. У изговору млађе генерације забележено је да се *ћ* и *ђ* из стандардног језика чују као **ч'** и **џ'** (цвѣч'е, краџ'а). На крају, аутор закључује да су се ови говори развили од говора првих јужних Словена који су се затекли у Банату већ у VI–VII веку. То је време распада словенске језичке заједнице. До коначне артикулације **tj*, **dj* долази накнадно, „током независног развоја дијалекатских група и словенских језика“ (193). Посебно је архаичан статус ових говора посведочен је и чувањем старе консонантске групе **ч'р** (*ч'рнок*, *ч'ърноока*). Још у XIII и XIV веку ова група дала је групу *цр-* у српским и хрватским говорима и центар ове иновације, претпоставља аутор, могао би бити негде на западу Балкана. Чињеница да су осим свињичких и карашевски говори сачували архаичну групу **ч'р** говори да су се ови говори развијали независно од велике већине српских штокавских говора.

Консонатке алтернације као што су: јотовање, рефлекси старих сугласничких група **stj* (**skj*) **zdj* (**zgj*) и палатализација регуларне су у овим говорима. *Сѣтаро јотѣовање* је у карашевским говори-ма конзервирало старе словенске гласове *t'*, *d'* (*ћ'*, *ђ'*): *свѣћ'а*, *мѣћ'а*, *дѣћ'и*, *дѣћ'ем*... Дешава се да јотовање изостане ако се дентали *д*, *џ* нађу испред *р*, *в*, тј. да се у тој позивији сачувала прасловенска група *-сѣ(р)-* у глаголу *осѣриѣи* и његовим композитама (*ѣсѣар*, *наосѣрѣн*). Доказ да је и у (јужно)словенској епохи, као и у палеословенској постојала тежња ка умекшавању сугласничке групе *gn* у непосредном контакту са палаталним вокалима (*и*, *ѣ*) па јотовањем настаје гупа *гњ*, доказ су примери из ових говора: *гњѣздо*, *гњѣда*, *јѣгње*... Као и у Свињици и српским дијалектима призренско-тимочке зоне и овде понекад изостаје старо јотовање: 1) у трпном глаголском придеву – *зарѣбен*, *наѣрѣвен*, *удѣвен*; 2) код већине глаголских именица – *женѣње*, *ломѣње*, *ѣласѣѣње*... Примери са нејотованим *ѣи* и *д* одговарају онима у „спским југоисточним дијалектима“ (198) и, опет, ради се и доказу да су посматрани карашевски говори део широког ареала који је обухватао делове јужне и југоисточне Србије и северно од Дунава брдску област јужног Баната. *Рефлекси сѣтарих сугласничких група *stj (*skj) *zdj (*zgj)*. Палатализација старих сугласничких група **skj*, **zgj* у јужнословенској епохи као

резултат имала је нове сугласнике *ш'*, *ч'* и *ж'*, *џ'*. Такође, прасловенске групе **stj*, **zdj* после јотовања дају исте резултате у штокавским говорима па се добија *шӣ*, *жд* које ће даље, тзв. *йодновљеним јошовањем* добити, у неким категоријама, за резултатат *ћ*, *ђ*. Поменути процеси забележени су и у карашевским говорима. Примери то и илуструју: *клéшӣи*, *йрiшӣӣ*, *шӣа̄ӣ*, *шӣа̄ла*, *шӣе̄ње*, *йишӣӣм*, *огњӣшӣе*, *крам̄ирӣишӣе*, *Равнӣишӣе*, *Ковиљ̄ишӣе*, *шӣрӯфлe*, *намéш̄'ам*, *о̄йр̄а̄иш̄'ам*, *йӯиш̄'ен*, *кр̄иш̄'ен*, *йӯиш̄'ање*, *кр̄иш̄'еник*, *намéш̄'ање*, *др̄к̄'еш* али *йошӣе̄ње*. Као и у српским народним говорима (и у стандарду) увек се чува *жд* у малобројним речима као што су *даждев̄ња̄к*, *муждēник*, *йужд̄рав̄*... Сва новија јотовања остварена у српском језику забележена су и у овим говорима у истим категоријама: *камéње*, *йр̄ње*, *йеч'е̄ње*, *йиса̄ње*, *с̄ире̄ње*, *кóље*, *вēсēље*, *гр̄ож̄'е*, *цвēће*, *конóйље*, *рóбље*, *зд̄равље*, *кв̄л̄ом*, *йамē'ом*, *говē'и*, *йр̄е̄ћи*. *Палатализација*. Трагови старе палатализације сачувани су у овим говорима, као и у већини штокавских дијалеката. Зато ћемо навести само неке особености ових говора у вези са палатализацијом који се не бележе у српским говорима. Наводи се да у структури глагола *вика̄ӣи* у презенту постоје непалатализовани облици као што су: *вика̄м*, *вика̄ш*, *вика̄*, *вика̄мо*, *вика̄ӣе*, *вика̄ју*. Друга палатализација није извршена код именица женског рода у ДЛЈд. са старом основом *-а*: *рӯки*, *нóги*, *мáчки*, у *йёрки*, на *с̄йр̄е̄ји*... Интересантан је облик именице женског рода – *кне̄з̄ӣца* у односу на српски стандард и цео штокавски ареал у којем је *кне̄гӣња*, *кне̄гӣња*.

Консонантске групе наводе се с обзиром на позицију коју заузимају у речи (иницијалне, медијалне, финалне). Готово на 25 страница аутор даје исцрпан попис консонатских група у свим позицијама и добро опримерено коментарише њихово понашање, пре свега упрошћавање, чување и различите вокалске и консонантске алтернативе у њима. Консонантске групе у *иницијалној йозицији* понашају се слично као у српским и хрватским говорима, тј. упрошћавају се испадањем првог елемента (*йӣӣ'и*, *ч'ела*, *сов̄ање*, *шēнӣчно*, *канӣце*, *й̄орак* „твор“, *де*, *гáбар*, *ва̄'ем*, *сам й̄ел*, у *ладу*, *ра̄йав*, *рӯним*). На почетку речи честе су и дисимилације и асимилације, што се види у примерима: *гњēздо*, *гњ̄ива*, *кља̄нац*, *цв̄ра̄ка*, *цмóла*, *швóрац*, *шӣр̄ӣ* „шкрт“, *кла̄ка* „тлака, моба“, *пл̄óч'а*, *Кр̄ис̄ӣ*. Групе су се очувале само ако је други члан сонант: *длēӣо*, *дла̄ња* „длан“, *глӣс̄ӣа*, *ч'лóвик*, *гњēздо*, *ж̄лēӣ*. У овој позицији у сугласничкој групи може доћи до суспитуције једног сугласника другин или до дисимилације: *Мӣӣа*, *млóго*, *зламēње*, *жигēрица*. Није непозната ни метатеза: *св̄а*, *ч'окáн*,

шлицни „шници“. Дешава се да се уметне један сугласник или вокал и разбије групу: *здра́ка, здре́лий*; *ба́зовина, Дуні́йер, ковач 'ка* „квочка“. Даљинска асимилација честа је у позајмљеницама: *жиге́рица, жемі́ч 'ка, ші́иде́нї, цанда́ла*. Примери који следе потврђују да се неке иницијалне групе чувају: *їкѐм, дле́шо, дно́, хр́скам, гно́ј. глѹв, ч 'ловик, їра́ска, сїа́кло, здра́в, сли́ва, жве́м* „жваћем“, *жмі́м* „жмури́м“. Закључује се да се нису очувале почетне групе *-її, -їч, -їс, -їш, -їшв, -гд, -хв, -хї, -сх, -зр, -бз* и *-вн*. Медијалне консонантске групе претрпеле су разне фонетске промене, иако има и оних које су се сачувале. У књизи примера има много, а овде се прво даје избор од оних које су се измениле асимилацијом, дисимилацијом, метатезом и сл: *оле́йим, сла́вење, мља́скам, їошї́ен, Бо́жє обрани, о́мак, їлану́јемо, је́но* али *слобо́дно, їосме́в, гру́да, брѣч 'ић', ува́йїм, зафа́лим, о́вч 'и, есїло́дира, ніка́ка, сва́кака, смо́ка* „смоква“, *ва́ља* „ваљда“, *зе́мља, грмња́ва, їа́мњан, гу́но* „гувно, гумно“, *исї́екција, ивентї́ар, ижѣ́кција* „инјекција“, *їенсу́ја, деї́еце, сеќї́ембер, рѣлн* „рерна“, *їра́ци* „прасци“, *раце́йїм, дач 'їца, кру́ч 'ица, Бла́госов* ређе *Бла́гослов, мїсїм* и *мїслим, ла́јса, ма́сан* али и *їосїан (...)* *руїса́к, ка́рћ 'а* „карта“. Групе *-бн-, -гњ-, -згл-, -кћ-, -їљ-, -сл-, -сї-, -їк-* и *-шї-* сачувале су се (*шїбнем, ја́гње, узгла́вник, дркћ 'ем, ч 'оїља́снем* „ударим“, *снѣсла ја́јце, о́сїар, нїїко, је́шїе* „још“). Финалне консонантске групе. За разлику од српског језика у карашевским говорима чувају се завршне консонантске групе – *сї, -зд* и *-шї*: *боле́сї, брѣ́сї, госї, їла́сї, грозд, ве́шї, їрїшї*. У лексеми *во́ск* очитује се још један лескички архаизам који потврђује постојање финалне групе *-ск*. Аутор даље даје примере који показују да се није одиграла алтернација *-л: -о*: *сїо́л, дебе́л, свѣрдал*. Обична супституција примећена је на крају неких речи: *мо́љак, врѣв, кукурѣч'* „кукурек“, *фишкар, їасу́њ, ма́рц, бро́нц*. Као и у многим српским народним говорима, истиче аутор, финални консонати се обезвучују (делимично или потпуно), осим *в*, који делимично задржава своју звучност: *гро́ї, дра́к, нікаї, кукуру́ц (-s > -ц), ро́гос, кри́ш, ла́веш* али *їо́кров, рука́в*. Следи попис неких појединости везаних за консонантске групе у карашевским говорима које смо понекад и сретали у раду под другим насловом. Код лексеме *флу́ра* и изведених *флу́рица, флура́ш, флу́рење* могло би се говорити о метатези, али податак да је у старом румунском језику назив за овај инструмент баш тако гласио (рум. *Flúier*) не даје нам за право да то тврдимо.

На крају овог одељка под насловом *Поједини асїекїи у вези са уїицајем румунског језика на фонологију карашевских говора*, М. Н.

Радан наводи и анализира неколико вжних детаља у вези са утицајем румунског језика на опстанак и развитак карашевских говора. Међујезички контакт румунског и српског језика у овој енклави почео се остваривати врло рано, тј. у време доласка Карашевака на Балкан. Дуготрајно бивствовање у Карашеву у изолацији од осталих српских говора, а у свакодневном контакту са румунским језиком учинило је да говор Карашеваца претрпи снажан утицај како румунског стандардног језика тако и суседног румунског народног говора. Утицај румунског језика видљив је на свим нивоима. Овде ћемо поменути само оне утицаје који се тичу фонолошког система карашевских говора. С прозодијске стране, јасно је да је дошло до „Губљења особености интонације, несјанак вокалског квантификатора после акцената и скраћивање дугог акцената на финалном самогласнику“ и „Несјанка квантификатора овозиција“, како то каже аутор (246). Ради се заправо о низу врло радикалних промена у прозодијском систему које се могу пратити и у савременом разговорном српском језику. Другим речима, својим акценатским системом румунски језик могао је само да подржи и, можда, убрза формирање акценатског система карашевских говора каквог га сада налазимо. С друге стране, мора се имати у виду да је природа акцента карашевских говора готово идентична са акцентом тимочког поддијалекта с друге стране државне границе. О историјским и генетским везама ова два говора било је речи на више места у књизи. Као трећи, значајан, утицај румунског језика на карашевски је и тежња ка девокализацији (делимичној или потпуној) *g* и *ɟ* о којој је било речи напред. И поред низа очигледних утицаја румунског језика на посматране говоре, односно иновација насталих „из унутрашњих развојних потреба“ (252) може се рећи да су они само допринели већој индивисуалности карашевских говора у односу на остале штокавске (српске) говоре.

У завршном делу, после детаљне анализе фонетских и фонолошких особености карашевских говора под насловом ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА, аутор износи закључке о пореклу и припадности карашевских говора. Пописују се значајне изоглосе које везују посматране говоре за косовско-ресавки, односно призренско-тимочки дијалекат (тимочки поддијалекат). Овом приликом навешћемо само неке лексичке изоглосе о којима с у анализи није говорило. Са косовко-ресавким дијалектом везују их следеће лексеме: *ардџв*, *артија израним*, *ириш 'авајше*, *вџи*, *наковаља*, *ч 'уиура*, *сџри*, *славља*, *углен*, *здрџака* и др. Најбројније лексичке изоглосе које их везују за

тимочки поддијалекат јесу следеће: *йáшкaв* „труо“, *сéљска* „сјаји, блиста“, *дањóм*, *йрч* (...), деминутивни суфикс *-ич'ка*, глаголски облици типа купујем, купувáла. Следи потом списак архаизама и иновација које ове говоре везује за један или други дијалекат. Сам крај резервисан је опет за напомене о доласку и каснијим миграцијама на терен Караша.

За део ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ резервисано је само 11 страница. Добро одабраних текстова, нажалост, мало је и с обзиром на чињеницу да аутор сигурно у својој грађи има много текстова које је могао овде презентовати, остаје нам да овај недостатак изнесемо као озбиљну примедбу. Дијалекатски текстови су неопходан прилог дијалектолошкој монографији и врло често из њих се може сазнати и више него што се налази у монографији.

Делови који следе именовани су као ИНДЕКС РЕЧИ, ИНДЕКС АНТРОПОНИМА, ИНДЕКС ТОПОНИМА и ИНДЕКС АУТОРА представљају само још у позитивнијем светлу монографију јер омогућују да се на брз и једноставан начин у тексту монографије може проверити изоловани податак који се тражи. Нагласила бих и чињеницу да је *Индекс антропонима* и *Индекс топонима* добро припремљена грађа за даљу анализу, што је нарочито важно ако се зна да су антопоними и нарочито топоними најпоузданији чувари језичког (лексичког) блага.

После превода закључка на француски и енглески језик налази се текст Снжане Гудурић, једне од уредницеа монографије, о раду М. Н. Радана МИХАЈ Н. РАДАН – СЛИКАР КАРАШЕВСКОГ СВЕТА. Готово поетским речима, С. Гудурић нам даје портрет аутора монографије. После овако надахнутог текста, верујем да је свако ко познаје аутора и његов рад пожелео да дода још неки похвални детаљ.

На самом крају долазе ЛИТЕРАТУРА СА СКРАЋЕНИЦАМА и СЛИКЕ. Уз богату литературу коју примерено помиње у монографији, аутор нас је пријатно изненадио старим фотографијама (11) о обичајима Карашевака.

Овом монографијом добили смо значајне и често нове податке о једном исељеничком екавском српском говору на територији Румуније. Анализирани карашевски или крашовански (како је у нашој дијалектологији било чешће) говори с правом су ризница важних података како за дијалектологе, историчаре језика тако и за лексикологе.

Уместо закључка рекла бих само да српска дијалектологија има свог вредног и оданог посленика на Западном универзитету у Теми-

швару и да је архаични говор карашевске енклава овом монографијом добио своје заслужено место на српској дијалектолошкој карти.

*Гордана С. Драгин**

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

* gordanadragin@ff.uns.ac.rs

LUBOR KRÁLIK, *STRUČNÝ ETYMOLOGICKÝ
SLOVNÍK SLOVENČINY.*

Bratislava: Veda, 2015, 704 str.

У издању Института за лингвистику „Људевит Штур“ Словачке академије наука објављен је 2015. године *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (Концизни етимолошки речник словачког језика, у даљем тексту SESS) Љубора Кралика.

Словачка лексика је до сада била етимолошки обрађена у речнику Вацлава Махека из 1957. године (*Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*). Друго издање овог речника (из 1968. године) носи наслов *Etymologický slovník jazyka českého* и разликује се од првог утолико што је у њему словачка лексика навођена само у оквиру словенских паралела за чешке речи. Словачки лингвиста Шимон Ондруш започео је у другој половини XX века рад на етимолошком речнику словачког језика. Било је планирано издавање најпре једнотомне популарне, а затим и вишетомене научне верзије речника, али та замисао никада није остварена.

Питање израде етимолошког речника постало је нарочито актуелно деведесетих година XX века, након што је у Институту за лингвистику „Људевит Штур“ започето са израдом историјског и дијалектолошког речника. Оба речника су донела нови материјал који је требало и етимолошки обрадити. Стога је 1997—1998. године у оквиру Одсека за историју словачког језика формирана самостална етимолошка радионица. Љубор Кралик је тада као први запослени започео рад на речнику.

Израда свеобухватног научног речника захтевала би не само много времена, већ и ангажовање читавог тима стручњака, што према речима аутора још увек премашује персоналне и организационо-техничке могућности словачке лингвистике. Зато је речник конципиран као научнопопуларан и намењен је широј културној јавности.

Концепцијом речника условљен је и избор лексике. Приликом састављања списка одредница за основу је узет *Kratký slovník slovenského jazyka* (KSSJ), као речник који садржи лексику савременог књижевног језика. У SESS су у оквиру самосталних одредница обрађене оне речи које се са становишта савременог језика могу сматрати немотивисанима. Поред тога, укључене су и неке речи којих нема у KSSJ, или су у њему наведене као неправилне са становишта језичке културе, а из етимолошке перспективе их је требало обрадити као посебне одреднице. Историјска и дијалекатска лексика се не обрађује посебно, већ само у функцији етимологисања неке од речи из савременог књижевног језика.

Одреднице се нижу абecedно, а уколико једна за другом следе речи које припадају истом етимолошком гнезду или позајмљенице истог крајњег порекла, оне се обједињују, укључујући и речи које су позајмљиване различитим путевима и у различито време (нпр. *brutálny* < лат. *brūtālis* < лат. *brūtus* и *brutto* < ит. *brutto* < лат. *brūtus*). Обједињују се и суседне одреднице чија блискост почива на народној етимологији (нпр. *bok* и *bokombrada* < нем. *Backenbart*). На тај начин се читаоцу скреће пажња на разноликост израза потеклих од истих или сродних етимона. Свака од ових независно позајмљених речи истиче се масним слогом.

Исти принцип примењује се и код хомонима. Они су истакнути масним слогом и означени бројевима, али су обједињени у једну одредницу. Издвајају се три врсте хомонима: 1) етимолошки хомоними, односно формално подударне речи различитог порекла, као што су *čelo*¹ ‘чело’ < псл. **čelo* и *čelo*² ‘виолончело’ < нем. *Cello* < *Violoncello*, *kozak*¹ ‘врста гљиве’ < *koza* < псл. **koza* и *kozak*² ‘козак’ < укр. *козак*, *mul*¹ ‘мула’ < лат. *mūlus* и *mul*² ‘газа’ < енгл. *mull* итд.; 2) речи истог крајњег порекла које су имале различити семантички или творбени развој, као што су *granát*¹ ‘врста полудрагог камена’ < лат. (*lapis*) *grānātus*, *granát*² ‘нар’ < лат. (*mālum*) *grānātum* и *granát*³ ‘граната’ < ит. *granata* < лат. *grānāta* < лат. *grānātum*, *znak*¹ ‘знак’ и *znak*² ‘леђно пливање’ < *znak*¹ итд.; 3) хомоними који су се значењски издвојили из исте вишезначне речи, као што су *pojit*¹ ‘напајати’ и *pojit*² ‘спајати’, *zámok*¹ ‘катанац’ и *zámok*² ‘замак’ итд.

Одреднице имају дводелну структуру, при чему су делови графички одвојени знаком •.

Први део одреднице садржи насловну реч истакнуту масним слогом. Код појединих речи затим следи информација о изговору, преузета из KSSJ, а уколико је то релевантно са становишта етимо-

логије, и граматичке информације. Даље се дају стилски квалификатори, на основу KSSJ и других описних речника. Значење се наводи у случају да реч не припада најужем језгру лексичког фонда. Уколико је потребно, даје се и старије или дијалекатско значење. Уводни део одреднице завршава се информацијом о првој писаној потврди речи. У већини случајева се наводи век, са изузетком новијих твореница за које се не даје прва потврда у словачком језику, већ у другом делу одреднице стоји тачна година њиховог настанка у језику из којег су потекле (нпр. *agnosticismus* 1869. у енглеском, *aids* 1982. у енглеском, *benzin* 1833. у немачком, *ichtyol* 1884. у немачком, *kubizmus* 1908. у француском, *monokiny* 1946. у француском итд.).

Други део одреднице доноси етимолошко тумачење. Код речи прасловенског порекла даје се познопрасловенска реконструкција, а словенске паралеле се наводе само у оној мери у којој је то неопходно за реконструкцију старијег облика (нпр. код одреднице *ja* за реконструкцију старијег **jaz* као паралела се наводи стчеш. *jáz*, а за реконструкцију псл. **azъ* – стсл. азъ и буг. *аз*). Уколико се даје дубља индоевропска етимологија, наводе се и паралеле из других индоевропских језика. Речи настале у периоду самосталног развоја словачког језика (након X века) објашњавају се у контексту историје словачког језика или словачких дијалеката. Код позајмљеница се наводи непосредни етимон, а његова даља етимологија се даје некада више, а некада мање подробно. Речи које немају неспорну етимологију означене су као нејасне и уз њих се не даје опширнија дискусија. Не наводе се мишљења која су застарела или оповргнута, већ само она која се могу наћи у актуелној литератури.

Иза етимолошког тумачења насловне речи наводе се изведенице, истакнуте масним слогом и курзивом. На крају одреднице налазе се упућенице на друге повезане одреднице.

Како је речник замишљен пре свега као популаран, аутор се трудио да даје мање фонолошких, морфолошких и творбених информација, ставивши акценат на семантику и културну историју речи. Тако нпр. одредница *cyrilika* садржи информације о творцу првог словенског писма, одредница *intelekt* објашњење настанка значења речи *inteligencia* ‘слој људи који се баве интелектуалним радом’, које потиче из XIX века, када се у Русији овом речју почела називати група људи који су тежили реформама, одредница *mati* информације о томе када су основане Матица српска, чешка, словачка итд. и о томе чиме је мотивисан њихов назив, одредница *o. k.* објашњење како је амерички политичар Мартин ван Бјурен својим надимком

(*Old Kinderhook*) и слоганом током кампање допринео ширењу ове од раније познате скраћенице итд.

За разлику од научнопопуларних речника других словенских језика, какви су нпр. *Slovenski etimološki slovar* Марка Сноја или *Słownik etymologiczny języka polskiego* Вјеслава Бориша, који се ослањају на већ постојећу речничку традицију (*Etimološki slovar slovenskega jezika* Францета Безлаја, односно *Słownik etymologiczny języka polskiego* Александра Брикнера и *Słownik etymologiczny języka polskiego* Франћишека Славског), речник Љубора Кралика претходи свеобухватном научном речнику и треба да послужи као полазиште за даља етимолошка истраживања усмерена ка његовој изради.

Соња Б. Манојловић*

Институт за српски језик САНУ**

*

* sonja.manojlovic@isj.sanu.ac.rs

** Приказ је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ (178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

БРАНКИЦА Ђ. МАРКОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ**

ПОВОДОМ ЗНАЧАЈНОГ ЈУБИЛЕЈА – 70 ГОДИНА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ (1947–2017)

Библиографија издања едиције „Монографије“ Института за српски језик САНУ (2004–2016)

У част 70-годишњице од оснивања Института за српски језик САНУ приређен је осврт на сва издања у едицији „Монографије“, која је покренута 2004. године и у којој се објављују резултати истраживања на научним пројектима, чији је носилац сам Институт, а након тога дата је и прегледна библиографија (хронолошким редоследом).

Кључне речи: српски језик, 70 година Института за српски језик САНУ, едиција „Монографије“, преглед, библиографија.

1. Увод

Текуће 2017. године навршава се 70 година од оснивања Института за српски језик САНУ, сада већ давне 1947. године. У част тог великог јубилеја приређен је осврт на досадашња издања у едицији „Монографије“, која је покренута 2004. године и у којој се објављују резултати истраживања на научним пројектима, чији је носилац Институт за српски језик САНУ у Београду. Уредник ове серије од почетка је академик Александар Лома. Прати се период од прве године – 2004. када је едиција покренута па све до 2016, закључно с том годином. До сада је у овој едицији објављено 25 монографија

* brankicama@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког њросџора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и у наставку ће бити дат кратак осврт на сваку од њих, а након тога и прегледна библиографија (хронолошким редоследом).

2. Преглед свих издања у едицији „Монографије“

Издања у оквиру ове едиције тематски су разнолика. Један број монографија је из области дијалектологије. Прва међу њима је монографија **Тимочки дијалекатски речник *Јакше Динића***, објављена 2008. године. Књига се састоји из следећих целина: *Тимочки говор* (IX–XXIII), *Најомене о речнику* (XXIV–XXVI), *Скраћенице* (XXVII–XXVIII), *Карта подручја тимочког говора* (XXX) и *Речник* (1–921). Речник је диференцијалног типа, што значи да су у њега унете само дијалекатске речи, „тј. речи које се ликом и значењем разликују од речи стандардног српског језика“ (XXIV). Како наводи Ј. Динић, речи које су унете у речник не припадају искључиво тимочком говору, већ и осталим призренско-тимочким и другим говорима. Окосницу овог речника чине ранији ауторови прилози објављени у часопису Српски дијалектолошки зборник (даље СДЗБ) – *Речник тимочког говора* (СДЗБ XXXIV, 1988), *Додашак Речнику тимочког говора* (СДЗБ XXXVI, 1990) и *Речник тимочког говора (други додашак)* (СДЗБ XXXVIII, 1992) у којима је сакупљено око 11000 речи. Након тога, аутор је у потрази за новим речима тај фонд знатно увећао и у овом речнику тај број износи 24275 лексичких јединица, са око 50000 значења. Одреднице су акцентоване и сложене двостубачно, азбучним редом, уз навођење граматичког обележја и дефиниције. Велики број речи поткрепљен је и примерима. Исте године објављена је и књига **Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају *Стијанислава Стијанковића***. Чине је следећа поглавља: *Реч на јочетку* (9), *I. Власотиначки крај и његови говори, из лингвистичке географије, о исцртавању* (11–54), *II. Призренско-тимочки говори у власотиначком крају* (55–118), *III. Дијалекатски текстови* (119–161), *IV. Литература* (163–185), *Резиме на руском* (187–197), *немачком* (198–207), *француском* (208–218) и *енглеском језику* (219–229), *Пунктови, њихове и остале скраћенице* (233–234), *Предметни регистар* (235–239), *Регистар географских имена* (240–243), *Регистар личних имена* (244–246) и одељак *О аутору* (247). Ова монографија је настала као резултат ауторових вишегодишњих дијалектолошких истраживања у југоисточним пределима Србије и представља нешто измењену и допуњену верзију његове магистарске тезе *Границе зайлањскога говора*

у власотиначкоме крају, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 2001. године. Како наводи С. Станковић, основни предмет и циљ ове монографије „јесу инвентар и пружање главних разликовних маркера лужничкога, заплањскога и јужноморавскога говорног типа и прецизирање њихових ивичних линија на власотиначкоме терену“ (49). Грађа је прикупљена у више наврата у периоду од 1992. до 1998. године у 62 насеља, помоћу упитника и снимањем говора на магнетофонске траке. Наредне 2009. године објављена је монографија **Говор Горње Пчиње: гласови и облици Марине Јурушић**, настала као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког њросџора*. Састоји се из следећих целина: *Предговор* (9), *I Уводне најомене* (11–14), *II Гласовни сисџем* (15–115), *III Облици* (116–285), *IV Закључна размџтрања* (286–293), *Тексџови* (295–311), *Резюме* (312–316), *Литџераџура* (317–321), *Скраћенице* (322) и одељак *О ауџору* (323). Како наводи ауторка, монографија се састоји из два дела. Први део – *Гласови* настао је на основу грађе коју је годинама прикупљала у горњопчињским селима за потребе Српског дијалектолошког атласа, док је други део њена незнатно измењена магистарска теза *Морфолошке одлике говора Горње Пчиње*, одбрањена 2000. године на Филозофском факултету у Новом Саду. О говору Горње Пчиње није много писано, те је М. Јуришић овом својом монографијом настојала да представи гласовну структуру овог говора и то повеже са његовим морфолошким одликама (у раније већ одбрањеној истоименој магистарској тези), што је свакако и успела, чиме је уклоњена још једна белина на мапи српских говора. Исте године објављена је и монографија **Лексика свадбених обичаја у Рађевини Мирјане Пејровић-Савић**, која представља делимично поправљену и скраћену верзију ауторкине магистарске тезе *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, одбрањене 2007. године на Филозофском факултету у Новом Саду. Књига се састоји из следећих целина: *I. Увод* (7–17), *II. Лексичко-семантичка анализа* (19–88), *III. Закључак* (89–93), *IV. Појмовни речник* (95–157), *V. Дијалекатски џексџови* (159–162), *VI. Литџераџура* (163–173), *Скраћенице* (174), *Резюме* (175) и *О ауџору* (177). Предмет овог истраживања била је лексика традиционалних свадбених обичаја у Рађевини. Ауторка је настојала да реконструише традиционалну свадбу, „која оквирно обухвата период између два светска рата“ (7), и то на основу говорних исказа старијих информатора. Грађа је прикупљена на терену у 13 села у Рађевини (у разговору са информаторима на задату тему), у периоду од децембра 2002. до маја 2005.

године. У *Појмовном речнику* дато је око 700 одредница, које су сложене азбучним редом, уз навођење граматичког обележја, дефиниције, контекста и броја параграфа (из одељка лексичко-семантичка анализа) у којем се говори о тој одредници. Следеће 2010. године објављена је монографија **Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије Радивоја Младеновића**, која је настала у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког њросџора*. Књигу чине следећа поглавља: *Увод* (15–24), *Личне заменице* (25–70), *Номинатив једнине неличних заменица* (71–113), *Номинатив једнине њридевских заменица* (114–194), *Номинатив множине именица* (195–251), *Облици зависних њадежа једнине заменичко-њридевске њромене* (252–318), *Облици зависних њадежа множине заменичко-њридевске њромене* (319–348), *Парњикуле у облицима заменица* (349–351), *Дијалекатски њексџови* (352–434), *Резюме* (435–449), *Литџераџура* (451–465), *Сџисак каратџа и џабела* (467–469), *Скраћенице* (470) и *О ауџору* (471–472). Како истиче аутор, у овој монографији „разматрају се односи у заменичким системима српских (словенских) говора у Призренској котлини, северном делу Шарпланинске области и јужном Косову према стању до јуна 1999. године, када је присилном сеобом српског (словенског) становништва измењена етничка и језичка слика Косова и Метохије, и када је број говорника српског језика знатно смањен, а читаве области остале без Срба“ (18). Још једна монографија изашла је исте године – **Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине) Радмиле Жугић**. Ова књига настала је као резултат ауторкиних вишегодишњих теренских истраживања јабланичког говора у јужној Србији. Организована је на следећи начин: *Предговор* (13–14), *Увод* (15–28), *Исказивање генитивних значења* (29–165), у оквиру којих се издвајају следећа поглавља: *Оџиџе најомене о генитиву* (29–31), *Еквивалентџи адноминалног бесџредлошког генитива* (31–40), *Еквивалентџи њарџиџивног бесџредлошког генитива* (40–54), *Еквивалентџи адвербалног бесџредлошког генитива* (54–71), *Еквивалентџи џемџоралног бесџредлошког генитива* (71–77), *Еквивалентџи генитивних њредлошко-њадежних синџагми* (78–165), *Закључна разматрања* (166–184), *Тексџови* (185–207), *Резюме* (208–211), *Резюме* (212–216), *Литџераџура* (217–221), *Скраћенице* (222–223) и *О ауџору* (225–226). С обзиром на то да је у српској дијалектологији дијалекатска синтакса најмање проучавана, овом монографијом је дат значајан допринос том пољу, као и детаљнијем синтаксичком

опису (једним делом) једног говора призренско-тимочке дијалекатске зоне. Године 2012. објављена је монографија **Речник говора северне Метохије Милеће Букумирића**. На самом почетку дат је *Увод* (5–11), затим следе *Сјисак скраћеница* (12), *Скраћенице исџраживаних њункџова* (12) и *Сјисак њункџова и информџора* (13), док највећи део заузима сам *Речник* (15–704). Према речима аутора „циљ овог истраживања био је да се, што је могуће верније, представи лексички фонд Срба старинаца који говоре косовско-ресавским говорима“ (5). Грађу је снимио у 30 пунктова у разговору са старијим информаторима, у току лета 1992. и 1994. године, а неколико година касније, у пролеће и јесен 1999. године, аутор је спровео другачије и детаљније испитивање методом лингвистичке географије. Наиме, грађу је скупио помоћу посебних „мушких“ и „женских“ упитника у којима је било око 1000 питања за прикупљање различите врсте лексике: терминологије куће и покућства, домаће радиности, воденичарске лексике, запрежне терминологије и терминологије пастирских игара. За ову врсту истраживања проналазио је нове информаторе у истим пунктовима. Овај речник није диференцијалан, што значи да садржи велики број речи познатог значења, које нису дефинисане, већ су означене светлим троуглом, након граматичког обележја. Одреднице су акцентоване, сложене двостубачно, азбучним редом, уз навођење граматичког обележја, дефиниције и контекста. У оквиру главне одреднице дате су и речи друге категорије (оне које имају исти корен са насловном). И следеће 2013. године објављена је монографија **Говор јужнокосовског села Гатње Радивоја Младеновића**. Ова књига настала је у оквиру пројекта *Дијалекџолошка исџраживања срџског језичког џросџора* и састоји се из следећих целина: *Увод* (15–22), *Акџенаџи* (23–61), *Гласови* (63–130), *Речи са деџлинаџијом* (131–290), *Глаголи* (291–367), *Неџроменљиве речи* (369–403), *Гаџињански говор у меџохијско-косовско-сиринићком ареалу* (405–413), *Дијалекџијски џнексџови* (415–440), *Говор деревни Гаџине (јужное Косово) – Резюме* (441–451), *Лиџераџура* (453–465), *Скраћенице* (467) и *О ауџору* (469–479). У њој је дат опис српског говора једног насеља у југозападном делу Косовске котлине. Аутор је грађу прикупио у периоду између 2006. и 2012. године у разговору са информаторима који су 1999. године избегли из матичне области у градове: Београд, Младеновац и Аранђеловац, посебно истичући значај разговора са двама информаторкама Гатњанкама, које су из братства Которци.

Из области ономастике у овој едицији објављена је (2014. године) једна монографија – **Микротопонимија доњег слива Јабла-**

нице (семантичко-творбени аспект) Радмиле Жугић. Ова студија представља измењену верзију ауторкине докторске дисертације *Микројойонимија доњег јока слива Јабланице (семантичко-творбени аспект)*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 1993. године. Чине је следећа поглавља: *Предговор* (11–12), I. *Увод* (13–15), *Карта доњег слива Јабланице* (16), II. *Доономасијичка истраживања* (17–43), III. *Семантичка класификација микројойонима* (45–146), IV. *Синтаксурална класификација микројойонима* (147–192), V. *Закључак* (193–199), VI. *Речник микројойонима са регистром* (201–237), VII. *Литература* (239–255), VIII. *Скраћенице* (257–260), *Резюме* (261–269) и *О аутору* (271–272). Како истиче сама ауторка „основни циљ ове студије је исцрпна и темељна топонимичка интерпретација микропонимије на семантичком и структурном плану“ (13). Грађа је прикупљена на терену у 32 пункта у доњем сливу Јабланице, током ономастичких истраживања која су обављена у периоду од 1984. до 1991. године (у трајању од по 30 дана годишње) у оквиру програма Одбора за ономастику САНУ. Поред ове, Р. Жугић је прикупила и осталу лексичку и ономастичку грађу, као нпр. лична имена, хипокористике, личне надимке, презимена итд., који су јој касније користили при тумачењу микропонима антропонимског порекла. Микропоними су бележени од поузданих информатора – земљорадника, пастира, чувара сеоских поља и сви су акценатовани (у самој анализи и у речнику).

Две монографије у овој едицији су из области етимологије. Прва је књига **Исковрнути глаголи Марџе Бјелешћ**, објављена 2006. године. Она представља допуњену и технички дорађену верзију ауторкине докторске дисертације *Типови експресивних превербалних формантија у српскохрватском језику*, која је одбрањена 2001. године на Филолошком факултету у Београду. Организована је на следећи начин: поред *Предговора* (7) и *Увода* (10–22), ту су и поглавља: *Појединачни експресивни префикси* (23–119), *Основе* (121–374), *Закључак* (375–394), *Литература* (395–416), *Скраћенице* (417–420), *Summary* (421–429), *Регистар* (430–489) и *О аутору* (490). Циљеви овог истраживања били су: „а) установљавање основних типова експресивних превербалних формантија; б) утврђивање законитости њиховог функционисања; в) фокусирање лексичко-семантичких сфера у којима се јављају; г) одређивање статуса експресивних превербалних формантија у творбеном систему српско-хрватског језика“ (19–20). Исто тако, ауторка је навела да је један од крајњих циљева био и примена добијених резултата у пракси, те

да ће прикупљени материјал користити при изради етимолошког речника. Друга је књига **Турцизми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића Снежане Пејровић**, објављена 2012. године. Настала је као резултат рада на пројекту *Етимолошка исцртавања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* и представља прерађену и допуњену верзију ауторкине докторске дисертације *Турцизми у српском призренском говору*, одбрањене 2006. године на Филолошком факултету у Београду. Чине је следеће целине: *Предговор* (7–8), *I. Увод* (9–28), *II. Речник* (29–325), *III. Завршна разматрања* (327–359), *IV. Закључак* (361–365), *V. Литература и извори* (367–378), *VI. Скраћенице* (379–381), *VII. Summary* (383–393), *VIII. Регистар* (395–418), *Прилог* (419–422) и *O аутору* (423). С. Петровић наводи да је основни циљ овог истраживања био „да се у форми етимолошког речника презентује корпус турцизама у српском призренском говору из рукописне збирке Димитрија Чемериџића“ (23). Основу ове књиге чини грађа ексцерпирана из рукописне збирке Димитрија Чемериџића и у самом речнику турцизама у монографији има 1677 одредница, односно преко 2700 лексема. Одреднице су сложене азбучним редом. У првом делу одреднице наводи се потврда из Чемериџићеве збирке, са граматичким обележјем, значењем и примером, „када су они посведочени у рукопису“ (25), док се у другом делу наводе турски етимон и етимолошке референце.

У највећем броју монографија обрађене су теме из области стандардног српског језика. Прва међу њима је књига **Експресивна лексика у српском језику Сјане Ристић**, објављена 2004. године и настала као резултат ауторкиних вишегодишњих истраживања. Организована је на следећи начин: *Предговор* (9), *I. Уводно поглавље* (11–50), *II. Именички експресиви* (51–118), *III. Глаголски експресиви* (119–132), *IV. Дијакритички експресивности* (133–185), *V. Синхронички експресивности* (187–214), *VI. Експресивна лексика у дескриптивној лексикографији* (215–238), *VII. Завршно поглавље* (239–280), *VIII. Регистар* (281–318) и *O аутору* (319). Основни циљ ове монографије био је да расветли „феномен експресивности српског језика на лексичком плану“ (241). Грађа за ово истраживање заснована је на корпусу *Речника САНУ* и *Речника Мајнице српске*, а по потреби је проширивана и другим изворима из различитих функционалних стилова и жанрова. Од исте ауторке је и књига објављена 2006. године – **Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма**. Књига има шест поглавља: *Предговор* (9–10), *I. Развој*

језика и језичка норма (11–75), II. *Дескриптивни речници као нормативни приручници* (77–109), III. *Лексикографски метајезик* (111–134), IV. *Стиране речи у српском језику* (135–177), V. *Завршно поглавље* (179–210), VI. *Регистри* (211–226) и одељак *О аутору* (227–228). Ова монографија „обухвата широко подручје језичког развоја у домену лексичког система који је разматран не само са лексикографско-лексиколошког и социolingвистичког становишта него и са становишта друштвено-историјске и политичке условљености“ (181). С. Ристић је настојала да ову тематику представи на синхронном и дијахронном плану. Након ове, 2009. године објављена је још једна њена монографија – **Модификација значења и лексички модификатори у српском језику**. Књига је настала као резултат ауторкиних десетогодишњих истраживања и бављења овом проблематиком. Чине је следеће целине: *Предговор* (7), I. *Модификатори и метајексплицитни оператори* (9–129), II. *Градирање у функцији модификације* (131–180), III. *Метонимија у функцији синтаксичке модификације* (181–194), IV. *Завршно поглавље* (195–214), V. *Регистри* (215–240) и *О аутору* (241–242). У књизи је представљен „широки спектар промене значења у спојевима језичких јединица на различитим језичким нивоима, условљене принципом композиционалности у изградњи текста/ дискурса“ (195). Наредне 2010. године изашла је монографија **Лексика у приповеткама Лазе К. Лазаревића Нанаше Вуловић**. Она представља незнатно измењену верзију ауторкине истоимене магистарске тезе, одбрањене 2004. године на Филолошком факултету у Београду. Прегледом садржаја уочавају се следећа поглавља: *Увод* (9–14), *Раслојавање лексике* (15–42), *Неке фонетско-морфолошке карактеристике Лазаревићеве лексике* (43–47), *О кријтеријумима избора лексике* (48–51), *Закључак* (52–54), *Речник* (55–256), *Цитирана литература и извори* (257–262), *Lexis in Laza Lazarević's short stories – Summary* (263–264), *Лексика в расказах Лазы К. Лазаревича – Резюме* (265–266) и *О аутору* (267). Овим истраживањем Н. Вуловић је настојала да анализира и класификује карактеристичну и маркирану лексичку у приповеткама Лазе К. Лазаревића и да лексикографски обради необичне и мање познате речи, значења и изразе, што је и успела. Одреднице у Речнику сложене су азбучним редом, уз навођење граматичког обележја, затим у загради порекла речи, уколико се ради о позајмљеници, значења и контекста (из приповетке) у којем је та реч употребљена. Исте године објављена је и монографија **Деминутивне и аугментативне именице у српском језику Владана Јовановића**, настала

у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Књига је произишла из ауторове магистарске тезе *Деминутивне и аугментативне именице у савременом српском језику* (лексичко-граматички и семантичко-прагматички приступ), одбрањене 2007. године на Филолошком факултету у Београду. Чине је следеће целине: I. Увод (7–13), II. Теоријске основе (14–34), III. Деминутивне и аугментативне именице (35–110), IV. Закључак (111–116), V. Summary (117–118) и Резюме (119–120), VI. Извори (121–123), VII. Циљирана и коришћена литература (124–133), VIII. Регистри (134–173), IX. Скраћенице (174), О аутору (175) и Изводи из рецензија (177). В. Јовановић се бавио анализом деминутивних и аугментативних именица, и то према суфиксима помоћу којих се граде. Циљ истраживања је био „да се на основу анализираниог корпуса деминутивних и аугментативних именица са творбеног, семантичког и прагматичког аспекта истраже механизми грађења, семантичка структура, као и употреба ових именица у комуникацији“ (9). Корпус на којем је истраживање спроведено чини грађа ексерпирана из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (књ. I–XVII) и грађа за израду XVIII и XIX тома тог речника, затим из *Речника српскохрватског књижевног језика Мајице српске* (књ. I–VI), из *Обрајног речника српскога језика* Мирослава Николића, из *Српског рјечника* Вука Стефановића Караџића, из књижевних, новинских и других текстова, из *Електронског корпуса савременог српског језика* Математичког факултета у Београду, потом из различитих извора са интернета, из разговорног језика и из дијалекатских речника, што је све детаљно наведено у одељку *Извори*. Године 2012. објављена је монографија **О речима у српском језику (творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти) Сјане Ристић**. Састоји се из следећих целина: *Предговор* (7), I. *Најновије њојаве у творби речи* (9–86), II. *Речи у речницима и грамаџикама* (87–131), III. *Црквена лексика у лексикону савременог српског језика* (132–154), IV. *Завршно њоглавље* (155–175), V. *Регистри* (177–189) и *О аутору* (191–192). Ауторка је у књизи представила резултате тадашњих најновијих истраживања лексике српског језика, „и то из области творбе речи, лексикографије и лексикологије“ (155). Наредне 2013. године објављена је монографија **Глаголи на -(ј)еџи, -џм у корелацији са глаголима на -иџи, -џм у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспект) Марине Сјасојевић**. Књига је проистекла из рукописа ауторкине магистарске

тезе *Глаголи на -(j)еићи, -ѿм у савременом српском језику*, одбрањене 2009. године на Филолошком факултету у Београду, а настала је у оквиру пројекта *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Прегледом садржаја уочавају се следећа поглавља: I. Увод (11–31), II. *Глаголи на -(j)еићи, -ѿм у корелацији са глаголима на -ићи, -ѿм* (33–308), III. *Лексикографски њосијици у обради глагола на -(j)еићи, -ѿм* (309–342), IV. *Закључак* (343–349), V. *Summary* (351–352), VI. *Резюме* (353–355), VII. *Извори и њихове скраћенице* (357–360), VIII. *Литература, речници и њихови нормативни приручници* (361–368), IX. *Регистри* (369–448), *О аутору* (449) и *Изводи из рецензија* (451–452). Основни задатак био је „да се на основу грађе покаже и утврди степен очуваности семантичке и синтаксичке опозиције између глагола са суфиксима *-(j)еићи* и *-ићи* и да се укаже на тенденције њенога развитака у савременом српском језику“ (29). Корпус на којем је истраживање спроведено чинили су примери из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и из грађе за овај речник, затим грађа из књижевних дела Ј. Веселиновића, И. Андрића, М. Црњанског и Б. Ћопића, из штампе и из разговорног језика. Још једна монографија настала у оквиру пројекта *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, објављена је 2014. године. То је књига **Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације Бојане Милосављевић**. Настала је из рукописа ауторкине истоимене докторске дисертације, коју је одбранила 2011. године на Филолошком факултету у Београду. Чине је следеће целине: I. Увод (11–22), II. *Теоријски оквир* (23–52), III. *Појмовно значење оговарања у српском језику* (53–64), IV. *Одлике оговарања* (65–86), V. *Класификације оговарања* (87–89), VI. *Оговарање као говорни жанр* (91–104), VII. *Оговарање у усменој комуникацији* (105–191), VIII. *Оговарање у јуријој штиамји* (193–315), IX. *Закључак* (317–327), X. *Summary* (329–338), XI. *Литература* (339–346), XII. *Регистар појмова* (347–348), XIII. *Регистар аутора* (349–350) и *О аутору* (351). Б. Милосављевић је, примењујући интердисциплинарни метод, настојала да оговарање као језички феномен студиозније проучи и утврди које је његово појмовно значење у српском језику, затим какве су његове одлике посматране са различитих аспеката: комуникацијског, семиотичког, прагматичког, лексичко-граматичког и социјалнопсихолошког, па која су обележја оговарања као говорног жанра свакодневне ко-

муникације, да анализира језичка средства (са аспекта граматике, семантике и прагматике) која се реализују у оговарању и да представи могућу класификацију у оквиру оговарања. Корпус на којем је истраживање спроведено чине снимљени и забележени разговори у разним ситуацијама, у периоду од 2007. до 2010. године и трачеви и оговарања из тадашње жуте штампе, чиме је ауторка настојала да укаже на разлике између усменог и писаног оговарања (које се јавља у таблоидима). Исто тако, као грађа коришћени су и разговори из већ постојећег новосадског корпуса разговорног српског језика С. Савић и В. Половине.¹ Следеће 2015. године изашле су две монографије. Прва је **Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења *Сџане Рисџић***. Поред *Предговора* (7) и уводног поглавља *Лексика на џуџу од џтрадиционалног до инџтегралног и когнитивног оџиса* (9–29), књига је подељена у две веће целине I. *Од џтрадиционалног до инџтегралног оџиса језика* и II. *Когнитивни аспекти лексичког значења*. У оквиру прве целине су следећа три поглавља: I.1. *Лексички и грамаџички оџис језика* (31–65), I.2. *Грамаџички аспекти лексичког значења* (67–133) и I.3. *Инџтегрални оџис језика* (135–149). Друга целина подељена је у четири поглавља: II.1. *Конџеџиџи и конџеџиџуализација у срџском језику* (151–187), II.2. *Сџтереоџиџиџи и сџтереоџиџиџизација у срџском језику* (189–244), II.3. *Конџеџиџи и сџтереоџиџиџи у дискурсу* (245–341) и II.4. *Речи у асоџијативном џољу* (343–396). Следи III. *Заврџино џоглавље* (397–428), IV. *Регисџири* (429–449) и одељак *О ауџору* (451–452). Како наводи ауторка у књизи „су грамаџички когнитивни аспекти лексичког значења обрађени у виду више тема у оквиру којих су представљени резултати“ (397) њених десетогодишњих истраживања. Корпус на којем је истраживање спроведено чинио је богат језички материјал заснован на „системској речничкој грађи из савремених и историјских речника српског (српскохрватског) језика, тезаурусног Речника САНУ, шестотомног Речника МС и историјског тезаурусног Рјечника ЈАЗУ, као и из асоџијативних речника“ (397). Исто тако, когнитивни аспекти лексичког значења истраживани су и на поетском и религијском дискурсу. Друга монографија, објављена исте године је **Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања *Наџаше Вуловић***. Књига је настала у оквиру пројекта *Лингвистичка исџраживања савременог срџског књижевног језика*

¹ S. Savić, V. Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, 1989.

и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и њен основни део чини измењена и прерађена ауторкина докторска дисертација *Фразеолошке јединице с религијским комјоненцијама у српском језику*, одбрањена 2014. године на Филолошком факултету у Београду. Прегледом садржаја уочавају се следећа поглавља: 1. Увод (13–31), 2. Специфична природа фразеолошких јединица с религијским комјоненцијама (33–77), 3. Структурно-семантичке одлике фразеолошких јединица с религијским комјоненцијама (79–109), 4. Семантика фразеолошких јединица с религијским комјоненцијама (111–181), 5. Компаративне (поредбене) фразеолошке јединице с религијским комјоненцијама (183–226), 6. Лингвокултуролошки аспекти проучавања фразеолошких јединица с религијским комјоненцијама (227–284), 7. Закључна разматрања (285–291), Литература и извори (293–315), *Скраћенице књига Св. писма* (317–318), *Регистар фразеолошких јединица* (319–335), *Појмовни регистар* (337–343), *Именски регистар* (345–352), *Summary* (353–354), *Резюме* (355–356), *Zusammenfassung* (357–358) и *О аутору* (359). Ауторка се бавила фразеолошким јединицама с религијским компонентама у српском језику, и то „са становишта синхрониске фразеологије, уз примену резултата дијахрониских истраживања у лексикологији и фразеологији (историјско-етимолошких), при анализи појединих примера“ (29). Корпус је чинила грађа ексцерпирана из: *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (1–19), *Речника српскохрватског књижевног језика Мајице српске* (1–6), *Фразеолошког рјечника хрватског или српског језика* Јосипа Матеша и *Српских народних пословица* Вука Караџића. Као допунски и контролни корпус Н. Вуловић је користила преводе Светог писма – *Сјари завети* у преводу Ђ. Даничића, *Нови завети* у преводу В. Караџића и у преводу Светог архијерејског синода Српске православне цркве, затим грађу из монографије *Библијске изреке и пословице* Љиљане Стошић и грађу из *Лейојиса Мајице српске и Српског фразеолошког речника*. Следећа монографија **Воћарска лексика и терминологија у српском језику** *Неђе Г. Јошића*, настала исто у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, објављена је 2016. године. Основу ове књиге чини ауторова истоимена докторска дисертација, одбрањена 2013. године на Филолошком факултету у Београду. Књига је организована на следећи начин: *Увод* (1–7), *Прво поглавље – Преглед српске воћарске лексике (на материјалу воћака стаблашица из фамилије rosaceae)*

(9–36), *Друго поглавље – Појединачни називи воћака: лексичко-семантички преглед* (37–107), у оквиру кога су три потпоглавља: I *Воћни плод и његова обиљежја* (42–89), II *Ономасијички елементи у називима воћака* (90–100) и III *Лексеме без јасне мотивисаности* (101–107), затим *Треће поглавље – Појединачни називи воћака: творбени преглед* (109–128), *Закључак* (129–142), *Резиме* (143–145), *Summary* (146–148), *Литература* (149–157), *Индекс народних назива воћака (с локацијом и примјерима)* (159–214), *Именски индекс* (215–217) и *Биографија аутора* (219). Предмет истраживања ове монографије је народно воћарство. Аутор је прво настојао да да преглед српске воћарске лексике, а затим да појединачне називе воћака осветли са лексичко-семантичког и творбеног аспекта. Анализа је спроведена на „корпусу од 1254 лексичке јединице, сачињеном на основу најзначајнијих једнојезичких рјечника српског (српскохрватског) језика, воћарских приручника, важнијих етнографских и дијалектолошких дјела итд.“ (143). Како наводи аутор, корпус „обухвата воћарску лексику штокавског дијалекатског подручја и временски се протеже на цио XIX и XX вијек“ (143). Исте године објављена је и монографија **Српска војна лексика и терминологија Владана Јовановића**. Књига је настала на основу рукописа ауторове докторске дисертације *Српска војна лексика (са елементима војног језика)*, коју је одбранио 2012. године на Филолошком факултету у Београду. Састоји се из следећих целина: *Уместо предговора* (11–13), I. *Увод* (15–40), II. *Термин и терминологија (теоријска и практична разматрања)* (41–65), III. *Војна терминологија* (66–212), IV. *Језичке особине војних текстова у светлу развоја и природе војног професионалног стила* (213–249), V. *О грамајичким и комуникативним особинама војних команди* (250–256), VI. *Закључак* (257–269), VII. *Извори* (270–273), VIII. *Литература* (274–286), IX. *Скраћенице* (287), X. *Регистри* (288–304), *Summary* (305), *Резиме* (306) и *О аутору* (307). В. Јовановић се бавио српском војном лексиком и терминологијом, разматрајући „лексикографска и лексиколошка питања везана за полисемију термина, односа термина према неутралној општеупотребној лексици, калкирање, питања везана за адаптацију и лексичко нормирање (стандардизацију термина), питања творбе речи у терминологији“ (11). Као извори грађе коришћени су: описни речници српског језика (*РСАНУ* и *РМС*), вишетомна *Војна енциклопедија*, *Војни речник* Ј. Хаџидамјановића, двојезични војни речници, правила службе, закони, методички приручници, правила за употребу наоружања, збирка војних текстова и подсетници. Аутор

наводи да је основни циљ истраживања био „да се на основу лексичко-граматичког и лексичко-семантичког описа војне лексике истраже механизми настајања, употребе и функционисања ових јединица на неколико нивоа језичке структуре, а пре свега на лексичком нивоу, као и да се на основу лингвистичког описа ове лексике уоче одређене језичке тенденције у српском терминолошком систему уопште“ (17). Још две монографије ауторке **Марине Николић** баве се темама из области стандардног српског језика, али су настале у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*. Прва – **Теорија језичке културе: у науци о српском језику и славистици**, објављена је 2010. године. Књига представља прерађену и допуњену верзију ауторкине магистарске тезе *Теорија језичке културе у србистици и славистици*, одбрањена 2008. године на Филолошком факултету у Београду. Чине је следећа поглавља: *Уводна реч* (9–10), I. *Уводна разматрања* (11–22), II. *Систем појмова теорије језичке културе* (23–45), III. *Теорија језичке културе и сродне лингвистичке дисциплине* (46–71), IV. *Теорија језичке културе у науци о српском језику* (72–121), V. *Теорија језичке културе у славистици* (122–179), VI. *Проблеми језичке културе у образовању* (180–194), VII. *Закључци* (195–200), *Литература* (201–211), *Summary* (212), *Регистри* (213–218) и *О аутору* (219). Ауторка истиче да је основни задатак ове књиге био „да, након образлагања теоријске основе и критичког прегледа постојећих радова, понуди појмовни и теоријско-методолошки апарат на којима би требали заснивати савремена истраживања српске језичке културе“ (9). Друга њена монографија је **Категорија степена у српском језику: сложена реченица**, објављена 2014. године. Највећи део књиге чини ауторкина докторска дисертација *Категорија степена у систему сложених реченица савременог српског књижевног језика*, одбрањена 2012. године на Филолошком факултету у Београду. Исто тако, у монографију су унети и резултати ауторкиних истраживања насталих за време постдокторског усавршавања у трајању од шест месеци, у Русији 2013. године. Прегледом садржаја уочавају се следеће целине: *Уводна реч* (9–10), I. *Увод* (11–62), II. *Сложене реченице са значењем степена* (63–226), III. *Степен као праистеће категоријално значење у сложеним реченицама* (227–243), IV. *Значење степена и парцелација* (245–250), V. *Фразеологизми као средство изражавања семантичке категорије степена* (251–264), VI. *Закључци* (265–283), VII. *Цитирана литература* (285–298), VIII. *Извори* (299–301), *Summary* (302) и *О аутору* (303). Предмет ове монографије јесте категорија степена у систему

сложених реченица савременог српског књижевног језика, а главни циљ је био, како наводи М. Николић, да се поменута категорија „описе и објасни што исцрпније, са ослонцем, с једне стране, на решења која се могу наћи у лингвистичкој традицији и, с друге стране, са ослонцем на модерну лингвистичку теорију и методологију, посебно на ону која се примењује у проучавањима категорије степена у словенским језицима“ (12).

3. Закључак

И на крају, да резимирамо. Едиција „Монографије“ Института за српски језик САНУ покренута је 2004. године и закључно са 2016. годином у њој је објављено укупно 25 монографија. У највећем броју монографија обрађене су теме из области стандардног српског језика (укупно 14). Од тога 12 монографија настало је у оквиру пројекта *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, а две у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*. Осам монографија бави се темом из области српске дијалектологије, од којих је шест настало као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка исцртавања српског језичког простора*. Једна монографија је из области ономастике, а две су из области етимологије и настале су у оквиру пројекта *Етимолошка исцртавања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика*. О значају и квалитету ове едиције свакако говори и податак да је четворо аутора за своје монографије добило престижну награду Славистичког друштва Србије „ПАВЛЕ ИВИЋ“ / „ПАВЛЕ И МИЛКА ИВИЋ“, и то: *Марша Бјелевић, Исковрнути глаголи* (Монографије, књ. 2) (награда за 2006. годину), *Милеја Букумирић, Речник говора северне Мешохије* (Монографије, књ. 15) и *Снежана Пејровић, Турцизми у српском призренском говору* (Монографије, књ. 16) (награда за 2012. годину) и *Нашаши Вуловић, Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка исцртавања* (Монографије, књ. 23) (награда за 2016. годину). Протекли период (2004–2016) изнедрио је богату лепезу тематски разноликих издања у оквиру едиције „Монографије“, што је за сваку похвалу. Нека у годинама које долазе та лепеза буде још богатија и разноврснија!

Библиографија издања едиције „Монографије“
Института за српски језик САНУ (2004–2016)

Монографије 1, 2004. г.

СТАНА РИСТИЋ, Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно–културолошки аспекти, 319.

Монографије 2, 2006. г.

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ, Исковрнути глаголи: типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу), 490.

Монографије 3, 2006. г.

СТАНА РИСТИЋ, Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма, 228.

Монографије 4, 2008. г.

ЈАКША ДИНИЋ, Тимочки дијалекатски речник, 921.

Монографије 5, 2008. г.

СТАНИСЛАВ СТАНКОВИЋ, Границе призренско-тимочких говора у властотиначком крају, 247.

Монографије 6, 2009. г.

МАРИНА ЈУРИШИЋ, Говор Горње Пчиње: гласови и облици, 342.

Монографије 7, 2009. г.

МИРЈАНА ПЕТРОВИЋ-САВИЋ, Лексика свадбених обичаја у Рађевини, 178.

Монографије 8, 2010. г.

НАТАША ВУЛОВИЋ, Лексика у приповеткама Лазе К. Лазаревића, 266.

Монографије 9, 2010. г.

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ, Деминутивне и аугментативне именице у српском језику, 177.

Монографије 10, 2009. г.²

СТАНА РИСТИЋ, Модификација значења и лексички модификатори у српском језику, 242.

² Монографија је била у плану за 2009. годину и на време је припремљена за штампу, али је знатно касније објављена (зато носи 2009. годину).

Монографије 11, 2010. г.

МАРИНА НИКОЛИЋ, Теорија језичке културе: у науци о српском језику и славистици, 219.

Монографије 12, 2010. г.

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ, Заменице у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије, 472.

Монографије 13, 2010. г.

РАДМИЛА ЖУГИЋ, Исказивање генитивних значења у говору Јабланичког краја: (у светлу призренско-тимочких говора као целине), 226.

Монографије 14, 2012. г.

СТАНА РИСТИЋ, О речима у српском језику: (творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти), 192.

Монографије 15, 2012. г.

МИЛЕТА БУКУМИРИЋ, Речник говора северне Метохије, 704.

Монографије 16, 2012. г.

СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ, Турцизми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића, 423.

Монографије 17, 2013. г.

МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ, Глаголи на *-j(e̋ии)*, *-ѝм* у корелацији са глаголима на *-иѝи*, *-ѝм* у савременом српском језику: (нормативни и лексикографски аспект), 452.

Монографије 18, 2013. г.

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ, Говор јужнокосовског села Гатње, 470.

Монографије 19, 2014. г.

БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ, Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације, 351.

Монографије 20, 2014. г.

РАДМИЛА ЖУГИЋ, Микропонимија доњег слива Јабланице: (семантичко-творбени аспект), 272.

Монографије 21, 2014. г.

МАРИНА НИКОЛИЋ, Категорија степена у српском језику: сложена реченица, 303.

Монографије 22, 2015. г.

СТАНА РИСТИЋ, Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења, 452.

Монографије 23, 2015. г.

НАТАША ВУЛОВИЋ, Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања, 359.

Монографије 24, 2016. г.

НЕЂО Г. ЈОШИЋ, Воћарска лексика и терминологија у српском језику, 219.

Монографије 25, 2016. г.

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ, Српска војна лексика и терминологија, 307.

Brankica Đ. Marković

ON THE OCCASION OF CELEBRATING 70 YEARS OF THE INSTITUTE FOR
SERBIAN LANGUAGE OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND
ARTS (1947–2017)

Bibliography of the „Monografije (Monographs)“ Series published by the Institute
for Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts (2004–2016)

Summary

On the occasion of celebrating 70-Year anniversary of the Institute for Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts, this paper gives an overview of all out of 25 books published within „Monografije (Monographs)“ Series, started in 2004 by the Institute itself. It publishes results obtained from the research projects. Finally, a detailed bibliography (2004–2016) is provided.

Keywords: Serbian language, 70 Years of the Institute for Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts, „Monografije (Monographs)“ Series overview, bibliography.